

GUSTAVE FLAUBERT • TUNDEKASVATUS

GUSTAVE FLAUBERT

TUNDEKASVATUS

80742

HT
F 430

5-

GUSTAVE FLAUBERT

TUNDEKASVATUS

Ühe noormehe lugu

Tõlkinud Paul Viires

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT“ · TALLINN

1972

Originaali tiitel:

Gustave Flaubert:

L'Education sentimentale

Editions en langues étrangères

Moscou 1962

Kunstiliselt kujundanud Heino Kersna

O. Lutsu nim. Tartu
Linna KeskraamatukoguL. Koidula nim.
harukoguN. V. Gogoli nim. Tartu
Linna Keskraamatukogu
(RÄNDFOND)

Inv. n. 80 742

KUSTUTATUD

200...

ESIMENE OSA

N. V. Gogoli nim.
Tartu Linna
Keskraamatukogu
(RÄNDFOND)

I

Hommikul kella kuue paiku 15. septembril 1840. aastal pahvis aurik «Ville-de-Montereau» Saint-Bernard'i sadamasilla ääres tihedaid suitsupilvi, olles valmis otsi lahti päästma.

Kohale kiirustas hingeldavaid inimesi; maas vedeles vaate, köisi, pesukorve, mis tõkestasid teed; madrused ei vastanud kellelegi; rahvasumm tõukles; pakkide virn kerkis kõrgele kahe silinderkatla vahel ja müra sulas ühte auru visinaga; aur tungis välja terastorudest, mähkis kõik valkjasse linikusse, samal ajal kui laevakell käilas aina lakkamatult kõlises.

Viimaks eemaldus laev kaldast, ja mõlemad kaldanõlvad, kus asusid laod, ehitusplatsid ja töökojad, kulgesid nagu kaks laia lahtirullitavat paela.

Kaheksateistkümnenda aastane pikkade juustega nooruk, kes hoidis kaenla all albumit, seisis liikumatult rooliratta juures. Läbi udu vaatles ta kellatorne, mingisuguseid ehitisi, millele ta ei osanud nime anda; ta heitis viimase pilgu Saint-Louis' saarele, vanalinnale, Jumalaema kirikule. Peagi kadus Pariis silmist ja ta ohkas sügavasti.

Härja Frédéric Moreau, kes äsja oli saanud bakalaureuseks, naasis Nogent-sur-Seine'i, kus tal seisis ees kaks igavat kuud, enne kui ta pidi asuma õigusteaduse õpinguile. Tema ema, olles varustanud nooruki vajaliku rahasummaga, oli saatnud ta Le Havre'isse külastama onu, kellelt ema lootis pojale pärandit. Frédéric oli saabunud sealt alles eile; ja et tal puudus võimalus natukesekski pealinna jääda, siis valis ta hüvituseks võimalikult pika kodutee.

Sagimine vaibus; kõik olid asunud oma kohale. Püsti seistes soojendasid mõned endid aurumasina

ümber, ja korsten pahvis aeglase rütmilise kähinaga musti suitsutorte. Vaskosadele tekkis kastetilk; laevatekk värises kergest sisemisest võnkumisest ja kaks kiiresti pöörlevat ratast peksid vett.

Jõge palistasid liivased kaldaribad. Teel sattus vastu parvi, mis hakkasid õõtsuma auriku tekitatud lainetusest, või mõni purjedeta paat, milles istus õngitseja. Peagi haihtus hõljuv udu, päike tuli nähtavale, Seine'i paremal kaldal kulgev kingustik alanes vähehaaval, vastaskaldal aga, veel lähemal jõeale, kerkis esile uus mäekink.

Seda kroonisid puud, mille vahel paistsid madalad itaalia katustega majad. Nende ümber olid veerjad aiad, mida eraldasid uued tarad, raudvõred, mururibad, kasvuhooned ja pelargooniumid vaasides, mis olid korrapäraselt rõdudele paigutatud. Enam kui üks reisija, kes märkas neid koketseid, nii vaikseid, hubaseid paiku, ihaldas olla nende omanik, et elada siin oma elu lõpuni koos hea piljardi, sõudepaadi, naise või mingi muu unistusobjektiga. Üsna uudne laevamatka-lõbu soodustas ülemeelikust. Naljahambad hakkasid juba veiderdama. Mitmed laulsid. Valitses lõbus meeleolu. Siin-seal kummutati klaase.

Frédéric mõtiskles toast, kus ta varsti elama hakkab, mingi draama plaanist, loodavate maalide süžeedest, tulevastest armuvahekordadest. Ta leidis, et õnn, mida väärisk tema hingeüllus, viivitas oma tulekuga. Ta deklameeris endamisi melanhoolseid värse; kiirel sammul kõnniskles ta laevalael; ta läks kuni selle lõpuni, laeva kellani; ja siin, reisijate ja madruste keskel, nägi ta isandat, kes rääkis meelitusi mingile maanaisele, sõrmitsedes seejuures kuldristi, mis rippus tolle rinnal. See käharajuukseline naljamees oli umbes neljakümne aastane. Tema tugeva keha ümber oli pingul mustast sametist kuub, kaks smaragdnööpi sätendasid batistsärgil, ja tema laiad valged püksid langesid kummalistele punastele juhtnahast saabastele, mida kaunistasid sinised mustrid.

Frédérici juuresolek ei häirinud teda. Ta pööras end mitut puhku noormehe poole, kutsudes silmapilgustega vestlusse. Seejärel kostitas ta kõiki enda ümber seisjaid sigaritega. Ent ilmselt tüdinuna sellest

seltskonnast, läks ta peagi eemale. Frédéric järgnes talle.

Vestlus keerles algul mitmesuguste tubakasortide ümber, hiljem aga siirdus kõige loomulikumal viisil naistele. Punaste saabastega härra puistas noorukile nõuandeid; ta esitas teooriaid, jutustas anekdoote, tõi näiteks omaenda kogemusi, rääkides kogu seda moraalset laostavat juttu naljakalt isalikus ning süütus toonis.

Ta oli vabariiklane, oli palju reisinud, tundis teatrite kulissidetagust elu, tundis restorane, ajalehti ja kõiki kuulsaid artiste, keda mainis üpris familiaarselt eesnimepidi. Peagi usaldas Frédéric talle oma tuleviku-plaanid; too kiitis need heaks.

Kuid siis katkestas ta äkki vestluse ning hakkas silmitseda laeva korstnat, seejärel tegi kiiresti pomiseses mingi pika arvutuse, et teada saada, «kui palju teeb välja, kui kolb sooritab minutis nii mitu käiku», jne. Ja kui summa oli leitud, hakkas ta üpris innustunult maastikku imetlema. Ta ütles end olevat õnneliku, et oli pääsenud eemale oma äriasjust.

Frédéric tundis tema ees mõningat aukartust ega suutnud vastu panna soovile tema nime teada saada. Tundmatu vastas ühe hingetõmbega:

«Jacques Arnoux, «Kunstiesemete Kaupluse» omanik Montmartre'i bulvaril.»

Tema juurde astus teener, kuldtressidega nokkmüts peas, ja ütles:

«Kas härra ei sooviks alla tulla? Preili nutab.»

Ta kadus.

«Kunstiesemete Kauplus» oli segaettevõtte, mis hõlmas kunstiajakirja ja pildikauplust. Seda nimetust oli Frédéric näinud mitut puhku oma kodulinna raamatukaupluse väljapanekuis tohutu suuril reklaamplakateil, kus Jacques Arnoux' nimi suurte tähtedega mõjusalt esile küündis.

Päike heitis kiiri otse pea kohal, pannes särama mastide raudkinnistid, laeva metallist katteplaadid ja veepinna, mille laevanina kaheks, aasade servani hargnevaks vaoks lõikas. Jõe iga kääruga taga avanes silmale toosama hõbepaplite palistus. Jõeäärne maa-ala oli täiesti inimtühi. Taevast olid valged pilvetupsud paigale

tardunud, ja kuidagi ebamääraselt kõikjale levinud igavus näis nagu aeglustavat laeva liikumist ja andis reisijaile veelgi tähtsusetuma välimuse.

Välja arvatud mõned buržuaad, kes sõitsid esimeses klassis, oli siin töölisi ja poodnikke koos naiste-lastega. Et tollal oli tavaks matkadel lohakalt riietuda, olid pea-aegu kõigil peas väikesed mütsikesed või luitunud kübarad, seljas kehvad mustad frakid, läikima kulutatud büroolaudade taga, või redingotid, mis nii kaua olid teeninud oma isandaid poeleti ääres, et nende nööpe kattev riie narmendas. Siin-seal paistis käänisega vesti alt kohviplekkidega kalingursärk; kassikullast lipsunõelad olid pistetud rābaldunud kaelasidemeisse; püksitripid olid tõmmatud üle riidest kingade. Paar-kolm hulgust, nahkaasadega bambuskepid käes, heitsid silmanurgast kõõrpilke, perekonnaisad aga vahtisid neile suurisilmi otsa ning esitasid küsimusi. Ühed vestlesid püstijalu, teised jälle oma pampudel konutades. Mõned reisijad olid pugunud nurkadesse ja magasid, mitmed sõid. Laevatekk oli reostatud pähklilüüdide, sigarikonide, pirnikoortega ja paberis kaasatoodud vorstide jäänuste ja nahkadega. Kolm peentislerit, seljas tööpluusid, seisis baarileti ees. Kaltsudes harfimängija tukkus, toetudes küünarnukkidega oma pillile. Aeg-ajalt kostis kivisöe ahju pildumise kolinat, kuuldus hääli, kajas naeru. Kapten kõndis kaptenisillal ühe silinderkatla juurest teise juurde, hetkekski peatumata. Et oma kohale pääseda, lükkas Frédéric lahti esimese klassi võreukse, häirides kahte jahimeest nende koertega.

Ja äkki nägi ta otsekui ilmutist.

Üks naine istus keset pinki üsna üksi; vähemalt noormees ei märganud mitte kedagi teist selles pimestavas säras, mida saatsid talle vastu tundmatu silmad. Samal hetkel, kui Frédéric möödus, tõstis naine pea. Tahtmatult painutas noormees õlgu, ja kui ta oli võtnud istet samal pool veidi eemal, hakkas ta tundmatut vaatlema.

Naine kandis laia õlgkübarat, mille roosad paelad kukla taga tuule käes lehvisid. Mustad, siledalt kahele poole kammitud juuksed kaardusid tugevate kulmude kohal, laskudes väga madalale ja nagu hella armastusega liibusid vastu näo-ovaali. Hele täpiline musliinkleit lebas laialt rohkeis voltides. Võõras tikkis para-

jasti midagi, ja tema sirge nina, lõug, kogu tema kuju joonistus sinise taeva taustal.

Et daam püsis samas asendis, tegi Frédéric mitu tiiru edasi-tagasi, püüdes varjata oma kavatsusi. Seejärel jäi ta seisma lausa daami päevavarju lähedale, mis oli asetatud pingi najale, ja teeskles, nagu vaatleks ta paati jõel.

Mitte iialgi polnud ta näinud sellist oivalist tõmmut nahavärvi, nii veetlevat kehakuju ega nii peeni sõrmi, mis päikesepaistel nagu läbi paistsid. Ta vaatles daami näputöökorvi hämmastusega nagu mõnd imeasja. Kuidas on tema nimi, kus on tema elukoht, milline on tema elu, tema minevik? Noormees tahtnuks tunda tema toa sisustust, kõiki kleite, mida ta oli kunagi kandnud, inimesi, kellega ta suhtles; ja isegi iha teda füüsiliselt omandada taandus mingi sügavama ihalduse ees, mingi valulise uudishimu ees, mil polnud piiri.

Ilmus pearätikuga neegrinaine, käekõrval juba suur tüdruk. Lapsel, kes alles äsja oli unest ärkanud, olid silmad pisarais. Hoidja võttis tüdruku sülle. «Preili ei ole sugugi pai, kuigi saab varsti seitsme aastaseks; ema ei armasta teda enam; juba liiga sageli andestatakse talle jonnimine.» Ja Frédéric kuulas rõõmsa meelega, nagu oleks kõik see talle mingiks avastuseks, mingiks võiduks.

Ta oletas, et tundmatu daam on päritolult andaluuslanna või vahest ehk kreoolitar. Ja võib-olla on ta selle neegritari kuskilt saarelt kaasa toonud?

Pikk lillade triipudega sall oli tema selja taga asetatud vaskäärega reelingule. Küllap ta oli palju kordi ulgumerel rõskeil õhtuil tõmmanud selle salli ümber oma piha, katnud sellega jalgu, maganud selles! Ent narmad vedasid salli allapoole, see libises vähehaaval edasi ja oli peagi vette kukkumas. Frédéric sööstis juurde ja kahmas sallist kinni. Daam ütles:

«Ma tänan teid, härra.»

Nende pilgud kohtusid.

«Kas oled valmis, mu naine?» hüüdis härra Arnoux, ilmudes trepi varikatuse alla.

Preili Marthe jooksis isa juurde, haaras tal kaela ümbert kinni, sikutas teda vurrudest. Kostasid harfi helid, laps tahtis muusikat n ä h a, ja peagi ilmus pilli-

mees neegritari saatel esimesse klassi. Arnoux tundis temas ära endise modelli; juuresolijate imestuseks hakkas ta harfimängijat sinatama. Too heitis viimaks oma pikad juuksed seljale, sirutas välja käed ja hakkas mängima.

See oli idamaine romanss, kus jutt oli pistodast, lilledest ja taevatähtedest. Kaltsudes inimene laulis seda kameda häälega; masinamüriin tungis meloodiasse valetaktis. Pillimees lõi valjemini keeltele; need võnkusid ja nende metalne kõla näis nagu välja valavat nuukseid ja halamisi uhkest, ent võidetud armastusest. Jõe mõlemal kaldal laskusid metsad kuni veeni; puhatas karge iil; proua Arnoux vaatas kuidagi hajameelselt kaugusse. Kui muusika vakatas, liigutas ta mitu korda laugusid, nagu ärganuks ta unest.

Harfimängija lähenes neile alandlikult. Sellal kui Arnoux peenraha otsis, sirutas Frédéric harfisti mütsi kohale kokkupigistatud käe, avas selle ujedalt ja laskis sinna luidoori. Mitte tühine edevus ei ajendanud teda seda almust andma tundmatu daami nähes, vaid mingi otse harras hingeliigutus, mis mõttes seostus ka tundmatuga.

Arnoux, osutades noormehele teed, kutsus teda sõbraliku žestiga alla. Frédéric kinnitas, et oli alles äsja einetanud. Tegelikult oli tal otse hundiisu, kuid kukrus polnud tal enam ainsatki santiimi.

Siis aga mõtles ta, et tal on õigus nagu igal teiselgi viibida laevaruumis.

Ümmarguste laudade ümber sõid buržuaad. Kelter askeldas nende juures. Härja ja proua Arnoux asusid taamal paremal pool. Frédéric istus pikale plüüšpingile, pannud kõrvale ajalehe, mis seal vedeles.

Arnoux'd pidid Montereau's istuma Châlons'i postitolda. Neil seisis ees kuuajaline matk Šveitsis. Proua Arnoux noomis meest liigse nõrkuse pärast oma lapse vastu. Mees sosistas naisele midagi kõrva, ilmselt mingi armastusvääruse, sest naine naeratas. Seejärel vaevus ta püsti tõusma, et tõmmata ette akna eesriie naise selja taga.

Madal ja täiesti valge lagi peegeldas eredat valgust. Frédéric, kes istus daami vastas, nägi tema ripsmete varju. Daam niisutas huuli klaasis, murdis sõrmede

vahel tükikese krõbedat saia. Tema smaragdist medaljon, kinnitatud peene kuldketiga randme külge, tilises aeg-ajalt taldriku vastu. Need, kes viibisid kohal, nagu ei pannud tähelegi seda naist.

Vahetevahel võis illuminaatoreist näha liuglevat paati laevale lähenemas, et reisijaid vastu võtta või üle anda. Inimesed, kes istusid laudade ümber, kallutasid end illuminaatorite poole ja nimetasid jõeäärseid paiku.

Arnoux nurises köögi üle; ta protesteeris ägedasti kalli söögiarve vastu ja nõudis hinna alandamist. Seejärel viis ta noormehe käila grokki rüüpama. Kuid Frédéric naasis sealt varsti varikatte alla, kuhu proua Arnoux oli tagasi ilmunud. Ta luges õhukest hallide kaantega raamatut. Tema suunurgad kerkisid aeg-ajalt ja otsekui mingi rõõmukiir pani helendama tema näo. Frédéric armukadestas isikut, kes oli loonud need asjad, mis daami ilmselt kõitsid. Mida enam noormees võorast vaatles, seda enam tundis ta, kuidas nende vahel süveneb kuristik. Ta mõtles sellele, et kohe nüüd sama peab ta temast lahkuma igaveseks, suutmata temalt välja meelitada ainsatki sõna ja jätmata talle isegi mingit mälestust!

Paremal pool laius tasandik; vasakul kulges aas sujuvalt kingu suunas, kus paistis viinamarjaistandusi, kreeka päklikuid, rohelistes veski ja taamal siuglesid jalgrajad valgel kaljusel mäel, mille tipp kõrgus taeva kohal. Milline õnn oleks ronida kõrvuti tema ga üles kingule, käsi ümber tema piha, samal ajal kui tema kleit riivab koltunud lehti; kuulata tema häält, vaadelda tema silmade sära! Aurik võiks ju peatuda, neil tarvitseks vaid kaldale astuda. Ometi kõik see, mis näis üpris lihtne, polnud kergem kui päikese teed tagasi pöörata.

Veidi eemal tuli nähtavale loss oma teravatipulise katuse ja väikeste nelinurksete tornidega. Fassaadi ees laius terve lilleaed, pargiteed aga kulgesid sügavusse kõrgete pärnade nagu pimedate võlvide all. Frédéric kujutles teda kõndimas valgeist pöökpuudest heki ääres. Samal hetkel ilmusid üks noor daam ja noormees paraadtrepile püttides apelsinipuude vahele. Siis kadus jälle kõik silmist.

Väike tüdruk mängis Frédérici lähedal. Noormees tahtis teda suudelda. Tüdrukuke puges peitu lapsehoidja selja taha. Ema noomis last, et ta pole kena härra vastu, kes päästis tema salli. Kas polnud see mingi kaudne avamäng?

«Kas kõnetab ta mind nüüd lõpuks?» küsis noormees endalt.

Aeg kiirustas. Kuidas saavutada küllakutse Arnoux'de juurde? Ja Frédéric ei osanud midagi targemat välja mõtelda kui juhtida Arnoux' tähelepanu sügismaastiku värvitoonidele, ja lisas siis:

«Varsti ongi käes talv, ballide ja dineede hooaeg!»

Kuid Arnoux oli kibedasti ametis oma pagasiga. Surville'i kallas hakkas paistma, lähenesid kaks silda, mööduti köievabrikust, seejärel madalate majade rodust. Kaldal seisis tõrvakatlad, vedeles puupilpaid; liival aga jooksid poisijõmpsikad ja löid hundiratast. Frédéric tundis ära vammusega mehe ja hüüdis talle:

«Rutem, rutem!»

Jõuti päralt. Suurivaevu leidis ta reisijate summas Arnoux', ja too surus tal kätt ning ütles:

«Kõike head, kallid noorhärred!»

Astunud kaldale, vaatas Frédéric tagasi. Proua Arnoux seisis tüüri juures. Noormees saatis talle pilgu, millesse püüdis panna kogu oma hinge. Nagu poleks midagi juhtunud, jäi daam liikumatuks. Ja siis, pööramata tähelepanu oma teenri teretusele, lausus ta tollele:

«Miks sa siia lähemale ei sõitnud?»

Teenrist mehike palus andestust.

«Vaata kus tohman! Anna mulle raha!»

Ja Frédéric läks trahterisse keha kinnitama.

Veerand tunni pärast tekkis tal soov nagu kogemata postitõllahoovi sisse astuda. Võib-olla näeb ta teda veel kord?

«Aga milleks?» küsis ta endalt.

Ja ameerika vanker sõidutas ta minema. Mitte mõlemad hobused ei kuulunud tema emale. Teise oli ta laenanud härra Chambrionilt, maksukogujalt, et rakendada see oma hobuse kõrva. Isidore, kes oli välja sõitnud eelmisel päeval, oli puhanud Bray's 'kuni õhtuni ja ööbinud Montereau's, nii et puhanud hobused sörkisid väledasti.

Koristatud viljapõllud venisid aina ega tahtnud lõpeda. Kaks rida puid palistasid teed, kivikangrud järgnesid üksteisele; ja vähehaaval kerkis noormehel kujutlusse kogu tema matkateekond — Villeneuve-Saint-Georges, Ablon, Châtillon, Corbeil ja teised paigad, nii selgelt, et ta nüüd nägi uusi üksikasju, hoopis intiimsemaid iseärasusi. Madam Arnoux' kleidi viimase volangi alt paistis jalg kitsas pruunis siidist nõorsaapas; tikkeriitest tanu moodustas tema pea kohal laia baldahhiini ja selle ääriks väikesed punased tupsud lipendasid pidevalt tuule käes.

Ta sarnanes naistega romantilistest romaanidest. Frédéric poleks tahtnud tema olemusele midagi lisada, samuti midagi sellelt ära võtta. Maailm muutus äkki avaramaks. See naine oli helendavaks punktiks, kuhu koondus kõik, ja hallitatud sõiduki liikumisest, silmalaud pooleldi suletud, pilk suunatud pilvedesse, andus ta mingile unelevale ning lõpmatule rõõmule.

Bray's ei jäänud ta ootama, kuni hobustele antakse kaeru, ja läks jala teed mööda üksi ette. Arnoux oli hõiganud teda nimega «Marie». Frédéric hüüdis valjusti: «Marie!» Tema hääl kadus õhku.

Läänetaevas süttis purpurne palang. Suured rukkihakid, mis kõrgusid kõrrepõldudel, heitsid hiiglapikki varje. Eemal kaugel, kuskil talus hakkas haukuma koer. Noormees võpatas, haaratud mingist põhjusest erutusest.

Kui Isidore talle järele jõudis, istus ta pukki, et hobuseid ajada. Tema rammestushoog oli kadunud. Ta oli kindlalt otsustanud pääseda iga hinna eest Arnoux'de kodusse ja nendega lähedaseks saada. Tõenäoliselt on nende majas lõbus, pealegi meeldis talle Arnoux. Ja edasi — ei või iial teada! Veri tõusis tal näkku; tema oimudes tuikas. Ta plaksutas piitsa, sikutas ohje ja ajas hobused nõnda kihutama, et vana kutsar aina kordas:

«Tasa, tasa! Te ajate nad puuslakki.»

Vähehaaval rahunes Frédéric ja jäi kuulutama, mida jutustab tema teenär.

Noorhärred oodatavat suure kärsitusega. Preili Louise olevat koguni nutnud, nii tahtnud teine kaasa sõita.

«Missugune preili Louise?»

«Eks ikka isand Roque'i tütar. Te ju teate küll?»

«Ah, olin üsna unustanud!» vastas Frédéric hooletult. Hobustel aga oli juba võhm väljas. Nad lonkasid mõlemad. Ja Saint-Laurent'i tornis lõi kell üheksa, kui noormees saabus Relvade väljakule oma ema maja ette. See avar maja, aiaga vastu põldu, lisas veelgi lugupidamist proua Moreau'le, kes oli oma nurga austata-vaim isik.

Ta põlvnes vanast aadlisoost, mis nüüd oli hääbunud. Tema mees, plebei, kellega vanemad ta naitsid, suri mõõgahoobist duellil, kui naine oli rase, ja jättis talle kõikumalöönud varanduse. Lesk korraldas kolm korda nädalas vastuvõtte ja andis kutsutuile aeg-ajalt oivalisi dineesid. Kuid iga küünal oli ette arvestatud ja oma rendimakse ootas ta kannatamatusega. See rahanappus, mida ta varjas kui pahet, oli muutnud ta asjalikult tõsiseks. Ent tema vooruslikkus ilmutas end ilma pepsi vaeleavaduse ja kibestumusega. Tema vähimadki heldused paistsid suurte heategudena. Temalt küsiti nõu majateenijate valimise puhul, temaga arutati noorte neiude kasvatamise probleemi ja mooside keetmise kunsti, ning tema kõrgeausus piiskop peatus tema pool, kui tegi ringsõite oma piiskopkonnas.

Proua Moreau'l olid oma poja suhtes üpris auahned lootused. Talle ei meeldinud, kui tema kuuldes halvustati valitsust, nagu oleks ta juba ette targasti ettevaatlik. Esialgu on pojale vajalik protektsioon; hiljem juba, oma võimete tõttu, saab temast riiginõukogu liige, saadik, minister. Tema edukus Sens'i kolledžis õigustas ema uhkust: ta sai esimese auhinna.

Kui Frédéric salongi astus, tõusid kõik suure käraga püsti ja tõttasid teda embama. Seejärel asetati istmed laia poolsõõrina kamina ümber. Härra Gamblin küsis sedamaid tema arvamust madam Lafarge'i kohtuasjas¹. See epohhi kõmu tekitanud protsess põhjustas kohe ägeda diskussiooni; proua Moreau katkestas vaidluse, kuigi härra Gamblin seda kahetses; ta pidas seda kasulikuks noormehele, tulevasele juristile, ja lahkus solvunult salongist.

¹ 1840. a. tekitas Prantsusmaal kõmu Lafarge'i protsess; teda süüdistati oma mehe mürgitamises ja mõisteti eluajaks sunnitööle.

Ega olnudki midagi imestada: oli too ju isa Roque'i sõber! Seoses isa Roque'iga tuli juttu ka härra Dambreuse'ist, kes hiljaaegu oli ostnud La Fortelle'i mõisa. Kuid juba viis maksukoguja Frédérici kõrvale, et kuulda noormehe arvamust härra Guizot' viimase teose kohta.¹ Kõik tahtsid teada saada, kuidas on Frédérici asjad, ja proua Benoît võttis jutulõnga osavasti enda kätte, ilmutades huvi tema onu tervise vastu. Kuidas elab too kallis sugulane? Temast pole enam nagu midagi kuulda. Kas pole tal mitte üks nõopoeeg Ameerikas?

Köögitüdruk teatas, et noorhärja jaoks on supplaul. Külalised lahkusid diskreetselt. Jäänud söögituppa kahekesi, küsis ema pojalt tasase häälega:

«Noh, kuidas on?»

Vanamees oli ta väga südamlikult vastu võtnud, kuid ilmutamata oma kavatsusi.

Proua Moreau ohkas.

«Kus küll on t e m a praegu?» mõtles Frédéric.

Postitõld veereb, ja küllap ta, mähituna salli, suigatab, toetades oma kaunist pead vastu tõlla polstri kalevit.

Kui nad hakkasid juba üles oma magamistubadesse minema, tõi «Luige Tähtkuju» võõrastemaja jooksupoiss kirjakese.

«Mis see siis on?»

«Deslauriers'l on vaja minuga kokku saada,» ütles poeg.

«Ah, sinu kamraad!» lausus proua Moreau halvustava pilkega. «On aga sobiva aja valinud, tõepoolest!»

Frédéric kõhkles. Aga sõprus oli tugevam. Ta võttis kübara.

«Vähemalt ära jää kauaks!» ütles talle ema.

II

Charles Deslauriers' isa, endine jalaväekapten, läks 1818. aastal erru, naasis Nogent'i, naitus ja ostis endale kaasavararahaga kohtutäituri ametikoha, millest vaevu

¹ Ilmselt on siin jutt Guizot' raamatust «Tsivilisatsiooni ajalugu Prantsusmaal».

piisas elatise hankimiseks. Tigestunud paljudest ebaõiglustest, kannatades valu oma vanade haavade pärast ja alatasa keisrit taga kurtes valas ta oma ängistavat viha välja lähikonna peale. Vähe on lapsi, kes on rohkem peksa saanud kui tema poeg. Aga hoopidest hoolimata oli jõmpsikas väänik. Kui ema püüdis vahele astuda, sai ta samasuguse toore kohtlemise osaliseks. Lõpuks pani kapten poja oma kontoris ja pidas teda kogu pika päeva kummargil puldi taga, kus poiss pidi toimikuid ümber kirjutama, millest tal parem õlg märgatavalt esile küündis.

Aastal 1833 müüs kapten kohtu-eesistuja manitsusel oma kontori. Naine suri tal vähktõppe. Ta asus elama Dijoni, seejärel siirdus Troyes'sse, kus hakkas nekruutite värbajaks. Nõutanud Charles'ile pooliku stipendiumi, pani ta poja Sens'i kolledžisse, kus Frédéric temaga jälle kokku sattus. Aga üks oli kaheteistkümne, teine viieteistkümne aastane; pealegi lahutas poisse teineteisest tuhat erinevust iseloomus ja nende päritolus.

Frédéricil oli kummutis igasugust head ja paremat, üpris peeni asju, nagu näiteks tualetinessäär. Ta armastas hommikuti kaua magada, vaadelda pääsukeste lendlust, lugeda näitekirjandust. Ja tundes igatsust koduse elu hubasuse järele, leidis ta kolledži elu olevat karmi.

Kohtutäituri pojale aga tundus see hea ning lahe. Ta õppis nii hästi, et teise õppeaasta lõpupoolal viidi ta üle kolmandasse klassi. Kuid ometi, kas tema vaesuse tõttu või riiaka iseloomu pärast, ümbritses teda mingi varjatud pahatahtlikkus. Kui siis aga kord üks teener õues suure hulga keskklasside õpilaste ees nimetas teda vaese kaltsaka pojaks, kargas ta sellele kõrist kinni ja oleks ta tapnud, kui kolm järelevaatajat poleks vahele astunud. Frédéric, kaasa haaratud imetlusest, sööstis teda embama. Sellest päevast alates oli nende südamesõprus täielik. Suure kiindumus oli kahtlemata üpris meelitatav väike se auahnusele, ja vanem oli õnnelik, leides sellist ustavust.

Charles'i isa jättis poisi koolivaheajaks kolledžisse. Üks Platoni tõlge, mis talle juhuslikult pihku sattus, viis ta vaimustusse. Ta innustus metafüüsika uurimi-

sest ja tegi selles kiireid edusamme, sest ta asus asja kallale täie noorusjõuga, uhkes teadmises oma vaimsest vabanemisest. Jouffroy, Cousin, Laromiguière, Malebranche, šotlased — kõik, mis leidis raamatukogus, loeti läbi. Ta oli sunnitud varastama võtme, et hankida raamatuid.

Frédérici meelelahutused olid vähem tõsist laadi. Kolme Kuninga tänaval ta joonistas ära Kristuse genealoogia, mis oli voolitud ühele tulbale, seejärel katedraali portaali. Keskaja draamade järel hakkas ta uurima memuaare: Froissart'i, Comines'i, Pierre de l'Estoile'i, Brantôme'i.

Kujud, keda see lektüür tema vaimus äratas, haarasid teda nii tugevasti, et ta tundis otse vajadust neid reprodutseerida. Ta ihkas saada ühel heal päeval Prantsusmaa Walter Scottiks. Deslauriers aga mõtiskles avara filosoofilise süsteemi kallal, mis võiks leida kõige laiemat kohaldamist.

Nad vestlesid kõigest sellest vahetundide ajal kooli õuel õpetlike moraali-epistlite ees, mis olid maalitud müüri tornikella all. Nad sosistasid sellest kabelis püha Louis' habeme juures. Nad unistasid samast magalas, kust avanes vaade kalmistule. Jalutamispäevadel rivistusid nad teiste taha ja aiva vestlesid lõpmatuseni.

Nad kõnelesid sellest, mida hakkavad tegema hiljem, kui lõpetavad kolledži. Eelkõige nad võtavad ette pika reisi rahaga, mille Frédéric saab oma kapitali pealt, kui ta on jõudnud täisikka. Siis naasevad nad Pariisi, hakkavad töötama üheskoos ega lahku ialgi teineteisest; oma töödest vabal ajal aga naudivad nad vürstitaride armastust atlass-siidiga kaunistatud buduaarides või peavad lõõmavaid orgiaid kuulsate kurtisaanidega. Kõrgelennulistele lootustele järgnesid kained kahtlused. Pärast sõnaohtra lõbususe vahku langesid noorukid sügavasse vaikimisse.

Suveõhtuil uitasid nad kaua kiviseil teedel piki viinamarjavälju või maanteel põldude vahel, kus viljapead hällisid päikesesäras ja kikkaputke lõhn hõljus õhus. Siis valdas neid mingi lämmatav umbus ja nad heitsid selili maha, uimastunud ning joobunud. Teised poisid, pintsakud heidetud seljast, tegid võidujooksu või laskisid tuulelohesid taeva alla. Järelevaataja hõikas neid.

2 G. Flaubert

O. Põtsu nim. Tartu
Linna Keskraamatukogu
L. Koidula nim.
harukogu

Keskraamatukogu
(Rändfond)

Tagasitee kulges piki aedu, kust voolas läbi väikesi oja-kesi, siis mööda puisteid vanade müüride hämaras varjus. Tühjad tänavad kaikusid nende sammudest. Avanes võretatud jalgvärv, noorukid läksid trepist üles. Ja nad olid nukrad nagu pärast suurt priiskamist.

Härri inspektor väitis, et nende vaimustunud sõprustunne on vastastikune. Ometi, kui Frédéric töötas kõrgemais klassides hoolsasti, siis toimus see tema sõbra ergutusel; ja 1837. aasta õppevaheajaks tõi ta koolivenna oma ema juurde.

Noormees ei meeldinud proua Moreau'le. Ta sõi pööraselt palju, keeldus pühapäeviti jumalateenistusele minemast, pidas vabariiklikke kõnelusi. Lõpuks jõudsid emani kuuldused, et ta oli vedanud Frédéric'i häbiväärseisse paikadesse. Nende vahekorra järele hakati valvama. Sellest muutus nende vastastikune kiindumus vaid suuremaks; ja nõnda kujunes nende hüvastijätt valusaks, kui Deslauriers järgmisel aastal kolledžist lahkus, et asuda Pariisi õigusteadust õppima.

Frédéric lootis seal temaga jälle kokku saada. Nad polnud teineteist näinud kaks aastat; pärast kaelalangemist kõndisid nad sildade juurde, et täie mõnuga vestelda.

Kapten, kes nüüd pidas piljardisaali Villenauxe'is, oli sattunud raevu, kui poeg nõudis talt hooldusraha aruannet, ja keeldunud kategooriliselt talle elatist andmast. Aga et noorel Deslauriers'l oli kavatsus edaspidi konkursi teel taotleda professuuri ülikoolis, ja et tal puudus raha, võttis ta vastu Troyes's vanemkirjutaja koha kellegi advokaadi juures. Loobumuste hinnaga säästis ta neli tuhat franki; ja isegi kui ta poleks saanud mitte midagi ema pärandist, olnuks tal ikkagi raha, millega elada ja rahulikult töötada kolme aasta vältel, oodates koha saamist. Seega tuli loobuda, vähemalt esialgu, nende ammusest plaanist elada üheskoos pealinnas.

Frédéric langetas pea. See oli esimene tema unistustest, mis kokku varises.

«Lohuta end sellega,» ütles kapteni poeg, «et elu on pikk ja meie oleme noored. Küll ma veel sinu juurde jõuan! Ära sellele enam mõtle!»

Deslauriers raputas sõbra kätt, ja et tema mõtteid mujale juhtida, esitas talle küsimusi reisi kohta.

Frédéricil polnud suuremat midagi jutustada. Aga niipea kui meenus proua Arnoux, kadus tema kurvasus. Noormees ei kõnelnud sellest naisest, teda hoidis tagasi häbelikkus. See-eest aga rääkis ta pikalt-laialt Arnoux'st, tema arutlustest, tema maneeridest, tema tutvustest; ja Deslauriers soovitas tal tungivalt seda tutvust arendada.

Viimasel ajal polnud Frédéric midagi kirjutanud. Tema kirjanduslikud vaated olid muutunud; ta austas üle kõige kirge; Werther, René, Franck, Lara, Lélia ja teised, keskpärasemad tegelaskujud vaimustasid teda peaaegu võrdsel viisil. Mõnikord tundus talle, et ainult muusika on suuteline väljendama tema hingelist erutust; neil puhkudel uneles ta sümfoonias. Siis aga kütkestas teda esemete väline ilme, ja ta ihaldas saada maalikunstnikuks. Ometi oli ta teinud ka luuletusi. Deslauriers leidis nad olevat väga ilusad, palumata siiski veel teisi ette lugeda.

Mis Deslauriers'sse endasse puutus, siis ta polnud enam haaratud metafüüsikast. Nüüd huvitas teda sotsiaalökoonoomia ja Prantsuse revolutsioon. Väliselt oli ta kõnesoleval ajal pikk kahekümne kahe aastane kõhn noormees, suure suu ja kindlameelse ilmega. Sel õhtul oli tal seljas armetu lastingpalitu; ja kingad olid tal tolmust valged, sest ta oli kogu tee Villenauxe'ist jala maha käinud, ekstra selleks, et Frédériciga kokku saada.

Nende juurde astus Isidore ning teatas, et proua palub noorhärnat koju tulla, ja kartes, et ta võiks ehk külmetuda, saadab talle mantli.

«Jäta meid rahule!» ütles Deslauriers.

Ja nad jätkasid jalutelu mööda mõlemat silda, mis viisid kanali ja jõe moodustatud kitsale saarekesele.

Kui nad sammusid Nogent'i poole, ilmus otse nende ette majadeblokk, mis mööda nõlva allapoole laskus. Paremal saeveskite tagant, mille vesiväravad olid ees, paistis kirik; vasakul aga kulgesid piki jõge põõsastarad, ümbritsedes aedu, mida silm vaevalt seletas. Pariisi suunas aga laskus maantee otsejoones alla, ja heinamaad kadusid kaugusse, mähitud öö ududesse. Oli

vaikne ja ööpimedus oli läbi imbunud valkja helen-
dusega. Niiske lehestiku lõhnad hõljusid nendeni. Jõe
pais, siit saja sammu kaugusel, sosistas tasa, ja tema
mahe kohin, mida tekitavad lained, kostis ööpimeduses.

Deslauriers peatus ja ütles:

«On häid inimesi, kes magavad rahulikult — veider!
Kannatust! Uus kaheksakümne üheksas aasta on valmi-
misel! Inimesed on tüdinud konstitutsioonidest, harta-
dest, kavalustest, valedest! Ah, kui mul oleks oma aja-
leht või tribüün, kuidas ma kõike seda kõigutaksin!
Kuid selleks, et ükskõik mida ette võtta, on vaja raha!
Milline needus on olla kõrtsmiku poeg ja raisata oma
noorus selleks, et hankida tükikest leiba!»

Ta langetas pea, hammustas huult ja lõdises oma ker-
ges riietuses.

Frédéric heitis poole oma mantlist talle õlgadele. Nad
mõlemad katsid end sellega, ja teineteisel piha ümbert
kinni hoides sammusid nad mantli all kõrvuti edasi.

«Kuidas hakkan ma seal ilma sinuta elama?» ütles
Frédéric. (Sõbra mõrudus äratas temas jälle nukrust.)
«Ma teeksin ehk veel midagi, kui minu kõrval oleks
armastav naine... Mis sa naerad? Armastus on geeniu-
sele vaimutoiduks, tema atmosfääriks. Ebatavalised
emotsioonid loovad ülevaid teoseid. Mis aga puutub
selle otsimisse, keda ma vajan, siis sellest ma loobun!
Pealegi kui ma ta kunagi leiian, tõukab ta mu ära. Ma
kuulun hüljatute tõugu ja ma kustun kord, käes aare,
teadmata, kas oli see võltskivi või briljant.»

Kellegi vari langes sillutisele ja samal ajal kostsid
sõnad:

«Minu tervitus, härrased!»

Need sõnad lausus keegi väike mees, seljas lai pruun
redingott, peas müts, mille noka alt paistis terav nina.

«Härra Roque?» küsis Frédéric.

«Tema ise!» vastas hääl.

Nogent'i elanik seletas oma ilmumist sellega, et oli
käinud aias jõe ääres hundipüüniseid üle vaatamas.

«Teiegi jälle tagasi meie mail! Väga tore! Kuulsin
seda oma tütrelt. Tervis ikka hea, nagu loodan? Ega te
veel niipea ära sõida?»

Ja ta lahkus, ilmselt tusane Frédérici jahedast hoia-
kust.

Proua Moreau tõepoolest ei käinud temaga läbi. Isa
Roque elas vabaabielus oma teenijatüdrukuga ja tast
peeti üpris vähe lugu, kuigi ta oli härra Dambreuse'i
valimiste agendiks ja tema mõisa valitseja.

«Kas tolle Anjou tänavas elava pankuri oma?» küsis
Deslauriers. «Kas tead ka, mida sa peaksid tegema,
vanapoiss?»

Isidore katkestas nende jutu teist korda. Tal oli kõva
käsk Frédéric ilmtingimata koju tuua. Proua Moreau
oli rahutu tema kauase ärajäämise pärast.

«Hea küll, hea küll, ta tuleb kohe!» ütles Deslau-
riers. «Ta ei jää kuhugi välja ööbima.»

Ja kui teener oli läinud, lisas ta:

«Sa peaksid paluma toda vanameest, et ta sind
Dambreuse'idele esitleks; pole midagi kasulikumat kui
suhetlemine rikka majaga! Et sul on olemas must frakk
ja valged kindad, kasuta seda! Sa pead pääsema sellesse
seltskonda! Hiljem viid sa minugi sinna. Sel inimesel
on ju miljoneid, mõtle sellele! Püüa talle meeldida,
tema naisele samuti! Saa tema armukeseks!»

Frédéric protesteeris nõrdinult.

«Aga ma räägin sulle ju päris klassikalisi asju!
Meenuta vaid Rastignac'i «Inimlikust komöödiast». Sa
saavutad edu, olen selles täiesti kindel.»

Frédéric tundis nii suurt usaldust Deslauriers' vastu,
et lõi kõikuma, ja unustades proua Arnoux' või mõttes
kohaldades tema suhtes ennustust, mis oli tehtud teise
kohta, ei suutnud naeratust tagasi hoida.

«Ja minu viimane nõuanne: soorita oma eksamid!
Mingi kutse on alati kasuks. Ja loobu julgelt oma kato-
liklikest ja saatanlikest poetidest, kes filosoofias pole
jõudnud kaugemale, kui oldi kaheteistkümnendal sajan-
dil. Sinu lootusetus on totter. Väga suurtel inimestel on
olnud veel raskem alustada, kui võtta kasvõi Mirabeau.
Pealegi ei lahku me kuigi pikaks ajaks. Vanamehe-
suli panen ma oma varastatud pärandiosa tagastama.
Kuid mul on juba aeg tagasi minna, hüvasti! Kas sul on
sada suu'd? Mul on vaja maksta lõuna eest.»

Frédéric andis talle kümme franki, jäägi sellest sum-
mast, mis ta hommikul oli võtnud Isidore'i käest.

Kahekümne sülla kaugusel sildadest, jõe vasakul kal-
dal säras samal ajal tuli ühe madala maja ärkliaknas.

Deslauriers märkas seda. Ta võttis kübara peast ja lausus tehtud tunderõhuga:

«Venus, taevaste kuninganna, teie alandlik teener! Kuid Rahanappus on Mõistlikkuse ema. Kuidas küll meid laimati sel puhul, issand halasta!»

See vihje ühele nende ühisele seiklusele tegi nad lõbusaks. Nad naersid väga valjusti, minnes mööda tänavaid.

Seejärel tasus Deslauriers oma arve võõrastemajas, saatis Frédérici tagasi kuni risttänavani haigla juures, ja pärast pikka sülelust läksid sõbrad lahku.

III

Kaks kuud hiljem väljus Frédéric ühel hommikul sõidukist Coq-Héroni tänaval, ja sedamaid kavatses ta teha oma tähtsa visiidi.

Juhus tuli talle appi. Isa Roque oli toonud talle kimbu pabereid, paludes need isiklikult härra Dambreuse'ile üle anda. Saadetisele oli lisatud kinnipitseerimata kirjake, milles isa Roque tutvustas oma noort kaasmaalast.

Proua Moreau'd näis see vahetalitus üllatavat. Frédéric aga püüdis varjata, kui suurt rõõmu see temale valmistas.

Härra Dambreuse'i õige nimi oli krahv d'Ambreuse; kuid 1825-ndast aastast alates loobus ta vähehaaval oma aadlitiitlist ja oma ringkonnast ning pöördus tööstuse poole. Kuulatades valvsalt, mis toimub mistahes kontoris, võttes osa mistahes ettevõttest, varitsedes iga soodsat juhus, seejuures kaval kui kreeklane ning töökas kui overnlane, oli ta kokku ajanud varanduse, mida peeti üpris tõhusaks. Kõigele lisaks oli ta Auleegioni kavaler, Aube'i departemangu generaalnõukogu liige, deputaat, ja täna-homme võis ta saada Prantsusmaa peeriks. Peale muu oli ta vastutulelik inimene ja see-tõttu tüütas ministrit oma alalõpmatute taotlustega teistele, küll toetuste saamiseks, ordenite määramiseks, tubakamüügi litsentsi hankimiseks; ja et ta vedas keh-tiva võimuga vaikselt vägikaigast, kaldus ta vasaku tsentrumi poole. Tema naine, ilus proua Dambreuse,

kelle nimi käis läbi moežurnaalidest, oli eesistuja hea-tegevais ühinguis. Püüdes meelitada hertsoginnasid, leevendas ta aristokraatliku eeslinna viha ja jättis võimaluse arvata, et härra Dambreuse võib veel kahetseda ja kasulikke teenuseid osutada.

Nende poole minnes oli noormees erutatud.

«Õigupoolest pidanuksin ma fraki selga panema. Kahtlemata kutsutakse mind järgmiseks nädalaks ballile. Mida nad küll mulle ütlevad?»

Enesekindlus tuli talle tagasi, kui ta mõtles, et härra Dambreuse on vaid buržuua, ja ta hüppas reipalt kabrioletist maha Anjou tänava kõnniteele.

Lükanud lahti hobusevärava ühe poole, sammus ta üle õue, läks paraadtrepist üles ja sisenes vestibüüli, mille põrand oli kaetud värvilise marmoriga.

Lai sirge trepp, millele oli laotatud vaskvarbadega kinnitatud punane vaip, toetus vastu kõrgeid, läikiva kipskrohviga kaetud seinu. Trepilalamil seisis banaani-puu, mille laiad lehed rippusid üle käsipuude sameti. Kaks pronkskandelaabrit kandsid kettide otsas portselanist kerasid, kalorifeeride haigutavad õhugaugud hingasid välja ängistavat kuumust; ja kostis vaid suure seinakella tikk-takk, mis rippus vestibüüli teises otsas seinale paigutatud relvakogu all.

Kelluke kõlises; ilmus teener ja juhatas Frédérici väikesse tuppa, kus silma hakkasid kaks rahakappi ja pappkaantega täiskuhjatud riiulid. Härra Dambreuse istus keset ruumi poolsõõrikujulise laua taga ja kirjutas.

Ta luges lennult läbi isa Roque'i kirja, avas taskunoaga lõuendi, millesse olid ömmeldud paberid, ja uuris neid.

Oma saleda kogu tõttu võis teda eemalt vaadates pidada alles nooreks inimeseks. Kuid tema hõredad valged juuksed, lõdvad jäsemed ja eriti tema näo ebatavaline kahvatus viitasid laostunud tervisele. Tema sinakasrohelist silmad, külmemaad kui klaas, peegeldasid halastamatut energiat. Tal olid väljaulatuvad sarnad ja sõlmilised sõrmeliigesed.

Lõpuks tõusis ta püsti ja pöördus noormehe poole mõne küsimusega nende ühiste tuttavate ja Nogent'i kohta, ilmutas huvi tema õpingute vastu. Seejärel saatis

ta noormehe kerge kummardusega minema. Frédéric väljus teise koridori kaudu ja sattus tagaõue tõllakuuride juurde.

Sinine kaheistmeline sõiduvanker, must hobune ees, seisis paraadtrepil juures. Sõiduki uks avati, keegi daam istus peale ja vanker veeres tasase vurinaga mööda liivast teed.

Frédéric jõudis õue teiselt poolt sõidukiga ühel ajal hobusevärava juurde. Lähikäik polnud küllalt lai ja ta oli sunnitud ootama. Noor naine pistis pea aknast välja ja rääkis tasa uksehoidjaga. Frédéric nägi vaid tema selga, mida kattis violetne keep. Aga see kadus jälle sõiduki sisemusse, mille polster oli üle löödud sinise ripsiga, kaunistatud poortide ja siidnarmastega. Daami riided täitsid kogu vankri. Sellest väikesest polsterdatud kastist hoovas iirise parfüümi ja nagu mingit ebamäärast naiseliku elegantsi aroomi. Kutsar laskis ohjad lõdvemale, hobune riivas järsult kõnniteeäärset tülpa, ja kõik kadus silmist.

Frédéric läks koju jalgsi mööda bulvareid.

Ta kahetses, et ei olnud saanud silmitseda proua Dambreuse'i paremini.

Montmartre'i tänavast pisut ülalpool sundis sõidukite ummik teda pead pöörama, ja just vastas üle tee luges ta marmortahvlilt:

JACQUES ARNOUX

Kuidas ta ometi varem polnud temale mõtelnud? Süüdi oli Deslauriers. Ja ta sammus kaupluse poole. Sisse ta siiski ei astunud; ta jäi ootama, et ehk ilmub t e m a.

Läbi kõrgete peegliklaasist akende paistsid osavasti paigutatud statuetid, joonistused, gravüürid, kataloogid, «Kunstiesemete Kaupluse» numbrid, ja tellimishinnad olid uuesti ära toodud uksele, mille keskel ilutsesid väljaandja initsiaalid. Võis näha seintele toetuvaid suuri läikiva lakiga maale ja edasi ruumi sügavuses kahte kirstu, mis olid kuhjaga täis portselani, pronksi, üpris ahvatlevaid haruldusi. Nende vahelt läks üles väike trepp, mille kohal rippus villasest sametist portjäär. Vanast saksi portselanist kroonlühter, roheline vaip põrandal kui ka inkrustatsioonidega laud andsid kogu sellele ruumile pigem salongi kui kaupluse ilme.

Frédéric teeskles, nagu vaatleks ta joonistusi. Pärast pikka kõhklemist astus ta sisse.

Üks äriteenija kergitas portjääri ja teatas, et härra ei ilmu «magasini» enne kella viit. Aga kui on mingi korraldus, võib edasi anda...

«Ei, ma tulen uuesti,» vastas Frédéric leebelt.

Järgnevad päevad olid pühendatud korteri otsimisele, ja ta jäi peatuma ühe möbleeritud toa juurde kolmandal korrusel Saint-Hyacinthe'i tänavas.

Uhiuus kirjamapp kaenla all, sammus ta avaloengule. Kolmsada peakatteta noorukit täitsid amfiteatrikujulist auditoriumi, kus punases talaaris vanamees pidas ettekannet monotoonse häälega. Suled krabisesid paberil. Siin loengusaalis leidis ta eest samasuguse tolmu-lõhna kui kolledži klassides, samasuguse kujuga kateedri ja sama igavuse! Tervelt kaks nädalat tuli ta ikka jälle siia tagasi. Kuid polnud veel jõutud kolmanda peatükini, kui ta jättis Tsiviilkoodeksi sinnapaika ja hülgas «Institutsioonid»¹ *Summa divisio personarum*² kohal.

Rõõmud, mida ta oli lootnud, jäid tulemata; ja kui ta oli ammendanud ühe laenuraamatukogu varud, põgusalt üle vaadanud Louvre'i pildikogud ja mitu korda järjest käinud teatris, vajus ta täielikku jõudeolekusse.

Tuhat uut seika süvendasid tema nukrust. Ta pidi oma pesu üle arvet pidama ja taluma portjeed, sanitari moega jõhkardit, kes, ilmudes hommikuti tema voodit üles tegema, lehkas alkoholi järele ja aina torises. Tuba, mida ilustas alabasterkell, ei meeldinud talle. Vaheseinad olid õhukesed; ta kuulis, kuidas üliõpilased punši valmistasid, naersid, laulsid.

Tüdinud sellest üksindusest, otsis ta üles ühe oma endise kamraadi nimega Baptiste Martinon. Tolle leidis ta ühest buržuaade võsude pansionist Saint-Jacques'i tänavas tuupimas kohtumenetlust kivisöetule ääres.

Tema vastas istus keegi naine, sitskleit seljas, ja nõelus sokke.

¹ Mõeldakse imperaator Justinianuse poolt koostatud Rooma õiguse õpikut (*Institutiones Justiniani*. Lad. k.).

² Isikute põhiliigitus (lad. k.).

Martinon oli ilus poiss, nagu öeldakse: pikk, priske näoga, korrapäraste näojoontega ja sinakate pungis silmadega. Tema isa, kes oli suurmaapidaja, oli määranud poja kohtuametile, ja noor üliõpilane, kes juba nüüd tahtis näida soliidne, kandis põetud habet.

Et Frédérici spliinil puudus igasugune reaalne põhjus ning ta ei saanud kurta mingi õnnetuse üle, ei käsitanud Martinon tema hädaldusi elutühjuse üle. Igal hommikul läks ta loenguile, jalutas seejärel Luxembourg'i aias, jõi õhtuti kohvikus oma tassikese kohvi ja tundis end tuhande viiesaja frangiga aastas ja selle töölisneiu armastusega täiesti õnnelikuna.

«Milline õnn!» hüüatas Frédéric endamisi.

Ülikoolis tekkis tal veel üks tutvus, nimelt härra de Cisy'ga, kes põlynnes tuntud sugukonnast ja oma meeldivate maneeride poolest sarnanes noore preiliga.

Härra Cisy tegeles joonistamisega ja harrastas gootikat. Mitmel korral käisid nad üheskoos imetlemas Sainte-Chapelle'i kabelit ja Jumalaema kirikut. Kuid noore patriitsi hea toon varjas üpris kasinat mõistust. Kõik rabas ja üllatas teda; ta naeris valjusti iga vähimagi nalja üle ning ilmutas nii täielikku naiivsust, et Frédéric pidas teda algul naljahambaks, viimaks aga veendus, et ta on lihtsalt kohtlane tobuks.

Niisiis polnud tal kellelegi hinge välja puistata ja ta ootas ikka veel Dambreuse'ide küllakutset.

Uusaastaks saatis ta neile visiitkaardid, kuid ei saanud neilt vastuseks midagi.

Ta tegi uuesti käigu «Kunstiesemete Kauplusse».

Ta käis seal veel kolmandatki korda ja sai lõpuks kokku Arnoux'ga, kes vaidles millegi üle, ümbritsetud viiest-kuuest isikust, ja vastas vaevalt tema tervitusele. Frédéric oli sellest solvunud. Ometi ei lakanud ta otsimast võimalusi, kuidas tema juurde pääseda.

Algul tekkis tal mõte tulla sageli siia, et küsida maalide hinda. Seejärel otsustas ta lasta ajakirja kirjakasti mõned «üpris andekad» artiklid, mis looksid suhteid. Võib-olla aga oleks kõige õigem sammuda otse eesmärgile, avaldada armastust? Ja nõnda koostas ta kaheteistkümmeneleheküljelise kirja täis lüürilisi tundepehanguid

ja retoorikat; kuid ta käristas selle tükkideks, ei teinud midagi ega üritanud midagi, halvatud kartusest, et teda võiks tabada ebaedu.

Arnoux' kaupluse peal teisel korrusel oli kolm akent, mis igal õhtul olid valgustatud. Nende taga liikusid varjud, eriti üks — tema vari. Ja Frédéric ei hoolinud vaevast, käis maha pika maa, et näha neid aknaid ja vaadelda seda varju.

Üks neegritar, keda ta kord kohtas Tuileries' aias, väike tüdruk käekõrval, meenutas talle proua Arnoux' neegritari. Küllap temagi käib siin nagu teised; ja alati, kui Frédéric jalutas läbi Tuileries', peksis tema süda lootuses kohata proua Arnoux'd. Kui ilm oli päikesepaisteline, pikendas ta oma jalutuskäigu kuni Champs-Elysées' lõpuni.

Istudes lõdvalt kalessides, kerge õõtsumisega, mis pani nagisema istmete lakknaha, sõitis tast mööda naise, loorid lehvimas tuule käes, hobuste raiudes rütmilist sammu. Sõidukeid kogunes üha rohkem, ja aeglustades liikumist Rond-Point'ist alates, ummistasid nad kogu tee. Lakad olid lähestikku, laternad kõrvuti. Terasest sadulajalused, hõbedased valjanaastud, vaskpandlad sätendasid siin-seal heledate laikudena ratsapükste, valgete kinnaste ja karusnahkade seas, mis rippusid tõllauksi kaunistavate vappide kohal. Ta tundis end nagu äraeksinuna kuskil kaugel maal. Tema silmad vilasid rahutult naiste päid jälgides, ja ähmane näojoonte sarnasus elustas tema mälestuses proua Arnoux' kuju. Ta kujutles teda endale teiste hulgas, istumas ühes neist väikesist sõidukeist, nii sarnaseist proua Dambreuse'i omaga. Kuid päike loojenes ja kõle tuul keerutas tolmu pilvi. Kutsarid vajutasid lõuad kaelasidemeisse, rattad hakkasid väledamini veerema, makadamsillutis krigises. Ja kõik sõidukid kihutasid suure ajuga mööda pikka puiesteed allapoole, üksteist riivates, üksteisest ette jõudes, üksteisest eemaldudes; ja seejärel Concorde'i väljakul hajusid nad igasse suunda. Tuileries' taga värvus taevas kiltkivihalliks. Aia puud moodustasid kaks tohutu suurt massiivi, mille tipud loojangust lillatasid. Gaasipõletid süttisid, ja Seine, kogu pikkuses rohekat värvi, purunes vastu sillasaambaid muareehõbedasteks litriteks.

Frédéric läks lõunatama ühte restorani La Harpe'i tänavas, kasutades abonementkaarti, talongi hind nelikümmend kolm suu'd.

Põlastusega vaatles ta vana mahagonipuust letti, rāpaseid suurätikuid, puhastamata hõbedat ja kübaraid, mis rippusid seinal. Tema ümber istusid samasugused üliõpilased kui ta ise. Nad rääkisid oma professoreist, oma armukestest. Professorid tegid teda üsna rahutuks! Ja kas oli tal armuke? Et vältida toda lõbusat kampa, tuli ta siia võimalikult hiljem. Kõigil laudadel vedeles alles söögijäänuseid. Mõlemad kelnerid, päevatööst väsinud, tukkusid nurkades; köögi, õlilambi ja tubaka lõhna segu täitis tühjenevat ruumi.

Seejärel lonkis ta aeglaselt koju. Tänavalaternad õõtsusid, pannes porilompides värelema pikki kollakaid vastuhelke. Kõnniteeääri mööda libisesid vihmavarjude all inimeste varjud. Sõidutee oli porine, laskustihed udu, ja talle tundus, et see rōske hämarus, mähkides teda endasse, laotus kuidagi ebamääraselt ka tema hingele.

Teda haaras süümepiin. Ta hakkas jälle käima loenguil. Aga et ta ei teadnud midagi juba selgitatud materjalist, tegid isegi kõige lihtsamad asjad talle raskusi.

Ta hakkas kirjutama romaani pealkirjaga: «Sylvio, kaluri poeg». Tegevustik toimus Veneetsias. Meeskan-gelane oli ta ise, naiskangelane proua Arnoux. Tema nimi oli Antonia. Ja et seda naist endale võita, mõrvas ta mitu aadlimeest, põletas maha osa linnast ja laulis temakese palkoni all, kus lehvisid kerge tuule käes Montmartre'i bulvarilt pärit punased damastkardinad. Liiga rohked ähmased mälestused tõelisusest, mida ta oma romaanis märkas, heidutasid teda; ta ei jätkanud kirjutamist, ja tema jõudeolek muutus veel suuremaks.

Siis hakkas ta anuma Deslauriers'd, et too sõidaks Pariisi ning asuks tema tuppa elama. Nad korraldaksid oma elamise kahe tuhande frangiga, mida Frédéric saab elatusrahaks; see oleks ikkagi parem kui tema praegune talumatu olesklemine. Kuid Deslauriers ei saanud veel lahkuda Troyes'st. Ta soovitas sõbral meelt lahutada ja hakata käima Sénécali pool.

Sénécal oli matemaatika repetiitor, väga tark inimene, veendumustelt vabariiklane, Deslauriers' sõnade järgi tulevane Saint-Just. Frédéric ronis kolmel korral

tema juurde kuuendale korrusele, kuid ikka ei saanud visiidist asja. Enam ta sinna ei läinud.

Ta tahtis lõbutseda. Ta hakkas käima Ooperi ballidel. Kuid niipea kui ta uksest sisse astus, tekitas see kārarikas lõbus trall temas jäise tunde. Pealegi hoidis teda tagasi ka rahalise kitsikuse kartus, sest ta kujutles, et õhtusöök koos doominoga nõuab ränka raha ja kujutab endast suurt seiklust.

Samal ajal aga tundus talle, et teda peaks ju armastatama. Mõnikord ärkas ta lootusi täis südamega, riietus hoolikalt, nagu valmistudes kohtamisele minema, ja tegi Pariisis lõputuid jalgsimatku. Iga naise puhul, kes sammus tema ees või keda ta nägi vastu tulevat, ütles ta endale: «See ta on!» Kuid iga kord oli see uueks pettumuseks. Mõte proua Arnoux'le suurendas tema ihal-dust. Võib-olla kohtab ta seda naist oma teel; ja ta kujutles, kuidas juhuse keerdkäigud nad kokku viivad, nägi vaimusilmas ebatavalisi ohte, millest ta oma armastatu päästab.

Päevad aga möödusid üha samasuguse igavusega ja kujunenud harjumustega. Ta lehitses brošüüre «Odéoni»¹ kaarvõlvistikku all, käis kohvikus «Revue des Deux Mondes'i» lugemas, astus korra sisse mõnesse Collège de France'i auditooriumi, kuulama tunni vältel loengut hiina keelest või poliitilisest ökonoomiast. Iga nädal kirjutas ta pikki kirju Deslauriers'le, lõunatas vahetevahel Martinoniga, juhtus mõnikord kokku härra de Cisyga.

Ta laenas klaveri ja hakkas saksa valsse komponeerima.

Kord õhtul Palais-Royali teatris märkas ta ühes ees-lava loožis Arnoux'd kõrvuti kellegi daamiga. Oli see tema? Rohelisest taftist eesriie, tõmmatud looži ääre kohale, varjas tema nägu. Lõpuks kerkis eesriie, kate tõmmati eest. Seal istus pikk naine, aastat kolmkümmend vana, luitunud; kui ta naeris, paljastasid tema paksud huuled pimestavaid hambaid. Ta vestles üpris koduselt Arnoux'ga ja lõi talle lehvikuga sõrmedele. Siis ilmus blond tütarlaps, silmalaud veidi punased, nagu oleks ta äsja nutnud, ja istus nende vahele. Nüüd

¹ Pariisi teater.

kallutas Arnoux end kergelt tema õla kohale, luges vist talle epistlit, mida neiu kuulas ega vastanud. Frédéric murdis pead, kes küll võiksid olla need naised, rietatud tagasihoidlikult tumedaisse, lamedate tagasi-käänatud kraedega kleitidesse.

Pärast etenduse lõppu sööstis ta koridoridesse. Rahvasumm täitis need üha enam. Arnoux, kes läks tema ees, astus aeglaselt trepist alla, hoides mõlemat naist käevangus.

Äkki langes talle gaasilambi valgus. Tema kübaral paistis krepp. Võib-olla on tema surnud? See mõte piinas Frédéric'i nii tugevasti, et ta jooksis järgmisel päeval «Kunstiesemete Kauplusse», valis kiiresti ühe gravüüridest, mis olid välja pandud vitriini, ja tasudes arvet, küsis müüjalt, kuidas on härra Arnoux' tervis.

«Väga hea!» vastas müüja.

Frédéric kahvatas ja küsis veel:

«Aga proua tervis?»

«Samuti hea!»

Frédéric unustas oma gravüüri letile.

Talv jõudis lõpule. Frédéric oli kevadel vähem melanhoolne, hakkas valmistuma eksamiks, ja teinud selle keskpäraselt, sõitis sedamaid Nogent'i.

Troyes'sse oma sõpra vaatama ta ei sõitnud, et vältida ema halvustust. Kui ta jälle naasis Pariisi, loobus ta oma mullusest korterist ja üüris Napoleoni kalda-tänavas kaks tuba ning sisustas need. Lootuse küllakutsele Dambreuse'ide juurde oli ta jätnud; tema suur kirk proua Arnoux' vastu hakkas kustuma.

IV

Ühel detsembrihommikul, kui ta oli teel kohtuprotsessi loengule, näis talle, et Saint-Jacques'i tänaval on suurem elevus kui harilikult. Üliõpilased sööstsid ülepeakaela kohvikuist või hõiksid üksteist avatud akende kaudu majast majja. Poodnikud seisis kõnniteel ja vaatasid rahutu ilmega ringi. Aknaluugid suleti, ja kui ta jõudis Soufflot' tänavale, nägi ta suurt rahvahulka piiramas Panthéoni.

Noored inimesed ebaühtlastes viie- kuni kaheteistkümmelistes salkades kõndisid kätest kinni hoides ja liitusid suuremate rühmadega, kes seisis siin-seal tänavail. Kaugemal väljaku äärel võre juures arutasid millegi üle pikalt ja laialt inimesed tööpluusides, samal ajal kui politseinikud, kolmnurksed kiivrid kõrvadele vajutatud, käed seljal, sammusid piki maja-seinu, pannes kõmisema tänava kiviplaate oma raskete saabastega. Kõigil oli salapärane ja nõutu ilme; ilmselt oodati midagi. Igaüks hoidis tagasi keelel kipitavat küsimust.

Frédéric seisis meeldiva välimusega blondi noormehe juures, kel olid vurrud ja kikkhabe, millist kandsid keigarid Louis XIII päevil. Ta küsis tollelt korratuse põhjust.

«Ma ei tea sellest midagi,» vastas võõras, «ja ega tea nemad ise samuti! See on neil nüüd moeks! Põnev kometimäng!»

Ja ta pahvatas naerma.

Petitsioonid valimisreformiks, millele koguti allkirju rahvuskaardi hulgas ja mis olid seotud Humanni rahvaloendusega¹, samuti teised sündmused põhjustasid juba poole aasta vältel Pariisis seletamatuid rahvakogunemisi; ja neid esines nõnda sageli, et ajalehed ei rääkinudki neist enam.

«Pole sel kõigel ei nägu ega tegu,» jätkas Frédérici naaber. «Mulle näib, kallis härra, et me oleme mandunud! Louis XI heal ajal või isegi Benjamin Constant'i päevil esines õppiva noorsoo hulgas rohkem mässumeelt. Minu arust on moored nüüd vagurad kui lambad, lollid kui sokud ja kõlbavad vaid vürtspoodnikeks, issand halasta! Ja seda veel nimetatakse koolinoorsooks!»

Ta laotas käsi, laias kaares nagu Frédéric Lemaître «Robert Macaire'is».

«Õppiv noorsugu, ma õnnistan sind!»

Seejärel kõnetas ta kaltsukorjajat, kes soris austrikarpe tänavatulba juures veinikaupluse ees, ning küsis:

«Kas sinägi kuulud õppiva noorsoo hulka?»

Vanamees tõstis inetu näo, millel hallist habemest

¹ Rahandusminister Humanni algatusel korraldatud rahvaloendus maksude suurendamise eesmärgil.

paistis välja punane nina ja vaatasid vastu kaks juhmi viinastunud silma.

«Ei! Sina, nagu mulle näib, oled üks neist inimestest, kel pole pääsu võllast ja kes mitmesugustes rahvarühmades saalides pilluvad täie kamaluga kulda... Oh! Pillu, mu patriarh, pillu. Osta mind ära Albioni aaretega! *Are You English?*¹ Ma ei lükka tagasi Artaxerxese ande²! Räägime veidi tolliunioonist.»

Frédéric tundis, kuidas keegi puudutas teda õlast; ta vaatas ringi. See oli Martinon, hämmastavalt kahvatu.

«Nii et jälle üks mäss!» lausus ta sügavasti ohtes.

Ta kartis end kompromiteerida ja kurtis seepärast aina. Tööpluuses inimesed heidutasid teda eriti, sest 'kuuldavasti' kuulusid nad salaühinguisse.

«Kas siis on olemas salaühinguid?» küsis vurrudega noormees. «See on valitsuse vana nali, et kodanlusele hirmu nahka ajada!»

Martinon palus teda rääkida tasemini, kartes politseid.

«Kas teie siis usaldate veel politseid? Aga tõepoolest, mida teate teie, härra, võib-olla olen minagi nuhk?»

Ja ta vaatas Martinoni säärase pilguga, et too väga erutatuna ei taibanud algul pilamist. Rahvahulk tõrjus neid eemale ja nad kolmekesi olid sunnitud tõusma väikesele trepile, kust koridori kaudu pääses uude amfi-teatrikujulisse auditoriumi.

Varsti valgus rahvahulk iseenesest kahele poole laiali; paljud pead paljastusid; tervitati kuulsat professorit Samuel Rondelot'd, kes, lai redingott üll, hõberaamidega prillid laubale lükatud, läks astmast hingeldades aeglasel sammul loengut pidama. See inimene oli kohtu alal XIX sajandi au ja uhkus, Zachariae'de ja Ruhdorffide rivaal. Tema äsjane Prantsusmaa peeri aunimetus polnud millegi poolest muutnud tema käitumisviisi. Teati, et ta on vaene, ja teda ümbritses üldine suur austus.

¹ Kas olete inglane? (Ingl. k.)

² Artaxerxes — Pärsia kuningas (V saj. e. m. a.); pärimuse järgi tahtnud ära osta kreeka arsti Hippokratese, kuid too keeldunud.

Samal ajal kostis väljaku teisest äärest hääli, mis hüüdsid:

«Maha Guizot!»

«Maha Pritchard!»

«Maha äraostetud!»

«Maha Louis-Philippe!»

Rahvahulk lõi kõikuma, ja rõhudes vastu suletud õueväravat, tõkestas professoril edasipääsu. Too peatus trepi juures. Peagi nähti teda kolmandal, ülemisel astmel. Ta hakkas kõnelema. Rahvahulga kõmin summutas tema hääle. Kuigi teda alles äsja armastati, vihati teda praegu, sest ta esindas valitsusvõimu. Iga kord kui ta tegi katset valjemini kõnelda, kostis kisa uuesti. Ta kutsus üliõpilasi laia viipega üles talle järgnema. Vihased hüüded olid talle vastuseks. Ta kehtas halvustavalt õlgu ja sisenes koridori. Martinon kasutas ära koha, kus ta seisis, ja kadus ühel ajal professoriga.

«Milline pelgur!» ütles Frédéric.

«Ta on ettevaatlik!» lausus teine.

Rahvahulgas murises aplaus. See professori taandumine kujunes rahvale võiduks. Kõigist aknaist vahtisid välja uudishimulikud. Mõned meelevaldajad alustasid «Marseljeesi», teised panid ette minna Béranger' juurde.

«Laffitte'i² juurde!»

«Chateaubriand'i juurde!»

«Voltaire'i juurde!» röökis heledate vurrudega noormees.

Politseinikud püüdsid edasi-tagasi liikuda ning hüüdsid nii leebelt kui suutsid:

«Minge laiali, härrased, minge oma kodudesse!»

Keegi karjus valjusti:

«Maha mõrtsukad!»

See oli tavaline sajatus septembrikuu rahutustest alates. Kõik kordasid seda. Avaliku korra kaitsjaile huilati, vilistati; need vajusid näost ära. Üks neist ei pidanud enam vastu, ja märgates väikest kasvu noorukit, kes tuli talle liiga lähedale ning naeris talle otse näkku, tõukas selle nii järsult eemale, et nooruk lendas

¹ Pritchard — Inglise kolonel, kelle tegevus põhjustas lahkelisid Inglise-Prantsuse suhteis.

² Laffitte — pankur, algul oli üks Juulimonarhia tugesid, hiljem siirdus opositsiooni.

viie sammu kaugusele ja prantsatas veinikaupmehe poe ette selili maha. Kõik põikasid kõrvale; kuid pea-aegu samal hetkel oli käpuli ka politseinik, maha paisatud kellegi vägilase poolt, kelle juuksed nagu takutordid tolknesid vahariidest nokkmütsi alt.

Juba mitu minutit oli too seisnud Saint-Jacques'i tänava nurgal. Kähku pani ta käest laia kartongi, söötis politseiniku kallale, ja hoides teda mahapaisatuna enda all, virutas talle näkku tugevaid rusikahoope. Teised politseinikud jooksid juurde. Hirmus mehevoolask oli nõnda tugev, et tema taltsutamiseks kulus vähemalt neli meest. Kaks neist hoidsid teda kraest kinni, kaks tirisid kätest, viies andis talle põlvhoope tagumikku, ja kõik sõimasid teda röövliks, mõrtsukaks, mässajaks. Rind paljas, riided ribad, avaldas ta protesti, kinnitades, et ta pole süüdi; ta ei võinud külmavereliselt pealt vaadata, kuidas pekstakse last.

«Minu nimi on Dussardier. Teenin vendade Valinchart'ide juures, pitside ja moekaupade magasinis Cléry tänavas. Kus on mu kartong? Andke siia minu kartong!»

Ta kordas:

«Dussardier!... Cléry tänavast. Minu kartong!»

Ometi ta rahunes ja laskis stoiliselt end vedada Descartes'i tänavasse politseijaoskonda. Terve rahvavool järgnes talle. Frédéric ja vurrudega noormees sammusid vahetult tema järel, täis imetlust poeselli käitumise ja täis nõrdimust võimu vägivalla üle.

Mida lähemale sihtkohale jõuti, seda hõredamaks muutus rahvasumm.

Politseinikud vaatasid aeg-ajalt tagasi vihase ilmega, ja et mürgeldajail polnud enam midagi teha, uudishimulikel aga midagi vahtida, läksid kõik vähehaaval laiali. Vastutulijad silmitsesid Dussardier'd ja tegid valjusti solvavaid märkusi. Keegi vana naine hüüdis oma ukselt koguni, et ta oli varastanud leiva. Säärane ebaõiglus suurendas mõlema sõbra viha. Lõpuks jõuti vahtkonda. Oli jäänud veel vaid umbes kakskümmend inimest. Neile piisas ainult soldatite nägemisest, et laiali joosta.

Frédéric ja tema kamraad avaldasid ägedat protesti Dussardier' vangistamise vastu. Politseiametnik ähvar-

das, et kui nad ei jäta oma pealekäimist, pistetakse neid endid pokri. Nad nõudsid jaoskonna ülemat, teatasid oma nimed, mainides, et on õigusteaduse üliõpilased, ja kinnitasid, et vahistatu on nende ülikoolikaaslane.

Nad juhatati tühja tuppa, kus tahmunud krohvitud seinte ääres seisid vaid neli pinki. Tagumises seinas avanes luuk. Siis ilmus nähtavale Dussardier' jõuline nägu, mis oma sasitud juuste, väikeste avalate silmade ja otsast neljakandilise ninaga meenutas kuidagi heasüdamliku pontu koonu.

«Kas sa meid siis ära ei tunne?» küsis Hussonnet.

Nii oli vurrudega noormehe nimi.

«Aga...» pomises Dussardier kõhklevalt.

«Ära nüüd ikka lolli mängi!» lausus teine. «On ju teada, et sa oled õigusteaduse üliõpilane nagu meiegi.»

Hoolimata nende silmapilgutustest ei taibanud Dussardier midagi. Näis, nagu tahaks ta mõtteid koguda, siis küsis äkki:

«Kas minu kartong leiti?»

Frédéric vaatas lootust kaotades talle otsa. Hussonnet aga vastas:

«Aa! Sinu pappkaaned, mille vahel hoiad oma konsepte? Jah, jah! Ole mureta!»

Nad jätkasid veel innukamalt oma pantomiimi. Dussardier mõistis lõpuks, et nad olid tulnud talle appi, ja vaikis, kartes neid sisse rääkida. Pealegi tundis ta nagu häbi, nähes end ülendatavat üliõpilasseisusse, tehtavat võrdseks nende noorte inimestega, kel on nii valged käed.

«Kas sa tahad lasta kellelegi midagi edasi ütelda?» küsis Frédéric.

«Ei, tänan, mitte kellelegi!»

«Aga omastele?»

Ta langetas pea ega vastanud: vaene noormees oli vallaslaps. Tema vaikimine hämmastas mõlemat sõpra.

«Kas sul tubakapoolist on?» küsis jälle Frédéric.

Vangistatu kobas oma taskut ja tõi siis sealt välja piibu killud — ilusa merevaigust piibu, millel oli eebenipuust kaha, hõbedast kaas ja ambrast pits.

Kolm aastat oli ta töötanud selle piibu kallal, tahtes sellest teha meistriteost. Ta hoidis teda hoolikalt alati

seemisnahkses tupes; püüdis suitsetada võimalikult aeglaselt, ei asetanud seda kunagi marmorile ja riputas selle igal õhtul oma voodi peatsisse. Nüüd raputas ta kilde käes; tema küünealused veritsesid. Lõug vastu rinda, suu ammuli, vaatles ta oma rõõmu jäänuseid tar-
dunud pilguga, milles peegeldus kirjeldamatu kurbus.

«Kui annaksime talle õige sigareid, mh?» lausus Hussonnet sosinal ja tegi liigutuse, nagu otsiks neid taskust.

Frédéric oli jõudnud juba panna luugi servale täis portsigari.

«Säh võta! Huvasti! Pea püsti!»

Dussardier kahmas kinni kahest temale ulatatud käest. Ta surus neid meeletult, nuuksetest katkeva häälega.

«Kuidas?... Minule!... Minule!...»

Mõlemad sõbrad hoidusid kõrvale tema tänulikkusest, väljusid ja läksid üheskoos einetama Taborey kohvikusse Luxembourg'i aia lähedal.

Biifsteeki lõigates teatas Hussonnet oma kaaslasele, et ta teeb kaastööd moežurnaalidele ja vorbib reklaamplakateid «Kunstiesemete Kauplusele».

«Kas Jacques Arnoux' juures?» küsis Frédéric.

«Te tunnete teda?»

«Jah!... Ei... See tähendab, ma olen teda näinud, kord kohanud.»

Ta küsis Hussonnet'lt ükskõikse tooniga, kas too näeb vahel ka tema naist.

«Aeg-ajalt ikka,» vastas boheemlane.

Frédéric ei söandanud jätkata oma küsitlust; see inimene oli nüüd võitnud tema elus ülisuure koha; ta tasus kogu arve, ilma et teine oleks vähimatki protesti avaldanud.

Sümpaatia oli vastastikune. Nad vahetasid oma aadressid, ja Hussonnet tegi Frédéricile sõbraliku ettepaneku saata teda kuni Fleurusi tänavani.

Nad olid keset aeda, kui Arnoux' ametnik manas hinge kinni pidades oma näole veidra grimassi ja hakkas kuke moodi kirema. Ja kõik ümberkaudsed kuked vastasid talle pika kikerikiiga.

«See on signaal,» ütles Hussonnet.

Nad peatusid «Bobino» teatri juures, maja ees, kuhu

viia kitsas puistee. Pööninguaknal kresside ja lillherneste vahel ilmus nähtavale noor naine, katmata peaga, korsetis, ja toetus mõlema käega vihmaveetorule.

«Tere hommikust, mu ingel, tere hommikust, pisike,» hüüdis Hussonnet, saates talle õhusuudlusi.

Noormees avas jalahoobiga jalgvärava ja kadus selle taha.

Pärast seda ootas Frédéric teda terve nädala. Ta ei söandanud minna oma uue sõbra poole, kartes jätta muljet, nagu ei kärsiks ta ära oodata hommikueine väljategemist. Aga ta otsis Hussonnet'd kogu Ladina kvartalis. Ühel õhtul kohtas ta teda ning viis enda poole Napoleoni kaldatänavale.

Vestlus oli pikk; nad puistasid vastamisi südant. Hussonnet ihkas kuulsust ja rikkust teatri alal. Ta oli kaasautoriks vodevillidel, mida ei lavastatud, tegi massiliselt plaane, treis kupleesid. Mõned neist laulis ta ette. Seejärel, olles märganud raamaturiulil üht köidet Hugod ja teist Lamartine'i, pildus ta sarkasme romantilise koolkonna arvel. Neil poetidel pole ei kaint mõistust ega korrektset sõnastust, ja mis peasi — nad pole kellegi prantslased! Ta hooples, et tunneb oma keelt, ja noris kõige ilusamate kõnekäändude kallal sellise öela karmusega, selle akadeemilise maitsega, mis on omane napakavõitu tuisupeadele, kui nad puudutavad kõrget kunsti.

Frédéric oli solvunud oma meelisluuletajate pärast, tal tekkis soov katkestada tutvus. Kuid miks mitte riskida jalamaid juttu teha sellest, millest sõltub tema õnn? Ta küsis noorkirjanikult, kas too ei saaks teda Arnoux'dega kontakti viia.

See oli üpris hõlpus ja nad leppisid kokku järgmisele päevale.

Hussonnet ei ilmunud kohtamisele, samuti pettis ta ka kolmel järgneval korral. Ühel laupäeval kella nelja paiku ta lõpuks ilmus. Aga kasutades juhust, et oli võetud sõiduk, käskis ta enne peatuda «Théâtre-Français'» juures, et hankida sealt loožipilet. Seejärel laskis ta end sõidutada rätsepa juurde, siis veel pesuõmbleja juurde. Ta kirjutas portjeeruumides kirjakesi. Lõpuks jõudsid nad Montmartre'i bulvarile. Frédéric läks läbi

kaupluseruumi ja astus trepist üles. Arnoux tundis ta ära peeglist, mis seisis tema kirjutuslaua vastas, ja jätkates kirjutamist ulatas talle üle õla vasaku käe.

Viis või kuus inimest täitsid kitsa toa, mida valgustas üksainus aken vaatega õue. Tagumise seina ääres alkooviõõnes asetses pruuni villase damastiga kaetud kanapee kahe samast kangast portjääri vahel. Kaminal, mis oli täis kuhjatud igasuguste paberitega, seisis pronksist Venus, tema kõrval aga võrdses kauguses olid kaks roosade küünaldega kandelaabrit. Paremalt pool, arhiivikapi juures, istus keegi tugitoolis, kübar peas, ja luges lehte. Seinad olid üleni kaetud estampide ja maalidega, hinnaliste gravüüride või kaasaegsete meistrite eskiisidega; neid ehtisid pühendused, mis väljendasid siiraimat lembust Jacques Arnoux'le.

«Kuidas käsi käib?» küsis ta, käändudes Frédérici poole.

Ja tolle vastust ära ootamata küsis tasa Hussonnet'lt:

«Kuidas on teie sõbra nimi?»

Ja siis jälle valjusti:

«Võtke palun sigarit, sealt karbist arhiivikapil.»

«Kunstiesemete Kauplus», mis asetses Pariisi tsentrumis, oli sobiv kohtumispäik, neutraalne territoorium, kus konkurendid koduselt ning vabalt kokku said. Sel päeval võis siin näha Anténor Braive'i, kuningate portretisti; Jules Burrieu'd, kes oma joonistuste kaudu hakkas populariseerima Alžeeria sõdu; karikaturist Sombazi, skulptor Vourdat'd ja veel teisi. Ja mitte keegi neist ei vastanud kujutlusele, mis üliõpilasel neist oli. Nende maneerid olid lihtsad, kõnelused vabad. Müstik Lovarias jutustas rõveda anekdoodi; orientalse maastiku loojal, kuulsal Dittmeril, oli vesti all kootud kampsun, ja koju sõitis ta omnibussiga.

Algul oli jutt kellestki Apollonie'st, endisest modelist, kelle Burrieu kinnitas olevat ära tundnud bulvaril sõitmas tõllas, hobused reasrakendis ees. Hussonnet seletas selle metamorfoosi ära, loetelles terve seeria tema ülalpidajaid.

«Küll aga see võllaroog tunneb Pariisi tüdrukuid!» ütles Arnoux.

«Pärast teid, kui veel midagi üle jääb, teie majesteet,» vastas boheemlane, sõjaväelase kombel au andes,

et matkida grenaderi, kes pakkus Napoleonile oma välipudellist juua.

Beejälrel tekkis vaidlus mõne maali üle, kus Apollonie pea oli olnud modelliks. Puuduvad kolleegid said kriitika osaliseks. Oldi hämmastunud nende tööde kõrgest hinnast. Ja kõik hakkasid kurtma, et nad ei teeni küllaldaselt, kui äkki astus sisse keskmist kasvu mees, seljas frakk, mille hõlmu hoidis koos üksainus nööp; silmad olid tal vilavad, ilme veidi hullumeelne.

«Millised väikekodanlased te küll olete!» ütles ta. «Mis sellest siis on, issand halasta! Vanad meistrid, kes löid šedöövleid, ei unistanud miljoneist. Corregio, Murillo...»

«Lisage Pellerin,» lausus vahele Sombaz.

Kuid pööramata tähelepanu torkele, jätkas ta oma arutlust säärase ägedusega, et Arnoux oli sunnitud talle ütlema kaks korda:

«Mu naine arvestab teiega neljapäeval. Ärge unustage!»

Need sõnad tõid Frédérici mõtted jälle proua Arnoux' juurde. Küllap vist pääseb tema ruumidesse kabineti kaudu, mis asetseb diivani taga. Arnoux, kel oli vaja minna taskurätikut tooma, avas äsja sinna viiva ukse. Frédéric märkas ruumi tagumise seina ääres pesukaussi. Siis aga kostis kamina juurest nurgast mingi torisemine; see tuli isiku suust, kes luges tugitoolis ajalehte. Ta oli viis jalga üheksa tolli pikk, veidi lõtvade silmalaugudega, hallide juuste ning majesteetliku välimusega. — ja tema nimi oli Regimbart.

«Mis on, Kodanik?» küsis Arnoux.

«Veel üks valitsuse uus sulitemp!»

Asi puutus mingisuguse õpetaja vallandamisse. Pellerin jätkas oma paralleeli tõmbamist Michelangelo ja Shakespeare'i vahel. Dittmer asutas ära minema. Arnoux jõudis talle veel järele ja pistis talle pihku kaks pangatähte. Hussonnet pidas momenti soodsaks ning ütles:

«Kas te võiksite mulle veidi avanssi anda, kallid patroon?»

Kuid Arnoux oli jälle oma kohale istunud ja tegi peapesu ühele üpris räpase välimusega vanamehele, kes kandis siniseid pille.

«Ah! Olete teie aga tore, isa Isaac! Kolm maali on muutunud väärtusetuks, on läinud! Kõik sülitavad minu peale! Nüüd teavad neid kõik! Mida ma teie arvates nendega tegema pean? Kas pean nad Kaliforniasse saatma?... Kuradile! Olge vait!»

Selle vennikese eriala seisnes selles, et ta võltsis maalide all vanade meistrite allkirju. Arnoux keeldus talle maksmast ja saatis ta jõhkralt minema. Seejärel, olles muutnud oma käitumisviisi, tervitas ta üht orde-nitega dekoreeritud pepsi härrat, kes kandis põskhabet ja valget kaelasidet.

Toetudes küünarnukiga aknakremoonile, rääkis ta tolele pikalt ja laialt midagi mesimagusas toonis. Lõpuks pahvatas ta valjusti:

«Oo, mulle ei tee raskusi hankida maaklereid, härra krahv!»

Aadlimees nõustus ja Arnoux luges talle peo peale kakskümmend viis luidoori. Aga niipea kui võõras oli uksest väljas, hüüdis ta:

«Küll need suured isandad võivad olla tüütud.»

«Ühesugused lurjused kõik!» torises Regimbart.

Mida kaugemale jõudis aeg, seda enam oli Arnoux'l tööd ja tegemist. Ta järjestas artikleid, avas kirja-ümbrikke, tegi kokkuvõtteid; haamrilöökide peale kaupluses ilmus ta ise sinna pakkimist jälgima; siis asus jälle oma toimetuste kallale, ja terrassule krabise-des paberil vastas naljatlustele. Öhtul pidi ta lõunatama oma advokaadi pool, järgmisel päeval aga sõitma Belgiasse.

Teised vestlesid päevasündmustest: Cherubini port-reest, Kunstide Akadeemia poolsõorsaalist, peatsest näitusest, Pellerin kirus Instituuti¹. Keelepeks põimus vaidlustega. Siia madala laega ruumi kogunes nii palju rahvast, et võimatu oli end liigutada. Roosade küünalde valgus tungis läbi sigarisuitsu nagu päikesekiired läbi udu.

Uks diivani juures avanes ja sisse astus pikk kõhn naine — nii järskude liigutustega, et pani oma mustast taftist kleidil tilisema kõik oma uuriketi ripatsid.

¹ Mõeldakse Kunstide Akadeemiat, üht viiest Akadeemiast, mis moodustavad Prantsuse Instituudi (l'Institut de France).

See oli toosama naine, keda Frédéric mullu suvel oli näinud Palais-Royalis. Mõned hüüdsid teda nimepidi, vahetasid temaga käepigistuse, Hussonnet suutis lõpuks Arnoux'lt viiskümmend franki välja pigistada. Kell lõi seitse, kõik hakkasid ära minema.

Arnoux palus Pellerinil kohale jääda ja viis preili Vatnazi oma kabinetti.

Frédéric ei kuulnud nende kõnelust; nad sosistasid. Siis aga kostis naisehääli äkki valjusti:

«Juba kuus kuud on asi valmis, kuid mina ootan ikka veel!»

Seejärel tekkis pikk vaikus, preili Vatnaz ilmus uuesti. Arnoux oli talle veel midagi lubanud.

«Oo, oo! Hiljem. Eks me vaata.»

«Hüvasti, õnnelik inimene!» ütles naine ning lahkus.

Arnoux naasis kiiresti kabinetti, värvis vurrud mustaks, kehtas trakse, et pingutada talla alt läbikäi-vaid püksitrippe. Käsi pestes ütles ta:

«Ma vajan kahte pannood ukse kohale, kakssada viiskümmend franki tükk, Boucher' žanris. Oleme rääkinud?»

«Olgu,» vastas kunstnik punastades.

«Hüva on! Ja ärge unustage mu naist!»

Frédéric saatis Pellerini kuni Poissonnière'i ees-linnani ja palus luba teda aeg-ajalt vaatama tulla. Sel-leks anti talle armulikult nõusolek.

Pellerin luges kõiki esteetika-alaseid teoseid, et avas-tada tõeline Kauni teooria, olles veendunud, et kui ta leiab selle, loob ta meistritöid. Ta ümbritses end kõigi mõeldavate abivahenditega — joonistuste, kipskujude, mudelite, gravüüridega; ta piinles ja otsis. Ta süüdistas halba ilma, oma närve, oma ateljeed, väljus tänavale, et leida inspiratsiooni sealt, võpatas, nagu oleks selle juba tabanud, siis aga jättis oma maali sinnapaika ja plaanitses teist, mis pidi saama veel kaunim. Ja nõnda, vaevatuna kuulsusjanust ja kaotades oma aega vaidlustes, uskudes tuhandesse totrusse, süsteemidesse, kriitikaisse, mingite kindlate reeglite või kunsti-küsimuste reformi hädavajalikkusse, oli ta jõudnud viiekümnenda eluaastani, loomata midagi peale visan-dite. Tema kõigutamatu uhkus ei lubanud tal julgust kaotada, aga ta oli alati tigestunud ning viibis selles

ühtaegu nii teeseldud kui ehtsas eksaltatsioonis, mis on omane näitlejaile.

Tema juurde sisse astudes võis märgata kohe kahte suurt maali, kus üksikud pintsli tõmbed siin-seal moodustasid valgel lõuendil pruune, punaseid ja sini-seid laiike. Kõike seda katsid kriidiga tõmmatud korrapäratud jooned, mis põimusid nagu kümneid kordi parandatud võrgusilmused. Isegi võimatu oli siin midagi käsitada. Pellerin seletas nende kahe kompositsiooni süžeed, osutades pöidlaga alles puuduvaile osadele. Üks maalidest pidi kujutama «Nebukadnetsari hullumeelsust», teine «Nero süüdatud Rooma linna». Frédéric vaatles neid imetlusega.

Ta imetles ka lehvivate juustega naisakte, samuti maastikke, kus esines rohkesti tormide kõverdatud puutüvesid; eriti aga sulevisandeid Callot', Rembrandti ja Goya motiividel, mille originaale ta ei tundnud. Pellerin ei hoolinud enam neist oma noorpõlve töödest; nüüd pooldas ta kõrget stiili. Ta targutas ilukõneliselt Pheidias ja Winckelmanni üle. Teda ümbritsevad esemed süvendasid tema sõnade mõju: siin võis näha surnukolpa lugemispuldil, mitut jatagani, üht mungaürpi. Frédéric passis seda endale selga.

Kui ta juhtus tulema vara, leidis ta kunstniku eest tema viletsas kokkupandavas voodis, mida kattis räbaldunud vaip. Pellerin heitis hilja magama, sest ta käis usinasti teatrites. Teda ümmardas keegi kaltsudes vanaeit, ta lõunatas armetus söögimajas ja elas ilma armukeseta. Tema siit-sealt segapudruna kokkukorjatud teadmised tegid tema paradoksid amüsantseiks. Tema viha kõige keskpärase ja väikekodanliku vastu tulvas tal sarkasmides, täis toredat lürismi, suurte meistrite suhtes aga tundis ta säärast harrast jumaldamist, mis ülendas teda ennastki peaaegu nende kõrguseni.

Kuid miks ei rääkinud ta kunagi proua Arnoux'st? Mis puutub selle daami mehesse, siis teda nimetas ta kord täitsameheks, kord šarlataniks. Frédéric ootas, millal ta ometi avameelitsema hakkab.

Ühel päeval, kui noormees lehitses Pellerini mapis visandeid, leidis ta ühe mustlanna portrees midagi ühist preili Vatnaziga, ja et see isik teda huvitas, tahtis ta tema kohta lähemalt kuulda.

Too oli olnud, nii arvas Pellerin teadvat, kuskil provintsis õpetajaks; nüüd aga andis ta tunde ja üritas kirjutada väikestes lehtedes.

Tema käitumise järgi Arnoux' suhtes võis Frédérici arvates teda pidada tolle armukeseks.

«Ah, mis! Neid on tal küllalt teisigi!»

Siis pööras noormees ära näo, mis kattus häbipunaga alatu mõtte pärast, ning lisas uljas toonis:

«Tema naine tasub talle muidugi samaga?»

«Mitte sugugi! Ta on korralik naine!»

Frédéric tundis süümepiina ja külastas siitpeale veel usinamalt ajakirja toimetust.

Suured tähed, mis moodustasid Arnoux' nime marmorplaadil kõrgel kaupluse kohal, tundusid talle kuidagi erilised ja tähendusrikkad, nagu mingi pühitsetud kiri. Mööda laia lauget kõnniteed oli kerge astuda, üks avanes peaaegu iseendast; ja selle link, mis oli sile katsuda, ilmutas nagu käe pehmust ja tundlikkust, mida hoitakse peos. Märkamatult muutus Frédéric oma ilmumisega niisama täpseks kui Regimbart.

Iga päev istus Regimbart tugitooli kamina ääres, haaras oma valdusse «National'i» numbri, ei pannud seda enam käest ja avaldas oma mõtteid hüüatustega või lihtsalt õlgu kehitades. Aeg-ajalt pühkis ta laupa rullikeeratud taskurätikuga, mida ta kandis rinnal roheline redingoti kahe nööbi vahel. Jalas olid tal kroogetega püksid ja poolsaapad, kaelas pikk kaelside. Ja tema üleskäänatud äärtega kübara järgi võis teda rahvahulgas juba eemalt ära tunda.

Kell kaheksa hommikul laskus ta alla Montmartre'i kõrgustelt, et rüübata valget veini Notre-Dame-des-Victoires'i tänavas. Tema hommikueine, millele järgnesid mitmed piljardipartiid, kestis kuni kella kolmeni. Seejärel seadis ta sammud Panoraamide passaaži poole, et rüübata absinti. Pärast viibimist Arnoux' pool astus ta sisse «Bordelais'» kõrtsi, et rüübata vermutit. Siis edasi, selle asemel et minna koju oma naise juurde, eelistas ta sageli lõunatada üksi, väikeses kohvikus Gailloni platsil, kus ta soovis, et talle serveeritaks «koduseid, lihtsaid roogi». Lõppude lõpuks loivas ta veel kuhugi piljardisaali ja jäi sinna kuni südaööni või kella üheni, hetkeni, millal kustutati gaas ja suleti

aknaluugid ning lokaali tulpinud ja väsinud pere-mehe anus teda lahkuda.

Kuid mitte topsitõstmise harrastus ei veedelnud neisse paikadesse kodanik Regimbart'i, vaid vana harjumus vestelda seal poliitikast; aastate kuludes oli tema ind vaibunud, talle oli omaseks jäänud vaid tusane vaikimine. Tema näo tõsiduse järgi võinuks arvata, et peas keerlevad tal maailmaprobleemid. Neist kuulda-vale aga ei tulnud midagi; ja mitte keegi, isegi mitte tema sõbrad ei teadnud, millega ta õigupoolest tegeleb, kuigi ta väitis, et peab mingit ärikontorit.

Arnoux näis teda ääretult austavat. Kord ütles ta Frédéricile:

«Tema juba teab kõik, või veel! See on kõva mees!»

Üks teine kord laotas Regimbart tema puldile laiali paberid Bretagne'i kaoliinimaardlate kohta; Arnoux oli kindel tema kompetentsuses.

Frédéric ilmutas Regimbart'i suhtes veelgi suuremat aupaklikkust, mis läks selleni, et ta aeg-ajalt kostitas teda klaasikese absindiga. Ja kuigi ta pidas Regimbart'i rumalaks, veetis ta sageli tema seltskonnas pikki tunde, ja ainult sellepärast, et too oli Jacques Arnoux' sõber.

Maalidega katupleja, edumeelne inimene, kes kunagi oli ergutanud kaasaegseid meistreid nende esimestel sammudel, püüdis suurendada oma rahalisi tulusid, säilitades ühtaegu oma artistlikku käitumisviisi. Ta taotles kunstide emantsipatsiooni, püüdes üleva ning kauni poole odava hinnaga. Kõik Pariisi luksusesemete tööstused kogesid tema mõju, mis oli viljastav pisesemeile ja hukatuslik kõigele suurele. Oma üliagarses vastu tulla enamuse arvamusele hullutas ta õigelt teelt kõrvale vilunud kunstnikke, laostas tugevate talentide moraali, kurnas ammendavalt nõrku ja tegi kuulsaks keskpärasusi. Nad kõik olid tal peos tema rohkete suhete ja ajakirja tõttu. Viletsate soperdajate auahnuseks oli näha oma töid Arnoux' vitriinis ja mööblitegijad võtsid tema juurest mööblimudeleid. Frédéric nägi temas samal ajal miljonäri, kunstniku-asja-armastajat ja teoinimest. Paljud seigad siiski hämmastasid teda, sest et isand Arnoux oli üpris kaval oma äri-asjus.

Nii näiteks saadeti kuskilt Saksamaalt või Itaaliast talle maal, mis oli ostetud Pariisist tuhande viiesaja frangi eest, ja tema, esitades pildi kohta nelja tuhande frangi suuruse kaubaarve, müüb selle edasi kolme tuhande viiesaja frangi eest — vastutulelikkusest. Üks tema tavalistest trikkidest oli, et ta nõudis kunstnikelt pistisena nende pildi vähendatud koopiat sel ettekläändel, et kavatseb teha sellest gravüüri. Koopia müüs ta alati maha, kuid gravüür ei ilmunud iialgi. Neile aga, kes kurtsid ekspluateerimise üle, patsutas ta vaid kõhule, ja see oligi tema vastus. Muidu oli ta muhe mees, jagas heldekäeliselt sigareid, sinatas võõraid inimesi, võis sattuda vaimustusse mõnest teosest või inimesest, ja siis, millestki hoolimata, püsis visalt oma seisukohal, sööstis askeldustesse, pidas kirjavahetust, tegi reklaami. Ta pidas end üpris ausaks inimeseks, ja tundes vajadust südant puistata, jutustas kohtlaselt oma taktituist tempudest.

Kord, et mängida vemp ametivennale, kes asutas teise maaliajakirja ja tahtis sel puhul anda suure pidusöömingu, palus ta Frédéric'i kirjutada tema silma all veidi aega enne määratud tundi kirjakesed kutsutuile teatega, et vastuvõtt jääb ära.

«See ei riiva ju au, eks ole?»

Ja noormees ei sõandanud keelduda seda teenust osutamast.

Järgmisel päeval pärast seda juhtumit, astudes koos Hussonnet'ga Arnoux' kontorisse, märkas Frédéric, kuidas ukse vahelt (sealt, mis viis trepile), vilksatas kellegi kleidisaba.

«Tuhat andestust!» ütles Hussonnet. «Kui oleksin vaid teadnud, et siin on naise...»

«Oh! See oli mu oma naine,» vastas Arnoux. «Mööda minnes tegi ta mulle väikese visiidi.»

«Kuidas?» küsis Frédéric.

«Aga muidugi! Ja läheb nüüd jälle koju.»

Ümbritseva keskkonna võlu oli jalamaid kadunud. See, mida ta tundis siin kuidagi ebamääraselt kõigele levinuna, kadus ühtäkki täiesti, või pigem seda polnud siin kunagi olnudki. Ta tundis mingit lõpmatut imetust ja nagu reetmise valugi.

Arnoux tuhnis oma laualaekas ja naeratas. Kas ta

pilkab teda? Ametnik asetas lauale niiskete paberite paki.

«Aa, kuulutused on kohal!» hüüatas kaupmees. «Ma ei pääse täna õhtul niipea lõunatama!»

Regimbart võttis oma kübara.

«Kuidas, te jätate mind maha?»

«Kell on seitse!» ütles Regimbart.

Frédéric järgnes talle.

Montmartre'i tänava nurgal pöördus ta ümber; ta silmitses teise korruse aknaid; ja ta naeris endamisi, haletsedes end, meenutades, millise armastusega ta nii sageli neid aknaid oli vaadelnud. Kus ta õigupoolest elab? Kuidas kohata teda nüüd? Üksinduse kuristik haigutas tema ihalduse ümber ääretumana kui kunagi varem.

«Kas tulete võtma?»

«Mida?»

«Absinti.»

Ja andes järele tema painamisele, laskis Frédéric end viia «Bordelais» kõrtsi. Ajal kui tema kaaslane küünarnukkidele toetudes karahvini silmitses, heitis noormees pilke paremale ja vasakule. Aga siis märkas ta kõnniteel Pellerini profiili. Frédéric koputas tugevasti aknaruudu pihta. Kunstnikul polnud veel mahti istetki võtta, kui Regimbart talt küsis, miks teda «Kunstiesemete Kaupluses» enam näha pole.

«Pigem ma kõngen, kui sinna veel oma jala tõstan! See on lausa elajas, kodanlane, sulil, lurjus!»

Need sõimusõnad olid meelepärased Frédérici solvunud hinge. Ometi oli ta neist ka valusasti puudutatud, sest talle tundus, et need riivavad veidi ka proua Arnoux'd.

«Mida ta siis teile teinud on?» küsis Regimbart.

Pellerin lõi jalaga vastu põrandat, ja selle asemel et vastata, hakkas valjusti nohisema.

Ta harrastas salajasi töid, näiteks tegi värvipliiatsitega portreid või jäljendas suuri meistreid vähe teadlike asjaarmastajate jaoks. Et aga need tööd teda alandasid, eelistas ta neist üldiselt vaikida. Kuid «Arnoux' jultumus» ärritas teda juba liiga. Ta kergendas südant.

Arnoux' tellimusel, mille tunnistajaks Frédéric oli

olnud, tõi ta kaks maali. Ja too oli endale lubanud neid arvustada! Ta oli laitnud kompositsiooni, koloriiti ja joonistust, eriti just joonistust; lühidalt, ei tahtnud neid mingi hinna eest vastu võtta. Et aga Pellerinil oli veksli tähtaeg möödas, loovutas ta pildid juudile Isaacile; ja kahe nädala pärast müüs toosama Arnoux need kahe tuhande frangi eest kellelegi hispaanlasele.

«Mitte üks suu odavamini! Milline alatus! Ja ega see tema ainuke sulitemp ole, võtaks teda kurat! Küllap me näeme teda veel ühel heal päeval vandekohtus süüpingis.»

«Küll te võite liialdada!» lausus Frédéric argliku häälega.

«Või liialdan!» hüüatas kunstnik, pörutades rusikaga rastu lauda.

See kunstniku ägedus andis noormehel tagasi kogu tema enesekindluse. «Kahtlemata võinuks käituda sündsamini, aga kui Arnoux leidis, et need kaks maali...»

«... on halvad! Ütelge juba välja! Aga kas te olete neid näinud? Kas olete mõni asjatundja? Aga kas teate, kulla mees, et ma ei tunnusta asjaarmastajaid.»

«Oo! See kõik ei puutu minusse!» lausus Frédéric.

«Mis huvi siis teil on teda kaitsta?» küsis Pellerin jahedalt.

Noormees kokutas:

«Aga... sellepärast, et ma olen tema sõber.»

«Suudelge siis teda minu poolt! Head õhtut!»

Ja kunstnik lahkus vihasena, muidugi mõista sõnagi lausumata oma kõrtsiarvest.

Kaitstes Arnoux'd, oli Frédéric asunud tema poolele. Oma ilukõne ägeduses oli ta haaratud õrnusest selle intelligentse ning hea inimese vastu, keda tema sõbrad laimasid ja kes praegu töötas täiesti üksi, hüljatuna teiste poolt. Ta ei pannud vastu kummalisele soovile teda jalamaid jälle näha. Kümme minutit hiljem avas ta kaupluse ukse.

Arnoux kujundas koos oma äriteenijaga tohutu suuri afiisse ühe pildinäituse jaoks.

«Ennäe! Kuidas teie jälle siia sattusite?»

See üpris lihtne küsimus pani Frédérici kohmetuma, ja teadmata, mida vastata, küsis ta, kas juhuslikult

pole leitud tema märkmikku, väikest sinises nahkköites taskuraamatut.

«Seda, mille vahele te pistate oma daamide kirjad?» küsis Arnoux.

Frédéric punastas kui neitsi ning hakkas end kaitsma säärase oletuse puhul.

«Noh siis oma värse?» ei jätanud kaupmees.

Ta sirvis tema ette asetatud näidiseid, pidas aru nende kuju, värvitoonide, ääri üle. Frédéric'i aga ärritas üha enam tema mõtisklev ilme, eriti tema käed, mis liikusid üle afišside, suured käed, veidi lõdvad, lamedate küüntega. Lõpuks Arnoux tõusis, ja öeldes: «Ongi valmis!» — võttis noormehel familiaarselt lõuast kinni. See liialt vaba žest ei meeldinud Frédéricile, ta tõmbus tagasi. Seejärel astus ta üle büroo läve välja, viimne kord tema elus — nii arvas ta. Isegi proua Arnoux oleks nagu alanenud noormehe silmis tema mehe vulgaarsuse tõttu.

Samal nädalal sai Frédéric kirja, milles Deslauriers teatas, et saabub Pariisi järgmisel neljapäeval. Ja siis haaras ta jälle õhinal kinni sellest kiindumusest, mis oli kindlam ja ülevam. Üks selline mees on rohkem väärt kui kõik naised. Ta ei vajanud enam Regimbart'i, Pellerini, Hussonnet'd, mitte kedagi! Et oma sõpra paremini sisse seada, ostis ta raudvoodi, veel teise tugitooli, jaotas kahte ossa oma voodipesu. Ja neljapäeva hommikul, kui ta juba riietus, et minna vastu Deslauriers'le, helises uksekell. Sisse astus Arnoux.

«Ainult üks sõna! Eile saadeti mulle Genfist oivalisi forelle. Me arvestame teie ilmumist, täna õhtul täpselt kell seitse... Choiseuli tänav 24a. Ärge siis unustage!»

Frédéric oli sunnitud istet võtma. Tema põlved nõtkusid. Ta kordas endale aina: «Lõpuks ometi! Lõpuks ometi!» Siis kirjutas ta oma rätsepale, oma kübarategijale, oma kingsepale ja saatis need kirjakesed ära kolme eri käskjalaga. Lukuaugus keerati võtit ja ilmus portjee, kõhver õlal.

Märgates Deslauriers'd, hakkas Frédéric värisema, otsekui teolt tabatud abielurikkuja-naine oma mehe pilgu all.

«Mis sinuga on juhtunud?» küsis Deslauriers. «Minu kiri peaks sul ju käes olema?»

Frédéric ei suutnud valetada.

Ta avas embavaid käed ja viskus sõbra rinnale.

Seejärel jutustas kantseleikirjutaja oma loo. Tema isa oli keeldunud aru andmast pärandi hoolduse üle, arvates, et vajadus selleks on kümne aasta vältel aegunud. Kuid tugevana kohtumenetluses oli Deslauriers lõppude lõpuks isalt välja nõudnud oma ema kogu pärandi, seitse tuhat franki puhtalt, mis oli tal vanas rahataskus endaga kaasas.

«See on tagavara mustade päevade jaoks. Juba homme hommikul pean ma järele mõtlema, kuhu see raha paigutada, ja ka ise pean ma end sisse seadma. Täna aga on täielik puhkus ja ma kuulun tervenisti sinule, vanapoiss.»

«Oo, ära häbene!» ütles Frédéric. «Kui sul on täna õhtul midagi tähtsat ees...»

«Mis sa nüüd! Ma oleksin ju päris paras lurjus...»

See juhuslikult poetatud epiteet torkas Frédéricile valusasti südamesse nagu mingi solvav vihje.

Portjee pani kamina ääres lauale kotlette, sülti, languste, desserdi ja kaks pudelit bordood. Nii hea vastuvõtt liigutas Deslauriers'd.

«Sa kostitad mind otse kuninglikult, ausõna!»

Nad vestlesid oma minevikust, tulevikust; aeg-ajalt ulatasid nad üle laua käe ja vaatasid viivu teineteisele heldinult otsa. Siis aga tõi käskjalg uue kübara. Deslauriers avaldas valjusti imetlust selle peakatte läikiva voodri üle.

Seejärel tõi rätsep isiklikult värskelt pressitud fraki.

«Võiks arvata, et sa hakkad naist võtma,» ütles Deslauriers.

Tunni aja pärast ilmus kolmas isik ja võttis suurest mustast kotist välja paari pimestavaid lakksaapaid. Sel ajal kui Frédéric neid jalga passis, silmitses kingsepp iroonilise pilguga provintslase jalatseid.

«Kas härra ei vaja midagi?»

«Täna,» vastas kantseleikirjutaja, tõmmates tooli alla oma vanad nöörikingad.

See Deslauriers' andus oli piinlik Frédéricile. Ta

viivitas üha oma ülestunnistusega. Lõpuks hüüatas ta, otsekui oleks talle äkki midagi meelde tulnud:

«Ah, tont võtaks, ma olin päris unustanud!»

«Mida?»

«Täna õhtuks olen ma kutsunud lõunale!»

«Dambreuse'ide juurde? Miks ei ole sa neist kunagi oma kirjades rääkinud?»

«Mitte Dambreuse'ide, vaid Arnoux'de juurde.»

«Sa oleksid pidanud mulle ette teatama!» ütles Deslauriers. «Oleksin tulnud päev hiljem.»

«See oli võimatu!» vastas Frédéric järsult. «Alles äsja, täna hommikul sain ma kutse.»

Ja et lunastada oma süüd ning sõbra mõtteid mujale juhtida, päästis Frédéric lahti nöörid, mis olid mässitud kohvri ümber, pani korralikult kummutisse kõik asjad, tahtis loovutada Deslauriers'le omaenda voodi, kavatse- des ise magada kõrvalkambris, kus hoiti küttepuid. Seejärel, kella neljast alates, hakkas ta oma tualetti tegema.

«Sul ju veel aega küllalt!» ütles sõber.

Viimaks ta riietus ja väljus.

«Niisugused need rikkad on!» mõtles Deslauriers.

Ja ta läks lõunatama Saint-Jacques'i tänavasse, ühe väikese restorani pidaja juurde, keda ta tundis.

Frédéric seisatas trepil mitu korda — nõnda tugevasti peksis tal süda. Teine tema liiga kitsas kinnas rebenes, ja sel ajal kui ta toppis rebendit kätise alla, haaras Arnoux, kes tema järel trepist üles tuli, tal käe alt kinni ning viis noormehe oma korterisse.

Hiina stiilis dekoreeritud eestoes rippus lae all värviline latern, nurkades seisis bambused. Minnes läbi salongi, komistas Frédéric tiigrinaha otsa. Küün- lad polnud veel süüdatud, ainult kaks lampi põles buduaari kaugemas osas.

Ilmus preili Marthe ja teatas, et mamma riietub. Arnoux tõstis tütre üles ja suudles teda. Seejärel, tahtes ise valida keldris mõned veinipudelid, jättis ta Frédérici lapsega kahekesi.

Tüdruk oli Montereau laevamatkast saadik palju kasvanud. Tema pruunid juuksed langesid pikkade kiha- ratena paljaile käsivartele. Kleidikese alt, mis oli kohe- vam kui baleriinikostüüm, paistsid roosad sääremarjad,

ja kogu sellest armsast olendist hoovas värskust kui lille- kimbust. Külalise komplimendid võttis ta vastu koketi kombel, vaatas talle ainiti otsa oma sügavate silmadega, ja siis, libistades end mööbli vahelt läbi, kadus kui kassipoeg.

Frédéric ei tundnud enam mingit erutust. Kerajad lambid, kaetud paberist pitsiga, heitsid piimjat valgust, mis mahendas lillakasroosa atlassiga kaetud seinte värvitooni. Läbi kaminaresti, mis sarnanes suure lehvi- kuga, paistsid hõõguvad söed. Lauakella vastas seisis hõbelukkudega laegas. Siin-seal vedeles igasuguseid koduseid esemeid: väikesel kanapeel nukk, toolikorjul laelarätt ja töölauakesel kudumistöö, millest turrita- sid kaks elevandiluust varrast. See kodu kõneles rahu- likust, viisipärasest ning hubasest perekonnaelust.

Arnoux tuli tagasi; ja teise portjääri tagant ilmus proua Arnoux. Et talle langes vari, ei näinud Frédéric algul midagi peale tema pea. Seljas oli tal must samet- kleit ja juukseid kattis pikk punasest siidist alžeeria võrk, mis ümber kammi mähituna langes vasakule olale.

Arnoux esitles Frédéric'i.

«Oo, ma mäletan teid hästi,» lausus daam.

Seejärel saabusid kõik külalised peaaegu ühel ajal: Dittmer, Lovarias, Burrieu, helilooja Rosenwald, poeet Théophile Lorris, kaks kunstikriitikut — Hussonnet' kolleegid, paberivabrikant, ja lõpuks kuulus Pierre- Paul Meinsius, kõrge maalikunsti viimane esindaja, kes kandis reipalt koos oma kuulsusega ka oma kaheksa- kümne eluaasta koormat ja suurt kõhtu.

Kui mindi söögisaali, võttis proua Arnoux tal käe alt kinni. Üks tool oli jäänud tühjaks — Pellerinile. Arnoux sallis seda kunstnikku, kuigi ekspluateeris teda. Pealegi kartis ta Pellerini teravat keelt — kartis sel määral, et soovides seda leevendada, avaldas «Kunstiesemete Kaupluses» kunstniku portree, mida saatsid liialdatud kiidukõned. Ja Pellerin, tundlik rohkem kuulsuse kui raha suhtes, ilmus kella kaheksa paiku sügavalt hingel- dades. Frédéric pidi mõtlema, et nad on juba ammu ära leppinud.

Seltskond, road — kõik meeldis talle. Saal, mille sei- nad olid kaetud pressmuustrilise nahaga, sarnanes kesk-

aegse vastuvõturuumiga; hollandi riiuli vastas asetses lauake piibupitsidega; ja mitut värvitooni böömi kristallist klaasid seisid ümber laua lilled ja puuviljade vahel, luues mulje illuminatsioonist aias.

Tal tuli valida kümmet liiki sinepi vahel. Ta sõi *daspachio*'t, *cari*'t, ingverit, korsika rästaid, rooma nuudleid. Ta jõi harukordseid veine *lip-fraoli*'d ja tokaid. Arnoux kiitles õigustatult, et ta võtab hästi külalisi vastu. Ta meelitas kõiki postitõldade konduktoreid, kes hankisid talle toiduaineid, ja tal oli suhteid rikaste majade kokkadega, kes andsid talle kastmete retsepte.

Kuid eelkõige huvitas Frédéric'i vestlus. Tema reisihiimule olid hõrgutiseks Dittmeri jutustused Idast; tema teadmisjanu teatrilastes küsimustes kustutas Rosenwald, kes kõneles ooperiteatrist; ja boheemlaste karm eksistents tundus talle naljakas läbi Hussonnet' lõbusate prillide, kes jutustas üpris elavais värvides, kuidas ta oli veetnud terve talve, tarvitades toiduks vaid hollandi juustu. Ja siis avas Lovarias'i ja Burrieu' vaidlus Firenze koolkonna üle talle terveid aardeid, avardas silmaringi, ja ta suutis vaevu tagasi hoida vaimustust, kui Pellerin hüüatas:

«Jätke mind rahule oma ilge reaalsusega! Mida tähendab õieti reaalsus? Ühed näevad musta, teised sinist, enamus näeb rumalat. Pole midagi vähem loomulikku kui Michelangelo, aga ka midagi jõulisemat. Hoolitsus välise töepärasuse eest osutab kaasaegsele madalusele, ja kui selles vaimus jätkatakse, mandub kunst jumal teab missuguseks tühiseks jamaks, vähem poetiliseks kui religioon ja vähem huvitavaks kui poliitika. Te ei jõua tema eesmärgi juurde — jah, tema eesmärgi juurde! — mis seisneb selles, et põhjustada meis eba-isikulist vaimustust, väikeste asjakeste abil, hoolimata kõigist teie kavalaist trikkidest teostuses. Võtame näiteks Bassolier' maalid: kõik on ilus, elegantne, puhas ja kaalult kerge! Selle võib taskusse pista, reisile kaasa võtta! Notarid ostavad sääraseid maale, makstes kakskümmend tuhat franki tükist, kuid ideid on neis vaid kolme suu eest. Aga ilma ideeta ei saa olla midagi suurt! Ilma suuruseta ei saa olla midagi kaunist! Olümpos on mägi! Ülevaimaks monumendiks jäävad alati püramii-

did. Rohkem väärrib vohav ülekuüllus kui maitse mõõdukus, kõrb enam kui trotuaar, metslane enam kui juukaur!»

Neid kõnelusi kuulates vaatas Frédéric proua Arnoux' poole. Nad tungisid tema teadvusse, nagu metallitükid langevad sulatusahju, andes hoogu tema ihaldusele ning süvendades armastust.

Noormees istus proua Arnoux'st kolm kohta edasi, laua samal poolel. Aeg-ajalt kallutas daam end veidi ning pööras pead, et ütelda mõni sõna oma väikesele tütrele. Ja kui ta seejuures naeratas, tekkis tema põsele lohuke, mis andis tema näole veelgi sulnima ilme.

Kui lauale ilmusid liköörid, kadus proua seltskonnast. Vestlus muutus üpris vabaks. Härra Arnoux sädeles oma juttudega, ja Frédéric oli hämmastunud nende meeste künismist. Aga ometi nende huvi naiste vastu kehtestas tema ja nende vahel nagu mingi võrdsuse, mis suurendas tema lugupidamist iseenda vastu.

Naasnud salongi, võttis ta viisakusest kätte ühe albumi, mis lebasid laual. Kaasaja suured kunstnikud olid selle lehekülgedele teinud oma joonistusi, jätnud siia ridu proosas ja värssides või lihtsalt oma autogrammi. Kuulsate nimede hulgas leidis palju tundmatuid, ja algupäraseid mõtteid vilksatas harva keset totruste tulva. Kõik see sisaldas enam või vähem ottsel kujul lugupidamist proua Arnoux'le. Frédéricil olnuks hirm kasvõi ainuski rida siia juurde kirjutada.

Majaproua läks buduaari ja tõi sealt hõbelukkudega laeka, mida Frédéric oli märganud kaminal. See oli tema mehe kingitus, renessansiaegne töö. Arnoux' sõbrad kiitsid eset, naine avaldas mehele tänu. Arnoux tundis heldimust ning suudles naist kõigi ees.

Vestlus kestis, külalised jagunesid siin-seal gruppidesse. Kena vanahärra Meinsius istus koos proua Arnoux'ga väikesel diivanil kamina ääres. Daam kummardus tema kõrva juurde, nende pead puutusid kokku. Ja Frédéric olnuks meelsasti kurt, põdur ja inetu omamaks kuulsat nime ja hälle juukseid; ühesõnaga — kui tal oleks vaid midagi sellist, mis annaks talle õiguse selletaolisele intiimsusele! Ta valutas südant, vihane oma nooruse peale.

Aga proua Arnoux tuli salongi sellesse nurka, kus

asus noormees, küsis, kas ta tunneb kedagi külaliste hulgast, kas ta armastab maalikunsti, kui kaua ta õpib Pariisis. Iga sõna tema huulilt tundus Frédéricile millegi uuena, mis võis kuuluda ainuüksi sellele naisele. Noormees uuris tähelepanelikult tema peakatte narmaid, mis paitasid otstega tema paljast õlga. Ja ta ei suutnud sellelt õlalt pilku pöörata, ta süüvis mõttes kogu hingega selle naiseihu vaelevusse. Ometi ei julgenud ta tõsta silmi, et vaadelda teda palgest palgesse.

Rosenwald katkestas nende vestluse, paludes proua Arnoux'd midagi laulda. Mees mängis eelmängu, daam ootas; tema huuled avanesid kergelt, ja õhus kostsid puhtad pikad ühetasased helid.

Frédéric ei käsitanud midagi itaaliakeelseist sõnadest.

Laul algas pühalikus rütmis, meenutades kirikulaulu, siis elavnes muusika *crescendo*, üha enam kajatas helide rõkatusi, siis äkki vaibus kõik; ja jälle tuli tagasi esialgne meloodia täis armsust, oma laia aeglase võnkumisega.

Proua Arnoux seisis klaveri juures, käed alla langesatunud, pilk suunatud kaugusse. Aeg-ajalt pilutas ta silmi, et noote lugeda, ja kallutas hetkeks pea ettepoole. Tema kontra-alt muutus madalais toonides intonatsioonilt pahaendeliseks ning jäiseks ja siis tema pikkade kulmukaartega kaunis nagu kaldus õlale; tema rind paisus, tema käsivarred laotusid, tema kael, kust voolas välja rulaade, paindus raugelt taha, nagu võtaks ta vastu suudlust õhult; pärast kolme kõrget nooti häälmadaldu, siis võttis ta ühe veel kõrgema noodi ja pärast pausi lõpetas fermaadiga.

Rosenwald ei lahkunud klaveri juurest. Ta jätkas mängu iseendale. Vähehaaval kadus üks kui teine küllaline. Kell üksteist, kui lahkusid viimased, väljus Arnoux koos Pelleriniga tema saatmise ettekäändel. Ta kuulus nende inimeste hulka, kes tunnevad end haigetena, kui «ei tee oma tuuri» pärast lõunasööki.

Proua Arnoux ilmus eestuppa. Dittmer ja Hussonnet tegid talle kummarduse, tema ulatas neile käe; ta ulatas selle samuti Frédéricile; see puudutus läbis noormehe, tungides viimase kui naharakuni.

Ta jättis sõpradega hüvasti; ta tundis vajadust olla üks. Tema süda oli tulvil õnne. Miks ulatas ta talle

käe? Kas oli see mehhaaniline žest või julgustus? «Aitab juba, ma olen hull!» Aga muide, mis tähtsus sel on, kui ma nüüd niikuinii võin teda külastada omal soovil, elada tema atmosfääris.

Tänavad olid inimtühjad. Aeg-ajalt sõitis mööda raske veovanker, pannes vappuma sillutise. Majad järgnesid üksteisele oma hallide fassaadide ja luugistatud akendega. Ja ta mõtles halvustavalt kõigile neile inimolendeile, kes magavad nende seinte taga, kes elavad nägemata teda ja kellest mitte ainuski ei aima, et tema on olemas. Ta oli minetanud ruumi, miljöö, kõige taju, ja kontsade klõbiseses vastu kõnniteed, lüües jalutuskepiga poeputkade luukide pihta, sammus aina huupi otse edasi, nagu teadvusetu, mingist väest kaasahaaratu. Äkki tundis ta enda ümber rõsket hoovust. Ta sai teadlikuks, et viibib kuskil kalda-tänaval.

Tänavalaternad särasid kahe lõputu sirgjoonena, ja pikad punased leegid veiklesid veesügavusest vastu. Vesi oli tahvelkivi värvi, kuna veidi heledam taevast näis nagu toetuvat suurtele pimeduse massidele mõlemal pool jõge. Hooned, mis polnud nähtavad, suurendasid veel enam pimedust. Taamal katuste kohal hõljus helendav udu; kõik mürad sulasid kokku ühteainsasse kuminasse; puhus kerge tuul.

Keset Pont-Neufi seisatas Frédéric; võtnud peast kübara, avanud hõlmad, hingas ta sisse õist õhku. Ja siis tundis ta, kuidas tema olemuse sügavusest kerkib midagi ammendamatu, mingi õrnuse tulv, mis teda erutas nagu lainete voolu vaatlemine. Kiriku tornikell lõi aeglaselt üks, ja tundus, otsekui oleks kellegi häälel teda hõiganud.

Sel hetkel haaras teda üks neist hingevärinaist, kus tunnete, nagu kantaks teid kuhugi kõrgemasse maailma. Mingi harukordne anne — mis alal, seda ei teadnud ta veel isegi — oli äkki temas tärnanud. Ta küsis endalt päris tõsiselt, kas peab temast saama suur maalikunstnik või suur poet. Ja ta otsustas maalikunsti kasuks, sest selle alaga tegelemine lähendaks teda proua Arnoux'le. Nõnda siis oli ta leidnud oma kutsumuse! Tema elueesmärk oli nüüd selge ja tulevik eksimatu.

Kui ta sulges oma korteri ukse, kuulis ta kedagi norskavat pimedas kambris tema toa kõrval. See oli too teine. Ta polnud temale enam mõtelnudki.

Ta nägi peeglis oma nägu. Ta leidis enda olevat ilusa ja seisatas viivuks, et end vaadelda.

V

Järgmise päeva ennelõunal ostis ta endale värvide kasti, pintsleid, molberti. Pellerin nõustus talle tunde andma, ja Frédéric tõi ta oma korterisse vaatama, kas vahest ei puudu midagi tema maalimisvahendite hulgas.

Deslauriers oli juba tagasi kodus. Teises tugitoolis istus keegi noormees. Kantseleikirjutaja osutas tallele ning ütles:

«Vaata see ta on — Sénécal!»

Võõras noormees ei meeldinud Frédéricile. Tema laup näis eriti kõrge, sest ta kandis püstjuukseid. Midagi kalki ja külma tungis esile tema hallidest silmadest, ja tema pikast mustast redingotist ning kogu riietusest hoovas pedagoogi ja vaimuliku hõngu.

Algul vesteldi päevasündmustest, muu hulgas oli kõne all Rossini «Stabat Mater». Kui küsiti Sénécali arvamust, kuulutas too, et ta ei käi kunagi teatris. Pellerin avas värvide kasti.

«Kas see kõik on sinule?» küsis kantseleikirjutaja.

«Aga muidugi!»

«On alles idee!»

Ja ta kummardus laua kohale, kus matemaatika-repetiitor lehitses Louis Blanc'i köidet. Ta oli selle ise kaasa toonud ja luges tasase häälega sealt katkendeid, samal ajal kui Pellerin ja Frédéric uurisid üheskoos paletti, nuga, värvinõusid. Siis tegid nad juttu Arnoux'de dineest.

«Kas pildikaupmehe juures?» küsis Sénécal. «Tore isand, ei ole midagi ütelda!»

«Miks nii?» tundis huvi Pellerin.

«Mees, kes ajab raha kokku poliitiliste alatustega!»

Ja ta hakkas rääkima kuulsast litograafiast, mis kujutab kogu kuninglikku perekonda tegevuses üpris

õpetlike toimingutega: Louis-Philippe hoiab käes seaduste koodeksit, kuninganna palveraamatut, printsessid teevad õmblustööd, Nemours'i hertsog kinnitab mõõka vööle; mösjöö de Joinville¹ näitab oma nooremaile vendadele geograafiakaarti; ruumi sügavuses võib märgata kaheinimesevoodit. See maal, mis kannab nime «Hea perekond», valmistas rõõmu kodanlusele, kuid kurvastas patrioote. Pellerin vastas ärritatud toonil, nagu oleks tema ise selle maali autor, et kõik arvamused väärivad üksteist. Sénécal vaidles vastu. Kunst peab taotlema ainuüksi rahvamasside moraali kasvatamist. Tuleb kasutada vaid selliseid süžeid, mis virgutavad vooruslikele tegudele, kõik teised on kahjulikud.

«Kuid kõik sõltub ju teostusest!» hüüatas Pellerin. «Ma võin luua šedöövleid!»

«Kui nii, siis seda halvem teile! Kellelgi pole õigust...»

«Kuidas?»

«Ei, mu härra, teil pole õigust äratada minus huvi asjade vastu, mida ma taunin! Milleks on meil vaja kõiki neid hoolikalt töödeldud tühiasju, millest pole võimalik vähimatki kasu saada, näiteks neid Venu-seid koos kõigi teie maastikkudega? Ma ei näe seal midagi õpetlikku rahvale. Näidake meile pigem tema viletsust, pange meid austama ohvreid, mida ta toob! Ah, issand jumal, süžeedest pole ju puudu: farm, töökoda...»

Pellerin kokutas nõrdimusest ja arvas olevat leidnud kaaluka vastuväite:

«Kas te Molière'i tunnustate?»

«Jah, muidugi!» ütles Sénécal. «Ma imetlen teda kui Prantsuse revolutsiooni eelkäijat.»

«Aa! Revolutsioon! Kus on seal kunst? Pole kunagi olnud haletsusväärsemat epohhi!»

«Suuremat, mu härra!»

Pellerin pani käed ristamisi rinnale, vaatas Sénécalile ainiti otsa ja lausus:

«Mulle näib, et teist võiks saada oivaline rahvuskaartlane!»

¹ Joinville'i prints (1818—1900) — Louis-Philippe'i kolmas poeg, mereväeohvitser, oli üsna populaarne keskmise liberaalse kodanluse hulgas.

Tema vastane, harjunud vaidlustega, vastas:

«Mina sellesse ei kuulu ja vihkan teda niisama palju kui teie. Kuid säärase põhimõtetega laostatakse rahvamasside kõlblust! Aga muide, see kuulubki valitsuse plaani, ta poleks nii tugev, kui ta ei toetuks sellele suurele veiderdajate karjale.»

Kunstnik hakkas kaitsema pildikaupmeest, sest Sénécali arvamusel vihastasid teda. Ta julges isegi kinnitada, et Jacques Arnoux on tõeline kuldsüda, kes on ustav oma sõpradele, kes armastab hellalt oma naist.

«Ohoo! Kui pakkuda talle tubli noos, ei keelaks ta teda kasutamast modellina.»

Frédéric kahvatas.

«Ta on teile vist küll suurt ülekohut teinud, mõsöö?»

«Minule? Ei! Ma olen teda vaid ühe korra näinud kohvikus koos sõbraga. See on kõik.»

Sénécal rääkis tõtt. Aga teda õrritasid päevast päeva «Kunstiesemete Kaupluse» reklaamid. Arnoux oli tema silmis ühe maailma esindaja, keda ta pidas hukatuslikuks demokraatiale. Karmi vabariiklasena kahtlustas ta rikutuses elegantsi igat avaldust, tal endal aga puudusid igasugused vajadused ja ta oli vankumatult aus.

Vestlus ei laabunud enam. Maalikunstnikule meenus peagi tema kohtamine, repetiitorile aga tema õpilased. Kui nad olid läinud, hakkas Deslauriers pärast pikka vaikimist esitama igasuguseid küsimusi Arnoux' kohta.

«Sa esitled ju mind talle kunagi hiljem, vanapoiss, eks?»

«Kindlasti,» vastas Frédéric.

Siis pidasid nad aru, kuidas end sisse seada. Deslauriers oli ilma vaevata saanud advokaadi juurde teise kirjutaja koha, laskis end ülikoolis õigusteaduskonda sisse kirjutada, ostis hädavajalikud raamatud. Ja algas elu, millest nad nii väga olid unistanud.

See oli veetlev nende kauni nooruse tõttu. Deslauriers ei teinud juttu nende rahalisest vahekorrast, ja ka Frédéric ei rääkinud sellest. Ta kandis kõik kulud, koristas kappi, tegeles majapidamisega. Kui aga oli vaja teha peapesu portjeele, võttis selle enda peale

kirjutaja, jätkates nüüdki nagu kunagi kolledžis eestkostja ning vanema osa.

Kogu pika päeva olid nad lahus ja said kokku alles õhtul. Kumbki istus oma kohale kamina juures ning asus tööle. Aga peagi katkestasid nad selle. Ja polnud lõppu neil hingepuistamistel, põhjusega lõbususe vahkudel, aga vahel ka nägelustel tahmava lambi või kaotsiläinud raamatu pärast, hetkelisil raevupurskeil, mis lahenesid naerupahvatustega.

Puude panipaiga uks jäi avatuks ja nende lobisemine kestis veel eemaltki, kui mõlemad juba voodis lamasisid.

Hommikul kõndisid nad vestiväel oma rõdul. Päike tõusis, kerge udu hõljus jõe kohal; lähedal asuva lilleturu poolt kostis kiledaid hääli. Nende piipude suits keerles puhtas õhus, mis värskendas veel alles pundunud silmi. Seda sisse hingates tundsid nad mingit ääretut lootuste tulva.

Pühapäeviti, kui ei sadanud vihma, väljusid nad üheskoos; teineteisel käevangust kinni, kõndisid nad mööda tänavaid. Peaaegu alati tekkis neil üheaegselt sama mõte, või nad olid süvenenud vestlusse, nägemata midagi enda ümber. Deslauriers ihaldas rikkust kui vahendit, millega inimeste üle valitseda. Ta tahtnuks palju inimesi liikuma õhutada, teha rohkesti kõmu, käsutada kolme sekretäri ja anda kord nädalas üks suur poliitiline lõuna. Frédéric jälle sisustaks endale mauri stiilis palee, et elada lamaskelles kašmiiriga kaetud diivanitel, purskkaevu vee pladina saatel, ümmardatuna neegreist paažide poolt. Ja kõik need unelmate pildid muutusid lõpuks sel määral kujukaks, et viisid ta meeleheitele, nagu oleks ta nad kaotanud.

«Milleks kõigest sellest rääkida,» ütles ta, «sest niikuinii ei saavuta me seda kunagi.»

«Ei või ial teada!» vastas Deslauriers.

Hoolimata oma demokraatlikest vaateist, keelitas ta Frédéric'i Dambreuse'idega suhteid looma. Too tõi ette oma nurjunud katsed.

«Kah asi! Mine uuesti! Küll saad küllakutse!»

Märtsi keskpaiku said nad muude üsna suurte arvete hulgas ka restoranipidaja oma, kes nendele

lõunaid koju tõi. Frédéricil puudus vajalik summa ja ta laenas Deslauriers'lt sada eküüd. Kaks nädalat hiljem pöördus ta sõbra poole sama palvega, ja advokaadikirjutaja noomis teda kulutuste pärast, mida ta endale teeb Arnoux' juures.

Siin läks ta tööpoolest üle mõõdukuse piiri. Üks Veneetsia vaade, teine Naapoli oma, siis veel Konstantinoopoli vaade — nad ilutsesid igaüks keset kolme eri seina. Siin-seal rippus Alfred de Dreux' etüüde hobuseist, kaminal seisis Pradier' skulptuurkompositsioon; klaveril vedeles «Kunstiesemete Kaupluse» numbroid, põrandal nurki mööda papitahvleid. Kogu ruum oli nii täis kuhjatud, et polnud naljalt kuhugi raamatut panna ega saanud küünarnukke liigutada. Frédéric väitis, et ta vajab kõike seda oma maalikunsti jaoks.

Ta töötas Pellerini juures. Aga Pellerin oli sageli jooksus, sest ta tavatses viibida kõigil matustel ja sündmuste juures, mille kohta ajalehtedel tuli aru anda, ja Frédéric veetis pikki tunde täiesti üksi ateljees. Selle suure ruumi vaikus, kus võis kuulda vaid hiirte krabistamist, laest langev valgus ja ahju undamine — kõik see äiutas teda eelkõige mingisse vaimsesse õdususse. Seejärel tema silmad, jätnud töö, hakkasid ekslema mööda kestendavat seina, nipsasjakeste keskel riiulil, torsode hulgas, millele kogunenud tolm oli nad otsekui sametiräbalasse rüütanud; ja nagu rändur, kes on üksinud metsa ja keda kõik teerajad viivad tagasi ikka samasse paika, nõnda leidis Frédéric iga oma mõtte sügavusest mälestuse proua Arnoux'st.

Ta määras endale päevad, millal minna tema poole; jõudnud kolmandale korrusele tema ukse taha, kõhkles ta, enne kui helistas. Oli kuulda sammude lähenemist, uks avanes, ja kui kostsid sõnad: «Prouat pole kodus», oli see nagu mingi vabanemine ja nagu oleks üks koo-rem langenud vähemaks tema südamele.

Aga ta leidis siiski vahel proua Arnoux' ka kodust. Esimesel korral oli tema juures kolm daami; ühel teisel pärastlõunal ilmus sinna preili Marthe'i ilukirja-õpetaja. Muide mehed, keda proua Arnoux vastu võttis, ei teinud talle visiite. Frédéric ei tulnud siia enam, diskreetsusest.

Kuid igal kolmapäeval ilmus ta korrapäraselt

«Kunstiesemete Kauplusse», et saada neljapäeva õhtuks kutse. Ja ta jäi sinna kauemaks kui kõik teised, isegi kauemaks kui Regimbart, kuni viimase minutini, teeseldes, et vaatleb mingit gravüüri või laseb silmadel käia üle ajalehe. Lõpuks ometi ütles talle Arnoux: «Kas te olete homme õhtul vaba?» Kutse võttis ta vastu enne, kui lause oli lõppenud. Näis, et ta oli hakanud Arnoux'le meeldima. Ta õpetas noormehele kunsti, kuidas veine ära tunda, punsi põletada, tikuta-jaist raguud valmistada. Frédéric jälgis kuulekalt tema nõuandeid, talle oli armas kõik, mis oli kokkupuutes proua Arnoux'ga: tema mööbel, teenijad, tema kodu, tema tänav.

Nende dineede ajal Frédéric ei rääkinud peaaegu üldse; ta vaatles teda. Proua Arnoux'l oli paremal oimul väike iludusmärk; tema ümber pea mähitud palmikud olid mustemad kui kogu soeng ja alati nagu veidi niisked äärtel; ta silus neid aeg-ajalt, ainult kahe sõrmega. Frédéric tundis iga tema sõrmeküüne kuju; ta kuulas naudinguga siidkleidi sahinat, kui majaproua käis uuest, ta hingas vargsi sisse tema taskurätiku lõhna. Tema kamm, kindad, sõrmused olid noormehele erilised esemed, tähendusrikkad nagu kunsti-teosed, peaaegu hingestatud nagu inimolendid. Kõik nad erutasid tal südant ning paisutasid kirge.

Tal polnud jõudu varjata seda naist Deslauriers'eest. Kui ta naasis proua Arnoux' juurest, äratas ta nagu kogemata sõbra, et võida temast rääkida.

Deslauriers, kes magas puuderuumis pesunõu kõrval, tõi kuuldavale pika haigutuse. Frédéric istus tema voodi jalutsisse. Algul rääkis ta dineest, seejärel jutustas tuhandest tähtsusetu pisiasjast, milles ta nägi kas põlguse või lembuse märke. Kord näiteks oli naine tema pakutud käsivarre tagasi lükanud ning võtnud vastu Dittmeri oma, ja Frédéric oli meeleheitel.

«Ah, mis jama!»

Kord jälle oli ta nimetanud noormeest oma «sõbraks».

«Noh, siis muudkui lase käia!»

«Aga ma ei julge,» ütles Frédéric.

«Siis ära mõtle enam temale! Head ööd!»

Deslauriers pööras näo seina poole ja uinus. Ta ei taibanud tuhkagi sellest armastusest, mida ta pidas

viimaseks noorukiea nõrkuseks; ja et nende sõprus teda ilmselt enam ei rahuldanud, tuli tal mõte korraldada üks kord nädalas nende ühiste sõprade kokkutulek.

Nad ilmusid laupäeviti kella üheksa paiku.

Kõik kolm alžeeria kardinat tõmmati hoolikalt ette; lamp ja neli küünalt põlesid; keset lauda oli asetatud tubakakast, üleni piipe täis, selle ümber oli õllepudeleid, teekann, rummipudel ja küpsiseid. Diskuteeriti hinge surematuse üle, tõmmati võrdlusjooni professore vahel.

Ühel õhtul tõi Hussonnet kaasa suurekasvulise noormehe, kel oli seljas liiga lühikeste käistega redingott ja kelle käitumine näis kuidagi sunnitud. See oli sama noormees, kelle areteerimise vastu nad olid mullu protestinud politseijaoskonnas.

Et tal puudus võimalus tagastada oma peremehele kartong pitsidega, mille ta oli kaotanud kähmluses, oli too süüdistanud teda varguses ning ähvardanud kohutuga. Nüüd oli ta ametnikuks hobutranspordi kontoris. Hussonnet oli hommikul kohanud teda tänaval; ja ta tõi noormehe kaasa, sest Dussardier oli soovinud tänu-tundest aetuna näha ka «teist».

Dussardier ulatas Frédéricile alles täis portsigari, mida ta oli kogu see aeg hardalt hoidnud lootuses kunagi tagasi anda. Noormehed palusid teda jälle tulla. Ja ta ei jäänud tulemata.

Kõik sümpatiseerisid talle. Esiteks oli nende viha valitsuse vastu tõusnud vaieldamatu dogma kõrguseni. Ainult Martinon püüdis kaitsta Louis-Philippe'i. Teda rünnati aga üldtuntud allikate põhjal, mida oli leitud ajalehtedest: kindluste ehitamine Pariisi ümber, septembriseadused¹, Pritchard, lord Guizot — nii et Martinon jäi vait, kartes kedagi puudutada. Seitsme aasta vältel kolledžis polnud ta ära teeninud ainsatki karistustööd, ja nüüd õigusteaduskonnas oskas ta meeldida professoreile. Tavaliselt kandis ta laia mastiksvärvi redingotti ja kummikalosse. Kuid ühel õhtul ilmus ta

¹ Septembris 1835. a. pärast korsiklase Fieschi atentaati Louis-Philippe'ile kehtestati seadused, mis suurendasid kohtuministri võimupiire.

lausa peigmehetualetis: seljas sallkraega sametvest, kaelas valge kaelaside, kuldkest üle vesti.

Imestus kahekordistus, kui sai teatavaks, et ta tuleb härra Dambreuse'i juurest. Tõepoolest, pankur Dambreuse oli hiljaaegu ostnud Martinoni isalt suure partii metsa; vanahärra oli esitelnud talle oma poega ja pankur oli kutsunud nad mõlemad dineele.

«Kas seal oli ka palju trühvleid?» küsis Deslauriers. «Ja kas sa võtsid tema naisel piha ümbert kinni kuskil ukse taga, *sicut decet*¹?»

Edasi läks jutt naistele. Pellerin ei pidanud võimalikuks, et on olemas ilusaid naisi (ta eelistas tiigreid); liiatigi on naissoost inimene esteetilisest hierarhias madalam olend.

«See, mis teid ahvatleb, ongi just seesama, mis teda alandab kui ideed; ma mõtlen — tema rinnad, juuksed...»

«Aga siiski,» väitis vastu Frédéric, «pikad mustad juuksed, suured mustad silmad...»

«Oo, teada puha!» hüüatas Hussonnet. «Küllalt neist andaluuslannadest luusimas haljal aasal. Antiiksed asjad? Teie alandlik teener! Sest lõppude lõpuks — ilma naljata: üks loret on palju etem Milo Venusest! Olgem gallid, pagan võtaks! Ja elagem nagu Regentluse ajal, kui oskame!»

Hüvad veinid voolake ja, naised, naeratage!

Brüneti juurest peab minema blondi juurde. Kas on sedasi, papi Dussardier?»

Dussardier ei vastanud. Kõik käisid talle peale, et ta avaldaks oma maitse.

«Noh, olgu siis,» ütles ta punastades, «mina tahaksin armastada ühte ja sama — alati!»

See oli öeldud säärasel viisil, et hetkeks tekkis vaikus: ühtesid hämmastas selline puhtus, teistele aga avanes võib-olla tema sõnades nendegi südame salajane ihaldus.

Sénécal pani oma õllekannu aknasimsile ja deklareeris dogmaatiliselt, et prostitutsioon on türannia,

¹ Nagu sobib (lad. k.).

abielu aga ebamoraalsus, ja seepärast on kõige parem suguline karskus. Deslauriers' meelest olid naised vaid meelelahutuseks ja ei midagi muud. Härra de Cisy oli nende suhtes igasuguseid kartusi.

Ta oli üles kasvanud vaga vanaema silma all, ja nüüd tundus talle nende noormeeste seltskond ahvatlev kui mülgas ja õpetlik kui Sorbonne. Õppetundidega temale ei oldud kitsi; ja tema ilmutas usinust kuni soovini suitsetada, hoolimata südamepööritysest, mis teda iga kord järjekindlalt vaevas. Frédéric ümbritses teda hoolitsusega. Ta imetles tema kaelasidemete värbitoone, tema palitu karusnahka ja eriti saapaid, mis olid peened kui kindad ning tundusid lausa väljakutsuvad oma puhta läike ja elegantsi poolest. All tänaval ootas teda sõiduk.

Ühel õhtul, kui de Cisy oli parajasti ära sõitnud — väljas sadas lund —, hakkas Sénécal tema kutsarit haletsema. Siis suunas ta oma ilukõne kollaste kinnaste vastu, džokiklubi vastu. Ta ütles, et omistab suuremat tähtsust igale töölisele kui sääraseile isandaile.

«Mina vähemalt töötan! Ma olen vaene!»

«Seda on näha,» lausus lõpuks Frédéric, muutunud kärsituks.

Nende sõnade pärast kandis repetiitor tema peale salaviha.

Aga Regimbart oli kunagi öelnud, et ta tunneb veidi Sénécali, ja Frédéric, soovides olla kena Arnoux' sõbra vastu, palus teda tulla nende laupäevastele koosviibimistele. Kokkusaamine oli meeldiv mõlemale patrioodile.

Ometi olid nad erinevad.

Sénécal, kel oli teravakujuline pea, austas vaid süsteeme. Regimbart seevastu nägi faktides ainult fakte. Talle tegi muret eelkõige Reini jõe piir. Ta kinnitas, et tunneb suurtükiasjandust, ja tellis oma riided Kõrgema Tehnikakooli rätsepalt.

Kui esimesel külaskäigul talle pakuti kooke, kehtas ta halvaks panevalt õlgu ning ütles, et see sobib vaid naistele. Ja järgmistel kordadel polnud ta sugugi viisakam. Niipea kui vestlus hakkas puudutama kõrgemaid teemasid, torises ta: «Oo, jätke utopiad, jätke unistused!» Kunstide vallas polnud tema vaated eriti süga-

vad (kuigi ta külastas ateljeesid, kus mõnikord vastutulelikkusest andis vehklemistunni). Ta võrdles härra Marrasti stiili Voltaire'i omaga ja preili Vatnazi Madame de Staëliga, sest too preili oli kirjutanud Poola auksoodi, «milles ilmutas julgust». Lõppude lõpuks tüütas Regimbart ära kõik, eriti Deslauriers', sest et Kodanik oli omainimene Arnoux' juures. Kirjutaja aga ihkas ise pääseda sellesse majja, lootes seal sõlmida kasulikke tutvusi. «Millal sa kord mu sinna viid?» küsis ta Frédéricilt. Kuid Arnoux oli kas tööga üle koormatud või jälle valmistus aina kuhugi reisima. Pealegi polnud sellest enam lugu, sest dineede hooaeg lähenes lõpule.

Kui oluiks sõbra pärast vaja riskida eluga, oleks Frédéric seda teinud. Et ta aga püüdis end näidata kõige soodsamas valguses, et ta valvas oma kõne, maneeride ja riietuse üle ja isegi «Kunstiesemete Kaupluse» büroosse ilmus alati laitmatult kinnastatuna, kartis ta, et Deslauriers oma vanas mustas frakis, oma prokuröritooniga ja enesekindlate kõnelustega võiks proua Arnoux'le jätta halva mulje, mis aga võiks kompromiteerida tedagi, alandada teda selle daami silmis. Teiste vastu tal poleks olnud midagi, kuid just see naine oleks ängistanud teda kõigist tuhat korda rohkem. Kirjutaja märkas, et tema sõber ei taha täita oma lubadust, ja Frédérici vaikimine tundus talle veel suurema solvamisena.

Ta tahtnuks Frédéric'i kõiges juhtida, näha teda arenevat vastavalt nende noorusideaalile; ja Frédérici jõudeelu pahandas teda kui sõnakuulmatus ja reetmine. Pealegi Frédéric, kelle mõttes mõlkus vaid proua Arnoux, kõneles sageli tema mehest, ja Deslauriers leiutas talumatu viisi, kuidas teda narrida. See seisnes selles, et ta kordas sada korda päevas Arnoux' nime iga lause lõpus, nagu mõni maniakk-idioot. Kui koputati tema uksele, vastas ta: «Sisse, Arnoux!» Restoranis tellis ta brie juustu «Arnoux' moodi». Ja öösel, teeseldes, et tal on košmaar, äratas ta oma kaaslast, hüüdes: «Arnoux! Arnoux!»

Lõpuks ühel päeval ütles äravaevatud Frédéric talle haliseva häälega:

«Jäta mind juba kord rahule oma Arnoux'ga!»

«Mitte iialgi!» vastas kirjutaja.

Ikka ja alati kõikjal on tema: ei keegi muu kui sõber Arnoux...

«Jää ometi vait!» kisendas Frédéric rusikat tõstes.

Ja lisas leebelt:

«Sa tead ju küll, et see teema on mulle rusuv.»

«Oo, andesta, vanapoiss!» vastas Deslauriers, tehes sügava kummarduse, «nüüdsest peale me austame preilna tundlikke närve! Palun veel kord vabandust! Tuhat andestust!»

Nii lõppes see pilamine.

Aga kolm nädalat hiljem ütles ta ühel õhtul:

«Noh, nägin hiljuti proua Arnoux'd.»

«Kus?»

«Kohtus, koos advokaat Balandard'iga. Brünett naine, keskmist kasvu, kas nii?»

Frédéric noogutas kinnituseks pead. Ta ootas, et Deslauriers hakkab rääkima. Sõbra vähimagi imetlus sõna korral oleks ta hakanud südant puistama, olnuks valmis Deslauriers'd hellalt armastama; teine aga aina vaikis. Lõpuks, suutmata end pidada, küsis Frédéric ükskõikses toonis, mida ta sellest naisest arvab.

Deslauriers leidis ta olevat «pole viga», aga siiski mitte midagi erakordset.

«Aa, sa leiad!» hüüatas Frédéric.

Lähenes augustikuu, tema teise eksami tähtaeg. Üldise arvamuse järgi piisas kahest nädalast, et selleks ette valmistuda. Frédéric ei kahelnud oma võimetes, neelas sedamaid ühtejärke Protsessuaalkodeksi neli esimest raamatut, kolm esimest raamatut Kriminaalkodeksist, mõned peatükid Kriminaaljälitusest ja ühe osa Tsiviilkodeksist härra Poncelet¹ seletavate märkustega. Eksami eelpäeval sundis Deslauriers teda kordama. See venis kuni hommikuni. Ja et veel viimane veerandtundi kasulikult ära kulutada, jätkas ta sõbra küsitlismist kõnniteelgi käigu peal.

Et mitmed eksamid toimusid samaaegselt, siis oli õuel palju rahvast, muude hulgas ka Hussonnet ja Cisy. Kui mängus oli keegi kamraadidest, oli tavaks tulla eksameid jälgima. Frédéric pani selga traditsioonilise musta

¹ Poncelet — prantsuse jurist, rooma õigeusu professor.

talaari. Koos kolme teise üliõpilasega astus ta seejärel suure karja saatel avarasse saali, mida valgustasid kardinaita aknad ja kus seinte ääres seisis pingid. Keset ruumi oli roheline kaleviga kaetud laud, ümberringi nahktoolid. Laud eraldas kandidaate härradest eksaminaatoreist, kes kandsid punaseid talaare, kõigil hermelii üle öla, kuldtressiga barett peas.

Frédéric oli nimestikus eelviimane — halb koht. Vastates esimesele küsimusele konventsiooni ja kontrahi erinevuse kohta, ajas ta definitsioonid segi, kuid professor, heatahtlik inimene, ütles talle:

«Ärge erutuge, mu härra, võtke end kokku!»

Seejärel esitas ta kaks kerget küsimust, millele sai segased vastused. Lõpuks asus ta neljanda juurde. Frédéric oli selle nigela alguse tõttu kaotanud enesekindluse. Deslauriers tema vastas publiku hulgas andis talle märku, et kõik pole veel kadunud. Ja eksami teises punktis kriminaalõigusest osutus vastus rahuldavaks. Kuid pärast kolmandat punkti, mis käsitles salajast testamenti, jäi eksamineerija kogu aeg osavõtmatuks ja Frédérici ärevus kasvas. Hussonnet pani juba käed kokku nagu aplodeerimiseks, samal ajal aga Deslauriers kehtas aina õlgu. Lõpuks saabus hetk, kus tuli vastata kohtumenetlusest. Küsimus oli kolmandate isikute osavõtust. Professor, šokeeritud sellest, et kuuleb teooriaid, mis käivad vastu tema omadele, küsis teravas toonis:

«Kas see on teie arvamus, mu härra? Kuidas te siis kooskõlastate Tsiviilkodeksi 1351. paragrahvi põhimõtte hagi esitamise säärase kummalise viisiga?»

Frédéric tundis tugevat peavalu — ta polnud ju terve öö maganud. Päikesekiir, mis tungis läbi aknakatte pilu, langes talle näkku. Seistes oma tooli taga, tammus ta jalalt jalale ja näppis vurre.

«Ma ootan teie vastust!» lausus baretiga mees.

Ja et Frédérici žest teda ilmselt õrritas, lisas ta:

«Oma habemest te seda ei leia!»

See sarkasm tekitas auditooriumis naerulagina. Sellest meelitatud professor muutus leebemaks. Ta esitas veel kaks küsimust — kohtusse kutsumisest ja kiirendatud kohtumenetlusest, seejärel langetas pea heakskiidu märgiks. Avalik eksam oli lõppenud. Frédéric naasis vestibüüli.

Sel ajal kui ülikooliteener võttis tal seljast talaari, et see jalamaid ühele teisele selga aidata, piirasid sõbrad Frédérici sisse ning viisid ta täiesti segadusse oma vastukäivate oletustega eksami tulemuse kohta. Selle kuulutas peagi kellegi kõlav hää saali ukse juures: «Number kolmandale... on antud ajapikendus!»

«Orki lendas!» ütles Hussonnet. «Lähme minema!»

Portjeeruumi juures kohtasid nad Martinoni, kes oli näost punane, erutatud, silmis rõõmus naeratus ja võidu-aupaiste pea ümber. Äsja oli ta õnnelikult ära teinud oma viimase eksami. Nüüd jäi veel vaid väite-kiri. Kahe nädala pärast on ta litsentsiaat. Tema perekond on tuttav ühe ministriga, talle avaneb «hiilgav karjäär».

«See läks siiski sinust ette,» ütles Deslauriers.

Pole midagi alandavamast kui näha, kuidas lollpeadel on edu seal, kus sind tabas ebaõnn. Frédéric vastas vihaselt, et ta vilistab selle peale. Tema püüdlused olid kõrgemad. Ja kui Hussonnet hakkas ära minema, viis Frédéric ta kõrvale ning ütles:

«Sellest kõigest seal nende juures mitte ainustki sõna!»

Saladust pidada oli kerge, sest Arnoux reisis järgmisel päeval Saksamaale.

Õhtul koju tulles leidis kirjutaja, et tema sõber on kummaliselt muutunud: ta tegi piruette, vilistas. Ja kui Deslauriers avaldas imetust tema säärase meeleolu puhul, teatas Frédéric, et ta ei sõida ema juurde. Ta kavatseb kasutada õppevaheaega töötamiseks.

Tema rõõmu põhjuseks oli uudis Arnoux' ärasõidust. Nüüd võib ta ilmuda sinna, millal vaid soovib, kartmata, et tema visiite võidaks häirida. Küllap annab kindel teadmine, et tal pole vaja absoluutselt midagi karta, talle vaprust. Lõpuks ometi pole ta temast kaugel, pole temast lahutatud! Miski tugevam kui raudahel köitis teda Pariisi külge, mingi sisemine hääl käskis tal kohale jääda.

Takistused tulid ette. Ta ületas need ja kirjutas oma emale. Eelkõige pihtis ta oma ebaõnne, mille oli põhjustanud programmi muutmine — juhus, ebaõiglus. Muide, kõik suured advokaadid (ta tõi nende nimed) olid eksameil läbi kukkunud. Aga ta lootis ilmuda uuesti novemb-

ris. Et aga tal pole võimalik aega kaotada, ei sõida ta sel aastal koju, ja ta palub lisaks kolme kuu rahale saata kakssada viiskümmend franki juura õpingute repetiitorile, kellega töötamine toob talle suurt kasu. Kõik see oli ilustatud kahetsustega, lohutustega, õrnustega ja pojaarmastuse kinnitustega.

Proua Moreau, kes oli oodanud teda järgmiseks päevaks, oli kahekordselt kurvastatud. Ta varjas poja äpardust ja vastas, et ta «sõitku siiski». Frédéric ei andnud järele. Järgnes lahkeli. Kõigest hoolimata sai poeg nädala lõpuks kolme kuu raha koos summaga, mis oli määratud repetiitorile, kuid tööpoolest kulutati see pärlhallide pükste, valge viltkübara ja kuldnupuga jalutuskepi peale.

Kui kõik see oli tema valduses, mõtles ta:

«Võib-olla talitab nii mõni juuksur.»

Ja teda valdas suur kõhklus.

Et otsustada, kas minna proua Arnoux' poole, viskas ta mündi kolm korda õhku. Kõigil kolmel korral oli ennustus soodus. Niisiis oli see saatuse käsk. Ta laskis end fiakriga Choiseuli tänavale sõidutada.

Ta läks kiiresti trepist üles, tõmbas kellanööri. Kell ei helisenud. Frédéric tundis, et ta on lähedal minestusele.

Siis tõmbas ta ägeda liigutusega punasest siidist rasket tupsu. Kostis kellakõlin, mis vähehaaval vaibus. Frédéric kohkus.

Ta pani kõrva vastu ust: ei kippu ega kõppu! Ta vaatas läbi lukuaugu ega märganud esikus midagi muud peale kahe pillirookepi seinal lillelise tapeedi taustal. Lõpuks tahtis ta juba ära minna, kuid mõtles ümber. Seekord koputas ta üsna tasa. Uks avanes ja lävele ilmus Arnoux ise, juuksed sassis, nagu karmiinpunane, ilme tusane.

«Ennäe! Kes pagan teid siia tõi? Tulge sisse!»

Kuid ta ei viinud külalist buduaari ega oma tuppa, vaid juhatas ta söögisaali, kus laual seisis šampusepudel ja kaks klaasi. Ta küsis järsu tooniga:

«Kas teil on vaja minult midagi, kallid sõber?»

«Ei! Mitte midagi!» kogeles noormees, otsides ettekäänat oma visiidile.

Lõpuks ütles Frédéric, et ta oli tulnud tema kohta

kära, lainetas asfaldil tohutu suur inimmeri, tundis ta otse südamepööratust nende nägude labasusest, kõneluste totrusest, kohtlasest enesega-rahulolust, mida higistasid välja need leemendavad laubad! Ometi teadlikkus sellest, et tema ise seisab kõrgemal neist inimestest, vähendas väsimust nende vaatlemisel.

Ta käis iga päev «Kunstiesemete Kaupluses», ja et teada saada, millal proua Arnoux tagasi tuleb, päris pikalt ja laialt tema ema tervise järele. Arnoux vastus oli ikka sama: «Iga päevaga läheb aina paremaks, naine koos tütreaga saabuvad tagasi tuleval nädalal.» Mida enam viibis naasmine, seda enam ilmutas rahutust Frédéric, nii et Arnoux, liigutatud nii suurest osavõtlikkusest, kutsus ta viis või kuus korda restorani lõunale.

Nendel pikkadel kahekesi veedetud kohtumistel sai Frédéricile selgeks, et maalikunsti-kaupmees pole kuigi suur vaimuinimene. Kuid Arnoux võis märgata seda jahenemist, ja pealegi oli Frédéricil nüüd juhus veidigi hüvitada tema külalislahkust.

Soovides korraldada kõik võimalikult hästi, müüs ta vanakraamikaupmehele kaheksakümne frangi eest kõik oma uued ülikonnad; lisanud sellele summale veel sada franki, mis tal olid jäänud, läks ta Arnoux' juurde teda lõunale kutsuma. Regimbart oli ka seal. Nad läksid «Trois-Frères-Provençaux» restorani.

Kodanik alustas sellega, et võttis kõigepealt redingoti seljast, ja kindel oma kahe kaaslase nõustumises, koostas söögisedeli. Ja kuigi ta käis köögis, et rääkida isiklikult ülemkokaga, läks alla veinikeldrisse, kus iga nurk oli talle tuttav, ja nõudis restorani omanikku, kellele tegi peapesu, ometi polnud ta rahul ei roogade, veinide ega teenindamisega. Iga uue roa, iga erineva veinimargi juures pani ta pärast esimest suutäit kahvli käest või lükkas klaasi eemale. Seejärel toetus ta kogu käsivarre pikkuses laudlinale ning hädaldas, et Pariisis pole enam võimalik lõunatada. Lõpuks isegi teadmata, mida suupärast endale välja mõelda, tellis ta lihtsalt türgi ube õlis, mis, kuigi vaid pooleldi õnnestunuina, teda veidi rahunema lepitaski. Ja siis võttis ta ühe kelneriga üles jutu, mis keerles selle resto-

rani endiste kelnerite ümber: «Mis on saanud Antoine'ist? Ja tollest, kelle nimi oli Eugène? Ja Théodore'ist, sellest väikesest, kes teenindas alati all? Noil ajal olid road siin hoopis peenemad ja sellist burgundi veini kui tollal, ei näe me enam!»

Seejärel läks jutt maa-alade hinnale äärelinnas, mingile Arnoux' spekulatsioonile, mille tulu pidi olema surmkindel. Oodates kaotas ta oma protsendid, sest ta ei tahtnud ühegi hinna eest müüa. Regimbart oleks talle ostja leidnud. Ja need kaks härrat hakkasid pliiatsiga mingisuguseid arvutusi tegema, mis kestis kuni desserdi lõpuni.

Kohvi mindi jooma Saumoni passaaži ühte kõrtsi, mis asus maja allkorrusel. Frédéric jälgis kogu aeg püstijalu lõputuid piljardipartiisid, mida niisutati arvutute õllekannudega. Ja ta jäi sinna südaööni, isegi teadmata, miks: kas argusest, rumalusest või ähmasest lootusest mingile juhtumusele, mis võiks olla soodus tema armastusele.

Millal ometi näeb ta teda jälle? Frédéric oli meeletu. Kuid ühel öhtul novembri lõpul ütles Arnoux talle:

«Kas teate ka, mu naine saabus eile!»

Järgmisel päeval kell viis astus Frédéric juba tema poole sisse.

Noormees alustas sellega, et õnnitles proua Arnoux'd tema ema paranemise puhul, kes oli olnud nii raskesti haige.

«Aga ei! Kes teile seda ütles?»

«Arnoux!»

Daami suust kostis kerge «aa!», siis aga lisas ta, et algul oli tal olnud tõsiseid kartusi, nüüd aga olevat kõik jälle möödas.

Ta istus kamina juures sügavas väljaõmmeldud tugitoolis. Frédéric aga kanapeel, kübar põlvede vahel, ja vestlus ei laabunud. Majaproua kaotas üha jutulõnga, ja Frédéric ei leidnud pidepunkti, et hakata kõnelema oma tundmustest. Aga kui ta kurtis, et õpib seaduseväänamist, ütles proua Arnoux: «Jah... ma saan aru... protsessid!» — ja langetas pea, haaratud äkki mingisuguseist mõtiskeludest.

Noormees janunes neid teada saada ega mõtelnudki

enam millelegi muule. Tihenev videvik koondas varje nende ümber.

Proua Arnoux tõusis, sest tal oli vaja linnas üks käik teha, ilmus varsti jälle, peas sametkübar, õlul must oravanahaga ääristatud mantel. Frédéric julges end saatjaks pakkuda.

Pimeduses polnud enam midagi näha. Ilm oli kõle, ja tihe udu, varjates majade fassaade, lehkas halvasti. Frédéric hingas ometi seda sisse naudinguga, sest ta tundis läbi mantli vati oma daami käsivarre kuju; ja tema käsi, mis kandis kahe nööbiga seemiskinnast, tema väike käeke, mida ta tahtnuks katta suudlustega, toetus noormehe käisele. Libeda sillutise tõttu oli nende kõnnak veidi ebakindel. Frédéricile tundus, nagu kiigutaks neid mõlemaid tuul keset pilve.

Puiesteede tuled säre tõi ta tõelisse ellu tagasi. Juhus oli soodus, äeg kiirustas. Ta otsustas, et kui nad jõuavad Richelieu tänavale, avaldab ta armastust. Aga peaaegu samal hetkel peatus proua Arnoux ühe portselanikaupluse ees ning ütles:

«Olemegi kohal. Täna teid! Kuni neljapäevani, eks, nagu alati?»

Dineed algasid, ja mida enam ta külastas proua Arnoux'd, seda suuremaks muutus tema armuigatsus.

Selle naise imetlev vaatlemine rammestas teda nagu liiga kange parfüümi tarvitamine. See tungis kogu tema tundelaadi sügavustesse ning muutus peaaegu valdavaks tema aistinguis, eksistentsi uueks mooduseks.

Prostituudid, keda ta kohtas gaasilaternate all, lauljatarid, kes lõõritasid oma rulaade, tsirkuse naisratsutajad oma kappavate hobuste seljas, jalgsi kõndivad kodanlasnaised, grisetid oma akendel — kõik naised meenutasid talle seda ühte kas sarnasuse või teravate kontrastide tõttu. Ta silmitses kaupluste vaateaknail kašmiirsalle, pitse ja kalliskividest ripatseid, kujutelles neid tema piha ümber, ömmelduina tema pihiku külge, sätendamas tuledena tema mustades juustes. Lillemüüjate laudadel puhkesid lilled vaid selleks, et tema neid saaks mööda käies valida. Kingseppade vitriinides näisid väikesed luigesulgedega ääristatud tuhvliid vaid ootavat tema jalakesi. Kõik tänavad viisid tema maja poole; sõidukid seisid väljakuil vaid selleks, et oleks

võimalik kiiremini tema juurde jõuda. Pariis oli seotud tema isikuga, ja kogu suur linn kõigi oma häältega mürises nagu hiigelorkester tema ümber.

Kui Frédéric läks Botaanikaaeda, kandis vaadeldav palmipuu ta kaugeisse maadesse. Nad matkasid üheskoos dromedaride seljas, baldahhiini all elegantide turjal, jahikajutis keset siniveelist saarestikku või kõrvuti kahe kuljustega muula seljas, kes komistavad rohus lebavate purunenud sammaste otsa. Mõnikord seisatas ta Louvre'is vanade maalide ees; ja et armastus hoidis teda embuses ka veel kadunud sajandite kauguses, asendas ta maalide naiskujusid temaga. Peas kõrge peakate, palvetas ta põlvitades akna tinatrellide taga. Mõlemate Kastiliate või Flandriate valitsejatarina istus ta aujärjel, seljas targeldatud kroogetega pihik ja vaalaluude ülalhoitud suurte puhvidega pluus. Või siis ta laskus alla mööda suurt purpurtreppi, ümbritsetud senaatoreist, seljas brokaatkleit, jaanalinnaulgedest baldahhiin pea kohal. Teinekord jälle nägi ta teda oma unelmais kollasest siidist pükstes lebavana haaremi patjadel. Ja kõik, mis oli kaunis — sätendavad tähed, mõni muusikapala, mõne fraasi rütm, mingi kontuur — kõik see tõi tema noormehe kujutlusse äkilisel ning talle märkamatul viisil.

Aga ta oli kindel, et igasugune katse teha teda oma armukeseks oleks asjatu.

Ühel öhtul ilmus Dittmer ja suudles majaprouat laubale; Lovarias tegi sedasama ning ütles:

«Te lubate, kas pole nii, vastavalt sõprade privileegile?»

Frédéric pomises:

«Mulle tundub, et me kõik oleme sõbrad!»

«Kuid kõik pole vanad sõbrad!» lausus proua Arnoux. See tähendas juba ette kaudset hülgamist.

Aga kuidas siis toimida? Ütelda talle, et ta teda armastab? Proua Arnoux paluks kahtlemata teda lahkuda või koguni viskaks ta nõrdimusega uksest välja. Noormees aga eelistanuks kõiki piinu hirmsale välja-vaatele teda mitte iialgi enam näha.

Ta kadestas pianistide talenti, sõjameeste haavaarme. Ta soovis endale ohtlikku haigust, lootes kasvõi sel moel temas huvi äratada.

Üks asi pani teda imestama — see, et ta ei armukadestanud Arnoux'd; ja ta ei suutnud kujutella seda naist teisiti kui riideis, sel määral loomulik tundus tema häbelikkus, taandades tema soo kuhugi salapärasesse pimedusvarju.

Samal ajal aga unistas ta õnnest elada koos temaga, sinatada teda, silitada kaua tema juukseid või põlvitada tema ees maas, emmates kahe käega tema pihta, joobuda tema silmade vaatest, milles helendas hing! Selleks oluks vaja võitu saada saatusest; tema aga, võimetu tegevuseks, needes jumalat ja süüdistades end pelgurlikkuses, viskles oma ihalduse kütkes nagu vang oma kongis. Mingi alaline ahastus ängistas tal hinge. Tundide viisi istus ta liikumatult, või siis puhkes äkki nutma. Ja ühel päeval, kui ta ei suutnud end valitseda, küsis talt Deslauriers:

«Mis sul häda on, kurat võtaks?!»

Frédéricil olid närvid haiged. Deslauriers ei taibanud sellest tuhkagi. Nähes säärast hingevalu, tundis ta, kuidas temas ärkab õrnus sõbra vastu, ja ta püüdis teda lohutada. Üks niisugune inimene nagu tema, ja vajub äkki lömmi; milline totrus! Sobiks veel kuidagi poisikesele nooruses, kuid hiljem — see on vaid aja raiskamine.

«Lähed mul raisku, sõber Frédéric! Nõuan tagasi endist. Kelner, ikka sedasama! See maitstes mulle! Noh, suitseta üks piibutäis, lojus! Virguta end veidi, sa ajad mind meeleheitele!»

«See on tõsi,» ütles Frédéric, «ma olen hull!»

Kirjutaja jätkas:

«Ah, vana trubaduur, ma tean küll, mis sind vaevab! Eks ikka va südameke? Tunnista üles! Häh! Puha jama! Ühe kaotad, neli leiad! Vooruslike naiste pärast lohutatakse end teistega. Kas tahad, ma õpetan sind naisi tundma? Sul tarvitseb vaid tulla «Alhambrasse».»

Need olid avalikud ballid, alles hiljaaegu avatud ülal Champs-Élysées' lõpus, mis juba järgmisel seeloomil hingusele läksid; selle põhjuseks oli seda laadi ürituse kohta enneaegne liiga suur luksus.

«Seal olevat lõbu laialt, nagu kuulda. Lähme sinna. Kui tahad, võta oma sõbrad kaasa; ma ei paneks pahaks isegi Regimbart'ile!»

Frédéric ei kutsunud Kodanikku. Deslauriers loobus Sénécalist. Nad võtsid kaasa ainult Hussonnet', Cisy ja Dussardier'. Ja üks fiakker sõidutas kõik viis «Alhambra» paraadukse ette. Paremal ja vasakul kulgesid paralleelselt kaks mauri stiilis galeriid. Vastas asuva maja sein moodustas kogu tagaplaani, ja neljas külg (seal asus restoran) kujutas endast suurte värviliste kirikuakendega vanaaegse gooti kloostri müüri. Midagi hiina katuse taolist varjas poodiumi, kus mängisid pillimehed. Maapind ümberringi oli kaetud asfaldiga ja veneetsia laternad, mis rippusid tulpade küljes, näisid eemalt mitmevärvilistest tuledest pärjana kadrillitantsijate massi kohal. Siin-seal pjedestaalil asusid kivist anumad, kust purskas peenike veejuga. Lehestiku vahel võis näha kipskujusid — Hebesid ja Cupidosid, alles kleepuvaid värskest õlivärvist. Ja arvukad alleed, üle riputatud erekollase liivaga, hoolikalt rehitsetud, lasksid aial paista palju avaramana, kui ta tegelikult oli.

Üliõpilased jalutlesid oma armukestega. Suurkaubamajade komiid uhkeldasid, jalutuskepp kahe sõrme vahel. Kolledžiõpilased suitsetasid sigareid. Vanapoisid sugesid kammiga oma värvitud habemeid. Siin leidis inglasi, venelasi, inimesi Lõuna-Ameerikast, kolm idamaalast, fessid peas. Lorette, grisette ja lõbutüdrukuid oli tulnud siia lootuses leida eestkostja, armuke, kuld-münt, või lihtsalt, et tunda lõbu tantsimisest. Nende tuunikaga kleidid, vesirohelised, kirss-sinised või violetised, läksid mööda, hõljusid pajude ja sirelite vahel. Peaaegu kõik mehed kandsid ruudulisest riidest ülikondi, mõned, hoolimata õhtu jahedusest, valgeid pükse. Süüdati gaasilaternad.

Hussonnet tundis paljusid naisi oma suhete tõttu moežurnaalidega ja väikeste teatritega. Ta saatis neile õhusuudlusi sõrmeotstega, ja aeg-ajalt lahkus oma sõprade seltsist, et nendega vestelda.

Deslauriers kadestas teda selle vaba käitumise pärast. Ta kõnetas jõhkralt pikakasvulist nankingriides blondiini. Uurinud noormeest morni pilguga, lausus blondiin: «Ei, kulla mees, mul pole usaldust sinu vastu!» ja käänas talle selja.

Ta katsus uuesti õnne ühe paksu brünetiga, kes ilmselt oli napakas, sest juba esimese sõna juures kargas

ta püsti, ähvardades kutsuda politsei, kui teda rahule ei jäeta. Deslauriers pahvatas sunnitult naerma. Siis avastas ta ühe väikese naise istumas veidi eemal tänavalatena all ning palus tolle kadrilli tantsima.

Üleval estraadil ahvipoosis istuvad pillimehed kääksutasid ja väaksutasid halastamatult. Orkestrijuhth nende ees lõi automaatse liigutusega takti. Kõik olid hunnikus koos ja lõbu oli laialt. Kübarate vallapäsenud paelad riivasid kaelasidemeid, saapad takerdusid alusseelikuisse. Kõik karglesid tantsurütmis. Deslauriers surus enda vastu väikest naist, ja haaratuna marulise kankaanist, märatses tantsupaaride vahel nagu suur hüpnuk. Cisy ja Dussardier jätkasid jalutlemist. Noor aristokraat heitis silma neidudele, ja hoolimata komii ergutustest, ei julgenud neid kõnetada, kujutelles, kuidas säärase naiste juures on alati «mees püstoliga kapis peidus ja kargab sealt välja, et nõuda allkirja vekslile».

Nad naasid Frédérici juurde. Deslauriers ei tantsinud enam. Kõik pidasid aru, kuidas lõpetada õhtu, kui Hussonnet äkki hüüatas:

«Ohoo! Markiis d'Amaëgui!»

See oli nöpsnina kahvatu naine, sõrmedeta kindad küünarnukkideni, suured mustad lokid rippumas põskedel nagu koera kõrvad. Hussonnet ütles talle:

«Me peaksime korraldama sinu juures väikese peo, mingi idamaise raudi. Püüa koguda kimpu mõned oma sõbratarid nende prantsuse rüütlite jaoks. Aga mis sa kõhkled? Või ootad sa oma hidalgot?»

Andaluuslanna langetas pea; teades oma sõbra üpris vähe luksuslikku elulaadi, kartis ta, et peab kandma kulud kõige hea ja parema eest. Aga niipea kui ta poetas sõna rahast, pakkus Cisy viis napoleon-doori, kõik, mis tal oli kukrus. Asi oli otsustatud. Kuid Frédéric oli äkki kadunud.

Ta oli arvanud ära tundvat Arnoux' hääle, oli märganud daamikübarat ja trügis kiiresti rahvahulgast läbi samas lähedal asuvasse metsatukka.

Preili Vatnaz ja Arnoux olid kahekesi.

«Andestage! Kas ma häirin teid?»

«Mitte põrmugi!» vastas kaupmees.

Frédéric taipas nende vestluse viimaseist sõnadest,

et Arnoux oli lipanud «Alhambrasse», tahtes rääkida preili Vatnaziga ühest pakilisest asjast, ja ilmselt polnud Arnoux täiesti rahulik, sest ta küsis ärevas toonis:

«Kas te olete päris kindel?»

«Täiesti kindel! Teid armastatakse! Ah, milline inimene!»

Ja ta mossitas Arnoux'le, ajades ette oma paksud huuled, mis olid võõbast peaaegu verekarva. Aga tal olid imekaunid silmad, kollakaspruunid, kuldseis säde-meis silmad, täis vaimukust, armastust ja sensuaalsust. Nad valgustasid lampidena tema kõhna näo veidi kollakat jumet. Arnoux näis nautivat tema järsu võitu käitumist. Ta kallutas end preili Vatnazi poole ning ütles:

«Te olete väga armas, suudelge mind!»

Daam võttis tal kõrvad pihku ja suudles teda laubale.

Samal hetkel lõppesid tantsud ja orkestrijuhi ase-mele ilmus ilus, veidi liiga tüse noormees, nagu vaha-karva valge. Tal olid pikad mustad juuksed, mis lan-gesid õlgadele nagu Kristusel, taevassinine vest, tikitud kuldsete palmiokstega, kõrk ilme nagu paabulinnul ning rumal nagu kalkunil. Teinud publi-kule kummarduse, alustas ta šansonetti. Selles jutus-tas maamees oma reisist pealinna. Artist laulis alam-normandia murrakus, kujutades joobnut. Ja pärast refrääni:

Küll sai naeru, küll sai nalja

seal — Pariisi-linnas paljas!

tõusis alati vaimustustorm, mida publik avaldas trampimise-ga. Delmas, too «väljendusrikas laulja», oli liiga kaval, et lasta vaimustusel maha jahtuda. Talle pisteti väledasti pihku kitarr ja ta soigus haledalt ühe romansi nimega «Albaanlanna vend».

Laulu sõnad meenutasid Frédéricile neid, mida kunagi oli laulnud kaltsudes mees laeval. Tema silmad kiindusid tahtmatult tema ette nähtavale seatud kleidi alumisele äärele. Iga kuplee järel oli pikk paus, ja tuulekahin puude lehestikus sarnanes lainete mühinaga.

Preili Vatnaz lükkas kõrvale ligustriksad, mis varjasid tal vaadet estraadile, vaatles ainiti lauljat. Tema

ninasõõrmed paisusid, silmad olid pilukil, ja ta näis nagu kogu hingega andunud sügavale rõõmutundele.

«See on tore!» ütles Arnoux. «Saan aru, miks te täna öhtul olete «Alhambras»! Teile, mu armas, meeldib Delmas.»

Preili ei tahtnud seda õigeks võtta.

«Ah! Milline häbelikkus!»

Ja osutades Frédéricile:

«Võib-olla tema pärast? See oleks asjatu. Temast tagasihoidlikumat noormeest pole olemas!»

Teised, kes otsisid oma sõpra, sisenesid samuti rohelisse lehtlasse. Hussonnet esitles neid. Arnoux jagas sigareid ja kostitas kogu seltskonda puuviljajoogiga.

Preili Vatnaz punastas, nähes Dussardier'd. Peagi tõusis ta oma kohalt ja ulatas talle käe:

«Kas te ei tunne mind ära, härra Auguste?»

«Kust teie teda tunnete?» küsis Frédéric sõbralt.

«Me töötasime koos samas äris,» vastas too.

Cisy tiris teda käisest, nad väljusid. Ja vaevalt oli Dussardier lahkunud, kui preili Vatnaz hakkas ülistama tema iseloomu. Ta lisas isegi, et «tema süda on eriline and».

Siis tehti juttu Delmasist, kes oma matkija-andega võiks saavutada menu teatris. Ja järgnes diskussioon, millesse segati Shakespeare, tsensuur, stiil, publik, Porte-Saint-Martini teatri tulud, Alexandre Dumas, Victor Hugo ja Dumersan. Arnoux oli tuttav paljude kuulsate näitlejataridega. Noormehed kallutasid endid lähemale, et teda paremini kuulata. Kuid tema sõnad summutas muusikalärm. Ja niipea kui lõppes kadrill või polka, söötsid kõik laudade juurde, hüüdsid kelnerid, naersid valjusti. Õlle- ja gaseeritud limonaadi pudelid paukusid lehestikus; naised kaagutasid kui kanad; aeg-ajalt üritasid kaks isandat kaklust; tabati üks varas.

Kui orkester alustas galoppi, ujutasid tantsijad üle kõik alleed. Löötsutades, naeratavad näod punased, kihutasid nad mööda tuulekeerisena, mis paiskas kõrgele kleidisabu ja lehvitas kuuehõlmu. Tromboonid röökisid üha valjemini; rütm kiirenes. Keskaegse kloostri-müüri taga kostis raksatusi: õhku lendasid raketid. Hakkasid pöörlema päikesed; bengaali tulede smaragd-

roheline sära valgustas minuti vältel kogu aeda. Ja viimase raketi ajal tõi rahvahulk kuuldavale sügava ohke.

Aeglaselt voolas ta laiali. Püssirohusuitsu tihe pilv hõljus õhus. Frédéric ja Deslauriers liikusid sammhaaval keset rahvamassi, kui äkki üks vaatepilt nad peatas: Martinon nõudis tagasi peenraha vihmavarjude hoiukohast; ja ta saatis umbes viiekümneaastast inetut naist, kes oli ülitoredasti riides ja kelle sotsiaalne kuuluvus oli üpris kahtlane.

«See naljavend,» ütles Deslauriers, «on vähem kohtlane, kui võiks arvata. Aga kus on Cisy?»

Dussardier osutas kõrtsile, kus nad märkasid vaprate rüütlite järglast punsiklaasi juures roosa kübara selt-sis.

Hussonnet, kes viie minuti eest kuhugi oli kadunud, ilmus samal hetkel uuesti.

Tema käele toetus noor neiu, kes nimetas teda valjusti «väikeseks kõutsikeseks».

«Jäta juba!» keelas teda noormees. «Ei tohi nii, teiste ees! Ennem juba nimeta mind vikondiks! See annab Louis XIII ja pehmete saabaste ajastu kavaleri plaani välja, kes mulle meeldib! Jah, mu armsad, see on minu ammune sõbratar! Ta on ju imekena, kas pole?»

Ta võttis neiu lõuast kinni.

«Ütle tere neile härradele! Nad on puha Prantsusmaa peeride pojad. Ma pean nendega tutvust, siis määravad nad mu kunagi suursaadikuks!»

«Küll te olete suur naljatilk!» ohkas preili Vatnaz.

Ta palus Dussardier'd teda koju saata.

Arnoux vaatas neile järele ja pöördus siis Frédérici poole:

«Kas meeldib teile see Vatnaz? Aga muide, selles küsimuses te pole avameelne. Ma arvan, et te varjate oma armumisi.»

Frédéric kahvatas ja vandus jumalakeeli, et ta ei varja midagi.

«Aga pole ju teada, et teil oleks armuke,» jätkas Arnoux.

Frédéricil oli tahtmine mainida huupi mingi nimi. Kuid seda lugu võidi temale edasi jutustada. Ta vastas, et tõepoolest tal pole armukest.

Kaupmees noomis teda selle pärast.

«Täna õhtul oli teil hea juhus! Miks te ei toimi nagu teised, kes kõik lähevad ära mõne naisolendiga?»

«Noh, aga teie?» küsis Frédéric kärsituna säärasest pealekäimisest.

«Oo, mina! See on ju hoopis teine asi, kulla sõber! Mina lähen koju oma naise juurde!»

Ta hõikas kabrioleti ja oligi kadunud.

Kaks sõpra läksid jala. Puhus idatuul. Mitte kumbki ei rääkinud. Deslauriers kahetses, et ta polnud hiilunud ajakirja omaniku ees, Frédéric aga oli vajunud oma nukrusse. Lõpuks lausus ta, et tingeltangel näis talle totter.

«Aga kes on süüdi? Kui sa poleks meid maha jätnud oma Arnoux' pärast!»

«Oh! Kõik, mis ma oleksin teha võinud, olnuks täiesti kasutu!»

Kuid kirjutajal olid oma teooriad. «Selleks et midagi saavutada, on vaja vaid tugevasti tahta.»

«Aga ometi sina ise alles äsja...»

«Ma vilistan kõige selle peale!» ütles Deslauriers, katkestades järsult vihje. «Kas hakkab mina eitedega jamsima!»

Ja ta kukkus kiruma nende maneerlikkust, nende rumalust; ühesõnaga — nad ei meeldinud talle.

«Ära poseeri!» tähendas Frédéric.

Deslauriers vakatas. Siis jätkas äkki:

«Kas tahad kihla vedada saja frangi peale, et mul klapib kohe esimese vastutulijaga?»

«Tehtud!»

Esimene, kes neile vastu juhtus, oli jõe kerjuseit; nad kaotasid juba lootuse sobiva juhuse peale, kui nad äkki keset Rivoli tänavat märkasid pikakasvulist neiut, kes kandis käes väikest kartongi.

Deslauriers astus tema juurde võlvistiku all. Neiu käänas kiiresti Tuileries' poole ja jõudis peagi Karuselli väljakule, heites pilke paremale ja vasakule. Ta jooksis järele fiakrile. Deslauriers püüdis ta kinni. Nüüd kõndis ta neiu kõrval, saates oma sõnu väljendusriikaste žestidega. Lõpuks võttis neiu vastu pakutud käevangu ja nad sammusid edasi mööda kaldatänavaid. Jõudnud Châtelet' juurde, jalutlesid nad vähemalt minutit kaks-

kümmend mööda kõnniteed edasi-tagasi nagu kaks madrust vahipostil. Siis äkki aga läksid nad üle Change'i silla, Lilleturu ja jõudsid Napoleoni kaldatänavale Frédéric järgnes neile paraadtrepini. Deslauriers andis talle mõista, et ta häirib neid ja et tal ei jää muud üle kui samuti toimida.

«Kui palju sul veel taskus on?»

«Kaks metallraha à sada suud.»

«Sellest piisab! Head ööd!»

Frédéric oli haaratud imestusest, mida tuntakse õnnestunud naljanumbri jälgimisel. «Ta naerab minu üle,» mõtles Frédéric. «Kui ma õige läheksin üles talle järele?» Deslauriers arvaks võib-olla, et ta kadestab seda tema armuseiklust. «Nagu ei teaks ma ise, mis on armastus, ja sada korda haruldasem, ülevam, tugevam!» Midagi viha taolist tõukas teda tagant. Ta jõudis proua Arnoux' paraadukse ette.

Mitte ainuski tema korteri aknaist polnud vastu tänavat. Ja ometi jäi noormees seisma, silmad suunatud fassaadile, nagu lootnuks ta selle vaatlemisega seintest läbi tungida. Praegu ta tõenäoliselt magab, rahulik nagu uinunud lill, kaunid mustad juuksed padja pitsidel, huuled poolavatud, pea käsivarrel.

Talle viirastus Arnoux' pea. Ta sammus edasi, et põgeneda selle nägemuse eest.

Talle meenus Deslauriers' nõuanne; ta tundis sellest järele. Ja siis hakkas ta mööda tänavaid hulkuma.

Kui mõni jalakäija talle vastu tuli, püüdis ta selle nägu vaadelda. Aeg-ajalt libises valguskiir talle jalge alla, joonistas siledale sillutisele tohutu suure kaare, ja pimedusest kerkis esile inimene, kandekorv seljas ja latern käes. Mõnes paigas kõigutas tuul raudplekist korstnatoru. Kuskilt kaugelt kostis helisid, need segunesid suminaga tema peas, ja siis tundus talle, nagu kuuleks ta õhus summutatult kadrilli ritornelli. Kõndimise rütm hoidis temas ülal seda joobeuima; ta leidis end Concorde'i sillalt.

Ja siis meenus talle äkki see möödunud talve õhtu, kui ta esmakordselt tema juurest tulles oli sunnitud seistama, — nõnda kiiresti tuksus tal süda lootuste embuses. Nüüd olid need kõik surnud!

Tumedaid pilvi libises üle kuu palge. Frédéric vaat-

les seda, mõtiskelles maailmaruumi ääretusest, elu tühisusest, kõige asjatusest. Hakkas koitma; tema hambad plagisesid. Ja otsekui poolunes, udust niiske ja silmad pisarais, küsis ta endalt, miks mitte kõigele sellele lõppu teha. Tarvitseb teha vaid üksainus liigutus! Pea raskus vedas teda vägisi ettepoole, ta nägi oma laipa vee peal ujumas. Frédéric kallutas end. Silla rinnatis oli veidi lai, ja ainult väsimuse tõttu ei teinud ta katset sellest üle hüpata.

Teda valdas hirm. Ta naasis bulvaritele ja vajus rammestuses pingile. Politseinikud äratasid ta, kindlas usus, et ta on pummeldanud.

Frédéric tõusis ja läks edasi. Ta tundis teravat nälga. Et aga kõik restoranid olid suletud, läks ta einetama ühte Kesksturu kõrtsi. Pärast seda, arvates, et on alles liiga vara, luusis ta veel Raekoja ümbruskonnas kuni kella veerand üheksani.

Deslauriers oli juba ammu oma kallikese minema saatnud ja kirjutas nüüd, istudes laua taga keset tuba. Kella nelja paiku astus tuppa härra de Cisy.

Tänu Dussardier'le oli ta eelmisel õhtul saanud jutule ühe daamiga; ja ta oli tolle võõra koos tema mehega isegi kuni nende majani sõidutanud, kus too daam oli talle määranud kohtamise. Sealt ta just tulebki. Daami nime aga seal ei teatavat!

«Mida mina siin teha saan?» küsis Frédéric.

Siis hakkas noor aadlimees igasugust jama ajama. Ta rääkis preili Vatnazist, andaluuslannast ja kõigist teistest. Lõpuks pärast pikka keerutamist kandis ta ette oma visiidi eesmärgi: usaldades sõbra diskreetsust, oli tulnud ta paluma tema kaasabi ühes ürituses, mille järel ta võib end lõplikult meheks pidada. Ja Frédéric ei keeldunud. Ta jutustas loost Deslauriers'le, avaldamata tõtt selle kohta, mis puudutas teda isiklikult.

Kirjutaja leidis, et «temal läheb nüüd väga hästi». Tema nõuannete selline austamine tõstis veelgi tema head meeletolu.

Just oma lõbusa meelega oligi ta kohe esimesest päevast kütkestanud preili Clémence Daviou, kuldtikanditegija sõjaväe mundreile, leebeima olendi maailmas, kes oli sihvakas kui pilliroog, suurte siniste, alati imestunud silmadega. Kirjutaja kuritarvitas tema

naliivsust kuni selleni, et pani neiu uskuma, nagu oleks ta autasustatud ordeniga. Kui nad viibisid kahekesi, ilustas ta oma redingotti punase lindiga, kuid hoidus sellest avalikkuse ees, et mitte alandada oma patrooni, nagu ta ütles. Aga muide, ta pidas neiuiga distantsti, lubas end hellitada kui mõni paša ja nimetas oma sõbratari «rahva tütreks». Neiu tõi talle iga kord kimbukese kannikesi. Frédéric poleks soovinud säärast armastust.

Kuid ometi, kui nad väljusid käe alt kinni hoides, et minna Pinsoni või Barillot' juurde üksikkabinetti lõunale, tundis ta kummalist kurbust. Frédéric ei aimanudki, millist hingepiina ta oli terve aasta vältel iga neljapäev valmistanud Deslauriers'le, kui ta harjas oma küüsi, enne kui läks Choiseuli tänavasse dineele.

Kord õhtul, kui ta läks oma rõdule, et ülevalt neile järele vaadata, märkas ta eemal Arcole'i sillal Hussonnet'd. Boheemlane hakkas teda märguannetega kutsuma, ja kui Frédéric oma kuuendalt korruselt alla jooksis, teatas talle:

«Asi on selline: tuleval laupäeval, kahekümne neljandal on proua Arnoux' nimepäev.»

«Kuidas nii? Tema nimi on ju Marie!»

«Angèle samuti, aga pole tähtis! Pühitsetakse nende maamajas Saint-Cloud's. Mulle on tehtud ülesandeks teile sellest ette teatada. Sõiduk ootab teid kell kolm ajakirja büroo juures. Nii et — oleme rääkinud! Palun andestust, et tülitasin teid! Aga mul on nii palju jooksmist!»

Vaevalt oli Frédéric tagasi tulnud, kui portjee ulatas talle kirja:

«Härra ja proua Dambreuse'id paluvad härra F. Moreau'd teha neile seda au ning ilmuda nende poole dineele laupäeval, 24. selle kuu päeval. Suvatsege palun vastata.»

«Liiga hilja,» mõtles ta.

Siiski ta näitas kirja Deslauriers'le, kes hüüatas:

«Aa, ometi kord! Kuid sa ei näigi rõõmustavat. Miks?»

Frédéric kõhkles veidi ja ütles siis, et samaks päevaks on tal üks teine küllakutse.

«Tee mulle seda meelehead ja vilista Choiseuli

tänava peale. Ära mängi lolli! Ma vastan sinu asemel, kui sul endal on ebamugav.»

Ja kirjutaja saatis kolmandas isikus vastuse, et kutse on vastu võetud.

Et ta polnud kunagi näinud kõrgemat seltskonda teisiti kui vaid läbi oma ihalduste palaviku, kujutles ta seda endale mingi kunstliku moodustisena, mis funktsioneerib matemaatiliste seaduste järgi. Uhke dinee, kokkupuutumine mõjuka isikuga, ilusa naise naeratus võivad omada hiiglaslikke tulemusi terve rea toimingute tõttu, mis üksteisest tulenevad. Mõningad Pariisi salongid olid nagu sääraseid masinad, mis võtavad vastu toormaterjali ja annavad selle töödeldud kujul tagasi sada korda kõrgemas väärtuses. Ta uskus, et leidub kurtisaane, kes annavad nõu diplomaatidele, et on rikkaid abielusid, mis sõlmiti intriigide varal; uskus sunnitöölise geniaalsusse ja juhuse alistumisse kõvale käele. Ühesõnaga — ta pidas suhtlemist Dambreuse'idega sedavõrd kasulikuks ja ta rääkis nii ilukõneliselt, et Frédéric ei teadnud enam, mida otsustada.

Et aga ees seisis proua Arnoux' nimepäev, pidi ta ometi tegema talle kingituse. Loomulikult mõtles ta päevavarjule, et oma kohmakuse tagajärge heaks teha. Vahepeal õnnestus tal leida sinkjashall elevandiluust nikerdatud käepidemega siidist päevavari, mis oli pärit Hiinast. Aga see maksis sada seitsekümmend viis franki ja tal polnud ainustki suud: ta elas koguni krediiti tulevase kvartali oodatava raha arvel. Ometi ta tahtis seda osta, tahtis väga, ja kuigi see oli talle üpris vastumeelt, pöördus ta Deslauriers' poole.

Deslauriers vastas, et tal pole raha.

«Ma vajan seda,» ütles Frédéric, «vajan tungivalt!»

Ja kui teine tõi ette ikka sama vabanduse, ägestus ta.

«Sa võiksid ikkagi mõnikord...»

«Mida?»

«Ei midagi!»

Kirjutaja taipas. Ta võttis oma säästudest vajaliku summa, ja olles selle münthaaval sõbra ette lugenud, ütles:

«Ma ei nõua sult kviitungit, sest ma elan sinu kulul.»

Frédéric sööstis talle kaela, kinnitades talle oma

ustavat sõprust. Deslauriers jäi jahedaks. Järgmisel päeval märkas ta klaveril päevavarju ning ütles:

«Aa, see oli siis selleks!»

«Ma võib-olla saadan selle sinna,» ütles Frédéric aralt.

Juhus tuli talle appi, sest õhtul sai ta musta leina- raamiga kirja, milles proua Dambreuse, teatades talle oma onu surmast, avaldab kahetsust, et peab edasi lükkama rõõmu temaga tuttavaks saada.

Kell kaks oli Frédéric juba ajakirja büroos. Selle asemel et teda oodata ja viia kohale oma sõidukis, oli Arnoux sõitnud juba eelmisel päeval, suutmata vastu panna soovile hingata värsket maaõhku.

Igal aastal, kui puud olid vaevalt hiirekõrvul, käis ta mitu päeva järjest maal, laskis juba hommikul jalga, tegi pikki jalutuskäike põldudel, jõi farmides piima, vallatles talunaistega, küsitles viljasaagi üle ja tõi taskurätikus kaasa salatikimpe. Lõpuks teostas ta oma ammuse unistuse — ostis endale maale maja.

Sel ajal kui Frédéric rääkis ärijuhiga, ilmus preili Vatnaz ja oli pettunud, kui ei leidnud Arnoux'd eest. Ta võib-olla jääb sinna veel kaheks päevaks. Ärijuht soovitas tal «sinna sõita». Kuid ta ei võinud seda teha. Ta kartis saata kirja, sest see võinuks kaotsi minna. Frédéric lubas selle ise edasi toimetada. Ta kirjutas kiiresti mõne rea ja palus tungivalt, et Frédéric kirja- kese kellegi nägemata Arnoux'le kätte annaks.

Neljakümne minuti pärast oli ta juba Saint-Cloud's.

Maja asus saja sammu kaugusel sillast, keset mäe- nõlva. Aiatara oli peidetud kahe rea pärnade taha, ja lai muruvaip laskus alla kuni jõeni. Jalgvärav oli ava- tud, Frédéric astus aeda.

Arnoux lebas rohul ja mängis kassipoegade pesa- konnaga. See meelelahutus näis olevat haaranud ta jäagitult. Preili Vatnazi kiri raputas ta üles lõdvast hubasusest.

«Kuradi kurat! Pahà lugu! Tal on õigus: ma pean sõitma.»

Seejärel pistis ta kirjakese taskusse ja hakkas mõnuga oma valdust näitama. Ta näitas kõike — hobusetalli, tõllakuuri, kööki. Salong oli parimal pool; akende taga, mis olid vastu Pariisi, paistis elulõngaga läbi-

põimunud võrestik. Äkki kostis nende pea kohal ülal rulaad: proua Arnoux, arvates, et ta on üksi, lahutas meelt laulmisega. Ta harjutas heliredeleid, trillereid, arpedžosid. Kostis pikki noote, mis otsekui jäid õhku rippuma; teised jälle langesid kiiresti alla nagu veepritsmed koses. Ja tema hää, tungides läbi aknakatte pilude, katkestas sügava vaikuse ning tõusis sinitaeva poole.

Järsku vakatas ta: ilmusid nende naabrid, härra ja proua Oudry.

Ja siis tuli proua Arnoux ise ülal trepi kohal nähtavale. Kui ta hakkas trepist alla laskuma, märkas Frédéric tema jalga. Ta kandis väikesi lahtisi kuldpruunpunaseid kingi, mille kolm ristpaela joonistasid sukka-dele kuldse võre.

Külalised saabusid. Peale advokaat Lefauchouri olid need puha alalised neljapäevadineedest osavõtjad. Igaüks oli toonud mingi kingituse: Dittmer süüria särbi, Rosenwald romansside albumi, Burrieu akvarelli, Sombaz iseenda karikatuuri ja Pellerin söejoonistuse, mis kujutas midagi surmatantsu taolist, jõleda fantaasia keskpärasest teostusest. Hussonnet oli võtnud vabaduse ilmuda ilma igasuguse kingituseta.

Frédéric ootas ära ja andis oma kingituse üle pärast teisi.

Proua Arnoux tänas teda väga. Seepeale ütles noormees:

«Aga... see on ju peaaegu nagu võlg! Ma olin nii tige enda peale...»

«Miks nii?» küsis daam. «Ma ei mõista!»

«Palume lauda!» hüüdis Arnoux, võttes noormehel käe alt kinni. Siis sosistas talle kõrva:

«Olete teie aga taipamatu!»

Ei võinud olla midagi meeldivamat silmale kui see heleroheliseks värvitud söögituba. Tema ühes otsas kastis kivist nümf varvast teokarbikujulisse basseini. Läbi lahtiste akende võis näha kogu aeda koos avara muruplatsiga, mille äärel seisis vana, kolme neljandiku võrra nülitud šoti mänd. Lillesõõrid asetsesid siin ebakorrapäraselt. Teisel pool jõge laiusid avara poolringina Boulogne'i mets, Neuilly, Sèvres, Meudon. Raudtara taga, otse vastas, loovis jõel väike purjepaat.

Vesteldi algul vaatest, mis siit avanes, seejärel maastikust üldse. Ja vaidlused alles algasid, kui Arnoux andis teenrile käsu kella poole kümneks hobune kabrioleti ette rakendada. Kassapidaja kiri kutsus teda tagasi linna.

«Kas sa soovid, et ma sõidan koos sinuga?» küsis proua Arnoux.

«Aga kindlasti!»

Ja tehes oma naisele aupakliku kummarduse, lisas:

«Te teate küll, madam, et ilma teieta on võimatu elada.»

Kõik õnnitlesid majaprouat, et tal on nii hea mees.

«Oo, ma pole ju üksi!» vastas proua Arnoux leebelt, osutades oma väikesele tütrele.

Seejärel jätkus vestlus maalikunstist, kõneldi Ruysdaelist, kelle maali eest Arnoux lootis saada tõhusa summa, ja Pellerin küsis talt, kas vastab tõele, et too kuulus Saül Mathias Londonist oli käinud möödunud kuul siin ning pakkunud pildi eest kaksküm-mend kolm tuhat franki.

«Täpselt õige!»

Ja pöördudes Frédérici poole, lisas Arnoux:

«Tollesama härraga ma olingi tol õhtul «Alhambras», teadagi mitte omal soovil, kinnitan teile, sest need inglased pole kuigi naljakad.»

Frédéric, kes kahtlustas preili Vatnazi kirjas mingit armulugu, lausa imetles sjöör Arnoux' osavust leida viisakas moodus jalga lasta, kuid tema uus vale, täiesti tarbetu, ajas tal silmad otse pärani.

Kaupmees lisas kõige lihtsamas toonis:

«Kuidas on selle pika noormehe, teie sõbra nimi?»

«Deslauriers,» vastas Frédéric kiiresti.

Ja et leevendada oma süütunnet sõbra suhtes, ülistas ta tema kõrget intelligentsi.

«Kas tõesti? Kuid välimuselt pole ta nii tore poiss kui too teine, transpordikontori ametnik.»

Frédéric kirus mõttes Dussardier'd. Äkki mõtleb tema, et ta suhtleb lihtrahvaga.

Siis kaldus jutt pealinna kaunistamisele, uutele kvartalitele, ja vanahärra Oudry mainis suurte spekulantide hulgas härra Dambreuse'i.

Frédéric haaras kinni juhusest oma tähtsust tõsta

ning ütles, et on temaga tuttav. Kuid Pellerin hakkas kõiki kaupmehi ägedasti süüdistama: äritsegu nad küünaldega või rahaga, tema ei näe siin mingit vahet. Seejärel vestlesid Rosenwald ja Burrieu rahumeeli portselanist. Arnoux jutles proua Oudryga aiandusest. Sombaz, vana kooli naljahammas, lõbustas end sellega, et nokkis tema meest: ta nimetas teda Odryks tuntud näitleja järgi, siis aga avaldas arvamust, et küllap on ta koorte-maalija Oudry järglane, sest tema laubal on nähtav loomade kühm. Ta üritas isegi vanahärra laupa kombata, kuid too kaitses end paruka pärast. Ja dessert lõppes naerurõkatuste saatel.

Pärast seda joodi kohvi väljas pärnade all, suitsetati ja tehti mitu tiiru aias, mindi jõe äärde jalutama.

Seltskond peatus kaluri juures, kes puhastas angerjaid ühes kalakuuris. Preili Marthe tahtis kalu näha. Kalur tühjendas oma korvi rohule. Tüdruk viskus põlvili, et kalu püüda; ta naeris rõõmu pärast ja kiljatas hirmust. Kalad vingerdasid minema. Arnoux maksis nad kinni.

Siis tekkis Arnoux'l idee minna paadiga sõitma.

Silmapiir hakkas ühest äärest kahvatuma, kuna teisel pool levis üle taeva lai oranž kuma, mis juba mustendavate kinkude kohal üha punasemaks värvus. Proua Arnoux istus suurel kivil, taustaks tema taga see tulekahjupalang. Teised inimesed uitasid siin-seal läheduses, Hussonnet viskas all jõekaldal lutsu. Arnoux tuli tagasi, olles hankinud vana lootsiku, millesse ta hoolimata mõistlikumate inimeste manitsustest mahutas tihedalt hunnikusse oma külalised. Lootsik hakkas vajuma. Tuli maha astuda.

Salongis, mille seinad olid kaetud pärsia tapeediga, põlesid juba küünlad seintele kinnitatud kristall-lühtreis. Vanaproua Oudry magas rahulikult tugitoolis, teised aga kuulasid härra Lefauchouri, kes arutles advokatuuri kuulsustest. Proua Arnoux seisis üksi akna juures. Frédéric kõnetas teda.

Nad vestlesid sellest, mis teistelgi kõne all oli. Proua Arnoux imetles kõnemehi, Frédéric aga eelistas kirjanikukuulsust. Kuid peab ju olema hoopis suurem nauding, jätkas daam, liigutada rahvahulka vahetult,

näha ise, kuidas nende hinge kanduvad edasi kõik sinu enda tundmused. Säärased triumfid polnud sugugi kiusatuseks Frédéricile, kel puudus täiesti auahnus.

«Ah! Miks nii?» küsis daam. «Seda peab veidi olema.»

Nad seisisid lähestikku aknaorvas. Öö laotus nende ees nagu ääretu tume linik, üle külvatud hõbelitritega. See oli esimene kord, kus nad ei vestelnud tühiseist asjadest. Frédéric sai isegi teada, missugused on tema vestluskaaslase antipaatiad ja maitsed: mõned parfüümid tegid talle otse valu, teda huvitasid ajalooraamatud, ta uskus unenägudesse.

Frédéric tegi juttu armuseikluste valdkonnast. Proua Arnoux tundis kaasa kire põhjustatud hukatuslikele tagajärgedele, kuid oli täis meelepaha alatu silmakirjalikkuse pärast. Ja see hinge sirgjoonelisus sobis nii hästi ühte tema kauni näo korrapärase joonetega, et näis nagu olevat sõltuvuses neist.

Ta naeratas aeg-ajalt, peatades hetkeks noormehel oma pilgu. Siis tundis too, kuidas see vaade tungib talle hinge, nagu need võimsad päikesekiired, mis süüvivad vette kuni põhjani. Frédéric armastas teda ilma tagamõtteta, ilma lootuseta vastuarmastusele, jäägitult; ja oma tummades tunde puhanguis, mis sarnanesid tänu-tuhinaga, tahtnuks ta katta tema lauba suudlustevalinguga. Samal ajal mingi sisemine hingus nagu tõstnuks teda endast kõrgemale; see oli mingi iha end ohvriks tuua, tungiv soov tõendada sedamaid oma ääretut ustavust, mis oli seda tugevam, et teda polnud võimalik rahuldada.

Frédéric ei sõitnud ära koos teistega, Hussonnet samuti mitte. Nad pidid naasma linna sõidukiga. Kabriolett ootas juba paraadtrepil ees, kui Arnoux läks alla aeda, et murda roose. Kimbu sidus ta niidiga kokku; et aga varred olid eri pikkusega, tuhnis ta taskus, mis oli pabereid täis, võttis sealt huupi ühe, mähkis roosidele ümber, kinnitas oma kätetöö jämeda nõöpnõelaga ja ulatas selle mõninga meeleliigutusega oma naisele.

«Palun võta, mu kallis, ja andesta, et ma sinu vahepeal olin unustanud!»

Kuid proua Arnoux kiljatas: totra kinnitatud nõöpnõel oli torganud talle kätte, ja ta läks üles oma

magamistuppa. Teda oodati ligi veerand tundi. Lõpuks ilmus ta tagasi, võttis Marthe'i käekõrvale ja istus kähku sõidukisse.

«Aga sinu roosikimp?» küsis Arnoux.

«Ei, ei! Ei tasu vaeva!»

Frédéric jooksis seda tooma. Proua Arnoux hüüdis talle:

«Ma ei vaja seda!»

Kuid noormees tõi kiiresti roosikimbu ja ütles, et keeras selle jälle paberisse, sest roosid olid põrandal maas. Proua Arnoux pistis nad sõiduki nahkpõlle taha istekoha vastas ja nad sõitsid minema.

Frédéric, kes istus daami kõrval, märkas, et ta väriseb hirmsasti. Kui nad jõudsid üle silla ja Arnoux käänas vasakule, hüüdis ta oma mehele:

«Mitte sinna! Sa eksid! Pööra paremale!»

Ta näis vihane, kõik ärritas teda. Viimaks, kui Marthe sulges silmad, võttis ta roosikimbu ja viskas selle sõidukist välja. Siis haaras ta Frédéricil käe alt kinni ja andis talle teise käega märku mitte iialgi enam sellest loost juttu teha.

Seejärel surus ta taskurätiku huulte vastu ning jäi liikumatuks.

Kaks teist ees pukis istuvat sõidukaaslast vestlesid trükikojust, tellijatest. Arnoux, kes juhtis hobust hoolelt, eksis keset Boulogne'i metsa õigelt teelt. Nii satuti väikestele kõrvalteedele. Hobune läks sammu; puude oksad riivasid sõiduki katet. Pimeduses ei näinud Frédéric proua Arnoux'st midagi muud peale tema silmade. Marthe lamas ema süles ja noormees toetas tema pead.

«Ta on teile tülik!» lausus ema.

Frédéric vastas:

«Oh ei, oh ei!»

Aeglaselt tõusid õhku keerlevad tolmutpilved; sõideti üle Auteuil'. Kõik majad olid suletud. Siin-seal valgustas mõni tänavalatern majanurka, siis sukelduti jälle pimedusse. Äkki märkas Frédéric, et proua Arnoux nutab.

Mis see oli ometi: kas kahetsus, mingi ihaldus? See kurvastus, mille põhjust ta ei teadnud, puudutas teda kui mingi isiklik asi. Nüüd oli nende vahel tekkinud

mingi uus side, midagi vandenõu taolist. Ja Frédéric küsis nii õrna häälega, kui iganes suutis:

«Kas te tunnete end halvasti?»

«Jah, veidi küll,» vastas proua Arnoux.

Sõiduk veeres. Kuslapuud ja jasmiinid, tunginud üle aiatarade, saatsid ööpimedusse raugestavate aroomide iilinguid. Daami kleidi arvukad volangid katsid noormehe jalgu. Talle tundus, nagu ühendaks nende vahel lebav lapsekeha teda proua Arnoux' kogu olemusega. Frédéric kallutas end tüdruku kohale, lükkas kõrvale tema ilusad pruunid juuksed ja suudles last õrnalt laubale.

«Te olete hea!» ütles proua Arnoux.

«Miks nii?»

«Seepärast et armastate lapsi.»

«Mitte kõiki!»

Frédéric ei lisanud enam midagi, aga ta ulatas vasaku käe daami poole, ajas sõrmed laiali, kujutelles, et too toimib nagu temagi ja nende käed puutuvad kokku. Siis tundis ta häbi ja tõmbas käe tagasi.

Varsti jõuti sillutisele. Sõiduk veeres kiiremini, gaasipõletid muutusid üha arvukamaks — see oli Pariis. Hussonnet hüppas mööbliladude ees pukist alla. Frédéric väljus sõidukist alles siis, kui nad olid sisse sõitnud õuele. Seejärel jäi ta Choiseuli tänava nurga taha varitsema ja märkas peagi Arnoux'd, kes sammus aeglaselt bulvarite poole.

Järgmisest päevast alates asus Frédéric täie jõuga tööle.

Ta nägi end kriminaalkohtu saalis ühel talveõhtul kaitsekõne lõppemise eel, kui vannutatud mehed on kahvatud ja erutusest hingeldav rahvahulk paneb trügides raksuma barjääri, mis lahutab teda kohtunikest; ta on kõnelnud juba neli tundi, teinud kokkuvõtte kõigist oma tõendeist, avastades üha uusi, ja tunneb iga lause, iga sõna, iga žesti juures, kuidas giljotiini kirves, mis ripub kuskil tema taga, üha kaugeneb. Siis nägi ta end Saadikutekoja tribüünil kõnelejana, kelle huulil on kogu rahva päästmine; ta uputab oma vastaseid võrdluste alla, hävitab ainsa tabava vastusega; tema hääles kostab kõuekärgetusi ja muusikalisi intonatsioone; selles on kõike: irooniat, paatost, viha,

ülevust. Seal kuskil publiku hulgas on tema, varjates loori all vaimustuspisaraid. Seejärel saavad nad kokku. Ja teda ei puuduta enam julgusekaotus, laim ega solvangud, kui see naine talle ütleb: «Ah! See on imekaunis!», silitades oma peente sõrmedega tema laupa.

Need kujutelmad vilkusid kui majakatuled tema elu horisondil. Tema ergutatud mõistus muutus vilkamaks ning tugevamaks. Kuni augustikuuni sulgus ta oma töötuppa ja pääses seejärel oma viimasele eksamile.

Deslauriers, kes varem nii palju oli vaeva näinud, et vedada teda uuesti teisele eksamile detsembri lõpul ja kolmandale veebruaris, oli lausa hämmastunud tema innust. Elustusid jälle kunagised lootused. Kümne aasta pärast peab Frédéricist saama deputaat; viieteistkümne pärast minister. Miks ka mitte? Isa pärandiga, mis varsti saab tema valdusse, võib ta asutada ajalehe. See oleks algus; aga edasi — eks näe. Mis puutub Deslauriers'sse, siis ihaldas ta endiselt õppetooli õigusteaduskonnas, ja oma doktoriväitekirja kaitses ta nii silmapaistvalt, et sai professorite kiituse osaliseks.

Kolm päeva hiljem kaitses dissertatsiooni ka Frédéric. Enne kui suvepuhkusele sõita, oli tal soov korraldada piknik, et lõpetada laupäevased koosviibimised.

Piknikul oli ta lõbus. Proua Arnoux oli nüüd oma ema juures Chartres'is. Aga varsti näeb ta teda jälle ja lõppude lõpuks saab ta selle naise armukeseks.

Deslauriers, kes just samal päeval oli esinenud noorte advokaatide kõneharjutustel Orsay' kalda-tänavas, oli saanud suure aplausi osaliseks. Kuigi üldiselt ta oli mõõdukas, jõi ta enda purju ja ütles desserdi ajal Dussardier'le:

«Sina oled aus inimene! Kui ma saan rikkaks, teen ma sinust oma valduste valitseja.»

Kõik olid õnnelikud. Cisy ei lõpetanud õigusteaduse õpinguid. Martinon kavatses jätkata oma praktikaaga provintsis, kus ta pidi määratama abiprokuröriks. Pellerin kavatses asuda suure maali kallale, mis kujutab «Revolutsiooni geeniust». Hussonnet pidi tuleval nädalal «Ruhketeatri» direktorile ette lugema ühe näidendi plaani ega kahelnud menus.

«Draama ülesehitus ei ärata vastuseisu! Kirgede

alal olen ma asjatundja, olen küllalt käinud ja näinud. Aga mis puutub teravmeelsusse, siis see ongi minu tõeline elukutse!»

Ta hüppas üles, laskus kahele käele ja tegi nõnda, jalad õhus püsti, mõne tiiru ümber laua.

See poisikesetemp ei ajanud naerma Sénécali. Hilja-aegu oli ta minema kihutatud pansionist, kus ta töötas, sest oli lõõnud üht aristokraadi poega. Kannatades üha suuremat puudust, süüdistas ta selles ühiskondlikku korda, needis rikkaid; ja ta puistas oma südant Regim-bart'ile, too aga oli üha rohkem pettunud, nukrameel-seks muutunud, kõigest tülgastunud. Kodanik tegeles nüüd riigi eelarve küsimustega ja süüdistas kamariljat selles, et ta raiskab Alžeerias miljoneid.

Et ta ei saanud magada, kui polnud enne sisse astunud Alexandre'i kõrtsi, kadus ta juba kell üksteist. Teised lahkusid hiljem. Kui Frédéric jättis hüvasti Hussonnet'ga, sai ta teada, et proua Arnoux olevat pidanud naasma eelmisel päeval.

Seepärast läks Frédéric postitöllakontorisse sõidu-piletit ümber vahetama, et sõita päev hiljem, ja õhtul kella kuue paiku ilmus tema juurde. Proua Arnoux' tagasitulek, teatas talle portjee, olevat nädalaks edasi lükatud. Frédéric lõunatas üks, seejärel luusis mööda bulvareid.

Roosad pilved, mis kujult meenutasid särke, hõljusid katuste kohal; juba hakati üles tõstma poodide varikatteid. Vihmutusvankrid piserdasid vett tänavatolmule ja ootamatu värske õhk segunes kohvikute lõhnadega, mille avatud ustest paistsid lauahõbeda ja kullatise vahel suured lillekimbud, mis nagu end ise kõrgeis peegleis imetlesid. Rahvahulk liikus aeglaselt. Keset kõnniteed seisis salkades vestlevaid mehi. Mööda kõndis naise, silmis pehme loidus ja näol kahvatu kameeliajume, mille tekitab suurest palavusest tingitud väsimus. Midagi ääretut oli levinud linna kohale, mähkides endasse majad. Mitte kunagi polnud Pariis tundunud Frédéricile nõnda kaunis. Tulevik kangastus talle lõputu aastatereana tulvil armastust.

Ta seisatas Porte-Saint-Martini teatri ees, et uurida afišsi; ja jõudeoleku tõttu võttis ta pileti.

Mängiti mingisugust vana haldjanäidendit. Vaata-

jaid oli hõredalt. Paradiisi vaateaknaist paistis taevas väikeste siniste ruutudena, kuna rambi õlilambid moodustasid kollaste tulede tiheda rea. Näidend kujutas endast orjaturgu Pekingis kellukeste, tamtammide, sultaninaiste, teravatipuliste kübarate ja sõnamänguga. Kui eesriie vaheajaks alla lasti, jalutas ta inimtühjas fuajees ja jäi aknast välja vaadates imetlema all paraadtrepide juures seisvat suurt rohelist landood, mil oli kaks valget hobust ees ja pukis lühikeste pükstega kutsar.

Frédéric oli juba tagasi omal kohal, kui eeslava esimesse looži ilmusid daam ja härra. Mehel oli kahvatu nägu, mida raamis hall hõre põskhabe, Auleegioni rosett revääril ja selline jäine ilme, mida omistatakse diplomaatidele.

Naine, vähemalt kakskümmend aastat mehest noorem, ei olnud suur ega väike, ei inetu ega ilus ja kandis blonde juukseid inglispäraselt korgitsakujuliste lokkidena. Seljas oli tal sileda pihikuga kleit, käes lai mustade pitsidega lehvik. Et säärase kõrgema seltskonna inimesed olid tulnud teatrietendusele niisugusel aastaajal, tuli oletada kas mingit juhust või ebameeldivat perspektiivi veeta eelseisev õhtu kahekesi. Daam näkitses hammastega lehvikut, härra aga haigutas. Frédéric ei suutnud meenutada, kus ta oli näinud seda nägu.

Kui ta järgmisel vaheajal läbi koridori sammus, kohtas ta neid mõlemaid ja tegi ebamäärase kummaruse. Härra Dambreuse tundis ta ära, astus juurde ja hakkas sedamaid end vabandama tema otse andestamatu hooletuse pärast. See oli vihje arvukaile visiitkaartidele, mis Frédéric neile oli saatnud Deslauriers' nõuandel. Ometi ta ajas segi aastad, arvates, et Frédéric on alles teise kursuse üliõpilane. Siis ütles ta, et kadestab noormeest tema võimaluse pärast maale sõita. Temagi vajaks puhkust, aga tööd ja toimetused peavad teda Pariisis kinni.

Proua Dambreuse toetus oma mehe käsivarrele ja kallutas kergelt pea; ja tema vaimukas-leebe näoilme moodustas kontrasti alles äsjase tusapilvega.

«Siiski leidub siin ka ilusaid meelelahutusi!» ütles ta oma mehe viimaste sõnade puhul. «Milline totter näitemäng see on! Kas te ei leia, mösjöö?»

Ja kõik kolm seisis edasi, vesteldes teatrist ja uutest näidendeist.

Frédéric, kes oli harjunud provintslike kodanlasnaiste kenitlemisega ega olnud veel ühegi naise juures märganud sellist käitumise sundimatust, seda lihtsust, mis tööpoolest on just peenus ja milles lihtsameelsed näevad hetkelise sümpaatia avaldust.

Nad lootsid näha Frédéric'i enda pool, niipea kui ta naaseb Pariisi. Härra Dambreuse palus teda tervitada vanahärra Roque'i.

Kui Frédéric koju tuli, ei jätnud ta muidugi Deslauriers'le jutustamata sellest kohtumisest.

«Tore!» tähendas kirjutaja. «Ja ära lase oma mammil end ära meelitada! Sõida kohe tagasi!»

Järgmisel päeval peale poja saabumist viis proua Moreau ta pärast hommikueinet aeda.

Ema avaldas rõõmu selle puhul, et pojal on nüüd kutse, sest nad pole nii rikkad, kui rahvas arvab. Maa annab vähe tulu; rentnikud maksavad kehvasti; ta oli sunnitud isegi müüma oma sõiduki. Lõpuks tutvustas ta poega nende olukorraga.

Tema lesepõlve esimeses kitsikuses oli üks kurikaval inimene, nimelt härra Roque, laenanud talle raha ja tema teadmata uuendanud ja pikendanud vekslite tähtaegu. Siis aga nõudnud äkki kogu võla tasumist, ja võlgnik nõustunud laenuandja tingimustega, loovutades talle naeruväärse hinnaga Presles'i farmi. Kümme aastat hiljem kaotas ta oma kapitali pangakrahhi tõttu Melunis. Hirmu tundes kinnisvara pantimise ees ja et säilitada väliselt senist elulaadi, mis oleks kasulik poja tuleviku seisukohast, võttis ta veel kord vastu isa Roque'i ettepanekud, kui too uuesti ilmus tema juurde. Kuid nüüd on temaga arved klaarid. Lühidalt, neile on jäänud ligikaudu kümme tuhat franki rendist, sellest kaks tuhat kolmsada Frédérici arvele, kõik, mis on jäänud isa pärandina.

«See pole võimalik!» hüüatas Frédéric.

Ema tegi peaga liigutuse, mis tähendas, et see on vägagi võimalik.

Kuid onu jätab ju talle midagi?

See pole sugugi kindel!

Ja vaikides tegid nad tiiru aiaš. Lõpuks surus ema

Frédérici oma rinnale ja lausus pisaraist summutatud häälega:

«Ah, mu vaene poiss! Mul on tulnud loobuda nii paljudest unistustest!»

Frédéric istus pingile suure akaatsia varju.

Ema andis nõu hakata kirjutajaks advokaat Prouharami juures, kes hiljem loovutaks talle oma kontori. Kui ta ajab asju hästi, võib ta selle edasi müüa ja teha hea partii.

Frédéric ei kuulanud enam. Ta vaatas masinlikult üle põõsastara naaberaeda.

Seal oli väike tüdruk, aastat kaksteist vana, punaste juustega, täiesti üksi. Pihlakamarjadest oli ta teinud endale kõrvarõngad; hallist lõuendist pihik oli vajunud tal alla õlgadelt, mis päevitusest olid kergelt kullakarvalised; tema valgel seelikul oli keediseplekke; ja kogu tema olemuses, ühtaegu jõulises ja hapras, tundus noore metslooma graatsiat. Tundmatu kohalolek imestas teda ilmselt, sest ta peatus äkki, kastekann käes, puurides noormehesse oma rohekassinised selged silmad.

«See on härra Roque'i tütar,» ütles proua Moreau. «Hiljaaegu abiellus ta oma teenijatüdrukuga ja tunnistas seaduslikuks tema lapse.»

VI

Laostatud, paljaks riisutud, kadunud!

Ta jäi pingile istuma, hoobist otsekui uimane. Ta needis saatust, ta oleks tahtnud kedagi lüüa. Ja tema meeleheidet suurendas veel see, et ta tundis endal painajana mingit teotust, autust; sest Frédéric oli seni kujutelnud, et isa pärand hakkab talle ühel päeval andma viisteist tuhat franki rendist, ja ta oli sellest kaudselt teada andnud ka Arnoux'ele. Nüüd hakatakse teda pidama kelkijaks, kelmiks, üpris tumedaks logardiks, kes on nende juurde sisse tunginud mingis kasusaamise lootuses! Ja tema, proua Arnoux! Kuidas nüüd veel temaga kokku saada?

Aga muide, see on nüüd täiesti võimatu, kui tal on vaid kolm tuhat franki rendist! Ta ei või ju elada igavesti viiendal korrusel, teenriks vaid portjee, ilmuda

visiitidele armetute mustade kinnastega, mille sõrmeotsad juba sinetavad, võidunud kübara ja ikka sama redingotiga kogu aasta vältel! Ei, ei! Mitte iialgi! Ja ometi oli ilmvõimatu elada temata. Tõsi küll, paljud elavad hästi ilma igasuguse varanduseta, nende hulgas Deslauriers; ja ta tundus endale nārune, et omistab nii suurt tähtsust üpris tühiseile asjadele. Võib-olla sajakordistab kehvus tema võimeid. Teda ergutas mõte suurtele meestele, kes töötavad kuskil mansardides. Sellist hinge, nagu on proua Arnoux'l, peaks säärane vaatepilt liigutama ning heldima panema. Ja nõnda osutub see katastroof lõppude lõpuks õnneks; samuti kui maavärisemised, mis võimaldavad avastada aardeid, toob see nähtavale tema loomuse varjatud rikku- sed. Aga kogu maailmas on vaid üks paik, kus neid saaks maksma panna — Pariis! Sest tema kujutluses kunst, teadus ja armastus (need kolm jumaluse palet, nagu ütleks Pellerin) on sõltuvad ainuüksi pealinnast.

Õhtul teatas ta emale, et sõidab tagasi Pariisi. Proua Moreau oli imestunud ja nõrдинud. See oli meeletus, absurdus. Parem olnuks järgida ema nõuannet, see tähendab jääda tema juurde, töötada advokaadikontoris. Frédéric kehtas õlgu: «Jäta, kui võid!», tundes end solvatuna sellest ettepanekust.

Siis kasutas see hea vana daam teist meetodit. Õrna hääle ja tasaste nuuksetega hakkas ta rääkima pojale oma üksindusest, oma vanadusest, ohvreist, mis ta on toonud. Nüüd, kus ta on veel õnnetum, jätab poeg ta maha. Seejärel, vihjates oma lähenevale surmale, ütles ta:

«Veel veidi kannatust, issand jumal! Varsti saad sa vabaks!»

Need halisemised kordusid oma kakskümmend korda päevas kolme kuu vältel. Ja samal ajal suutsid kodukolde hubasused ta ära osta. Ta tundis mõnu hoopis pehmemast voodist, aukudeta käterätikuist ja nõnda tüdinuna ja lõdvaks tehtuna, ühesõnaga võidetuna leebuse hirmsast jõust, laskis Frédéric end advokaat Prouharami juurde viia.

Ta ei ilmutanud seal ei teadmisi ega võimeid. Tänini oli vaadatud tema peale kui suurte vaimuannetega

noormehele, kellest pidi kord saama departemangu au ja uhkus. See oli üldiseks pettumuseks.

Algul ütles ta endale: «Vaja teatada proua Arnoux'le», ja terve nädala vältel koostas mõttes ülistuslikke kirju ja lühikesi kirjakesi lapidaarses ning ülevas stiilis. Teda hoidis tagasi kartus tunnistada üles oma olukorda. Siis aga mõtles ta, et õigem oleks kirjutada tema mehele. Arnoux tunneb elu ja suudab teda mõista. Ja lõpuks pärast kahenädalast kõhklemist otsustas ta:

«Tühja kah! Ma ei tohi neid enam kohata. Unustagu nad mind! Vähemalt ma ei madaldu tema mälestuses! Ta arvab, et ma olen surnud, kahetseb mind... võib-olla.»

Et äärmuslikud otsused ei teinud talle raskusi, siis andis ta endale töotuše mitte iialgi enam naasta Pariisi ega isegi mingeid teateid hankida proua Arnoux' kohta.

Samal ajal aga äratas temas hõllandust kõik kuni gaasi hõngu ja omnibusside mürinani. Ta meenutas unelmais iga sõna, mis tema talle oli ütelnud, tema hääle tämbrit, tema silmade helendust, ja pidades end nagu surnud inimeseks, ei teinud ta enam absoluutselt midagi.

Ta tõusis hommikuti väga hilja ja vaatles oma aknast veovoorimeeste vankreid, mis sealt mööda sõitsid. Esiimesed kuus kuud olid talle eriti jõledad.

Siiski oli ka päevi, millal teda haaras põlastus ka iseenda vastu. Siis ta läks kodust välja. Ta kõndis aasadel, mis talvekuudel olid poolest saadik Seine'i tulvaveega üle ujutatud. Aasu eraldavad üksteisest paplite read. Siin-seal kerkib esile väike sild. Frédéric hulkus kuni õhtuni, keerutades kuldseid lehti jalge all, hingates sisse udu, hüpates üle kraavide. Vastavalt sellele, mida tugevamini tal veri soontes tuikas, haaras teda raevukas tegevusiha. Ta tahtnuks saada trapperiks Ameerikas, olla teenriks mõnel idamaa pašal või minna laevale madruseks. Ja oma melanhoolia valas ta välja pikkades kirjades Deslauriers'le.

Too aina rabeles, et kuidagi läbi lüüa. Sõbra lodev käitumine ja tema igavesed nutulaulud tundusid talle totrad. Peagi kahanes nende kirjavahetus nullini. Kogu oma mööbli oli Frédéric andnud Deslauriers'le, kes pidas edasi tema korterit. Ema tegi aeg-ajalt sellest

juttu. Lõpuks ühel päeval avaldas Frédéric, et oli teinud sõbrale kingituse, ja ema tõreles temaga selle pärast. Just samal ajal toodi talle kiri.

«Mis sul on?» küsis ema. «Sa ju värised!»

«Pole midagi!» vastas Frédéric.

Deslauriers teatas talle, et oli andnud peavarju Sénécalile ja juba kaks nädalat elavad nad koos. Niisiis Sénécal laiutab nüüd esemete keskel, mis on pärit Arnoux' juurest. Ta võib neid müüa, teha nende kohta märkusi, nende kulul nalja heita. Frédéric tundis end hingepõhjani solvatuna. Ta läks oma tuppa. Tal oli soov surra.

Ema hüüdis teda. Ta tahtis pojaga nõu pidada mingisuguse istutamise üle aias.

See inglise pargi taoline aed oli keskelt lahutatud püstandtaraga ja pool sellest kuulus isa Roque'ile, kel oli veel teine, köögiviljaaed jõe kaldal. Kaks pahuksis naabrit hoidusid ilumast aeda ühel ning samal ajal. Kuid sellest ajast, kui Frédéric oli kodumail, jalutles too veider mees sagedamini aias ega olnud ihne viisakus-avalduste proua Moreau pojale. Ta tundis kaasa noormehele, et too peab elama väikeses linnas. Ühel päeval ütles ta, et härra Dambreuse oli küsinud uusi tema kohta. Üks teine kord jälle hakkas ta pikalt-laialt rääkima Champagne'i tavast, kus aadlitiitel läks lastele edasi ema liinis.

«Tollal te oleksite olnud suurhärä, sest teie ema on sündinud de Fouvens. Ja öeldagu mida tahes, aga ikkagi nimi loeb midagi! Eelkõige aga,» lisas ta, vaadates noormehele kavala pilguga otsa, «sõltub see kohtuministrist.»

See pretensioon aristokraatia suhtes oli kummalisel viisil vastuolus tema välise isikuga. Et ta oli väikest kasvu, tegi tema kastanpruun redingott tema ülakeha liialt pikaks. Kui ta võttis peast nokkmütsi, tuli nähtavale peaaegu naisenägu, mil oli erakordselt terav nina. Tema kollased juuksed sarnanesid parukaga. Kohates tuttavaid, tervitas ta neid väga sügava kummardusega, riivates seinu.

Kuni viiekümnenda eluaastani oli ta rahuldunud Catherine'i teenustega; too oli temaga ühevanune lotringlanna, kelle nägu katsid sügavad rõugearmid.

Kuid 1834. aasta paiku tõi ta Pariisist ilusa blondiini, kellel oli lamba ilme ja «kuningannalik rüht». Peagi võis teda näha uhkeldavana ringi liikumas, suured kõrvarõngad kõrvades rippumas, ja kõik sai selgeks pärast tütre sündi, kelle nimeks märgiti Elisabeth-Olympe-Louise Roque.

Armukadedana arvas Catherine kindlasti, et hakkab seda last vihkama. Kuid vastupidi, too sai talle armsaks. Ta ümbritses last hoolitsuse, tähelepanu ja hellitustega, et ema kõrvale tõrjuda ja tüdrukut tema vastu üles ässitada. See üritus oli üsnagi hõlpus, sest proua Eléonore jättis maimukese täiesti hooletusse, eelistades lobiseda oma kaubahankijatega. Kohe järgmisel päeval pärast pulmi tegi noorik visiidi alamprefektuuri, ei sinatanud enam teenijaid ja pidas seda heaks tooniks, kui ilmutab rangust oma lapse kohtlemisel. Ta viibis juures koduõpetuse tundides. Õpetaja, vana ametnik linnavalitsusest, ei teadnud, mida ette võtta. Õpilane hakkas vastu, sai emalt kõrvakiile ja läks töinama Catherine'i sülle, kes andis talle alati õiguse. Siis läksid kaks naist riidu; härra Roque käratas nad vait. Ta oli abiellunud armastusest tütre vastu ega tahtnud, et last piinataks!

Tüdruk käis sageli valges lõhkirebitud kleidis, jalas pitsidega püksid. Suurtel pühadel aga mukiti ta üles kui printsess, et veidi kiusata linna väikekodanlasi, kes keelasid oma põngerjail temaga suhelda, sest ta oli vallaslaps.

Tüdruk elas üksi oma aias, kiigutas end rippkiigel, ajas liblikaid taga, siis seisatas järsku ning jäi vaatama, kuidas põrnikad laskuvad roosipõõsaile. Küllap see tema harjunud eluviis andiski tema näole ühtaegu julge ja unistava ilme. Muide, ta oli ühte kasvu Marthe'iga, nii et Frédéric ütles talle juba nende teisel kohtumisel:

«Kas te lubate mul teid suudelda, preili?»

Väike tüdruk tõstis pea ja vastas:

«Luban küll!»

Kuid püstandtara lahutas neid teineteisest.

«Peab üles ronima,» ütles Frédéric.

«Ei, tõsta mind!»

Frédéric kallutas end üle tara, tõstis lapse kätele ja

suudles teda mõlemale põsele; seejärel pani samal kombel maha. See toimus mitu korda.

Tagasihoidlikkuseta, nagu see on omane nelja-aastasele lapsele, sööstis ta vastu oma sõbrale, niipea kui kuulis teda tulevat, või siis peitis enda puu taha ja haukus koera moodi, et teda ehmatada.

Kord kui proua Moreau'd polnud kodus, tõi Frédéric ta oma tuppa. Laps avas kõik tema lõhnaõlipudelid ja pani oma juustele ohtrasti pumatit. Seejärel heitis ta vähimagi ujeduseta tema voodisse pikali, kuhu jäi avasilmi lebama.

«Ma kujutlen, et olen sinu naine,» ütles ta.

Järgmisel päeval märkas Frédéric, et tema silmad on pisarais. Ta tunnistas üles, et «nutab oma pattude pärast», ja kui noormees soovis neid teada saada, vastas ta silmi maha lüües:

«Ära minult rohkem küsi!»

Lähenes tema esimese armulaua päev. Hommikul viidi ta pihile.

Püha toiming ei teinud teda sugugi mõistlikumaks. Vahel sattus ta lausa raevuhoogu. Siis joosti härra Frédérici abi paluma, et ta teda rahustaks.

Sageli võttis Frédéric lapse oma jalutuskäikudele kaasa. Samal ajal kui noormees kõndides vajus oma unelmaisse, korjas tüdruk põldude äärest moone, ja kui ta märkas, et Frédéric on nukram kui tavaliselt, püüdis ta teda leebete sõnadega lohutada. Noormehe süda, mis ei tundnud vastuarmastust, haaras kinni sellest lapselikust kiindumusest. Frédéric joonistas talle väikesi inimkujusid, jutustas igasuguseid lugusid ja hakkas talle raamatuid ette lugema.

Ta alustas «Romantiliste annaalidega», tollal kuulsa värsi- ja proosakogumikuga. Seejärel, unustades lapse ea — sel määral oli ta võlutud tema intelligentsist —, luges ta talle järjestikku ette «Atala», «Cinq-Mars'i», «Sügislehed». Aga kord öösel (sel öhtul oli ta kuulnud «Macbethi», Letourneuri lihtsavõitu tõlkes), ärkas laps kiljatades: «Laik! Laik!» Tema hambad plagisesid, ta värises üleni, ja vaadeldes hirmunud silmadega ainiti oma paremat kätt, hõõrus ta seda ning ütles: «Ikka on laik!» Lõpuks ilmus arst ja käskis teda hoida tugevate erutuste eest.

Kohalikud filistrid nägid ses loos vaid halba ennustust lapse kõlblusele. Liikused jutud, et «pojast Moreau» tahab tast kunagi teha näitlejatori.

Varsti seejärel oli päevakorral üks teine sündmus, nimelt onu Barthélemy saabumine. Proua Moreau loovutas talle oma magamistoa ja läks oma lahkes hoolitsuses niikaugemale, et serveeris talle paastupäevilgi keelatud, rammusaid toidupalu.

Vanamees oli vaid mõõdukalt armastusväärne. Ei olnud lõppu tema võrdlustel Le Havre'i ja Nogent'i vahel, kus ta leidis olevat õhu raske, leiva viletsa, tänavad halvasti sillutatud, toidu kesise ja elanikud laisad.

«Ja kui armetu kaubandus on teil!»

Ta laitis oma kadunud venna ekstravagantsusi; samal ajal aga oli tema kokku ajanud kapitali, mis annab talle kakskümmend seitse tuhat franki rendist! Lõpuks, nädala pärast, lahkus ta, ja kui ta seisis juba sõiduki astmelaul, lausus need vähe lootust andvad sõnad:

«Mul on alati heameel teada, et te elate külluses.»

«Sa ei saa talt midagi!» ütles proua Moreau, kui jälle saali astus.

Onu oli sõitnud siia vaid tema tungival palvel. Ja kogu nädala oli vana daam taotelnud — võib-olla liiga ilmselt —, et vanamees avaks oma kaardid. Ta kahetses, et oli nõnda toiminud, ja istus nüüd tugi-toolis, pea longus, huuled kokku pigistatud. Frédéric istus ema vastas ja jälgis teda. Ja nad vaikisid mõlemad, nagu viis aastat tagasi, kui Frédéric naasis Montereau'st. See ühtelangemine, millele ta tahtmatult pidi mõtlema, meenutas talle proua Arnoux'd.

Samal hetkel kostsid akna all piitsaplaksud ja üks hääl hõikas teda.

See oli isa Roque, üksi oma kaarikus. Tal oli kavatsus veeta kogu päev La Fortelle'is härra Dambreuse'i pool ja ta tegi Frédéricile sõbraliku ettepaneku kaasa sõita.

«Minuga koos pole teil vaja küllakutset; olge üsna mureta!»

Frédéric tahtis ettepaneku vastu võtta. Aga kuidas seletab ta oma alalist viibimist Nogent'is? Tal polnud

sobivat suveülikonda. Ja lõpuks, mida ütleb ema? Ta loobus.

Tollest ajast peale ilmutas naaber vähem sõbralikkust. Louise kasvas. Proua Eléonore haigestus ohtlikult; suhtlemine lõdvenes, suureks meeleheaks proua Moreau'le, kes kartis, et läbikäimine säärase inimestega võiks kahjustada poja karjääri.

Ta plaanitses osta Frédéricile koha kohtukantseleis. Noormees polnudki eriti selle idee vastu. Nüüd saatis ta ema missale, õhtuti mängis temaga mõne partii kaarte. Ta hakkas harjuma provintsiiga, sinna sisse elama. Ja isegi tema armastus oli omandanud nagu mingi leinalise magusa valu, suigutava võlu. Oma nukrust oli ta nii ohtrasti välja valanud oma kirjades, seganud seda oma lektüüri mõtiskeludesse, jalutuskäikudesse keset avaraid põlde, laotanud seda laiali kõikjale, nii et see oli peaaegu ammendatud, ja proua Arnoux kerkis nüüd tema kujutlusesse nagu surnu, kelle haudagi ta oma imestuseks ei tea — sel määral rahulikuks ning alistunuks oli vaibunud tema lembus.

Ühel päeval, 12. detsembril 1845. aastal kella üheksa paiku hommikul tõi köögitüdruk Frédérici tuppä kirja. Aadress oli suurte trükitähtedega, tundmatu käega kirjutatud. Alles unine Frédéric ei tõtanud kirja avama. Lõpuks ta luges:

«Le Havre'i III ringkonna rahukohus

Austatud Härra,

Teie onu härra Moreau, kes suri *ab intestat*¹ ...»

Ta on pärija!

Nagu oleks seina taga puhkenud tulekahju, kargas Frédéric voodist välja, paljajalu, särgiväel. Ta tõmbas käega üle näo, uskumata oma silmi, arvates, et ta näeb alles und, ja veendumaks, et asjal on tõsi taga, avas ta akna pärani.

Öösel oli lund sadanud; katused olid valged. Ta märkas õuel isegi pesupali, mille otsa ta õhtul oli komistanud.

Kolm korda järjest luges ta kirja läbi. Tõsi mis tõsi! Kogu onu varandus! Kakskümmend seitse tuhat franki

¹ Jätmata testamenti (lad. k.).

rendist aastas! Ja pöörane rõõm mõtte juures jälle näha proua Arnoux'd löi ta tasakaalust välja. Hallutsinatsiooni selgusega nägi ta end tema lähedal, nende kodus. Ta on toonud prouale mingisuguse kingituse siidpaberis, samal ajal aga ukse ees ootab tema inglise kaarik, ei — pigem kaheistmeline tõld! Must tõld pruunis livrees teenriga. Ta kuuleb oma hobust tammuvat ja valjaraudade kilksatusi ühte sulavat nende suudluste õrnade helidega. Ja nõnda kordub see iga päev, lõpmatuseni. Ta hakkab neid enda pool vastu võtma, omas majas. Söögituba saab tal olema punasest safianist seinakattega, buduaar kollase siidiga. Kõikjal diivanid! Ja millised etažeerid! Millised hiina vaasid! Millised vaibad! Need kujutelmad ilmusid tema teadvusse nii tormakalt, et ta tundis lausa peapööritust. Siis meenus talle ema ja ta läks tema juurde alla, hoides üha kirja käes.

Proua Moreau püüdis oma erutust tagasi hoida ja oli peaaegu minestusse langemas. Frédéric haaras ta embusse ja suudles laubale.

«Kallis ema, nüüd võid sa oma sõiduki tagasi osta. Naera ometi, ära nuta enam, ole õnnelik!»

Kümne minuti pärast oli uudis jõudnud kuni eeslinnani. Ja siis tõttasid kohale notar Benoist, härra Gamblin, härra Chambion, kõik sõbrad. Frédéric põgenes viivuks nende juurest, et kirjutada Deslauriers'le. Järgnes üha uusi visiite. Pärastlõuna kulus õnnesoovide vastuvõtuks. Saginas unustati sootuks Roque'i naine, kel ometi oli «väga paha».

Õhtul, kui nad olid jälle kahekesi, ütles proua Moreau pojale, et soovitab tal end sisse seada Troyes's, hakata tööle advokaadina. Olles enam tuntud kodumail kui kuskil võõrsil, võib ta siin hõlpsamini teha hea pantii.

«Ah, see on juba liig!» hüüatas Frédéric.

Vaevalt oli ta saanud kätte oma õnne, kui juba tahetakse see talt ära võtta! Ta teatas oma kategoorilise otsuse asuda elama Pariisi.

«Mida sa seal teed?»

«Mitte midagi!»

Proua Moreau, imestunud poja säärasest hoiakust, küsis, kelleks ta tahab saada.

«Ministriks!» vastas Frédéric.

Ja ta kinnitas, et ei naljata mitte sugugi, et püüab tööle asuda diplomaatia alal, et sellele ergutavad teda nii õpingud kui ka kalduvused. Esialgu astub ta Riiginõukogusse, kasutades härra Dambreuse'i protektsiooni.

«Tunned sa siis teda?»

«Aga muidugi! Härra Roque'i kaudu!»

«See on kummaline,» ütles proua Moreau.

Poeg oli äratanud tema südames vanad auahned unistused. Ta andus mõttes neile ega teinud enam juttu muudest plaanidest.

Kui Frédéric oleks kuulnud oma kärsimatuse häält, oleks ta jalamaid ära sõitnud. Järgmiseks päevaks olid kõik postitõlla kohad ette tellitud. Ta pidi vaevlema ülejäärmise päeva õhtu kella seitsmeni.

Kui nad istusid emaga lõunalauda, kostis kirikukella kolm kumemat lööki; ja teenijatüdruk, kes tuppa astus, teatas, et äsja suri proua Eléonore.

See surm polnud õigupoolest õnnetuseks mitte kellelegi, isegi mitte kadunu lapsele. Kunagi hiljem on see tüdrukule vaid kasuks.

Et mõlemad majad asusid lähestikku, oli kuulda suurt sagimist ja häälte kõminat. Ja mõte sellele neile nii lähedal asuvale surmale heitis ema ja poja lahkumisele mingi leinameeleolu. Proua Moreau pühkis paaril-kolmel korral silmi, Frédéric tundis ängistust südames.

Lõuna söödud, peatas Catherine Frédérici ukse juures. Preili soovib teda tingimata näha. Ta ootab teda aias. Frédéric väljus, astus üle tara ja üha kergelt vastu puid põrgates sammus härra Roque'i maja poole. Ühest kolmanda korruse aknast paistsid põlevad küünlad. Siis kerkis pimeduses esile tume kogu ja üks hää sosistas:

«See olen mina.»

Laps näis Frédéricile pikem kui tavaliselt, ilmselt tema musta kleidi tõttu. Teadmata, milliste sõnadega teda kõnetada, võttis ta tüdrukul vaid kätest kinni ja lausus ohates:

«Ah, mu vaene Louise!»

Too ei vastanud. Ta vaatles noormeest sügava pika pilguga. Frédéric kartis postitõllast maha jääda: ta

arvas juba kuulvat kaugel rataste mürinat. Ja et lõpetada, lausus ta:

«Catherine ütles mulle, et sul oli midagi...»

«Jah, see on tõsi! Ma tahtsin teile ütelda...»

See «teile» hämmastas noormeest. Ja et tüdruk ikka veel vaikis, küsis ta:

«Noh, mida siis?»

«Ma ei tea enam. Olen unustanud! Kas on tõsi, et te sõidate ära?»

«Jah, nüüd kohe.»

«Ah! Nüüd kohe?... Kas päriseks?... Me ei näe enam kunagi teineteist?»

Nuuksed lämmatasid teda.

«Jumalaga! Jumalaga! Suudle mind ometi!» Ja laps surus Frédérici tormakalt oma embusse.

TEINE OSA

I

Kui Frédéric istus oma kohal sõiduki tagaistmel ja postitõld hakkas liikuma, viis hobust ees, kes üheaegselt paigast söötsid, tundis ta, kuidas teda üleni valdab mingi joobumus. Nagu arhitekt, kes loob mingi palee plaani, kavandas ta ette oma elu. Ta täitis selle peenuse ja toredusega; see tõusis taevaste kõrgusteni. Noormehe silme ette kerkis pillav küllus ja tema kaemus oli nõnda sügav, et tõeline välismaailm oli tema teadvusest kadunud.

Alles Sourduni mäenõlva all märkas ta paika, kus parajasti oldi. Oli sõidetud kõigest viis kilomeetrit, mitte rohkem! Ta oli nõrdinud. Ta laskis alla akna, et vaadelda teed. Mitu korda küsis ta konduktorilt, millal täpselt nad saabuvad. Ta rahunes vähehaaval ja jäi oma nurka avasilmi istuma.

Postipoisi puki külge riputatud latern valgustas tiislihobuste laudjaid. Eespool seletas silm vaid teiste hobuste lakku, mis õõtsusid kui valged lained. Loomade lõõtsutamisest tekkis mõlemal pool rakmeid auru-udu. Raudketid kõlksusid, aknaklaasid värisesid raamides, ja raske sõiduk vuras ühetasases rütmis mööda sõiduteed. Siin-seal võis näha küüniseina või mõnd üksikut sissesõiduhuovi. Aeg-ajalt, kui sõideti läbi mõnest külast, heitis pagariahi lõõmavat tulekuma ja posthobuste tontlikud siluetid jooksid üle vastasmaja seina. Postijaamades, kui hobused olid lahti rakendatud, tekkis viivuks sügav vaikus. Siis trampis keegi ülal sõiduki katusel presendi all, samal ajal kui maja lävel seisis naine, kaitstes käega küünlatuld tuule eest. Peagi kargas konduktor astmelauale ja postitõld sõitis edasi.

Mormans'is võis kuulda, kuidas kell lõi veerand kaks.

«Siis ikkagi täna,» mõtles ta, «juba täna, üsna varsti!» Kuid vähehaaval tema lootused ja mälestused, Nogent, Choiseuli tänav, proua Arnoux, ema — kõik sulasid ühte.

Teda äratas kume rattamürin laudadel: sõideti üle Charentoni silla — oligi Pariis. Siis tema kaks sõidukaaslast võtsid peast üks nokkmütsi, teine fulaarrätiku, panid pähe kübarad ja hakkasid vestlema. Esimene, paks punase näoga mees, oli suurkaupmees; teine sõitis pealinna, et konsulteerida arsti. Kartes, kas ta vahest polnud öösel haigele ebamugavust põhjustanud, hakkas Frédéric äkki vabandust paluma — sedavõrd heldinud oli tema hing õnnetundest.

Et postijaama kaldatänav oli ilmselt üle ujutatud, jätkati sõitu otse edasi, ja jälle algasid põllud. Eemal kaugel suitsesid kõrged vabrikukorstnad. Siis käänati Ivry poole. Jõuti välja kuhugi tänavale; järsku kerkis silme ette Panthéoni kuppel.

Ülessongitud tasandik sarnanes segipaisatud varemetega. Linna kindlusemüür moodustas horisontaalse kumeruse; piki jalgradu, mis ääristasid maanteed, olid reas väikesed mahasaetud okstega puud, kaitstud plankudega, milles turritasid naelad. Keemiatoodete vabrikud vaheldusid puuhoovidega. Farmide kõrgete avatud väravate taga võis näha röpaseid õuesid rämpsuhunnikute ja porilompidega. Pikkade kõrtsihoonete härjaverekarva seintele olid teise korruse akende vahele joonistatud ristamisi kaks piljardikeppi, ümber maalitud lillede vanik. Siin-seal hakkas silma mõni pooleli ehitatud ja mahajäetud krohvitud majalogu. Ja siis edasi ei katkenud enam majade pikad read; ja nende lagedail fassaadidel kerkis aeg-ajalt esile tinutatud plekist hiigelsigar, tähistades tubakapoodi. Ämmaemanda-sildid kujutasid auväärset tanuga naist äiutamas imikut pitsidega kaunistatud vatitekis. Majanurki katsid afišid, kolme neljandiku võrra rebenenud, ja lipendasid tuule käes nagu kaltsud. Vastu tuli pluusides töölisi, mööda sõitis õllepruulijate veovankreid, pesunaiste furgoone, lihunike kaarikuid. Tibas peent vihma, oli külm, taevast oli kahvatu, kuid pimedast udu taga särasid kaks silma, mis tähendasid Frédéricile päikese helendust.

Tollivärava juures peatuti kaua, sest et munamüüjad, veovoorimehed ja lambakari tekitasid siin ummiku. Kapuuts tagasi käänatud, kõndis valvur edasi-tagasi oma vahiputka ees, et sooja saada. Tolliametnik ronis postitõlla teisele korrusele ja kostis postisarve vali signaal. Mööda puiesteed sõideti väledat traavi trengikolkide kõlksudes, trengide hõljudes. Pika piitsa piug plaksus röskes õhus. Konduktor hüüdis kõlava häälega: «Hei, alt ära, alt ära!» — ja tänavapühkijad tõmbusid kõrvale, jalakäijad kargasid tagasi, pori pritsis vastu postitõlla aknaid. Vastu liikus veovankreid, kabriolette, omnibusse. Lõpuks tuli nähtavale Bo-taanikaäia võre.

Kollakas Seine oli kerkinud peaaegu sillani. Jõest hoovas jahedust. Frédéric hingas sisse kõigest väest, nautides seda Pariisi meeldivat õhku, mis oleks nagu läbi imbunud armastusest ja küllastunud intellektuaalseist hõngustest. Ta tundis heldimust, märgates esimest fiakrit. Ja kõik oli talle armas — kuni õlgmattideni veinikaupluste lävedel, kuni saapapuhastajateni koos nende kastidega, kuni vürtspoodnike sellideni, kes keerutasid kohvibrennereid. Naised tippisid vihmavarjude all. Frédéric kallutas end akna poole, et näha nende nägusid; juhuslikult võis ju proua Arnoux'gi olla kodust välja tulnud.

Järgnesid üksteisele kauplused pikas reas, rahvahulk tihenes, müra muutus tugevamaks. Pärast Saint-Bernard'i, La Tournelle'i ja Montebello kaldatänavaid jätkati teed mööda Napoleoni kaldapealset. Frédéric tahtis näha oma aknaid, kuid need olid liiga kaugel. Siis sõideti Pont-Neufi kaudu veel kord üle Seine'i kuni Louvre'ini; Saint-Honoré, Croix-des-Petits-Champs'i ja du Bouloi tänavaid pidi jõuti Coq-Héroni tänavale ja sõideti sisse võörastemaja õuele.

Et pikendada oma lõbu, riietus Frédéric võimalikult aeglaselt ja läks Montmartre'i puiesteele isegi jala. Ta naeratas mõttest, et nüüd kohe näeb ta jälle marmorplaadil talle nii kallist nime. Ta tõstis silmad. Polnud enam vitriine, polnud enam pilte — polnud midagi!

Ta jooksis Choiseuli tänavale. Härrased Arnoux'd ei elanud seal enam ja portjeeruumis istus keegi naabrinaine portjee asemel. Lõpuks ilmus portjee ise, kuid see

polnud enam toosama. Ta ei teadnud isegi Arnoux'de aadressi.

Frédéric astus kohvikusse ja einetades uuris «Kaubanduse Almanahhi». Seal leidis kolmsada Arnoux'd, kuid mitte Jacques Arnoux'd. Kus nad siis elavad? Pellerin peab seda teadma.

Ta vedas enda kaugele Poissonnière'i eeslinna lõppu, tema ateljeesse. Uksel polnud kella ega koputit. Ta tagus rusikaga tugevasti vastu ust, hõikas Pellerini, karjus. Ainult tühjus vastas talle.

Siis meenus talle Hussonnet. Aga kust võib leida säärase inimese? Kord oli ta saatnud Hussonnet' kuni tema armukese majani Fleurusi tänavale. Jõudnud nüüd Fleurusi tänavale, oimas ta äkki, et ei tea ju tolle preilikese nime.

Ta pöördus politseiprefektuuri poole. Ta eksles mööda treppe ja ühest büroost teise. Teadetebüroo lõpetas parajasti oma töö. Talle soovitati tulla uuesti järgmisel päeval.

Seejärel astus ta sisse kõigi pildikaupmeeste poole, keda tal iganes õnnestus avastada, et küsida, kas nad ehk tunnevad Arnoux'd. Härra Arnoux ei tegelnud enam kaubandusega.

Lõpuks meeleheitele viidud, kurnatud, ära vaevatud, läks ta tagasi oma hotelli ja heitis magama. Hetkel, kui ta end linade vahel välja sirutas, pani üks mõte ta rõõmust üles hüppama:

«Regimbart! Milline tola ma olen, et ei mõtelnud temale!»

Järgmisel päeval oli ta juba kell seitse hommikul Notre-Dame-des-Victoires'i tänavale ühe vägijookide kaupluse ees, kus Regimbart tavatses valget veini rüübata. Pood oli alles suletud. Frédéric luusis veidi lähikonnas ja naasis siia poole tunni möödudes. Regimbart oli juba ära läinud. Frédéric sööstis tänavale. Ta arvas isegi otsitava kübara eemalt ära tundvat. Surnuvanker ja matuseliste sõidukid tõkestasid talle tee. Kui ta jälle edasi pääses, oli nägemus kadunud.

Õnneks meenus talle, et Kodanik einetas iga päev täpselt kell üksteist väikeses restoranis Gailloni väljakul. Tuli olla kannatlik. Ja pärast lõpmatut lonkimist

Börsilt Madeleine'ini, Madeleine'i juurest «Gymnase'i» teatnini astus Frédéric täpselt kell üksteist Gailloni väljaku restorani, kindel selles, et leiab sealt oma Regimbart'i eest.

«Ei tunne säärast!» lausus söögimajapidaja kõrgilt.

Frédéric käis peale. Too kordas:

«Ma ei tunne teda enam, härra!» Ja majesteetlikult kulme kergitades raputas ta pead nagu mingile saladusele vihjates.

Nende viimasel kohtumisel oli Kodanik rääkinud «Alexandre'i» kõrtsist. Frédéric sõi kiiresti ühe võisaia, kargas kabrioletti, küsis voorimehelt, kas pole kuskil Sainte-Geneviève'i kõrgendiku kandis «Alexandre'i»-nimelist kohvikut. Kutsar sõidutas ta Francs-Bourgeois-Saint-Micheli tänavale sellenimelise asutuse juurde, ja tema küsimusele «Kas ma saaksin kõnelda härra Regimbart'iga?» vastas kohvikupidaja mesimagusa naeratusena:

«Me pole teda täna veel näinud, härra» — ja heitis oma abikaasale, kes istus leti taga, tähendusrikka pilgu.

Siis pööras ta silmad seinakellale ja lisas:

«Aga ma loodan, et ta on siin kümne minuti, hiljemalt veerand tunni pärast. Célestin, too kähku ajalehed siia! Mida härra soovib juua?»

Kuigi Frédéric ei soovinud midagi, neelas ta alla klaasi rummi, siis klaasi kirsilikööri, siis klaasi kürasood, siis mitmesuguseid grokke, nii külmi kui ka kuumi. Ta luges läbi kogu «Siècle'i» värske numbri, ja luges teda uuesti. Ta uuris üksikasjaliselt lehe paberit, «Charivari» karikatuure; lõpuks teadis ta peast kuulutusi. Aeg-ajalt kostis kõnniteel samme — see on tema! — ja kellegi siluett ilmus aknaruudule; kuid alati läks see mööda!

Igavuse peletamiseks vahetas Frédéric kohta; kord istus ta tagumisse nurka, siis kolis paremale poole, seejärel läks vasakule; ta jäi paigale keset pingikest, toetudes mõlemale poole väljasirutatud kätele. Kuid üks kass, kes astus vargsi seljatoe pehmel sametil, ehmatas teda, hüpates äkki kandikule, et lakkuda siirupilaike; ja pere-rahva laps, nelja-aastane talumata poisipõnn, põristas aina oma kärstit leti trepi astmeil. Tema mamma, väike kahvatu rikutud hammastega naine, naeratas kohtlase

ilmega. Mida ometi võis Regimbart teha? Frédéric ootas teda, vajunud ääretusse meeleheitesse.

Vihm peksis nagu rahe vastu kabrioleti katet. Aknast, mille musliinkardin oli kõrvale lükatud, nägi Frédéric armetut hobust, kes seisis liikumatamana kui puu-hobune. Rentsli tulvavesi voolas pulbitsedes läbi ratta-kodarate, ja kutsar, pugenud sõidukikatte varju, tukkus. Kuid kartes, et tema klient võiks minema lipsata, paotas ta aeg-ajalt kohviku ukse, valades seljalt maha suuri veejugasid. Ja kui silmavaatel oleks hävitav jõud esemele, oleks Frédéric purustanud seinakella oma puuriva pilguga. Ometi käis kell endiselt. Isand Alexandre kõnniskles edasi-tagasi, korrates aina: «Küll ta tuleb! Võite kindel olla!» Ja et Frédérici meelt lahutada, üritas ta vestlust, rääkis poliitikast. Oma lahkuses läks ta isegi niikaugemale, et pani ette mängida partii doominot.

Lõpuks kell pool viis Frédéric, kes oli istunud siin kella kaheteistkümnest saadik, tõusis järsku püsti ning teatas, et ta ei oota enam.

«Ma ei saa ka millestki aru,» vastas kohvikupidaja süütu ilmega, «see on esimene kord, kus härra Ledoux jääb tulemata!»

«Kuidas? Härra Ledoux?!»

«Aga muidugi, härra!»

«Kuid mina ütlesin ju Regimbart!» hüüdis Frédéric vihaselt.

«Aa! Palun tuhat korda vabandust! Te eksisite! Madam Alexandre, eks ütelnud ju härra: härra Ledoux?»

Ja pöördudes kelneri poole:

«Teiegi ju kuulsite nagu mina?»

Ilmselt et peremehele millegi eest kätte tasuda, piirdus kelner vaid naeratusega.

Frédéric käskis sõita tagasi bulvaritele, täis raevu kaotatud aja pärast, vihane Kodaniku peale, lootes tema kui vägeva jumala toetusele; ja ta oli kindlalt otsustanud ta välja koukida ka kõige kaugemate keldrite sügavusest. Tema sõiduk ärritas teda, ta laskis selle minema. Mõtted olid tal peas segi. Siis äkki kõik kohvikute nimed, mida ta oli kuulnud kunagi seda totakat mainivat, kerkisid tal ühekorraga mällu, otsekui ilutulestiku tuhanded sädemed: kohvik «Gas-

card», kohvik «Grimbert», kohvik «Halbout», kõrtsid «Bordelais», «Havanais», «Havrais», «Boeuf-à-la-mode», Saksa õllepood, «Mère Morel». Ja ta käis kõik need järgemööda läbi. Kuid ühes osutus, et Regimbart oli alles äsja lahkunud; teises arvati, et ta võib-olla tuleb veel; kolmandas polnud teda juba pool aastat nähtud; veel kuskil mujal oli ta eile tellinud laupäevaks lambakintsu. Lõpuks kõrtsmik Vautier' juures ust avades pörkas Frédéric kokku kelneriga.

«Kas te tunnete härra Regimbart'i?»

«Kuidas, härra, te veel küsite! Minul oli just au teda teenindada. Ta on üleval, lõpetab parajasti lõunasööki!»

Ja servjett kaenla all, astus asutuse peremees ise tema juurde:

«Kas härra küsib härra Regimbart'i? Nüüdsama oli ta siin.»

Frédéric tõi kuuldavale vande, kuid kõrtsimees kinnitas, et ta leiab ta ilmtingimata Bouttevilaini juurest.

«Annan teile oma ausõna! Ta lahkus veidi varem kui tavaliselt, sest tal pidi olema äriasjus kokkusaamine mingisuguste härradega. Aga te leiate ta, kordan teile, Bouttevilaini juurest, Saint-Martini tänav number 92, teise paraadtrep'i juurest vasakule, tagaõues all pool-keldrikorrusel, parempoolne uks!»

Viimaks ometi nägi Frédéric teda läbi piibusuitsu istumas üksi einelauaruumist tagapool piljarditoa sügavuses, õllekann ees, lõug ripakil, näol mõtlik ilme.

«Ah! Küll otsisin ma teid kaua!»

End paigast liigutamata ulatas Regimbart talle vaid kaks sõrme, ja nagu oleksid nad alles eile koos olnud, lausus mõned tähtsusetud fraasid sessiooni avamise puhul.

Frédéric katkestas teda, küsides kõige loomulikumas toonis:

«Kuidas käib Arnoux' käsi?»

Vastus oli visa tulema, Regimbart loputas oma märjukesega kurku.

«Pole viga!»

«Aga kus ta nüüd elab?»

«Noh... Paradis-Poissonnière'i tänavas,» vastas imestunud Kodanik.

«Mis number?»

«Kolmkümmend seitse... Te olete veider mees!»
Frédéric tõusis.

«Kuidas, kas te lähete juba?»

«Jah, jah, mul on üks käik teha, üks asi ajada, mille olin unustanud! Hüvasti!»

Kõrtsist tormas Frédéric Arnoux' poole nagu sooja tuule kantuna ja selle ebatavalise kergusega, mida tuntakse vaid unenäos.

Varsti oli ta kolmandal korrusel, seisis ukse ees ja tõmbas kella. Ilmus teenijatüdruk. Avanes teine uks. Proua Arnoux istus kamina ääres. Arnoux kargas püsti ja embas tulijat. Süles oli tal umbes kolmeaastane väike poiss. Tema tütar, nüüd juba ema pikkune, seisis teisel pool kaminat.

«Lubage mul esitleda teile seda härrat,» ütles Arnoux, võttes pojalt kaenla alt kinni.

Ja mõne viivu vältel löbustas ta end sellega, et hüpitask teda väga kõrgele üles ja püüdis jälle kätele.

«Sa tapad ta! Ah, mu jumal! Jäta juba!» hüüdis proua Arnoux.

Kuid Arnoux vandus, et pole mingit ohtu, jätkas hullamist ja sussutas isegi hellitusi oma kodukandi, Marseille' murrakus:

«Oh sa mu tibuke kallis, mu pisike ööbikuke!»

Seejärel küsis ta Frédéricilt, miks ta nii kaua polnud kirjutanud, mida ta kodumail tegi, mis tõi teda tagasi Pariisi.

«Mina, kallis sõber, kauplen nüüd fajansiga. Kuid räägime teist.»

Frédéric tõi ette pika kohtuprotsessi, ema tervise; seda viimast rõhutas ta eriti, et teha end huvitavamaks. Lühidalt, seekord kavatseb ta alatiseks Pariisi asuda. Oma pärandist ei lausunud ta sõnagi, et mitte kahjustada nende silmis oma minevikku.

Kardinateks ja mööbliriideks oli pruun villane damast. Kaks patja toetusid vastu diivanirulli. Väike teekann oli sütel soojenemas. Kummutiservale asetatud lambi vari mahendas toa valgust. Proua Arnoux'l oli seljas jämedast meriinoriidest sinine hommikukleit. Pilg pööratud tuhastuvaile sütele ja üks käsi asetatud väikese poisi õlale, päästis ta teisega lahti poja pihiku

paela. Särgiväele jäänud põngerjas tõinas ja kratsis üha pead, päris nagu kohvikupidaja Alexandre'i võsu.

Frédéric oli arvanud, et ta ise otse kangestub rõõmust. Kuid kired närbuvad, kui nad kanduvad uude keskkonda; ja kui noormees leidis proua Arnoux' teises ümbruses, kui oli tundnud teda varem, näis talle, et see naine on kaotanud midagi, on kuidagi ebamääraselt alamale laskunud, lühidalt, et ta pole enam endine. Frédéric oli hämmastunud oma südamerahust. Ta päris vanade sõprade järele, muude hulgas tegi ta juttu ka Pellerinist.

«Ma näen teda harva,» ütles Arnoux.

Proua Arnoux lisas:

«Meil pole enam vastuvõtte nagu varem!»

Kas oli see ettehoiatamine, et ta ei saa enam mingeid küllakutseid? Kuid Arnoux jätkas samas südamlikus toonis, heitis Frédéricile ette, et too polnud tulnud neile lõunale niisama, ette teatamata. Ja ta seletas, miks oli vahetanud tegevusala.

«Mida teha säärase languse ajastul kui tänapäeval? Kõrge maalikunst on läinud moest! Aga muide, kõikjale võib kunsti sisse viia. Te ju teate, ma armastan kõike kaunist! Vaja teid neil päevil viia minu vabrikusse.»

Ja ta tahtis sedamaid näidata sõbrale mõningaid oma tooteid all kaupluse laos.

Vaagnaid, supitirinaid, taldrikuid ja kausse oli põrandal hunnikus maas. Vastu seinu oli laotud laiu kahhelkive vannitubade ja tualetiruumide jaoks renessanss-stiilis kaunistustega mütoлогия-aineil. Keset ruumi aga seisis kahekordne riiul, mis ulatus laeni ja oli täis jäätisenõusid, lillepotte, kandelaabreid, väikesi lillekaste ja suuri mitmevärvilisi statuette, mis kujutasid neegrit või pompaduuri-stiilis lamburneiut. Arnoux' näitlikud seletused olid Frédéricile igavad, tal oli külm ja ta tundis nälga.

Ta tõttas Inglise kohvikusse, tellis oiivalise õhtueine; ja süües mõtles ta endamisi:

«Olin ma seal tore küll oma hingepiinadega! Vaevalt tundis ta mu ära! Milline väikekodanlane!»

Ja tundes äkilist jõudude tulva, tegi ta egoistliku resolutsiooni. Tema süda näis talle niisama kõva kui laud, millele ta toetus küünarnukkidega. Nii et nüüd

võib ta kartuseta viskuda kõrgemasse seltskonda. Talle meenusid Dambreuse'id; ta kasutab ära nende tutvuse. Siis mõtles ta Deslauriers'le. «Äh, tühja kah!» Ometi saatis ta käskjalaga talle kirjakese, milles määras järgmiseks päevaks kohtamise Palais-Royal'is, et üheskoos lõunatada.

Deslauriers' vastu polnud saatus olnud nõnda armuline.

Õppetooli taotlemisel oli ta esitanud konkursile väitekirja pärandamisõiguse kohta, milles ta toetas selle võimalikult suuremat kitsendamist. Et tema oponent ohutas teda totrusi rääkima, siis rääkis ta neid kokku ohtrasti, ilma et eksamineerijad oleksid silmagi pilgutanud. Seejärel tahtis juhus, et ta loosiga tõmbas oma, esiloengu teemaks aegumise küsimuse. Ja siin andis Deslauriers vaba voli oma üpris kahetsusväärsele teooriaile. Vanu vastuvaidlusi peab võima esitada võrdsel alusel uutega; miks peab omanik ilma jääma oma varast, kui ta võib tõendada oma õigust sellele kasvõi pärast kolmekümne ühe aasta möödumist? See tähendas anda ausa inimese kindelolek rikastunud varga pärijale. Kõik ebaõiglused pühitsetakse selle õiguse laiema tõlgitsusega, mis kujutab endast türanniat, jõu kuritarvitamist! Ta isegi hüüdis:

«Tühistagem see, ja frangid ei rõhu enam galle, inglased iirlasi, jänkid punanahku, türklased araablasi, valged neegreid, Poola...»

Eesistuja katkestas teda:

«Küllalt, mu härra, piisab! Meil on vaja vaid teostada teie poliitilised vaated, teil aga tuleb ilmuda uuesti!»

Kuid Deslauriers ei soovinud ilmuda uuesti. Tsiviilkoodeksi kolmanda kõite õnnetu kahekümnes peatükk oli saanud talle komistuskiviks. Ta töötas suure uurimuse kallal pealkirjaga «Aegumine, vaadeldud tsiviilõiguse ja rahvaste loomuliku õiguse alusena». Ja ta süvenes üleni lektüüri. Tema uurimisobjektiks said Dunod, Rogerius, Balbus, Merlin, Vazeille, Savigny, Troplong ja teised tähtsad autorid.

Et pühenduda vabamalt oma teaduslikule tööle, loobus ta kirjutajakohast advokaadi juures. Ta elas era-

tundidest ja vorpides väitekirju; ja noorte advokaatide kõnekoosolekuil ta lausa kohutas oma mürgisusega konservatiivset parteid, kõiki noori doktrinääre, kes olid tulnud härra Guizot' koolist, nii et tal oli teatavas ringkonnas omamoodi kuulsust, mis mõningal määral oli segunenud kahtlusega tema isiku suhtes.

Kohtamisele tuli ta, seljas paks punase flanellvoodriga palitu, millist kunagi oli kandnud Sénécal.

Respekteerides möödasammuvaid inimesi, ei langedud nad teineteisele härdalt kaela, ja käe alt kinni hoides kõndisid nad Véfouri juurde, valju lõbusa naeruga, silmis rõõmupisarad. Ja siis, niipea kui nad jäid üksi, hüüatas Deslauriers:

«Ah, pärgli pihta! Vaat kus nüüd meil alles algab elu!»

Frédéricile ei meeldinud sugugi, kuidas sõber end jalamaid tema rikkusest osasaajaks tegi. Deslauriers ilmutas liiga suurt rõõmu nende mõlema pärast ja mitte küllaldaselt määral tema pärast üksi.

Seejärel jutustas Deslauriers oma läbikukkumisest, siis vähehaaval hakkas rääkima oma töödest, oma elust, kõneldes endast kindlameelselt, teistest aga kibestumusega. Kõik oli talle vastukarva. Polnud ainsatki positsiooniga inimest, keda ta ei pidanud kretiiniks või kelmiks. Halvasti loputatud klaasi pärast hüppas ta kelderile peale, ja kui Frédéric talle seda teravuseta toonis ette heitis, vastas ta:

«Ei hakka ma häbenema neid vastikuid tüüpe, kes teenivad oma kuus kuni kaheksa tuhat franki aastas, kel on õigus valida ja küllap olla ka valitav. Oh ei, ei!»

Seejärel juba vallatus toonis:

«Kuid ma unustan, et räägin kapitalistiga, kullakotiga, sest nüüd oled sa kullakott!»

Ja tulles tagasi pärandamise küsimuse juurde, avaldas ta järgmise mõtte: külisparimine (iseenesest ebaõiglane asi, olgugi et antud juhtumil ta on väga rõõmus) kaotatakse kindlasti lähemal päevil, peatse revolutsiooniga.

«Arvad sa?» küsis Frédéric.

«Võid kindel olla!» vastas ta. «See ei saa enam kesta! Liiga palju tuleb kannatada! Kui ma vaid näen viletsuses selliseid inimesi nagu Sénécal...»

«Aina see Sénécal!» mõtles Frédéric.

«Mis muidu uudist? Kas oled ikka veel armunud proua Arnoux'sse? Vist on möödas, mh?»

Frédéric ei teadnud, mida vastata, sulges silmad ja langetas pea.

Arnoux' kohta teatas Deslauriers, et tema ajakiri kuulub nüüd Hussonnet'le, kes selle oli ümber kujundanud. Selle nimi on «Kunst» — kirjanduslik ühistu aktsiate alusel, sada franki tükk; ühistu kapital on nelikümmend tuhat franki. Igal aktsionäril on võimalus avaldada seal oma kirjutisi, sest «ühistu eesmärgiks on trükkida algajate teoseid, säästa talenti, võib-olla isegi geeniust piinavaist kriisidest — ja nõnda edasi. Saad aru, milline jama!» Ometi saaks siingi midagi ära teha, kasvõi tõsta mainitud lehe tooni; siis aga äkki, jättes kohale samad toimetajad ja lubades följetoni jätkamist, pakkuda abonentidele poliitilist ajalehte; esialgsed kulud ei oleks eriti suured.

«Mis sina sellest arvad, ah? Kas tahad sekka lüüa?»

Frédéric ei lükanud ettepanekut tagasi. Kuid oli vaja oodata tema asjade lahenemist.

«Siis, kui sa ehk vajad midagi...»

«Täna, mu armas!» ütles Deslauriers.

Seejärel suitsetasid nad kalleid sigareid, toetades küünarnukid sametiga kaetud lauale akna all. Päike säras, õhk oli mahe, lendlevaid linnuparvi laskus aeda. Vihma pestud pronksist ja marmorist raidkujud läikisid. Lapsehoidjad, põlled ees, istusid toolidel ja vestlesid. Kostis laste naeru ja purskkaevu veejugade pidevat pladinat.

Deslauriers' kibestumus hämmeldas Frédéric'i; ent veini mõjul, mis oli valgunud laiali tema soontes, pooleldi suikvel, mõnusas tardumuses, nagu lausa vastu päikest, ei tundnud ta enam midagi muud kui ääretut hubasust täis mõtestamata naudingut, nagu taim, mis on küllastunud soojusest ja niiskusest. Deslauriers, silmad pooleldi suletud, vaatas kuhugi kaugemale. Tema rind paisus ja ta hakkas rääkima:

«Ah, kui imekaunis see oli, kui Camille Desmoulins, seistes vaat seal laual, õhutas rahvast vallutama Bastille'd! Siis oli alles elu, inimesed võisid end ilmutada, tõendada oma jõudu! Lihtsad advokaadid käsu-

tasid kindraleid, paljasjalgsed andsid pekka kuningaile, kuna käesoleval ajal aga...»

Ta vakatas; siis äkki jälle:

«Haa, tulevik on täis suuri sündmusi!»

Ja trummeldades sõrmedega vastu aknaklaasi, deklameeris ta neid Barthélemy värssse:

*Pea ilmub jälle ta, too hirmus Assamblee,
mis nelikümmend aastat hiljemgi veel hirmu teeb,
Koloss, kes kartuseta astub võimsal sammul.*

«Ei mäleta enam, kuidas oli edasi... Aga on juba hilja, kas lähme õige minema?»

Ja ta jätkas tänavalgi oma teooriate esitamist.

Frédéric ei kuulnud teda ja vaatles kaupluste vitriinides mööblit ja kangaid, mis sobiksid tema korteri sisustamiseks. Ja võib-olla mõte proua Arnoux'le sundis teda seisatama vanakraamikaupluse väljapanekute juures kolme fajansstaldriku ees. Need olid kaunistatud kollaste metalliläikeliste arabeskidega ja maksid sada eküüd tükk. Ta käskis need enda jaoks kõrvale panna.

«Mina sinu asemel,» ütles Deslauriers, «ostaksin pigem lauahõbedat,» paljastades selle toredusearmastusega oma lihtsat päritolu.

Niipea kui Frédéric oli jäänud üksi, läks ta kuulsa Pomadère'i juurde, kus tellis endale kolm paari pükse, kaks frakki, ühe karusnahkse kasuka ja viis vesti; seejärel kingsepa juurde, siis pesuõmbleja ja kübarategija juurde, käskides igal pool tellimuse täitmisega kiirustada.

Kolm päeva hiljem pärast naasmist Le Havre'ist, leidis ta kodus eest täieliku garderoobi; ta ei läbenud seda kohe kasutamata jätta ja otsustas teha jalamaid visiidi Dambreuse'idele. Kuid oli liiga vara, kell oli vaevalt kaheksa.

«Kui minna õige nende teiste juurde?» mõtles ta.

Arnoux oli üksi ja ajas parajasti peegli ees habet. Ta tegi Frédéricile ettepaneku minna temaga koos ühte paika, kus noormehel saab olema väga lõbus. Ja kui ta kuulis härra Dambreuse'i nime, ütles:

«Aa, see klapihästi! Te kohtate seal temagi sõpru. Tulge aga kaasa! Saab nalja!»

Frédéric püüdis kõrvale puigelda. Proua Arnoux tundis ära tema hääle ja hüüdis talle tere hommikust vaheseina tagant; tema tütar oli haiglane ja ta ise polnud samuti päris terve. Kostis lusika tilisemine vastu klaasi ja kuuldus seda tasast müra, mis tekib, kui haigetoas liigutatakse ettevaatlikult esemeid paigalt. Siis kadus Arnoux, et naisega hüvasti jätta. Ta tõi ette terve hulga põhjendusi:

«Sa ju tead, et see on tähtis asi! Ma pean sinna minema, see on mulle vajalik, mind oodatakse.»

«Mine, mine, mu sõber. Lõbutse hästi!»

Arnoux hõikas fiakri.

«Palais-Royal! Montpensier' galerii, maja number seitse.»

Ja laskudes istmepatjadele:

«Oo, kui väsinud ma olen, mu armas! Olen päris kõngemas. Muide, teile võin ma sellest rääkida.»

Ta kallutas end salapäraselt Frédérici kõrva juurde:

«Ma püüan leiutada vasepunast, mida tundsid hiinlased.»

Ja ta seletas, mis on glasuur ja aeglane tuli.

Chevet' kaupluses anti talle suur korv, mille ta käskis viia fiakrisse. Seejärel valis ta «oma vaese naise» jaoks viinamarju, ananasse, mitmesuguseid haruldasi hõrgutisi ja tegi korralduse, et need saadetakse talle homme varakult koju.

Pärast seda läksid nad kostümeerija juurde: neil seisis ees sõita ballile. Arnoux valis endale sinised sametpüksid, samasuguse kuue, punase paruka, Frédéric pani selga doomino. Ja nad sõitsid Laval'i tänavale, kus peatusid maja ees, mille kolmas korrus oli illumineeritud mitmevärviliste laternatega.

Juba alla trepile kostis viiulite kääksumine.

«Kuhu, kurat võtaks, te mind veate?» küsis Frédéric.

«Ühe armsa tütarlapse juurde! Ärge kartke!»

Gruum avas neile ukse ja nad astusid eestuppa, kus toolidel oli hunnikus palituid, mantleid ja sälle. Noor naine, seljas Louis XV ajastu traguni kostüüm, astus samal hetkel läbi eestoa. See oli preili Rose-Anette Bron, perenaine ise.

«Noh, kuidas on?» küsis Arnoux.

«Asi on tehtud!» vastas naine.

«Oo, tänan, minu ingel!»

Ja Arnoux tahtis teda suudelda.

«Ettevaatust, tola! Sa ju rikud mu mingi!»

Arnoux esitles Frédéric'i.

«Teie käsi, mu härra, tere tulemast!»

Ta lükkas enda taga kõrvale portjääri ja hüüdis pidulikult:

«Isand Arnoux, kokapoiss, ja keegi vürst, üks tema sõpru!»

Frédéric oli algul tuledest pimestatud; ta ei märganud midagi muud peale siidi, sameti, paljaste õlgade, värvide massi, mis õõtsus rohelsega varjatud orkestri helide saatel, keset kollase siidiga kaetud seinu, kus siin-seal ilutses pastellvärvides portreid ja Louis XVI stiilis kristallkroonlühtrid. Nurkades konsoolidel seisvate lillekorvide kohal kõrgusid lambid, mille mattklaasist kuplid sarnanesid lumepallidega. Otse vastas, teise, pisut väiksema toa taga hakkas silma kolmas, kus seisis keerdsammastega voodi, veneetsia peegel peatsis.

Tants katkes; kostis käteplagin ja rõõmukisa, kui nähtavale ilmus Arnoux, pea peal toidukraami kuhjaga täis korv.

«Ettevaatust, kroonlühter!»

Frédéric tõstis silmad: see oli sama vanaaegsest saksist portselanist kroonlühter, mis oli kaunistanud kunagi «Kunstiesemete Kauplust». Temas ärkasid möödunud päevade mälestused; aga samal hetkel üks jalaväesõdur, seljas harilik munder, näol too kohtlane ilme, mida traditsiooni järgi omistatakse nekruteile, jäi tema ette seisma ning laiutas imestuse märgiks kahte kätt. Hoolimata tolle hirmuäratavaist, erakordselt teravatipulistest mustadest vuntsidest, mis tema nägu muutsid, tundis Frédéric temas ära oma vana sõbra Hussonnet'. Mingis surimuri-keeles, mis oli pooleldi elsassi ja pooleldi neegri keel, puistas too boheemlane ta üle õnnitlustega, nimetades teda härra koloneliks. Frédéric, kohmetusse viidud kogu selle suure seltskonna tõttu, ei teadnud, mida vastata. Üks viiulipoogen koputas noodipuldi pihhta ja tantsupaarid asusid oma kohtadele.

Tantsijaid oli siin kuuekümne ümber, daamid

enamikus maanaiste või markiiside kostüümides, mehed aga, peaaegu kõik küpses eas, veovoorimeeste, laadijate või madruste riietuses.

Frédéric seisis seina ääres ja vaatas kadrilli pealt.

Vana meesiludus, seljas pikk siidist purpurmantel nagu mõnel Veneetsia doodžil, tantsis proua Rosanette'iga, kes kandis rohelist mundrikuube, trikoo-pükse ja pehmeid kuld kannustega saapaid. Tantsupaari nende vastas moodustasid Albaanlane, kes oli jatagane täis riputatud, ja sinisilmne Šveitslanna, valge nagu piim, priske nagu põldvutt, seljas punane käisteta pihik. Üks pikk blondiin, ooperistatist, kes tahtis nähtavale seada oma juukseid, mis ulatusid põlveõnnaldeni, oli riietunud metslannaks; pruuni trikoo peal kandis ta vaid nahast niudēvööd, klaashelmestega käevõrusid ja peas kassikullast diadeemi, mille kohal kõrgus kimp paabulinnusulgi. Tema ees Pritchard, seljas veidralt lai frakk, lõi küünarnukiga takti vastu oma tubakatoosi. Watteau' laadis väike Lambur, asuurne ja hõbedane nagu kuupaiste, müksas oma sauaga vastu bakhandi türso, kel oli peas viinamarjapärg, üle vasaku õla leopardinahk ja jalas kuldpaelttega koturnid. Teisel pool üks Poolatar, seljas erepunane sametist spensser, hõljutas oma gaasriidest seelikut, mille alt paistsid helehallid sukad ja valge karusnahkse äärega roosad saapad. Ta naeratas neljakümneaastasele kõhukale mehele, kes oli kostümeeritud Kirikukoori-lauljaks ja kargas väga kõrgele, tõstes ühe käega oma stihhaarioni, teisega aga hoides punast preestrimütsikest. Kuid kuningannaks, täheks, oli preili Loulou, avalike ballide kuulus tantsijatar. Et ta nüüd oli rikas, kandis ta laia pitskraed mustal siledal sametjakil, ja tema laiad moonpunased siidpüksid, mis liibusid vastu keha nimme kohalt ning olid vöötatud kašmiirsalliga, olid kogu õmbluse pikkuses ehitud väikeste valgete elavate kameeliatega. Tema kahvatu, veidi pundunud ülespidi ninaga nägu tundus veel jultunum sasiatud paruka tõttu, millele oli vajutatud hallist vildist meestekübar, lössi löödud paremale kõrvale. Ja kui preili Loulou üles hüppas, puudutasid tema briljantidega kaunistatud pannaldegatantsu kingad peaaegu tema kavaleri nina. Too oli pikk Keskaaja Parun, takerdu-

nud oma raudrüüsse. Oli siin ka üks Ingel, käes kuld-mõök, kaks luigetiiba seljal. Liikudes edasi-tagasi, kaotas ta alatasa oma kavaleri, Louis XIV, ei taibanud tuhkagi tantsufiguuridest ja takistas kadrilli.

Vaadeldes neid inimesi, tundis Frédéric üksindust ning ebamugavust. Ta mõtles jälle proua Arnoux'le ja talle tundus, et ta võtab osa mingist vaenulikust septsusest tema vastu.

Kui kadrill lõppes, astus tema juurde proua Rosanette. Ta hingeldas kergelt ja tema peeglina läikiv rinnakate kerkis tal pisut lõua alla.

«Ja teie, mu härra, ei tantsigi?» küsis ta.

Frédéric tõi vabanduseks, et ei oska tantsida.

«Tõesti! Aga minuga? Ikka tõepoolest ei oska?»

Ta toetus ühele jalale, teine põlv veidi tagapool, ja silitas vasaku käega mõõga pärilmutrist käepidet. Viivu vältel vaatlis ta Frédéric'i pooleldi anuva, pooleldi pilkava ilmega. Viimaks ütles ta «head aega!», tegi pirueti ja kadus.

Frédéric oli pahane enda peale, ja teadmata, mida teha, hakkas balliruumides ringi luusima.

Ta astus buduaari, mis oli kaetud kahvatusinise põllulillekimpudega kaunistatud siidiga; lae all kullatud puidust sõõris sinitaeva taustal vallatlesid aamoriid pilvedel, mis meenutasid udusulgedest voodivaipa. Need elegantsi imed, mis tänapäeval oluksid lausa armetud sellise naise kohta kui Rosanette, pimestasid teda. Ja ta imetles kõike: tehiskassitappe, mis ilustasid peegliraami, kaminaeesriideid, türgi diivanit, ja ühes seinarivas midagi telgitaolist, mis oli seest kaetud roosa siidiga, pealt valge musliiniga. Magamistuba oli sisustatud vasega inkrusteeritud mustast puust mööbliga; kõrgendil, mis oli kaetud luigesulgedest vaibaga, seisis jaanalinnusulgedega kaunistatud baldahiiniga lai voodi. Kalliskividega nõelu, mis olid torgatud nõelapatjadesse, sõrmuseid vedelemas taldrikuil, kuldraamistuses medaljone ja hõbedast laekaid seletas silm toa poolhämäruses, millele valas valgust kolme keti otsas rippuv böömi kristallist lühter. Väikese paotatud ukse kaudu paistis köetud kasvahoone, mis hõivas terrassi kogu selle laiuses ja mis teises otsas lõppes lindlaga.

Siin oli loodud miljö, mis pidi meeldima. Äkilises noorustuhinas töötas ta endale seda kõike nautida ja muutus sellest julgemaks. Tulnud tagasi salongi eesruumi, kus nüüd oli veel enam rahvast (kõik keerlesid mingisuguses sätendavas tolmus), jäi ta seistes vaatlema tantsijaid, pilutades silmi, et paremini näha, hingates sisse naiste õrnu aroome, mis hõljusid õhus nagu ääretu suudlus.

Kuid tema lähedal teisel pool ust seisis Pellerin. Pellerin täies piduriietuses, vasak käsi rinnal, hoides paremaga kübarat koos valge rebenenud kindaga.

«Haa, juba ammu pole teid näha olnud! Kus kurat te siis olite? Reisisite? Itaalias? Trafaretne värk see Itaalia, mis? Pole nii tore, kui räägitakse? Aga ükskõik! Tooge mulle lähemal päevil oma eskiisid.»

Ja Frédérici vastust ära ootamata hakkas kunstnik rääkima iseendast.

Ta oli teinud suuri edusamme, olles lõplikult ära tundnud Joone mõttetuse. Kunstiteoses ei tule otsida niipalju Ilu ja Ühtsust kui esemete karaktersust ja mitmekesisust.

«Et kõik eksisteerib looduses, seega kõik on seaduslik, kõik on plastiline. Asi seisab vaid selles, et tabada õiget tooni — ja kõik. Mina avastasin selle saladuse!»

Ja andnud Frédéricile küünarnukiga müksu, kordas ta mitu korda:

«Ma avastasin saladuse, saate kohe näha! Vaadake seda väikest sfinksitanuga naist, kes tantsib Vene Postipoisiga. Siin on kõik selge, kuiv, kindlaks määratud, kõik on lame ja eredais toonides: indigo silme all, kinaverilaik põskedel, pruunikasmust oimudel — priuh-prauh!»

Ja ta vehkis pöidlaga, nagu tehes õhus pintsli-tõmbeid.

«Seevastu aga too paks seal,» jätkas ta, osutades Turueidele kirsivärvi kleidis, kel oli kaelas kuldrist, peas seljale kinniseotud linane rätik, — «tollel on ainult ümarused. Ninasõõrmed puhevil nagu lehvid tema tanul; suunurgad üles tõstetud, lõug alla vajunud; kõik on rasvane, ühtne, külluslik, rahulik ja päikeseline, tõeline Rubens! Ja mõlemad nad on täiuslikud! Kus on siis tüüp?»

Ta võttis tuld:

«Mis on ilus naine? Mis on Ilu? Ah! Te ütlete: Ilu on...»

Frédéric katkestas teda, et teada saada, kes on too sokuprofiiliga Pjerroo, kes õnnistab parajasti kõiki tantsijaid keset marulist kadrilli.

«Täielik null! Leskmees, kolme poisi isa. Need on tal kodus püksata, ise ta aga veedab oma elu klubis ja elab kokku oma teenijatüdrukuga.»

«Aga too seal, keskaegse kohtuniku kostüümis, kes vestleb aknaorvas markiis Pompadouriga?»

«Markiis on proua Vandaal, «Gymnase'i» teatri endine näitlejatar, doodži, krahv de Palazot' armuke. Juba kakskümmend aastat käivad nad koos — mine tea miks. Millised kaunid silmad olid kunagi sel naisel! Mis puutub kodanikusse tema kõrval, siis teda nimetatakse kapten d'Herbignyks; ta on vana kaardi veteran, kelle kogu varanduseks on Auleegioni rist ja pension; ta on pidulikel puhkudel onuks mõnele grisetile, korraldajaks duellidel ja lõunatab alati külalisena.»

«Mõni sul?» küsis Frédéric.

«Ei, aus inimenel!»

«Aa!»

Kunstnik nimetas Frédéricile veel teisigi, kui märkas äkki üht härrat, kes sarnaselt Molière'i tohtritega kandis pikka musta saržist kuube, aga täiesti lahtinööbitult ülevalt alla, et näidata kõiki oma brelokke.

«Teie ees on doktor Des Rogis. Ta on tige, et pole kuulus. Ta on kirjutanud meditsiinilase pornograafilise raamatu; viksib meeleldi saapaid kõrgemas seltskonnas; oskab suud pidada. Siinsed daamid jumaldavad teda. Nad koos abikaasaga (too kõhn Keskaja Lossiproua hallis kleidis) kolavad ringi mööda kõiki avalikke ja muid paiku. Hoolimata ainelisest kitsikusest on neil vastuvõtupäev — kunstiline teejoomine, kus loetakse ette värssse. — Kuid tähelepanu!»

Doktor tuli tööpoolest nende poole. Ja peagi moodustasid nad kolmekesi salongi ukse juures vestlejate

grupi, millega liitus Hussonnet, siis Metslanna armuke, noor poeet, kes François I stiilis lühikese mantli all seadis nähtavale oma ülimalt armetu kehaehituse, ja lõpuks keegi vaimukas noormees, kostümeeritud Türgi Vahisõduriks. Kuid tema kollaste tressidega kuub oli nii palju ringi reisinud rändhambaarstide seljas, tema laiad punased püksid aga seevõrra luitunud, tema tatari kombel angerjana ümber pea keeratud turban nii viletsa tegumoega, lühidalt, kogu tema kostüüm sel määral haletsusväärne ja samal ajal õnnestunud, et naised ei varjanud isegi oma tülgaust. Doktor lohutas teda suurte kiidukõnedega Laadijanna, tema armukese arvel. See Türklane oli pankuri poeg.

Kahe kadrilli vahel sammus Rosanette kamina juurde, kus oli tugitoolis end sisse seadnud väike tüse vanamees, seljas kastanpruun kuldnoõpidega frakk. Hoolimata tema närtsinud põskedest, mis rippusid üle kõrge valge kaelasideme, olid tema juuksed alles blondid ja loomulikes lokkides nagu puudli karv, andes vanahärrale kuidagi ülemealiku ilme.

Rosanette kuulas teda, kummargil üsna tema näo kohal. Seejärel valmistas ta talle klaasi siirupit. Ja midagi ei võinud olla kenamat kui selle naise käed pitsidest kätiste all, mis ulatusid välja rohelise mundri varruka käänisest. Kui vanamees oli siirupi ära joonud, suudles ta neid käekesi.

«Aga see on ju härra Oudry, Arnoux' naaber.»

«Tema ta laostaski!» lausus Pellerin naerdes.

«Kuidas nii?»

Longjumeau Postiljoni kostüümis külaline haaras Rosanette'il piha ümbert kinni — algas valss. Kõik naised, kes istusid salongi seinte ääres pehmeil pingikestel, tõusid kähku üksteise järel; ja nende seelikud, särvid, peakatted hakkasid keerlema.

Naised keerlesid nii Frédérici lähedal, et ta nägi isegi higitilku nende laubal. Ja see pöörlev liikumine, üha kiirem ja korrapärasem, peadpööriv, joovastas kuidagi tema mõtet, äratas ellu teisi kujutelmi, samal ajal kui kõik naised möödusid tema silma alt ühteviisi hurmavaina, kuid igaüks erutas teda isemoodi, vastavalt oma ilu laadile. Poolatar, kes andus tantsule raugete liigutustega, sisendas talle iha teda südame

vastu suruda ja kihutada temaga kahekesi saaniga mööda lumelagendikku. Vaiksete naudingute pildid kuskil järve kaldal šveitsi onnikeses kangastusid Sveitslanna tantsusammus, kes keerutas valssi, rüht sirge ja silmad maas. Siis äkki Bakhant, kallutades taha oma brünetti pead, pani teda unelema pööraseist kallistustest oleandrisaludes äikese ajal tamburiini kumedate helide saatel. Turueit, keda liiga kiire tempo pani hingeldama, naeris laginal; ja Frédéric tahtnuks temaga koos kuskil Porcherons'i kõrtsis veini juues käkerdada tema pearätti täie kämblaga, päris nagu vanal heal ajal. Laadijanna aga, kelle kinganinad vaevalt puudutasid parketti, näis nagu varjavat oma keha nõtkuses ja näoilme tõsiduses moodsa armastuse kogu rafineeritust, mil on teaduse täpsus ja linnulennu põgusus. Rosanette keerles, rusikas puusal; tema eriskummaline parukas, mis hüples krae kohal, puistas ümberringi iirisepuudrit; ja ei puudunud palju, et ta iga ringi ajal oleks riivanud Frédéric'i oma kuld-kannustega.

Valsi viimase akordi kõlades ilmus preili Vatnaz. Tal oli alžeeria rätik peas, palju piastreid ehteina laubal; silmaääred olid mingitud. Seljas oli tal midagi mustast kašmiirist burnuse taolist, mis langes hõbelameest alusseelikule. Käes hoidis ta baski tambuuri.

Tema taga sammus pikk noormees, seljas klassikaline Dante kostüüm. Too oli (preili Vatnaz ei varjanud nüüd enam nende vahekorda) endine laulja «Alhamb-ras», kelle esialgne nimi oli Auguste Delamare; hiljem võttis ta nimeks Anténor Dellamare, siis Delmas, siis Belmar, ja lõpuks Delmar, teisendades ning täius-tades nõnda oma nime vastavalt kasvavale kuulsusele; sest ta oli loobunud kõrtsi estraadist teatri kasuks ja oli hiljaaegu kõmurikkalt debüteerinud isegi «Ambigu» laval melodraamas «Kalur Gaspardo».

Hussonnet märkas teda ja tõmbus turri. Sest ajast saadik, kui tema näidend tagasi lükati, vihkas ta näitlejaid. On raske kujutella seda laadi isandate edevat auahnust, tolle oma eriti!

«Milline poosetaja, vaadake ometi!»

Delmar tegi Rosanette'ile kerge kummarduse ja nõjatus seejärel kamina vastu. Ta jäi liikumatult

seisma, üks käsi südamel, vasak jalg veidi ees, silmad taeva poole, kullatud loorbereist pärg kapuutsil, tehes pingutusi, et manada oma vaatele rohkem poeesiat daamide võlumiseks. Tema ümber tekkis avar ring.

Pärast pikka sülelust Rosanette'iga astus Vatnaz Hussonnet' juurde ning palus teda stiili poolest läbi vaadata üks tema kasvatusalane töö, mille ta tahtis trükis avaldada pealkirjaga «Vanik tütarlastele — kirjanduslik-kõlblusalane kogumik». Mees lubas oma kaasabi. Siis küsis daam, kas Hussonnet ei saaks ühes neist ajalehtedest, kuhu tal on juurdepääs, veidike üles kiita tema sõpra, hiljem aga usaldada talle isegi rolli. Hussonnet unustas seetõttu rüübata klaasi punši.

Punši oli valmistanud Arnoux. Ja saadetud krahvi gruumi poolt, kes hoidis kandikut, pakkus ta mõnundega külalistele punši.

Kui ta oli möödumas härra Oudryst, peatas ta Rosanette.

«Noh, kuidas on selle asjaga?»

Arnoux punastas kergelt. Siis pöördus ta vanamehe poole:

«Meie sõbratar ütles mulle, et te olete nii lahke...»

«Kuidas muidu, mu naaber, täiesti teie päralt.»

Siis mainiti härra Dambreuse'i nime. Et nad rääkisid tasase häälega, kuulis Frédéric neid halvasti. Ta sammus kamina teise nurga juurde, kus Rosanette ja Delmar vestlesid kahekesi.

Komejandil oli vulgaarne välimus, loodud nagu teatridekoratsioonidki arvestusega, et neid vaadeldakse eemalt. Käed olid tal paksud, jalad suured, lõuapärad laiad. Ta tegi maha kõige kuulsamaid näitlejaid, suhtus üleolevalt poetidesse, ütles aina «minu hääl, minu lavakuju, minu eeldused», ilustades oma juttu talle endalegi vähe taibatavate sõnadega, mida ta aga väga armastas, nagu «*morbidezza*¹, analoogiline, homogeensus».

Rosanette kuulas teda, tehes väikesi nõustuvaid peanoogutusi. Võis märgata, kuidas imetluse elevus levis tema põskede vööba all, ja midagi niisket nagu looritas tema heledaid ebamääraast värvi silmi. Kuidas võis

¹ Leebus, õrnus, graatsia (itaalia k.).

äärane inimene teda võluda? Frédéric õhutas end sise- miselt veel enam näitlejat põlastama, võib-olla selleks, et eemale peletada midagi kiivuse taolist, mida ta tema suhtes tundis.

Preili Vatnaz oli nüüd koos Arnoux'ga; ja üha valjusti naerdes heitis ta aeg-ajalt pilgu oma sõbratarile, keda härra Oudry samuti ei lasknud silmist.

Seejärel kadusid Arnoux ja Vatnaz; vanamees tuli Rosanette'ile tasa ütlema:

«Nojah, selles on ju kokku lepitud. Jätke mind rahule!»

Ja ta palus Frédéric'i minna kööki vaatama, kas härra Arnoux on seal.

Terve pataljon poolest saadik täidetud klaase kattis põrandat; ja igasugused kastrulid, keedupotid, katlad, praepannid aina hüpatlesid pliidil. Arnoux kamandas teenijatüdrukuid, öeldes neile sina, lõi vahule koort, maitstes souste, naljatas köögitüdrukuga.

«Hüva,» ütles ta, «teatage talle, et ma lasen kohe serveerida.»

Enam ei tantsitud, naised võtsid jälle istet, mehed kõndisid edasi-tagasi. Keset salongi tõusis ühe akna kardin tuule käes kummi; ja Naine-Sfinks, hoolimata kõigi manitsustest, seadis tõmbetuule alla oma higised õlad. Aga kus siis oli Rosanette? Frédéric otsis teda kaugemal, läks kuni buduaarini ja magamistuppa. Mõned külalised, tahtes olla üksi või kahekesi, olid siia tõmbunud. Sosinad segunesid hämarusega. Kostis taskurätikutega summutatud naeru, ja pihikute tautal võis märgata lehvikute aeglasi ja sujuvaid liigutusi, mis olid kui haavatud linnu värisevad tiivalöögid.

Astudes kasvuhoonesse, nägi Frédéric purskkaevu lähedal *caladium*'i laiade lehtede all Delmari lamamas kõhuli lõuendiga kaetud kanapeel. Rosanette istus tema kõrval ning silitas tema juukseid; ja nad vaatasid teineteisele otsa. Samal hetkel astus sisse ruumi teisest otsast, lindla poolt, Arnoux. Delmar hüppas järsku üles: siis aga läks ta aeglasel sammul, tagasi vaatamata minema; ja ta peatus isegi ukse juures, et murda üks hibiskuse õis, mille pistis nõõpauku. Rosanette langetas pea. Frédéric, kes nägi teda profiilis, märkas, et ta nutab.

«Nonoh, mis sul viga?» küsis Arnoux.

Naine kehtas õlgu ega vastanud.

«On see tema pärast?» küsis mees.

Naine põimis käed mehe kaela ümber, ja suudeldes teda laubale, lausus aeglaselt:

«Sa ju tead, et ma jään sind alati armastama, mu paksuke! Ärgem mõtelgem sellele enam! Lähme õhtust sööma!»

Neljakümne küünlaga kroonlühter valgustas söögituba, mille seinad olid täis ülesriputatud fajanssesemeid. Ja see hele, otse allalangev valgus muutis veel heledamaks hiigelkala, mis troonis keset söögilauda igasuguste eelroogade ja puuviljade ning vähisupiga taldrikuridade vahel. Riiete kahisedes, hoides ülal seelikuid, kõhendades kätiseid ja särpe, istusid naised üksteise kõrvale lauda; mehed asusid seistes mööda nurki laiali. Pellerin ja härra Oudry võtsid koha Rosanette'i lähedale, Arnoux seisis tema vastas. Palazot koos sõbratariga lahkusid äsja.

«Head teed!» ütles Rosanette. «Nüüd asja juurde!»

Ja siis Koorilaulja, too naljamees, tegi laia ristimärgi ja alustas *Benedicite*'t¹.

Daamid olid šokeeritud, ja kõige enam Turueit, tütre ema, kes tahtis oma lapsest teha ausa naise. Arnoux'le samuti ei meeldinud «säärased asjad», sest ta leidis, et religiooni peab austama.

Käoga saksa seinakell lõi kaks, põhjustades rohkeid nalju tolle linna kulul. Järgnes igasuguseid teravmeelsusi: kalambuure, anekdoote, hooplemisi, kihlvedusid, valesid, mis käisid tõe pähe, ebatõenäolisi kinnitusi; kostis käratsev sõnapildumine läbisegi, mis peagi hajus erajutuajamisteks. Veinid ringlesid, road vaheldusid, doktor löikas lahti prae. Külalised pildusid üksteist apelsinidega, pudelikorkidega, lahkusid oma kohtadelt, et kellegagi vestelda. Rosanette käändus ühtelugu Delmari poole, kes seisis liikumatult tema selja taga. Pellerin lobises, härra Oudry naeratas. Preili Vatnaz sõi peaaegu üksinda liuatäie vähke, krõbistades nende koorikuid oma pikkade hammastega.

¹ «Õnnistatud» (palvuse nimetus — lad. k.).

Ingel, kes istus klaveripingil (ainuke koht, kus tiivad lubasid tal istuda), mälus ühtevalu külma rahuga.

«Milline isu!» kordas aina hämmastunud Koorilaulja. «Milline isu!»

Naine-Sfinks jõi viina, kisas kõigest kõrist, rahmeldas kui paharet. Ühtäkki paisusid tal põsed, ja hoidmata enam tagasi verd, mis teda lammatas, tõstis ta servjeti huultele ja viskas seejärel laua alla.

Frédéric nägi seda.

«See pole midagi!»

Ja noormehe tungivale keelitusele koju sõita ning oma tervise eest hoolitseda, vastas naine aeglaselt:

«Häh! Milleks? Üks väärrib teist! Polegi see elu nii lõbus!»

Frédéric võpatas, haaratud jäisest nukrusest, nagu näeks ta enda ees terveid maailmu täis viletsust ja meelegeid, sõepanni haige sängi kõrval, laipu lahkamiskambris, kaetud nahkpõlledega, külma vee kraani all, mis voolab nende juukseile.

Samal ajal Hussonnet, kükakil Metslanna jalge ees, röökis kaheda häälega, osatades näitleja Grassot'd:

«Ära ole julm, oo Celuta! See väike perekondlik pidu on hurmav! Joovastage mind iharusega, mu kallikesed! Hullakem! Hullakem!»

Ja ta hakkas suudlema naisi õlale. Nood võpatasid, puudutatud tema vuntside torkest. Siis tuli tal idee üks taldrik puruks peksta, koputades sellega endale vastu pead. Teised matkisid teda; fajansikillud lendasid nagu katusekivid tugeva tuule käes, ja Laadijanna hüüdis:

«Ärge häbenege! See ei maksa midagi! Peremees, kes neid valmistab, kingib neid meile!»

Kõik silmad pöördusid Arnoux' poole. Too vastas:

«Oo, palun väga! Kõik kaubaarved on tasutud.»

Ilmselt tahtis ta mõista anda, et ta pole Rosanette'i armuke või on seda lakanud olemast.

Kuid äkki kostis kaks raevukat häält:

«Tola!»

«Logard!»

«Teie käsutuses!»

«Mina teie käsutuses!»

Tülitsesid Keska ja Rüütel ja Vene Postipoiss. Vi-

mane oli väitnud, et soomusrüü vabastab vajadusest olla vapper; teine oli võtnud seda auhaavamisena. Ta nõudis kahevõitlust, kõik astusid vahele, ja veteranist kapten püüdis end selle kisa ja kära sees kuuldavaks teha:

«Mu härrad, võtke mind kuulda! Üks sõna! Mul on kogemusi, mu härrad!»

Rosanette lõi noaga vastu klaasi ja saavutas lõpuks, et kõik jäid wait; ja pöördudes enne Rüütli poole, kes ei võtnud peast oma raudkübarat, siis Postipoisi poole, kes kandis pikakarvalist nahkmütsi, käsutas:

«Kõigepealt võtke peast oma kastrul! Mul on sellest kuum! Ja teie seal — oma hundikoon! Kas olete mulle kuulekad, kurat võtaks! Vaadake minu epolette! Mina olen teie marssal!»

Mehed alistusid, ja kõik plaksutasid käsi, hüüdes:

«Elagu Marssal! Elagu Marssal!»

Siis võttis Rosanette kaminalt šampusepudeli ja valas kõrgelt veini tema poole ulatatud pokaalidesse. Et laud oli liiga lai, siis külalised, esijoones naised, upitasid end talle lähemale, tõustes kikivarvule, toetudes toolikorjule, nii et viivuks kujunes püramidaalne grupp soenguist, paljaist õlgadest, väljasirutatud käsi-vartest, ettekallutatud kehadest; ja pikad veinijoad sätendasid kõige selle kohal, sest et Pjerroo ja Arnoux avasid saali eri nurkades pudeli, paisates nägudele pritsmeid. Väikesed linnud lindlast, mille uks oli jäetud avatuks, tegid rünnaku saali; hirmunult lendlesid nad kroonlühtri ümber, pörkasid vastu aknaruute, vastu mööblit. Ja mõned neist, laskunud peadele, näisid kui lillekaunistused soenguil.

Pillimehed olid läinud. Klaver tiriti eesttoast salongi. Preili Vatnaz istus selle taha, ja saadetud Koorilauljast, kes lõi baski tambuuri, alustas raevukalt kadrilli, tagudes klahvidele, nagu hobune trambib maad, ja kõigutades keha, et paremini takti rõhutada. Marssal tiris Frédérici kõrvale, Hussonnet lõi hundiratast, Laadijanna väänles nagu kloun, Pjerroo käitus nagu orangutang. Metslanna ajas käsivarred laiali ja imiteeris sõudepaadi õõtsumist. Viimaks oli kõigil võhm väljas ja nad peatusid. Üks aken lükati valla.

Suur valge koos hommikuse kargusega voolas sisse.

Kostis imestushüüatus, siis tekkis vaikus. Kollased küünlatuled vubisesid, pannes aeg-ajalt praksudes lõhkema küünlamansette. Parkett oli üle külvatud lintide, lillede ja helmestega. Konsoolidel oli punsi ja siirupi kleepuvaid laike. Tapeedid olid reostatud, kostüümid käkerdatud, tolmuks. Juuksepalnikud ripnesid õlgadele. Mink, mis voolas koos higiga, paljastas kaameid punakate pilkuvate silmalaugudega nägusid.

Marssalil, kes oli värske, nagu tulnuks ta äsja kümb-lusest, roosatasid põsed ja särased silmad. Ta viskas kaugele oma paruka, ja juuksed langesid tema ümber alla nagu villak, lastes kogu kostüümist paista vaid pükstel, mis lõi efekti, ühtaegu koomilise ja armsa.

Sfinks, kelle hambad plagisesid palavikust, tundis vajadust salli järele.

Rosanette jooksis oma tuppa seda tooma, ja et küla-line järgnes talle, lõi ta tolle nina ees ukse kiiresti kinni.

Türklane lausus kuuldavalt, et keegi polnud märganud, kuidas lahkus härra Oudry. Kõik olid nii väsinud, et ei pööranud tähelepanu sellele torkavale vihjele.

Ja siis panid külalised sõidukite ootel mantlid selga ja kottmütsid pähe. Kell lõi seitse. Ingel oli ikka veel söögitoas, istudes laua ääres, ees taldrik, millel olid sardiinid õlis. Turueit tema kõrval pahvis sigarette, andes talle aina nõu, kuidas maailmas elada.

Viimaks ilmusid kohale fiakrid, ja külalised sõitsid minema. Hussonnet, kes töötas provintsi korrespondendina, pidi enne hommikut läbi lugema viiskümmend kolm ajalehte. Metslannal oli ees teatriproov, Pellerinile pidi tulema modell, Koorilauljal seisis ees kolm kohtamist. Kuid Ingel, kes tundis seedimisrikke esimesi sümptome, ei jaksanud üles tõusta. Keskaia Parun kandis ta fiakrini.

«Ettevaatust tiibadega!» hüüdis aknast Laadijanna.

Juba oldi trepikojas, kui preili Vatnaz ütles Rosanette'ile:

«Jumalaga, kallis! Sinu õhtu oli imetore.»

Siis, kummardudes Rosanette'i kõrva juurde:

«Pea ta endale!»

«Kuni paremate aegadeni,» vastas Marssal, pöörates talle aeglaselt selja.

Arnoux ja Frédéric lahkusid koos, nagu nad tulnudki olid. Fajansikaupmehel oli nõnda sünge ilme, et tema kaaslane arvas ta haiglase olevat.

«Mina? Mitte põrmugi!»

Ta näris vuntse, kortsutas kulmu, ja Frédéric küsis, kas mitte äriasjad ei tee talle muret.

«Mitte sugugi!»

Siis äkki:

«Te ju tundsite seda papi Oudryd, eks?»

Ja lisas vihase ilmega:

«Ta on rikas, see vana lurjus!»

Seejärel rääkis Arnoux mingisugusest tähtsast põletamisest, mis pidi täna lõpetatama tema vabrikus. Ta tahtis selle juures viibida. Rong pidi minema tunni aja pärast.

«Vaja siiski kodunt läbi minna ja oma naist suudelda.»

«Ahaa, oma naist!» mõtles Frédéric.

Magama heitis Frédéric talumatu valuga kuklas. Ja ta jõi tühjaks terve veekarahvini, et kustutada janu.

Üks teine janu hakkas teda vaevama, janu naiste, luksuse ja kõige selle järele, mida võimaldab Pariisi elu. Ta tundis end veidi uimasena, otsekui inimene, kes astub maha laevalt. Ja esimese unerammestuse hallutsinatsioonides nägi ta pidevalt mööda vilksatavat Turueide õlgu, Laadijanna puusi, Poolatari sääremarju, Metslanna juukseid. Siis ilmusid kaks suurt musta silma, mida polnud ballil; ja kerged kui liblikad, leegitsevad kui tunglad, eemaldusid nad, ilmusid uuesti, virvendasid, tõusid üles kõrgele karniisini, laskusid alla tema huulteni. Frédéric püüdis kõigest väest neid silmi ära tunda, kuid see ei õnnestunud. Aga juba vajus ta unehõlma; talle tundus, et ta on raken-datud koos Arnoux'ga fiakri tiisli külge ja et Marssal, istudes kaksiratsa tema seljas, vajutab temasse oma kuldseid kannuseid.

II

Frédéric leidis endale Rumfort'i tänava nurgal väikese üksiklamu ja üheaegselt ostis ta kaheistmelise vankri, hobuse, mööblit ja kaks lillelauda, mis ta valis

Arnoux' juurest, et asetada need mõlemale poole ust salongis. Salongi taga oli veel üks tuba ja tualetiruum. Tal tuli mõte majutada sinna Deslauriers. Aga kuidas ta siis hakkab vastu võtma teda, oma tulevast armukest? Sõbra juuresolek saaks talle häirivaks. Ta laskis vaheseina maha lõhkuda, et salongi suuremaks teha, tualetiruumist aga tegi suitsetamistoa.

Ta ostis oma lemmikpoeetide teoseid, reisikirjeldusi, geograafiaatlasi, sõnaraamatuid, sest oli seadnud endale tohutu suure tööplaani. Ta kiirustas töölisi takka, jooksis mööda kauplusi ja oma kärsimatuses elu nautimise järele võttis vastu kõik, ilma et oleks hinna üle tinginud.

Kaubahankijate arvete järgi märkas Frédéric, et lähemal ajal tuleb tal kulutada oma nelikümmend tuhat franki, kaasa arvamata pärandimaks, mis tõuseb üle kolmekümne seitsme tuhande. Et tema vara koosnes maavaldustest, kirjutas ta Le Havre'i notarile, paludes müüa osa maast vabanemaks võlgadest ja saamaks enda käsutusse teatava rahasumma. Ja siis, soovides lõpuks tundma õppida seda ebamäärast, hiilgavat ning määratlematut, mis kannab nime kõrgem seltskond, saatis ta Dambreuse'idele kirja, paludes luba neid külastada. Proua vastas, et loodab teda näha nende pool järgmisel päeval.

See oli vastuvõtupäev. Ōuel seisis sõidukeid. Kaks teenrit tõttasid tema juurde varikatuse all, ja kolmas, üleval trepi otsas, läks külalise ees.

Ta läbis eestoa, veel ühe toa, siis kõrgete akendega suure salongi, kus monumentaalsel kaminal seisis kera-kujuline lauakell ja kaks hiiglasuurt portselanvaasi, millest turritasid otsekui kaks kuldset põõsast kaks kimpu küünlajalgu. Seinal rippus Espagnolet' maneeris maale; majesteetlikult langesid alla rasked kootud vaibad. Ja kogu ampiirstiilis sisustuses, tugitoolides, konsoolides, laudades oli midagi imposantset ja diplomaatilis-t. Frédéric pidi tahtmatult heameelest muigama.

Lõpuks jõudis ta ühte ovaalsesse roosipuust panee-lidega ruumi, mis oli täis kuhjatud üliarmsat tillukest mööblit ja mida valgustas üksainus aeda avanev peegli-klaasist aken.

Proua Dambreuse istus kamina ääres, terve tosin

külalisi tema ümber ringis. Paari sõbraliku sõnaga andis ta Frédéricile märku istet võtta, kuid ilmutamata imetust, et polnud noormeest nii ammu näinud.

Kui ta sisse astus, ülistati parajasti abee Coeuri ilukõnet. Siis kurdeti teenijate kõlvatuse üle seoses mingi vargusega, mille oli toime pannud keegi toapoiss; ja läks lahti keelepeksuks. Vanaproua de Sommery oli end külmetanud, preili de Turvisot abiellub, Montcharronid ei tule tagasi enne jaanuari lõppu, Bretancourt'id samuti; nüüd tavatsetakse kauaks maale jääda. Ja kõneainete armetust oleks nagu suurendanud ümbritsevate esemete toredus. Aga see, millest räägiti, oli vähem totter kui vestluse maneer — ilma eesmärgita, seoseta, elavuseta. Ja ometi oli siin inimesi, kes tundsid elu: üks endine minister, suure koguduse küree, kaks-kolm kõrget riigiametnikku. Nad püsisid kõige labasemate ning kulunumate tõdede piirides. Mõned neist sarnanesid tulpinud rikaste leskedega, teistel jälle oli hangeldajate tegumood. Siin oli rauku koos oma naistega, kellele nad võinuksid olla vanaisad.

Proua Dambreuse võttis neid kõiki lahkesti vastu. Kui jutt oli kellegi haigusest, kibrutas ta valuliselt kulmu, ja tema ilme muutus kohe rõõmsaks, kui kõne alla tulid ballid ja suareed. Varsti tuleb tal neist lõbudest loobuda, sest ta võtab pansionist enda juurde ühe oma mehe õetütrest orvu. Hakati ülistama tema ohvri-meelt: see tähendas käituda tõelise ema kombel.

Frédéric vaatles teda. Tema näo matt nahk tundus pingul ja värske, ent tuhm nagu konservitud puuviljal. Aga tema korgitsakujulised inglise lokid olid õrnemad kui siid, tema taevassinised silmad särasid, kõik tema liigutused olid täis graatsiat. Istudes toa sügavuses väikesel kanapeel, silitas ta jaapani sirmi punaseid tupsukesti, ilmselt selleks, et lasta mõjule pääseda oma kätel, mis olid pikad, kitsad, veidi kõhnad, sõrmed ülespidi otstega. Seljas oli tal hallist muareest kinnise kaelusega kleit nagu mõnel puritaanlasel.

Frédéric küsis, kas ta ei sõida sel aastal La Fortelle'i. Proua Dambreuse ei teadnud selle kohta veel midagi ütelda. Noormees sai sellest muide aru: küllap on tal Nogent'is igav.

Visitööre tuli üha juurde. Vaipadel kostis lakkamatu

kleitide kahin. Daamid istusid tooli servale, kihistasid kerget naeru, laususid kaks-kolm sõna ja sõitsid viie minuti pärast ära koos oma tütardega. Peagi muutus vestluse jälgimine võimatuks, ja Frédéric kavatses lahkuda. Siis ütles talle proua Dambreuse:

«Igal kolmapäeval, härra Moreau, eks?» lunastades selle ainsa lausega kogu ükskõiksuse, mida ta oli ilmutanud noormehe suhtes.

Frédéric oli rahul. Ometi hingas ta tänaval sisse tubli söömu värsket õhku; ja tundes vajadust vähem kunstliku keskkonna järele, mõtles ta sellele, et võlgneb visiidi Marssal Rosanette'ile.

Eestoa uks oli avatud, kaks havanna mopsi jooksid talle vastu. Üks hääli hüüdis:

«Delphine! Delphine! — Kas olete teie, Félix?»

Frédéric ei astunud edasi. Kaks väikest koeranässi klähvisid endiselt. Viimaks ilmus Rosanette, mähitud mingisugusesse valgest musliinist hommikumantlisse, mida kaunistasid pitsid; paljad jalad olid pistetud toatuhvleisse.

«Ah! Andestage, mu härra! Ma pidasin teid juuksuriks. Üks hetk! Tulen kohe tagasi!»

Ja Frédéric jäi üksi söögituppa.

Varbkardinad olid seal suletud. Frédéric laskis silmadel toas ringi käia, meenutades tolle öö mürglit, kui märkas äkki keset lauda meestekübarat, vana mõhklikku viltkübarat, mis oli võidunud ja jõe. Kellele kuulub see kübar? Näidates häbitult oma lahtihargnenud voodrit, näis ta nagu ütlevat: «Ma vilistan kõigele! Mina olen siin peremees!»

Marssal ilmus jälle. Ta kahmas kübara, avas kasvahoone ukse, viskas kübara sinna, sulges ukse (samal ajal avanes ja sulgus kohe teine uks), ja juhatades Frédérici läbi köögi, viis ta külalise oma tualetiruumi.

Kohe võis näha, et kogu majas oli see kõige külastatavam paik, otsekui selle tõeline vaimne keskus. Tiheda lehtmustriga sitsriie kattis seinu, tugitoole ja laia vetruvat diivanit. Valgel marmorlaua seisid kaks laia sini-sest fajansist silmapesukaussi. Nende kohal kristallklaasist riiulitel oli hulgaliselt lihvitud klaasist pudelikesi, harju, kamme, kosmeetikapulgakesi ja puudrikarpe. Kaminatuli peegeldus kõrges trümoos-

peeglis. Üks lina rippus üle vanni ääre, õhus oli tunda mandlikreemi ja viiruki segu lõhna.

«Andestage seda korralagedust! Täna õhtul ma lõunatan linnas.»

Ja kui ta kontsadel ümber pöördus, oleks ta peaaegu peale astunud ühele oma koeranässidest. Frédéric leidis, et loomakesed on võluvad. Rosanette tõstis nad mõlemad üles, pistis nende mustad koonud noormehe näo juurde ja ütles:

«Noh, naeratage natuke ja suudelge seda härrat!»

Järsku astus tupp keegi mees, seljas karusnahkse kraega võidunud redingott.

«Félix, mu kullake,» ütles Rosanette, «teie asi saab joonde, tuleval pühapäeval, ilmtingimata.»

Mees hakkas teda kammima. Ta jutustas Rosanette'ile uudiseid tema sõbrataride kohta: proua de Rochegune, proua de Saint-Florentin, proua Lombard — puha aadli-daamid, päris nagu Dambreuse'ide üksikelamus. Siis hakkas ta rääkima teatreist: täna õhtul pidi «Ambigu's» olema harukordne etendus.

«Kas teie lähete?»

«Oh ei! Ma jään koju.»

Ilmus Delphine. Rosanette hakkas temaga tõrelema, et ta oli luba palumata välja läinud. Too vandus jumala-keeli, et oli «käinud turul».

«Siis tooge mulle väljaminekute vihik! — Te lubate?»

Lugedes tasase häälega vihikut, tegi Rosanette märkusi iga kulutuse kohta. Liitmises avastas ta vea.

«Andke mulle tagasi neli suud!»

Delphine andis raha tagasi ja Rosanette lubas tal minna.

«Oh, püha neitsi! Lausa õnnetus nende inimestega!»

Frédéricil hakkas sellest norivast etteheitest ebamugav. See meenutas talle liiga neid teisi, kelle juurest ta äsja oli tulnud, ja tekitas kahe maja vahel üpris ebameeldivat laadi võrdsuse.

Delphine ilmus jälle, astus Marssali juurde ja sosis-tas talle midagi kõrva.

«Oh ei! Ma ei soovi!»

Delphine tuli uuesti tagasi.

«Proua, ta nõuab tungivalt.»

«Ah, milline ebameeldivus! Viska ta välja!»

Samal hetkel tõukas ukse lahti keegi vana mustas riietuses daam. Frédéric ei kuulnud midagi, ei näinud midagi. Rosanette sööstis daamile magamistuppa vastu.

Kui ta naasis, lõkendasid tal sarnad, ja sõnatuna istus ta tugitooli. Üks pisar veeres tal põsele. Siis pöördus ta noormehe poole ning küsis leebelt:

«Kuidas on teie eesnimi?»

«Frédéric.»

«Aa, Fédérico! On teil midagi selle vastu, kui ma teid nimetan nõnda?»

Ja ta vaatas noormehele hellitlevalt, peaaegu armu-nult otsa. Äkki tõi ta kuuldavale rõõmuhõiske: sisse astus preili Vatnaz.

Sel artistist naisel polnud minutitki aega kaotada: täpselt kell kuus tuleb tal presideerida oma ühislauas. Ta oli kiirustamisest hingetu. Kõigepealt võttis ta oma turukorvist välja uuriketi koos paberilehega, siis mitme-suguseid ostetud esemeid.

«Et sa teaksid: Joubert'i tänavas müüakse rootsi kin-daid, kolmkümmend kuus suud paar — oivalised! Sinu värval palub veel nädala oodata. Gipüürpitsi pärast ütlesin ma, et astun hiljem sisse. Bugneaux sai käsiraha kätte. Ja olekski nagu kõik. Nii et sa võlgned mulle sada kaheksakümmend viis franki.»

Rosanette tõi laekast kümme napoleondoori. Kum-malgi polnud peenraha. Frédéric pakkus seda.

«Ma annan teile tagasi,» ütles Vatnaz, pistes viisteist franki oma käekotti. «Kuid te olete paha poiss. Ma ei armasta teid enam: tol õhtul ei palunud te mind mitte kordagi tantsima! — Ah, mu armas, ma avastasin Vol-taire'i kaldatänaval ühes kaupluses koolibritopistest paariga raami — lausa imetegu! Sinu asemel hangiksin ma selle endale. Aga vaata! Kuidas see sulle meel-dib?»

Ja ta näitas vana roosa siidi kupongi, mille ta oli ostnud Temple'is, et teha Delmarile keskaegne rüü.

«Ta käis täna sinu juures, eks?»

«Ei!»

«Kummaline!»

Ja viivu pärast:

«Kuhu lähed sa täna õhtul?»

«Alphonsine'i poole,» ütles Rosanette.

See oli kolmas versioon tänase õhtu veetmise viisi kohta.

Preili Vatnaz küsis jälle:

«Ja vanamees Mäelt, mis temal uudist?»

Kuid järsu silmapilgutusega sundis Rosanette ta vaikima; ja ta viis Frédérici eestuppa, et küsida, kas ta varsti näeb Arnoux'd.

«Paluge, et ta siia tuleks; muidugi mitte tema abikaasa kuuldes!»

Üleval trepikojas seisis seinajal vihmavari, selle kõrval oli paar kobakaid jalanõusid.

«Vatnazi kalossid,» ütles Rosanette. «On alles jal, mis? Ta on tugev, see minu kallid sõbratar!»

Ja melodramaatilise tooniga, rõhutades viimast sõna, lausus ta:

«Teda ei tohi usaldada!»

Frédéric, kellele säärane avameelsus andis julgust, tahtis teda suudelda kaelale. Naine ütles külmalt:

• «Oo, palun! See ei maksa ju midagi.»

Frédéric oli kergemeelselt häälestatud, kui sealt lahkus; ta ei kahelnud, et Marssal Rosanette saab peagi tema armukeseks. See iha äratas temas teise; ja kuigi ta tundis mõningat vimma proua Arnoux' vastu, oli tal soov teda näha.

Pealegi pidi ta sinna minema Rosanette'i ülesandel.

«Kuid praegu,» mõtles ta (kell lõi kuus), «on Arnoux ise kahtlemata kodus.»

Ta lükkas oma visiidi edasi järgmisele päevale.

Proua Arnoux istus samas poosis kui esimesel korral ja õmbles lapsesärki. Väike poiss mängis tema jalge ees puust loomadega. Veidi eemal kirjutas Marthe.

Frédéric hakkas lastele komplimente tegema. Ema vastuses polnud märgata vähimatki ahviarmastust.

Toas valitses rahulik, hubane meeleolu. Hele päike paistis aknaist sisse, mööbli nurgad hiilgasid, ja et proua Arnoux istus akna juures, kaldas lai päikese-kiir, langedes tema kukla juuksekiharaile, otsekui vedela kullaga tema õrna tõmmu naha.

Siis ütles Frédéric:

«Siin on too noor olend, kes kolme aastaga on juba suureks kasvanud! Kas mäletate veel, preili, kuidas te magasite minu süles, kui sõitsime tõllas?»

Marthe ei mäletanud.

«Ühel õhtul, kui sõitsime tagasi Saint-Cloud'st?»

Proua Arnoux'l oli isesugune nukker pilk. Kas ei keelanud see iga vähimatki vihjet nende ühisele mälestusele?

Tema imekaunid mustad silmad, mille valgekestad hiilgasid, liikusid aeglaselt veidi raskete laugude all, ja tema silmaterade sügavuses võis lugeda lõpmatut headust. Frédéric'i valdas jälle armastus, veel tugevam kui kunagi, ääretu. Seda leebet ilu vaadeldes vajus noormehe otsekui tardumusse; siiski ta raputas selle maha. Kuidas tõsta tema silmis oma väärtust? Milliste vahenditega? Ja olles mõttes otsinud, ei leidnud Frédéric midagi paremat peale raha. Ta tegi juttu ilmast, mis siin on vähem kõle kui Le Havre'is.

«Kas te käisite seal?»

«Jah, perekonnaasjus... ühe pärandi pärast.»

«Aa! Olen väga rõõmus teie üle,» ütles ta nii siira heameelega, et noormehe oli liigutatud, otsekui oleks talle osutatud mingi suur teenus.

Siis küsis proua Arnoux, mida ta kavatseb teha, sest mees peab millegagi tegelema. Frédéricile meenus tema väljamõeldis ning ta ütles, et tal on lootus pääseda Riiginõukogusse härra Dambreuse'i, deputaadi soosingul.

«Te võib-olla tunnete teda?»

«Ainult nime järgi.»

Siis küsis proua Arnoux tasa:

«Tookord viis ta teid ballile, kas pole nii?»

Frédéric vaikus.

«Seda ma tahtsingi teada saada, tänan.»

Seejärel esitas ta mõne diskreetse küsimuse noormehe perekonna ja kodunurga kohta. See on väga armastusväärne temast, et nii pika aja järel polnud ta neid unustanud.

«Aga... kas ma siis võisin seda?» küsis Frédéric.

«Ja te kahtlete selles?»

Proua Arnoux tõusis üles.

«Ma arvan, et te tunnete meie vastu siirast ning tugevat kiindumust. Jumalaga... ei, nägemiseni!»

Ja ta surus noorukil kätt, tugevasti, mehe kombel. Kas polnud see mingiks pandiks, lubaduseks? Frédéric

tundis nüüd suurt elurõõmu. Ta pidi end ohjeldama, et mitte laulda, ta tundis vajadust end välja puistata, ilmutada heldust, jagada almuseid. Ta vaatas ringi, kas pole kedagi, kellele oma abi pakkuda. Mitte ainustki kerjust ei möödunud tema lähedusest; ja see ohvri-meelne tuju haihtus, sest ta polnud inimesi, kes läheb sobivat juhust kaugemalt otsima.

Siis meenusid talle sõbrad.

Esimene, kellele ta mõtles, oli Hussonnet, teine Pellerin. Dussardier' tagasihoidlik positsioon nõudis loomulikult eriti tähelepanelikku suhtumist. Mis puutub Cisyse, siis rõõmustas Frédéric'i võimalus talle veidi oma rikkust demonstreerida. Ta saatis kõigile neljale kirjaliku kutse ilmuda tuleval pühapäeval täpselt kell üksteist, soolaleivapeole. Deslauriers'le tegi ta ülesandeks ka Sénécal kohale tuua.

Repetiitor oli vallandatud juba kolmandast pansionist; ta olnud vastu auhindade jagamisele, tavale, mida ta pidanud kahjulikuks võrdsuse seisukohast. Nüüd töötas ta kellegi masinaehitaja juures ega elanud juba pool aastat enam koos Deslauriers'ga.

Lahkumine polnud neile sugugi raske. Viimasel ajal käis Sénécali pool üha tööpluussis inimesi — puha patrioodid, puha töötajad, puha tubli rahvas, kuid kelle seltskond tundus advokaadile tüütav. Pealegi ei meeldinud talle mõned sõbra ideed, oivalised võitlusrelvana. Auahnusest vaikis ta sellest, pidades tähtsaks selle käsitlemise osavat ettevalmistamist, sest ta ootas kärsitusega suurt pööret, kus ta lootis läbi lüüa, leida oma koha.

Sénécali vaated olid omakasupüüdmatud. Igal õhtul, kui tema tööd ja toimetused olid lõppenud, tuli ta koju oma mansardi, ja raamatuist otsis ta kinnitust oma unelmaile. Ta tegi seletavaid märkusi «Ühiskondlikule lepingule». Ta ahmis endasse mõtteid «Sõltumatust Ringvaatest». Ta õppis tundma Mablyd, Morelyd, Fourier'd, Saint-Simoni, Comte'i, Cabet'd, Louis Blanc'i, kogu rasket vankritäit kirjanikke-sotsialiste, neid, kes nõuavad inimkonnale kasarmuelu taset, neid, kes tahaksid inimeste meelt lahutada lõbumajades või panna neid kõssitama kontorileti taha. Ja kõige selle segust oli ta loonud endale kõlbelise demokraatia ide-

aali, millel on karjamõisa ja ketrusvabriku kahekordne pale, mis kujutab endast omamoodi ameerikalikku Lakēdaimonit, kus indiviid eksisteeriks vaid selleks, et teenida ühiskonda, kõikvõimsamat, absoluutsemat, eksimatumat ning jumalikumat kui dalai-laamad ja Nebukadnetsarid. Tal polnud kahtlust selle idee teostumises lähemas tulevikus ja ta võitles raevukalt kõige vastu, mida pidas tollele ideele vaenulikuks, arutades kui geomeeter ja uskudes temasse pimesi kui inkvisiitor. Aadlitiitlid, ordenid, kassikuld, eriti livreed ja isegi liiga kõlavad kuulsused tekitasid temas raevu; raamatud aga, mida ta uuris, ja viletsus, milles ta elas, õhutasid iga päevaga tema vihkamist kõige esileküündiva või mistahes üleoleku ilmnemise vastu.

«Mida võlgnen ma sellele härrale, et talle viisakust osutada? Kui ta mind vajab, võib ta ise minu juurde tulla!»

Deslauriers lausa vedas ta kohale.

Nad leidsid oma sõbra magamistoast. Rullkardinad, topeltkardinad, veneetsia peeglid — miski ei puudunud siin. Frédéric istus, seljas sametkuub, röötsakil sügavas pehmes tugitoolis ja suitsetas türgi sigarette.

Sénécal kortsutas kulmu, otsekui vagatseja, kes on kaasa viidud lõbusale koosviibimisele. Deslauriers haaras kõike ainsa pilguga; siis tehes sügava kummarduse:

«Teie kõrgeausus! Minu suurim lugupidamine!»

Dussardier langes Frédéricile kaela.

«Nii et nüüd te olete rikas? Ah! Seda parem, tont võtaks, seda parem!»

Cisy ilmus, krepp kübaral. Pärast vanaema surma oli ta tõhusa varanduse omanik ja hoolis vähem lõbutsemisest kui sellest, et mitte olla nagu kõik teised, et «kanda erilist pitserit». Nii ütles ta.

Oli juba keskpäev, ja kõik haigutasid. Frédéric ootas veel kedagi. Kuuldes Arnoux' nime, tegi Pellerin gri-massi. Ta pidas teda renegaadiks, sellest ajast kui too loobus kunstist.

«Aga kui ajaksime õige läbi temata? Mida ütlete selle kohta?»

Kõik olid nõus.

Teener, pikad kedrid jalas, avas ukse; ja paistis söögituba, mille seinad olid kaetud kõrge tammepaneeliga ning kaunistatud kuldliistudega. Kaks kappi olid sööginõusid täis. Ahjul soojenesid veinipudelid; uute nugade terad särasid austrite kõrval. Klaaside piimjas värvitoonis oli midagi hubaselt mahedat, ja laud ägas ulukite, puuviljade ja igasuguste harukordsete roogade all. Neid peenusi ei suutnud hinnata Sénécal.

Ta alustas sellega, et nõudis koduküpsetatud leiba (võimalikult kõvemat), ja hakkas sel puhul kõnelema Buzançais' mõrvadest ja toiduainete kriisist.

Midagi säärast poleks juhtunud, kui enam oleks hoolitsetud maaviljeluse eest, kui mitte poleks jäetud kõike konkurentsi, anarhia võimusesse, kahetsusväärse minnalaskmise põhimõtte hooleks. Vaat kuidas kujuneb rahafeodalism, veel hullem kui endine feodalism! Kuid ettevaatust! Rahvas ei suuda end lõpuks ohjeldada ja sunnib kapitalivaldajaid tasuma tema kannatuste eest kas veriste pagendamiste näol või nende losside rüüstamise teel.

Frédérici kujutluses sähvatas pilt, kuidas üleskääritud käistega rahvamass voolab proua Dambreuse'i suurde salongi ja peksab peeglid piigihoopidega puruks.

Sénécal jätkas: töötasu ebapiisavuse tõttu on tööline õnnetum kui heloot, neeger ja paaria, eriti kui tal on lapsed.

«Kas peab ta lastest vabanema nende lämmatamise teel, nagu soovitab ma ei mäleta enam missugune inglise õpetlane? Malthuse pooldaja?»

Ja pöördudes Cisy poole:

«Kas tõesti me laskume selleni, et järgime alatu Malthuse nõuandeid?»

Cisy, kes ei teadnud midagi Malthuse alatusest ega isegi mitte tema olemasolust, vastas, et vaeseid siiski abistatakse palju ja et kõrgemad klassid...

«Ah! Kõrgemad klassid!» lausus sotsialist pilkavalt. «Kõigepealt, mingeid kõrgemaid klasse pole olemas; inimest ülendab vaid tema süda! Meie ei taha almust, teadke seda! Me tahame võrdsust, produktide õiglast jaotust.»

Ta nõudis, et tööline võiks saada kapitalistiks, samuti kui soldat koloneliks. Tsunftid, piirates õpipoiste arvu,

takistavad vähemalt tööliste liigset kuhjumist, ja vendlustunnet peavad ülal pidustused, lipud.

Hussonnet kui poeet kahetses taga lippe; Pellerin samuti, kuna hakkas tundma neile poolehoidu sest ajast, kui ta «Dagneaux» kohvikus oli kuulnud talansteerlaste vestlust. Ta kuulutas Fourier' suureks inimeseks.

«Minge ikka!» ütles Deslauriers. «Vana lojus, kes näeb riigipöördeis jumaliku kättemaksu avaldumist! See on niisama hea kui isand Saint-Simon ja tema kirik oma vihkamisega Prantsuse revolutsiooni vastu: kari veiderdajaid, kes tahavad meil taastada katolitsismi!»

Härra de Cisy, ilmselt selleks, et targemaks saada, või et näidata end heast küljest, küsis tasa:

«Nii et need kaks õpetlast pole samal arvamusel kui Voltaire?»

«Tema loovutan ma teile!» vastas Sénécal.

«Kuidas? Mina arvasin...»

«Ah ei! Tema ei armastanud rahvast!»

Seejärel läks kõnelus kaasaegseile sündmustele: hispaania abieludele, Rochefort'i raiskamistele, Saint-Denis' uuele kapiitlisaalile, mis viib maksude suuren-damisele. Sénécali arvates olid nad niigi suured küllalt.

«Ja milleks, issand jumal? Et ehitada paleesid muuseumipärdikuile, et korraldada meie väljakuil hiilgavaid paraade või et pidada ülal õukonna lakeide hulgas vanaaegset etiketti!»

«Ma lugesin ajakirjas «La Mode»,» ütles Cisy, «et Püha Ferdinandi päeval olevat Tuileries's ballil kõik inimesed olnud kostümeeritud klounideks.»

«Kas see pole haletsusväärne!» lausus sotsialist, kehitades vastikusest õlgu.

«Aga Versailles' muuseum!» hüüatas Pellerin. «Räägime sellest! Need kõlupead on ühe Delacroix' maali teinud lühemaks ja ühe Gros' pikemaks! Louvre'is on nad kõik lõuendid nii osavasti restaureerinud, kraapinud ja võõbaga üle soperdanud, et kümne aasta pärast pole neist võib-olla enam ühtegi järel. Mis aga puutub vigadesse kataloogis, siis on üks sakslane kirjutanud nende kohta terve raamatu. Ausõna, välismaalased naeravad meie üle!»

«Jah, me oleme Euroopa pilkealused,» ütles Sénécal.

«Kõik sellepärast, et kunst on allutatud kroonile.»

«Kuni pole üldist valimisõigust...»

«Lubage!» Kunstnik, keda kakskümmend aastat polnud võetud vastu ühelegi kunstinäitusele, oli vihane võimu peale. «Äh, jäetagu meid rahule! Mina isiklikult ei nõua midagi! Ainult et Kojad peaksid seaduste abil toetama kunsti huvisid. Tuleks avada esteetika kateeder ja leida selline professor, kes oleks ühtaegu praktik ja filosoof ning suudaks, nagu võib loota, liita rahvahulki. Te teeksite hästi, Hussonnet, kui paneksite selle kohta sõnakese oma lehte.»

«Kas siis ajalehed on meil vabad? Kas me ise oleme vabad?» lausus Deslauriers ägedusega. «Kui vaid mõtelda, et enne kui saad loa paadi jõe le lasta, läheb võib-olla vaja kuni kakskümmend kaheksa formaalsust, tuleb tahtmine minna elama inimesesööjate juurde! Valitsus õgib meid! Kõik kuulub temale: filosoofia, õigus, kunstid, õhk; ja Prantsusmaa ägab ära-vaevatuna sandarmi saapa ja papi sutaani all!»

Tulevane Mirabeau valas niiviisi välja ohtralt oma sappi. Lõpuks võttis ta klaasi, tõusis püsti, ja toetades käe puusale, hüüdis silmade välkudes:

«Ma joon kehtiva korra täieliku hävingu nimel, see tähendab kõige selle kadumiseks, mille nimeks on Privileeg, Monopol, Haldus, Hierarhia, Valitsusvõim, Riik!» — ja veel valjema häälega: «mida ma tahaksin purustada vaat nii!» Ja ta viskas vastu lauda ilusa jalaga klaasi, mis lendas tuhandeks killuks.

Kõik aplodeerisid, ja kõige enam Dussardier.

Ülekohtu vaatepildid panid tal südame tugevasti peksma. Ta tundis muret Barbèsi pärast, kuuludes ise nende kilda, kes sööstavad sõiduki alla, et aidata mahakukkunud hobuseid. Tema eruditsioon piirdus kahe teosega: ühe pealkiri oli «Kuningate roimad», teisel «Vatikani saladused». Ta kuulas advokaati ammuli sui, suure mõnuga. Lõpuks ei suutnud ta end ohjeldada:

«Mina heidan ette Louis-Philippe'ile seda, et ta on hüljanud poolakad!»

«Üks hetk!» ütles Hussonnet. «Kõigepealt, Poolat pole olemas; see on La Fayette'i väljamõeldis! Üldreeglina on poolakad kõik pärit Saint-Marceau eeslinnast, tõelised poolakad aga uppusid koos Poniatowskiga.»

Lühidalt, «ta ei lase end enam sisse vedada», ta on «kõigest sellest loobunud». See on ju sama mis mere-madu, Nantes'i edikti tühistamine ja «too vana loba-jutt Pärtliööst».

Sénécal, kaitsmata poolakaid, hakkas kinni ajatirjaniku viimastest sõnadest. On laimatud pappe, kes eelkõige kaitsesid rahvast, ja ta nimetas katoliiklikku liigat «demokraatia koiduks, suureks liikumiseks võrd-ause kasuks protestantide individualismi vastu».

Frédéric oli veidi imestunud neist ideedest. Ilmselt olid nad igavad ka Cisyle, sest ta viis kõneluse teatri «Gymnase» elavaile piltidele, mis tol ajal meelitasid ligi palju rahvast.

Sénécal'i kurvastas seegi. Säärased vaatemängud laostavad proletarlaste tütarde kõlblust; ja siis sea-vad need nähtavale jultunud toredust. Seepärast õigus-tas ta baieri üliõpilasi, kes olid teotanud Lola Montez¹. Rousseau eeskujul austas ta rohkem söekaevuri naist kui kuninga armukest.

«Te põlgate ära trühvlid!» väitis majesteetlikult vastu Hussonnet.

Ja ta võttis kaitse alla sellised daamid Rosanette'ile mõeldes. Siis tegi ta juttu tema ballist ja Arnoux' kostüümist.

«Räägitakse, et tema asjad olevat kõikuma löönud,» lausus Pellerin.

Pildikaupmehel oli hiljaaegu lõppenud kohtuprotsess tema maavalduste pärast Belleville'is, ja nüüd oli ta osanikuks Alam-Bretagne'i kaoliinikompaniis koos teiste samasuguste naljameestega nagu ta ise.

Dussardier teadis asja kohta rohkem, sest tema pere-mees härra Moussinot oli hankinud informatsiooni Arnoux' kohta pankur Oscar Lefebvre'ilt, ja too oli vastanud, et peab Arnoux'd ebasoliidseks isikuks, tun-des tema mõningaid veksliaju.

Dessert oli lõppenud; siirduti salongi, mis oli samuti kui Rosanette'i oma üle tõmmatud kollase damastiga ning sisustatud Louis XVI stiilis.

¹ Lola Montez — hispaania naisavantürist (1820—1861), kes 1846. a. ilmus Müncheni ja sai Baieri kuninga Ludwig I armukeks.

Pellerin heitis Frédéricile ette, et ta polnud valinud pigem uuskreeka stiili. Sénecal rapsas tikke vastu seinakatet. Deslauriers ei teinud mingeid märkusi. Kuid ta tegi neid raamatukogus, mille ta nimetas väikese tüdruku raamatukoguks. Enamik kaasaegseist autoreist oli siin esindatud. Oli võimatu rääkida nende teostest, sest Hussonnet hakkas sedamaid jutustama anekdoote nende isikute kohta, kritiseeris nende välimust, käitumist, riietust, ülistades mingisuguseid viieteistkümnenda järgu vaimusuurusi, tehes maha esmaklassilisi talente ja kahetsedes teadagi moodsat dekadentsi. Mõnes külaluuletaja laulukeses üksi on rohkem luulet kui kõigi XIX sajandi lüürikute loomingu ühtekokku. Balzac oli liialdatult üles kiidetud, Byron maha paisatud, Hugo ei taibanud midagi teatrilt, ja nii edasi.

«Miks puuduvad teil köited meie töölispoeetide loomingust?» küsis Sénecal.

Ja härra de Cisy, kes tegeles kirjandusega, oli imestunud, et ei näe Frédérici laual «mõnd neist uutest füsioloogiaist — suitsetaja, õngitseja, tolliametniku füsioloogiat».

Sõbrad ärritasid Frédéric'i sel määral, et tal tekkis isu nad üksest välja visata. «Aga ma muutun lihtsalt tobedaks!» Ja viies Dussardier' kõrvale, küsis ta, kas ta ei saaks tolele millegagi kasulik olla.

Tubli noormees oli liigutatud. Ta töötas kassapidajana ega tundnud millestki puudust.

Seejärel kutsus Frédéric Deslauriers' magamistuppa ja võttis laualaekast kaks tuhat franki:

«Võta, mu sõber, pista taskusse! See on mu vanade võlgade jääk.»

«Aga... ajaleht?» küsis advokaat. «Sa ju tead küll, ma olen juba rääkinud sellest Hussonnet'ga.»

Kui Frédéric vastas, et ta «on praegu veidi kitsikus», naeratas Deslauriers õelalt.

Pärast likööri joodi õlut; pärast õlut grokki. Piibud pandi jälle tossama. Viimaks kell viis õhtul läksid kõik külalised minema. Ja nad sammusid kõrvuti ega rääkinud, kuni Dussardier äkki tegi juttu sellest, kui toredasti Frédéric neid vastu oli võtnud. Kõik nõustusid sellega.

Hussonnet arvas eine olevat olnud pisut liiga raske. Sénecal kritiseeris sisustust, mis peegeldavat Frédérici tühisust. Cisy arvas sedasama. Seal puudus absoluutselt «eriline pits».

«Ma leian,» ütles Pellerin, «et ta võinuks väga hästi minult maali tellida.»

Deslauriers vaikis, püksitaskus krabisevad pangatähed.

Frédéric jäi üksi. Ta mõtles oma sõpradele ja tundis, kuidas neid lahutab temast sügav kraav täis pimedust. Ta oli ulatanud ometi neile käe, kuid tema südamlükas sirus polnud leidnud vastukaja.

Talle meenus, mis Pellerin ja Dussardier olid ütelnud Arnoux' kohta. Kahtlemata on see väljamõeldis, laim. Kuid milleks? Ja ta nägi juba proua Arnoux'd laostununa, nutvana, müümas oma mööblit. See mõte piinas teda kogu öö. Järgmisel päeval läks ta tema juurde.

Teadmata, kuidas teatada talle seda, mida teadis tema, küsis ta keskustelu korras, kas Arnoux valdab ikka endiselt oma Belleville'i maatükke.

«Jah, endiselt.»

«Ta on nüüd vist osanik ühes Bretagne'i kaoliini-kompaniis?»

«See on tõsi.»

«Tema vabrikus on kõik küllap vist hästi?»

«Nojah... ma oletan seda.»

Ja märgates, et Frédéric köhkleb, küsis daam:

«Mis teiega ometi on? Te teete mulle hirmu!»

Frédéric teatas talle pikendatud vekslite loo. Proua Arnoux langetas pea ning ütles:

«Seda ma arvasin!»

Ja tõepoolest, kasuliku spekulatsiooni lootuses oli Arnoux keeldunud müümast oma maad, pantinud selle suure summa eest, ja leidmata ostjaid, otsustanud asja parandada, ehitades sellele vabriku. Ehituskulud olid ületanud eelarve. Proua Arnoux ei teadnud asjast rohkem midagi. Tema mees väldib igasuguseid küsimusi ja kinnitab alatasa, et «kõik läheb väga hästi».

Frédéric püüdis teda rahustada. See on võib-olla ainult ajutine kitsikus. Muide, kui ta kuuleb midagi, teatab ta sellest.

«Oo jaa, tõepoolest!» ütles daam, pannes kokku kaks kätt anuva pilguga, mis oli täis hurma.

Niisiis võis Frédéric talle kasulik olla. Ta astub nõnda selle naise ellu, tema südamesse!

Ilmus Arnoux.

«Oh kui kena teist, et tulite mind lõunale kutsuma!»

Frédéric jäi tummaks.

Arnoux rääkis tühistest asjadest, siis hoiatas ette oma naist, et tuleb koju väga hilja, sest tal on kokkusaamine härra Oudryga.

«Tema juures kodus?»

«Aga muidugi tema juures.»

Trepist alla minnes tunnistas Arnoux, et Rosanette on täna vaba ja nad lähevad üheskoos lõbutsema «Moulin-Rouge'i». Ja et tal alati oli vajadus kellelegi südant puistata, palus ta Frédéricil saata teda kuni Rosanette'i ukseni.

Selle asemel et sisse astuda, jalutles ta kõnniteel, uurides kolmanda korruse aknaid. Äkki lükati kardinaid kõrvale.

«Aa! Braavo! Papi Oudry on läinud. Head õhtut!»

Nii et papi Oudry oli Rosanette'i ülalpidaja? Nüüd ei osanud Frédéric enam midagi mõelda.

Sellest päevast peale oli Arnoux veel sõbralikum kui varem. Ta kutsus teda oma armukese juurde lõunale, ja peagi hakkas Frédéric külastama mõlemat maja.

Rosanette'i juures oli lõbus. Sinna sõideti õhtuti pärast klubis viibimist või teatrietenduselt tulles. Joodi tass teed, mängiti partii lotot. Pühapäeviti harrastati silpmõistatusi. Rosanette, lärmakam kui kõik teised, leiutas igasuguseid veidraid tempe; nii jooksis ta neljakäpuli mööda tuba või pani pähe vateeritud tanu. Kui ta vaatas aknast möödakäijaid, kandis ta peas nahkkübarat; ta suitsetas pitsiga piipu, laulis tiirooli laule. Pärastlõunati jõudeoleku ajal lõikas ta välja lilli sitsriidest, kleepis neid ise aknaruutudele, tõmbas mingiga kokku kaks väikest koeranässi, põletas suitsuküünlaid või ennustas kaartidelt tulevikku. Suutmata vastu panna oma ihadele, võis ta sattuda vaimustusse mõnest iluasjakesest, mida oli näinud, ei saanud selle pärast und, jooksis seda ostma, vahetas teise vastu; ta rikkus mõttetult kangaid, kaotas oma

väärisehteid, pillas raha, oleks müünud oma viimase särri, et hankida loož eeslavale. Sageli küsis ta Frédéricilt mõne loetud sõna tähendust, kuid ei kuulanud tema vastust, sest kargas kähku teisele mõttele, kuhjates üha küsimusi. Rõõmupuhangud vaheldusid tal lapsikute vihapursetega; või siis jälle ta vajus unelmaisse, istudes kamina ees põrandal, pea longus, kaks kätt ümber põlvede, liikumatult kui kangestunud nastik. Temast väljagi tegemata riietus ta Frédérici ees, tõmbas aeglaselt siidsukki jalga, siis pesi nagu ohtra veega, painutades keha kui värelev najaad. Ja tema naer valgete hammaste särades, tema sädemeid pilduvad silmad, tema ilu, tema lõbusus pimestasid Frédéric'i ning piitsutasid üles tema närve.

Proua Arnoux' leidis Frédéric alati kas oma põnni lugema õpetamas või seismas Manthe'i tooli taga, kes harjutas klaveril heliredeleid. Kui tal oli käsil mingi õmblustöö, tundis Frédéric suurt õnne, kui sai tõsta vahel üles mahakukkunud kääre. Kõik selle naise liigutused olid majesteetlikult rahulikud. Tema väikesed käed näisid kui loodud almuste jagamiseks, pisarate kuivatamiseks; ja tema hääles, loomult veidi kumedas, kuuldus hellitavaid intonatsioone ja nagu tuulepuhangu kergust.

Ta polnud vaimustatud kirjandusest, aga tema vaimu võlusid lihtsad ning ehtsatundelised sõnad. Ta armastas reisida, kuulata tuulekahinat metsas ja kõndida paljapäi vihma käes. Frédéric kuulas kõike seda hubase tundega ning arvas, et nii algabki nende lähemine.

Suhtlemine nende kahe naisega kujutas tema elus otsekui kahesugust muusikat: üks oli ülemeelik, tormakas, lõbustav, teine seevastu pühalikult tõsine, peaaegu palvuslik. Ja kõlades ühtaegu, paisusid nad üha ja segunesid vähehaaval, sest kui proua Arnoux vaid juhuslikult puudutas teda sõrmega, kerkis sedamaid silme ette tolle teise kuju, ilmutades end tema ihale, sest et sealtpoolt võis noormees ennem õnnestumist loota; kui ta aga Rosanette'i seltskonnas juhtus tundma südameerutust, meenus talle sedamaid tema suur armastus.

Seda segunemist põhjustas ka sarnasus mõlema kor-

teri sisustuses. Üks kahest kirstust, mida kunagi võis näha Montmartre'i bulvaril, kaunistas nüüd Rosanette'i söögituba, teine aga proua Arnoux' salongi. Mõlemas majas olid lauaserviisid sarnased, ja isegi tugitoolidel vedelesid samasugused sametist tanumüt-sid. Ka oli terve hulk väikesi kingitusi — sirme, laekaid, lehvikuid — rännanud naise juurest armukese juurde ja tagasi, sest vähimagi piinlikkusega võttis Arnoux sageli ühelt ära talle kingitud eseme, et kinkida see teisele.

Rosanette ja Frédéric naersid koos tema näruste harjumuste üle. Ühel pühapäeval pärast lõunat viis Rosanette Frédérici ukse taha ja näitas talle Arnoux' palitu taskus kotti kookidega, mis ta äsja oli laualt osavasti näpanud, ilmselt et kostitada nendega oma pisikest peret. Härra Arnoux laskus koerustükkideni, mis lähenesid häbitegudele. Tema luges oma kohuseks tüssata linnatolli; teatrisse ei läinud ta kunagi raha eest; teise klassi piletiga võis tema kinnituse järgi alati trügida esimesse. Ja ta jutustas kui suurepäras-t nalja, kuidas ta tavatseb ujulas teenijale määratud karpi lasta püksinööbi kümne suu suuruse mündi asemel. Ometi ei takistanud kõik see Rosanette'i teda armastamast.

Ühel päeval siiski ütles ta Arnoux'st kõneldes:

«Ah, ta on mu lõppude lõpuks ära tüüdanud! Olen temast villand! Ausõna! Aga seda halvem, leian endale teise!»

Frédéric tähendas, et «teine» on juba leitud ja tema nimi on härra Oudry.

«Noh, ja mis sellest?» ütles Rosanette.

Ja siis jätkas ta, pisarad hääles:

«Ma ju nõuan talt nii vähe, kuid ta ei taha, lojus! Ei taha! Mis aga puutub tema lubadustesse, oo — see on hoopis teine asi!»

Ta oli lubanud talle koguni veerandi tuludest nois kuulsais kaoliinikaevandustes; mingeid tulusid pole aga näha, samuti ka kašmiirsalli, millega ta teda juba pool aastat hullutab.

Frédéric mõtles endamisi, et kingib talle jalamaid salli. Kuid Arnoux võinuks seda pidada endale õppe-tunniks ning pahaseks saada.

Kõigest hoolimata oli ta hea, seda kinnitas isegi tema naine. Ent milline meeletu! Selle asemel et kut-
auda inimesi enda poole lõunale, kostitas ta nüüd oma
tuttavaid restoranis. Ta ostis täiesti tarbetuid esemeid,
nagu kuldkette, seinakelli, igasuguseid majapidamis-
tarbeid. Proua Arnoux näitas isegi Frédéricile kori-
doris tohtu suurt tagavara soojenduskotte, teekanne
ja samovare. Lõpuks ühel päeval usaldas ta talle oma
mure: Arnoux oli sundinud teda alla kirjutama härra
Dambreuse'i nimele väljaantud vekslile.

Frédéric püsis samal ajal oma kirjanduslike plaanide
juures, mis olid talle tema enda silmis omamoodi
auküsimuseks. Ta tahtis kirjutada esteetika ajaloo, mis
pidi olema Pelleriniga peetud vestluste tulemuseks;
siis kavatses ta kujutada draamades mitmesuguseid
momente Prantsuse revolutsioonist ja luua ühe suure
komöödia Deslauriers' ja Hussonnet' kaudsel mõjul.
Sageli töö ajal möödus tema silme eest kord ühe, kord
teise naise nägu. Ta võitles soovi vastu teda näha
saada, kuid andis sedamaid järele sellele soovile; ja
naastes proua Arnoux' juurest, oli ta veel nukram.

Ühel hommikul, kui ta heietas kamina ääres oma
melanhoolseid mõtteid, astus sisse Deslauriers. Séné-
cali ässituskõned olid teinud rahutuks tema patrooni,
ja järjekordselt oli mees leivata.

«Mida mina siis sinu arvates sinna parata saan?»
küsis Frédéric.

«Mitte midagi! Sul pole raha, ma tean. Aga sa ehk
leiaksid talle koha kas härra Dambreuse'i või ka
Arnoux' kaudu?»

Viimane võiks vajada inseneri oma vabrikus. Frédé-
ricil sähvatas mõte: Sénécal saaks talle teatada, millal
Arnoux sõidus viibib, edasi anda kirju, olla abiks
tuhandel puhul, mis ette juhtuvad. Mehed osutavad
alatasi üksteisele selliseid teenuseid. Pealegi leiab ta
mooduse tema kasutamiseks, nii et too midagi ei
aima. Juhus saadab talle abilise, see on hea enne,
millest tuleb kinni haarata. Teeseldes ükskõiksust,
vastas ta, et võib-olla annab asi end lahendada ja ta
võtab selle käsile.

Asja kallale asus ta viivitamatult. Arnoux nägi suurt
vaeva oma vabrikuga. Ta otsis hiina vasepunast; kuid

tema värvid lendusid põletamisel. Et vältida fajansi pragunemist, segas ta lupja saue hulka. Kuid tooted purunesid enamasti, joonistuste emailil tekkis mulle, suured plaadid kõmmeldusid; ja omistades need ebaõnnestumised vabriku viletsale tehnilisele varustusele, tahtis ta tellida uued pihustusseadmed, uued kuivatid. Frédéricile meenusid mõned neist asjadest; ta ilmus Arnoux' juurde ning teatas talle, et oli leidnud ühe väga kõva mehe, kes on võimeline leiutama tema kurikuulsat punast värvi. Arnoux hüppas seepeale püsti, siis aga, olles sõbra ära kuulanud, vastas, et ta ei vaja kedagi.

Frédéric hakkas üles kiitma Sénécali oivalisi teadmisi, kes on ühes isikus insener, keemik ja arvepidaja, esmaklassiline matemaatik.

Fajansivabrikant nõustus temaga kokku saama.

Neil tekkis tüli tasu küsimuses. Frédéric astus vahele ja saavutas nädala lõpuks, et sõlmiti sobing.

Kuid tehas asus Creil's, ja Sénécal ei saanud millegagi Arnoux'd aidata. See üpris lihtne kaalutlus lõi Frédérici meeoleolu päris alla nagu mingi tõeline ebaõnnestumine.

Ta mõtles, et mida enam Arnoux eemaldub oma naisest, seda enam on tema juures šansse Frédéricil endal. Ja siis hakkas ta Rosanette'i ühtelugu üles kiitma. Ta osutas kõigile seikadele, kus Arnoux selle naise suhtes oli ülekohtune olnud, jutustas Rosanette'i hiljutisest ebamäärasest ähvardusest, mainis isegi kašmiirsalli ega vaikinud sellest, et sõbratar süüdistab teda ihnuses.

Arnoux, valusasti puudutatud sellest jutust (pealegi hakates tundma rahutust), kinkis Rosanette'ile kašmiirsalli, aga noomis teda Frédéricile kaebamise pärast. Kui sõbratar seepeale ütles, et oli talle sada korda tema lubadust meenutanud, väitis ta, et oli asja unustanud, sest tal on liiga palju töid ja toimetusi.

Järgmisel päeval ilmus Frédéric Rosanette'i juurde. Kuigi kell oli juba kaks, lamas Marssal alles voodis; ja tema peatsi juures istus Delmar väikese ümmarguse laua taga ning lõpetas parajasti tüki maksapasteedi söömist. Rosanette hüüdis juba eemalt:

«On käes, on käes!»

Beejārel võttis ta Frédéricil kõrvast kinni, suudles teda laubale, tänas sõnaohtralt, ütles talle sina, tahtis isegi voodiservale istuma panna. Tema kaunid õrnad silmad sätendasid, niiske suu naeratas, käisteta säravat paistsid täidlased käsivarred; ja aeg-ajalt tundis noormees läbi batisti tema keha plinke vorme. Delmar pööritas samal ajal silmi:

«Aga tõepoolest, mu sõbratar, mu kallike!...»

Sama kordus ka järgmistel külaskäikudel. Niipea kui Frédéric sisse astus, upitas Rosanette end padjal kõrgemale, et noormehel oleks mugavam teda suudelda, nimetas teda kallikeseks, lemmikuks, pistis talle lille nõõpauku, kohendas kaelasidet. Need õrnused kahekordistusid alati, kui Delmar oli kohal.

Kas oli see mingi lähenemiskatse? Frédéric arvas seda. Aga mis puutub sõbra petmisse, siis Arnoux tema asemel ei häbeneks sugugi seda teha. Ja tal on ju õigus loobuda voorusest tema armukese suhtes, kui ta alati on olnud vooruslik tema naisega. Sest Frédéric arvas, et see on nii, või pigem ta tahtis seda endale ette luisata oma otse hämmastava arguse õigustuseks. Ometi ta leidis, et tema käitumine on totter, ja ta otsustas pikema jututa tegelema hakata Marssaliga.

Ja nõnda ühel pärastlõunal, kui Rosanette oli kummargil oma kummuti ees, lähenes ta talle ning embas teda nii ilmselt ühemõtteliselt, et naine ajas enda järsult sirgu ning punastas sügavasti. Frédéric kordas oma üritust. Siis puhkes Rosanette nutma, öeldes, et ta on väga õnnetu, aga et see ei anna veel põhjust teda põlata.

Frédéric kordas oma katseid. Nüüd võttis Rosanette teise hoiaku: ta naeris üha. Noormees arvas kavaluseks vastata samas toonis, kuid pakkus üle. Ta näitas end üleliia lõbusana, et naine võinuks uskuda tema siirust; ja nende kamraadlikkus oli takistuseks igasuguse tõsise tundmuse avaldamiseks. Lõpuks ühel päeval ütles Rosanette, et ta ei soovi vastu võtta kellegi teise jäänuseid.

«Kelle teise?»

«Jah, teise! Mine aga oma proua Arnoux' juurde!»

Frédéric oli sageli rääkinud temast; Arnoux'l oma korda oli sama maania. Rosanette'il katkes lõpuks kannatus kuulda alatasa selle naise ülistamist; ja tema etteheide oli omamoodi kättemaks.

Frédéricil tekkis tema vastu vimmm.

Pealegi hakkas Rosanette teda tugevasti ärritama. Mõnikord, mängides kogenut armuasjades, rääkis ta armastusest väga pahasti ning skeptilise irvitusega, nii et tekkis isu talle kõrvakiilu anda. Veerand tundi hiljem oli armastus ainus ilus asi maailmas, ja pannes käed ristamisi rinnale, otsekui kedagi emmates, sosistas ta: «Oo jaa, see on hea, nii hea!» — joobumusest rauges, silmalaud poolkinni. Oli võimatu teda käsitada, näiteks selgust saada, kas ta armastab Arnoux'd, sest ta pilkas teda, aga samal ajal näis teda ka armukadetsevat. Sama lugu oli Vatnaziga, keda ta nimetas kord alatuks närakaks, samas jälle oma parimaks sõbratariks. Üldse kogu tema olemuses, isegi selles, kuidas ta oma juuksemõigast keerutas, oli midagi tabamatut, mis sarnanes väljakutsega; ja Frédéric ihaldas teda, eelkõige lõbust teda võita ja tema üle valitseda.

Kuidas toimida? Sest sageli saatis ta Frédérici vähimagi tseremoonitsemiseta tagasi, ilmudes vaid viivuks uksele, et sosistada: «Ma pole täna vaba, kuni õhtuni!» Või siis leidis Frédéric ta tosina külaliste seltskonnas. Aga kui nad olid üksi, võis kihla vedada, et ühtelugu ilmub takistusi. Frédéric kutsus teda lõunale, aga ta keeldus alati; ühel korral ta nõustus, kuid ei ilmunud. Frédérici peas tekkis lausa makjavallilik idee.

Teades Dussardier' kaudu Pellerini etteheitest temale, võttis Frédéric nõuks tellida talt Marssali portree, elu-suuruses portree, mis nõuaks palju seansse; ta ise ei jätaks neist ühtegi vahele. Kunstniku tavaline ebatäpsus soodustaks nende viibimist kahekesi. Nii tegi ta Rosanette'ile ettepaneku lasta end maalida, et kinkida see pilt oma kallile Arnoux'le. Rosanette nõustus, sest nägi juba end keset Suurt Salongi aukohal, rahvamass tunglemas pildi ees. Ka ajalehed hakkavad temast rääkima, nii et korrapealt ta «läheb moodi».

Pellerin haaras õhinal ettepanekust kinni. See portree pidi tegema temast suure mehe, pidi saama šedöövriks.

Ta laskis mõttes silme eest mööda kõik suurte meistrite portreed, mida ta tundis, ja otsustas lõplikult Tiziani kasuks, millele ta kavatses lisada kaunistusi Veronese maneeris. Nõnda siis teostab ta oma kavatsuse ilma iga-suguste kunstlike varjudeta, vabas heledas valguses, mis

näitab ihu ühesainsas toonis ja paneb sätendama kõrvalesemed.

«Kui paneksin talle õige selga,» mõtles ta, «roosa siidkleidi koos idamaise burnusega? Oh ei! Käigu kuradile burnus! Või pigem riietan ta sinisesse sametisse tumehallil foonil? Samuti võiks talle maalida valge gipüürpitsist kaeluse, musta lehviku ja taha sarlakpunase kardina.»

Ja nõnda otsiskelles avardas ta iga päevaga oma kavandit ning oli sellest vaimustuses.

Tal peksis süda, kui Rosanette Frédérici saadetuna ilmus tema juurde esimesele seansile. Kunstnik pani ta seisama poodiumile keset tuba. Ja kurtes valgustuse üle ning kahetsedes taga oma endist ateljeed, pani ta Rosanette'i esmalt küünarnukiga toetuma pjedestaalile, seejärel istuma tugitooli; kord eemaldudes temast, siis jälle lähenedes, et kohendada sõrmenipsatusega tema kleidi volte, uuris ta teda silmi pilutades ja küsis mõne sõnaga Frédéricilt nõu.

«Siiski ei!» hüüatas ta. «Ma tulen tagasi oma esialgse idee juurde! Teen teist veneetslanna!»

Tal saab olema seljas moonpunane sametkleit kuldvööga, ja laia käise alt, ääristatud hermeliiniga, paistab paljas käsi, toetumas trepi käsipuule tema selja taga. Vasakul kerkib kõrge sammas kuni lõuendi lõpuni, sulades ühte võlvkaare arhitektuuriliste detailidega. Kaare all paistavad ähmaselt peaaegu mustad apelsinipuude salud sinitaeva taustal, kus pilved moodustavad valgeid vööte. Vaibaga kaetud balustril asetseb hõbeliual lillekimp, merevaigust roosikrants, pistoda ja vanast veidi kollasest elevandiluust laegas, kuhjaga täis kuldsekiine; mõned mündid, langenud siin-seal põrandale, moodustavad rea sätendavaid pritsmeid, et juhtida tähelepanu tema jalalabale, sest see peab asetsema trepi eelviimasel astmel loomulikus liikumises ja heledas valguses.

Kunstnik tõi piltide kasti ja asetask selle poodiumile, et moodustada aste; seejärel pani ta aksessuaarina taburetite, mis asendas balustraadi, oma tööpluusi, ühe sardiinikarbi, pakikese sulgi, noa; ja olles visanud Rosanette'i ette tosina suuri vaskmünti, palus ta teda võtta poos.

«Kujutlege endale, et kõik need esemed on aarded,

luksuslikud kingitused. Pea veidi paremale! Suurepä-rane! Ja ärge enam liigutage! See majesteetlik hoiak sobib imehästi teie ilu laadile.»

Seljas oli tal šoti kleit, käes suur muhv, ja ta pidi end pingutama, et mitte naerma hakata.

«Mis puutub soengusse, siis sellesse me põimime pärli-kee; see loob punastes juustes alati oivalise efekti.»

Marssal Rosanette protesteeris ägedasti, väites, et tema juuksed pole punased.

«Oh, jätke jutt! Maalikunstnike punane pole sama mis lihtsurelikel!»

Ta hakkas visandama esemete paigutust; ja sel mää-ral oli ta mõttes hõivatud renessansi suurist kunstni-kest, et aina rääkis neist. Terve tunni vältel uneles ta kuuldavalt nende inimeste hiilgavast elust täis geniaalsust, kuulsust ja toredust, nende triumfaalseist sissesõit-mistest linnadesse ja pidustustest tõrvikute valgusel, keset poolalasti naisi, kaunid kui jumalatarid.

«Te olnuksite nagu loodud elama noil aegadel. Teie omadustega naine väärinuks vürsti!»

Rosanette leidis, et need komplimendid on üpris arm-sad. Määrati kindlaks järgmise seansi päev. Frédéric võttis enda peale aksessuaarid kohale toimetada.

Kuumast ahjust oli Rosanette veidi uimane, seepärast läksid nad tagasi jalgsi mööda du Baci tänavat ja jõud-sid välja Kuningasillale.

Oli ilus ilm, külm, ent selge. Päike vajus looja, Cité mõned majaaknad särasid eemal nagu kuldplaadid, kuna tagapool paremal Jumalaema kiriku tornid joonistusid mustadena sinitaeva taustal, mis silmapiiril kattus õrna halli vinega. Puhatas tuuleil. Rosanette teatas, et ta tunneb nälga, ja nad astusid Inglise kondiitriärisse.

Noored naised koos oma lastega sõid seistes marmor-leti ääres, kus klaaskuplite all oli tihedasti koos taldri-kuid väikeste kookidega. Rosanette sõi kaks vahukoore-kooki. Tuhksuhkrust tekkisid tal suunurkadesse väike-sed vurrud. Nende pühkimiseks võttis ta vahetevahel muhvist taskurätiku; rõhelisest siidist kapuutsi raamis-tuses sarnanes tema nägu puhkenud roosiga lehtede vahel.

Nad läksid edasi. Paix' tänaval seisatas Rosanette kul-

lassepaari ees ning vaatles üht käevõru. Frédéricil tek- kis soov see talle kinkida.

«Ei,» ütles naine, «säasta oma raha.»

Need sõnad solvasid noormeest.

«Mis on mu kullakesel? Kas ollakse nukker?»

Ja vestlus algas uuesti; nagu tavaliselt hakkas Fré-déric kinnitama oma armastust.

«Sa tead ju küll, et see on võimatu!»

«Miks?»

«Ah! Sellepärast et...»

Nad sammusid kõrvuti, Rosanette toetus Frédérici käsivarrele, ja tema kleidi volangid riivasid noormehe jalgu. Ja siis meenus Frédéricile talvine videvik, millal mööda sama kõnniteed sammus tema kõrval nõnda-samuti proua Arnoux. Ja see mälestus haaras ta sel mää-ral, et ta ei märganud enam Rosanette'i ega mõtelnud temale.

Too vaatas huupi enda ette, lastes end kergelt järel vedada nagu laisk laps. Oli kellaaeg, millal naastakse jalutussõidult, ja sõidukid vurasid väledasti mööda kuiva sillutist. Ilmselt meenusid talle Pellerini meeli-tused ja ta ohkas:

«Ah! On alles õnnelikke inimesi! Tõepoolest ma olen loodud rikka mehe jaoks.»

Frédéric vastas jõhkras toonis:

«Aga teil on ju üks säärane olemas!» — sest kõigi teada oli härra Oudry kolmekordne miljonär.

Osutus, et Rosanette ei soovinud midagi rohkem kui temast vabaneda.

«Kes teid keelab?»

Ja noormees andis vaba voli oma teravaile pilkeile tolle parukaga vanamehe kulul, veendes Rosanette'i, et säärane armuvahekord on vääritu ja ta peab selle lõpe-tama.

«Jah,» vastas Marssal, otsekui iseendaga kõneldes. «Kahtlemata teengi ma seda lõppude lõpuks!»

Frédéric'i vaimustas selline omakasupüüdmatust. Naine aeglustas sammu; noormees arvas, et ta on väsi-nud. Kuid ta keeldus visalt sõidukit võtmast ja laskis Frédérici minema oma ukse ees, saates talle õhusuud-luse.

«Ah, kui kahju! Ja kui vaid mõelda, et on lolle, kes peavad mind rikkaks!»

Süngena naasis ta koju.

Hussonnet ja Deslauriers ootasid teda seal.

Boheemlane istus tema laua taga ja joonistas türklaste päid, advokaat oli heitnud poriste saabastega diivanile ja tukkus.

«Aa, lõpuks ometi!» hüüdis ta. «Kuid milline tige ilme! Võid sa mu ära kuulata?»

Repetiitorina polnud ta enam moes, sest ta topp's oma õpilased täis teooriaid, mis eksamite sooritamisel ainult halba tegid. Paar-kolm korda esines kohtus, kaotas protsessid, ja iga uus pettumus viis ta üha kindlmini tagasi oma vana unistuse juurde ajalehest, kus ta võiks end ilmutada, kätte tasuda, oma sappi välja valada ja oma ideid kuulutada. Ja kõigele lisaks tuleks rikkus ja kuulsus. Selle lootusega vedaski ta ninapidi boheemlast, sest Hussonnet'l oli oma ajaleht.

Käesoleval ajal trükkis ta seda roosal paberil; ta mõtles välja kõmujutte, koostas reebuseid, üritas alustada poleemikaid ja kavatses (ruume omamata) korraldada kontserte. Aastaabonement «andis õiguse platsile partiris Pariisi ühes suurimas teatris; peale selle kohustus administratsioon varustama härraseid-mittekohalikke kõigi vajalike teatmetega kunstide vallast ja ka teistelt aladelt». Kuid trükkal ähvardas, ruumi omanikule oldi võlgu üheksa kuu üür; kerkis esile igasuguseid raskusi; ja Hussonnet oleks lasknud «Kunstil» hingusele minna, kui mitte advokaat oma keelitustega poleks iga päev tema moraali püüdnud üles soojendada. Deslauriers oli võtnud sõbra kaasa, et anda oma taotlusele enam kaalu.

«Me tulime ajalehe pärast,» ütles ta.

«Tohoh, sa siis ikka veel mõtled sellele!» vastas Frédéric hooletus toonis.

«Kindlasti mõtlen!»

Ja ta kandis uuesti ette oma plaani. Avaldades börsi aruandeid, loovad nad suhteid finantsistidega, ja nõnda saavad nad need sada tuhat franki, mis on hädavajalikud kautsjoniks. Et leht võiks muutuda poliitiliseks ajaleheks, tuleb esmalt luua endale lai klientuur; selleks aga on vaja kanda mõningaid kulusid, arvestades ka väljaminekuid, mis on seotud paberiga, trükkimisega,

kontoriga, lühidalt — on vajalik viieteistkümne tuhande frangi suurune summa.

«Mul pole vaba raha,» ütles Frédéric.

«Aga meil!» lausus Deslauriers, pannes kaks kätt risti rinnale.

Frédéric, solvunud sellest žestist, vastas:

«Mis on minul selle kõigea asja? ...»

«Aa, suurepärase! Neil on puud kaminas, trühvlid söögilaua, mugav voodi, raamatukogu, sõiduk, kõik eluhüved! Aga kui keegi teine lõdiseb katusekambris, lõunatab kahekümne suu eest, töötab kui sunnitööline ja sipleb viletsuses, pole neil sellega asja!»

Ja ta kordas: «Pole neil sellega asja!» — tsiitseroliku ironiaga, mis lõhnas kohtusaali ilukõne järele.

Frédéric tahtis rääkida.

«Aga muide, ma mõistan, on olemas vajadusi ... aristokraatlikke; sest kahtlemata ... keegi naine ...»

«Noh, ja kui see oleks nii? Kas pole ma selleks vaba?»

«Oo, täiesti vaba!»

Ja pärast hetkelist vaikimist:

«Kui mugav on anda lubadusi!»

«Mu jumal küll! Ma ei salga neid!» ütles Frédéric.

Advokaat jätkas:

«Kolledžis antakse töotusi, kavatsetakse asutada faalanks, tahetakse matkida Balzaci «Kolmeteistkümmend»! Kui aga hiljem jälle kokku saadakse, siis: «Head aega, vanapoiss, mine oma teed!» Sest et see, kes võiks teisele teenust osutada, hoiab kõik kiivalt ainult enda jaoks.»

«Kuidas?»

«Jah, sa pole meid isegi esitlenud Dambreuse'idele!»

Frédéric silmitses teda. Oma viletsa redingoti, tumede prillide ja kahvatu näoga näis advokaat talle seevõrra armetu kujuna, et ta ei suutnud varjata oma huulil põlglikku muiet. Deslauriers märkas seda ja punastas.

Ta kahmas juba kätte kübara, et lahkuda. Hussonnet oli suures ärevuses ning püüdis advokaati anuvate pilkudega leebemaks muuta; ja ta ütles Frédéricile, kes oli pööranud neile selja:

«Noh, vennas, olge minu metseen! Ilmutage soosingut kunstidele!»

Äkilises resignatsioonihoo võttis Frédéric paberilehe,

kritseldas sellele mõned read ja ulatas Hussonnet'le. Boheemlase nägu lõi särama. Siis andis ta kirja edasi Deslauriers'le sõnadega:

«Paluge andestust, mu härra!»

Nende sõber palus tungivalt oma notarit saata talle kõige kiiremas korras viisteist tuhat franki.

«Oo, sellest tunnen ma su jälle ära!» hüüatas Deslauriers.

«Aadlimehe ausõna!» lisas boheemlane, «te olete täitsamees, teid pannakse kasulike isikute galeriisse!»

Advokaat lisas:

«Sa ei kaota midagi, tehing on oiuline.»

«Jumala eest!» hüüdis Hussonnet. «Võin panna oma pea pakule!»

Ja ta lobises kokku nii ohtrasti totrusi ning töötas nii suuri imesid (millesse ta ise võib-olla uskusi), et Frédéric ei teadnud, kas ta naerab teiste või iseenda üle.

Samal õhtul sai ta emalt kirja.

Poega kergelt nokkides avaldas proua Moreau imetust, et too polegi veel minister. Edasi rääkis ta oma tervisest ning teatas, et härra Roque käib nüüd tema pool. «Sellest ajast, kui ta jäi leseks, pole minu arust ebasobiv teda vastu võtta. Louise on väga muutunud paremuse poole.» Ja postskriptumis: «Sa ei kirjuta mulle midagi oma mõjukast tuttavast härra Dambreuse'ist. Sinu asemel ma kasutaksin juhust.»

Miks mitte? Frédérici kõrgemad vaimsed püüdlused olid ta hüljanud, tema rahalised ressursid aga (ta nägi seda) polnud piisavad; sest pärast võlgade tasumist ja sõpradele lubatud summa üleandmist väheneb tema tulu vähemalt nelja tuhande frangi võrra. Pealegi tundis ta vajadust loobuda sellest eluviisist ning siduda end mingi tegevusega. Seepärast järgmisel päeval, lõunatades proua Arnoux' juures, jutustas ta ema pealekäimisest, et ta valiks endale mingi elukutse.

«Aga mina arvasin,» tähendas proua Arnoux, «et härra Dambreuse pidi teile teed tasandama Riiginõukogusse? See sobiks teile väga hästi.»

Nii et see naine soovib seda. Frédéric alistus.

Nagu esimeselgi korral istus pankur oma kirjutuslaua taga ja palus teda käeliigutusega veidi oodata, sest keegi härra, seljaga ukse poole, rääkis temaga tähtsaist asjust.

Jutt oli kivisöest ja mitmesuguste kompaniide tegevuse kooskõlastamisest.

Kummalgi pool peeglit rippusid portreed — kindral Poy ja Louis-Philippe; seinapaneeli vastas asetsevad arhiivikapid ulatusid laeni; ruumis oli kuus õlgpõhjaga tooli. Härra Dambreuse ei vajanud oma asjaajamisteks ilusamat ruumi; see sarnanes nonde hämarate köökidega, kus valmistatakse hõrgutisi suurteks söömapidudeks. Frédéric vaatles eriti kahte tohutu suurt rahakappi, mis seisis toa nurkades. Ta mõtles endamisi, mitu miljonit võiksid need sisaldada. Pankur avas ühe neist, raudplaat nihkus eest, ja kapist paistsid vaid sinised pappkaaned.

Lõpuks lahkus too isik ning möödus Frédérici eest. See oli papi Oudry. Mõlemad tervitasid teineteist punastades — asi, mis näis imestama panevat härra Dambreuse'i. Aga muide, ta osutus üpris armastusväärseks. Polnud midagi hõlpsamat kui soovitada tema noort sõpra kohtuministrile. Küllap võetakse ta seal meelsasti teenistusse. Ja kõigele lisaks andis ta veel noormehele kutse suareele, mille ta pidi korraldama neil päevil.

Frédéric istus parajasti oma kaarikusse, et sõita Dambreuse'ide poole suareele, kui talle anti üle Marssal Rosanette'i kirjake. Laterna valgusel luges ta:

«Kallis, ma järgisin Teie nõuannet. Alles äsja andsin ma hundipassi oma Metslasele. Homsest õhtust alates olen ma vaba! Ütelge veel, et ma pole vahva!»

Ei midagi muud! Aga see tähendas ju tema kutsumist vakantsele kohale. Ta tõi kuuldavale hüüatuse, pistis kirjakese taskusse ja sõitis minema.

Kaks linna ratsapolitseinikku seisis tänaval. Lampioonide rida põles laia värava kohal; õuel aga hõiksid teenrid, juhatahes sõidukeid edasi kuni trepi ette uksekatuse alla. Siis äkki lakkas vestibüülis kära.

Suured puud täitsid trepikoda; portselanist kerad valasid valgust, mis lainetas seintel nagu valge muareesiid. Frédéric läks kergel sammul trepist üles. Uksehoidja teatas tema nime. Härra Dambreuse sirutas talle käe; peaaegu samal ajal ilmus proua Dambreuse.

Seljas oli tal lillakasroosa pitsidega kaunistatud kleit; lokid tema soengus olid ohtramad, kui tavaliselt; ja tal polnud mitte ainustki kalliskivi.

Ta kurtis Frédérici harvade visiitide üle, leidis mahti lausuda talle mõni sõna. Külalisi saabus; tervitades pererahvast kallutasid mõned kogu keha ühele küljele, teised paindusid pooleks, kolmandad tegid vaid noogutuse. Siis ilmus abielupaar, seejärel möödus terve perekond — ja kõik valgusid laiali mööda salongi, mis oli inimesi täis.

Kroonlühtri all keset tohutu suurt madalat ringdiivaniit kõrgus lillelaud, kust rippusid üle ääre lilled nagu kübarasuled naiste peade kohal, kes seal ümberringi istusid; teised jälle olid laskunud sügavasse tugitoolidesse kahes sirges reas, mida katkestasid sümmeetriliselt suured helepunased sametist aknakardinad ja kõrge kullatud pealistega ukseavad.

Meeste hulk, kes seisis parketil, kübarad käes, paistis eemalt tiheda musta massina, kus linnid nõopaukudes vilkusid siin-seal punaste täppidena, ja mida laskis paista veel süngemana kaelasidemete monotoonne värvus. Peale üsna noorukeste, tärkavate habemeudemetega meeste näisid kõik igavlevat; mõned sünge ilmega dändid õõtsutasid endid saapakontsadel. Rohkesti võis näha hõbehalle päid ja parukaid; siin-seal läikis kiilas kolp; purpurpunased või väga kaamed näod kandsid ääretu väsimuse sügavat märki — need inimesed kuulusid puha kas poliitika- või ärimaailma. Härra Dambreuse oli kutsunud ka mitmeid õpetlasi, ametiisikuid, paar-kolm tuntud arsti, ja tõrjus malbelt tagasi kiidukõned tema suure koht ja vihjed tema rikkusele.

Kõikjal askeldas laiade kuldressidega teenreid. Suured kroonlühtrid otsekui tulised lillekimbud helkisid tapeedi taustal, peegeldusid peegleis. Ja puhvet söögisalis, mille seinad olid kaunistatud jasmiiniokstega, sarnanes katedraali peaaltari või kullassepaäri näitusega — nõnda palju oli seal liudu, kupleid, katmikke, nii hõbelusikaid kui ka kullatud lusikaid keset lihvitud kristalli, kust kiirgasid vikerkaarevärvilised valgusvihud, ristudes lihavaagnail. Kolm teist salongi olid üle kuhjatud kunstiesemetega: seintel suurte meistrite maale; laudadel elevandiluust ja portselanist esemeid; konsoolidel hiina iluasju; akende ees seisis lakksirmid, kaminail kõrgus kameeliapuhmaid; eemalt kostis kerge värelevat muusikat, meenutades mesilaste suminat.

Kadrille ei mängitud palju, ja võinuks arvata, et tantsijad täidavad igavat kohust — nõnda hooletult lohistasid nad oma ballikingi parketil. Frédéric kuulis lauseid, nagu näiteks:

«Kas te olite viimasel heategevuspeol Lambert'ide pool, preili?»

«Ei, härra!»

«Kohe läheb hirmus palavaks!»

«Oo, see on tõsi, otse lämmatavaks!»

«Kelle oma on see polka?»

«Oi, ma ei tea seda, proua!»

Tema taga kolm kergatslikku vanameest, seistes aknaorvas, sosistasid nilbeid märkusi. Teised kõnelesid raudteedest, vabast kaubavahetusest. Üks sportlane jutustas jahiloo; üks legitimist ja orleanist vaidlesid.

Ekseldes ühe grupi juurest teise juurde, sattus ta salongi, kus mängiti kaarte ja kus ta tähtsate isikute ringis tundis ära Martinoni, «kes käesoleval ajal kuulus pealinna prokuratuuri».

Tema paksu vahakarva nägu raamis viisipäraselt väike habe, mis kujutas endast lausa imet — sel määral ühtlaselt olid piiratud selle mustad karvad. Ja pidades kuldset keskteed tema ea juures nõutava elegantsi ja ametist tingitud väarikuse vahel, asetas ta pöidla kaenla alla, matkides keigarite kommet, siis jälle pistis käe vesti vahele, järgides doktrinäärade eeskujut. Ja kuigi tal olid jalas lausa harukordsed lakksaapad, sellest hoolimata raseeris ta oimused, et laup näiks mõtleja oma.

Lausunud Frédéricile külmalt mõne sõna, käändus ta jälle oma vestluskaaslaste poole. Üks neist, maaomanik, ütles:

«See on klass inimesi, kes unistavad ühiskonna segipaiskamisest!»

«Nad nõuavad töökorraldust!» lausus teine. «Kas suudate seda mõista?»

«Mis seal imestada,» arvas kolmas, «kui me näeme, kuidas härra de Genoude ulatab käe «Siècle'ile».

«Isegi konservatiivid nimetavad endid progressiivseiks! Et viia meid milleni? Vabariigini! Nagu oleks vabariik võimalik Prantsusmaal!»

Kõik kuulutasid, et vabariik on Prantsusmaal võimatu.

«Olgu kuidas on,» tähendas üks isand üpris valjusti, «revolutsiooniga tegeldakse liiga palju; tema kohta avaldatakse hunnikute viisi igasuguseid ajaloolisi kirjutisi, terveid raamatuid!...»

«Rääkimata sellest,» ütles Martinon, «et küllap vist on tõsisemaid aineid, mida tasuks uurida!»

Üks valitsuse pooldaja süüdistas teatrit skandaalide pärast:

«Nii näiteks too uus draama «Kuninganna Margot» läheb tõepoolest üle igasuguse piiri! Milleks oli seal vaja rääkida Valois'dest? Kõik see näitab kuningavõimu ebasoodsas valguses! Samuti ka teie ajakirjandus! Septembriseadused on õrnalt öeldes üleliia leebed! Mina sooviksin, et sõjakohtud ajakirjanikel suud kinni topiksid! Vähi­magi jultumuse eest vedada sõjakohtu ette — ja loril lõpp!»

«Oo, ettevaatust, mu härra, ettevaatust!» lausus keegi professor. «Ärge puudutage meie hinnalisi 1830-nda aasta võite! Austagem meie vabadusi!»

Tema arvates tulnuks pigem teostada detsentralisatsiooni, suunata linnaelanike tulu külladesse.

«Kuid nad on ju nakatatud!» hüüatas keegi katoliiklane. «Kõvendage religiooni!»

Martinon tõttas kinnitama:

«Tõepoolest, see on pidur!»

Kõige kurja juur peitus kaasaegses ihas tõusta kõrgemale oma klassist, toredusearmastuses.

«Ometi,» väitis vastu keegi tööstur, «toredus soodustab kaubandust. Seepärast kiidan ma heaks Nemours'i hertsogi sammu, kes nõuab, et tema suuredele ilmutaks põlv­pükstes.»

«Kuid härra Thiers oli ilmunud sinna pikkades pükstes. Kas olete kuulnud tema teravmeelsust?»

«Jah, tore! Kuid ta kipub muutuma demagoogiks, ja tema kõne ühtesobimatuse kohta ei jäänud mõjuta kahe­teistkümnenda mai atentaadile.»¹

«Ohoo!»

«Tohoh!»

Meestering oli sunnitud kõrvale tõmbuma, et anda

¹ 12. mail 1839 korraldas salajane revolutsiooniline organisatsioon «Aastaaegade Ühing» Pariisis ülestõusu, mis kiiresti summutati.

teed kandikuga teenrile, kes püüdis pääseda kaardimängijate salongi.

Laudade kohal põlesid küünlad roheliste abažuuride all, laudadel lebasid kaardiread ja laialipillatud kuld­mündid. Frédéric peatus ühe laua ees, kaotas viisteist napoleondoori, mis tal olid taskus, tegi pirueti ja sattus buduaari lävele, kus sel hetkel viibis proua Dambreuse.

Buduaar oli täis daame, kes istusid üksteise kõrval tumbadel. Nende pikad kohevil seelikud meenutasid laineid, kust kerkis esile keha, ja pihikute väljalõikeis avanesid vaatele rinnad. Peaaegu igaühel oli käes kim­buke kannikesi. Kinnaste matt värvitoon tõstis esile nende käsivarte loomulikku valevust. Nende õlgadelt rippusid narmad nagu mererohi ja kergeimagi värina puhul tundus, nagu langeks kleit kehalt. Kuid näoilmete kombekus leevendas kostüümide väljakutsuvat laadi. Mõni nägu peegeldas peaaegu loomalikku rahulikkust, ja see poolpaljaste naiste summ tõi vaimusilma ette haaremi interjööri. Noormehe mõttesse kerkis veel siivutum võrdlus. Tõepoolest, siin leidis igat tüüpi kaunitare: inglannasid *keepsake*'i¹ profiiliga, üks itaallanna, kelle mustad silmad sähvisid välke nagu mõni Vesuuv, kolm öde sinistes kleitides, kolm normandlannat, värsked kui aprilliõunapuud, üks pikk punapea ametüstehtega; ja briljantide valged sätendused, mis värelesid suletut­tidel, soenguis, sätendavad väärisehted rinnal, ja pärlite mahe helk varjundamas nägude jumet — kõik see sulas ühte kuldsõrmuste säraga, pitside, puudri ja sulgedega, väikeste suude punaga, hammaste pärlmutriga. Kupli­taoliselt ümardatud lagi andis buduaarile korvi kuju; ja parfümeeritud õhu puhangud liikusid lehvikute helju­tuste all.

Frédéric seisis daamide taga, monokkel silmas, ja lei­dis, et mitte kõigi õlad polnud laitmatud. Ta mõtles Rosanette'ile, ja see tõrjus tagasi tema kiusatused ning lohutas teda.

Ometi ta vaatles proua Dambreuse'i ja leidis, et ta on võluv, hoolimata tema pisut suurest suust ja veidi laia­dest ninasõõrmetest. Aga tema graatsia oli kuidagi eri­ sugune. Tema loki­des oli nagu mingit rauget kirg-

¹ Imalmagus, sentimentaalne (ingl. k.).

likkust, ja näis, nagu varjaks tema ahhaadina sile laupaljusid asju ning ilmutaks käskijannat.

Ta oli pannud enda kõrvale istuma oma mehe õetütrel, üsna inetu neiu. Aeg-ajalt tõusis ta, et võtta vastu uusi külalisi. Naiste hääle sumin muutus üha valjemaks, sarnanedes lindude sädinaga.

Jutt oli Tuneesia suursaadikuist ja nende kostüümidest. Üks daam oli viibinud viimasel vastuvõtul Akadeemias. Keegi teine kõneles Molière'i «Don Juanist», mida etendati jälle «Comédie-Française'is». Ent osutades silmadega mehe õetütrelle, pani proua Dambreuse endale sõrme suu peale, kuid tahtmatu naeratus tema huulil tühistas selle ranguse.

Äkki ilmus vastaspoolsest uksest Martinon. Proua Dambreuse tõusis. Martinon ulatas talle käsivarre. Frédéric tahtis näha, kuidas ta jätkab oma galantsusi, läks mängulaudadest mööda ja jõudis neile järele suures salongis. Proua Dambreuse jättis sedamaid sinna-paika oma kavaleri ja kõnetas sõbralikult Frédéric'i.

Ta sai aru sellest, et noormees ei mängi kaarte ega tantsi.

«Noorpõlves ollakse vahel nukker!»

Siis haaras ta ainsa pilguga ballisaali:

«Muide, kõik see pole kuigi lõbus! Vähemalt mitte mõnedele natuuridele!»

Ja ta peatus tugitoolide rea ees, jagades siin-seal lahkeid sõnu, samal ajal kui vanahärrad, lornjetid silme ees, astusid tema juurde, et lausuda komplimente. Ta esitles Frédéric'i mõnedele neist. Härra Dambreuse puudutas noormeest kergelt küünarnukist ja viis ta välja rõdule.

Ta oli kõnelnud ministriga. Asi, nagu osutus, polnud nii lihtne. Enne määramist audiitoriks Riiginõukogusse tuleb sooritada eksam. Seletamatu enesekindlusega vastas Frédéric, et ta tunneb vastavaid aineid.

See ei üllatanud pankurit pärast härra Roque'i kiidukõnesid noormehe arvel.

Selle nime puhul kerkis Frédérici silme ette väike Louise, nende oma maja, tema oma tuba; ja talle meenusid ööd, mis ta kunagi veetis oma akna ees, kuulatades möödasõitvate veovankrite põrinat. Mälestus toonastest igatsevast nukrusest viis mõtted proua Arnoux'le.

Ja ta vaikis, jätkates kõndimist rõdul. Aknad helendasid keset pimedust pikkade punaste plaatidena. Balli kõra vaibus vähehaaval, tõllad hakkasid ära sõitma.

«Miks te õieti tahate nii väga Riiginõukogusse?» küsis härra Dambreuse.

Ja liberaali tooniga kinnitas ta, et riigiteenistus ei vii millenigi, tema juba teab nii mõndagi; hoopis suuremat kaalu on äritegevusel. Frédéric tõi vastuväiteks raskuse seda õppida.

«Ah, mis te nüüd! Lühikese ajaga teeksin ma teid asjaga tuttavaks.»

Kas ta ei taha teda värvata oma ettevõtteisse?

Noormehe silme ette kerkis valgusähvatusena tohutu suur varandus, mis tuleb talle kätte.

«Lähme sisse,» ütles pankur, «Te ju sööte meiega koos õhtust?»

Kell oli kolm, külalised olid lahkunud. Söögitoas ootas kaetud laud lähemaid sõpru.

Härra Dambreuse märkas Martinoni, ja lähenedes oma naisele, küsis ta tasase häälega:

«Kas teie kutsusite ta?»

Naine vastas kuival:

«Jah, muidugi!»

Härra Dambreuse'i õetütart polnud kohal. Joodi üpris ohtrasti, naerdi väga valjusti; ja isegi julged naljad ei šokeerinud kedagi — kõik tundsid seda kergendust, mis järgneb pisut pikale veninud pinguldatud olekule. Ainult Martinon käitus tõsiselt; ta keeldus joomast šampust, pidades seda heaks tooniks; muidu aga oli ta tähelepanelik ning väga viisakas; et härra Dambreuse, kel olid nõrgad kopsud, kurtis lämbuse üle, küsis ta mitmel puhul, kuidas on majahärra enesetunne. Seejärel pööras ta oma sinakad silmad proua Dambreuse'i poole.

Too küsitles Frédéric'i, et kuulda saada, kes noortest neiudest talle olid meeldinud. Noormees polnud märganud neist mitte ainustki, pealegi eelistavat ta kolmekümneaastasi naisi.

«See pole võib-olla sugugi rumal!» vastas daam.

Hiljem, kui pandi selga kasukaid ja palituid, ütles härra Dambreuse Frédéricile:

«Tulge mõnel lähemal hommikul minu poole, vestleme pisut.»

All trepi juures läitis Martinon sigari; ja seda imedes seadis ta nähtavale sedavõrd massiivse profiili, et tema kaaslane tõi kuuldavale sellise lause:

«On sinul alles võimas pea, ausõna!»

«Ja nii mõnegi oma on ta segi ajanud!» vastas noor kohtuametnik ühtaegu veendunud ja ärritatud toonis.

Magama heites tegi Frédéric õhtust kokkuvõtte. Kõigepealt kogu tema tualett (mitu korda oli ta end vaa-
delnud peegleist), alates fraki lõikest kuni ballikingade paelteni, oli laitmatu; ta oli kõnelnud tähtsate isikutega, oli näinud lähedalt rikkaid naisi, härra Dambreuse oli suhtunud temasse haruldaselt hästi ja proua Dambreuse peaaegu lahkelt. Ta kaalus üksikult tema vähimatki sõna, tema pilke, tuhat mitteamalüüsitavat ja ometi nii väljendusriikast püsiseika. Oleks pagana vahva omada sellist armukest! Aga miks ka mitte lõppude lõpuks? Ta pole sugugi halvem teistest! Võib-olla polegi see naine nii ligipääsmatu? Siis meenus talle Martinon, ja uinudes naeratas ta haletsusest tolle tubli noormehe vastu.

Ta ärkas mõttega Rosanette'ile; need sõnad tema kirjakeses: «homsest õhtust alates» — tähendasid ju koh-
tamist täna, Ta ootas kella üheksani ja jooksis tema juurde.

Keegi tema ees läks trepist üles, sulges ukse. Ta tõm-
bas kellanööri. Delphine avas ja kinnitas, et prouat pole kodus.

Frédéric käis peale, palus. Tal oli teatada midagi täht-
sat, ainult paar sõna. Lõpuks osutus veenvaks argumen-
diks saja suu suurune münt ja toatüdruk jättis ta üksi eestuppa.

Ilmus Rosanette. Ta oli särgiväel, juuksed lahti pääs-
tetud; ja aina pead raputades tegi ta eemalt kahe käega
laia žesti, mis tähendas, et ta ei saa Frédéric'i vastu võtta.

Frédéric tuli aeglaselt trepist alla. See kapriis ületas
kõik teised. Ta ei taibanud enam midagi.

Portjeeruumi ees peatas Frédérici preili Vatnaz.

«Kas ta võttis teid vastu?»

«Ei!»

«Teid visati uksest välja?»

«Kust teie seda teate?»

«Seda on näha! Kuid tulge! Ära siit! Ma lämbun!»

Ta viis Frédérici tänavale. Ta hingeldas. Noormees
tundis, kuidas väriseb piiga kõhn käsi tema omal. Ja
lõlki pahvatas preili Vatnaz:

«Ah, milline lurjus!»

«Kes?»

«Aga see on ju tema! Tema! Delmar!»

See paljastus alandas Frédéric'i. Ta küsis:

«Kas olete selles päris kindel?»

«Aga kui ma ütlen teile, et ma ju käisin tema kan-
nul!» hüüatas Vatnaz. «Ma nägin, kuidas ta sisse läks!
Kas taipate nüüd? Muide, ma oleksin pidanud seda
ootama; ma ise viisin ta lolli peast selle naise juurde.
Ja kui te vaid teaksite, mu jumal küll! Mina andsin talle
peavarju, mina toitsin teda, mina panin talle riided
selga. Ja kõik mu jooksmised mööda ajalehetoi-
metusi! Ma armastasin teda nagu ema!»

Ja siis õela irvitusega:

«Ah, kuid sellele härrale on ju vaja sametülikondi!
See on talle vaid kasulik tehing, uskuge mind! Ja too
naine! Mõtelda vaid, ma tundsin teda, kui ta oli alles
pesuõmbleja! Ilma minuta oleks ta enam kui kaksküm-
mend korda poris püherdanud. Aga ma tõukan ta veel
sinna sisse! Jajah! Kõngegu ta hospitalis! Ja saagu kõik
teada!»

Ja otsekui rooja koos solgiveega paiskas ta oma rae-
vus tormiliselt Frédérici ette maha oma võistleja häbi
ja teotuse.

«Ta on maganud Jumillaciga, Flacourt'iga, noorukese
Allard'iga, Bertinaux'ga, Saint-Valéryga, tolle rōuge-
armilisega. Ei! Teisega! Aga ükskõik, nad on vennad! Ja
kui ta sattus raskustesse, ajasin mina kõik joonde. Aga
mis kasu ma sellest sain? Ta on ju säärane ihnuskoi! Ja
siis, te peate nõustuma, et see oli minu poolt suur lah-
kus temasugusega läbi käia, sest lõppude lõpuks ei kuulu
me samasse maailma. Kas olen mina mingi prostituut!
Kas ma müün ennast! Rääkimata sellest, et ta on loll kui
saabas! Sõna «kategooria» kirjutab ta th-ga. Aga muide,
nad väärivad teineteist; paras paar, kuigi too tituleerib
end artistiks ning peab geeniusseks! Mu jumal küll! Oleks
tal pisutki mõistust peas, poleks ta sooritanud säärast
alatust! Ei hüljata üht ülevamat naist mingisuguse kelmi
pärast! Lõppude lõpuks ma naeran kõige selle üle! Ta

muutub veel inetuks! Ma jälestan teda! Kui ma teda kohtan, siis, tõsijutt, sülitän talle näkku.»

Ta sülitas.

«Jah, niipaljudest pean ma temast veel nüüd! Ja Arnoux, ah? Kas pole jõle? Ta on sellele naisele nii palju kordi andestanud! Raske on kujutella, milliseid ohvreid ta on toonud! Rosanette peaks selle mehe jalgu suudlema! Too on nii helde, nii hea!»

Frédéric kuulas mõnuga seda Delmari mahategemist. Arnoux'ga oli ta leppinud. See Rosanette'i truudusetus tundus talle millegi loomuvastasena, ülekohtusena. Ja kaasahaaratuna vanapiiga meeleliigutusest, tundis Frédéric lõpuks nagu mingit heldimust Arnoux' suhtes. Ja äkki seisis ta Arnoux' ukse ees. Frédéric polnud märganudki, kuidas preili Vatnaz oli toonud ta Poissonnière'i eeslinna.

«Olemegi kohal,» ütles naine. «Mina ei või nende juurde üles minna. Teid aga ei takista miski.»

«Kuid milleks?»

«Et ütelda talle kõik, pagan võtaks!»

Otsekui unest ärgates taipas Frédéric äkki, millisesse alatusse teda tõugatakse.

«Noh, mis siis on?» küsis naine.

Frédéric tõstis silmad kolmandale korrusele. Proua Arnoux' lamp põles. Tõepoolest, miski ei takistanud teda üles minemast.

«Ma ootan teid siin. Minge juba ometi!»

See käsutamine jahutas noormehe lõplikult maha ja ta ütles:

«Ma jään üles kauaks. Teil oleks õigem koju minna. Ma tulen homme teie poole.»

«Ei, ei!» vastas piiga Vatnaz jalaga trampides. «Tooge ta kaasa! Viige ta sinna! Las ta tabab nad!»

«Kuid Delmar pole ju siis enam seal!»

Naine langetas pea.

«Jah, see on vist õige.»

Ja ta jäi sõnatuna tänavale keset kihutavaid sõidukeid. Siis puuris ta noormeest oma metssassisilmadega ning lausus:

«Ma ju võin loota teie peale, eks? Meie kahe vahel on nüüd püha vandenõu! Tegutsege! Kuni homseni!»

Koridoris kuulis Frédéric kahte tülitsevat häält. Proua Arnoux' oma ütles:

«Ära valeta! Ära ometi valeta!»

Frédéric astus sisse. Nad vakatasid.

Arnoux kõndis edasi-tagasi, madam aga istus väikesel toolil kamina ääres, erakordselt kahvatu, pilk tardunud. Frédéric tegi liigutuse, et lahkuda. Arnoux haaras tal käest kinni, rõõmus ilmunud abi üle.

«Kuid ma kardan...» ütles Frédéric.

«Jääge ometi!» sosistas Arnoux talle kõrva.

Proua lausus:

«Peab olema arusaaja, härra Moreau! Abielus tuleb süüaraseid asju vahel ette.»

«See tähendab, «võetakse ette»,» tähendas Arnoux naljatlevalt. «On need naised alles veidrad! Näiteks tema pole sugugi paha naine. Vastuoksa! Aga juba terve tunni lõbustab ta end sellega, et norib minu kallal oma väljamõeldistega.»

«Need pole väljamõeldised, vaid tõsi!» vastas proua Arnoux kärsitusega. «Sest ikkagi sa ostsid selle.»

«Mina?»

«Jah, just sina! Pärsia kauplusest.»

«Kašmiirsall!» mõtles Frédéric.

Ta tundis end süüdlasena ja kohkus.

Proua lisas samas:

«See oli möödunud kuus, ühel laupäeval, neljateistkümnendal.»

«Aa, just sel päeval olin ma Creil's! Noh, näed nüüd!»

«Mitte sugugi! Sest me olime neljateistkümnendal Bertinide juures lõunal.»

«Neljateistkümnendal...?» Arnoux tõstis silmad lakke, otsekui püüdes meenutada kuupäeva.

«Ja veel komii, kes sulle salli müüs, oli blond!»

«Kas ma siis võin mäletada komiid!»

«Ometi ta kirjutas sinu diktaadi järgi aadressi: Laval tänava kaheksateist.»

«Kust sina seda tead?» küsis Arnoux jahmunult.

Naine kohitas õlgu:

«Oo, see on väga lihtne: ma käisin seal, et lasta parandada oma kašmiirsalli ja osakonnajuhataja teatas mulle, et üks teine samasugune sall saadeti äsja proua Arnoux'le.»

«On see siis minu süü, et samas tänavas elab veel keegi proua Arnoux?»

«Jah! Kuid mitte Jacques Arnoux' naine,» vastas daam.

Siis hakkas Arnoux pudrutama, kinnitades, et tema pole süüdi. See on eksitus, mingi juhus, üks neist käsita-matuist asjust, mida vahel juhtub. Ei tohi süüdistada inimesi palja kahtluse põhjal, ähmaste tõendite alusel. Ja näitena esitas ta õnnetu Lesurques'i¹.

«Ühesõnaga, ma kinnitan sulle, et sa eksid! Kas tahad, et ma kinnitan oma sõna vandega?»

«See ei tasu vaeva!»

«Miks?»

Naine vaatas mehele sõnagi lausumata otsa, siis sirutas välja käe, võttis käminalt hõbelaeka ja ulatas talle lahti-käänatud kaubaarve.

Arnoux punastas kõrvuni ja tema hämmeldunud nägu otse tursus.

«Noh?»

«Kuid...» vastas mees aeglaselt, «mida see tõendab?»

«Ah nii!» hüüatas naine mingi erilise intonatsiooniga, mis kätkes nii valu kui ka irooniat. «Ah nii!»

Arnoux hoidis arvet käes ning keerutas seda, pööra-mata sellelt silmi, nagu pidanuks ta selles leidma mingi suure probleemi lahenduse.

«Oo! Jah, jah, tuleb meelde,» ütles ta lõpuks. «See oli üks ülesanne. Teie, Frédéric, peaksite seda teadma.»

Frédéric vaikis.

«Ülesanne, mille palus täita... papi Oudry.»

«Kelle jaoks?»

«Oma armukese jaoks!»

«Teie armukese jaoks!» hüüdis proua Arnoux tõustes ja end kogu pikkuses sirgu ajades.

«Ma vannun sulle...»

«Jätke juba! Ma tean kõik!»

«Aa! Väga tore! Nii et minu järel spioneeritakse?»

Naine vastas külmalt:

«See solvab võib-olla teie peenetundelisust?»

«Kui juba inimene on endast väljas,» alustas Arnoux

¹ Jean Lesurques (1763—1796) hukati süütult süüdistatuna postivedaja-kulleri tapmises; mõisteti postuumselt õigeks.

oma kübarat otsides, «ja pole võimalik talle mõistust pähe panna...»

Siis sügava ohkega:

«Ärge naituge, mu kulla sõber, ei, uskuge mind!»

Ja ta tegi minekut, tundes vajadust värsket õhku hin-gata.

Siis tekkis sügav vaikus; ja kõik toas tundus nagu veel liikumatum. Helendav sõõr lambi ümber valgendas lage, kuna nurkades levisid varjud nagu mustad pealepandud loorid. Kostis seinakella tiksumine, kaminas praksus tuli.

Proua Arnoux istus uuesti, kamina teisele poole tugi-tooli. Ta hammustas huuli ning värises. Ta tõstis kaks kätt üles, kostis nuuksatus, ta puhkes nutma.

Frédéric istus väikesele toolile ja lahke sõnaga, nagu kõneldakse haigega, ütles:

«Te ei kahtle ometi, et ma jagan...»

Daam ei vastanud midagi. Ent jätkates kuuldavalt oma mõtisklusi, lausus:

«Ma ei piira tema vabadust! Tal polnud vaja vale-tada!»

«Kindlasti,» ütles Frédéric. «Kahtlemata on siin süüdi harjumused, ta lihtsalt ei mõelnud ja võib-olla tähtsa-mais asjus...»

«Mis võiks teie arvates olla veel tähtsam?»

«Jah! Ei midagi!»

Frédéric langetas pea ja naeratas kuulekalt.

«Kõigest hoolimata on Arnoux'l ka mõningaid häid omadusi; ta armastab oma lapsi.»

«Ah! Ja teeb kõik selleks, et neid laostada!»

«See tuleb tema liiga seltsivast iseloomust; sest lõp-pude lõpuks on ta ju hea poiss.»

Daam hüüatas:

«Aga mida tähendab «hea poiss»?»

Nõnda kaitses Frédéric Arnoux'd niivõrd ebamäära-selt, kui iganes oskas, ja kuigi ta oli osavõtlik selle naise suhtes, tundis südames rõõmu, lausa naudingut. Kätte-maksuks või vajadusest lembuse järele püüdleks naine tema poole. Frédérici ääretult kasvanud lootused suu-rendasid tema armastust.

Mitte ialgi polnud see naine olnud tema meelest nii kütkestav, nii veetlevalt kaunis. Aeg-ajalt kergitas sügav hingamine tal rinda; tema ainiti vaatavad silmad näisid

laienenud nagu mingist sisemisest nägemusest, huuled aga olid poollahti, otsekui selleks, et sealt võiks välja lennata hing. Puhuti surus ta taskurätiku tugevasti huultele. Frédéric tahtnuks olla see pisaraist niisutatud batistitükike. Tahtmatult vaatas ta magamisaset alkoovi sügavuses, kujutelles selle naise pead padjal. Ja ta nägi seda väga selgesti ning pidi end ohjeldama, et seda pead mitte embusse haarata. Proua Arnoux sulges laud rahunenuna, raugena. Siis astus noormees talle üsna lähedale, ja kallutades end tema kohale, vaatles ahnelt tema nägu. Koridoris kostsid sammud, mees tuli tagasi. Nad kuulsid, kuidas ta sulges oma magamistoa ukse. Frédéric küsis märguandega, kas ta ehk peaks sinna minema.

Proua Arnoux vastas samal viisil «jah», ja see tumm mõttevahetus oli nagu nõusolek, abielurikkumise algus.

Arnoux kavatses magama heita ja võttis redingoti seljast.

«Noh, kuidas ta on?»

«Oo, parem!» ütles Frédéric. «See läheb mööda!»

Kuid Arnoux' meel oli nukker.

«Te ei tunne teda! Närvid on tal nüüd korrast ära! ... Milline idioot, too poesell! Vaat mis tähendab olla liiga hea! Kui ma ometi poleks kinkinud Rosanette'ile seda neetud salli!»

«Ärge kahetsege midagi! Ta on teile ülimalt tänulik!»

«Arvate?»

Frédéric ei kahelnud selles. Tõenduseks on seik, et äsja andis ta hundipassi papi Oudryle.

«Oo, vaene kallike!»

Ja ülevoolavas heldimuses tahtis Arnoux tema juurde joosta.

«Ei tasu vaeva! Ma just tema juurest tulen. Ta on haige!»

«Seda enam on põhjust!»

Ta pani jälle redingoti kähku selga ja võttis küünlajala kätte. Frédéric needis end oma selle totruse pärast ja püüdis talle selgeks teha, et ta peab juba sündsuse pärast jääma täna öhtul oma naise juurde. Ta ei tohi teda üksi jätta, see oléks väga halb.

«Ütlen teile avameelselt, te toimiksite väärsti! See seal pole ju nii pakiline! Lähete homme! Tehke seda minu pärast.»

Arnoux pani küünlajala käest ning ütles Frédéricile teda emmates:

«Te olete hea!»

III

Ja siitpeale algas Frédéricil armetu eksistents. Ta muutus selle maja nugiliseks.

Kui keegi juhtus olema haiglane, tuli ta kolm korda päevas tervise järele pärima, käis klaverihäälestajat kutsumas, leiutas tuhat abivalmidust. Ta talus rahuloleva ilmega preili Marthe'i jonnimisi ja väikese Eugène'i õrnusi, kes ühtelugu oma räpaste kätega tema nägu paitas. Ta istus lõunalauas, kus mees ja naine teineteise vastas ainsatki sõna ei vahetanud; või siis Arnoux ärritas oma naist naeruväärsete märkustega. Lõuna söödud, mängis Arnoux oma pojaga magamistoas peitust või tegi poisile neljakäpuli ratsasõitu — nagu bearnlane¹. Viimaks läks ta minema; naine aga alustas sedamaid kurtmist igavesel teemal: Arnoux.

Mitte mehe liiderlikkus ei äratanud naisest nõrdimust. Kuid puudutatud näis olevat tema uhkus, ja proua Arnoux ei varjanud vastikust selle inimese vastu, kel puudus delikaatsus, väarikus, autunne.

«Või ta on hull!» ütles ta.

Frédéric õhutas teda osavasti saladuste avaldamisele. Peagi teadis noormees kogu ta elu.

Proua Arnoux' vanemad olid Chartres'i väikekodanlased. Ühel päeval, kui Arnoux joonistas jõe kaldal (tol ajal pidas ta end maalikunstnikuks), nägi ta noort neiut, kui see parajasti väljus kirikust. Varsti palus ta tema kätt. Et noormees oli rikas, ei kõhelnud vanemad nõusolekut andmast. Pealegi armastas Arnoux teda meelelt. Ta lisas:

«Mu jumal, ta armastab mind ikka veel — omamoodi!»

Esimesed kuud olid nad matkanud Itaalias. Hoolimata oma vaimustusest maastikkude ja šedöövrite üle, kirus

¹ Vihje tuntud anekdoodile Henri IV kohta, kes oli pärit Béarnist. Hispaania saadik tabas kuninga oma lastega hobust mängimas: «Kas te olete ka isa, härra saadik?» küsinud kuningas. «Jah, majesteet.» — «Siis me võime teha veel ühe tiiru mööda tuba,» oli arvanud kuningas, jäädes neljakäpuli.

ta aina veini ja organiseeris piknikuid inglasega, et meelt lahutada. Mõned tulusalt edasimüüdud maalid andsid talle idee kunstiesemetega kauplemas hakata. Siis innustus ta fajansi tootmisest. Käesoleval ajal ahvatlevad teda teised spekulatsioonid, ja muutudes üha labasemaks, on ta omandanud tooreid ning laostavaid harjumusi. Naine heitis mehele vähem ette tema pahesid kui kõiki tema tegusid. Mingit muutust pole loota ja proua Arnoux' õnnetus on parandamatu.

Frédéric kinnitas, et tema elu on samuti nurjunud.

Aga ta on ju alles väga noor. Milleks meelt heita? Ja proua Arnoux andis talle head nõu: «Töötage! Naituge!» Frédéric vastas mõru naeratusega; sest selle asemel et välja ütelda oma nukruse tõeline põhjus, teeskles ta, nagu oleks tal mingi teine, ülevam põhjus, mängides mõningal määral kurja saatusega Antony'd¹; vihje, mis muide ei mõonutanudki täiesti tema mõtet.

Tegu on teatavaile inimestele seda teostamatum, mida tugevam on soov. Umbusaldus enda vastu rõhub neid, kartus mitte meeldida teeb neid araks; pealegi sarnanevad sügavad tundmused korralike naistega; nad kardavad oma kiindumuste ilmsikstulekut ja kõnnivad läbi elu langetatud silmadega.

Kuigi Frédéric tundis nüüd proua Arnoux'd rohkem (aga võib-olla just sellepärast), oli ta veel arglikum kui varem. Igal hommikul töötas ta endale olla julge. Võitmatu ujedus takistas teda; ja ta ei võinud juhinduda mitte kellegi eeskujust, sest see oli hoopis erinev naine. Oma unelmate jõul oli ta seadnud selle olendi igasuguseist inimlikest tingimustest kõrgemale. Noormees tundis end tema kõrval tühisemana siin maa peal kui siidribakesed, mis pudenesid tema käärde alt.

Siis mõtles ta koletislikele, absurdseile asjadele, nagu näiteks ootamatule sissetungile öösel, kasutades narkootikume ja valemõõtmelid, sest kõik tundus talle hõlpsam kui vastu minna tema põlgusele.

Kõigele lisaks tegid lapsed, kaks teenijatüdrukut ja tubade asetus takistused ületamatuks. Ta otsustas, et see naine saab tema omaks üksi olles ja et nad alustavad

¹ Mõeldud on: Antony, A. Dumas' (isa) samanimelise näidendi romantiline kangelane (1831), tormiliste kirgedega inimene, kes tapab tema poolt armastatud abielus naise, et päästa tolle au.

kooselu väga kaugel, täielikus eraldatuses. Ta kaalutles isegi, millise küllalt sinise järve ääres, millisel küllalt pehmel plaazil saab see olema, kas Hispaanias, Šveitsis või Oriendis. Ja valides nimme päevad, kui proua Arnoux näis eriti ärritatud olevat, ütles ta talle, et sellele olukorrale tuleb teha lõpp, tuleb leida mingi vahend, ja et ta ei näe muud lahendust kui lahku minna. Kuid armastusest laste vastu ei lähe see naine iialgi säärasele äärmusele. Selline voorus suurendas veelgi enam Frédérici aukartust.

Ta veetis oma pärastlõunad eelmise päeva visiiti meenutades ja tänaõhtust igatsedes. Kui ta ei lõunatanud nende juures, tuli ta kella üheksa paiku nende tänava nurgale valvama; ja niipea kui Arnoux lõi kinni paraadukse, läks Frédéric kähku trepist üles kolmandale korrusele ja küsis toatüdrukult süütu ilmega: «Kas härra on kodus?»

Siis mängis ta üllatunut, et ei kohanud teda.

Arnoux ilmus sageli koju ootamatult. Siis tuli teda saata väikesse kohvikusse Saint-Anne'i tänavas, mida nüüd külastas Regimbart.

Kodanik alustas sellega, et tegi uusi valitsusvastaseid märkusi. Siis arenes vestlus, kus nad ütlesid teineteisele üpris sõbralikus toonis solvanguid. Et vabrikant pidas Regimbart'i kõrgelennuliseks mõtlejaks, oli ta kurvasutatud, nähes nii rohkeid eeldusi kaotsi minevat, ja nõokas teda laiskuse pärast. Kodanik hindas Arnoux's südamlikkude ning kujutlusvõimega inimest, kes aga kindlasti oli liiga ebamoraalne. Seepärast kohtles ta teda vähimagi leebuseta ja keeldus isegi tema juures lõunatamast, sest et «selline tseremoonia ärritas teda».

Mõnikord, juba hüvastijätku hetkel, tundis Arnoux äkki nälga. Tal «tekkis vajadus» süüa üks omlett või küpsetatud õunu. Et aga lokaalis ei juhtunud kunagi seda kraami käepärast olema, saatis ta seda hankima. Jäädi ootama. Regimbart ei läinud ära ja nõustus, kuigi torisedes, lõppude lõpuks midagi sööma.

Kõigest hoolimata oli ta sünge, istus tundide viisi ikka sama pooliku klaasi juures. Saatust ei juhtunud maailmasju sugugi tema ideede järgi; ta muutus üha rohkem hüpohondrikuks, ei tahtnud enam isegi ajalehti lugeda ja tõi kuuldavale mõirgeid, kui tema juuresolekul ainult

mainiti sõna «Inglismaa». Kord kui kelner teda halvasti teenindas, käratas ta:

«Kas meile pole veel küllalt välismaalaste solvan-
guist!»

Üldiselt aga, kui jätta kõrvale säärased äkilised raevu-
hood, püsis ta vaikivana, kaaludes «surmkindla taba-
musega lööki, et prahvataks õhku kogu see krempel».

Samal ajal kui ta vajus oma mõtiskeludesse, jutustas
Arnoux monotoonse hääle ja pisut joobnud ilmega usku-
matuid lugusid, kus ta alati oli hiilanud oma enese-
kindluse tõttu. Ja Frédéric (ilmselt sõltus see mingist
sügavast sarnasusest nende vahel) tundis tema isiku suhtes
teatavat poolehoidu. Ta heitis endale ette seda
nõrkust, leides, et just vastuoksa, ta peaks seda inimest
vihkama.

Arnoux kurtis talle oma naise halba meeleolu, tema
kangekaelsust ja ülekohtust süüdistust. Ta polevat enam
see, mis kunagi varem.

«Teie olukorras,» ütles Frédéric, «määraksin ma talle
elatusraha ja ise elaksin eraldi.»

Arnoux ei vastanud midagi; ja hetk hiljem hakkas oma
naist ülistama. Ta on hea, truu, intelligentne, voorus-
lik; ja siirdudes tema kehaliste omaduste juurde, puis-
tas ohtrasti paljastusi säärase kergemeelsusega, millisega
mõned inimesed võõrastemajas seavad nähtavale oma
aardeid.

Katastroof viis Arnoux' tasakaalust välja.

Ta oli astunud kaoliinikompaniisse ja kuulus liikmena
järelevalvenõukogusse. Ent uskudes kõike, mida talle
öeldi, oli ta alla kirjutanud ebatäpseile aruandele ning
kiitnud kontrollimata heaks aastabilansi, mille asjaajaja
oli petturlikult koostanud. Kompanii varises kokku ja
Arnoux, kes kandis kaasvastutust, oli koos teistega mõis-
tetud tasuma kahjud, mis tähendas talle ligi kolme-
kümne tuhande frangi kaotust; asja raskendas pealegi
veel kohtuotsuse motiveering.

Frédéric sai sellest teada ajalehest ja sööstis sedamaid
Paradis' tänavasse.

Vastu võeti ta proua Arnoux' toas. Oli esimese hom-
mikueine aeg. Joogikausikesed, milles oli piimaga kohv,
täitsid väikest ümmargust lauda kamina ääres. Vaibal
vedelesid kannata toakingad, tugitoolidel igasugused rii-

ded. Arnoux istus aluspükstes ja kootud kampsunis, sil-
mad punased, juuksed sassis. Väike Eugène, kes põdes
mumpsit, tihkus, näsides võileiba; tema õde sõi rahu-
likult; proua Arnoux, veidi kahvatum kui tavaliselt, ser-
veeris teistele toitu.

«Noh, nii et teie teate juba!» ütles Arnoux, tuues
kuuldavale sügava ohke.

Ja kui Frédéric oli teinud osavõtliku žesti, lisas:

«Nõndaks! Olen langenud oma kergeusklikkuse ohv-
riks!»

Siis jäi ta vait; ja tema masendus oli nii suur, et ta
lõtkas tagasi eine. Proua Arnoux tõstis silmad üles ja
kehitas õlgu. Arnoux hõõrus kätega laupa.

«Lõppude lõpuks, mina pole süüdlane. Mul pole midagi
endale ette heita. See on õnnetus! Rabeleme kuidagi
välja! Ah! Küll on lugu!»

Ja ta murdis tüki võisaia, andes muide järele naise
keelitustele.

Ohtul tahtis ta lõunatada oma naisega kahekesi «Kuld-
majas»¹ eraldi kabinetis. Proua Arnoux ei käsitanud
midagi sellest hingeliigutusest, ta oli koguni solvunud, et
teda koheldakse kui loretit; Arnoux' poolt aga vastupidi
oli see armastuse tõenduseks. Et tal hakkas igav, läks ta
Marssali juurde meelt lahutama.

Tänini oli talle andestatud paljusid asju tema hea-
südamliku iseloomu tõttu. Kohtuprotsess asetas ta mää-
ritud isikute kilda. Erakluse õhkkond valitses tema kodu
ümber.

Frédéric pidas oma aukohuseks külastada neid sage-
damini kui kunagi. Ta üüris parterilooži Itaalia ooperis
ja viis nad iga nädal sinna. Kuid Arnoux'd olid jõudnud
oma ebaharmonilises kooselus sellesse perioodi, kus
pärast kõiki vastastikuseid järeleandmisi tekib ületa-
matu vastumeelsus teineteise suhtes, mis teeb edasise elu
talumatuks. Proua Arnoux pidurdas end, et mitte tasa-
kaalu kaotada, Arnoux oli süngelt murelik. Nende kahe
õnnetu olendi vaatepilt kurvastas Frédéric'i.

Proua Arnoux tegi talle ülesandeks — sest noormehele
kuulus tema usaldus — hankida teateid nende asjade

¹ «Kuldmaja» (La Maison d'or) — luksusrestoran Itaalia bul-
varil, mille rõdud olid ohtra kullaga kaunistatud.

olukorra kohta. Kuid Frédéric tundis häbi, tal oli lausa piin lõunatada Arnoux' juures, ihaldades samal ajal tema naist. Kõigest hoolimata jätkas ta seda, leides vabanduse seigas, et peab seda naist kaitsma, ja võib tekkida juhus talle kasulik olla.

Nädal aega pärast balli oli ta teinud visiidi härra Dambreuse'ile. Finantsist pakkus talle kakskümmend aktsiat tema kivisöe-ettevõttes. Frédéric ei läinud sinna uuesti. Deslauriers saatis talle kirju; ta jättis neile vastamata. Pellerin kutsus teda portreed vaatama; ta saatis alati kunstniku minema. Kuid ometi andis ta järele Cisy painamistele tutvustada teda Rosanette'iga.

Too võttis Frédérici väga kenasti vastu, kuid talle kaela lügemata nagu varem. Frédérici kaaslane tundis end üpris õnnelikuna, olles vastu võetud liiderliku naise poolt, eriti aga vestlusest näitlejaga: kohal oli Delmar.

Üks draama, kus too mängis mühakat matsi, kes annab õppetunni Louis XIV-le ja ennustab 89-ndat aastat, oli äratanud nii suurt tähelepanu, et tema jaoks vorbiti ühtevalu selletaolisi rolle; ja tema funktsiooniks oli nüüd naeruvääristada kõigi maade monarhe. Inglise õllepruuli osas teotas ta Charles I-st; Salamanca üliõpilasena needis ta Philippe II-st; või mängides õrnatundelist isa, oli ta nõrдинud Pompadouri üle; see oli tal kõige toredam osa! Et teda vaid näha saada, ootasid tänavapoisid teatri ukse taga. Etenduste vaheaegadel müüdi tema biograafiat, kus kirjeldati, kuidas ta hoolitseb oma vanakesest ema eest, loeb evangeeliumi, aitab vaeseid — lühidalt, kujutati teda püha Vincent de Paulina, kellesse oli segatud pisut Brutust ja Mirabeau'd. Räägiti: «Meie Delmar.» Tal oli täita missioon, temast tehti Kristus.

Kõik see oli võlunud Rosanette'i; ja too naine oli muret tundmata vabastanud enda papi Oudryst, sest ta polnud ahne.

Arnoux, kes teda tundis, oli kaua aega kasutanud seda tema omadust, et teda väikeste kuludega ülal pidada. Siis ilmus päevakorrale vanamees Oudry, ja kõik kolm püüdsid vältida avameelseid seletusi. Nüüd, kujutelles, et Rosanette oli vanamehele ainult tema pärast hundi-passi andnud, suurendas Arnoux tema elatusraha. Kuid ta hakkas üha sagedamini raha küsima, ja see oli seda seletamatum, et tema elulaad oli muutunud vähem pill-

vaks. Ta oli müünud oma asju, koguni kašmiirsalli, soovides, nagu ta ütles, tasuda oma vanad võlad. Ja Arnoux aina andis; see naine oli ta ära nõidunud, kuritarvitades halastuseta tema heldust. Seepärast sadas aina tema majja kaubaarveid ja veksleid. Frédéric tundis kriisi lähenemist.

Ühel päeval ilmus ta visiidiga proua Arnoux' juurde. Proua oli välja läinud. Härra töötas all kaupluses, nagu talle öeldi.

Ja tööpoolest, Arnoux seisis keset oma maalitud portselanvaase ja püüdis auku pähe rääkida provintsi kodanlastest noorpaarile. Ta jutustas voolimistööst ja põletamiskunstist, tähnilisest pinnast ja glasuurvärvist. Teised aga ei tahtnud jätta muljet, et nad tuhkagi ei taipa, noogutasid aina heakskiitvalt pead ja ostsid.

Kui kliendid olid läinud, jutustas Arnoux, et hommi-kul oli tal olnud naisega väike sõnelus. Et vältida naise märkusi väljaminekute kohta, oli ta kinnitanud, et Rosanette pole enam tema armuke.

«Ma ütlesin talle koguni, et ta on teie oma.»

Frédéric oli nõrдинud; kuid et etteheited võinuksid teda reeta, pomises ta:

«Ah, kui pahasti te toimisite, väga pahasti!»

«Mis sellest siis on?» küsis Arnoux. «Ons see mõni häbiasi, kui teid tema armukeseks peetakse? Mina ju ei häbene seda! Kas see poleks teile koguni meelitav?»

Kas polnud proua Arnoux midagi ütelnud? Oli see ehk mingi vihje? Frédéric tõttas vastama:

«Ei! Mitte sugugi! Just vastuoksa!»

«Noh, ja mis siis?»

«Jah, see on tõsi! Sellest pole midagi.»

Arnoux jätkas:

«Miks teie sinna enam ei tule?»

Frédéric lubas seal jälle käima hakata.

«Ah! Ma unustasin! Te peaksite... vesteldes Rosanette'ist... poetama minu naisele sõnakese sellest... ma ei tea, mida, aga küllap te leiate... midagi, mis teda vee-naks, et te olete tema armuke. Ma palun seda teilt kui teenust. Mh?»

Vastuse asemel tegi noormees ebamäärase grimassi. See laim võis ta hukutada. Ta läks juba samal õhtul proua Arnoux' poole ja vandus, et Arnoux' väide on vale.

«Ikka tõesti või?»

Frédéric näis siiras. Ja ohanud sügavasti, ütles daam armsa naeratusena: «Ma usun teid.» Siis langetas ta pea ja lisas, noormehele otsa vaatamata:

«Muide, kellelgi pole teie peale õigust!»

Niisiis see naine ei aima midagi ja põlgab teda, sest ei usu, et Frédéric võiks armastada teda küllalt selleks, et olla talle truul! Ja unustades oma üritused Rosanette'i juures, leidis ta selle leebuse olevat solvava.

Seejärel palus daam teda minna vahel «selle naise poole», et veidi vaadata, mis seal toimub.

Ilmus Arnoux, ja viis minutit hiljem tahtis ta viia Frédérici Rosanette'i juurde.

Olukord muutus talumatuks.

Frédérici norgu hajutas pisut notari kiri, kes pidi järgmisel päeval saatma talle viisteist tuhat franki. Ja et heaks teha oma hooletus Deslauriers' suhtes, läks ta jalamaid talle seda head uudist teatama.

Advokaat elas Kolme Marie tänavas kuuendal korru-
sel, vaatega õuele. Tema kabinetis, väikeses külmas kivi-
parketiga toas, mille seinad olid kaetud hallika tapee-
diga, oli peamiseks kaunistuseks kuldmedal, tema dok-
toriväitekirja auhind, rippumas eebenipuust raamis
peegli vastas. Mahagonist raamatukapi klaasi taga lei-
dus ligikaudu sada köidet. Keset tuba seisis safianiga
kaetud kirjutuslaud. Neli vana rohelist sametkattega
tugitooli olid paigutatud nurkadesse. Kaminas põlesid
pilpad; käepärast oli alati haokimpe, mida võis tulle
visata, niipea kui heliseb kell. Oli parajasti vastuvõtu-
tund; advokaadil oli ees valge kaelaside.

Teade viieteistkümnest tuhandest frangist (ilmselt ta
ei arvestanud neid enam) pani ta heameelest naeru
kihutama.

«See on hea, mu tubli poiss, see on hea, väga hea!»

Ta pildus puid tulle, võttis uuesti istet ja tegi seda-
maid juttu ajalehest. Esimeseks ürituseks oli lahti saada
Hussonnet'st.

«See kretiin tüütab mul hinge seest! Mis aga puutub
lehe suunasse, siis on minu arust kõige õiglasem ja kõige
kindlam seda üldse mitte omada.»

Frédéric näis üllatunud.

«Aga kahtlemata! On aeg suhtuda poliitikasse teadus-

likult. Seitsmeteistkümnenda sajandi vanamehed tegid
algust, aga Rousseau ja teised kirjanikud viisid katoliik-
laste suurimaks rõõmuks sinna filantroopiat, poesiat ja
muud jama. See liit on muide loomulik, sest uusimad
reformaatorid (ma võin seda tõestada) usuvad püha
ilmutusse. Kui aga te peate missasid Poola päästmiseks,
kui te asendate dominiiklaste jumala, kes oli timukas,
romantikute jumalaga, kes on kõigest maalermeister;
kui lõpuks teil Absoluudist pole avaramat käsitust kui
teie esivanemail, siis teie vabariiklike vormide alt pais-
tab läbi monarhia ja teie punamüts jääb alati vaid
preestrimütsikeseks! Vahe on vaid selles, et piinamist
asendavad vangikongid, pühaduseteotust religiooni hal-
vustamine, Püha liitu Euroopa sobimus; ja selle imetlus-
väärse toreda korra juures, mis on loodud Louis XIV
ajastu rusudest, Voltaire'i varemeist impeeriumi vöö-
baga pealispinnal ja Inglise konstitutsiooni fragmenti-
dest, tuleb ilmsiks, kuidas munitsipaalnõukogud püüa-
vad itsi teha meerile, generaalnõukogud oma prefektile,
kojad kuningale, ajakirjandus võimule, administratsioon
kõigile ühtekokku! Aga head hinged on vaimustuses
Tsiviilkoodeksist, teosest, mis on kokku klopsitud — öel-
dagu mida tahes — kitsarinnalises ning türanlikus vai-
mus, sest et seaduseandja, selle asemel et teostada oma
üritus, see tähendab luua kord tavadesse, oli võtnud
nõuks vormida ühiskonda nagu mõni Lykurgos. Miks
kitsendab seadus perekonnapead testamendi küsimus-
tes? Miks takistab ta kinnisvara sundmüüki? Miks karis-
tab ta vagabundielu nagu kuritegu, mis ei tohiks olla
isegi mitte seaduserikkumine! Ja on veel teisigi asju!
Küll mina juba tean! Seepärast tahan ma kirjutada
ühe kena romaani pealkirjaga «Õigusemõistmise idee
ajalugu» — tuleb alles tore lugu! Kuid mul on jõledal
kombel janu! Aga sinul?»

Ta kallutas end aknast välja ja hüüdis portjeele, et too
läheks tooks kõrtsist grokki.

«Kokku võttes näen ma üldse kolme parteid. Ei!
Kolme grupeeringut, millest ükski mind ei huvita: need,
kes omavad, need, kel enam midagi pole, ja need, kes
tahavad omada. Ent kõik nad on üksmeelsed Autoriteedi
totras jumaldamises! Näiteid: Mably soovib takistada
filosoofidel avaldada nende doktriine; härra Wronski,

geomeeter, nimetab oma keeles tsensuuri «spekulatiivse spontaansuse kriitiliseks repressiooniks»; isa Enfantin õnnistab Habsburge selle eest, «et nad olid sirutanud üle Alpide raske käe Itaalia allasurumiseks»; Pierre Leroux soovib, et teid jõuga sunnitaks kuulama mõnd oraatorit, ja Louis Blanc kaldub riikliku religiooni poole — seda võrd on kogu see vasallide vägi hull valitsemise järele! Ometi pole neist mitte ainuski seaduslikkuse austaja, hoolimata nende igipõliseist printsiipidest. Aga et printsiip tähendab algust, tuleb alati mõttes kanduda mingi revolutsiooni, vägivallaakti poole, mingi üleminekuseiga juurde. Nõnda on meie printsiibiks rahva suveräänsus, mis kätkeb parlamentaarses vormis, kuigi parlament ise seda ei tunnusta! Kuid miks peab rahva suveräänsus olema püham jumalikust õigusest? Mõlemad on vaid pettekujutlused! Piisab juba metafüüsikast, küllalt fantoomidest! Pole vaja dogmasid selleks, et tänavaid pühkida! Mulle võidakse öelda, et ma paiskan segi ühiskonna. Ja mis sellest! Mis on selles halba? Tõepoolest, ta on ilus küll, see sinu ühiskond!»

Frédéric võinuks paljuskki talle vastu vaielda, kuid nähes, et ta on nüüd kaugel Sénécali teooriaist, oli ta täis leplikku leebust Deslauriers' vastu. Ta rahuldus vaid märkusega, et selletaoline süsteem teeks nad üldise viha aluseks.

«Vastuoksa, et me anname igale parteile tõendi viha-vaenust tema naabri vastu, hakkavad nad kõik meie peale lootma. Sina samuti lööd sekka ja hakkad tegelema kõrgema, transtsendentse kriitikaga!»

Oleks vaja rünnata üldkehtivaid ideid, Prantsuse Akadeemiat, Kõrgemat Pedagoogikakooli, Pariisi Konservatooriumi, «Comédie-Française'i», kõike seda, mis sarnaneb mingi institutsiooniga. Sel viisil annavad nad oma «Revue'le» ühtse süsteemi ilme. Ja siis, kui ta võidab endale kindla positsiooni, muutub leht äkki päevaleheks; siis võtavad nad käsile üksikisikud.

«Ja nad hakkavad meid austama, selles võid kindel olla!»

Hakkas teostuma Deslauriers' ammune unistus: saada peatoimetajaks; see tähendab tunda väljendamatut õnne teiste juhtimisest, nende artiklite täielikust ümberteemisest, nende tellimisest ja tagasilükkamisest. Tema sil-

mad särasid prillide taga; ta sattus vaimustusse ja aina tühjendas järjestikku ning masinlikult klaase.

«Vaja oleks, et sa annaksid nädalas ühe lõuna. See on hädavajalik, mingi selle peale või pool sinu tuludest! Kõik tahavad sinna pääseda; teistele kujuneb see üheks koskuseks, sinule aga hoovaks. Ja suunates avalikku arvamust kahest otsast, kirjanduslikust ja poliitilisest, oleme enne poolt aastat Pariisis juhtival kohal — küll näed!»

Kuulates teda, tundis Frédéric end noorenevat, otsekui inimene, kes peale pikka viibimist toas pääseb värske õhu kätte. Sõbra vaimustus nakatas tedagi.

«Jah, ma olin laiskvorst, tobu, sul on õigus!»

«Head edu!» hüüatas Deslauriers. «Ma leian oma Frédérici jälle!»

Ja pannes talle rusika lõua alla, lausus:

«Ah, küll sain ma sinu tõttu piina tunda! Aga pole tähtis! Ma sallin sind kõigest hoolimata.»

Nad seisid ja vaatasid teineteisele heldinult otsa, valmis kaela langema.

Eestoa lävele ilmus naise kübar.

«Kes sind siia vedas?» ütles Deslauriers.

See oli preili Clémence, tema armuke.

Neiu vastas, et minnes juhuslikult mööda tema majast, ei suutnud ta vastu panna soovile teda näha; ja et teha üks ühine kerge eine, oli ta toonud kaasa kooke. Need pani ta lauale.

«Ettevaatust, seal on mu paberid!» lausus advokaat järsult. «Pealegi on see juba kolmas kord, kus ma keelan sul tulla kõnetundide ajal.»

Neiu tahtis teda suudelda.

«Hea küll, hea küll, kobi minema! Lase jalga!»

Ta tõrjus neiu välja. Kostis vali nuukse.

«Ah, sa tüütad mind lõppude lõpuks!»

«Ma ju armastan sind!»

«Ma ei nõua mitte armastust, vaid sõnakuulmist.»

Need nii karmid sõnad peatasid Clémence'i pisarad. Ta läks akna juurde, jäi sinna liikumatult seisma, laup vastu ruutu.

Tema poos ja vaikimine ärritasid Deslauriers'd.

«Kui sa oled lõpetanud, käsi oma töld ette anda! Selge?»

Neiu pööras end järsult ümber.

«Sa ajad mind minema!»

«Just nimelt!»

Neiu vaatas talle ainiti otsa oma suurte siniste silmadega — ilmselt oli see tema viimane anumine —, sidus siis ristamisi kokku oma šoti rätiku kaks otsa, ootas veel viivu ja läks.

«Sa peaksid ta tagasi kutsuma,» ütles Frédéric.

«Kuula nüüd!»

Deslauriers'l oli vaja välja minna ja ta läks seepärast kööki, mis oli ka tema tualetiruum. Kiviplaadil saapa-paari kõrval vedelesid kasina eine jäänused, rullikeeratud madrats koos tekiga oli nurgas maas.

«See siin näitab sulle,» ütles ta, «et harva võtan ma vastu markiise! Aga hõlpsasti saab läbi nendetagi, ja kõigi teisteta samuti. Mitte midagi maksvad naised raiskavad su aega; kuid see tähendab raha teisel kujul; mina aga pole rikas! Pealegi on nad kõik nii rumalad, nii rumalad! Kas sa tõesti võid vestelda mõne naisega?»

Lahku läksid nad Pont-Neufi juures.

«Niisiis on otsustatud! Sa tood mulle selle asja homme, niipea kui oled kätte saanud.»

«Oleme rääkinud!» ütles Frédéric.

Järgmisel päeval, kui ta oli ärganud, sai ta posti teel viieteistkümmne tuhande frangi suuruse pangatšeki.

See paberilipakas tõi talle silme ette viisteist paksu kotti rahaga, ja ta mõtles, et sellise tõhusa summaga võiks ta: kõigepealt säilitada kolmeks aastaks oma sõiduki, selle asemel et see müüa, nagu ta on sunnitud seda lähemal ajal tegema; või siis osta kaks ilusat komplekti mustrilisi, damastseeritud relvi, mida ta oli näinud Voltaire'i kaldatänaval; siis veel terve hulga igasuguseid asju — maale, raamatuid ja kui palju lillekimpe, kingitusi proua Arnoux'le! Lühidalt, kõik see vääriks rohkem kui riskida, kui kaotada nõnda palju raha selle ajalehe peale! Deslauriers näis talle ülbelt enesekindel; tema eilne jõhker hoolimatus jahendas tema tundeid sõbra vastu. Frédéric andus juba kahetsusele, kui ta äkki oli üpris üllatunud, nähes sisse astuvat Arnoux'd, kes istus tema voodi servale, raskelt nagu murtud mees.

«Mis on juhtunud?»

«Ma olen kadunud!»

Ta oli kohustatud kohe samal päeval tasuma Saint-Anne'i tänava notari Beauminet' kontorile kaheksateist tuhat franki, mis ta oli laenanud kelleltki Vanneroy'lt.

«Lausa seletamatu õnnetus! Ma andsin talle hüpoteegi, mis teda ikkagi oleks pidanud rahustama! Kuid tema ühvardab mind protestiga, kui ta ei saa seda raha täna pärastlõunal, jalamaid!»

«Ja siis?»

«Siis on kõik väga lihtne! Ta laseb mu kinnisvarale aresti peale panna. Juba esimene kuulutus laostab mu, ja ongi kõik! Ah, kui ma leiaksin kellegi inimese, kes laenaks mulle selle neetud summa! Ta astuks Vanneroy' asemele ja mina oleksin päästetud! Ega teil juhuslikult seda summat ole?»

Pangatšekk lebas öölaua ühe raamatu lähedal. Frédéric pani kõite tšeki peale ja vastas:

«Oh jumal, ei, kulla sõber!»

Kuid tal oli raske Arnoux'le ära ütelda.

«Kas te siis ei leia kedagi, kes nõustuks...?»

«Mitte kedagi!» vastas Arnoux. «Ja kui vaid mõtelda, et nädala pärast mulle laekub raha! Kuu lõpuks võlgnetakse mulle... küllap oma viiskümmend tuhat franki!»

«Kas te ei võiks paluda isikuid, kes teile võlgnevad, maksta enne tähtaega?»

«Kus sa sellega!»

«Aga teil on ju mõningaid obligatsioone, veksleid?»

«Mitte midagi!»

«Mida siis teha?» küsis Frédéric.

«Sedasama ma endalt küsingi,» vastas Arnoux.

Ta jäi vait ja hakkas mööda tuba edasi-tagasi kõndima.

«See pole ju minu pärast, mu jumal, vaid minu laste pärast, mu vaese naise pärast!»

«Lõppude lõpuks... ma tahan olla tugev... pakin asjad kokku... ja sõidan õnne otsima... ei tea, kuhu!»

«Võimatu!» hüüatas Frédéric.

Arnoux vastas rahulikus toonis:

«Kuidas võin ma nüüd veel Pariisi elama jääda?»

Tekkis kestev vaikus.

Frédéric hakkas rääkima:

«Millal te selle raha tagasi annaksite?»

See ei tähenda, et Frédéricil on see olemas — vastu-
oksa! Kuid miski ei takista teda kokku saamast sõpra-
dega, samme astumast. Ja ta helistas teenrile, soovides
riietuda. Arnoux tänas teda.

«Te vajate kaheksateist tuhat franki, kas nõnda?»

«Oo! Mulle piisaks isegi kuueteistkümnest! Sest kaks
ja pool kuni kolm tuhat saaksin ma oma lauahõbeda eest,
kui vaid Vanneroy nõustub ootama homseni. Ja ma kor-
dan teile, te võite kinnitada, vanduda võlausaldajale, et
nädala pärast, võib-olla koguni viie-kuue päeva pärast
on raha tagasi makstud. Pealegi on garantiiks hüpoteek.
Nii et ei mingit riski, te mõistate?»

Frédéric kinnitas, et mõistab ja läheb jalamaid välja.

Ta jäi koju, kirudes Deslauriers'd, sest ta tahtis oma
sõna pidada, aga samal ajal aidata ka Arnoux'd.

«Kui ma pöördusin õige härra Dambreuse'i poole?
Aga missugusel ettekäandel küsida raha? Just vastu-
oksa, mina peaksin talle viima raha tema kivisõeaktsiate
eest! Ah, sõitku ta kuu peale oma aktsiatega! Ma pole
millekski kohustatud!»

Ja Frédéric oli endaga rahul oma sõltumatuse pärast,
nagu oleks ta keeldunud mingist teenusest härra Damb-
reuse'ile.

«Mis siis ikka,» mõtles ta seejärel, «ma ju kaotan sel-
lega, aga võinuksin viieteistkümnelt tuhandega võita sada
tuhat! Börsil juhtub seda mõnikord... Nõnda siis, kui
ma ei ole korrektne ühe vastu, kas pole siis minu
teha...? Pealegi kui Deslauriers võib oodata! Ei, ei, see
on paha, lähen tema juurde!»

Ta vaatas kella.

«Ah! Sellega pole kiiret! Pank suletakse alles kell
viis.»

Ja kell pool viis, kui ta oli oma raha kätte saanud,
otsustas ta:

«Nüüd on see juba kasutu! Ma ei leia teda kodust;
lähen õhtul!» Nõnda andis ta endale võimaluse tagasi
tulla oma otsuse juurde, sest alati jääb teadvusse mingi
jalg sofismidest, mis sinna on tunginud; ja neist püsib
järelmaik nagu mingist halvast joogist.

Ta jalutas bulvaritel ja lõunatas üksi restoranis. Siis,
et veidi meelt lahutada, kuulas ta ära vaatuse mingist
etendusest «Vaudeville'i» teatris. Aga pangatähed ängis-

tasid teda kuidagi, nagu oleks ta need varastanud. Nende
kaotamise korral polnuks ta kurvastatud.

Naasnud koju, leidis ta eest kirja, kus olid sõnad:

«Mis uudist?

Minu naine ühineb minu palvega, kallid sõber, lootu-
ses... jne.»

Teie...»

Järgnes sabaga allkiri.

«Tema naine; ta palub mind!»

Samal hetkel ilmus Arnoux, et kuulda, kas tal õnnes-
tus hankida pakiline summa.

«Võtke, siin see on!» ütles Frédéric.

Ja päev hiljem vastas ta Deslauriers'le.

«Ma pole veel midagi saanud.»

Advokaat tuli kolmel päeval järjest. Ta käis peale, et
Frédéric kirjutaks notarile. Ta pakkus end koguni ise
reisi Le Havre'isse tegema.

«Ei! See on kasutu! Ma sõidan ise!»

Kui oli möödunud nädal, palus Frédéric arglikult isand
Arnoux'lt oma viitteist tuhat franki.

Arnoux lükkas maksmise edasi homseni, siis ülehom-
seni. Frédéric riskis väljuda kodust vaid hilisööl, kartes
Deslauriers' juhuslikku pealesattumist.

Ühel õhtul puudutas teda keegi tänavanurgal Made-
leine'i kiriku lähedal. See oligi tema.

«Ma lähen raha järele,» ütles Frédéric.

Ja Deslauriers saatis teda kuni Arnoux' maja ukseni.

«Oota mind!»

Ta jäi ootama. Lõpuks pärast neljakümne kolme mi-
nuti möödumist väljus Frédéric koos Arnoux'ga ja andis
Deslauriers'le märku veel veidi oodata. Fajansikaupmees
ja tema kaaslane läksid teineteise käevangus mööda
Hauteville'i tänavat, seejärel käänasid Chabroli tänavale.

Öö oli pime, aeg-ajalt puhusid soojad tuuleiilid.
Arnoux sammus aeglaselt, rääkides üha Kaubahoovi-
dest — kaetud passaažide reast, mis peavad kulgema
Saint-Denis' bulvarilt kuni Châtelet'ni, oiulisest äri-
ettevõttest, kuhu tal on suur tahtmine astuda. Ja aeg-
ajalt seisatas ta, et vaadata kaupluste akende taga griset-
tide nägusid. Siis jätkas ta jälle oma kõnelust.

Frédéric kuulis enda taga Deslauriers' samme, otsekui etteheiteid, otsekui hoope tema süüme pihta. Kuid raha küsida ei julgenud ta valehäbi pärast, samuti ka kartusest, et see oleks kasutu. Deslauriers astus lähemale. Frédéric otsustas küsida.

Üpris sundimatus toonis ütles Arnoux, et tema saadaolevad summad pole veel laekunud ja et praegu ei saa ta viitteistkümmend tuhat franki tagasi maksta.

«Teil pole nende järele vajadust, nagu ma oletan?»

Sel hetkel astus Deslauriers Frédérici juurde, vedas ta kõrvale:

«Ole avameelne: on nad sul olemas või mitte?»

«Ei ole, noh!» ütles Frédéric. «Ma kaotasin nad!»

«Aa! Ja mil viisil?»

«Mängisin maha!»

Deslauriers ei vastanud ainustki sõna, tegi üpris sügava kummarduse ja läks. Arnoux oli kasutanud juhust, et minna tubakapoodi ja läita sigar. Tagasi tulnud, küsis ta, kes oli see noormees.

«Niisama! Üks sõber!»

Siis, kolm minutit hiljem Rosanette'i ukse ees ütles Arnoux:

«Tulge ometi üles, ta rõõmustab teid nähes. Milliseks seltsimatuks te olete nüüd muutunud!»

Tänavalatern nende vastas heitis talle valgust; ja tas oli midagi otse talumatut, kui ta seisis seal, sigar valgete hammaste vahel, näol õnnelik ilme.

«Ah, muide, minu notar käis täna hommikul teie oma juures hüpoteegi vormistamise pärast. Minu naine meenutas mulle seda asja.»

«Arukas naine!» tähendas Frédéric masinlikult.

«Või veel!»

Ja Arnoux hakkas teda jälle üles kiitma. Talle polnud võrdset mõistuse, südame, säästlikkuse poolest. Ta lisas sosinal, pööritades silmi:

«Ja millise kehaga naine!»

«Jumalaga!» ütles Frédéric.

Arnoux tegi liigutuse.

«Nonoh! Miks nii?»

Ja kätt kõhklevalt Frédérici poole ulatades vaatas ta teda, kohmetuses noormehe vihasest näost.

Frédéric kordas kuivalt:

«Jumalaga!»

Nagu veerev kivi läks ta mööda Bréda tänavat alla, ahastuses, meeleteitel, täis raevu Arnoux' vastu, töötades endale mitte ialgi enam temaga kohtuda, samuti mitte tema naisega. Selle asemel et lahku minna oma naisest, nagu Frédéric oli oodanud, oli mees just vastupidi hakanud teda õrnalt armastama, ja täielikult — juusteotstest kuni hinge sügavuseni. Selle mehe vulgaarsus viis Frédérici tasakaalust välja. Niisiis kõik kuulub temale, sellele inimesele! Frédéric sattus temaga jälle kokku loreti ukse lävel; ja suhete katkestamise nukru-sele lisandus viha oma jõuetusest. Liiatigi alandas teda Arnoux' ausus, kes pakkus oma võlale garantiid. Frédéric oleks tahtnud teda kägistada. Ja tema kurvastuse kohal hõljus nagu udu tema teadvuses alatu pelgurlikkuse tunne oma sõbra Deslauriers' vastu. Pisarad lämmatasid teda.

Deslauriers sammus mööda Märtrite tänavat, vandudes valjusti nõrdimusest, sest otsekui mahapaisatud obelisk näis tema projekt nüüd erakordselt kõrge. Ta pidas end paljaksvarastatuks, nagu saanuks ta suure kahju osaliseks. Tema sõprus Frédérici vastu oli surnud, ja ta tundis sellest rõõmu; see oli talle nagu hüvituseks! Teda valdas vihavimim rikaste vastu. Ta kaldus Sénecali vaadete poole ja andis endale lubaduse need omaks võtta.

Samal ajal istus Arnoux mugavalt sügavas tugitoolis kamina ääres, rüüpas tassist teed ja hoidis Marssalit põlvedel.

Frédéric ei läinud enam Arnoux'de poole; ja et end võõrutada oma hukatuslikust kirest, haaras ta kinni esimesest pähe tulnud ideest ning otsustas koostada «Renessansi ajaloo». Ta kuhjas korratult oma lauale humaniste, filosoofe ja poeete. Ta käis estampide kogus vaatamas Marcus Antoniuse gravüüre; ta püüdis käsitada Machiavellit. Töö hubane vaikus rahustas teda vähehaaval. Süvenedes teiste inimeste isiksusse, unustas ta enda oma — võib-olla oli see ainuke viis mitte kannatada tema pärast.

Ühel päeval, kui ta tegi rahulikult märkmeid, avanes uks ja teener teatas proua Arnoux' ilmunisest.

See oli tema! Kas ükski? Aga ei! Käekõrval oli tal väike

Eugène; valge põllega lapsehoidja käis nende järel. Proua Arnoux võttis istet; ta kõhatas ning ütles:

«Juba ammu pole te enam meie pool käinud.»

Frédéric ei teadnud, mida vabanduseks ütelda, ja proua Arnoux lisas:

«Te ilmutasite suurt delikaatsust!»

Frédéric küsis:

«Mis delikaatsust?»

«See, mis te tegite Arnoux' heaks!» lausus daam.

Frédéric tegi tähendusrikka liigutuse: «Ma vilistan tema peale! See oli teie pärast!»

Proua Arnoux saatis lapse salongi hoidjaga mängima. Nad vahetasid paar-kolm sõna tervise üle, siis oli keskustelu ammendatud.

Daamil oli seljas pruun siidkleit, mis värvitoonilt meenutas ühte hispaania veini; selle peal must sametmantel, ääristatud nugisenähaga. See karusnahk tekitas soovi seda käega silitada, pikad siledalt kammitud juuksed aga ahvatlesid neid huultega puudutama. Kuid mingi meeleliigutus hämmeldas naist, ja vaadates ukse poole ütles ta:

«Siin on veidi palav!»

Frédéric aimas pilgust tema ettevaatlikku mõtet.

«Andestage! Uksepooled on vaid kokku lükatud.»

«Oo, see on tõsi!»

Ja daam naeratas, nagu tahtes öelda: «Ma ei karda midagi.»

Frédéric küsis sedamaid, mis oli ta siia toonud.

«Minu mees,» lausus proua Arnoux end pingutades, «palus mind tulla teie poole, julgemata teha seda käiku ise.»

«Ja miks?»

«Te tunnete härra Dambreuse'i, kas pole nii?»

«Jah, veidi!»

«Oo, veidi!»

Ta jäi vait.

«Aga mis sellest! Jätkake!»

Ja siis jutustas ta, et tunaeile ei suutnud Arnoux tasuda pankurile nelja tuhat franki vekslite järgi, millele ta kunagi oli võtnud tema, oma naise allkirja. Daam kahetseb, et ta oli nõnda ohustanud oma laste vara. Kuid parem juba kõik muu kui au kaotus; ja kui härra Damb-

reuse annab pikendust, tasutakse talle kindlasti peatselt kõik, sest Arnoux kavatseb müüa talle kuuluva majakese Chartres'is.

«Vaene naine!» lausus Frédéric tasa. «Ma lähen, võite loota minu peale.»

«Täna!»

Ja proua Arnoux tõusis, et minna.

«Oo, teil pole ju veel kiiret!»

Daam jäi seisma, uurides mongoli trofeenooli, mis ripusid laes, raamatukappe, köiteid, kõiki kirjutusvahendeid. Ta tõstis üles pronkskausikese, milles olid suled. Tema kontsad liikusid vaibal ühest kohast teise. Ta oli käinud mitmel puhul Frédérici juures, ent alati koos Arnoux'ga. Nüüd olid nad üksi, üksi Frédérici omas majas. See oli harukordne sündmus, peaaegu õnnestumine.

Külaline tahtis näha aiakest. Frédéric ulatas talle käe, et minna vaatama tema valdust, kolmekümne jala suurust maalapikest, mis oli suletud majade vahele ja mida kaunistasid nurkades põõsad ja keskel lillesõõr.

Olid aprilli esimesed päevad. Sirelilehed haljendasid juba, kerge tuuleil hõljus õhus; siristasid linnukesed, kelle laul vaheldus kaugete vasaralöökidega tõldsepa töökojas.

Frédéric tõi kamina juurest tuhalabida; ja sel ajal, kui nad jalutlesid kõrvuti aias, tegi laps labidaga tee peale liivahunnikuid.

Proua Arnoux ei arvanud, et tema pojal võiks kunagi olla suur kujutlusvõime, ent poiss oli lahke iseloomuga. Tema õele seevastu oli omane mingi loomupärane kuivus, mis solvas vahel ema.

«See muutub,» ütles Frédéric. «Ei maksa kunagi meelt heita.»

Proua Arnoux vastas:

«Ei maksa kunagi meelt heita!»

See tema lause masinlik kordamine tundus Frédéricile mingi julgustusena. Ta murdis roosi, ainsa aias.

«Kas mäletate... üks roosikimp kord õhtul sõidukis?»

Daam punastas kergelt ja vastas naljatlevalt pilkavas toonis:

«Ah! Ma olin siis väga noor!»

«Kas sellega,» jätkas Frédéric tasase häälega, «juhtub sama lugu?»

Proua Arnoux vastas, keerutades käes roosi vart nagu värtna lõnga:

«Ei! Ma hoian ta alles.»

Märguandega kutsus ta lapsehoidjat, kes tõstis poisi kätele. Ja siis, tänavale astudes, lävel, nuusutas proua Arnoux roosi, kallutas pea õlale ning heitis pilgu, mis oli õrn kui suudlus.

Naasnud oma kabinetti, vaatles Frédéric tugitooli, kus külaline oli istunud, ja kõiki esemeid, mida ta oli puudutanud. Miski sellest naisest hõljus tema ümber. Tema kohaloleku sulnidus kestis ikka veel.

«Ta tuli siiski siia!» mõtles Frédéric.

Ja lõpmatu õrnuse laine ujutas ta üle.

Järgmisel päeval kell üksteist ilmus ta härra Dambreuse'i juurde. Teda võeti vastu söögitoas. Pankur einetas, istudes oma naise vastas, kelle kõrval oli tema õetütar. Laua teisel pool istus koduõpetajanna, inglanna, kelle nägu katsid tugevad rõugearmid.

Härra Dambreuse palus oma noort sõpra nende hulka lauda istuda. Ja kui too keeldus, küsis ta:

«Millega võin ma teile kasulik olla? Ma kuulan teid.»

Teeseldes ükskõiksust, teatas Frédéric, et oli tulnud paluma kellegi Arnoux' pärast.

«Aa, too endine pildikaupmees!» ütles pankur hääletu naeruga, paljastades igemed. «Tema eest vastutas kunagi Oudry; nüüd nad on riius.»

Ja ta hakkas läbi vaatama kirju ja ajalehti, mis lebasid tema katmiku kõrval.

Serveerisid kaks teenrit, astudes tasa parketil. Kõrge saal kolme raske portjääri ja kahe valgest marmorist basseiniga, läikivad söepannid, eelroogade paigutus, tärgeldatud suurätikute voldid — kogu see luksuslik heaolu tõi Frédérici kujutlusse kontrasti teisest hommikueinest Arnoux'de juures. Ta ei julgenud härra Dambreuse'i katkestada.

Proua märkas tema hämmeldust.

«Kas te puutute vahel kokku meie sõbra Martino-niga?»

«Ta tuleb täna õhtul,» teatas noor neiu õhinal.

«Aa! Sa tead?» küsis tädi, peatades neiu külma pilgu.

Üks teenreist kummardus proua kõrva juurde, öeldes midagi.

«Sinu õmbleja on tulnud, mu laps... Miss John!»

Ja kuulekas koduõpetajanna kadus koos oma õpilasega.

Härra Dambreuse, häiritud toolide kolistamisest, küsis, mis seal on.

«Proua Regimbart tuli.»

«Oot-oot, Regimbart! See nimi on mulle tuttav. Olen kohanud tema allkirja.»

Frédéric asus lõpuks oma asja juurde. Arnoux vääriks osavõttu. Ainsa eesmärgiga täita kohustus kavatseb ta isegi müüa oma naise maja.

«Kuuldavasti olevat too väga ilus,» tähendas proua Dambreuse.

Pankur lisas heasüdamlikus naljatoonis:

«Kas te olete võib-olla nende... lähedane sõber?»

Otseselt vastamata ütles Frédéric, et ta oleks väga tänulik, kui härra Dambreuse võtaks arvesse...

«Mis siis ikka, kui see teile rõõmu valmistab, olgu nii! Võib oodata! Mul on veel aega. Kas me ei läheks alla minu büroosse, soovite?»

Hommikueine lõppes. Proua Dambreuse noogutas kergelt pead, tehes seda kummalise naeratuse saatel, mis oli ühtaegu täis viisakust ja irooniat. Frédéricil polnud mahti selle üle järele mõelda, sest niipea kui nad olid jäänud kahekesi, ütles härra Dambreuse:

«Te pole veel tulnud oma aktsiate järele.»

Ja laskmata Frédéricil midagi vabanduseks ütelda:

«Olgu peale! Teil oleks vaja asjaga veidi lähemalt tutvuda.»

Ta pakkus noormehele sigareti ja alustas.

Prantsuse söekaevanduse üldine liit on loodud; oodatakse veel vaid põhikirja kinnitamist. Paljas ühinemise fakt juba vähendab kulusid järelevalve ja töökäte osas, suurendab tulusid. Peale selle kavatseb liit üht uut üritust — panna töölisi ettevõtte vastu huvi tundma. Ta ehitab neile maju, tervislikke elamuid. Lõpuks ta muutub oma teenistujate varustajaks, müües neile kõike omahinnaga.

«Ja nad võidavad sellest, härra. Vaat kus on tõeline progress! See tähendab võidukat vastust teatavaile vaba-

riiklikele propagandakisadele! Meie nõukogus on — ta tõi välja reklaambrošüüri — üks Prantsusmaa peer, üks õpetlane, Instituudi liige, üks inseneriväe erukindral, puha tuntud nimed! Säärased elemendid rahustavad kartlikke aktsionäre ja kutsuvad ligi arukaid kapitali-omanikke. Kompanii saab edaspidi riiklikke tellimusi, hakkab varustama raudteid, aurulaevandust, metallurgiaettevõtteid, gaasitööstust, linnakodanike kööke. Nõnda me siis kütame, valgustame, tungime kõige tagasihoidlikumate perede kodukoldeni. Aga kuidas, küsite teie minult, me võime kindlustada müüki? Kaitseseaduste varal, kallid härra, ja me saavutame need. See juba on meie asi! Mina muide olen sisseveokeelu avalik pooldaja! Oma maa eelkõige!»

Ta oli määratud direktoriks; kuid tal puudub aeg, et tegelda mõningate pisasjadega, peale muu kirjade koostamisega.

«Ma olen veidi tülis kirjatarkusega, olen unustanud klassikalise stiili! Ma vajaksin kedagi... kes võiks sõnastada minu mõtteid.»

Ja äkki:

«Kas teie ei tahaks olla see inimene, peasekretäri tiitliga?»

Frédéric ei teadnud, mida vastata.

«Kes siis võiks teid takistada?»

Tema funktsioonid piirduksid iga-aastase aruande koostamisega aktsionäridele. Tal hakkab olema iga päev kokkupuuteid Pariisi kõige mõjukamate inimestega. Esindades kompaniid tööliste ees, võidab ta loomulikult nende armastuse, ja see asjaolu lubab tal hiljem pääseda Peanõukogusse, saada deputaadiks.

Frédérici kõrval löid pilli. Millest küll võiks olla tingitud see soosing? Ta tänas üpris ohtrasõnaliselt.

«Kuid ei maksa,» ütles pankur, «end kellestki sõltuvaks teha. Parim vahend selleks on hankida aktsiaid, mis pealegi on oivaline rahapaigutus, sest teie kapital garanteerib teie positsiooni, samuti kui teie positsioon garanteerib teie kapitali.»

«Kui suur summa peaks see ligikaudu olema?» küsis Frédéric.

«Oh jumal, nii kuidas teile meeldib, ma arvan, neljakümnest kuni kuuekümnelt tuhande frangini.»

See summa oli härra Dambreuse'ile nii tühiselt väike ja tema autoriteet nii suur, et noormees otsustas jalamaid müüa ühe oma farmi. Ta võttis ettepaneku vastu. Härra Dambreuse pidi neil päevil määrama kokkusaamise, et asjas lõplikult kokku leppida.

«Niisiis ma võin öelda Jacques Arnoux'le...?»

«Kõik, mida soovite! Vaene mees! Kõik, mida soovite!»

Frédéric kirjutas Arnoux'dele, et nad võivad üsna rahulikud olla, ja ta saatis kirja ära oma teenriga, kellele vastati:

«Väga heal!»

Ometi väärus tema vahetalitus enamat. Ta lootis visiiti, või vähemalt kirja. Visiiti talle ei tehtud. Mingit kirja ei tulnud.

Oli see siis nüüd unustus nende poolt või tagamõte? Kui juba proua Arnoux oli tulnud üks kord, mis takistas teda tulemast uuesti? Tähendab, too ähmane mõistaandmine, see avaldus, mille ta temale oli teinud, polnud midagi muud kui kasuhuvides sooritatud manööver? «Kas tõesti nad pilkasid mind? Kas t e m a g i on vandenõulane?» Mingi häbelikkus, hoolimata tema soovist, takistas teda jälle nende juurde minemast.

Ühel hommikul (kolm nädalat pärast nende kõnelust) teatas härra Dambreuse kirja teel, et ta ootab Frédéric'i kohe samal päeval tunni aja pärast.

Teel hakkas mõte Arnoux'dele teda jälle ängistama; ja leidmata mingit põhjendust nende käitumisele, tundis ta äkki ahastust, mingit sünget eelaimust. Et sellest vabaneda, hüüdis ta kabrioleti ja käskis sõita Paradis' tänavale.

Arnoux oli sõidus.

«Ja proua?»

«Maal, vabrikus.»

«Millal härra tagasi tuleb?»

«Homme kindlasti.»

Ta leiab t e m a üksi; see on soodus hetk. Mingi käskiv hääl kisendas tema teadvuses: «Sõida ometi sinna!» Kuid härra Dambreuse? «Ah, tühja kah! Ma ütlen, et olin haige.» Ta kiirustas raudteejaama. Ja hiljem, juba vagunis istudes mõtles ta: «Ma toimin võib-olla valesti? Aga mis sellest!»

Paremal ja vasakul laiusid haljad tasandikud. Rong

kihutas. Väikesed jaamahooned vilksatasid mööda nagu dekoratsioonid, ja vedur puistas üha samale poole tiheidaid suitsupilvi, mis mõnda aega keerutasid tantsu rohumaal, seejärel hajusid.

Frédéric, istudes üksi pingil, vaatles kõike seda igavustundega, vajunud apaatiasse, mille loob isegi äärmine kärsitus. Aga nähtavale ilmusid tõstekraanad, laod. See oli Creil.

Linnal, mis oli asutatud kahe madala kingu nõlvale (millest üks on lage, teine ülalt palistatud metsaga), oli kogu oma kirikutorni, ebaühtlaste majade ja kivisillaga midagi sellist, mis tundus Frédéricile kuidagi lõbus, diskreetne ja hea. Suur lame paat liikus pärivett, ja tuule piitsutatud jõevesi loksus vastu kallast. Künka all, millel seisis rist, siblisid õlgedes kanad. Mööda sammus naine, kandes märga pesu pea peal.

Läinud üle silla, sattus Frédéric saarele, kus paremal paistsid kloostri varemed. Veskiturbiin pöörles, tõkestades kogu laiuses Oise'i teise haru, mille kohal kõrgus vabrikuhoone. Selle ehituse tõhusus hämmastas Frédéric'i tugevasti. See tekitas temas suuremat lugupidamist Arnoux' vastu. Kolm sammu eemal käenas ta väikesse tänavasse, mis eemal lõppes raudvõrega.

Ta astus sisse. Naisväravavaht hõikas teda, kutsudes tagasi:

«Kas teil on sissepääsuluba?»

«Milleks?»

«Et vabrikusse minna.»

Frédéric vastas järsus toonis, et ta on tulnud härra Arnoux' juurde.

«Kes on see härra Arnoux?»

«Aga ometi juhataja, peremees, omanik!»

«Ei, härra, see siin on härraste Leboeufi ja Milliet' vabrik!»

See tubli naine tegi vist küll nalja. Kohale ilmus töölisi. Frédéric pöördus paari-kolme poole neist. Vastus oli sama.

Frédéric väljus õuelt, vaarudes nagu joobnu. Tal oli nii nõutu ilme, et Tapamaja sillal kõnetas teda piipu popsutav linnakodanik, küsides, kas ta otsib midagi. Too inimene teadis Arnoux' vabrikut. See asus Montataire'is.

Frédéric hakkas sõidukit otsima. Seda võis leida ainult

vaksali juurest. Ta naasis sinna. Pagasikontori ees seisis lagunenud kaless, mille ette oli rakendatud armetu setukeas, närused rakmed tolknemas aiste vahel.

Üks poisijõmpsikas pakkus end «onu Piloni» otsima. Kümne minuti pärast oli poiss tagasi teatega, et onu Pilon ei ole. Frédéric ei pidanud enam vastu ja läks jala. Kuid ülesõidukohal oli teevaldas alla lastud. Tuli oodata, kuni kaks rongi mööda sõidavad. Viimaks ometi sööstis ta lagedale väljale.

Selle ühetooniline rohelus meenutas tohutu suurt piljardikalevit. Mõlemal pool teed vedeles ridadena rauaräbu hunnikuid, mis sarnanesid munakivivirnadega. Veidi eemal suitsesid vabrikukorstnad üksteise lähedal. Otse vabriku vastas kõrgus ümmargusel künkal väike pisitornidega ja kiriku nelinurkse kellatorniga loss. Allpool puude vahel kulgesid ebakorrapäraste ridadena pikad müürid; ja päris all paiknesid hajusalt küla majad.

Need olid ühekorruselised, kõigil ees kolmeastmeline trepp, tehtud ainsast kiviplotist ilma tsemendita. Vahe-aegade järel kostis vürtspoe kellukese tilin. Rasked sammud olid vajutanud musta pori sisse sügavad jäljed; tibutas peent vihma, joonistades hallile taevaotusele tuhandeid vööte.

Frédéric kõndis keset sõiduteed. Lõpuks märkas ta vasakul ühe tänavaga nurgal suurt puidust kaart, mis kandis kuldtähtedega sõna «Fajanss».

See polnud tagamõtteta, et Jacques Arnoux oli valinud endale naabriks Creil'; ehitades oma vabriku võimalikult lähedale teisele (mis juba ammu oli võitnud usalduse), lootis ta põhjustada publikus nende äravahetamist tema kasuks.

Hoone peakorpus asetses üsna jõe kaldal. Jõgi voolas läbi aasa. Peremehe maja keset aeda paistis silma oma trepi poolest, mis oli kaunistatud nelja vaasiga, kust turritasid kaktused. Valge saue hunnikud kuivasid kuuride all. Neid oli veel teisigi lausa lageda taeva all. Ja keset õue seisis Sénécal, seljas tema igavene sinine punase voodriga palitu.

Endine repetiitor ulatas Frédéricile külma käe.

«Kas te tulite peremehe juurde? Teda pole kohal.»

Frédéric sattus kohmetusse ning vastas üpris kohtlaselt:

«Ma teadsin seda.»

Kuid lisas sedamaid:

«Ma tulin asja pärast, mis puudutab proua Arnoux'd. Kas ta võib mind vastu võtta?»

«Ah, ma pole teda juba kolm päeva näinud,» ütles Sénecal.

Ja ta alustas kurtmiste pikka joru. Nõustudes vabrikandi tingimustega, oli ta arvanud, et jääb elama Pariisi ega mata end maha siia külakolkasse, eemal sõpradest, ilma ajalehtedeta. Aga pole tähtis! Sellestki on ta üle saanud! Kuid Arnoux ilmselt ei pööra mingit tähelepanu tema kõrgeile omadustele. Peale kõige muu on ta piiratud mõistusega inimene, tagurlane, nõmeduse kehastus. Selle asemel et taotella kunstialaseid täiustamisi, oleks targem, sisse seada kivisöö- ja gaasiküte. Peremees vajub põhja. Sénecal rõhutas seda sõna. Lühidalt, tema tööjülesanded ei meeldi talle; ja ta peaaegu nõudis, et Frédéric räägiks tema huvides sõnakese, et suurendataks tema palka.

«Olge rahulik!» ütles Frédéric.

Trepil ei kohanud ta kedagi. Teisel korrusel pistis ta pea ühte tühja tupp. See oli võõrastetuba. Ta hõikas valjusti. Keegi ei vastanud; ilmselt oli köögitüdruk välja läinud, toaneitsi samuti. Jõudnud lõpuks kolmandale korrusele, lükkas ta ühe ukse lahti. Proua Arnoux oli üks, seistes peegliga kapi ees. Poollahti hõlmadega hommikukleidi vöö rippus tal puusadelt alla. Juuksed olid tal kõik ühel pool ning langesid musta kosena paremale õlale. Kaks kätt olid üles tõstetud; üks hoidis juuksemõigast, teine pistis sellesse juuksenõelu. Daam karjahtas ja kadus.

Varsti ilmus ta korralikult rietatuna. Tema kehakuju, silmad, tema kleidi sahin — kõik võlus Frédéric'i. Noormees ohjeldas end, et mitte katta proua Arnoux'd suudlustega.

«Andestage palun,» ütles daam, «kuid ma ei võinud...»

Frédéricil oli julgust teda katkestada:

«Aga ometi... te olite imekaunis... nüüdsama...»

Ilmselt tundus kompliment daamile kohmakavõitu, sest tema põsesarnad kattusid punaga. Noormees kartis, et oli teda solvanud. Kuid daam küsis:

«Missugune õnnelik juhus teid siia tõi?»

Frédéric ei teadnud, mida vastata; ta muigas kergelt, ning olles nõnda veidi aega võitnud, et järele mõelda, vastas:

«Kui ma seda ütlen, kas te usute mind?»

«Miks mitte.»

Frédéric jutustas, et oli näinud möödunud ööl hirmsat und:

«Nägin unes, et te olite raskesti haige, peaaegu suremas.»

«Oo! Ei mina ega mu mees, me pole kunagi haiged!»

«Mina nägin unes ainult teid,» ütles noormees.

Proua Arnoux vaatles teda rahuliku pilguga.

«Unenäod ei lähe mitte alati täide.»

Frédéric hakkas kõheldes kõnelema, otsides sõnu, ja alustas lõpuks pikka juttu hingesugulusest. Nimelt eksisteerib selline jõud, mis võib kaugel vahemaa tagant luua sidemed kahe inimese vahel; see suudab teatavaks teha, mida nad tunnevad, ning viia neid omavahel ühendusse.

Proua Arnoux kuulas teda langetatud peaga, näol sulnis naeratus. Frédéric jälgis teda silmanurgast, rõõm südames, ja valas vabamalt välja oma tundmusi, hõlbus tades nende esiletoomist kulunud väljenditega. Proua Arnoux tegi ettepaneku vabrikut vaatama minna; ja et ta tegi seda tungivalt, nõustus külaline.

Algul, et Frédérici tähelepanu köita millegi huvipakkuvaga, näitas proua Arnoux talle midagi muuseumi taolist, mis kaunistas treppi. Toodete näidised, mis rippusid seintel või olid asetatud riiuleile, andsid tunnistust Arnoux' ponnistustest ja järjekordseist innustumistest. Pärast hiina vasepunase otsisklemisi oli ta tahtnud toota majoolikat, esemeid etruski ja oriendi stiilis, järele teha itaalia fajanssi, oli taotelnud lõpuks mõningaid täiustusi, mis alles hiljem realiseeriti. Seepärast võis toodete seerias märgata suuri mandariinikujustega vaase, kuldpruunpunaseid sillerdavaid kausse, araabia kirjadega kaunistatud potte, renessansi maitset kruuse ja laiu taldrikuid kahe inimese pildiga, mis olid nagu sangviiniga joonistatud, kenakesed ja õhulised. Nüüd valmistas Arnoux tähti siltide jaoks ja veinipudelite etikette. Kuid tema intelligents polnud küllalt kõrge,

et küündida suure kunstini, samuti polnud ta küllalt labaselt väikekodanlik, et ainuüksi kasu silmas pidada; ja nõnda ei rahuldanud ta kedagi, ise aga laostus. Sel ajal kui nad vaatlesid neid esemeid, sammus mööda preili Marthe.

«Kas sa ei tunne külalist ära?» küsis talt ema.

«Tunnen küll!» vastas tütar teretades, samal ajal kui tema selge ja kahtlustav neitsipilk näis nagu sosistavat: «Mis sinul siia asja oli?» Ja ta läks trepist üles, pea kergelt õlale kallutatud.

Proua Arnoux viis Frédérici õuele, siis hakkas tõsiselt toonist seletama, kuidas pihustatakse sauesid, kuidas neid puhastatakse ja sõelutakse.

«Kõige tähtsam on taina valmistamine.»

Ja ta juhatas külalise ühte suurde ruumi, mis on täis tõrsi, kus pöörles vertikaalne telg, varustatud horisontaalsete vāntadega. Frédéric oli pahane enda peale, et polnud kohe järsult keeldunud proua Arnoux' ettepanekust.

«Need on pesukünad,» ütles ta.

See sõna tundus Frédéricile veider ja nagu sobimatu tema huultele.

Laiad masinarihmad jooksid lae ühest otsast teise, kerides end trumleile, ja kõik liikus pidevalt, matemaatilise täpsusega, ärritavalt.

Nad väljusid sealt ja möödusid lagunenenud onni juurest, mis kunagi oli olnud aiatööriistade panipaigaks.

«Seda pole enam millekski vaja,» ütles proua Arnoux.

Frédéric vastas väriseva häälega:

«Õnn võib siin varju leida!»

Aurupumba mürin kattis tema sõnad, ja nad sisenesid vormimise töökotta.

Inimesed istusid kitsa laua taga, asetades nende ees pöörlevale kettale savikamaka; vasaku käega kaapisid nad seestpoolt, paremaga silusid pealispinda; ja võis näha, kuidas kerkisid esile vaasid otsekui puhkevad õied.

Proua Arnoux käskis näidata keerukamate toodete mudelid.

Ühes teises ruumis valmistati ääriseid, kaelu, esilekerkivaid vööte. Ülemisel korrusel siluti liitekohad ja täideti kipsiga väikesed augud, mis olid jäänud eelnevaist operatsioonidest.

Restidel, nurkades, keset koridore — kõikjal seisis ridades savinõusid.

Frédéricile muutus asi igavaks.

«Võib-olla see väsitab teid?» küsis daam.

Kartes, et sellega võiks tema visiit piirduda, teeskles Frédéric, et vastupidi, ta on suures vaimustuses. Ta koguni avaldas kahetsust, et polnud ise pühendunud samale tööstusele.

Daam näis üllatunud.

«Kindlasti! Siis võinuksin ma elada teie lähedal!»

Ja kuna Frédéric otsis tema pilku, püüdis proua Arnoux noormehe oma vältida. Ta võttis konsoolilt tainamassi kuulikesi, mis olid üle jäänud nurjunud viimistlustöödest, muljus need kokku üheks kakukeseks ja vajutas sellele oma käe jäljendi.

«Kas ma tohin selle kaasa võtta?» küsis Frédéric.

«Issand jumal, milline laps te olete!»

Frédéric tahtis vastata, kuid sisse astus Sénécal.

Härra asedirektor märkas juba lävelt mingit määrustiku rikkumist. Töökojad tuli iga nädal puhtaks pühkida. Oli laupäev, ja et töölised polnud seda teinud, kuulutas neile Sénécal, et neil tuleb üks tund kauemaks jääda. «Seda halvem teile!»

Nad kummardusid nurinata oma töö kohale, aga nende viha võis aimata kähiseva hingamise järgi. Neid polnud muide sugugi kerge vaos hoida: kõik nad olid minema kihutatud suurest vabrikust. Vabariiklane kohtles neid karmilt. Teoreetikuna arvestas ta vaid masse ja ilmutas halastamatust üksikisikute suhtes.

Frédéric, hämmeldatud tema juuresolekust, küsis proua Arnoux'lt tasa, kas tal poleks võimalik näha ahje. Nad läksid alla alumisele korrusele ja daam hakkas talle seletama kastikeste kasutamisi, kui äkki Sénécal, kes neile oli järgnenud, seadis end nende vahele.

Ta jätkas ise seletamist, rääkis pikalt ja laialt mitut sorti kütustest, ahjupanemise menetlustest, püroskoopidest, ahjutugedest, kinniteist, läikeist ja metallidest, kasutades pillavalt keemiaalaseid termineid: kloorisühendid, sulfiid, booraks, karbonaat. Frédéric ei taibanud kõigest sellest tuhkagi ja käänas end alatasa proua Arnoux' poole.

«Te ei kuula,» ütles too. «Härra Sénécal seletab ometi

väga arusaadavalt. Ta teab kõiki neid asju palju paremini kui mina.»

Matemaatik, meelitatud sellest kiidukõnest, pani ette vaatama minna, kuidas toimub värviga katmine. Frédéric heitis proua Arnoux'le küsivalt-ahastava pilgu. Daam jäi osavõtmatuks; ilmselt ei tahtnud ta noormehega üksi jääda, aga ometi ka mitte temast lahku minna. Frédéric pakkus talle toetuseks kätt.

«Ei! Täna väga! Trepp on liiga kitsas!»

Ja kui nad olid üleval, avas Sénécal ukse ühte ruumi, mis oli naisi täis.

Nad käsitsesid pintsleid, värvipudeleid, teokarpe, klaasplaate. Piki karniisi kogu seina ulatuses olid reas lauad joonistustega; õhus lendles õhukese paberi ebe-meid. Malmahi hingas välja südantpööravat kuumust, millesse segunes tärpentini lõhna.

Peaaegu kõik töötisnaised olid üpris viletsas riietuses. Siiski paistis nende hulgas silma üks, kes kandis poolsiidist pluusi ja pikki kõrvarõngaid. Ta oli ühtaegu sale ja täidlane, suurte mustade silmadega ja lihavate huultega nagu neegritar. Tema lopsakas rind kerkis esile särgi all, mida hoidis piha ümber seeliku pael. Toetudes ühe küünarnukiga tööpingile, kuna teine käsi rippus lõdvalt alla, vaatas ta hajameelselt kuhugi kaugele põldude poole. Tema kõrval seisis veinipudel ja vedeles vorstijupp.

Kodukord keelas süüa töökodades: ettevaatusabinõu puhtusepidamiseks töös ja hügieeni mõttes tööliste eneste huvides.

Kas kohusetundest või despotismiihast hüüdis Sénécal, osutades raamis rippuvale kodukorrale:

«Hei, teie seal, bordoolanna! Lugege mulle valjusti ette paragrahv üheksa!»

«Noh, ja siis?»

«Ja siis, preili? Ja siis te maksate kolm franki trahvi!»

Naine vaatas talle jultunult ainiti otsa.

«Mis see mulle loeb? Kui peremees tuleb, võtab ta teie trahvi maha! Ma vilistan teie peale, kulla mehike!»

Sénécal, kes jalutles, käed seljal, nagu mõni järele-vaataja kooliklassis, rahuldus naeratusega.

«Paragrahv kolmteist, sõnakuulmatus, kümme franki!»

Bordoolanna asus jälle tööle. Sündsustundest ei lausunud proua Arnoux midagi, aga tema kulmud tõmbusid kortsu. Frédéric pomises:

«Ohoo! Demokraadi kohta olete üpris karm!»

Too vastas õpetlikult:

«Demokraatia ei tähenda individualismi ohjeldamist. See tähendab kõigi võrdsust seaduse ees, tööjaotust, korda!»

«Te unustate humaansuse!» ütles Frédéric.

Proua Arnoux võttis tal käe alt kinni. Sénécal, solvatud võib-olla sellest vaikivast heakskiidust, läks minema.

Frédéric tundis sellest tohutu suurt kergendust. Hommikust saadik otsis ta juhust oma tundmuste avaldamiseks. Nüüd oli see juhus saabunud. Pealegi näis talle, et proua Arnoux' spontaanses liigutuses peitub lubadusi. Ja ta palus, just nagu selleks, et jalgu soojendada, luba minna üles proua Arnoux' tuppa. Aga kui ta istus daami kõrvale, valdas teda jälle hämmeldus; ta ei leidnud lähtepunkti, millest alata. Õnneks tuli talle mõttesse Sénécal.

«Pole midagi totramat,» ütles ta, «kui säärane karistus!»

Proua Arnoux väitis vastu:

«Karmus on hädavajalik.»

«Kuidas? Teie, kes olete nii hea! Oo! Ma eksisin sõnaga! Sest vahel meeldib teile kannatusi valmistada!»

«Ma ei taipa mõistatusi, mu sõber.»

Ja tema karm pilk, veel karmim kui sõnad, peatas noormehe. Kuid Frédéric oli otsustanud jätkata. Juhuslikult oli kummutil üks Musset' köide. Ta pööras mõned lehed, siis hakkas rääkima armastusest, selle meeleheitest ja selle puhanguist.

Kõik see oli proua Arnoux' arvates kas kuritegelik või teeseldud.

Noormees oli sellest eitavast arvamuselt solvatud; ja et seda kummutada, tõi ta tõenduseks enesetapmisi, millest loetakse ajalehtedes, mainis ülistavalt suuri kirjanikuslikke kujusid, nagu Phaidra, Dido, Romeo, Desgrieux. Ta takerdus oma kõneluses.

Tuli kaminas ei põlenud enam, vihm peksis vastu aknaid. Proua Arnoux istus liikumatult sügavas tugitoolis, käed käetugedel. Tema tanu paelad rippusid nagu

sfinksil. Tema puhas profiil kerkis kahvatuna esile keset hämarust.

Frédéric tundis iha tema jalge ette viskuda. Koridoris kostis naksumine, ta ei julgenud.

Pealegi takistas teda mingi harras kartus. See kleit, mis sulas ühte hämarusega, tundus talle ääretu, lõpmatu, ületamatu takistusena; ja just selle tõttu paisus tema iha. Kuid kartus teha liiga palju ja mitte teha küllalt võttis talt kogu otsustusvõime.

«Kui ma talle ei meeldi,» mõtles Frédéric, «siis ajagu ta mu minema! Kui ta hoolib minust, siis julgustagu ta mind!»

Ja noormees ütles ohtes:

«Niisiis te ei pea tõenäoliseks, et võidakse armastada... kedagi naist?»

Proua Arnoux vastas:

«Kui ta on vaba, siis naitutakse temaga; kui ta kuu- lub teisele, minnakse ära.»

«Nii et õnn pole võimalik?»

«Sugugi mitte! Kuid õnne ei või iialgi leida vales, kartustes ja süümepiinades.»

«Kuid mis loeb see kõik, kui ta tasub end ülevate rõõmudega!»

«Kogemused lähevad liiga kalliks!»

Frédéric otsustas rünnata irooniaga.

«Järelikult pole voorus midagi muud kui argus?»

«Ütelge parem: ettenägelikkus. Isegi nende naiste jaoks, kes unustaksid kohuse ja religiooni, võib vahel lihtne kaine mõistus olla küllaldane. Egoism loob kindla aluse kõlbelisele puhtusele.»

«Ah, millised väikekodanlikud põhimõtted teil on!»

«Aga ma ju ei kiitlegi sellega, nagu oleksin ma mõni suurmaailmadaam!»

Samal hetkel jooksis kohale väike poiss.

«Mamma, kas sa tuled lõunatama?»

«Jah, otsekohe!»

Frédéric tõusis püsti. Samal ajal ilmus Marthe.

Noormees ei suutnud otsustavalt lahkuda ja lausus anuva pilguga:

«Need naised, kellest te räägite, on siis küll väga tundetud?»

«Ei! Kuid nad on kurdid, kui seda on vaja.»

Proua Arnoux seisis oma magamistoa lävel, tema kõrval leidsid kaks last. Frédéric tegi kummarduse, lausumata ainult sõna. Daam vastas vaikivana tema lahkumiskummardusele.

See, mida Frédéric esmalt tundis, oli lõpmatu jahmatatus. Viis, kuidas talle mõista anti tema lootuste asjatust, tallas ta põrmu. Ta tundis end kadununa nagu kuristiku põhja kukkunud inimene, kes teab, et teda ei päästeta ja et ta peab surema.

Ometi ta kõndis, aga huupi, midagi nägemata; ta komistas kivide otsa, hälbis teelt. Tema kõrvu kostis puukingade klõbin: töölised väljusid valukojast. Siis hakkas ta jälle orienteeruma.

Silmapiiril joonistasid raudteelaternad tulede rea. Ta jõudis jaama parajasti rongi väljumise ajaks, laskis end vagunisse tõugata ja uinus sedamaid.

Tund hiljem linna puisteedel taandas Pariisi õhtune lõbusus ootamatult tema sõidu juba kuhugi kaugesse minevikku. Ta tahtis olla tugev ning kergendas südant, tehes proua Arnoux'd maha solvavate epiteetidega:

«Ta on lollakas, rumal hani, jõletis — ei tasu enam tema peale mõelda!»

Naasnud koju, leidis ta oma kabinetis kirja, mis oli kirjutatud sinisele läikpaberile ja kaheksa lehekülge pikk. Kirja all olid initsiaalid R. A.

Kiri algas sõbralike etteheidetega:

«Mis teiega on juhtunud, kallis sõber? Mul on igav.»

Kuid käekiri oli nii jõle, et Frédéric tahtis juba kirja minema visata, kui märkas äkki postskriptumit:

«Ma loodan Teie peale, et Te viite mu homme ratsavõistlustele.»

Mida tähendas see küllakutse? Oli see jälle üks Marsali trikk? Kuid pole ju võimalik, et kaks korda järjest irvitatakse sama inimese üle ilma igasuguse põhjusega. Ja haaratud uudishimust, luges ta kirja tähelepanelikult läbi.

Frédéric veeris sealt välja: «Eksitus... olla käinud valetes... pettumused... Oleme vaesed lapsed!... Samuti kui kaks suurt jõge, mis voolavad ühte...» jne.

See stiil oli vastuolus loreti tavalise keelega. Mis muutus siis äkki oli toimunud?

Kaua hoidis ta neid lehti käes. Nad lõhnasid iirise

järele; ja tähtede kujus, samuti kui ebaühtlastes reavahedes oli midagi, mis sarnanes korratusega selle naise tualetis ning hämmeldas noormeest.

«Miks mitte minna?» ütles ta lõpuks endale. «Aga kui proua Arnoux sellest teada saab? Ah! Las saab teada! Seda parem! Ja tundku ta armukadedust! See on minu kättemaks!»

IV

Marssal oli valmis ja ootas teda.

«Väga armas teist!» ütles ta, vaadates Frédéricile ainiti otsa oma ilusate, ühtaegu õrnade ja lõbusate silmadega.

Sidunud kinni kübarapaelad, istus ta diivanile ja jäi vait.

«Kas lähme?» küsis Frédéric.

Rosanette vaatas kella.

«Oh ei! Mitte enne kui poolteise tunni pärast.»

Sellega oleks ta nagu ise seadnud piiri oma kõhklu-sele.

Lõpuks, kui see tund oli lõonud, ütles ta:

«Noh nüüd, *andiamo, caro mio*!»

Ta kohendas viimast korda peakatet, tegi korraldusi Delphine'ile.

«Kas proua tuleb lõunaks tagasi?»

«Ei tea miks? Me lõunatame koos kuskil, kas Inglise kohvikus, või kus te soovite!»

«Olgu nii!»

Tema väikesed koerad klähvisid tema ümber.

«Need võib kaasa võtta, eks?»

Frédéric ise viis nad sõidukini. See oli berliini üüritõld, kaks posthobust ees ja kutsar pukis. Frédéric oli tõlla tagapukki pannud oma teenri. Marssal näis olevat rahul tema abivalmidusega. Vaevalt oli ta jõudnud tõlda istuda, kui küsis, kas Frédéric on viimasel ajal Arnoux' pool käinud.

«Juba kuu aega mitte,» ütles Frédéric.

«Mina aga kohtasin teda alles üleeile; ta oleks tulnud isegi täna. Kuid tal on igasuguseid ebameeldivusi, jälle

¹ Lähme, mu kallid! (Itaalia k.)

üks protsess, ma ei tea, mis asja pärast. Milline veider mees!»

«Jah, üpris veider!»

Frédéric lisas ükskõikses toonis:

«Muide, kas te ikka veel saate kokku... kuidas ta nimi oligi... tolle endise lauljaga... Delmariga?»

Rosanette vastas kuivalt:

«Ei! Sellega on lõpp!»

Niisiis nende suhete katkemine oli kindel. Frédéricil tekkis lootus.

Nad sõitsid sammu läbi Bréda kvartali. Pühapäeva puhul olid tänavad inimtühjad; akendele ilmus linnaelanike nägusid. Tõld hakkas kiiremini sõitma. Rataste mürin pani möödaminejaid tagasi vaatama, allalastud tollakatte nahk läikis; teener koogutas tagapukis, ja kaks sülekoera teineteise kõrval sarnanesid kahe patjadele asetatud hermeliinmuhviga. Frédéric laskis end tollakerel kiigutada. Marssal pööras naeratades pead paremale ja vasakule.

Tema pärilmutriläikeline õlgkübar oli kaunistatud musta pitsiga. Burnuse kapuuts lehvis tuule käes. Päikese eest varjas ta end lillast siidist päevavarjuga, mis oli teravatipuline nagu pagood.

«Millised üliarmsad väikesed sõrmed!» ütles Frédéric, võttes hellalt pihku tema teise, vasaku käe, mida ehtis kuldkest. «Oo, imekaunis asjake! Kust see pärit on?»

«Ah, see on mul juba ammu!» vastas Rosanette.

Noormees ei lausunud midagi selle silmakirjaliku vastuse peale. Ta eelistas «kasutada juhust». Ja hoides üha kinni randmest, surus ta sellele huuled kinda ja kätise vahekojal.

«Jätke juba, meid nähaksel!»

«Ja mis sellest!»

Sõitnud üle Concorde'i väljaku, pöördusid nad Conférence'i kaldatänavale, seejärel Billy kaile, kus ühes aias kasvas seedripuu. Rosanette arvas, et Liibanon asub Hiinas; ta naeris ise oma nõmeduse üle ja palus Frédéric'i anda talle geograafiatunde. Siis, jätnud paremale Trocadéro, sõitsid nad üle Jena silla ja peatusid lõpuks keset Marsi välja, teiste sõidukite kõrval, mis juba seisid reas hipodroomi juures.

Künklik murukamar oli lihtrahvast täis. Uudishimu-

likke võis näha Sõjakooli rõdul; ja kaks paviljoni džokide kaalumiskoha taga, kaks tribüüni hipodroomi raja kõrval ning kolmas kuningalooži vastas olid hõivatud uhkes riietuses inimhulga poolt, kes oma hoiakuga ilmutas aupaklikkust selle alles uudse meelelahutusliigi vastu. Ratsavõistluste publik, noil ajal alles hoopis eripärane, oli vähem vulgaarse välimusega; see oli meeste püksitrippide, sametkraede ja valgete kinnaste epohh. Kirevavärvilises riietuses naised kandsid pikataljelisi kleite, ja istudes tribüünipinkidel, moodustasid nagu suure lillelava, kus siin-seal mustade täppidena paistsid meeste tumedad riided. Ent kõik pilgud olid pööratud kuulsa alžeerlase Bou-Maza¹ poole, kes külma rahuga istus kahe staabiohviteri vahel ühel eraldi asetsevast tribüünidest. Džokiklubi tribüünil võis näha eranditult tähtsaid isandaid.

Suurimad entüsiastid olid hõivanud koha all võistlusraja lähedal, mida eraldasid kahele vaiareale kinnitatud köied. Tohtu suure ovaali sees, mille moodustas kitsas vahekäik kahe köie vahel, hõljutasid karastavate jookidega kaubitsejad oma kärsteid, teised müütasid ratsavõistluste programme, kolmandad pakkusid kisades sigareid. Tõusis üldine kära; munitsipaalkaardi sõdurid saalisid edasi-tagasi. Kell, mis rippus numbritega kaetud tulba otsas, hakkas kõlisema. Viis hobust ilmus välja ja publik asus tribüünidele.

Samal ajal aga riivasid tihedad hatused pilved jalakalatvu seal vastas. Rosanette kartis, et hakkab sadama.

«Mul on kaasas vägevad vihmavarjud,» ütles Frédéric, «ja kõike seda, mida on vaja meelelahutuseks,» lisas ta, kergitades sõiduki kasti, kus leidis korvis söögipoolist.

«Braavo! Meie mõistame teineteist!»

«Ja hakkame mõistma veelgi paremini, eks?»

«Seda võib juhtuda!» ütles Rosanette punastades.

Džokid, siidkuued seljas, püüdsid rivistada oma hobuseid, hoides mõlema käega ratsmeid. Keegi langetas punase lipu. Kõik viis, kummargil lakkade kohal, sööst-

¹ Bou-Maza — üks vihaseist Prantsuse armee vastaseist Alžeerias. Ta langes 1847. aastal vangi; sai valitsuselt iga-aastast elatist ja elas Pariisis, külastades kõiki avalikke pidustusi.

sid paigast. Algul püsisid nad tihedalt kobaras koos; peagi venis see pikaks katkendlikuks ahelaks. Džoki, kes kandis kollast kuube, pidi esimese ringi keskel peaaegu kukkuma. Kaua aega käis rebimine Filly ja Tibi vahel, siis asus ette Tom Pouce, kuid Clubstick, kes oli juba stardis maha jäänud, möödus neist kõigist ning tuli esimeseks, võites söör Charlesi kahe hobusepikkusega. See oli üllatus. Publik kisas, põrandalauad nõtkusid jalgade trampimisest.

«Meil on lõbus!» ütles Marssal. «Ma armastan sind, mu kallid!»

Frédéric ei kahelnud enam oma õnnes; Rosanette'i viimased sõnad kinnitasid seda.

Saja sammu kaugusel temast ilmus kohale kaheistmelises kabrioletis keegi daam. Ta kallutas end sõidukikardina tagant välja, siis tõmbus kähku tagasi. See kordus mitu puhku; Frédéric ei võinud tema nägu ära tunda. Teda haaras kahtlus: talle tundus, nagu oleks see proua Arnoux. Kuid ei, see on siiski võimatu! Milleks pidi ta siia tulema?

Frédéric astus sõidukilt maha ettekäändel, et tahab minna kaalu juurde.

«Te pole sugugi galantne!» ütles Rosanette.

Frédéric ei kuulanud teda ja läks edasi. Kabriolett pööras tagasi ja hobune laskis traavi.

Samal hetkel haaras Frédéricist kinni Cisy.

«Tere päevast, kallid sõber! Kuidas käsi käib? Hussonnet on, näete, seal! Kuulake ometi!»

Frédéric püüdis talt lahti saada, et jõuda kabrioleti juurde. Marssal kutsus teda märguandega enda juurde tagasi. Cisy märkas Rosanette'i ja tahtis kangekaelselt teda teretama minna.

Sellest ajast, kui lein tema vanaema surma järel oli lõppenud, püüdis ta saavutada oma ideaali — kanda erilist pitsert. Šoti riidest vest, lühike frakk, suured tupsud kingadel ja pääsetäht kübarapaela vahel — tõepoolest, miski ei puudunud sellest, mida ta nimetas «šikiks», anglomaani ja musketäri šikiks. Eelkõige hakkas ta kiruma Marsi välja, jõledat hipodroomi, seejärel rääkis ratsavõistlustest Chantilly's ja seal tehtavatest naljadest, vandus, et suudab juua kaksteist klaasi šampust südaöö kostva kaheteistkümne kella-

löögi vahel, pani Marssalile isegi ette kihla vedada, silitas hellalt tema kahte koeranässi. Ja toetudes küünarnukiga tõllauksele, jätkas ta oma totruste lobisemist, toppis suhu jalutuskepi nuppu, seisis, jalad harkis, rind ees. Frédéric tema kõrval suitsetas, püüdes näha, kuhu kabriolett oli kadunud.

Helistati kella ja Cisy läks eemale, suureks rõõmuks Rosanette'ile, keda tema sõnade järgi oli noormees väga tüüdanud.

Teine võidusõit ei pakkunud midagi erilist, samuti kolmas, kui mitte arvestada seda, et üks džoki viidi ära kandraamil. Neljas sõit, kus kaheksa hobust võistlesid linna auhinnale, oli huvitavam.

Tribüünide publik ronis üles pinkidele. Teised jälle, sõidukites püsti, binoklid käes, jälgisid džokide liikumist. Need kihutasid nagu punased, kollased, valged ja sinised täpid piki tihedat rahvamassi, kes ääristas hipo-droomi ringi. Eemalt ei paistnudki nende kiirus nii suur olevat. Marsi välja kaugemas otsas näis see koguni nagu aeglasemaks muutuvat, hobused otsekui libisesid edasi, puudutades kõhtudega maad, painutamata väljasirutatud jalgu. Ent kiiresti tagasi ilmudes kasvasid nad suuremaks; nende möödakihutamine lõhestas õhku, maa müdises, kivikesi lendas. Tuul paisutas džokide kuubesid, pannes nad nagu purjed laperdama. Ratsapiitsa tugevate löökidega ergutasid džokid oma loomi, et vaid jõuda tulbani, mis tähistas finišit. Ühed numbrid võeti maha, teised heisati. Ja keset tugevat aplausi vedas võidukas hobune end vaevu kaalu juurde, üleni vahus, põlved kanged, kael longus, samal ajal kui ratsanik sadulas, võhm täiesti väljas, hoidis endal kätega külgedest kinni.

Viimane võidusõit viibis mingi tüliküsimuse pärast. Rahvahulk, kel hakkas igav, valgus laiali. Mehed vestlesid salkades all tribüüni ääres. Kõnelused olid üpris vabad; seltskonnadaamid lahkusid, šokeeritud loretide naabrusest.

Siin leidis ka avalike ballide kuulsusi, bulvariteatrite näitlejatare. Ja mitte kõige ilusamaile neist ei kuulunud suurimad lugupidamisavaldused. Vana Georgine Aubert, toosama, keda keegi vodevillist oli nimetanud «Louis XI-ks prostitutsiooni alal», kohutaval kombel

võõbatud, tõi aeg-ajalt kuuldavale veidrat naeru, mis pigem meenutas rõhkimist; ta püsis lamaskil oma pikas kalessis nugisenahkse palantiini all, päris nagu südatalvel. Madam de Remoussot, läinud moodi oma protsessi tõttu, oli troonil suure jahivankri istmel ameeriklaste seltskonnas. Ja Thérèse Bachelu, kes välimuselt meenutas vanaaegset madonnat, täitis oma kaheteistkümnepoolsega faetoni, kus vankripõlle asemel oli lillekast roosidega. Marssal kadestas kogu seda toredust; et tedagi tähele pandaks, hakkas ta laialt žestikuleerima ja väga valjusti rääkima.

Mõned džentelmenid tundsid ta ära, tervitasid eemalt. Ta vastas nende tervitustele, teatades Frédéricile nende nimesid. Need olid puha krahvid, vikondid, hertsogid, markiid. Ja Frédéric ajas juba rinna ette, sest kõigi pilgud väljendasid teatavat lugupidamist tema suure edu puhul.

Näis, et Cisy polnud vähem õnnelik küpses eas meeste ringis, kes teda ümbritsesid. Need naeratasid, lõuad laiadel kravattidel, nagu tema üle nalja heites. Lõpuks patsutas ta vanimal mehel kätt ja suundus Marssali poole.

Too sõi liialdatud himuga hanemaksatükki. Frédéric tegi kuulekusest sedasama, hoides veinipudelit põlvedel.

Kabriolett ilmus jälle nähtavale; selles istus proua Arnoux, kes väga tugevasti kahvatas.

«Anna mulle šampust!» ütles Rosanette.

Ja tõstes võimalikult kõrgemale oma täidetud klaasi, hüüdis ta:

«Hei, teie seal, korralik naisterahvas, minu soosija abikaasa, hei-hei!»

Ümberringi kajas naer, kabriolett kadus. Frédéric sikutas Rosanette'i kleidist, ta oli raevu sattumas. Kuid kohal oli Cisy, samas hoiakus kui äsja; ja enesekindluse tugeva iibega kutsus ta Rosanette'i samaks õhtuks lõunatama.

«Võimatu!» vastas too. «Me sõidame koos Inglise kohvikusse.»

Frédéric vaikis, nagu poleks ta midagi kuulnud; ja Cisy lahkus Marssali juurest pettunud ilmega.

Samal ajal kui Cisy vestles Rosanette'iga, seistes tõlla parempoolse ukse juures, ilmus ootamatult vasakult

poolt Hussonnet, ja tabanud sõnad «Inglise kohvik», lisas:

«Tore asutus! Kas ei peaks seal midagi hamba alla võtma, mh?»

«Kuidas soovite,» ütles Frédéric, kes sõiduki nurka tõmbununa vaatas, kuidas eemal kadus silmist kabriolett. Ta tundis, et äsja oli juhtunud midagi parandamatut ja et ta oli kaotanud oma suure armastuse. Teine armastus aga oli siinsamas, tema kõrval, lõbus ja kerge! Kuid väsinuna, vasturääkivaid ihaldusi täis, ei teadnud ta enam ka ise, mida tahab, ja tundis ääretut kurbust, soovi surra.

Suur sammude müdin ja häälte kära sundis teda pead tõstma: poisijõmpsikad hüppasid üle võistlusraja kõi- te, et lähemalt vaadata tribüüne. Kõik sõitsid laiali. Mõni vihmapiisk langes. Sõidukite ummik suurenes. Hussonnet oli kadunud.

«Noh, seda parem!» ütles Frédéric.

«Eelistatakse olla üksi?» küsis Rosanette, pannes käe noormehe omale.

Samal hetkel kihutas neist mööda vase ja terase läikides imetore landoo, neli hobust reasrakendis ees. Hobuseid juhtisid kaks džokit, kel olid seljas kuldmustriga sametkuued. Proua Dambreuse istus oma mehe kõrval, nende vastas pingil aga Martinon. Kõigi kolme nägudel oli imestunud ilme.

«Nad tundsid mu ära!» mõtles Frédéric endamisi.

Rosanette käskis teha peatuse: ta tahtis paremini näha laialisõitu. Kuid jälle võis ilmuda proua Arnoux. Frédéric hüüdis kutsarile:

«Lase minna! Lase minna! Edasi!»

Ja berliini tõld sööstis Champs-Elysées' poole keset teisi sõidukeid — kalesse, britškasid, inglise pikkvankreid, tandemeid, *tilbury*-kaarikuid, jahikaarikuid, mööblivankreid, mille nahkkardinate taga laulsid vintis töölised, ühehobuvankreid, mida ettevaatlikult juhtisid perekonnaisad ise. Lahtistes kalessides, mis olid rahvast täis kiilutud, istusid mõned poisid teiste vahel maas, jalad rippumas üle sõiduki ääre. Suured kaleviga kaetud istmetega tõllad sõidutasid rikkaid lesknaisi, kes tukkusid. Siis äkki lendas mööda oivaline traavel, vedades kalessi, mis oli lihtne ja elegantne nagu dändi must

frakk. Vihmasadu tugevnes vahepeal. Välja toodi vihmavarjud, päevavarjud, vihmamantlid. Hüüti üksteisele eemalt: «Tere päevast!» — «Kuidas käsi käib?» — «Jah!» — «Ei!» — «Nägemiseni!» — ja näod järgnesid üksteisele hiina varjude kiirusega. Frédéric ja Rosanette ei rääkinud teineteisega, tundes nagu mingit jahmatust sellest lakkamatust rataste vuramisest nende kõrval.

Puhuti peatusid sõidukite voorid ühekorruga mitmes reas, surutud üksteisele liiga lähedale. Siis kasutati naabrust vastastikuseks uurimiseks. Vappe kandvatest tõldadest langes rahvahulgale ükskõikseid pilke. Sõiduvorimeeste troskadest vaatasid kadedusest läikivad silmad. Põlglikud naeratused olid vastuseks kõrkidele püstipeadele. Ammuli suud väljendasid kohtlast imetlust. Siin-seal mõni lonkija, sattunud sõidukite vahele, sööstis ainsa hüppega tagasi, et pääseda ratsaniku eest, kes kappas sõidukite keskel ning püüdis sealt välja jõuda. Siis hakkas kõik jälle liikuma. Kutsarid lasksid ohjad lõdvemale, nende pikad piitsad löid läbi õhu. Ergutatud hobused raputasid suuraudu ja pildusid enda ümber vahtu. Loojuva päikese kiired tungisid läbi auru, mis tõusis higiseilt laudjailt ja rakmeilt. Kui Triumfi-kaare alt oli läbi sõidetud, saatis päike inimese kõrgusel kollakaspunast valgust, mis pani sätendama rattarummud, sõidukiuste käepidemed, tiislite otsad, sedelgate rõngad. Ja mõlemal pool suurt avenüüd, mis sarnanes jõevooluga, kus lainetasid lakad, riided ja inimeste pead, kõrgusid vihmast läikivad puud nagu kaks rohelist müüristikku. Paiguti nähtavale ilmuv taevasina kõige selle üle oli siidpehme.

Siis meenusid Frédéricile need juba kaugele jäänud päevad, kui ta kadestas väljendamatut õnne istuda ühes neist sõidukeist ning ühe kõrval neist naistest. Nüüd oli see õnn tal käes, kuid suuremat rõõmu ta sellest ei tundnud.

Vihmasadu oli lakanud. Jalakäijad, kes olid varju all Mereministeeriumi sammaste vahel, lahkusid sealt. Jalutajad liikusid mööda Royale'i tänavat puistee poole. Välisministeeriumi hoone ees seisis trepiastmeil terve rida muiduvahtijaid.

Hiina saunade kohal, kus sillutis oli auklik, aeglustas

tõld sõitu. Könnitee serval sammus keegi inimene pähekelpuunis palitus. Pori, mis pritsis rataste alt, paiskus talle selga. Vihasena pöördus inimene ümber. Frédéric kahvatas: ta tundis ära Deslauriers'.

Inglise kohviku ukse ees laskis Frédéric sõiduki minema. Rosanette läks ees, kuni ta tasus kutsarile sõiduarve.

Trepil jõudis ta järele Rosanette'ile, kes vestles kellegi härraga. Frédéric võttis tal käe alt kinni. Kuid keset koridori peatas üks teine isand Rosanette'i.

«Mine edasi,» ütles Rosanette, «tulen kohe sinu juurde!»

Ja Frédéric astus üksi erakabinetti. Kahest avatud aknast võis näha vastasmajade akendel inimesi. Kuival asfaldil sillerdas lai muareemuster; rõdu servale asetatud magnolia levitas ruumis aroomi. See lõhn ja see värskus rahustasid noormehe närve; ta vajus punasele diivanile peegli all.

Ilmus Rosanette, suudles teda laubale ja küsis:

«Kas vaesel kullakesel on muresid?»

«Kõik võib olla!» vastas Frédéric.

«Mitte sinul üksi, vaat mis!»

See pidi tähendama: «Unustagem kumbki oma mured ühises õndsuses!»

Siis võttis ta lille kroonlehe huulte vahele ja ulatas selle noormehele hammastega näksida. See žest, täis sulnidust ja peaaegu iharat õrnust, viis Frédérici heldimusse.

«Miks sa mind kurvastad?» küsis ta, mõteldes proua Arnoux'le.

«Mina? Kurvastan?»

Ja seistes noormehe ees, vaatas ta silmi pilutades talle otsa, pannes käed tema õlgadele.

Frédérici kogu vooruslikkus, kogu tema vihavimm uppusid põhjatusse närususse.

Ta vastas:

«Sest sa ei taha mind armastada!» ja tõmbas Rosanette'i oma põlvedele.

Too ei pannud vastu; noormees hakkas tal kahe käega piha ümbert kinni; siidkleidi kahin erutas teda veel enam.

«Kus nad on?» kostis koridoris Hussonnet' hää.

Marssal tõusis järsult püsti, astus kabineti teise otsa ja käänas ukse poole selja.

Ta nõudis austreid. Istuti lauda.

Hussonnet polnud enam lõbus naljamees. Olles sunnitud iga päev kirjutama mitmesugustel teemadel, tugema suurel hulgal ajalehti, ära kuulama rohkeid vaidlusi ja pilduma paradokse, et lugejaile puru silma puistata, oli ta lõpuks kaotanud õige käsituse asjadest, pimestades end oma nigelate kõmulugudega. Kunagise kerge elu hädad ja nüüdsed raskused pidasid teda alalises ärevuses; ja tema võimetus, mida ta ei tahtnud endale tunnistada, häälestas ta riiakaks, sarkastiliseks. Uue balleti «Ozaï» puhul tegi ta põhjaliku vaenuavalduse tantsu vastu üldse, ja tantsu puhul Pariisi Ooperi vastu; siis Ooperi puhul itaallaste vastu, keda nüüd asendas hispaania näitetrupp, «nagu poleks me juba kõrini Kastiliast!» Frédérici romantiline armastus Hispaania vastu oli puudutatud; ja et lõpetada see jutt, küsis ta *Collège de France*'i kohta, kust äsja olid välja heidetud Edgar Quinet ja Mickiewicz. Kuid Hussonnet, härra de Maistre'i imetleja, kuulutas enda valitsusvõimu ja spiritualismi pooldajaks. Aga ta kahtles kõige kindlaimais faktides, eitas ajalugu ja vaidles vastu kõige tõelisemaile asjadele, läks kuni selleni, et sõna «geomeetria» puhul hüüatas: «Milline jama on see geomeetria!» Ja kogu aeg ahvis ta järele mitmeid näitlejaid. Eriliseks eeskujuks oli talle Sainville.

Kogu see tühi loba tüütas Frédéric'i surmani. Lükates kärsitult jalaga, tabas ta laua all saapaninaga ühte ülekoera. Mõlemad hakkasid jõledal kombel klähvima.

«Te peaksite nad koju saatma!» ütles noormees järsult.

Rosanette ei usaldanud neid kellegi hooleks.

Siis pöördus Frédéric boheemlase poole:

«Noh, Hussonnet, tooge end ohvriks!»

«Oh jaa, mu kullake! See oleks küll väga armas!»

Hussonnet ei lasknud end paluda ja läks.

Mil viisil tasuda talle seda vastutulelikkust? Frédéric ei mõelnud sellele. Ta hakkas juba rõõmu tundma nende kahekesi-jäämisest, kui äkki sisse astus kelner.

«Madam, keegi soovib teiega kokku saada.»

«Kuidas! Juba jälle?»

«Pean siiski minema vaatama!» ütles Rosanette.

Frédéric janunes seda naist, ta oli talle vajalik. Tema kadumine tundus talle nagu mingi kutsealane kuritegu, peaaegu häbematus. Mida ometi tahab see naine? Kas sellest pole veel küllalt, et ta teotas proua Arnoux'd? Seda halvem muide tolele! Nüüd vihkas Frédéric kõiki naisi. Ja pisarad lämmatasid teda, sest tema armastus polnud leidnud mõistmist ja tema iharust oli petetud.

Marssal naasis koos Cisyga ning ütles:

«Ma palusin härra meie juurde. Ma tegin ju hästi, eks?»

«Või veel! Muidugi!»

Ja märtrinaeratus näol, palus Frédéric aadlimehel istet võtta.

Marssal hakkas uurima menüüd, peatudes veidrail nimedel.

«Kui sööksime õige küülikupraadi à la Richelieu ja pudingit à la Orléans?»

«Oo, mitte Orléans'i!» hüüatas Cisy, kes oli legitimist ja tahtis teravmeelitseda.

«Kas teile meeldiks pigem hiidlest à la Chambord?» jätkas Rosanette.

Säärane tähelepanu ilmutamine šokeeris Frédéric'i.

Marssal otsustas lihtsa loomafilee kasuks ja tellis lisaks vähke, trühvleid, ananassisalati, vanillišerbetti.

«Hiljem vaatame, mida veel. Nüüd minge. Ah, ma unustasin! Tooge mulle vorsti! Kuid ilma küüslauguta!»

Kelnerit nimetas ta «noormeheks», koputas noaga vastu klaasi, pildus lakke leivakuulikesi. Ta soovis seda-
maid juua burgundi veini.

«Pole kombeks juua enne söömist,» tähendas Frédéric.

Vahel tehtavat seda, arvas vikont.

«Oh ei! Mitte ialgi!»

«Kinnitan teile, et tehakse!»

«Ahaa! Näed nüüd!»

Rosanette saatis oma sõnu pilguga, mis tähendas: «See on rikas inimene, sa kuula teda!»

Samal ajal avanēs alatasa uks, kelnerid söimlesid, ja kõrvalkabinetis tagus keegi armetul pianiinol valssi. Ratsavõistlustelt siirdus vestlus ratsutamiskunstile üldse ja selle kahele võistlevale süsteemile. Cisy kaitses Bau-

cher'd, Frédéric krahv d'Aure'i, kuni Rosanette lõpuks kehtitas õlgu.

«Aitab juba, issand jumal! Tema tunneb seda asja paremini kui sina, noh!»

Ta hammustas granaatõuna, toetudes küünarnukiga lauale. Küünlatuled kandelaabril tema ees vubisesid tuule käes. See hele valgus andis tema nahale pärilmutterilise värvitooni, jumestas roosaks silmalaud, lisas sära silmadele. Puuvilja puna sulas ühte tema huulte purpuriga, peened ninasõõrmed värelesid. Ja kogu tema isikus oli midagi jultunut, joobnut ja rikutut, mis ärritas Frédéric'i ja samal ajal ometi täitis tema südame meeletu ihaga.

Siis küsis ta rahuliku häälega, kellele kuulub seal see suur landoo kastanpruunis livrees teenriga.

«Krahvinna Dambreuse'ile,» vastas Cisy.

«Nad on väga rikkad, eks?»

«Oo, väga rikkad! Kuigi proua Dambreuse'il, kes neiu-põlves oli lihtne preili Boutron, prefekti tütar, on üsna kasin varandus.»

Seevastu tema mehele oli kuuldavasti langenud mitu pärandit. Cisy loetles need; külastades sageli Dambreuse'e, tundis ta hästi nende ajalugu.

Frédéric soovis talle ebameeldivust valmistada ning püüdis talle jonnakalt vastu rääkida. Ta kinnitas, et proua Dambreuse on sündinud de Boutron, tõendades tema aadlipäritolu.

«Pole tähtis! Tahaksin väga, et minule kuuluks tema tõld!» ütles Marssal, viskudes tagasi tugitoolis.

Tema kleidi kätis nihkus veidi üles ja paljastas vasa-kul randmel kolme opaaliga käevõru.

Frédéric märkas seda.

«Ohoo! Aga...»

Kõik kolm vaatasid üksteisele otsa ja punastasid.

Uks paotus ettevaatlikult, enne tuli nähtavale kübaraserv, seejärel Hussonnet' profiil.

«Andestage, kui ma teid häirin, armastajapaar!»

Aga ta peatus imestununa, nähes Cisyd ja et Cisy oli hõivanud tema koha.

Toodi uus katmik. Hussonnet oli väga näljane ja kahmas huupi lõunasöögist järelejäänud roogi, liha vaagnalt, puuvilju korvist. Hoides ühes käes veiniklaasi,

teises kahvli, jutustas ta, kuidas oli täitnud oma missiooni. Kutsud on kenasti kohale toimetatud. Kodus on kõik vana viisi. Köögitüdruku tabas ta koos soldatiga. Selle vale luuletas ta vaid selleks, et efekti luua.

Rosanette võttis varnast oma kübara. Frédéric sööstis helistama ja hüüdis juba eemalt kelnerile:

«Sõiduk!»

«Minu oma on siin,» ütles vikont.

«Kuid, mu härra!»

«Jah, siiski, mu härra!»

Nad vaatasid teineteisele teravalt otsa; mõlemad olid kahvatud, nende käed värisesid.

Rosanette võttis viimaks Cisyl käe alt kinni, ja osutades lauas istuvale boheemlasele, ütles:

«Hoolitsege tema eest — muidu ajab veel hingekõrisse. Ma ei sooviks, et tema hoolitsus minu karvanässide eest tal elu maksaks!»

Uks löödi paukudes kinni.

«Noh?» küsis Hussonnet.

«Mis «noh?»»

«Ma arvasin...»

«Mida te arvasite?»

«Kas te siis ei...?»

Oma lauset täiendas ta žestiga.

«Ah ei! Mitte ialgi!»

Hussonnet ei käinud enam peale.

Tal oli oma eesmärk, kui pakkus end ise lõunale. Tema ajaleht, mille nimi polnud enam «Kunst», vaid «Naljahammas», epigraafiga: «Kanoniirid, oma kahurite juurde!», ei õitsenud sugugi; tal oli soov muuta see nädalaringvaateks, ja teha seda lehte üksi, Deslauriers' abita. Ta tegi juttu vanast projektist ja kandis ette oma uue plaani.

Frédéric, kes ilmselt ei taibanud, milles on asi, vastas ebamääraselt. Hussonnet kahmas laualt mitu sigarit, ütles: «Adjöö, sõber!» ja kadus.

Frédéric nõudis arvet. See oli pikk. Ja samal ajal kui kelner, servjett kaenla all, ootas oma raha, ilmus teine, keegi kaame indiviid, kes sarnanes Martinoniga, ning ütles:

«Andestage palun, unustati arvele kanda fiakker.»

«Mis fiakker?»

«See, millega härra äsja koerakesed ära viis.»

Ja kelneri nägu venis pikaks, nagu olnuks tal noormehest kahju. Frédéricil oli isu talle vastu kõrvu virutada. Jootrahaks andis ta need kakskümmend viis franki, mis talle arvest tagastati.

«Täna, teie kõrgeausus!» ütles inimene servjetiga, tehes sügava kummarduse.

Kogu järgmise päeva veetis Frédéric, mäletsedes oma raevu ja alandust. Ta heitis endale ette, et ei andnud Cisyle kõrvakiilu. Mis puutub Marssalisse, siis töötas ta endale temaga mitte enam kohtuda; teisi niisama ilusaid on küll ja küll. Et aga neid naisi omada, oli vaja raha. Ta müüb oma farmi, hakkab mängima börsil, saab rikkaks, teeb oma luksusega põrmuks Marssali ja kogu maailma. Kui saabus õhtu, oli ta imestunud, et polnud mõtelnud proua Arnoux'le.

«Seda parem! Milleks?»

Ülejärgmisel päeval, juba kell kaheksa, külastas teda Pellerin. Ta alustas tema sisustuse imetlemisega, lipitsusega. Siis küsis järsku:

«Kas te olite pühapäeval ratsavõistlustel?»

«Paraku küll!»

Siis hakkas kunstnik inglise hobuste anatoomiat maha tegema, ülistas Géricault' hobuseid, Parthenoni hobuseid.

«Rosanette oli teiega?»

Ja ta hakkas teda osavasti üles kiitma.

Frédérici jahedus viis ta kohmetusse. Ta ei teadnud, kuidas alustada juttu portreest.

Tema esimene kavatsus oli teha midagi Tiziani taolist. Kuid vähehaaval ahvatles teda modelli vaheldusrikas koloriit; ja ta hakkas töötama vabalt ning julgelt, kuhjates üksteise otsa värvikihte ja valguslaike. Algul oli Rosanette vaimustuses; tema kohtamiste tõttu Delmariga aga katkesid seansid ja nii jäi Pellerinile rohkesti aega end pimestada. Hiljem, kui imetlus kahanes, küsis ta endalt, kas tema maalil pole vahest puudu suurusest. Ta käis jälle vaatamas Tiziani, taipas suurt vahet, tunnistas oma eksimust; ja ta hakkas lihtsalt oma kontuure üle tegema. Siis taotles ta neid nõrgendades ühte sulatada, sobitada pea toone tausta omadega. Nägu muutus ilmekamaks, varjud tugevamaks; kõiges oli näha

suuremat kindlust. Viimaks ilmus Marssal tagasi. Ta lubas endale isegi märkusi pildi kohta. Kunstnik jäi loomulikult kindlaks. Pärast suurt nõrdimust tema rumaluse üle ütles kunstnik endale, et võib-olla on Rosanette'il siiski õigus. Siis algas kahtluste ajajärk, tekkisid mõtte valulised tõmblused, mis põhjustavad kõhukrampe, unetust, palavikku, tülgastust iseenda vastu. Tal oli mehisust teha parandusi, kuid ta polnud südamega asja juures ja ta tundis, et tema töö on halb.

Kurtis ta vaid selle üle, et maali keelduti vastu võtmast kunstinäitusele, seejärel heitis Frédéricile ette, et too polnud ilmunud Marssali pilti vaatama.

«Ma vilistan Rosanette'i peale!»

Säärane avaldus andis Pellerinile julgust.

«Kujutelge, see tobu ei taha nüüd enam oma portreed!»

Kuid seda ta ei ütelnud, et oli nõudnud Rosanette'ilt tuhat eküüd. Marssal aga tundis vähe muret selle üle, kes portree eest maksab, ja eelistades Arnoux'lt pakilisemaid asju välja kiskuda, polnud talle sellest isegi rääkinud.

«Noh, ja Arnoux?» küsis Frédéric.

Rosanette oli juba saatnud Pellerini tema juurde. Endisel pildikaupmehel polnud aga portreega midagi peale hakata.

«Ta kinnitab, et see kuulub Rosanette'ile.»

«Tõepoolest, see ongi tema oma.»

«Kuidas! Aga tema saatiski mind teie juurde!» vastas Pellerin.

Kui ta oleks uskunud oma teose kõrgesse väärtusse, poleks ta võib-olla mõtelnudki selle pealt suurt tulu saada. Kuid teatav summa (pealegi tõhus summa) kummutaks kriitika ja oleks kindlustuseks talle endale. Et kunstnikust lahti saada, küsis Frédéric viisakusest pildi hinda.

Arvu liialdatud suurus tekitas temas pahameelt. Ta vastas:

«Oh ei, oh ei!»

«Te olete ometi tema armuke, teie ju tellisite minult pildi!»

«Palun väga, mina olin vaid vahetalitaja.»

«Kuid pilt ei või ju mulle kätte jääda!»

Kunstnik sattus raevu.

«Oo! Ma ei teadnud, te te olete nii ahne.»

«Ja teie nii ihne! Teie alandlik teener!»

Vaevalt oli ta läinud, kui ilmus Sénécal.

Frédéric tundis hämmeldust ja tas tekkis rahutus.

«Mis on juhtunud?»

Sénécal jutustas talle oma loo.

«Laupäeval kella üheksa paiku sai proua Arnoux kirja, mis kutsus teda Pariisi. Et juhuslikult polnud kohal kedagi, kes võinuks minna Creil'sse sõidukit hankima, arvas ta heaks mind sinna saata. Ma keeldusin, sest see ei kuulu minu ametikohustustesse. Ta läks ära ja tuli tagasi pühapäeva õhtul. Eile hommikul vajus äkki Arnoux vabrikusse. Bordoolanna kaebas talle minu peale. Ma ei tea, mis nende vahel on, kuid kõigi ees võttis ta selle naise trahvi maha. Meil läks teravaks ütlmiseks. Lühidalt, ta andis mulle lõpparve — ja siin ma nüüd olen!»

Siis, rõhutades üksikuid sõnu:

«Muide, ma ei kahetse, ma täitsin oma kohuse. Aga ükskõik, see on teie süü.»

«Mismoodi?» hüüatas Frédéric, tundes hirmu, et Sénécal võiks midagi aimata.

Sénécal ei aimanud midagi, sest ta jätkas:

«See tähendab, et ilma teieta oleksin ma võib-olla leidnud midagi paremat.»

Frédéric tundis midagi süümepiina taolist.

«Millega võiksin ma nüüd teid aidata?»

Sénécal palus hankida talle mingit tööd, leida mõni töökoht.

«Teil on see kerge. Te tunnete nii palju inimesi, muude hulgas ka härra Dambreuse'i, nagu mulle ütles Deslauriers.»

Deslauriers' meenutamine oli Frédéricile ebameeldiv. Ja pärast kohtumist Marsi väljal ei kavatsenud ta üldse enam Dambreuse'e külastada.

«Ma pole küllaldašel määral omainimene selles majas, et võiksin kedagi soovitada.»

Demokraat talus seda keeldumist stoiliselt ja pärast hetkelist vaikimist ütles:

«Olen kindel, et kõige põhjuseks on bordoolanna ja samuti teie proua Arnoux.»

See teie hävitas Frédérici südames vähimagi soovi teda aidata. Delikaatsusest võttis ta ometi kirjutuslaua võtme.

Sénecal keelas teda:

«Täna!»

Siis, unustades oma häda ja viletsuse, hakkas ta rääkima isamaa-asjadest, aumärkidest, mida pillavalt jagati kuninga sünnipäeva puhul, kabinetivahetusest, Drouillard'i ja Bénier' afääridest¹, neist ajastu skandaalidest, ründas ägedasti kodanlust ning ennustas revolutsiooni.

Tema pilk peatus seinal rippuval jaapani põueodal. Ta võttis selle pihku, puudutas käepidet, seejärel viskas eseme vastikustundega kanapeele.

«Ega siis midagi, jumalaga! Mul on vaja minna Notre-Dame de Lorette'i juurde.»

«Tohoh! Miks nii?»

«Täna on Godefroy Cavaignaci² surma-aastapäeva puhul hingepalve. See mees suri tööpostil! Kuid kõik pole veel lõppenud! ... Eks näe!»

Ja Sénecal ulatas reipalt käe.

«Me ei näe teineteist võib-olla enam iialgi! Jumalaga!»

See kaks korda öeldud «jumalaga», kulmukortsutus põueoda silmitsemisel, saatusele alistumine ja eriti tema pidulik ilme panid Frédérici järele mõtlema. Aga peagi ei mõtelnud ta enam Sénecalile.

Samal nädalal saatis tema Le Havre'i notar talle farmi müügist saadud raha: sada seitsekümmend neli tuhat franki. Ta jaotas selle summa kahte ossa, paigutas ühe riigipanka ja teise viis börsimaakleri kätte, et proovida õnne börsil.

Ta lõunatas moes olevais restoranides, külastas teatreid ja püüdis leida meelelahutusi. Siis äkki saatis Hussonnet talle kirja, milles jutustas lõbusas toonis, et Marssal oli juba teisel päeval pärast ratsavõistlusi Cisyle hundipassi andnud. See teade rõõmustas Frédéric'i, ilma

¹ Drouillard — Pariisi pankur, mõisteti 1847. a. süüdi valijate äraostmise eest. Bénier — Varustusvalitsuse direktor; teda süüdistati 1847. a. raiskamises, kuid asjale käiku ei antud.

² Godefroy Cavaignac (1801—1845) — üks vabariikliku partei juhte ja ajalehe «Réforme» peatoimetaja. Pärast 1834. a. aprilli-ülelõõsu mõisteti ta vangis; ta pages ja elas välismaal kuni amnestiani.

et ta oleks kaalunud, mis põhjusel teatab boheemlane sellest loost temale.

Juhus tahtis, et kolm päeva hiljem ta kohtas Cisyd. Noor aadlimees ilmutas head enesevalitsemist ja kutsus Frédérici isegi dineele järgmiseks kolmapäevaks.

Selle päeva hommikul sai Frédéric kohtutäiturilt ametliku kirja, milles härra Charles-Jean-Baptiste Oudry talle teatas, et kohtuotsuse järgi on tema nüüd mõisa omanik, mis asub Belleville'is ja kuulus varem härra Jacques Arnoux'le, ja et tema, Oudry, on valmis maksma kakssada kaksikümmend tuhat franki — müügiobjekti hinna. Kuid samast dokumendist järeldub, et hüpoteegi summa, mis lasub kinnisvaral, ületab tema ostuhinna, ja seega kaotab Frédéricile antud võlakohustus täielikult oma väärtuse.

Kogu õnnetus juhtus sellest, et õigeaegselt polnud pikendatud pantkirja kehtivust. Arnoux oli jätnud selle asjatoimetuse enda hooleks, oli aga selle hiljem unustanud. Frédéric sai tema peale maruvihaseks, aga kui raev oli lahtunud, ütles endale:

«Noh, ja mis siis... Mis sellest? Kui see võib ta päästa, seda parem! Mina sellest ei sure! Sellele ei tasu enam mõelda!»

Ent tuhnides oma paberite hulgas kirjutuslaual, sattus ta jälle Hussonnet' kirjale ja märkas postskriptumit, mida ta esimesel lugemisel polnud tähele pannud. Boheemlane palus viis tuhat franki, ei rohkem ega vähem, et ajalehe asi joonde ajada.

«Ah, see mees on mu ära tüüdanud!»

Ja ta keeldus järsult lakoonilises kirjas. Seejärel hakkas ta riietuma, et minna «Kuldmajja».

Cisy tutvustas teda külalistega, alustades kõige aväärsemast, kes oli paks valgejuukseline vanahärra:

«Markii Gilbert des Aulnays, minu ristiisa. Härra Anselme de Forchambeaux,» ütles ta seejärel (see oli blond kleenuke noormees, juba kiilaspäine); siis, osutades ligikaudu neljakümneaastasele lihtsa käitumisviisiga mehele:

«Joseph Boffreu, minu nõbu. Ja siin minu endine õpetaja härra Vezou.» See isik meenutas osalt veovoormeest, osalt seminaristi. Tal oli suur põskhabe, seljas

pikk redingott, alt ainsa nööbiga kinni, nii et rinnal sall välja paistis.

Cisy ootas veel kedagi, parun de Comaing'i, «kes võib-olla tuleb, aga see pole kindel». Ta väljus alatasa, näis erutatud. Lõpuks kell kaheksa siirduti saali, mis oli imetoredasti valgustatud ja tundus liiga avar külaliste arvu kohta. Cisy oli valinud suurema pidulikkuse mõttes selle nimme.

Kullatud hõbedast vaas, milles oli lilli ja puuvilju, hõivas keskosa lauast, mis vana prantsuse tava järgi oli kaetud hõbeliudadega. Neid ümbritsesid väikesed vaagnad, mis olid täis soolaseid suupisteid ja maitseaineid. Jääl jahutatud roosiveini kannud kõrgusid kindlate vahemaade järel. Viis erinevas kõrguses klaasi asetsevad reas iga katmiku ees koos keeruliste söögiriistadega, mille kasutamiseviisi polnud selge. Ja juba esimese serveeringuna pakuti: šampuses leotatud tuurakala pea- ja seljatükke, jorgi sinki tokai veiniga, riivleivaga paneeritud rästaid, praetud vutte, lehttaignaga kalapirukaid bešamellkastmes, punastest põldpüüdest soteed ja trühvlitega segatud kartulilõike. Üks kroonlühter ja mitmeharulised küünlajalad valgustasid ruumi, mille seinad olid üle tõmmatud damastsiidiga. Neli mustas frakis teenrit seisis marokäännahaga kaetud tugitoolide taga. Selle vaatepildi juures hüüatasid külalised vaimustusest, eriti kasvataja.

«Ausõna, meie võõrustaja on tõelise meeletusega hakkama saanud! See on juba liig!»

«Mis te nüüd!» ütles vikont de Cisy. «Mis te nüüd!» Ja söönud esimese lusikataie, tegi ta juttu:

«Noh, mu hea des Aulnays, kas olete juba käinud Palais-Royalis «Isa ja portjeed» vaatamas?»

«Sa tead ju küll, et mul pole selleks aega!» vastas markii.

Hommikupoolikul käis ta metsakasvatuse kursustel, õhtud veetis põlluharijate klubis ja kõik pärastlõunad pühendas ta põllutööriistade uurimisele vabrikuis. Vee-tes kolm neljandikku aastast Saintonge'is, kasutas ta pealinnas viibimisi oma teadmiste täiendamiseks, ja tema konsoolile asetatud laiaservaline kübar oli täis brošüüre.

Cisy märkas, et härra de Forchambeaux keeldub veinist.

«Jooge ometi, pagana pihta! Te pole sugugi uljas oma viimasel poissmeheöömingul!»

Nende sõnade juures kummardusid kõik kõnetatu poole ning õnnitlesid teda.

«Ja too noor naisolend,» ütles kasvataja, «on kindlasti võluv?»

«Või veel!» hüüatas Cisy. «Aga ükskõik, ta teeb vea; abiellumine on üpris loll temp!»

«Sinu jutt on kerglane, mu sõber!» väitis vastu härra des Aulnays, samal ajal kui tal veeresid silmist pisarad, sest talle meenus tema enda kadunuke.

Forchambeaux aga naeris aina pilkavalt ning kordas mitu korda järjest:

«Küll jõuate ise niisama kaugele! Küll jõuate!»

Cisy vaidles vastu. Talle meeldis enam meelt lahutada, «olla regentlane». Ta tahtis õppida kaklusvõtteid, jalalööke, et külastada vanalinna salaurkaid nagu prints Rodolphe «Pariisi saladustes», tõi taskust välja lühikese plibunosu, kohtles jõhkralt teenreid, jõi ülemäära palju. Ja et luua endast head arvamust, tegi maha kõiki roogi. Trühvlid saatis ta isegi tagasi, ja kasvataja, kes neist suurt naudingut oli tundnud, ütles näruselt pugedes:

«Need ei saa ligilähedalegi lumepallidele, mida pakuti teie proua vanaema juures!»

Ja ta jätkas vestlust oma agronoomist lauanaabriga, kes leidis, et maaelul on palju eeliseid, olgu kasvõi seegi, et ta võib kasvatada oma tütreid lihtsust armastama. Kasvataja tervitas õhinal neid vaateid ja lipitses labaselt tema ees, arvates tal olevat mõju oma endise kasvandiku peale, kelle juurde ta salaja ihkas pääseda valitsejaks.

Frédéric oli tulnud siia häälestatuna vihaselt Cisy vastu; tolle rumalus aga oli võtnud talt relvad. Kuid Cisy žestid, tema nägu, kogu tema isik — kõik see meenutas Frédéricile dineed Inglise kohvikus ning ärritas teda üha enam; ja ta kuulatas ebasõbralikke märkusi, mida tasase häälega tegi nõbu Joseph, tore poiss, ilma igasuguse varanduseta, kirglik jahimees ja börsimängija. Nalja mõttes nimetas Cisy teda mitu korda «vargaks». Siis hüüatas ta äkki:

«Aa, parun tuli!»

Sisse astus umbes kolmekümneaastane lõbus mees, kelle näos oli midagi kalki, liigutustes nõtkust. Kübar oli tal ühe kõrva peal, lill nõõpaugus. See oli vikondi ideaalkuju. Vaimustatud säärase külalise kohalolekust, üritas ta isegi kalambuuri, kui parajasti lauale toodi mõtus:

«Vaata kus on parim La Bruyère'i karaktereid.»¹

Ja siis esitas Cisy härra de Comaing'ile hulga küsimusi isikute kohta, kes olid tundmatud külalistele; siis äkki, otsekui haaratud mingist ideest:

«Aga ütlege: kas te mõtlesite minule?»

Küsitav kehtas õlgu.

«Te pole veel selles eas, lapsuke! Võimatu!»

Nimelt oli Cisy palunud härra de Comaing'il aidata tal tema klubisse pääseda. Ent parun, kes ilmselt soovis säästa tema enesearmastust, ütles:

«Ah, pidin peagaegu unustama! Minu õnnitlus teile, mu armas, kihlveo võidu puhul!»

«Mis kihlvedu?»

«Mille te pidasite ratsavõistlustel, kinnitades, et kohe samal õhtul lähete selle daami poole.»

Frédéricil oli tunne, nagu oleks ta saanud piitsahoobi. Aga ta rahunes sedamaid, kui nägi Cisy hämmeldunud nägu.

Lugu on nii, et juba järgmisel päeval, kui ilmus Arnoux, Rosanette'i esimene armuke, tema Arnoux, hakkas see naine kahetsema. Nad mõlemad andsid vikondile mõista, et ta «häirib» neid, ja pikemalt tseremoonitsemata viskasid ta kenasti uksest välja.

Cisy tegi, nagu ei kuuleks ta. Parun lisas:

«Kuidas ta ka elab, see võluv Rose? ... Kas tal on ikka veel nii ilusad jalad?» Nende sõnadega andis ta mõista, et tunneb seda naist intiimselt.

See avastus vihastas Frédéric'i.

«Pole siin põhjust punastada,» jätkas parun. «Asi pole laita!»

Cisy laksutas keelt.

«Häh! Pole suuremat väärt ühti!»

¹ Coq de bruyère — mõtus (prants. k.). Jean de la Bruyère (1645–1696), prantsuse moralist, kelle raamat «Karakterid» paljastab «selle maailma vägevate» parasiitlikku luksust ja liht-rahva õigusetust ning viletsust.

«Nonoh?!»

«Jumala eest! Esiteks ei leia ma tas midagi erilist, ja alla — sääraseid võib ju saada niipalju kui kulub, sest lõppude lõpuks on ta ju ... müüdav kaup!»

«Mitte igaühele!» väitis Frédéric teravalt vastu.

«Härra arvab, et ta erineb teistest!» vastas Cisy. «Vaata kus nali!»

Peolauas kajas naer.

Frédéric tundis, kuidas südamekloppimine tal hinge matab. Ta jõi ühtejärke kaks klaasi vett.

Kuid parunile oli jäänud häid mälestusi Rosanette'ist.

«Kas ta on ikka veel kellegi Arnoux'ga?»

«Ma ei tea sellest midagi,» ütles Cisy. «Ma ei tunne seda härrat!»

Sellest hoolimata väitis ta, et Arnoux on midagi petise taolist.

«Lubage!» hüüatas Frédéric.

«Siiski, asi on täitsa kindel! Tal oli isegi mingi protsess!»

«See pole tõsi!»

Frédéric hakkas Arnoux'd kaitsma. Ta vastutas tema aususe eest, hakkas ka ise seda viimaks uskuma, leiutas numbreid, tõendeid. Vikont, täis vihavimma, pealegi veel purjus, püsis jonnakalt oma kinnituse juures, nii et Frédéric küsis talt tõsiselt:

«Kas teie, härra, tahate mind solvata?»

Ja ta heitis Cisyle pilgu, mis oli hõõguv kui tema sigari ots.

«Oo, mitte sugugi! Ma isegi nõustun teiega, et tal on koguni midagi väga head: tema naine.»

«Kas te tunnete teda?»

«Või veel! Sophie Arnoux — teda teavad kõik!»

«Te ütlete?»

Cisy tõusis püsti ja kordas kogeldes:

«Teda teavad kõik!»

«Vaikige! Tema ei kuulu nende liiki, kelle juures käite teie!»

«Loodan seda!»

Frédéric viskas oma taldriku talle näkku.

See lendas välguna üle laua, paiskas maha kaks pude-
lit, lõhkus kompotinõu, purunes ise vastu hõbevaasi kol-
meks tükiks ja üks tükk lõi vikondile kõhtu.

Kõik tõusid püsti, et vikonti tagasi hoida. Ta rabeles, karjus, haaratud nagu mingist hullusest. Härra des Aulnays kordas üha:

«Rahustuge! Nonoh! Kulla laps!»

«Aga see on ju hirmus!» röökis kasvataja.

Forchambeaux, kaame nagu koolnu, vabises üleni. Joseph naeris laginal. Kelnerid pühkisid käsnadega veini, korjasid põrandalt kilde. Parun sulges akna, sest hoolimata sõidukite mürinast võinuks mürgel kosta puiesteele.

Et sel hetkel, kui Frédéric lennutas taldriku, kõik korraga rääkisid, oli võimatu käsitada selle solvamise põhjust, kas oli selle taga Arnoux, proua Arnoux, Rosanette või keegi muu. Ilmne oli vaid Frédérici ennekuulmatu brutaalsus; ta keeldus kategooriliselt ilmutamast vähimatki kahetsust.

Härra des Aulnays püüdis tema meeleolu leevendada, samuti ka nõbu Joseph, kasvataja ja isegi Forchambeaux. Samal ajal katsus parun lohutada Cisyd, kes närvinõrkusest haaratuna valas pisaraid. Frédérici ärritus just vastupidi üha kasvas; ja olukord oleks ehk jäanud samaks kuni hommikuni, kui mitte parun selle lõpetamiseks poleks öelnud:

«Mu härra, vikont saadab homme teie juurde oma sekundandid.»

«Mis kellaajal?»

«Keskpäeval, kui teile sobib.»

«Suurepäraselt, mu härra.»

Kui Frédéric jälle väljas tänaval oli, hingas ta täie rinnaga. Liiga kaua juba oli ta ohjeldanud oma südant. Lõpuks ometi võis ta sellele vaba voli anda. Ta tundis nagu mingit mehelikku uhkust, isesugust sisemiste jõudude tulva, mis teda joovastas. Ta vajus kahte sekundanti. Esimene, kes talle meelde tuli, oli Regimbart, ja sedamaid seadis ta sammud ühe kõrtsi poole Saint-Denis tänavas. Selle luugid olid suletud. Ent valgus paistis aknast ukse kohal. Uks avanes ja Frédéric astus sisse, kummardudes võlvkäigu all väga madalale.

Leti servale asetatud küünal valgustas tühja ruumi. Kõik taburetid olid pandud laudadele, jalad püsti. Pere-mehe ja perenaine koos kelneriga sõid õhtust toa nurgas köögiukse kõrval; ja Regimbart, kübar peas, jagas nende

söömaaega ja isegi häiris veidi kelnerit, kes oli sunnitud iga suutäie juures end pisut kõrvale kallutama. Frédéric jutustas Regimbart'ile lühidalt oma loo ja palus tema vahendust. Kodanik ei vastanud algul midagi. Ta pööritas silmi, näis asja kaaluvat, tegi ruumis mitu tiiru ja ütles lõpuks:

«Jah, meelsasti!»

Ja mõrvarlik naeratus silus tema näol kortsud, kui ta sai teada, et vastane on aadlik.

«Küll me talle säru teeme, olge rahulik! Kõigepealt... mõõgaga...»

«Aga võib-olla,» arvas Frédéric, «mul pole selleks õigust...»

«Ma ütlen teile, et võitlus peab toimuma mõõkadega!» lausus Kodanik jõhkralt. «Kas oskate vehelda?»

«Natuke.»

«Ahaa! Või natuke! Niisugused nad puha on! Ise aga tikuvad vihaselt võitlusse! Aga mida loevad mõned vehklemise tunnid! Kuulake mind: hoiduge vastasest hästi kaugel, püsites kogu aja ringis, ja muudkui taanduge, taanduge! See on lubatud. Väsitage vastast! Siis sööstke talle peale päris lahtiselt! Peaasi aga — ei mingeid kavalaide nõkse, mingeid lööke à la Fougère! Ei, lihtsalt ükskaks, tagasilöögid. Vaat nii! Tuleb pöörata käerannet nagu lukku avades... Isa Vauthier, andke mulle oma kepp! Jah, see kõlbab küll!»

Ta haaras varva, millega süüdatakse gaasilaternaid, kõverdas vasaku käsivarre, painutas parema ja hakkas vaheseina pihta torkeid sooritama. Ta trampis jalga, sattus hoogu, tegi isegi näo, nagu kohtaks vastast, ja aina hüüdis:

«Kas annad alla? Kas annad alla?» — ja seinale projekteerus tema tohutu suur siluett koos kübaraga, mis näis puudutavat lage. Kõrtsmik hüüdis aeg-ajalt: «Braavo! Väga tubli!» Tema abikaasa oli samuti täis imetlust, kuigi ka ärevuses. Ja Théodore, endine soldat, muide härra Regimbart'i fanaatiline austaja, oli hämmastusest otsekui paigale naelutatud.

Järgmisel päeval tõttas Frédéric varakult Dussardier' juurde kauplusse. Läbinud terve rea ruume täis riidekangaid, mis asetsesid riideile või põiki üle lettide, ja kus siin-seal seenekujulistel puitlustel rippus salle, märkas

ta mingisuguses võretatud puuris keset arveraamatuid Dussardier'd. Ta kirjutas, seistes puldi taga. Tubli noormees jättis sedamaid oma töö sinnapaika.

Sekundandid saabusid enne keskpäeva. Frédéric pidas taktiliseks mitte viibida nõupidamise juures.

Parun ja härra Joseph avaldasid, et nad rahulduvad sellega, kui härra Moreau lihtsalt vabandab. Kuid Regimbart, kelle põhimõtteks oli mitte iialgi järele anda ja kes pidas tähtsaks kaitsta Arnoux' au (Frédéric polnud rääkinud talle millestki muust), nõudis, et vabandust palub vikont. Härra de Comaing oli nõrдинуд säärasest ülbusest. Kodanik ei nõustunud tegema järeleandmisi. Lepitus muutus täiesti võimatuks — jäi üle vaid duell.

Tuli veel teisigi raskusi, sest reegli kohaselt kuulus relva valik Cisyle kui solvatule. Kuid Regimbart kinnitas, et saates väljakutse, too ise muutubki solvajaks. Cisy sekundandid protesteerisid ägedasti, väites, et kõrvakiil on ometi kõige raskem auhaavamine. Kodanik aga noris sõna kallal ning vaidles vastu, et löök pole kõrvakiil. Lõpuks otsustati pöörduda selguse saamiseks sõjaväelaste poole; ja kõik neli sekundanti lahkusid, et minna nõu küsima ohvitseridelt kuskil kasarmus.

Nad peatusid kasarmu juures Quai d'Orsay'l. Härra de Comaing pöördus kahe kapteni poole ja kandis neile ette tüliküsimuse.

Kaptenid ei taibanud kõigest sellest tuhkagi, sest et Kodaniku poolt vahele poetatud märkused tegid asja üha segasemaks. Lõpuks nad soovitasid härradel sekundantidel koostada protokoll, mille põhjal nad võivad teha otsuse. Ja nii mindi ühte kohvikusse. Et asja suuremas saladuses pidada, märgiti Cisyd protokollis H-tähega, Frédéric'i K-ga.

Siis naasti kasarmusse. Ohvitserid olid välja läinud. Aga peagi ilmusid nad tagasi ja kuulutasid, et relva valik kuulub kahtlemata härra H-le. Kõik läksid Cisy poole. Regimbart ja Dussardier jäid välja kõnniteele.

Saanud teada otsuse, sattus vikont nii suurde ärevusse, et laskis seda mitu korda korrata. Ja kui härra de Comaing tegi juttu Regimbart'i nõudmistest, pomises ta «kuid ometi», endamisi üsna lähedal sellele, et alla van-

duda. Siis langes ta tugitooli ja teatas, et keeldub duellist.

«Nonoh! Kuidas?» küsis parun.

Cisy huulilt kostis üpris segane sõnamulin. Ta tahtis tulistada läheda maa pealt läbi rätiku, ja et oleks vaid üks püstol.

«Või siis puistatagu arseenikut klaasi ja heidetagu liisku. Seda tehakse vahel, ma olen lugenud!»

Parun, juba loomult kärsitu, võttis karmima tooni:

«Need härrad ootavad teie vastust. See on lõppude lõpuks ebaviisakas! Mis te valite? Noh! Kas mõõga?»

Vikont vastas peanoogutusega «jah», ja duell otsustati pidada järgmisel päeval täpselt kell seitse Maillot' linnavärava lähedal.

Dussardier tõttas tagasi oma töökohustuste juurde ja Regimbart läks Frédéric'i kõigest informeerima.

Ta oli jäetud kogu päevaks teadmatusse; tema kärsitus oli muutunud lausa talumatuks.

«Seda parem!» hüüatas ta.

Kodanik oli rahul tema enesevalitsusega.

«Meilt nõuti vabandamist, kujutlege! See pole ju midagi, ainult üks lihtne sõna! Kuid mina saatsin nad kenasti kuu peale! Nagu ma pidingi toimima, kas pole tösi?»

«Kahtlemata,» ütles Frédéric, mõeldes samal ajal, et parem olnuks valida mõni teine sekundant.

Hiljem, kui ta oli jäänud üksi, kordas ta endale valjusti mitu korda:

«Mul tuleb duell. Jah, mul tuleb duell! On alles veider lugu!»

Kõndides mööda tuba ja möödudes peeglist, märkas ta, et on kahvatu.

«Kas ma tunnen hirmu?»

Teda haaras ängistav rahutus mõtte juures, et ta võiks duellipaigas äkki kartma lüüa.

«Aga mis siis, kui mind tapetakse? Minu isa hukkus samuti duellil. Jah, ma saan surma!»

Ja äkki kerkis tal silme ette ema mustas leinariides; seosetud kujutelmad hargnesid peas. Tema enda argus viis ta meeleheitele. Siis valdas teda vahvushoog, kiskjalik hävitamisjanu. Terve pataljon poleks suutnud teda taganema lüüa. Kui tema närviline erutus rahunes,

tundis ta rõõmuga, et on kõigutamatu. Et meelt lahutada, läks ta ooperiteatrisse, kus etendus ballett. Ta kuulas muusikat, vaatas binokliga tantsijatare ja jõi vaheajal klaasi punši. Ent naasnud koju ja nähes oma kabinetti, sisustust, mille keskel ta viibis võib-olla viimset korda, tundis ta isesugust nõrkust.

Ta läks alla aeda. Tähed särasid; ta jäi neid vaatlema. Mõte, et ta läheb duellile naise pärast, ülendas ning üllastas teda tema enda silmis. Seejärel heitis ta rahulikult magama.

Mitte samuti ei käitunud Cisy. Pärast paruni lahkumist püüdis Joseph tema moraali tõsta; kui aga vikont jäi osavõtmatuks, lausus ta:

«Aga siiski, mu armas, kui sa eelistad, et asi jääks niisama, ma lähen ütlen neile.»

Cisy ei julgenud vastata «aga muidugi», kuid ta tundis viha oma nõo vastu, et too polnud osutanud talle seda teenust tema teadmata.

Ta soovis, et Frédéric sureks sel ööl rabandusse, või et puhkeks mäss ja hommikul oleks nii palju barrikaade, et ligipääs Boulogne'i metsale osutuks võimatuks; või et mingi juhtumus takistaks ühel sekundantidest kohale ilmunast, sest sekundandi puudumise tõttu jääks duell ära. Ta oleks tahtnud oma naha päästmiseks kihutada kiirrongiga ükskõik kuhu. Ta kahetses, et ei tunne meditsiini, mis lubaks tal sisse võtta mõnd ravimit, viimata ohtu oma elu, mis uinutaks ta sügavasse unne ning looks mulje, nagu oleks ta surnud. Ta läks selleni, et ihkas raskesti haigestuda.

Et leida nõu ja toetust, saatis ta härra des Aulnays' järele. Osutus, et see tore inimene oli sõitnud tagasi Saintonge'i, saanud kiirteate ühe oma tütre haigestumisest. Cisyle tundus see paha endena. Õnneks tuli teda vaatama härra Vezou, tema kasvataja. Ja temale ta oma südant puistaski.

«Mida teha, mu jumal küll? Mida teha?»

«Mina teie asemel, härra krahv, palkaksin Keskturul turske pakikandja ja laseksin talle tubli keretäie anda.»

«Ta teaks ju kohe, kelle korraldatud see on!» tähendas Cisy.

Ja puhuti tõi ta kuuldavale oige. Siis äkki:

«Aga kas seadus lubab duelli pidada?»

«See on barbaarsuse igand! Mis sinna parata!»

Lahkest meelest pakkus pedagoog end ise kaaslaseks lõunalauda. Tema õpilane ei söönud midagi, ja pärast einet tundis ta vajadust kõndima minna.

Kui nad möödusid ühest kirikust, ütles ta:

«Kas astuksime õige korraks sisse... et vaadata?»

Härra Vezou oli meelsasti nõus ja pakkus koguni oma kasvandikule pühitsetud vett.

Oli maikuu, lilled kaunistasid altarit, kostis laulu-hääli, orel üürgas. Kuid palvetada Cisy ei suutnud, jumalateenistuse pühalikkus sisendas talle matusemõtteid; ta otsekui kuulis *De profundis*'e¹ kuminat.

«Lähme ära! Mul hakkab kõhe!»

Kogu öö mängisid nad kaarte. Vikont püüdis kaotada, et kurja saatust armulikuks teha, ja härra Vezou sai sellest tulu. Lõpuks koidikul vajus Cisy, kelle jõud oli täiesti otsas, rohelisele kalevile ja uinus. Tema uni oli täis ebameeldivaid unenägusid.

Kui siiski vahvus seisneb vaid tahtes võitu saada oma nõrkusest, siis vikont oli vahva, sest kui ta nägi sekundante, kes olid talle järele tulnud, pingutas ta kogu oma jõudu — tema enesearmastus tegi talle selgeks, et taganemine hävitab ta. Härra de Comaing ütles talle komplimendi tema reipa väljanägemise puhul.

Kuid teel hakkas ta fiakri õõtsutusest ja hommikuse päikese palavusest tundma rammestust. Tema energia oli jälle langenud. Ta ei tundnud enam isegi ära paiku, kust nad läbi sõitsid.

Parun lõbustas end sellega, et suurendas veelgi tema hirmu, tehes juttu «laibast» ja sellest, mil kombel see salamahti linna toimetada. Joseph vastas samas vaimus. Mõlemad pidasid kogu seda lugu naeruväärseks ning olid veendunud, et see laheneb.

Cisy pea oli rinnale longu vajunud. Ta tõstis selle aeglaselt ja juhtis tähelepanu seigale, et ei võetud kaasa arsti.

«See on ülearune,» ütles parun.

«Nii et ohtu pole?»

Joseph vastas tõsisel toonil:

«Loodame!»

¹ Matusetalitusel loetav psalm (lad. k.).

Sõidukis ei rääkinud enam mitte keegi.

Kell oli kümme minutit kaheksal, kui saabuti Maillot' linnavärava juurde. Frédéric ja tema sekundandid olid juba kohal, kõik kolm mustas riietuses. Regimbart'il oli tavalise kaelasideme asemel hobusesabajõhvidest krae nagu soldatil. Käes oli tal midagi pika viiulikasti taolist, spetsiaalne riistapuu seda laadi avantüüride puhuks. Duellandid vahetasid tervituseks jaheda kummarduse. Seejärel süüvisid kõik Boulogne'i metsa mööda Madriidi teed, et otsida seal sobiv paik.

Regimbart ütles Frédéricile, kes sammus tema ja Dussardier' vahel:

«Kuidas selle pabinaga ka lood on? Kui teil on vajadus millegi järele, ärge häbenege. Mina juba tunnen seda värki! Hirm on inimesele omane.»

Ja lisas tasa:

«Ärge suitsetage enam, see teeb nõrgaks!»

Frédéric viskas ära sigari, mis teda segas, ja jätkas teed kindlal sammul. Vikont kõndis nende järel, toetudes oma sekundantide käsivarrele.

Vastu juhtus mõni harv möödamineja. Taevas oli sinine, ja aeg-ajalt kostis rohus sahinat — seal löid kepsu küülikud. Jalgraja käänakul seisis naine, ruuduline rätik peas, rääkides tööpluusis mehega, ja suurel avenüül kastanipuude all talutasid linastes pintsakutes teenrid oma hobuseid. Cisyle meenusid need õnnelikud päevad, kui ta oma raudja seljas, monokkel silmas, ratsutas mõne tõlla ukse kõrval. Need mälestused süvendasid tema ahastust. Talumatu janu kõrvetas teda. Kärbestes sumin sulas ühte tema enda vere tuikamisega. Tema jalad vajusid liiva sisse. Talle tundus, nagu kõnniks ta juba lõpmata kaua.

Seisatamata uurisid sekundandid teraselt mõlemat tee äärt. Peeti nõu, kas minna Catelani risti või Bagatelle'i müüri äärde. Viimaks käänati paremale ja jäädi peatuma lagedamale kohale ridamisi istutatud mändide vahele.

Paik valiti nõnda, et mõlemal vastasel oleksid võrdsed maastikutingimused. Märgiti ära kaks kohta, kuhu nad pidid asuma. Seejärel avas Regimbart oma kasti. Selles oli punasel nahkpolstril neli imetoredat duellimööka, uure keskel, filigraankaunistused käepidemel. Hele

päikesekiir tungis läbi puude lehestiku ning langes möökadele. Ja Cisyle näisid nad hõbedaste ussidena vereloigus.

Kodanik näitas, et kõik nad on ühepikkused; kolmanda võttis ta enda kätte, et vajaduse korral võitlejaid lahutada. Härra de Comaing'il oli käes jalutuskepp. Tekkis vaikus. Kõik vaatasid üksteisele otsa. Kõigi näod peegeldasid kas hirmu või julmust.

Frédéric võttis seljast redingoti ja vesti. Joseph aitas Cisyl teha sedasama. Kui ta päästis lahti kaelasideme, nägid kõik tema kaelas väikest pühakuju. See pani Regimbart'i haletsusest naeratama.

Siis härra de Comaing (et anda Frédéricile veel aega järelemõtlemiseks) püüdis mõne asja kallal norida. Ta nõudis õigust kinnas kätte panna, samuti õigust vasaku käega vastase mõõgast kinni haarata. Regimbart, kes väga kiirustas, ei vaielnud vastu. Lõpuks pöördus parun Frédérici poole, öeldes:

«Kõik sõltub teist, härra! Oma eksimuste tunnistamises pole kunagi midagi auvastast.»

Dussardier noogutas nõustumise märgiks pead. Kodanik aga sattus raevu.

«Kas te arvate, et me oleme tulnud siia nalja tegema või, pagan võtaks? ... Võtke kaitseasend!»

Vastased seisid teineteise vastas, neist mõlemal pool nende sekundandid. Regimbart hüüdis:

«Läheb lahti!»

Cisy muutus kohutavalt kahvatuks. Tema mõõgatera ots värises, nagu ratsapiits. Ta viskas pea selga, ajas käed laiali ja kukkus selili, kaotanud teadvuse. Joseph tõstis ta üles, ja aina pistes talle nina alla pudelikest, raputas teda tugevasti. Vikont avas silmad ja sööstis äkki kui pöörane oma mõõga juurde. Frédéric hoidis enda oma käes ja ootas vastast, pilk kindel, käsi löögi- valmis.

«Pidage! Pidage!» kostis hääl tee poolt üheaegselt kappava hobuse müdinaga; ja kabrioleti kate murdis puude oksid. Keegi mees kallutas end sõidukist välja, vehkis taskurätikuga ja aina karjus: «Pidage, pidage!»

Härra de Comaing, kes oletas politsei vahelesegamist, tõstis üles kepi.

«Lõpetage! Vikont on verine!»

«Mina?» küsis Cisy.

Tõepoolest, kukkudes oli ta marrastanud vasaku käe pöidla.

«See juhtus ju kukkumisel,» lisas Kodanik.

Parun teeskles, nagu poleks ta kuulnud.

Arnoux kargas kabrioletilt maha.

«Ma tuln liiga hilja! Ei! Jumal tänatud!»

Ta haaras Frédérici embusse, patsutas teda, kattis näo suudlustega.

«Ma tean põhjust: te tahtsite kaitsta oma vana sõpra! See on ilus! Väga ilus! Ma ei unusta seda iialgi! Kui hea te olete! Ah, kallid lapsed!»

Arnoux vaatas talle pisarsilmi otsa ja samal ajal naeris rõõmust. Parun pöördus Josephi poole.

«Arvan, et me oleme ülearused sel väikesel perekonnapeol. Asi on ju lõppenud, kas pole nii, mu härrad? Vikont, pange oma käsi sidemesse! Võtke minu rätt!»

Ja ta lisas käskiva žestiga:

«Noh, ja nüüd — ei mingit vihapidamist! Selline on tava!»

Vastased surusid teineteisel loiult kätt. Vikont, härra de Comaing ja Joseph lahkusid ühele poole, Frédéric läks koos oma sõpradega teises suunas.

Et restoran «Madriid» asus lähedal, pani Arnoux ette juua seal klaas õlut.

«Võiks isegi einetada,» arvas Regimbart.

Kuid Dussardier'l polnud vaba aega, ja seepärast piirdusid nad kerge kehakinnitusega aias. Kõigil oli see õnnis tunne, mis järgneb õnnelikule lahendusele. Kodanik oli siiski tusane, et duell katkestati just kõige huvitavamal hetkel.

Arnoux oli kuulnud sellest loost kelleltki Compainilt, Regimbart'i sõbralt. Ja südamehääle aetuna oli ta tõtanud kohale, et takistada duelli, arvates muide, et tema on selle põhjuseks. Ta palus Frédéric'i jutustada talle loo üksikasju. Frédéric oli liigutatud Arnoux' õrnusest ega sõandanud suurendada tema eksiarmumust:

«Jumala eest, ei maksa enam sellest rääkida!»

Selles tagasihoidlikkuses nägi Arnoux suurt delikaatsust. Ja siis siirdus ta kohe oma tavalise kergemeelsusega hoopis teisele teemale:

«Mis uudist, Kodanik?»

Ja nad hakkasid rääkima veksleist, nende tähtaegadest. Et oleks mugavam, istusid nad isegi kõrvale teise lauda ja hakkasid sosistama.

Frédérici kõrvu kostsid sõnad: «Te kirjutate mulle alla.» — «Jah. Aga teie muidugi...» — «Ma müüsin nad lõpuks edasi kolmesajaga! Kasulik kaup, ausõna!» Lühidalt, oli ilmne, et Arnoux nuputas koos Kodanikuga palju igasuguseid tehinguid.

Frédéric mõtles, et oleks vaja talle meenutada tema viitteist tuhat franki. Kuid tema äsjane hoolitsev vaheleastumine välistas isegi leebeimad etteheited. Pealegi tundis ta väsimust. Paik polnud sobiv. Ta lükkas selle edasi mõnele teisele päevale.

Arnoux istus ligustripõõsa varjus ja suitsetas üpris lõbusa näoga. Ta tõstis silmad üksikkabinettide uste poole, mis kõik olid vastu aeda, ning ütles, et oli kunagi käinud siin väga sageli.

«Ja muidugi mitte üksi?» küsis Kodanik.

«Oo, tont võtaks!»

«Küll olete aga võrukael! Ise naisemees!»

«Noh, ja teie!» jätkas Arnoux ja tähendas andestava naeratusena: «Ma olen isegi kindel, et sel kelmil on kuskil tuba, kus ta võtab vastu tütarlapsi!»

Et see tõsi on, seda kinnitas Kodanik lihtsa kulmuliihutusega. Seejärel hakkasid need kaks isandat oma maitset kuulutama. Arnoux eelistas nüüd noori, naistöölisi; Regimbart ei võinud kannatada «eputajaid» ja hindas eelkõige positiivseid omadusi. Lõppotsus, mille tegi fajansikaupmees, oli see, et naistesse ei tohi suhtuda tõsiselt.

«Aga ometi armastab ta oma naist!» mõtles Frédéric koduteel; ja ta leidis, et Arnoux on kõlvatu inimene. Ta oli vihane tema peale selle duelli tõttu, nagu oleks ta äsja riskinud oma eluga tema pärast.

Dussardier'le oli ta tänulik ustavuse eest. Tema tungival kutsel hakkas komii peagi teda iga päev külastama.

Frédéric andis talle lugeda raamatuid: Thiers'i, Dulaure'i, Barante'i, Lamartine'i «Žirondiine». Tubli noormees kuulas teda hardusega ja nõustus tema arvamustega kui õpetaja omadega.

Ühel õhtul ilmus ta väga kohkununa.

Sama päeva hommikul pörkas puistestel temaga kokku

inimene, kes jooksis, et hing väljas; ja tundnud Dussardier's ära ühe Sénécali sõpradest, teatas talle:

«Äsja võeti ta kinni! Mina sain jalga lasta!»

See vastas täielikult tõele. Dussardier oli kogu päeva hankinud teateid. Sénécal oli nüüd trellide taga, süüdistatuna poliitilises kuriteos.

Sündinud Lyonis meistri pojana ja õppinud kellegi kunagise Chalier'¹ õpilase juures, astus ta kohe, niipea kui oli asunud Pariisi, «Perekondade Ühingusse»². Tema eluviisid olid teada; politsei jälgis teda. Ta oli osa võtnud 1839. a. maisündmustest ja sest ajast peale hoidus ta varju, kuid innustus üha enam, austas fanaatiliselt Alibaud'd³, lisas oma ühiskonnavastase vimma rahva monarhiavastasele vihale, ja ärkas igal hommikul lootusega revolutsioonile, mis kahe nädala või ühe kuu jooksul muudab kogu maailma. Tundes iiveldust oma vennaskonna loojusest, vihane takistuste peale, mida seati ette tema unelmaile, meelegeitele viidud isamaa saatuse pärast, astus ta keemikuna vandenõulaste hulka, kes valmistasid süütepomme. Ja ta tabati ootamatult, kui tal oli kaasas püssirohi, mille toimet ta tahtis katsetada Montmartre'il. See oli tema viimane üritus vabariigi kehtestamiseks.

Vabariik polnud Dussardier'le vähem kallis kui Sénécalile, sest tema kujutluses tähendas see vabanemist ja üldist õnne. Kunagi — tollal oli ta viieteistkümne aastane — Transnonaini tänaval ühe vürtspoe ees nägi ta soldateid, täägid verest punased, juuksekarvad kleepunud püssikabade külge. Sellest ajast peale vihastas teda valitsus kui ülekohtu kehastus. Tema kujutluses sulasid mõningal määral ühte mõrtsukad ja sandarmid. Nuhk oli tema silmis sama mis isatapja. Kogu häda ja viletsuse, mis oli levinud üle maa, omistas ta naiivselt valitsusvõimule ja vihkas teda mingil eriomasel viisil, pide-

¹ Chalier, M.-J. (1747—1793) — Lyoni revolutsionäärade juht, jakobiinlased nimetasid teda «vaeste sõbraks».

² «Perekondade Ühing» — salaühing, asutatud 1835. a. 1837. a. nimetati ümber «Aastaaegade Ühinguks». Selle asutajaks oli kommunist-utopist L.-A. Blanqui (1805—1881), kelle elust pool kulges vanglais; hiljem oli ta silmapaistev tegelane Pariisi Kommuunis.

³ 25. juunil 1836 erukapral Alibaud (1810—1836) tulistas Louis-Philippe'i pihta, mõisteti surma ja giljotineeriti.

valt, nii et see haaras kogu tema südame ja teritas tundlikkust. Sénécali ilukõned olid ta pimestanud. Kas oli loo süüdi või mitte, kas oli tema üritus taunitav — sel polnud tähtsust! Hetkest, kui ta oli muutunud võimuorganite ohvriks, tuli teda aidata.

«Peerid mõistavad ta kindlasti süüdi. Seejärel viiakse ta vangivankris nagu mõni sunnitööline minema ja suletakse Mont Saint-Micheli vanglasse, kus valitsus neid kõiki suretab! Austen kaotas mõistuse! Steuben tappis enda! Kui Barbès'i viidi vangikongi, tiriti teda jalust, juukseidpidi! Teda tallati jalgadega ja tema pea pörkas kogu trepi pikkuses iga astme vastu. Milline jõledus! Lurjused!»

Raevunuuksed lämmatasid teda ja ta käis ringi mööda tuba nagu haaratuna suurest ahastusest.

«Peab siiski midagi tegema! Aga ma ei tea, mida! Kui me püüaksime teda vabastada, mis? Siis, kui teda viiakse Luxembourg'i, võib koridoris kallale tungida saatevalvele. Tosin julgeid uljaspäid pääseb igalt poolt läbi.»

Tema silmad leegitsesid nii, et Frédéric võpatas.

Sénécal tundus talle nüüd suurem, kui ta arvas. Talle meenusid tema kannatused, tema karm elu. Kuigi tal puudus tema suhtes Dussardier' vaimustus, tundis ta ometi imetlust, mida äratab iga inimene, kes ohverdab end mingile ideele. Ta ütles endale, et kui ta oleks teda abistanud, poleks Sénécal niikaugele läinud. Ja mõlemad sõbrad püüdsid agarasti leida mingit kombinatsiooni tema päästmiseks.

Temani jõuda osutus neile võimatuks.

Frédéric hankis teateid tema saatuse kohta ajalehtedest ja külastas kolme nädala vältel lugemissaale.

Kord sattusid talle pihku mõned «Naljahamba» numbrid. Juhtkiri oli muutumatult pühendatud mõne kuulsa isiku hävitamisele. Sellele järgnesid seltskonnauudised, laimujutud. Edasi tulid pilked «Odéoni», Carpentras', kalakasvatuse arvel, mõnitused surmamõistetute üle, kui neid juhtus olema. Ookeaniauriku kadumine andis ainet naljadele terveks aastaks. Kolmandas veerus tegi kunstialane korrespondents anekdoodi vormis või nõuande korras reklaami rätsepaile, pakkus ülevaateid ballidest, avaldas kuulutusi väljamüükidest, analüüse kirjanduslikest teoseist, käsitles sama tindiga nii värsikõidet kui

ka saapapaari. Ainuke tõsine osa oli väikeste teatrite kriitika, kus rünnati ägedasti kahte-kolme direktorit. Ja arutlustele kunsti valdkonnas andsid ainet mingisugused dekoratsioonid «Köietantsijate Teatris» või mõni naisarmastaja «Puhketeatris».

Frédéric tahtis juba kõik selle käest ära panna, kui äkki tema pilk sattus artiklile pealkirjaga «Kana ke ja kolm kukke». See oli tema duelli lugu, jutustatud lõbusas pilketoonis. Suurema vaevata tundis ta enda ära, sest temale vihjati naljaga, mis üha kordus: «Sens'i kolledži läbiteinud arulage nooruk». Ta oli kujutatud isegi armetu provintslasest hädavaresena, kohtlase kõlupeana, kes püüdis suhelda aristokraatiaga. Mis puutub vikondisse, siis tema etendas ülla kangelase osa, eelkõige õhtusöögil, kuhu ta oli sisse tunginud jõuga, seejärel kihlveoloos, sest ta viis ära daami, ja lõpuks kahevõitlusel, kus ta käitus kui aadlimees. Frédérici vahvust otseselt ei eitatud, kuid anti mõista, et vahemees, see tähendab kaitsja ja ise ilmus kohale just õigel ajal. Ja lõppes kõik see lausega, mis kätkes vist salakavalaimat tagamõtet:

«Millest küll see õrnus? Probleem! Ja nagu ütleb don Basilio: «Keda, kurat võtaks, siin petetakse?»»

Vähimagi kahtluseta oli see Hussonnet' kättemaks Frédéricile, et too keeldus andmast viit tuhat franki.

Mida teha? Kui ta nõuab Hussonnet'lt seletust, siis kinnitab too boheemlane muidugi oma süütust, ja ta ei saavutaks midagi. Kõige parem on see asi vaikides alla neelata. Lõppude lõpuks keegi ei loegi seda «Naljhammast».

Väljunud lugemissaalist, nägi ta, et ühe pildikaupmehe poe ees tungleb rahvas. Vaadeldi naise portreed, mille all seisis lugeda mustade tähtedega: «Preili Rose-Annette Bron. Kuulub härra Frédéric Moreau'le No-gent'ist.»

See oli tõepoolest tema — või peaaegu tema —, otse-vaates, rinnad paljad, juuksed lahti päästetud, hoides käes punasest sametist kukrut; tema tagant aga sirutab paabulind noka üle tema õla, kattes seina oma suurte lehvikutaoliste sabasulgedega.

Pellerin oli teinud selle näituse, et sundida Frédéric'i maksma, olles veendunud, et tema on kunstnikuna kuu-

lus ja et kogu Pariis satub temast vaimustusse ning huvitub intriigidest pildi ümber.

Kas oli see vandenõu? Ehk olid kunstnik ja ajakirjanik plaanitsenud oma löögi ühiselt?

Duell polnud midagi tema kasuks muutnud. Ta kujuneb naerualuseks, kõik pilkavad teda.

Kolm päeva hiljem, juunikuu lõpul, tõusid Põhjakompanii aktsiad viieteistkümne frangi võrra. Frédéric oli ostnud neid kuu aega tagasi kaks tuhat tükki ja võitis nõnda kolmkümmend tuhat franki. Selline saatuse soosing andis talle tagasi enesekindluse. Ta ütles endale, et ta ei vaja kedagi, et kõik tema ebaõnnestumised tulenevad tema arglikkusest, tema kõhklustest. Rosanette'iga pidanuks ta alustama brutaalsemalt, kohe esimesest päevast loobuma Hussonnet'st, mitte end siduma Pelleriniga. Ja näitamaks, et miski teda ei hämmelda, läks ta proua Dambreuse'i poole ühele tema tavalisele suareele.

Eestoad vaatas Martinon, kes oli saabunud samal ajal, tema poole ning küsis:

«Kuidas, sinagi oled siin?» — nagu oleks ta imestunud ning isegi ebameeldivalt üllatatud teda nähes.

«Aga miks mitte?»

Ja aina mõistatades säärase suhtumise põhjust, astus Frédéric salongi.

Valgustus oli nõrk, hoolimata ruumi nurkadesse asetatud lampidest, sest kolm akent, pärani lahti, heitsid paralleelselt kolm laia ruudukujulist musta varju. Piltide all hõivasid inimesekõrgused lillekorvid seinte vahed ja ruumi sügavuses särasid peeglis vastu hõbe-teekann ja samovar. Kostis tasane häältekömin. Oli kuulda tantsukingade naksumist vaibal.

Ta nägi musti frakke, seejärel ümmargust lauda, mida valgustas suur abajuuriga lamp, seitset või kaheksat naist suvetualettides, ja veidi eemal proua Dambreuse'i kiiktoolis. Tema lillast taftist kleidil olid lõhikutega käised, kust paistsid välja musliinkrooked; riide mahe toon harmoneerus tema juuste värvivarjundiga. Ta oli pooleldi lamavas asendis, toetudes kinganinaga padjale, — rahulik nagu kunstiteos, täis peent elegantsi, imekaunis kultiveeritud lill.

Härra Dambreuse ja keegi valgejuukseline rauk kõn-

nisklesid edasi-tagasi piki salongi. Mõned külalised vestlesid, istudes siin-seal väikseil diivaneil; teised jälle moodustasid ringi, seistes keset salongi.

Vesteldi valimistest, parandusettepanekuist seaduseelnõudele, täiendustest neile parandustele, härra Grandini kõnest, härra Benoist' vastusest sellele kõnele. Kolmas partei oli tõesti läinud liiga kaugele! Vasak tsentrum peaks enam meeles pidama oma päritolu! Ministeerium oli kannatanud suurt kahju! Rahustav on siiski seik, et talle pole võimalik leida järglast. Lühidalt, situatsioon oli täiesti analoogiline 1834. aasta omale.

Et need asjad olid Frédéricile igavad, läks ta daamide juurde. Martinon seisis nende lähedal, kübar kaenla all, nägu kolmveerandprofiilis, ja ta oli nii viisaka olemisega, et sarnanes Sèvres'i portselanist esemega. Ta võttis kätte «Revue des Deux Mondes'i» numbri, mis lebas laual «Jeesuse Jäljendamise» ja «Gotha Almanahhi» vahel, ja andis valju häälega hinnangu ühe kuulsa poeedi kohta. Ta ütles, et käib loenguil Püha Franciscuse elust, kurtis oma kurgu üle, neelas aeg-ajalt köhakompveki; rääkis sellest hoolimata muusikast, mängis tuisupead. Preili Cécile, härra Dambreuse'i õetütar, kes tikkis endale kätiseid, vaatles teda altkulmu oma kahvatusiniste silmadega, miss John aga, too nösuninaga guvernant, oli katkestanud oma väljaõmblemise kanvaal; nad mõlemad näisid nagu endamisi hüüdvat: «Kui ilus ta on!»

Proua Dambreuse pöördus tema poole.

«Andke mulle mu lehvik! See on seal konsoolil. Ei, mitte sellele! Teisel!»

Proua Dambreuse tõusis oma istmelt. Ja et Martinon juba lehvikuga tagasi tuli, sattusid nad keset salongi kokku. Daam ütles talle midagi ägedalt, tegi ilmselt mingi etteheite, kui otsustada tema kõrgi näoilme järgi. Martinon püüdis naeratada. Siis liitus ta soliidsete meeste salanõupidamisega. Proua Dambreuse istus tagasi oma kohale, ja kallutades end üle tugitooli käetoe, ütles Frédéricile:

«Üleeile nägin ma üht inimest, kes rääkis mulle teist, — härra de Cisy. Te ju tunnete teda?»

«Jah... veidi.»

Äkki hüüatas proua Dambreuse:

«Hertsoginna! Ah, mililne õnn!»

— Ja ta sööstis ukse juurde, vastu väikesele vanale daamile, kel oli seljas hallist taftist kleit, peas pikkade paeltega pitstanu. Too daam oli krahv d'Artois' pagenduskaaslase tütar ning Napoleoni marssali, 1830-ndast aastast Prantsusmaa peeri lesk. Sellisena omas ta sidemeid nii vana kui ka uue õukonnaga ja võis saavutada väga palju. Külalised, kes vestlesid püsti seistes keset salongi, astusid kõrvale, seejärel jätkasid diskussiooni.

Nüüd siirdus kõnelus pauperismile, mille kirjeldused olid nende isandate arvamus järgi tugevasti liialdatud.

«Ometi,» tähendas Martinon, «eksisteerib viletsus, olgem avameelsed! Kuid ravimiks selle vastu pole ei teadus ega võim. See on puhtindividuaalne küsimus. Kui alamad klassid tahavad kord vabaneda oma pahedest, pääsevad nad puuduse kammitsaist. Kui rahvas muutub moraalsemaks, jääb vähemaks ka vaesus!»

Härra Dambreuse väitis, et pole loota midagi head, kuni pole jõutud kapitali ülikülluseni. Seega on ainuke võimalik vahend, «nagu seda muide tahtsid säänsimonistid (jumala eest, neil oli ka midagi head!), olgem õiglasel kõigi suhtes, usaldada, ütlen ma, progressiüritus nende kätte, kes suudavad suurendada rahva jõukust».

Märkamatuult kaldus jutt suurile tööstusettevõttele, raudteedele, söekaevandustele. Ja pöördudes Frédérici poole, ütles härra Dambreuse talle üsna tasa:

«Te ei ilmunudki tookord meie asjas läbi rääkima.»

Frédéric tõi põhjenduseks haiguse; kuid tundes, et see vabandus on liiga totter, lisas:

«Pealegi vajasin ma siis oma raha.»

«Et osta sõiduk?» lausus proua Dambreuse, kes möödus tema lähedalt, hoides käes teetassi. Ja ta vaatles viivu noormeest, pea kergelt õlale kallutatud.

Ta pidas Frédéric'i Rosanette'i armukeseks; vihje oli selge. Frédéricile näis isegi, et kõik daamid vaatasid teda eemalt ning sosistasid. Et paremini selgusele jõuda selle kohta, mida nad mõtleavad, lähenes ta veel kord neile.

Teisel pool lauda istus Martinon preili Cécile'i kõrval ning lehitses albumit. Need olid litograafiad, mis kujutasid hispaania kostüüme. Ta luges valjusti piltide allkirju: «Sevilla naine», «Valencia aednik», «Andaluusia

pikadoor», ja jõudnud lehekülje alumise ääreni, jätkas ühe hingetõmbega:

«Jacques Arnoux, väljaandja. Üks sinu sõpru, ah?»

«Jah, see on tõsi,» ütles Frédéric, puudutatud tema toonist.

Proua Dambreuse ütles:

«Tõepoolest, te tulite kunagi, ühel hommikul... ühe maja pärast... vist maja pärast, mis kuulub tema naisele.» See tähendas: «Ta on teie armuke.»

Frédéric punastas kõrvuni; ja härra Dambreuse, kes astus samal hetkel tema juurde, lisas:

«Teil näis isegi suur huvi olevat nende vastu.»

Need sõnad viisid Frédérici lõplikult kohmetusse. Tema hämmeldus, mida kõik märkasid, nagu ta arvas, pidi kinnitama kahtlustusi. Siis aga astus härra Dambreuse talle veel lähemale ning ütles tõsisel toonil:

«Loodan, et teil pole temaga ühiseid tehinguid?»

Frédéric eitas seda mitu korda pead raputades, taipamata kapitalisti kavatsust, kes soovis talle nõu anda.

Tal oli tahtmine lahkuda. Kartus näida arg hoidis teda tagasi. Üks teener koristab teetasse; proua Dambreuse vestles sinises frakis diplomaadiga; kaks neiut, pead koos, uurisid sõrmust; teised jälle, istudes tugitoolides poolsõõris, pöörasid aeglaselt oma valgeid nägusid, mida raamisid mustad või blondid juuksed; ühesõnaga, mitte keegi ei tegelnud temaga. Frédéric pööras kannapealt ringi, ja teinud salongis pikki siksakke, jõudis pea-aegu ukseni, kui ta ühest konsoolist möödudes märkas sellel hiina vaasi ja seinatahveldise vahel kaheks kokkumurtud ajalehte. Ta tõmbas selle serva välja ja luges nime: «Naljahammas».

Kes oli selle siia toonud? Cisy! Kindlasti, ei keegi muu. Aga muide, mis tähtsus sel on! Nad hakkavad uskuma, nad kõik võib-olla usuvadki juba ajaleheartiklit. Milleks säärase vaen tema vastu? Mingi vaikiv iroonia ümbritses teda. Ta tundus endale kui eksinu kõrbes. Kuid siis kostis Martinoni hääl:

«Aga muide, veel Arnoux'ga seoses. Ma lugesin süütepommide asjus süüdistatute nimestikus ühe tema ametniku Sénécali nime. On see meie oma või?»

«Tema ise,» ütles Frédéric.

Martinon kordas, hüüdes valju häälega:

«Küüdas, meie Sénécal?! Meie Sénécal!»

Siis hakati teda küsitlema vandenõu kohta. Kohtuametnikuna pidi ta olema informeeritud.

Ta kinnitas, et tal puuduvad teated. Aga muide, ta tundis üpris vähe seda isikut, olles teda näinud vaid paar-kolm korda; lõppkokkuvõttes pidas ta teda üsna korralikuks lurjuseks. Frédéric hüüdis nõrdinult:

«Mitte sugugi! See on väga aus noormees!»

«Aga siiski, härra,» ütles keegi suurmaaomanik, «ausad inimesed ei konspireeri!»

Enamik meestest, kes viibisid siin, oli teeninud vähemalt nelja valitsust; ja nad oleksid müünud maha Prantsusmaa või kogu inimsoo, et kindlustada oma rikkused, säästa end ebamugavustest, ainelisest kitsikusest, või isegi lihtsalt nendele omasest alatusest, mis sundis neid vaistlikult kummardama võimu. Kõik kuulutasid, et poliitilistele kuritegudele pole andestust. Pigem võiks andestada neid, mis on tingitud hädast! Ja ei unustatud tuua näiteks igavest perekonnaisa, kes varastab igavese tüki leiba igavese pagari juurest.

Üks kõrgem haldusametnik isegi hüüatas:

«Kui mina, härra, saaksin teada, et minu vend võtab osa vandenõust, mina annaksin ta üles!»

Frédéric viitas vastupanuõigusele; ja meenutades mõningaid Deslauriers'lt kuulnud fraase, osutas Desolmes'ile, Blackstone'ile, Inglismaa õiguste billile ja 91. aasta konstitutsiooni paragrahvile 2. Just selle õiguse põhjal kukutatigi Napoleon; see kinnitati 1830. aastal ja sai juhtmõtteks hartale.

«Pealegi kui riigi kõrgeim võimukandja rikub oma õigusi, nõuab õigusemõistmine tema kukutamist.»

«Aga see on ju hirmus!» hüüdis ühe prefekti abikaasa.

Teised kõik vaikisid, tundes hämarat hirmu, nagu oleksid nad kuulnud kuulide vingumist. Proua Dambreuse kiigutas end kiiktoolis ja kuulas Frédérici kõnelust naeratades.

Keegi tööstur, kunagine karbonaar, püüdis talle tõendada, et Orléans'ide dünastia on imetore perekond. Kahtlemata on ka kuritarvitusi...

«Noh, ja mis siis?»

«Aga neist ei maksa rääkida, kallid härra! Kui te vaid

teaksite, kuidas kahjustavad äritegevust kõik need opositsiooni kisamised!»

«Ma vilistan kogu äritegevusele!» vastas Frédéric.

Need pehkinud vanamehed ajasid ta marru, ja haaratud vahvusesööstist, mis mõnikord valdab ka kõige pelglikumaid, ründas ta finantsiste, rahvasaadikuid, valitsust, kuningat, hakkas kaitsma araablasi, patras kokku igasugust jama. Keegi ergutas teda irooniliselt: «Andke aga pihta! Laske aga käia!», kuna teised pomisesid: «Pagan võtaks, on teine alles särtsu täis!» Lõpuks pidas Frédéric sobivaks lahkuda, ja kui ta juba minema hakkas, ütles talle härra Dambreuse, vihjates sekretäri kohale:

«Midagi pole veel lõplikult otsustatud! Aga te peate kiirustama!»

Ja proua Dambreuse lisas omalt poolt:

«Peatse jällenägemiseni, kas pole nii?»

Neid hüvastijätuks lausunud sõnu pidas Frédéric viimaseks pilkeks. Ta tegi otsuse mitte iialgi enam tulla siia majja, mitte enam külastada neid inimesi. Ta arvas olevat neid solvanud, teadmata seda, kui tohutu suur ükskõiksus on omane sellele niinimetatud seltskonnale. Eriti tekitasid temas nõrdimust naised. Mitte ainustki, kes oleks toetanud teda kasvõi pooldava pilgugagi. Ta oli nende peale vihane sellepärast, et nad polnud liigutatud tema sõnadest. Mis puutub proua Dambreuse'i, siis temas leidis ta midagi ühtaegu raugelt igatsevat ja kuiva, mis takistas teda määratlemast mingi valemiga. Kas oli tal armuke? Kes oli see armuke? Oli see mõni diplomaat või keegi muu? Võib-olla Martinon? Võimatu! Ometi tundis ta tema vastu midagi kiivuse taolist, proua Dambreuse'i vastu aga seletamatut pahasoovlikkust.

Kodus ootas teda Dussardier, kes oli ilmunud selgi õhtul nagu tavaliselt. Frédérici süda tulvas kõigest äsja-sest ja ta hakkas seda puistama; ja kuigi tema kurtmised olid üpris ähmased ning rasked mõista, kurvastasid nad ometi tublit komiidi. Frédéric kaebas isegi oma üksinduse üle. Veidi kõhklevalt tegi Dussardier talle ettepaneku minna Deslauriers' poole.

Advokaadi nime kuuldes oli Frédéric haaratud tungivast vajadusest teda jälle näha. Tema vaimne üksindus

oli sügav, ja Dussardier' seltskond ebapiisav. Ning Frédérici vastus tolele oli: korraldagu ta kõik asjad oma äranägemise järgi.

Nende tülist saadik Frédériciga tundis Deslauriers samuti mingit tühjust oma elus. Tal polnud raske vastu minna sõbralikele lähenemiskatseile.

Sõbrad embasid teineteist, seejärel hakkasid vestlema tühjast-tähjast.

Deslauriers' enesevalitsemine liigutas Frédéric'i, ja et end tema ees kuidagi õigustada, jutustas ta talle järgmisel päeval oma viieteistkümnne tuhande frangi kaotusest, rääkimata aga, et see raha oli esialgselt määratud temale. Kuid advokaat ei kahelnudki selles. See Frédéric'i tabanud õnnetus, mis andis õiguse advokaadile tema eelarvamustes Arnoux' vastu, võttis tal käest viharelva ja ta ei teinud enam juttu sõbra kunagisest lubadusest.

Frédéric, viidud eksitusse Deslauriers' vaikimisest, arvas juba, et sõber on ta jälle unustanud. Mõni päev hiljem küsis ta advokaadist sõbralt, kas poleks võimalust seda raha tagasi saada.

«Võimalik oleks eelmiste hüpoteekide kehtivust vaidlustada, süüdistada Arnoux'd ebaausas uuestipantimises, esitada hagi tema naise vastu.»

«Ei, ei! Ainult mitte tema vastu!» hüüatas Frédéric; ja andes järele endise advokaadikirjutaja pärimistele, tunnistas ta talle kogu tõe. Deslauriers oli veendunud, et ta siiski ei teinud seda jäägitult, ilmselt delikaatsusest... See usaldusepuudus solvas teda.

Ometi olid nende sõprussidemed niisama tihedad kui varem ja neile oli nii meelepärane jälle koos viibida, et Dussardier' juuresolek hakkas neid häirima. Ettekäändel, nagu oleksid neil ajalikud kohtumised, vabanesid nad vähehaaval temast. On olemas inimesi, kelle ülesandeks on olla vaid teistele vahendajaks; neist minnakse üle nagu sillast ja sammutakse edasi.

Frédéric ei varjanud midagi oma vana sõbra eest. Ta jutustas talle kivisööe-ettevõttest ja härra Dambreuse'i ettepanekust. Advokaat jäi mõttesse.

«Kummaline! Sellele kohale oleks vaja kedagi, kes tunneb hästi seadust!»

«Aga sina saaksid mind abistada,» vastas Frédéric.

«Jah... tõsi küll... pagana pihta! Kindlasti!»

Samal nädalal näitas Frédéric talle oma ema kirja.

Proua Moreau süüdistas end selles, et oli halvasti mõtelnud härra Roque'ist, kes nüüd oli andnud talle rahuldavad seletused oma tegude kohta. Edasi jutustas ema tema rikkusest ja Frédérici võimalusest hiljem Louise'iga naituda.

«See polekski võib-olla rumal mõte!» ütles Deslauriers.

Frédéric lükkas selle ägedasti tagasi; pealegi oli isa Roque vana kelm. Advokaadi meelest ei lugenud see midagi.

Juulikuu lõpul langesid Põhjakompanii aktsiad mingil seletamatul põhjusel. Frédéric polnud omi müünud, ja nõnda kaotas ta ainsa hoobiga kuuskümmend tuhat franki. Tema tulud olid tunduvalt kahanenud. Nüüd pidi ta kas oma kulusid vähendama, võtma teenistuskoha või tegema hea partii.

Ja siis hakkas Deslauriers talle rääkima preili Roque'ist. Miski ei takista teda kohale sõitmast, et oma silmaga näha, kuidas seal asjad arenevad. Frédéric oli veidi väsinud, provints ja emakodu pakusid talle puhkust. Ta asus teele.

Kui ta sõitis kuupaistel läbi Nogent'i tänavate, kandus ta kaugeisse mälestustesse; ja ta tundis isesugust ängistavat nukrust, nagu inimesed, kes tulevad tagasi pärast pikka rännuteed.

Ema juures viibisid kõik kunagised alalised külalised: härrad Gamblin, Heudras ja Chambrion, perekond Lebun, «need preilid Auger'd»; siis veel isa Roque, ja proua Moreau vastas kaardilaua taga preili Louise. Nüüd oli too juba täisealine naine. Ta tõusis hüüatades üles. Kõik sattusid elevile. Neiu jäi liikumatult seisma; ja neli küünalt hõbedast küünlajalgades, mis seisid laual, suurendasid tema kahvatust. Kui ta jälle kaarte mängima hakkas, värises tal käsi. See meeleliigutus oli ääretult meelitav Frédéricile, kelle eneseuhkus kannatas valusasti. Ta mõtles endamisi: «Küll sina juba hakkad mind armastama!» Ja taotelles hüvitust oma nurjumiste eest pealinnas, hakkas ta mängima pariislast, salongilõvi, teatas teatriuudiseid, jutustas kõrgema seltskonna anekdoote, mis ta oli ammutanud väikestest ajalehtedest, ühesõnaga pimestas oma kodukandi rahvast.

Järgmisel päeval hakkas proua Moreau Louise'i häid

omadusi üles kiitma; seejärel loetles ta metsad ja farimid, mis kord temale saavad. Härra Roque'i rikkused olid tõhusad.

Ta oli omandanud need, tehes rahapaigutusi härra Dambreuse'i huvides; raha laenutas ta vaid isikuile, kes suutsid anda soliidse kindlustuse pantkirja näol; see võimaldas tal nõuda endale lisahüvitusi või saada komisjonitasu. Hoolsa järelevalve tõttu polnud rahasummade laenutamine seotud mingi riisikoga. Pealegi ei kõhelnud isa Roque kunagi varandusele aresti peale panemast. Seejärel ostis ta odava hinnaga panditud mõisad, ja härra Dambreuse, kes nägi nõnda oma vara aina kasvavat, leidis, et tema äriasju aetakse üpris hästi.

Kuid säärased ebaseaduslikud manipulatsioonid kompromiteerisid teda valitseja silmis. Seepärast ei saanud Dambreuse isa Roque'ile milleski keelduda. Just tolle tungival palvel võttiski ta Frédéric'i enda pool nii lahkesti vastu.

Asi on selles, et isa Roque haudus oma südames üht auahnet unistust. Ta tahtis, et tema tütrest saaks krahvinna. Ja et eesmärgile jõuda, panemata kaalule oma lapse õnne, ei teadnud ta kedagi teist sobivamat noormeest.

Härra Dambreuse'i eestkostel võiks Frédéric saada oma vanaisa tiitli, sest proua Moreau oli krahv de Fouvrens'i tütar, sellele lisaks suguluses Champagne'i vanimate perekondadega — Lavernade'ide ja d'Etrigny'dega. Mis aga puutub Moreau'desse enestesse, siis üks gooti raidkiri Villeneuve-l'Archevêque'i linna veskite lähedal räägib kellestki Jacob Moreau'st, kes oli need uuesti ehitanud aastal 1596; tema poja Pierre Moreau, Louis XIV ajal kuninga esimese tallmeistri haud aga asub Saint-Nicolas' kabelis.

Isand Roque, kunagise toapoisi poeg, oli lausa võlutud kogu sellest auväärsest. Kui krahvikroon jääb tulemata, võiks ta end lohutada teisel kombel. Kui härra Dambreuse ülendatakse Prantsusmaa peeriks, võib Frédéric saada deputaadiks ja abistada isa Roque'i tema äriasjus, anda talle hankeid, kontsessioone. Noormees ise meeldis talle. Ja lõpuks soovis ta Frédéric'i endale väimeheks juba sellepärast, et oli ammust ajast pähe võtnud selle idee, mis tal aina süvenes.

Nüüd oli hakanud ta kirikus käima; ja tal oli õnnestunud ahvatella proua Moreau'd eelkõige lootusega tiitlile. Ometi hoidus too daam lõplikku vastust andmast.

Ja kuigi mingit ettepanekut polnud tehtud, peeti nädala pärast Frédéric'i preili Louise'i «tulevaseks», ja isa Roque, kes polnud eriti peps, jättis nad vahel kahekesi.

V

Deslauriers sai Frédéricilt pantkirja koopia koos vormikohaselt koostatud volitusega, mis andis täie õiguse tegutseda tema nimel. Aga kui ta ronis üles oma kodusse kuuendale korrusele ning jäi üksi keset oma nukrat kabinetti, vajudes nahktugitooli, tekitas tempelpaberi paljas nägemine tas iiveldustunde.

Ta oli tulpinud kõigist neist asjadest — restoraniõunaist hinnaga kolmkümmend kaks suud, sõitudest omnibussis, oma vaesusest, oma jõupingutustest. Ta võttis kätte tolle paberipahna; samas kõrval oli veel muudki kirjandust: kivisöekompaniide prospekte koos kaevanduste loeteluga, kus oli ära märgitud ka nende suurus. Frédéric oli jätnud sõbra kätte kõik selle, et kuulda tema arvamust.

Tal tekkis mõte: minna härra Dambreuse'i poole ning paluda talt sekretärikohta. Kuid oli kindel, et seda kohta ei saa ostmata teatavat arvu aktsiaid. Ta taipas oma plaani mõttetust ning ütles endale:

«Oh ei! See oleks närune.»

Siis hakkas ta nuputama, kuidas saada tagasi need viisteist tuhat franki. Säärane summa ei tähendanud Frédéricile midagi! Ent kui see kuuluks temale, milline võimas hoob see siis oleks! Ja endine advokaadikirjutaja oli nõrдинud, et tema sõbral on nii suur varandus.

«Lausa hale mõelda, kui lollisti ta seda kasutab. Ta on egoist. Äh, ma vilistan tema viieteistkümnemale tuhandele!»

Milleks oli tal vaja neid laenutada? Proua Arnoux' ilusate silmade pärast. See naine on tema armuke! Deslauriers ei kahelnud selles. «Vaata kus on jälle asi, mille peale kulub raha!» Ja teda valdasid õelad mõtted.

Seejärel mõlgutas ta mõtteid Frédérici enda isiku üle.

Ta on alati olnud aldis oma sõbra peaaegu naiselikule võlule; ja juba ta hakkas jälle teda imetlema edu pärast, milleks ta ennast ise ei pidanud võimeliseks.

Aga kas pole tahe tähtsaim element igas ürituses? Ja kui tahtega võib võitu saada kõigest...

«See alles oleks nali!»

Ta tundis häbi oma salakavaluse pärast, kuid minut hiljem mõtles juba:

«Tohoh! Kas ma lõin kartma või?»

Proua Arnoux (ta oli ju kuulnud tollest naisest nii palju kõneldavat) oli lõpuks tema kujutlusse jätnud erakordse pildi. Selle armastuse püsivus ärritas teda kui sügav mõistatus. Tema pisut teatraalne rangus tekitas advokaadis nüüd igavust. Muide, suurilmadaam (või see, mida ta selle all mõistis) pimestas advokaadi kujutlust sümbolina ja tuhande tundmatu naudingu kogumõistena. Vaese mehe haldas ta luksust selle kõige eredamal kujul.

«Ja lõppude lõpuks, kui Frédéric saab vihaseks — tühja kah! Ta toimis minuga liiga näotult, et mul tarvitseks häbeneneda! Miski ei kinnita mulle, et see naine on Frédérici armuke! Too ise eitab seda. Järelikult ma olen vaba!»

Selle ürituse iha ei lahkunud temast enam. Ta tahtis proovida oma jõudu. Ja nõnda siis ühel heal päeval lõi ta äkki ise oma saapad läikima, ostis valged kindad ja asus teele, seades end Frédérici asemele ja peaaegu kujutelles end temana, elades läbi kummalist vaimset protsessi, milles ühtaegu leidis neimaiha ja sümpaatiat, matkimist ja jultumust.

Ta käskis teatada «doktor Deslauriers'» ilmumisest.

Proua Arnoux oli imestunud, sest polnud kutsunud ühtegi arsti.

«Ah, palun tuhat korda andestust! Ma olen õigusteaduse doktor. Ma tulin teie juurde härra Moreau' huvides.»

See nimi näis daami segadusse viivat.

«Seda parem!» mõtles endine advokaadikirjutaja. «Kui ta vajas teda, küllap siis vajab mindki!» julgustas ta end käibetõega, et hõlpsam on välja süüa armukest kui meest.

Advokaadil oli olnud meeldiv juhus kohata teda kord

kohtus; ta nimetas isegi daatumi. Säärane mälu häämmas-
tas proua Arnoux'd. Advokaat jätkas imala pugejaliku
häälega:

«Teil oli juba siis... mõningaid raskusi... äriasjus!»

Proua Arnoux ei vastanud; järelilikult oli see tõsi.

Deslauriers üritas juttu nii ühest kui teisest, daami
korterist, vabrikust. Siis, märgates peegli kõrval ovaal-
raamis portreesid, ütles:

«Aa, küllap vist perekonna portreed?»

Ta uuris ühte neist, mis kujutas vanemat daami,
proua Arnoux' ema.

«Näoilme järgi näib olevat imetore naine, lõunamaa
tüüp.»

Ja daami väite peale, et ta on pärit Chartres'ist:

«Chartres! Ilus linn.»

Ta kiitis Chartres'i katedraali ja pasteeti. Siis, tulles
tagasi portree juurde, leidis ta selles sarnasust proua
Arnoux'ga ja ütles talle mõned kaudsed meelitused.
Daam polnud neist šokeeritud. Advokaat muutus usal-
duslikumaks ning ütles, et tunneb Arnoux'd juba am-
must ajast.

«Tore mees! Kuid kompromiteerib end! Kui võtta näi-
teks kasvõi see hüpoteek... Lihtsalt raske kujutella,
milline kergemeelsus...»

«Jah, ma tean!» lausus daam õlgu kehitades.

See tahtmatult väljendatud halvustus ergutas Deslau-
riers'd jätkama.

«Lugu kaoliiniga, teie võib-olla ei tea seda, oleks ääre-
pealt lõppenud väga halvasti, ja isegi tema reputat-
sioon...»

Daami kulmukortsutus peatas ta.

Kõneainet vahetades siirdus ta siis üldisemate teemade
juurde. Ta haletses vaeseid naisi, kelle mehed laristavad
maha varanduse...

«Kuid see kuulub ju temale, härra; minul pole mi-
dagi!»

Ükskõik! Ei või ju teada... Asjaajamistes kogenud
inimene saab olla kasulik. Ta pakkus oma ustavat abi,
ülistas omaenda kõrgeid omadusi. Ja ta vaatas daamile
ainiti otsa läbi läikivate prillide.

Proua Arnoux'd valdas nagu mingi kangestus. Siis
aga äkki end kokku võttes ütles ta:

«Palun teid, asume asja juurde!»

Advokaat tõi välja toimiku.

«Siin on Frédéric'i volitus. Kui selline dokument oleks
kohtutäituri käes koos käsundiga — asi oleks üpris
lihtne: kahekümne nelja tunni jooksul... (Proua Arnoux
jäl ükskõikseks; advokaat muutis taktikat.) Muide, ma ei
mõista, mis sunnib teda nõudma seda summat, sest lõp-
pude lõpuks ta ei vaja ju seda sugugi!»

«Kuidas! Härra Moreau on olnud ikka nõnda hea...»

«Oo! Nõus!»

Ja Deslauriers hakkas Frédéric'i üles kiitma, siis aga
vähehaaval mustama, kujutades teda inimesena, kes
unustab heated, on egoistlik, ihne.

«Ma arvasin, härra, et ta on teie sõber.»

«See ei takista mind nägemast tema vigu. Nii näiteks
oskab ta üpris vähe hinnata... kuidas ma peaksin
ütleva... seda sümpaatiat...»

Proua Arnoux lehitses paksu toimikut. Ta katkestas
advokaati, et küsida seletust ühe sõna kohta.

Deslauriers laskus kummargile tema õla kohale, ja nii
lähedale, et puudutas kergelt tema põske. Daam punas-
tas; see punastamine puhus lõkkele Deslauriers'; ta
suudles ahnelt tema kätt.

«Mis te teete, härra!»

Ja seina vastu toetudes naelutas proua Arnoux rün-
daja liikumatult paigale oma suurte mustade silmade
nõrdinud pilguga.

«Kuulake mind! Ma armastan teid!»

Naine pahvatas naerma, ja see naer oli kime, mee-
heitele viiv, julm. Deslauriers tundis sellist raevu, et
oli valmis teda kägistama. Ta pidurdas end; ja võidetu
ilmega, kes anub halastust, ütles ta:

«Ah, kui ülekohtune te olete! Mina poleks hakanud
nagu tema...»

«Kellest te räägite?»

«Frédéricist!»

«Oh, härra Moreau huvitab mind vähe, ma juba ütle-
sin seda teile!»

«Oo, andestage!... Andestage palun!»

Ja siis lisas advokaat torkava häälega, venitades sõnu:

«Mina aga arvasin teil olevat küllaldaselt määralt huvi
tema isiku vastu, et tunda rõõmu, saades teada...»

Daam kahvatas tugevasti. Endine advokaadikirjutaja lisas:

«Ta abiellub.»

«Tema!»

«Kuu aja pärast, hiljemalt, preili Roque'iga, härra Dambreuse'i mõisade valitseja tütreaga. Ainult sellepärast ta Nogent'i sõitiski.»

Proua Arnoux tõstis käe südamele, nagu saanuks ta tugeva löögi; ent sedamaid helistas ta kella. Deslauriers ei jäänud ootama, kuni ta välja visatakse. Kui daam ümber pöördus, oli ta kadunud.

Proua Arnoux hingeldas kergelt. Ta astus akna juurde, et värsket õhku hingata.

Üle tänava naelutas üks vestiväel pakkija kõnniteel kast kinni. Fiakreid sõitis mööda. Proua Arnoux sulges akna ja istus uuesti oma kohale. Kõrged vastasmajad varjasid ära päikese ja tuppa langes külm valgus. Lapsi polnud kodus; tema ümber valitses liikumatu vaikus. See oli nagu suur pagemine üksindusse.

«Ta abiellub! On see võimalik?!»

Ja teda haaras närviline väring.

«Miks see? Kas ma siis armastan teda?»

Siis äkki vastas ta endale:

«Jah, ma armastan teda!... Ma armastan teda!»

Talle tundus, nagu langeks ta kuhugi sügavale, ja et sel langemisel pole lõppu. Kell lõi kolm. Ta kuulatas, kuidas helivõnked vaibusid. Ta jäi istuma tugitooli veele, silmades liikumatu naeratus.

Samal pärastlõunal ning samal tunnil jalutasid Frédéric ja preili Louise aias, mis kuulus härra Roque'ile saare tipus. Vana Catherine valvas neid eemalt; nad kõndisid kõrvuti ja Frédéric kõneles:

«Kas te mäletate veel, kui ma teid linnast välja maale jalutama viisin?»

«Kui hea te olite minuga!» vastas neiu. «Te aitasite mul liivast kooke teha, kastekannu täita, te kiigutasite mind kiigel!»

«Aga mis on saanud teie nukkudest, mil olid puha kuningannade ja markiiside nimed?»

«Ausõna, neist ei tea ma midagi!»

«Aga teie karvasest Pontust?»

«Uppus, vaene loomake!»

«Ja «Don Quijote», milles me üheskoos gravüüre värvisime?»

«See on mul alles!»

Frédéric meenutas talle tema esimese armulaua päeva ja seda, kuidas ta oli olnud täis armsust õhtujumalateenistusel oma valge looriga, suur vahaküünal käes, kui ta koos teiste tütarlastega käis ümber altari kellade helises.

Ilmselt oli neis mälestustes vähe veetlust preili Roque'ile; tal polnud midagi vastata; ja viivu pärast ütles ta:

«Paha inimene! Mitte ainustki korda ei andnud te endast elumärki!»

Frédéric tõi põhjenduseks oma rohked tööd.

«Mida te siis seal teete?»

Küsimus viis ta kimbatusse; siis ütles ta, et uurib poliitikat.

«Ahaa!»

Ja midagi rohkemat Frédéricilt küsimata lisas neiu:

«Teile on see muidugi huvitav, kuid minule...!»

Siis jutustas ta noormehele, kui kõle on tema elu, kui üksik ta on, kellegagi kokku ei puutu, kuidas tal puuduvad vähimadki meelelahutused ja lõbud. Nüüd on tal suur soov ratsutada.

«Vikaar väidab, et see on tütarlapsele ebasünnis. Milline totrus on kogu see sündsus! Varem lubati mul teha kõik, mida tahtsin, nüüd aga mitte midagi!»

«Aga ometi teie isa armastab teid!»

«Jah, kuid...»

Ta ohkas, ja see ohe tähendas: «Sellest ei piisa minu õnneks.»

Tekkis vaikus. Nad kuulsid vaid liiva krudisemist jalge all ja kose kohinat. Nogent'ist ülalpool hargneb Seine kaheks haruks. See haru, mis paneb pöörlema veskirattad, tulvab selles paigas üle kallaste — nii tugev on siin lainete paisutus —, allpool aga ühineb jälle jõe loomuliku vooluga. Kui minna üle sildade, paistab paremal pool vastaskaldal haljendav murunõlvak, kus üleval kõrgub valge maja. Vasakul pool aasal kulgeb paplite rida, ja otse vastas piirab horisonti jõekäär. Sel hetkel oli jõgi peegelsile. Suured putukad lasksid liugu

vaiksel veel. Pilliroo- ja kõrkjapuhmad palistasid jõge ebaühtlase lindina. Veepiirile olid laskunud kõige mitmekesisemad taimed, õitsele olid puhkenud tulikad, rippusid mingisuguste kollaste lillede kobarad, sirutasid kaelu purpurlillade lillede koonlad, millega siin-seal juhuslikult segunesid haljad puhmad. Väikeses abajas oli veepind üle külvatud valgete vesiroosidega. Vanade pajude rida, mille alla peideti hundipüüniseid, moodustas saare sellel poolel aia kogu kaitsetara.

Saare keskel piiras neljast küljest kiltkivikatusega müür köögiviljaaeda, kus pruunide ruutudena paistsid silma värskeltküntud maalapid. Melonite klaaskuplid hiilgasid reastikku kitsal peenral; artišokid, türgi oad, spinatid, porgandid ja tomatid vaheldusid kuni sparglistandikuni, mis sarnanes sulgedest saluga.

Direktooriumi ajal kujutas kogu see maa-ala endast seda, mida tollal nimetati hulluseks. Puud olid sellest ajast saadik ääretult kasvanud. Lehtlad olid läbi põimunud elulõngaga, puisteid kattis sammal, kõikjal vohas põldmurakapuhmaid. Purunenud raidkujudest vedeles rohus kipsitükke. Kõndimisel komistas jalg mingisuguse vana traadirisu otsa. Aiamajakesest oli säilinud vaid allkorrusel kaks tuba räbaldunud sinise tapeediga. Piki fassaadi kulges itaaliapärase viinapuulehtla, kus tellissammastele toetus puidust võre, kandes viinamarjavääte.

Nad läksid kahekesi selle alla. Valguskiired langesid läbi lehestiku ebaühtlaste vahede, ja Frédéric, vesteldes Louise'iga tema kõrval sammudes, vaatles tema näol lehtede varjude virvendust.

Tema punastest juustest keeratud krunni oli torgatud juuksenõel, mille otsas oli klaasnupp, smaragdi imitatsioon. Ja hoolimata leinast olid tal jalas (sedavõrd naiivne oli tema maitseelamus) roosa satääniga ääristatud õlgtuhvlid — labased imeasjad, ilmselt ostetud kuskilt laadalt.

Frédéric märkas neid ja tegi nende kohta iroonilise komplimendi.

«Ärge pilgake mind!» vastas neiu.

Siis, vaadeldes noormeest tema hallist viltkübarast kuni siidsokkideni, ütles:

«Milline keigar te olete!»

Seejärel palus ta Frédéric'i soovitada talle raamatuid lugemiseks. Too nimetas neid terve hulga, mille peale neiu tähendas:

«Oo, kui õpetatud te olete!»

Üsna väikese lapsena oli ta haaratud tollest lapselikust armastusest, mis on ühtaegu täis religioosset puhtust ja kirglikku tungi. Frédéric oli olnud tema kamraad, vend, õpetaja, kes lahutas tema meelt, pani peksma südame, ja tahtmatult sukeldas ta hingepõhjani mingisse salajasse ning pidevasse joovastusse. Siis aga oli ta tema maha jätnud lapsele traagilisel hetkel, kui tema ema alles äsja oli surnud, ja kaks meeleheidet sulasid ühte. Lahusolek oli teda tüdruku mälestuses idealiseerinud. Frédéric naasis teatava oreooliga ja Louise andus puhtsüdamlikult õnnele teda jälle näha.

Esmakordselt elus tundis Frédéric, et teda armastatakse; ja sellest uudsest rõõmust, mis ei ületanud tavalist mõnutunnet, tajus ta endas nagu mingit sisemist kasvu, ta sirutas välja käed ja kallutas taha pea.

Tihe pilv tõusis taevasse.

«See läheb Pariisi poole,» ütles Louise. «Te tahaksite talle järgneda, kas pole nii?»

«Mina? Miks?»

«Kes teab?»

Ja uurides noormeest terava pilguga, lisas:

«Võib-olla on teil seal... (ta otsis sõna)... mingi kiindumus.»

«Oh ei, mul pole kiindumust!»

«Ikka tõesti või?»

«Jah, preili, päris tõesti!»

Vähem kui aasta jooksul oli neius toimunud ebatavaline muundumine, mis hämmastas Frédéric'i. Minutilise vaikimise järel lisas ta:

«Me peaksime teineteisele sina ütlema, nagu kunagi ammu. Kas tahate?»

«Ei.»

«Mispärast?»

«Sellepärast!»

Frédéric käis peale. Neiu vastas, langetades pea:

«Ma ei julge.»

Nad olid jõudnud üsna aia lõppu, Livoni jõe liivasele kaldale. Vallatusest hakkas Frédéric kivikestega lutsu

viskama. Louise käskis tal maha istuda. Frédéric kuuletus. Siis, vaadeldes koske, ütles ta:

«Päris nagu Niagaara!»

Ta hakkas jutustama kaugeist maadest ja pikkadest reisidest. Mõte neid sooritada kütkestas neiu. Ta ei kardaks midagi, ei torme ega lõvisid.

Istudes kõrvuti, võtsid nad maast peotäied liiva ja lasksid sõrmede vahelt maha pudeneda, ise üha vesteldes. Lagendikult puhus soe tuul ja kandis iilidena nendeni lavendli aroomi koos tõrva lõhnaga, mida levitas lüüsi taga seisev pargas. Päikesekiired panid särama kasakaadi; kitsa müüri rohekad kivirahnud, mida mööda voolas vesi, näisid nagu kaetud hõbelinikuga, mis lakka-matult lahti rullus. Kindlas rütmis langevad pritsmed moodustasid all-pika vahuvöödi. Sellest kujunesid edasi veekeerised, vesi kobrutas, rohked joad pörkasid kokku ja sulasid lõpuks ühte, moodustades sileda läbipaistva veepinna.

Louise lausus tasa, et ta kadestab kalade elu.

«Peab vist küll väga hubane olema sukelduda sügavustesse oma lõbuks, tunda kõikjal vee paitust.»

Ta võpatas ja tema värinas oli iharat hellitlust.

Üks hää häädis:

«Kus sa oled?»

«Teie teenija hüüab teid,» ütles Frédéric.

«Ah, hüüdku!»

Louise ei liikunud paigast.

«Ta saab pahaseks,» jätkas noormees.

«See on mulle ükskõik! Ja üldse...»

Preili Roque andis liigutusega mõista, et hoiab teenijat oma võimu all.

Siiski tõusis ta üles, seejärel hakkas kurtma peavalu üle. Ja kui nad möödusid suurest kuurist, kus pinus olid haokood, ütles neiu:

«Kui lähesime õige sinna h u l l a m a?»

Frédéric teeskles, nagu ei saaks ta sellest sõnast aru, ja isegi nokkis tüdrukut tema murrakulise häälduse pärast. Tüdruk pigistas vähehaaval suu kokku, hammustas huult ja läks mossitades eemale.

Frédéric sammus tema juurde, vandus jumalakeeli, et ei tahtnud teda solvata ja et ta armastab teda väga.

«Ikka tõesti või?» hüüatas neiu, vaadates Frédéricile

otsa naeratusega, millest lõi särama kogu tema tedretähtedega kergelt ülekülvatud nägu.

Frédéric ei suutnud vastu panna sellele tundmuste julgusele, sellele noorusvärskusele, ja jätkas:

«Miks peaksin ma sulle valetama?... Sa kahtled... mh?» ja pani vasaku käe neiule ümber piha.

Õrn karjatus nagu sulnis kudrutus kostis neiu rinnast; tema pea viskus tagasi, ta nõrkes. Frédéric hoidis teda ülal. Ja noormehe aususe sisendatud süümehaal oli tarbetu; teda haaras hirm selle end pakkuva neitsi ees. Ta aitas tal seejärel astuda üsna aeglaselt mõned sammud. Frédérici õrnad sõnad olid lakanud, ja soovides nüüd vestelda vaid tühiseist asjust, viis ta jutu Nogent'i seltskonnale.

Järsku lükkas neiu ta kõrvale ning lausus mõru tooniga:

«Sul puudub julgus mind ära viia!»

Sügavas imestuses tardus Frédéric paigale. Neiu puhkes nuuksudes nutma, toetades pea noormehe rinnale.

«Kas ma võin siis sinuta elada!»

Frédéric püüdis teda rahustada. Neiu pani käed talle õlgadele, et talle paremini otsa vaadata, puuris temasse oma rohelised silmad, niisked ja peaaegu kiskjalikud, ning küsis:

«Kas tahad saada minu meheks?»

«Aga...» vastas Frédéric, otsides mingit vastust. «Muidugi... Ainult seda ma soovingi.»

Samal hetkel tuli sirelipõõsa tagant nähtavale härra Roque'i nokkmüts.

Ta viis oma «noore sõbra» kaasa, et teha väike matk ümbruskonnas, ja vedas teda kahe päeva jooksul ringi mööda oma maavaldusi. Kui Frédéric naasis, leidis ta ema juures eest kolm kirja.

Esimene oli härra Dambreuse'ilt; see kutsus teda dineele eelolevaks teisipäevaks, mis nüüd juba möödas oli. Mille puhul selline viisakus? Niisiis on tema vemp talle andestatud?

Teine oli Rosanette'ilt. Ta tänas Frédéric'i selle eest, et too oli tema pärast oma elu kaalule pannud. Frédéric ei taibanud algul, mida ta sellega tahtis ütelda. Lõpuks pärast pikki sõnakeerutusi anus ta teda, puudutades noormehe sõprusekeeli, usaldades tema delikaat-

sust, anus põlvili maas, nagu ta ütles, tungiva vajaduse tõttu, nagu palutakse tükki leiba, — anda talle väikest toetust, viissada franki. Frédéric otsustas jalamaid selle summa talle hankida.

Kolmas kiri oli Deslauriers'lt. See kõneles volitusest ja oli pikk ning ähmane. Advokaat polnud veel midagi otsustanud. Ta soovitas sõbral end mitte tülitada: «Pole vaja, et Sa tagasi tuleksid.» Ta isegi rõhutas seda mingi kummalise visadusega.

Frédéric eksles igasugustes oletustes ja tal oli tungiv soov naasta Pariisi; sõbra taotlus tema käitumist juhtida kehutas teda vastu hakkama.

Pealegi tekkis temas igatsus bulvarite järele. Ja siis veel kiirustas teda nii väga ema, härra Roque aina tiirutas tema ümber ja preili Louise armastas teda nii tugevasti, et ta ei võinud enam jääda siia kauemaks, tegemata abieluettepanekut. Tal oli vaja järele mõelda, parem on otsustada asjade üle neist kaugemal.

Et põhjendada oma ärasõitu, leiutas Frédéric mingisuguse loo. Ja ta lahkus, öeldes kõigile ja uskudes ka ise, et tuleb pea tagasi.

VI

Naasmine Pariisi ei valmistanud talle rõõmu. Oli augusti lõpp, õhtutund; puiesteed näisid tühjad, möödaminejad järgnesid üksteisele tusase ilmega, siin-seal auras mõni asfaldikatel, paljude majade suvised aknaluugid olid täielikult suletud. Ta saabus koju. Tapeedid olid kaetud tolmu. Lõunatades üsna üksi, oli Frédéric haaratud kummalisest hüljatustundest. Ja siis mõtles ta preili Roque'ile.

Naitumismõte ei tundunud talle enam nii eriskummaline. Nad hakkavad reisima, sõidavad Itaaliasse, Orienti! Ja ta nägi kujutluses Louise'i seismas kuskil kingul, imetlemas maastikku, või tema käsivarrele toetudes peatuvat maalide ees Firenze pildigaleriis. Milline rõõm oleks näha seda armast väikest olendit õitsele puhkevat Kunsti ja Looduse hunnituses! Väljapääsnuna oma keskkonnast muutuks ta lühikese ajaga veetlevaks abikaasaks. Pealegi ahvatles teda härra Roque'i rikkus. Ometi

oli säärane mõte talle vastumeelne nagu mingi nõrkus, omamoodi alandus.

Aga ta oli kindlasti otsustanud (maksu mis maksab) muuta oma eluviisi, see tähendab mitte enam kulutada oma südant viljatuiks kihkudeks, ja ta kõhkles isegi, kas talle ülesanne, mille Louise oli talle andnud. Nimelt pidi ta ostma talle Jacques Arnoux' juurest kaks suurt värvilist statuetti, mis kujutasid neegreid, täpselt samaaegused, kui olid Troyes' prefektuuris. Neiu tundis vabrikandi kaubamärki ega tahtnud mõnd teist kuju. Frédéric kartis, et kui ta läheb jälle nende juurde, tärkab tas uuesti vana armastus.

Kogu õhtu tegeles ta nende mõtetega; ta tahtis juba magama heita, kui sisse astus keegi naine.

«See olen mina,» ütles naerdes preili Vatnaz. «Ma tulen Rosanette'i ülesandel.»

Niisiis on nad jälle ära leppinud?

«Oh jumal, muidugi! Ma pole pika vihaga, te ju teate. Peale muu on Rosanette-vaeseke... Aga see oleks liiga pikk lugu teile jutustada.»

Lühidalt, Marssal soovib teda näha; ta ootas vastust oma kirjale, mis oli rännanud Pariisist Nogent'i. Preili Vatnaz ei teadnud kirja sisu. Edasi küsis Frédéric uudiseid Marssali kohta.

Ta elas nüüd ühe väga rikka inimesega, vene vürsti Tšernukoviga, kes oli näinud teda mullu suvel ratsavoistlustel Marsi väljal.

«Neil on kolm sõidukit, ratsahobune, livrees teenrid, inglise šikiga gruum, maamaja, loož Itaalia ooperis, ja veel palju kõike muud. Nii on lood, mu armas.»

Ja preili Vatnaz, nagu oleks temalegi kasuks tulnud see muutus Rosanette'i saatuses, näis rõõmsam, lausa õnnelik. Ta võttis kindad käest ja hakkas toa mööblit ja iluasju uurima. Ta määras nende täpse hinna nagu mõni vanakraamikaupmees. Frédéric pidanuks tema nõu küsima, siis saanuks ta kõik palju odavamini. Ja ta kiitis noormehe head maitset.

«Ah, milline üliarmas asjake, haruldaselt ilus! Ainult teie oskate seda!»

Siis, märganud alkoovi peatsi taga ust, küsis:

«Kas sealt te lasete välja oma daamikesi, mh?»

Ja sõbralikult võttis ta noormehel lõuast kinni. Too

võpatas tema pikkade käte puudutusest, mis olid üht-aegu kõhnad ja õrnad. Randmeil olid tal pitskätised, ja tema roheline kleidi pihikut kaunistasid tressid nagu husaaril. Mustast tüllist allapidi äärtega kübar varjas veidi laupa; kübara alt vaatasid säravad silmad, juuksed levitasid patšuli lõhna. Väikesel ümmargusel laual seisev õlilamp valgustas teda alt nagu teatriramp, tuues eriti esile tema lõua. Ja äkki selle veetluseta naise ees seistes, kelle kehas oli pantri nõtkust, tundis Frédéric võimsat iha, loomaliku himuruse söösti.

Võttes rahataskust kolm neljanurgelist paberit, ütles naine imala häälega:

«Te ju võtate mult need!»

Need olid kolm piletit Delmari tuluõhtuks.

«Kuidas! Tema tuluõhtuks?»

«Jah, tõesti!»

Midagi lähemalt seletamata lisas preili Vatnaz, et ta jumaldab teda enam kui kunagi. Tema jutu järgi kuulus näitleja lõplikult «epohhi tippude» hulka. Ja ta ei kehas-tanud mitte seda või teist isikut, keda ta mängis, vaid kogu Prantsusmaa vaimu, rahvast! Tal on «inimlik hing; ta käsitab Kunsti pühadust!» Et vabastada end sellest kiidulaulust, andis Frédéric talle raha kõigi kolme koha eest.

«Seal pole teil vaja sellest rääkida!... Issand jumal, kui hilja juba on! Ma pean teid üksi jätma. Ah, ma unustasin aadressi, see on: Grange-Batelière'i tänav 14.»

Ja juba lävelt:

«Jumalaga, mees, keda armastatakse!»

«Kes armastab?» küsis Frédéric endalt. «Milline kum-maline olend!»

Ja talle meenus, et Dussardier oli kunagi öelnud selle naise kohta: «Oh, pole teine suurem asi!» nagu vihjates mingisuguseile tumedaile lugudele.

Järgmisel päeval läks Frédéric Rosanette'i poole. Too elas uues majas, mille rullkardinad paistsid tänavale. Igal trepiplatvormil seisis seina ääres peegel, akende ees rustikaga lillelaud, piki kogu treppi kulges linane vaip. Ja väljasttulijat ümbritses trepil karastav jahedus.

Ukse avas meesteener, punase vestiga lakei. Eestois pingil, otsekui ministri ooteruumis, istusid üks naine ja kaks meest, ilmselt hankijad. Vasakul läbi söögitoa pao-

kil ukse paistis puhveteil tühje pudeleid, servjette tooli-korjudel. Paralleelselt söögisaaliga kulges galerii, kus kullatud kepid toetasid rooside spaleeri. All õuel puhas-tasid lannod kaks sulast, käised üles kääritud. Nende hääli kostis üles koos soa vahelduvate löökidega vastu kivi.

Teener tuli tagasi. «Proua ootab härrat,» teatas ta ja juhatas Frédérici läbi teise eestoa, siis läbi suure salongi, mille seinad olid kaetud kollase brokaadiga, ehisnarmas-tega nurkades, mis ühinesid lae all ja pikendasid nagu köied kroonlühtri harusid. Ilmselt oli siin eelmisel ööl pidutsetud. Konsoolidele oli jäänud sigarituhka.

Viimaks sisenes ta mingisugusesse buduaari, mida hämaralt valgustasid värvilised aknad. Ukse kohal ilut-sesid puust ristikulehed. Balustraadi taga moodustasid kolm purpurmadratsit diivani, millel vedeles plaatinast vesipiibu toru. Kamina kohal rippus peegli asemel püra-midaalne riiul, mille lauakestel leidis terve kollektsioon haruldasi esemeid: vanu hõbekelli, böömi sarvi, vääris-kividega pandlaid, nefriidist nõöpe, emailasjakesi, hiina portselankujusid, üks väike bütsantsi jumalaemakuju kullatud hõbedast rüüs. Ja kõik see sulas kullatoonili-ses hämaruses ühte vaiba sinaka värvusega, taburettide pärilmutrilise vastupeegeldusega, kastanpruuni nahaga kaetud seinte põdrakarva varjundiga. Nurkades seisis postamentidel pronksvaasid lillekimpudega, mis tegid raskeks õhu.

Rosanette ilmus, seljas roosast satäänist jakike, jalas valged kašmiirpüksid, kaelas piastreist kee, peas punane mütsike, mille ümber jasmiinioks.

Frédéric tegi liigutuse, mis väljendas tema imestust. Siis ütles ta, et oli toonud «kõnesoleva asja», ning ulatas pangatähe.

Rosanette vaatas talle üpris hämmastunult otsa. Tema aga hoidis üha rahatähte käes, teadmata, kuhu see panna.

«Võtke ometi!»

Rosanette kahmas selle, viskas diivanile ja lausus:

«Te olete väga armastusväärne!»

Seda raha oli vaja aastamaksu tasumiseks maatüki eest Bellevue's. Säärane viisakusetus solvas Frédéric'i. Muide, seda parem! See on kättemaks möödunu eest.

«Istuge palun!» ütles Rosanette. «Siia, lähemale.»

Ja pidulik-tõsisel toonis jätkas ta:

«Eelkõige pean ma teid tänama, mu armas, et te riskisite oma eluga.»

«Ka mõni asi!»

«Kuidas nõnda! See on ju nii ilus!»

Marssali tänuavaldus viis noormehe kohmetusse, sest ilmselt mõtles see naine, et ta oli läinud duellile ainuüksi Arnoux' pärast, kes ise seda tõepoolest arvas ega küllap vist suutnud jätta välja lobisemata.

«Rosanette naerab võib-olla minu üle,» mõtles Frédéric.

Tal polnud siin enam midagi teha, ja öeldes, et oli tulnud asja pärast, tõusis ta üles.

«Ei, ei! Jääge!»

Frédéric istus tagasi ja tegi komplimendi tema kostüümile.

Rosanette vastas rusutud hääletooniga:

«Nõnda meeldin ma vürstile! Ja veel peab suitsetama säherdusi riistapuid,» lisas ta, osutades vesipiibule. «Kui õige prooviksime? Kas tahate?»

Toodi tuld. Piibu läitmine ei võtnud vedu ja Rosanette hakkas kärsitusest jalgu trampima. Seejärel valdas teda mingi raugus. Ta jäi liikumatult diivanile lamama, padi kaenla all, ülakeha veidi ette kallutatud, üks põlv painutatud, teine jalg täiesti välja sirutatud. Pikk punasest safianist madu, mis spiraalrõngastena lebas põrandal, oli põimunud tema käsivarre ümber. Ta pani ambrast suulise endale vastu huuli ja vaatles Frédéric'i silmi pilutades läbi teda mähkivate suitsupilvede. Rosanette'i hingamine pani vulksu vee piibus ja ta sosistas aegajalt:

«Vaene kullake! Vaene lemmik!»

Frédéric püüdis leida meeldiva kõneaine; talle meenus Vatnaz.

Ta ütles, et too oli tema meelest üpris elegantne.

«Ime küll!» vastas Marssal. «Tema õnn, et mina olen tal olemas!» Ja ta ei lisanud enam ainustki sõna: nii pärsitud oli nende kõnelus.

Mõlemad tundsid mingit sunnitust, mingit tõkestust. Tõepoolest, duell, mille põhjuseks Rosanette end pidas, oli üpris meelitatav tema enesearmastusele. Ka oli ta väga

imestunud, et noormees ei jooksnud kohe tema juurde oma sangariteoga kelkima. Ja et sundida teda tulema, mõtleski ta välja selle hädavajaduse viiesaja frangi järele. Millest see tuleb, et Frédéric ei nõua vastutasuks veidi õrnust? See oli rafineeritus, mis äratas temas imetlust, ja südamehelluse puhangus ütles ta:

«Kas te ei tahaks tulla koos meiega supelranda?»

«Kelle meiega?»

«Minu ja minu kalkuniga. Ma ütlen, et te olete minu nõbu, päris nagu vanades naljamängudes.»

«Tuhat tänu!»

«Või siis te üürite korteri meie lähedal.»

Peita end rikka inimese eest tundus talle alandav.

«Ei! See on võimatu.»

«Kuidas soovite!»

Rosanette käänas selja, silmis olid tal pisarad. Frédéric märkas seda, ja et ilmutada talle osavõttu, ütles, et teda rõõmustab näha Rosanette'i lõpuks nii hiilgaval järjel.

Rosanette kehtas õlgu. Aga kes teda siis kurvastab? Või ehk juhuslikult teda ei armastata?

«Oo, mind armastatakse alati!» hüüatas ta.

Ja lisas:

«Küsimus on vaid selles, mil moel.»

Kurtes, et ta on «palavusest lämbumas», võttis Marssal jakikese seljast. Ja nüüd, kus tal polnud piha ümber muud riietust peale siidsärgi, kallutas ta pea õlale orjatori pilguga täis väljakutset.

Vähem kaalutleva egoismiga mees poleks mõtelnud sellele, et vikont, härra de Comaing või keegi muu võiks peale sattuda. Kuid needsamad pilgud olid teda liiga palju kordi narriks teinud, et end uuesti lasta alandusse tõugata.

Rosanette tundis huvi, kellega ta läbi käib, kuidas meelt lahutab; ta küsis isegi, kuidas on tema materiaalsed olud, ja pakkus talle koguni raha laenuks, kui ta peaks vajama. Frédéric ei pidanud enam vastu ning võttis kübara.

«Noh, mu kullake, soovin teile palju lõbu seal mere ääres! Nägemiseni!»

Rosanette ajas silmad pärani; siis ütles kuiva tooniga:

«Nägemiseni!»

Ta läks uuesti läbi kollase salongi ja teise eestoa. Seal oli laual visiitkaarte kuhjaga täis vaasi ja kirjutuslauda garnituuri vahel vermitud hõbelaegas. See oli proua Arnoux' oma. Frédéric tundis heldimust ja samal ajal häbi nagu pühaduseteotusest. Tal oli soov seda käega puudutada, seda avada. Kuid ta kartis, et teda võidaks märgata, ja sammus edasi.

Frédéric jäi vooruslikuks. Ta ei läinud enam Arnoux' poole.

Ta saatis oma teenri neegrikujusid ostma, andes talle kõik vajalikud juhendid. Ja kast saadeti juba samal õhtul Nogent'i poole tee. Järgmisel päeval, kui ta oli minemas Deslauriers' juurde, sattus ta Vivienne'i tänava ja bulvari nurgal otse vastamisi proua Arnoux'ga.

Nende mõlema esimene liigutus oli tagasi tõmbuda; siis ilmus nende huulile ühesugune naeratus ja nad lähenesid teineteisele. Hetke vältel ei rääkinud kumbki sõnagi.

Päikesekiired ümbritsesid daami helendusega, ja tema ovaalne nägu, pikad kulmud, mustast pitsist sall, liibudes õlgadele, tema sinkjashall siidkleit, kannikesekimbuke kübaraäärel — kõik see tundus Frédéricile harukordselt hunnitu. Lõpmatut sulnidust valasid välja tema ilusad silmad, ja Frédéric pomises huupi esimesed pähetulnud sõnad:

«Kuidas käib Arnoux' käsi?»

«Täna!»

«Kuidas on teie lapsed?»

«Nendega on kõik väga hästi!»

«Ah! Milline ilus ilm täna on, kas pole tõsi?»

«Tõesti, suurepärase!»

«Te lähete sisseoste tegema?»

«Jah.»

Ja kallutades aeglaselt pea:

«Jumalaga!»

Ta ei ulatanud Frédéricile kätt, ei lausunud ainustki sõbralikku sõna, ei kutsunud isegi enda poole — aga ükskõik! Seda kohtumist poleks ta vahetanud ka kõige toredama seikluse vastu, ja jätkates teed, nautis ta tagantjärele selle sulnidust.

Deslauriers, üllatunud tema ilmumisest, püüdis varjata oma tusk, sest ta hellitas ikka veel visalt mõnin-

gaid lootusi proua Arnoux' suhtes. Ja kui ta oma kirjas Frédéricile oli soovitanud tal Nogent'i jääda, siis selleks, et olla vaba oma mahhinatsioonides.

Ta ütles siiski, et oli käinud proua Arnoux' juures, et teada saada, kas nende abielulepingus on sätestatud varaühisus; sel juhul võiks esitada hagi naise vastu. «Ja milline kummaline ilme tal oli, kui ma teatasin talle sinu naitumisest!»

«Nonoh! Mis jutt see on!»

«Seda oli vaja põhjenduseks, et sa tõesti vajad oma raha. Ükskõikne naine poleks sel puhul peaaegu minestusse langenud nagu tema.»

«Ikka tõesti või?» hüüatas Frédéric.

«Ahaa, vanapoiss, sa reedad enda! Ole avameelne!»

Tohutu pelgurlikkus valdas proua Arnoux' austaja.

«Aga ei! ... Kinnitan sulle! ... Ausõna!»

Tema loid eitamine veenis Deslauriers'd lõplikult. Ta soovis sõbrale õnne edu puhul. Ta hakkas pärima «üksikasju». Frédéric ei jutustanud neid ja suutis isegi vastu panna kiusatusele neid välja mõelda.

Mis puutub hüpoteegisse, siis palus ta mitte midagi ette võtta, vaid oodata. Deslauriers leidis, et see on väär ja oli isegi jõhker oma etteheiteis.

Pealegi oli ta nüüd süngem, pahatahtlikum ja tigestunum kui kunagi. Aasta pärast, kui tema elusaatus ei muutunud, sõidab ta Ameerikasse või kihutab endale kuuli pähe. Ühesõnaga, ta näis nii vihane kõige vastu ja tema radikalism oli sedavõrd absoluutne, et Frédéric ei saanud jätta talle ütlema:

«Sa oled ju päris nagu Sénécal.»

Sel puhul teatas Deslauriers talle, et Sénécal on vabastatud Sainte-Pélagie' vanglast, sest ilmselt polnud juurdlus leidnud küllaldaselt tõendeid tema kohtu alla andmiseks.

Tema vabastamise rõõmu puhul tahtis Dussardier korraldada punsiõhtu ja palus Frédéric'i sellest osa võtta, hoiatades teda siiski ette, et ta puutub seal kokku Hussionnet'ga, kes Sénécali puhul oli näidanud end kõige paremast küljest.

Asi on selles, et «Naljahammas» oli hiljaaegu avanud ühtlasi ärikontori, mis oma prospektides kuulutas: «Viinamarjakasvatuste kontor». — «Reklaamibüroo». —

«Leiu- ja informatsioonibüroo», ja nii edasi. Kuid Hussonnet kartis, et tema ettevõtte võiks kahjustada tema kirjanduslikku reputatsiooni, ja oli võtnud matemaatiku enda juurde arvepidajaks. Kuigi koht oli üpris kesine, aga selleta oleks Sénécal nälga surnud. Frédéric ei tahtnud kurvastada tublit komiid ja võttis küllakutse vastu.

Kolm päeva varem oli Dussardier ise läikima löönud oma mansardi punased kiviplaadid, kloppinud puhtaks tugitooli ja pühkinud tolmu kaminalt, kus ühe stalaktiidi ja kookospähkli vahel klaaskupli all seisis alabasterkell. Et tema kahest suuremast lühtrist ja veel ühest küünlajalast ei piisanud, laenas ta portjeelt lisaks kaks kandelaabrit; ja need viis valgusallikat särasid kummutil, mida katsid kolm servjetti, et kombekohasem oleks alus, kuhu olid asetatud taldrikud mandlikookide ja biskviitidega, võisai ja tosin õllepudelit. Kummuti vastas kollase tapeediga kaetud sein ääres seisis väike mahagonipuust raamatukapp, mis sisaldas raamatuid, nagu Lachambeaudie' «Valmid», «Pariisi saladused», Norvins'i «Napoleon», ja alkoovi keskkohal palisandripuust raamis naeratas Béranger' nägu.

Külalisteks olid (peale Deslauriers' ja Sénécali) üks äsja ülikooli lõpetanud farmatseut, kel puudus vajalik raha, et end sisse seada; üks noormees Dussardier' firmast; üks veinikaubanduse agent, üks arhitekt ja üks härra, kes oli kindlustusameti teenistuja. Regimbart ei saanud tulla. Tema puudumist kahetseti.

Frédéric võeti vastu suurte sümpaatiavaldustega, sest kõik teadsid Dussardier' kaudu, mida ta oli rääkinud härra Dambreuse'i juures. Sénécal piirdus sellega, et ulatas talle väarikalt käe.

Ta seisis kamina ääres. Teised istusid, piibud suus, ja kuulasid tema arutlust üldise valimisõiguse kohta, mille tulemuseks pidi olema demokraatia võit, evangeeliumi põhimõtete teostumine. See hetk muide lähenes; reformistlikud banketid üha sagenesid provintsidest, Piemontes, Naapolis, Toskaanas...

«See on tõsi,» ütles Deslauriers, katkestades teda järsku poolel sõnal, «see ei või enam kaua kesta!»

Ja ta hakkas maalimä pilti situatsioonist.

«Me ohverdame Hollandi, et Inglismaa tunnustaks Louis-Philippe'i; ja see kuulus liit Inglismaaga lendas

korstnasse Hispaania abielude tõttu. Šveitsis härra Guizot, järgides pimesi Austriat, toetab 1815. aasta lepinguid. Preisimaa valmistab meile kimbatusi oma Zollverein'iga. Oriendi küsimus on jäänud lahtiseks. Kui suurvürst Konstantin saadab kingitusi Aumale'i hertsogile¹, siis pole see veel aluseks jääda lootma Venemaa peale. Mis puutub siseasjadesse, siis pole veel kunagi nähtud säärast sõgedust ja totrust. Isegi häälteenamus pole enam kindel! Lühidalt, kõige puhul võis kuulda tuntud ütlust — pole midagi! pole midagi! pole midagi! Ja kogu selle suure häbi juures,» jätkas advokaat, panes käed puusa, «kuulutavad nad, et on rahuldatud!»

See vihje ühele kuulsale hääletamisloole tekitas aplausi. Dussardier korkis lahti õllepudeli; vahtu pritsis kardinaile, ta ei teinud sellest välja. Ta toppis täis piipe, löikas lahti võisaia, pakkus külalistele, jooksis mitut puhku alla vaatama, kas punši juba ei tooda. Peagi sattusid külalised elevusse, sest kõik tundsid võimu vastu ühesugust meelepaha. Ja see meelepaha oli äge, sest tal oli ainult üks põhjus — viha ebaõigluse vastu. Kuid õigustatud süüdistustega segunes ka kõige totramaid etteheiteid.

Farmatseut soigus meie laevastiku armetu seisundi pärast. Kindlustusseltsi agent ei suutnud taluda kahte tunnimist marssal Soult'i paraadtrepil ees. Deslauriers paljastas jesuiite, kes pesitsevad nüüd avalikult Lille'is. Sénécal vihkas palju enam härra Cousini, sest et eklektitsism, õpetades meid ammutama oma veendumusi mõistusest, arendab egoismi, laostab solidaarsust. Veiniagent, kes kogu selles asjanduses vähe taipas, tähendas valjusti, et unustatakse paljud nurjatused:

«Kuninglik vagun Põhjaraudteel kuulukse maksvat kaheksakümmend tuhat franki! Kes selle kinni maksab?»

«Jah, kes maksab?» kordas äriteenija sellise raevuga, nagu oleks see raha võetud tema taskust.

Järgnesid süüdistused börsihaide vastu ja ametnike korruptsiooni aadressil. Sénécali arvates tuli minna kõrgemale ja süüdistada eelkõige printse, kes äratasid ellu Regentluse kombeid.

¹ Aumale'i hertsog — Louis-Philippe'i neljas poeg.

«Hiljuti olid Montpensier' hertsogi¹ sõbrad Vincennes'ist tagasiteel ilmselt joobnuina häirinud oma lauludega töölisi Saint-Antoine'i agulis!»

«Neile hüüti isegi: «Maha vargad!»» ütles farmatseut. «Mina olin seal, hüüdsin ka!»

«Seda parem! Rahvas hakkab lõpuks ärkama pärast Teste'i-Cubières'i protsessi².»

«Minule aga valmistas see protsess muret,» ütles Dussardier, «sest see teotab ära vana sõjamehe!»

«Kas teate ka,» jätkas Sénécal, «et hertsoginna de Praslini³ juures avastati...?»

Kuid sel hetkel löödi jalahoobiga uks lahti. Hussonnet astus sisse.

«Minu tervitus, kõrgeausused!» ütles ta ja istus voodile.

Mingit vihjet ei tehtud tema artiklile, mida ta muide kahetses, sest Marssali käest oli ta saanud kõva peapesu.

Ta tuli parajasti Dumas' teatrist, kus oli näinud «Maison-Rouge'i kavaleri», ja leidis selle olevat üpris igava.

Säärane otsus hämmastas demokraate, sest oma tendentside tõttu, õigemini dekoratsioonide poolest, oli see draama neile üpris meeltemööda. Nad vaidlesid vastu. Et lõpetada vaidlus, küsis Sénécal, kas näidend teenib demokraatia huvisid.

«Jah... võib-olla küll; kuid mis stiil tal on...»

«Nii et näidend on hea. Mis loeb stiil? Tähtis on idee!»

Ja andmata Frédéricile mahti sõna võtta, jätkas:

«Ma väitsin nimelt, et Praslini afääris...»

Hussonnet katkestas teda.

«Ah! Veel üks vana laul! See on mu ära tüüdanud!»

«Ja mitte ainult teid!» tähendas Deslauriers. «Tema pärast on suletud juba viis ajalehte! Kuulake neid arve!»

Ja võtnud taskust märkmiku, luges ta:

¹ Montpensier' hertsog — Louis-Philippe'i viies poeg.

² Teste, toonane ühiskondlike tööde minister, ja Cubières, endine sõjaminister, mõisteti 1847. a. süüdi altkäemaksu võtmise eest.

³ Hertsoginna de Praslin tapeti augustis 1847. Tapmises süüdistati tema meest, kes eitas oma mõrva ja sooritas enesetapmise vanglas päev enne kohut.

«Sellest ajast saadik, kui eksisteerib parim kõigist vabariikidest, on meil olnud tuhat kakssada kakskümmend üheksa protsessi trükitööde alal, mille tagajärjeks oli kirjanikele: kolm tuhat ükssada nelikümmend üks aastat vangistust koos väikese rahatrahviga kogusummas seitse miljonit sada kümme tuhat viissada franki... Tore, mis?»

Kõik naersid mõrult. Frédéric, elevil nagu kõik teised, lausus:

««Rahulikul Demokraatial» on protsess tema poolt avaldatud romaani pärast, mille pealkiri on «Naiste osa».»

«Noh nii!» ütles Hussonnet. «Aga kui meil keelatakse meie «Naiste osa?»»

«Aga mis kõik pole keelatud!» hüüatas Deslauriers. «On keelatud suitsetada Luxembourg'is, on keelatud laulda hümnid Pius IX-le!»

«Ja keelatakse tüpograafide bankett!» lausus kellegi kume hääl.

See kuulus arhitektile, kes istus alkoovi varjus ja oli siiani vaikinud. Ta lisas, et möödunud nädalal oli mõistetud süüdi kuninga solvamise pärast keegi Rouget.

«Rouget on küps!» ütles Hussonnet.

Sénécalile tundus see nali nii sobimatu, et ta heitis Hussonnet'le ette, nagu kaitseks too «raekoja žonglööri, reetur Dumouriez' sõpra».

«Mina kaitsen?! Just vastuoksa!»

Ta leidis, et Louis-Philippe on labaselt šablooniline isiksus, tõeline rahvuskartlane, tüüpiline vürtspoodnik! Ja pannes käe südamele, lausus boheemlane sakramentaalsed laused: «Iga kord uue rõõmuga... — Poola rahvas ei hukku... — Meie suuri töid jätkatakse... — Andke mulle raha minu armsa perekonna heaks...» Kõik naersid palju ja leidsid, et ta on tore uljaspea, üpris vaimukas poiss. Lõbu paisus eriti suureks, kui kanti sisse punšinõu, mille restoranipidaja oli kohale toimetanud.

Piirituse ja küünalde leegid kütsid toa kiiresti kuumaks. Mansardkambri aknast paistev tuli, heites valgust õuele, valgustas ka vastasmäja katuse serva koos korstnatoruga, mis sirutus ülespoole ööpimeduse taustal. Koosviibijad rääkisid väga valjusti, kõik korraga. Nad

võtsid seljast kuued; üks kui teine komistas mööbli otsa; löödi kokku klaase.

Hussonnet hüüdis:

«Kutsuge siia üles suuri daame, et kõik see meenutaks rohkem «Nesle'i torni», kohalikku koloriiti, oleks rohkem rembrantlik, pagan võtaks!»

Ja farmatseut, kes segas lõpmatuseni punši, üritas täie rinnaga laulu:

Kaks valget härga on mul laudas,
Kaks valget härga hiiglasuurt...

Sénécal pani talle käe suu peale, ta ei sallinud korralagedust. Majaelanikud ilmusid akendele, imestunud ebatavalisest mürglist, mis kostis Dussardier' korterist.

Tubli noormees oli õnnelik ja ütles, et see kõik meenutab talle nende kunagisi koosviibimisi Napoleoni kaldatänaval. Mitmed siiski puuduvad, «nagu näiteks Pellerin...».

«Saab tematagi läbi,» arvas Frédéric.

Ja Deslauriers tundis huvi Martinoni vastu.

«Mida teeb too huvitav isand?»

Siis valas Frédéric välja oma vimma, mida ta tundis Martinoni vastu, arvustas teravalt tema vaimulaadi, iseloomu, võltsi elegantsi, kogu olemust. See oli tüüpiline näidis tõusiklikust talupojast! Uus aristokraatia — kodanlus — pole võrreldav endisega, aadliga. Ta toonitas seda; ja demokraadid nõustusid, nagu kuuluks Frédéric vanasse aristokraatiasse ja nagu oleksid nad ise külastanud sageli uue aristokraatia majasid. Nad olid vaimustatud Frédéricist. Farmatseut võrdles teda isegi härra d'Alton-Shéega, kes, kuigi oli Prantsusmaa peer, kaitses rahva üritust.

Saabus lahkumistund. Tugeva käepigistusega jätsid kõik hüvasti. Heldinud Dussardier läks Frédéric'i ja Deslauriers'd saatma. Kui nad jõudsid tänavale, jäi advokaat kuidagi järelemõtlikuks ja hetkelise vaikimise järel küsis:

«Sa siis oled väga pahane Pellerini peale?»

Frédéric ei varjanud oma vihavimma.

Aga kunstnik oli ju oma kurikuulsa maali vaateaknalt maha võtnud. Ei maksa tühiasjade pärast pahuksis olla. Mis häda pärast endale vaenlast soetada?

«Ta toimis meeleolu mõjul, mis on andestatav inimesele, kel pole punast krossigi. Sina ju ei suuda seda mõista!»

Kui Deslauriers koju jõudis, ei jätnud äriteenija Dussardier omakorda Frédéric'i rahule; ta keelitas teda koguni portreed ostma. Asi oli selles, et Pellerin, kaotanud lootuse Frédéric'i heidutada, tahtis teda tema sõprade kaudu mõjutada pilti omandama.

Järgmisel kohtumisel rääkis Deslauriers asjast uuesti, käis visalt peale. Ta leidis, et kunstniku nõudmised on mõõdukad.

«Ma olen kindel, et võib-olla viiesaja frangi eest...»

«Äh, anna need talle kätte! Siin on raha,» ütles Frédéric.

Samal öhtul toodi talle pilt koju. See näis nüüd veel jõledam kui esmakordselt. Pooltoonid ja varjud olid liiga paljudest ülevõõpamistest muutunud tinajaiks, tundusid valgustatud osade suhtes liiga tumedaina, moodustasid tervikus ebakõla.

Frédéric tegi pildi kurjal kombel maha, vastutasuks sellele, et oli ta kinni maksnud. Deslauriers uskus teda sõnapealt ja kiitis tema käitumise heaks, sest ikka veel oli tal auahnus moodustada faalanks ja saada selle juhiks; mõnede inimestele pakub lõbu sundida oma sõpru tegema asju, mis neile on ebameeldivad.

Frédéric ei läinud enam Dambreuse'ide poole. Tal puudus kapital. Asi nõudnuks lõpmatuid seletusi; ta kõhkles ega teadnud, mida otsustada. Võib-olla oli tal õigus? Miski polnud nüüd kindel, kivisööeasjandus mitte rohkem kui mistahes muu ala. Vaja loobuda sellest seltskonnast. Deslauriers võõrutas ta lõplikult sellest ettevõttest. Viha tõttu oli ta muutunud vooruslikuks; pealegi meeldis talle enam näha Frédéric'i keskpärasel elujärjel. Sel kombel jääks ta talle võrdseks ja suhtlemisel temaga omasemaks.

Preili Roque'i antud ülesanne oli täidetud väga halvasti. Tema isa kirjutas sellest Frédéric'ile, andes uusi, kõige täpsemaid juhendeid, ja lõpetades oma kirja sellise naljaga: «Riskides teile peale panna neegri koorma.»

Frédéricil ei jäänud muud üle, kui pidi ise minema Arnoux' juurde. Ta astus kauplusse ega näinud seal

mitte kedagi. Ettevõte oli kokku varisemas, äriteenijad matkisid oma peremehe muretust.

Ta läks mööda pikast riiulist, mis oli täis fajanssnõusid ning hõivas ruumi keskosa ühest otsast teiseni. Lähenedes letile kaupluse sügavuses, püüdis ta astuda raske mini, et kuuldaks tema samme.

Portjäär kerkis ja ilmus proua Arnoux.

«Kuidas?! Teie olete siin!»

«Jah,» lausus daam pisut kohmetuna. «Ma otsisin...»

Frédéric märkas puldil tema taskurätikut ja aimas, et ta oli tulnud alla oma mehe juurde, et milleski selgust saada, ilmselt, et lahendada mingi mure.

«Aga... võib-olla te vajate midagi?» küsis proua Arnoux.

«Niisama, üht tühist asjakest.»

«Need komiid on talumatud! Ilmast ilma kaovad nad minema.»

Ei maksa neid kiruda. Just vastuoksa, tema on rõõmus selle olukorra üle.

Proua Arnoux vaatas noormehele irooniliselt otsa.

«Aga kuidas on lood selle pulmaga?»

«Mis pulmaga?»

«Teie omaga?»

«Minu pulmaga? Mitte eluilmaski!»

Daam tegi tõrjuva liigutuse.

«Ja lõppude lõpuks, kui see juhtukski? Otsitakse pelgupaika keskpärasuses, olles kaotanud lootuse leida kaunist, millest on unistatud!»

«Ometi polnud kõik teie unistused nii... süütud!»

«Mida te tahate sellega öelda?»

«Kui te sõidate ratsavõistlustele sääraсте... isikutega!»

Frédéric needis mõttes Marssalit. Siis aga meenus talle midagi.

«Kuid te ju ise palusite mind kunagi minna tema poole Arnoux' pärast!»

Daam vastas pead vangutades:

«Ja teie kasutasite seda kohe enda lõbustamiseks.»

«Mu jumal küll! Unustagem kõik need rumalused!»

«Täiesti õige, sest te kavatsete ju abielluda!»

Ja hammustades huult, surus ta alla ohke.

Siis hüüdis Frédéric:

«Kuid ma kordan teile, et see pole nii! Kas te siis suudate uskuda, et mina kõigi oma vaimsete vajadustega, oma harjumustega matan enda provintsi, et mängida kaarte, valvata ehitustööliste järele ja jalutada ringi puukingades! Ja mis eesmärgil? Teile on räägitud, et ta on rikas, kas pole nii? Ah, ma vilistan raha peale! Kas siis pärast seda, kui ma olen ihaldanud kõige kaunimat, kõige õrnamat, kõige hurmavamamat, omamoodi paradiisi inimese kehasuses, ja kui ma selle lõpuks olen leidnud, olen leidnud selle ideaali; kui see nägemus varjab minu eest kõik teised...»

Ja haaranud käte vahele proua Arnoux' pea, hakkas ta suudlema tema suletud silmi, aina korrates:

«Ei, ei, ei! Mitte ialgi ei abiellu ma. Iialgi! Iialgi!»

Daam võttis need õrnusavaldused vastu üllatuse ja ihalusega.

Kaupluse välisuks paukus. Proua Arnoux tõmbus tagasi; ja sirutades välja käe, ta nagu käsutas Frédérici vaikima. Sammud lähenesid. Siis küsis keegi ukse tagant:

«Kas proua on siin?»

«Astuge sisse!»

Proua Arnoux toetus küünarnukiga puldile ja keerutas rahulikult sulge sõrmede vahel, kui raamatupidaja avas portjääri.

«Madam, mul on au teid hüvasti jätta. Serviis saab valmis, kas pole nii? Ma võin jääda lootma?»

Proua Arnoux ei vastanud midagi. Ent see vaikiv kaassüüdlus läitis tema näol kõik punastamise värvitoonid, mida tunneb abielurikkumine.

Järgmisel päeval läks Frédéric jälle tema poole. Ta võeti vastu. Ja et jätkata oma saavutatud edu, hakkas Frédéric sedamaid ilma sissejuhatuseeta õigustama nende kohtumist Marsi väljal. Ainult juhuse tõttu oli ta olnud koos selle naisega. Frédéric mõõnis, et ta on ilus (mis ometi pole tõsi) — kuidas aga võis ta kasvõi hetkekski vallutada tema mõtteid, sest ta ju armastab teist!

«Te ju teate seda küll, ma olen teile ütelnud.»

Proua Arnoux langetas pea.

«Mul on väga kahju, et te seda mulle olete ütelnud.»

«Miks?»

«Kõige elementaarsem sündsus nõuab nüüd, et ma teiega enam kokku ei saa!»

Frédéric kinnitas, et tema armastus on süütu. Möödunu on tagatiseks tulevikule. Ta on andnud endale lubaduse mitte tumestada tema elu, mitte tülitada teda oma kurtmistega.

«Kuid eile minu süda hõiskas.»

«Me ei tohi enam mõelda sellele hetkele, mu sõber!»

«Aga mis on selles halba, kui kaks vaest õnnetut olendit liidavad üheks oma kurvastuse? Sest teie samuti pole õnnelik! Oo, ma tunnen teid! Teil pole kedagi, kes vastaks teie vajadusele armastuse ja ustavuse järele. Ma teeksin kõik, mida te tahate! Ma ei solvaks teid... tööta seda teile!»

Ja ta langes põlvili, otsekui kokku vajudes sisemiste tundmuste liiga ränga koorma all.

«Tõuske üles!» ütles daam. «Ma nõuan seda!»

Ja ta lausus käskivalt, et kui Frédéric ei kuuletu, ei näe ta teda mitte iialgi enam.

«Ah, ma ei karda teie ähvardusi!» vastas Frédéric. «Mida on mul teha siin maailmas? Teised näevad vaeva, et saavutada rikkust, kuulsust, võimu! Minul pole positsiooni, teie olete minu ainus tegevus, kogu minu rikkus, minu eesmärk, minu elu, minu mõtete keskpunkt. Teieta ei suuda ma elada nagu õhuta! Kas te siis ei tunne, kuidas minu hing püüdleb teie oma poole ja et nad peavad ühte sulama, ja et ma selle kätte suren?»

Proua Arnoux hakkas kogu kehast värisema.

«Oo, minge ära! Ma palun teid!»

Tema erutatud näoilme peatas Frédérici. Siis astus ta sammu edasi. Kuid daam tõmbus tagasi, pannes käed kokku.

«Jätke mind! Taeva pärast! Halastage!»

Ja Frédéric armastas teda nii väga, et lahkus.

Varsti oli ta täis raevu iseenda vastu, nimetas end idioodiks. Kahekümne nelja tunni pärast ilmus ta jälle.

Prouat polnud kodus. Frédéric jäi trepiplatvormile seisma, uimane raevust ja nõrdimusest. Ilmus Arnoux ja teatas, et naine oli täna hommikul läinud end sisse seadma ühte väikesse maamajakesse, mille nad olid üürinud Auteuil's, sest neil polnud enam oma maja Saint-Cloud's.

«See on jälle üks tema tujudest! Mis siis ikka, kui see talle meeldib. Ja minule muide samuti. Seda parem! Kas lõunatame täna õhtul koos?»

Frédéric tõi ettekäändeks kiireloomulise asja ja sõitis alla kähku Auteuil'sse.

Proua Arnoux tõi kuuldavale rõõmuhõiske. Ja seda-maid oli Frédérici vihavimm haihtunud.

Ta ei rääkinud oma armastusest. Et daamile usaldust sisendada, liialdas ta isegi oma tagasihoidlikkusega. Ja kui ta küsis, kas ta tohib jälle tulla, vastas proua Arnoux: «Aga muidugi,» ulatades noormehele käe, mille ta aga kohe tagasi tõmbas.

Sellest päevast peale sagenesid Frédérici visiidid. Ta lubas kutsarile head jootraha. Kuid sageli tegi hobuse aeglus ta kärsituks ja ta astus sõidukist maha. Siis ronis ta hingeldades omnibussi. Ja millise põlgusega silmitses ta tema vastas istuvate inimeste nägusid — need ei sõitnud tema juurde!

Maja tundis ta juba eemalt ära tohutu suure kuslapuu järgi, mis ühelt poolt kattis üleni katuseplaadid. See oli midagi šveitsi stiilis talumaja taolist, värvitud punaseks, väljaulatuva rõduga. Aias kasvas kolm vana kastanipuud ja aia keskel kingul seisis suur õlgedest päikesevari, mida hoidis ülal palgijupp. Kivitaral külge halvasti kinnitatuna rippus siin-seal jäme viinamarjaväät, sarnanedes pehkinud kõiega. Võretatud jalgvärava kell, mis oli veidi jäik tõmmata, tõi kuuldavale oma veniva plärina, ja alati pidi kaua ootama, kuni tuldi avama. Frédéric tundis iga kord mingit ängistust, ebamäärast hirmu.

Viimaks kuulis ta aia liivasel teel teenijatüdruku toatuhvlite tatsamist või siis ilmus proua Arnoux ise. Kord, kui Frédéric jälle tulnud oli, oli daam seljaga tema poole põlvili murul ja otsis kannikesi.

Tütrel raske iseloomu tõttu oli tulnud anda ta kloostripansioni. Poisijõmpsikas veetis pärastlõunad koolis; Arnoux'l kulus palju aega kestvaiks einetamisteks Palais-Royalis koos Regimbart'i ja sõber Compainiga. Ükski ootamatu külaline ei saanud nüüd üllatada Frédéric'i ja proua Arnoux'd.

Oli kokku lepitud, et nad ei pea kuuluma teineteisele.

See lepe, mis kaitses neid ohu eest, tegi kergemaks nende südamepuistamised.

Proua Arnoux jutustas oma varasemast elust Chartres'is ema juures; sellest, milline religioosne ta oli olnud kaheteistkümneaastasena. Siis algas suur muusikaharastus, millal ta laulis hilisööni oma väikeses kambris, kust paistis kindlusemüür.

Frédéric rääkis oma melanhooliast kolledžipõlves, ja sellest, kuidas tema luuletaevas lõi helendama naise kuju, nii et kui ta nägi seda esmakordselt, tundis ta selle kohe ära.

Tavaliselt hõlmasid nende kõnelused vaid neid aastaid, kui nad juba tuttavad olid. Frédéric meenutas daamile tähtsusetuid detaile, tema kleidi värvitooni sel või teisel ajajärgul, seda, kes siis ja siis neile oli ilmunud; meenutas sedagi, mida proua Arnoux vahel oli ütelnud. Ja too vastas, täis vaimustust:

«Jah, ma mäletan!»

Nende maitsed, nende otsused olid sarnased. Sageli see neist, kes kuulas teist, hüüatas:

«Mina samuti!»

Ja teine omakorda vastas:

«Mina samuti!»

Siis tulid lõputud kurtmised jumaliku saatuse üle:

«Miks ei tahtnud taevas...? Kui me oleksime varem kokku sattunud!...»

«Ah, kui ma oleksin noorem!» ohkas naine.

«Ei! Kui mina oleksin veidi vanem.»

Ja nad löid kujutluses elu, mida täidab ainuüksi armastus ja mis on nii rikas, et suudab korvata kõige kõledama üksinduse; et ta ületab kõik rõõmud, trotsib kõiki muresid — elu, kus tunnid kaovad pidevas vastastikusel hingepuistamises, elu, mis oleks midagi helendavat ning ülevat nagu tähtede vilkumine.

Peaaegu alati istusid nad väljas õhu käes maja trepil. Puude ladvad, juba koltunud sügise hingusest, kulgesid ebatasaste ridadena kaugele kuni kahvatu taeva servani silmapiiril. Või siis nad jalutasid puiestee lõpuni ja astusid sisse aiamajakesse, kus kogu mööbluks oli vaid halli lõuendiga kaetud kanapee. Peegel oli mustatäpiline; seinad levitasid hallituse lõhna. Ja nad jäid sinna kauaks istuma, vesteldes iseendast, teistest, ükskõik mil-

lest, tundes sellest suurt hurma. Mõnikord tungisid päikesekiired läbi aknakatete, ulatusid laest kuni põranda plaatideni nagu lüüra keeled, tolmutükibemed tantsiskleid neis sätendavais vöötid. Proua Arnoux lõbustas end sellega, et lõhestas neid käega raiudes. Frédéric haaras sellest õrnalt kinni ja vaatles selle veenide põimingut, täpikesi nahal, sõrmede kuju. Iga sõrm oli talle rohkem kui lihtsalt asi, peaaegu elus olend.

Proua Arnoux kinkis talle oma kindad, nädal hiljem taskurätiku. Ta hüüdis teda «Frédéric», too teda aga «Marie», jumaldades seda nime, mis oli loodud nimme selleks, nagu ta ütles, et seda ohkega sosistada ekstaasihetkil, nime, milles oleks nagu peitunud viirukipilvi, roosilehti.

Lõpuks hakkasid nad tema külastamispäevi ette kindlaks määrama. Ja otsekui juhuslikult kodust väljudes sammus proua Arnoux tänaval Frédéricile vastu.

Ta ei teinud midagi, et õhutada noormehe armastust, olles vajunud sesse muretusse, mis iseloomustab suurt õnne. Selle sesooni vältel kandis ta pruunist siidist hommikukleiti, mis oli ääristatud samasuguse sametiga. See oli avar riietuse, mis sobis ühte tema liigutuste pehmusega ja tõsise näoilmega. Pealegi oli ta jõudnud naise augustikuu, ühtaegu mõtiskluse ja õrnuse ajajärku, millal algav küpsus varjundab silmavaate hoopis sügavama leegiga, millal südamejõud liitub elukogemustega, ja täisküps olend, jõudnud oma õitsengu tippu, tulvab rikkusest oma ilu harmoonias. Mitte kunagi veel polnud temas olnud sellist armsust ning leebust. Kindel selles, et vääratust ei tule, andus ta täielikult tundmusele, milleks ta oli võitnud õiguse, nagu talle näis, oma seniste muredega. Pealegi oli see nii imepärane ja nii uudne! Milline kuristik on Arnoux' jämeduse ja Frédérici jumaldamise vahel!

Frédéric kartis kaotada ainsa liigse sõnaga kõik selle, mis ta arvas olevat võitnud, ja ütles endale, et õnnelik juhus võib jälle ilmuda, kuid öeldud rumalust ei saa ilalgi heaks teha. Ta tahtis, et see naine ise anduks talle, ta ei tahtnud teda võtta. Kindel selle naise armastuses, ta nagu nautis ette omamise hetke, ja tema isiku hurm erutas enam tema südant kui meeli. See oli mingi selektamatu õndsus, selline joobumus, mis pani unustama

absoluutse õnne võimaluse. Kui Frédéric oli eemal, kiusasid teda pöörased ihad.

Peagi tekkis nende dialoogidesse pikki vaikimise hetki. Mõnikord pani mingi seksuaalne häbelikkus neid teineteise ees punastama. Kõik ettevaatusvahendid, millega nad taotlesid varjata oma armastust, just kergitasid sellelt katet. Mida tugevamaks see muutus, seda enam püüdsid nad endid oma käitumises valitseda. Sellise vale harjutamine teritas äärmiselt nende meeli. Nad nautisid suure mõnuga niiske lehestiku lõhna, nad kannatasid, kui puhus idatuul, nad tundsid tõelise põhjuseta ärritust, olid alid süngeile eelaimustele. Sammude astumine, põrandalaua naksumine heidutasid neid, nagu oleksid nad süüdlased. Nad tundsid endid tõugatavat kuristiku poole; tormine atmosfäär oli mähkinud nad endasse; ja kui Frédérici suust kostis kurtmisi, süüdistas Marie ennast.

«Jah, ma toimin halvasti! Võidaks arvata, nagu kokeeriks ma! Ärge tulge enam!»

Siis kordas Frédéric samu töotusi, mida Marie kuulas iga kord rõõmuga.

Proua Arnoux' naasmine Pariisi ja tema uusaastaeelsed askeldused katkestasid ajutiseks nende kokkusaamised. Kui Frédéric jälle ilmus, oli tema käitumises enam teatavat julgust. Majaproua väljus alatasa, et teha korraldusi majapidamise alal, ja hoolimata Frédérici palveist võttis vastu kõiki neid buržuaasid, kes teda külastasid. Siis harrastati vestlusi Léotade'i-afäärist¹, härra Guizot'ist, paavstist, Palermo ülestõusust ja XII ringkonna banketist, mis sisendas rahutust. Frédéric püüdis leevendada oma hingeängistust, rünnates valitsust, sest samuti kui Deslauriers, soovis temagi üldist riigipööret — seevõrra kibestunud oli ta nüüd. Süngeks oli omakorda muutunud ka proua Arnoux.

Tema mees oli ohjeldamatu oma ekstravagantsustes, pidas ülal üht oma vabriku naistöolist, todasama, keda hüüti bordoolannaks. Proua Arnoux ise teatas sellest Frédéricile. Frédéric tahtis sellest tuletada põhjendi «aga Marie'd ju petetakse».

¹ Munk Louis Léotade mõisteti eluajaks sunnitööle töölineu vägistamise ja tapmise pärast.

«Oh, see ei eruta mind põrmugi!» ütles naine.

See avaldus näis Frédéricile täielikult kinnitavat nende intiimsust. Kas Arnoux'l pole kahtlusi?

«Ei! Nüüd mitte!»

Marie jutustas talle, et ühel öhtul oli ta jätnud nad kahekesi, hiljem tagasi tulnud ja jäänud ukse taha kuulatama; ja et mõlemad olid rääkinud ükskõikseist asjadest, siis sellest ajast saadik elab ta täielikus südame-rahus.

«Ja täie õigusega, kas pole nii?» ütles Frédéric kibedusega.

«Jah, kahtlemata!»

Marie teinuks paremini, kui poleks riskinud lausuda neid sõnu.

Ühel päeval polnud teda kodus kellaajal, kui Frédéric tavatses sinna ilmuda. Noormehele oli see kui reetmine.

Kord jälle vihastas teda see, kui ta märkas, et tema toodud lilled jäetakse alati veeklaasi.

«Kus nad siis teie arvates peavad olema?»

«Oo! Ainult mitte siin! Aga muide, siin on neil vähem kōle kui teie südame kohal.»

Mõni aeg hiljem heitis ta Marie'le ette, et too oli eelmisel öhtul olnud Itaalia ooperis, temale sellest ette teatamata. Teised nägid teda, imetlesid, armusid võib-olla temasse. Frédéric püsis oma kahtlustuste juures üksnes sellepärast, et tüli norida, et Marie'd kiusata; sest ta hakkas vihkama seda naist, ja seegi vähemalt oli hea, et Marie'le langes osa tema kannatustest!

Ühel pärastlõunal (veebruari keskpaiku) leidis ta Marie suures ärevuses eest. Eugène kurtis kurguvalu. Arst ütles siiski, et see on tühiasi, ainult tugev külmetus, gripp. Frédéric oli imestunud lapse uimasest olekust. Sellest hoolimata rahustas ta ema, tõi näiteks mitmeid samas vanuses põngerjaid, kes olid põdenud niisugust haigust ja kiiresti paranenud.

«Kas tõesti?»

«Aga muidugi! Päril kindlasti!»

«Kui hea te olete!»

Ja ta haaras Frédéricil käest kinni. Frédéric pigistas seda enda omas.

«Oh! Laske lahti!»

«Mis selles siis halba on, te ju ulatasite käe lohuta-

jale! ... Te usute mind, kui ma räägin neist asjust, ja te kahtlete minus ... kui ma teen juttu oma armastusest!»

«Ma ei kahtle, mu vaene sõber!»

«Millest säärane umbusaldus, nagu oleksin ma mõni alatu närukael, kes on võimeline kuritarvitama ...!»

«Oh ei!»

«Kui mul oleks vaid tõendus! ...»

«Mis tõendus?»

«See, mida antakse esimesele vastujuhtujale, see, mille te kunagi andsite minulegi.»

Ja Frédéric meenutas talle, kuidas nad kunagi koos välja läksid talvises hämaruses, tihedas udus. Nüüd tundub, et kõik see oli väga ammu! Kes siis keelab tal end näitamast tema käevangus avalikult kõigi ees, nii et tal poleks mingit kartust, ja temal, Frédéricil mingit tagamõtet; nii et keegi ei saaks neid tülitada?

«Hea küll!» ütles Marie sellise otsusekindlusega, et Frédéric oli algul jahmunud.

Aga ta vastas õhinal:

«Kas tahate, et ma ootan teid Tronchet' ja Ferme'i tänava nurgal?»

«Mu jumal! Mu sõber ...» lausus proua Arnoux tasa. Andmata talle aega järele mõtelda, lisas Frédéric:

«Tuleval teisipäeval, ehk sobib?»

«Teisipäeval?»

«Jah, kella kahe ja kolme vahel!»

«Ma tulen!»

Ja Marie pööras häbitundest näo kõrvale. Frédéric surus huuled talle kuklale.

«Oo! See ei ole hea,» ütles daam. «Te sunnite mind kahetsema.»

Frédéric tõttas minema, kartes naiste tavalist muutlikkust. Siis juba lävel sosistas ta tasa, nagu kindlalt otsustatud asja:

«Teisipäevani!»

Diskreetselt ning alistunult langetas naine oma ilusad silmad.

Frédéricil oli oma eriline plaan.

Ta lootis, et vihma või palava päikese puhul võib ta viia Marie varju kuhugi väravaalusesse, ja kui juba kord ollakse värava all, ta astub sisse ka majja. Raskus seisnes vaid millegi sobiva leidmises.

Nii asus ta otsinguile ja Tronchet' tänava keskpaigas märkas juba eemalt silti «Möbleeritud toad».

Teener, kes taipas tema kavatsust, näitas talle otsekohe allkorrusel kahe väljapääsuga magamistuba ja kabinetti. Frédéric üüris need üheks kuuks ja maksis üüri ette.

Seejärel käis ta kolmes kaupluses ja ostis kõige haruldasemaid lõhnaõlisid; ta hankis tüki tehispüüri, et asendada sellega jõe punane vateeritud kattetekkk; ta valis välja paari sinisest satäänist toatuhvleid. Ainult kartusest näida labane piiras ta oma edasisi oste. Ta tuli tagasi kogu ostetud kraamiga; ja hardamini kui need, kes kaunistavad altarit, paigutas ta ümber mööbli, riputas ise üles kardinad, asetas kaminale kanarbikku, kummutile kannikesi. Ta tahtnuks katta kullaga toa kogu põranda. «Homme on see,» ütles ta endale, «jah, homme! Ma ei näe und.» Ja ta tundis südant lootuse uimas tugevasti pekslemas. Kui kõik oli valmis, lahkus ta, pannud võtme taskusse, nagu võinuks õnn, mis seal vaikselt magas, ära lennata.

Kodus ootas teda ema kiri.

«Miks Sa nii kaua ära oled? Sinu käitumine hakkab äratama tähelepanu. Ma mõistan, et teataval määral Sa võisid esialgu kõhelda selle abielu puhul. Kuid mõtle siiski järele!»

Ja ta teatas täpsed andmed: nelikümmend viis tuhat franki rendist. Muide, «sellest räägitakse juba» ja härra Roque ootab lõplikku vastust. Mis puutub neiusse, siis tema olukord on tõepoolest piinlik. «Ta armastab Sind väga.»

Frédéric viskas kirja kõrvale, viitsimata seda lõpuni lugeda, ja avas teise, teate Deslauriers'lt.

«Tervist, vanapoiss!»

Pirn on küps.¹ Vastavalt Sinu lubadusele me loodame Sinu peale. Kogunemine toimub homme varavalgel Panthéoni väljakul. Astu sisse Soufflot' kohvikusse. Mul on vaja Sinuga rääkida enne manifestatsiooni.»

«Oo, ma tean nende manifestatsioone. Tuhat tänu! Mul seisab ees meeldivam kohtamine.»

¹ Karikatuurides kujutati Louis-Philippe'i tavaliselt poodnikuna, pea asemel üliküps pirn, ahtra mõistuse sümbol.

Ja järgmisel päeval kell üksteist väljus Frédéric kodust. Ta tahtis veel viimast korda pilku heita, kas kõik on ette valmistatud. Pealegi võis Marie, ega sedagi tea, mingi juhuse tõttu enne teda kohal olla. Jõudes välja Tronchet' tänavast, kuulis ta Madeleine'i kiriku taga suurt kära. Ta läks edasi ja nägi üsna väljaku lõpul vasakul pool tööpluusides inimesi ja muud linnarahvast.

Tõepoolest, ajalehtedes avaldatud manifest oli siia paika kokku kutsunud kõiki kodanikke, kes olid avaldanud soovi osa võtta reformistide banketist. Valitsus oli peaaegu jalamaid avaldanud keelustava proklamatsiooni. Eelmisel öhtul oli parlamendi opositsioon reformistide üritusest lahti ütelnud; kuid patrioodid, kes ei teadnud sellest oma juhtide otsusest, ilmusid kogunemispaika, saadetud suurest hulgast uudishimulikest. Üks õppeasutuste deputatsioon oli äsja läinud Odilon Barrot' juurde. Praegu viibis see välisministeeriumis, ja polnud teada, kas toimub bankett, kas valitsus viib täide oma ähvarduse, kas ilmub välja rahvuskaart. Vihased oldi nii deputaatide kui ka võimu peale. Rahvahulk suurenes üha, ja äkki kajasis õhus «Marseljeesi» helid.

Lähenes üliõpilaste kolonn. Nad kõndisid taktsammu, kahes korralikus rivis, relvadeta, erutatud nägudega, ja hüüdsid vaheaegade järel kooris:

«Elagu reform! Maha Guizot!»

Frédérici sõbrad olid kindlasti siin. Nad võisid teda märgata ja enestega kaasa viia. Ta pages kiiresti ArCADE'i tänavale.

Teinud kaks tiiru ümber Madeleine'i kiriku, suundusid üliõpilased Concorde'i väljaku poole. See oli rahvast tulvil täis; ja tihe mass näis eemalt musta hälliva nurmena.

Samal hetkel rivistusid sõdurid kirikust vasakul lahingukorda.

Ometi ei liikunud rahvahulk paigast. Et teha sellele lõpp, haarasid erariides politseinikud kõige tõrksamad kinni ja vedasid nad jõhkralt jaoskonda. Hoolimata oma nõrdimusest jäi Frédéric osavõtmatuks. Teda oleks võidud koos teistega kinni nabida ja ta poleks saanud kokku proua Arnoux'ga.

Veidi aja pärast tulid nähtavale munitsipaalkaardi kiivrid. Lapiti mõõkadega jagasid sõdurid eneste ümber

vehkides hoope. Üks hobune kukkus maha; teda tõtati üles aitama; ja niipea kui ratsanik oli jälle sadulas, jooksid kõik laiali.

Siis tekkis täielik vaikus. Uduvihm, mis oli niisutanud asfaldi, lakkas. Leebe läänetuule pühituina hajusid pilved.

Frédéric hakkas kõndima edasi-tagasi mööda Tronchet' tänavat, üha ringi vaadates.

Viimaks lõi kell kaks.

«Ah! Nüüd see on!» ütles Frédéric endale. «Ta väljub oma majast, ta tuleb üha lähemale.» Ja viivu pärast: «Tal oleks aeg juba siia jõuda.» Kuni kella kolmeni püüdis ootaja end rahustada. «Ei, ta pole veel hilineanud, veidi kannatust!»

Ja jõudeolekust silmitses ta siinseid harvu poode: raamatukauplust, sadulsepaäri, leinariiete magasin. Peagi olid tal teada kõigi teoste nimed, kõik hobuseriistad, kõik kangad. Poodnikud, kes märkasid, et ta aina käib edasi-tagasi, olid algul imestunud, siis löid kartma ja sulgesid oma vaateaknad.

Kahtlemata oli Marie'l mingi takistus, ja see vaevab teda samuti. Ent milline rõõm ootab neid nüüd kohe! Sest ta tuleb, see on kindel. «Ta ju andis mulle lubaduse!» Ometi võttis tema üle võimust mingi talumatu meeleheide.

Mingi absurdne mõte sundis teda naasma möbleeritud tubadesse — nagu võiks Marie juba olla seal. Aga võib-olla just sel hetkel jõuab ta sinna tänavale. Frédéric sööstis tagasi. Mitte kedagi! Ja ta hakkas jälle käima mööda kõnniteed.

Ta vaatles pragusid sillutisel, vihmaveetorude suid, tänavalaternaid, numbreid väravate kohal. Kõige tühisemad esemed muutusid talle kaaslasteks või pigem iroonilisteks pealtnägijaiks; ja majade ühetasased fassaadid tundusid talle halastamatud. Tal külmetasid jalad. Ta tundis üldist rammestust. Tema enda sammude kaja pörutas tal ajusid.

Kui ta nägi, et kell on neli, tundis ta nagu peapööritust, mingit hirmu. Ta püüdis korrata endale meeles olevaid värsse, teha igasuguseid arvutusi, välja mõelda mingit lugu. Võimatu! Proua Arnoux' kuju jälitas teda

nagu painaja. Tal oli iha talle vastu joosta. Aga mis-sugune tee valida, et teineteisest mitte mööda minna.

Ta astus ühe kiirkäskjala juurde, pistis talle pihku viis franki ja tegi talle ülesandeks minna Paradis' tänavale Jacques Arnoux' poole ja küsida portjeelt, «kas madam on kodus?». Seejärel võttis ta positsiooni Ferme'i ja Tronchet' tänava nurgal, et pidada ühtaegu silmas mõlemaid. Eemal, niikaugel kui silm seletas, liikusid mingid ähmased massid. Aeg-ajalt vilksatas mõne traguni hobusabajõhvidest tutt, mõne naise kübar. Ja ta pingutas silmi, et teda ära tunda. Kaltsudes laps, kes näitas kastis koopaoravat, palus talt naeratades almust.

Sametkuuega käskjalg tuli tagasi. «Portjee polnud näinud teda väljuvat.»

Kes pidas teda kinni? Olnuks ta haige, oleks portjee ütelnud. Ehk oli tal keegi külaline? Olnuks ju üpris lihtne teda mitte vastu võtta. Ta lõi endale vastu laupa:

«Ah, olen mina aga tola! Kõige põhjuseks on ju tänava-rahutused!» See lihtne seletus rahustas teda. Siis aga ütles ta endale äkki: «Kuid nende kvartal on ju rahulik.» Ja hirmus kahtlus tekkis tal. «Kui ta ei tule? Kui tema lubadus tulla oli vaid selleks, et minust lahti saada? Ei, ei!» Kahtlemata oli tal takistuseks mingi erakordne juhtum, üks neist sündmustest, mis ajavad nurja kõik kavatsused. Kuid siis oleks ta kirjutanud. Ja ta saatis möbleeritud tubade teenija tema kodusse Rumfort'i tänavasse, et järele kuulata, kas sinna pole toodud kirja.

Mingit kirja polnud. See uudiste puudumine rahustas teda.

Ta hakkas ennustama, pidades endeks müntide arvu, mis ta kahmas huupi taskust, möödaminejate nägusid, hobuste karva. Ja kui ennustus oli ebasoodus, püüdis ta seda mitte uskuda. Vihapuhanguil proua Arnoux' aadressil kirus ta teda tasase häälega. Siis hakkas talle nõrkus peale tulema, nii et ta oli lähedal minestusele. Äkki aga tundis ta jälle lootuse tulva. Kohe ilmub ta. Ta on siin, tema selja taga. Frédéric pöördus ümber: mitte kedagi! Ükskord märkas ta umbes kolmekümne sammu kaugusel sama kasvu naist, seljas samasugused riided. Ta sööstis talle järele: see polnud Marie! Kell sai viis! Pool kuus, kuus! Süüdati gaas. Proua Arnoux ei tulnud.

Möödunud ööl oli Marie näinud unes, et seisab juba

kausa Tronchet' tänava kõnniteel. Ta ootas seal midagi ebamäärast, ent sellest hoolimata tähtsat, ja teadmata milks, kartis ta, et teda võidaks näha. Aga üks neetud väike koeranäss, tema peale vihane, näkitses hammas-tega tema kleidisaba. Koer tuli jonnakalt üha tagasi ja klähvis aina valjemini. Proua Arnoux ärkas. Haukumine kestis edasi. Ta teritas kõrva. See hääl kostis tema poja toast. Paljajalu sööstis ta sinna. Tema laps köhis. Käed olid tal tulikuumad, nägu punetas, hääl oli kummaliselt kähe. Lapse hingamine muutus iga hetkega üha raskemaks. Kummargil tema teki kohal, jäi ema hommi-kuni tema juurde valvama.

Kell kaheksa hommikul kuulutas rahvuskaardi trumm härra Arnoux'le, et kamraadid ootavad teda. Ta riietus kähku ja läks, lubades otsekohe nende arsti härra Colot' juurest läbi minna. Kella kümne ajal, kui härra Colot polnud veel tulnud, saatis proua Arnoux tema järele toatüdruku. Arst oli väljasõidus maal, ja teda asendav noor-meis oli läinud visiitidele.

Eugène'i pea lebas viltu padjarullil, kulmud olid pidevalt kortsus, ninasõõrmed paisunud. Tema vaene väike nägu muutus kahvatumaks kui valge voodilina, ja iga hingetõmbega tungis välja tema kurgust vilistamine, üha lühemaks muutuv, kuiv ja metalne. Tema köhimine sarnanes nende labaste mehhanismide heliga, mis panevad klähvima papist mängukoerad.

Pöörane hirm valdas proua Arnoux'. Ta sööstis signaalikellade juurde, hüüdes appi, karjudes:

«Arsti! Arsti!»

Kümne minuti pärast ilmus vanahärra, kes kandis valget kaelasidet ja hoolikalt põetud halli põskhabet. Ta küsitles pikalt-laialt noorukese haige harjumuste, vanuse ja tundelaadi üle, seejärel uuris tal kurku, pani kõrva selja vastu ja kirjutas retsepti. Tolle inimese ükskõikne rahu oli lausa jõle. Ta meenutas palsameerijat. Haige lapse ema tahtnuks teda lüüa. Arst ütles, et tuleb jälle ohtul.

Varsti algasid hirmsad köhahood uuesti. Aeg-ajalt ajas laps end järsku üles. Kramplikud tõmbed vapustasid tal rinnalihaseid ja sissehingamisel tõmbus tema kõht nii õõnsaks, nagu hingeldaks ta kiirest jooksust. Siis langes ta jälle tagasi, pea, taha painutatud, suu ammuli. Lõp-

matu ettevaatusega püüdis proua Arnoux teda alla neelama panna rohupudelikeste sisu — ipekakuanjasiirupist ravimjooki. Kuid haige tõrjus lusika tagasi ja oigas tasase häälega. Ta nagu ohkas välja oma sõnu.

Aeg-ajalt luges ema uuesti retsepti läbi. Juhendid selle juurde tegid talle hirmu; võib-olla oli apteeker eksinud! Tema jõuetus viis ta meeleheitele. Ilmus härra Colot' abiline.

See oli malbe käitumisega noormees, oma ametis alles algaja, kes ei varjanud oma muljet. Ta ei teadnud algul, mida otsustada, kartes end kompromiteerida, ja määras lõpuks jääkompressid. Kaua aega ei suudetud hankida jääd. Ja siis rebenes jääkott. Tuli vahetada särk. Kogu see häirimine põhjustas uue kõhahoo, veel hirmsama.

Laps hakkas rebima särgikaelust kaela ümbert, nagu tahtes kõrvaldada eset, mis tal hinge matab; ta kriimustas küüntega seina, haaras kinni oma aseme kattedest, otsis toetuspunkti, et hingata. Tema nägu oli nüüd tõmbunud sinakaks, ja kogu tema keha, üleni märg külmast higist, näis nagu kõhnunud. Tema ekslevad silmad kiindusid hirmuahastusega emasse. Laps haaras tal kahe käega kaela ümbert kinni, jäädes nõnda meeleheitel rippuma; ema aga, surudes alla nuukseid, sosistas talle tasa õrnu sõnu:

«Jah, mu arm, mu kallis, mu ingel, mu aare!»

Seejärel tekkis rahulik hetk.

Ema läks tõi lelusid, klouni, pildikogu, ja laotas need lapse voodile, et tema meelt lahutada. Ta katsus isegi laulda.

Ta alustas laulu, millega ta väikest kunagi oli unele äiutanud, olles ta mähkmeisse pannud samal väikesel vaibaga kaetud asemel. Kuid äkki võpatas lapse keha kogu pikkuses, otsekui tuuleiili piitsutatud laine; silmarmunad tungisid koopaist esile. Ema arvas, et haige sureb, ja pööras pea kõrvale, et seda mitte näha.

Viivu pärast tundis ta jõudu lapse poole vaadata. Ta elas veel. Tunnid järgnesid üksteisele, rängad, painavad, lõputud, meeleheitele viivad. Ema luges nüüd veel vaid minuteid, vaadates agoonia arenemist. Tõuked lapse rinnast paiskasid teda üles, otsekui selleks, et teda purustada. Lõpuks oksendas ta välja mingi kummalise asja, mis sarnanes pärgamendist torukesega. Mis see oli?

Ema arvas, et see oli tükike lapse sisikonnast. Kuid haige hingas nüüd vabalt, korrapäraselt. See näilik kergendus kohutas ema veel enam kui kõik muu. Ta seisis kivisambana, käed rippumas lõdvalt külgedel, vaadates ainiti enda ette, kui ilmus uuesti härra Colot. Tema sõnade järgi oli laps päästetud.

Ema ei saanud esialgu aru ja sundis seda lauset kordama. Kas polnud need sõnad lihtsalt lohutuseks, nagu see on arstidel tavaks? Arst lahkus täiesti rahustatuna. Seda tundus emale, nagu oleksid valla pääsenud nöörid, mis tõmbasid kokku tema südame.

«Päästetud! On see võimalik?!»

Ja äkki kerkis tema teadvusse Frédéric mingil selgel ning halastamatul kujul. See oli hoiatus jumaliku saatuse poolt. Ent issand oma ääretus halastuses ei tahtnud teda karistada lõplikult. Milline lunastav karistus ootab teda tulevikus, kui ta püsib visalt selle armastuse juures? Tõenäoliselt solvataks tema poega ema pärast. Ja proua Arnoux kujutles teda noormehena, haavatuna duellil, lebamas kandraamil ja suremas. Ta sööstis lapse aseme juurde, ja pannes palvesse kogu oma jõu, saates oma hinge taevaste kõrguste poole, tõi ta jumalale lunastusohvriks oma esimese tõelise kire, oma ainsa nõrkuse.

Frédéric oli läinud koju. Ta istus tugitoolis; jõud oli tal nii otsas, et ta ei suutnud enam Marie'd needagi. Ta tukastas veidi; läbi painava unenäo kuulis ta vihmakrabinat ja tal oli tunne, nagu seisaks ta ikka veel seal samas kõnniteel.

Järgmisel päeval, andes viimast korda järele meelekindlusetusele, saatis ta veel ühe käskjala proua Arnoux' juurde.

Kas ei täitnud käskjalg oma ülesannet või oli Marie'l liiga palju talle ütelda, et oluks võimalik seletada asja mõne sõnaga, kuid Frédéricile toodi üha sama vastus. Ulbus oli liiga suur! Noormeest valdas uhke nõrdimus. Ta kinnitas endale, et tal pole enam isegi mingit iha tema järele; ja otsekui lehed, mille on viinud puult orkaan, nõnda on haihtunud tema armastus. Ta tundis kergendust, stoilist rõõmu, seejärel mingit tugevat tegevusjanu; ja ta läks tänavaile huupi luusima.

Tast möödus eeslinnade elanikke; need olid relvasta-

tud püssidega, vanade mõõkadega; mõned kandsid punaseid mütsi. Ja kõik nad laulsid üha «Marseljeesi» või «Žirondiine». Siin-seal tõttas mõni rahvuskartlane oma rajooni linnavalitsusse. Eemalt kostis trummipõrin. Saint-Martini värava juures käis võitlus. Õhus oli tunda mingit uljust ja sõjakust. Frédéric läks üha edasi. Suure linna elevus tegi ta kuidagi reipaks.

Minnes mööda Frascatist, märkas ta Marssali aknaid. Tal tekkis hull mõte, tas tärkas noorus. Ta sammus üle puiestee.

Suleti väravaid, ja toatüdruk Delphine kirjutas parajasti neile sõega: «Relvad on ära antud.» Ta ütles õhinal:

«Ah! On proual alles olukord! Täna hommikul saatis ta minema oma teenri. Too oli tema vastu häbematu. Ta kardab, et igal pool hakatakse rüüstama! Tal on surmahirm! Seda enam veel, et härra sõitis minema!»

«Mis härra?»

«Vürst!»

Frédéric astus buduaari. Marssal ilmus alusseelikus, juuksed lahti seljal, ise suures ärevuses.

«Ah! Täna sind! Sa päästad mu! See on juba teist korda! Ja kunagi ei nõua sa tasu!»

«Palun kõgu südamest andeks!» ütles Frédéric, haartes kahe käega tal piha ümbert kinni.

«Kuidas?! Mis sa teed?» sosistas Rosanette, ühtaegu üllatunud ja rõõmus tema käitumise üle.

Frédéric vastas:

«Ma järgin moodi, püüan ennastki reformida.»

Rosanette laskis end diivanile paisata ja aina naeris tema suudluste all.

Õhtupooliku veetsid nad akna juures, jälgides rahvahulka tänaval. Siis viis Frédéric Rosanette'i lõunale «Trois-Frères-Provençaux'sse». Sööming kestis pikalt, oli hõrgutiste poolest rikkalik. Kõju mindi jala, sest polnud sõidukeid.

Teade valitsuse vahetusest oli muutnud Pariisi ilme. Kõik rõõmutsesid. Tänavale ilmus jalutajaid. Lampidest, mis süttisid kõigil korruseil, oli valge nagu päeval. Soldatid liikusid aeglaselt oma kasarmute poole, kurnatuina, nukrate nägudega. Neid tervitati hüüetega: «Elagu sõjavägi!» Hüüetele vastamata jätkasid soldatid teed.

Rahvuskartdis vastupidi olid ohvitserid vaimustuses, näost punased, keerutasid mõõku ja röökisid: «Elagu reform!» — ja need sõnad panid iga kord armastajapaari naerma. Frédéric lõõpis, oli väga lõbus.

Duphot' tänava kaudu jõudsid nad bulvareile. Majade külge riputatud veneetsia laternad moodustasid tulegirlande. All kihvas korratu rahvamass. Keset hämarust läikisid siin-seal heledad tägid. Tõusis vali müra ja kära. Rahvahulk oli liiga tihe, otseteed oli võimatu naasta, ja nad pöörasid Caumartini tänavale. Äkki kostis nende taga ragin, nagu oleks kärjastatud tohutu suurt siidikan-gast. See oli tulistamine püssidest Kaputsiinide bulvaril.

«Ah, tehakse sãru mõnele buržuaale,» ütles Frédéric külma rahuga, sest on olukordi, kus kõige vähem julm inimene on seevõrra eraldunud teistest, et võiks rahuliku südamega pealt vaadata kogu inimkonna hukkumist.

Marssalil, kes hoidis kramplikult Frédéricil kãe alt kinni, plagisesid hirmust hambad. Ta kuulutas enda võimetuks astuma veel paarikümmend sammugi. Ja siis mingis rafineeritud vihapuhangus, et võimalikult sügavamini teotada oma hinges proua Arnoux'd, viis Frédéric Rosanette'i Tronchet' tänava hotelli, tubadesse, mis olid korda seatud teise jaoks.

Lilled polnud veel nãrtsinud. Gipüürkate oli laotatud voodile. Frédéric võttis kapist välja väikesed toatuhvlid. Rosanette leidis, et säärane õrn hoolitsus on üpris delikaatne.

Kella ühe paiku õösel ärkas Rosanette mingi kauge kõmina peale. Ja ta nägi, et Frédéric nuuksub, pea surutud padjasse.

«Mis sul on, mu kallis?»

«See on õnnetulvast,» ütles Frédéric. «Ma olin liiga kaua sind ihaldanud!»

I

Püssitule ragin äratas Frédérici järsku unest, ja hoolimata Rosanette'i tungivaist palveist tahtis ta tingimata vaatama minna, mis linnas toimub. Ta läks mööda Champs-Élysées'd selles suunas, kust kostis tulistamine. Saint-Honoré tänava nurgal sattus talle vastu salk tööpluusides mehi, kes hüüdsid:

«Mitte siia! Palais-Royali!»

Frédéric järgnes neile. Taevamineku kiriku juures oli raudvõre maha murtud. Eemal märkas ta keset tänavat kolme sillutuskivi, mis ilmselt tähendasid barrikaadi algust, seejärel pudelikilde ja raudtraadi puntraid, et tõkestada ratsaväge. Äkki jooksis väikesest põiktänavast välja pikk kahvatu noormees, kelle mustad juuksed levisid õlgadel, seljas mingisugune täppidega trikoosärk. Käes hoidis ta pikka soldatipüssi ja jooksis kikivarvul, jalas toatuhvlid, näol kuutõbise ilme, ise väle kui tiiger. Aeg-ajalt kostis püssipauke.

Eelmisel öhtul, kui nähti veovankrit viie laibaga, mis olid üles korjatud Kaputsiinide bulvaril, muutus rahva meeleolu, ja samal ajal kui Tuileries's adjutantid üha vaheldusid, härra Molé, kes üritas uue kabineti moodustamist, ikka veel tagasi ei tulnud ja härra Thiers tegi katset kokku klopsida üks teine valitsus, ja kui kuningas salasepitses, kõhkles, siis aga määras ülemjuhatajaks Bugeaud', et samas kohe takistada tal oma kohuseid täitmast, — samal ajal ülestõus, otsekui üheainsa käe juhitud, paisus üha hirmuäratavalt. Tänavanurkadel piitsutasid rahvamassi üles oma raevuka kõneosavusega mingisugused inimesed; teised jälle löid kirikuis kõigest jõust alarmikella. Valati tinakuule, keerati padrunikesti. Bulvarite puid oli maha paisatud, avalikke käimlaid, pinke uppi löödud, raudvõresid, gaasilaternaid lõhutud — kõike oli purustatud, kummutatud. Hommikuks

oli Pariis kaetud barrikaadidega. Vastupanu oli peagi murtud; kõikjal segas end vahele rahvuskaart, nii et kella kaheksaks rahvas, kas võideldes või paiguti jõudu tarvitamatagi, oli hõivanud viis kasarmut, peaaegu kõik linnavalitsused, kõige kindlamad strateegilised punktid. Monarhia lagunes kiiresti, iseenesest, tugevate vapustusteta väljastpoolt. Ja nüüd rünnati jaoskonda Château-d'Eau's¹, et vabastada viiskümmend vangi, keda seal enam polnud.

Lähenedes väljakule, pidi Frédéric tahtmatult peatuma. See oli relvastatud inimesi tulvil täis. Jalaväeüksused olid hõivanud Saint-Thomas' ja Fromanteau tänava. Tohtu suur barrikaad sulges Valois' tänava. Suitsulinik, mis hõljus barrikaadi harjal, avanes pooleldi; seal oli näha jooksvaid inimesi, kes laialt žestikuleerisid ja jälle kadusid. Siis algas tulistamine püssidest uuesti. Politseijaoskonnast vastati tulistamisele, ilma et seal sees olnuks kedagi näha. Tammepuust luukidesse, mis kaitsesid aknaid, olid tehtud laskeavad; ja kogu kolmekorruseline hoone oma kahe tiivaga, veereservuaariga teisel korrusel ja väikese uksega keskel, hakkas kattuma valgete täppidega, mis tekkisid kuulidest. Kolme astmega trepp jäi tühjaks.

Frédérici lähedal keegi mees, peas punane müts, seljas kootud vammus, mille peal ta kandis padrunitaskut, tülitses oma naisega, kelle juukseid kattis poolsiidist rätik. Naine hüüdis:

«Tule ometi tagasi! Tule tagasi!»

«Jäta mind rahule!» vastas mees. «Sa võid väga hästi üks majaust passida. Kodanik, ma küsin teilt, kas nii on õige? Ma olen täitnud oma kohust alati, tuhande kaheksasaja kolmekümnendal, kolmekümne teisel, kolmekümne neljandal, kolmekümne üheksandal! Täna käib võitlus! Ja minagi pean võitlema!... Kasi minema!»

Ja portjee-emand andis lõpuks järele oma mehe ja kellegi rahvuskaartlase manitsustele, kes seisis nende lähedal. Too oli umbes neljakümneaastane mees, kelle heakohtlast nägu ehtis blond habe. Ta laadis püssi ja aina tulistas, vesteldes samal ajal Frédériciga, niisama rahulik keset mässu kui aednik oma aias. Keegi noor-

¹ Veetorn République'i väljakul.

mees, jämedast riidest põll ees, mehkeldas tema ümber, et saada tema käest sütikuid ja hakata laskma ka oma püssist, oivalisest jahipüssist, mille oli kinkinud talle «üks härra».

«Võta minu seljakotist,» ütles talle habemikust kodanlane, «ja kao minema, muidu tapavad su veel maha!»

Trummid põristasid pealetungisignaali. Kostis kime-
daid hüüdeid, kajas võidukas hurraa. Pidev lainetus
pani kõikuma rahvahulga. Frédéric, kes oli sattunud
kahe tiheda massi haardesse, ei pääsenud liikuma. Aga
muide ta oli kõigest lausa võlutud ja tal oli lõbu laialt.
Haavatud, kes maha langesid, surnud, kes lebasid maas,
ei tundunud talle tõeliste haavatute ja tõeliste surnu-
tenä. Talle näis, nagu viibiks ta teatrietendusel.

Keset lainetavat rahvamerd ilmus inimeste peade
kohal nähtavale mustas frakis vanamees, kes istus valge
hobuse seljas sametiga kaetud sadulas. Ühes käes hoidis
ta rohelist oksa, teises mingisugust paberit, ja ta vehkis
ägedalt mõlemaga. Kaotanud lõpuks lootuse, et teda
kuulda võetaks, kadus ta silmapiirilt.

Jalaväeüksus oli lahkunud ja munitsipaalkaart jäi
üksi jaoskonda kaitsma. Vapraste uljaspeade laine söös-
tis trepile. Neid langes maha, uusi tuli asemele. Ja uks,
mida kõigutati raudtala löökidega, aina kõmatas. Mu-
nitsipaalkaart ei alistunud. Siis veeretati vastu seinä
heinu täistuubitud kaless, mis lahvatas põlema kui hii-
geltõrvik. Veel kanti kiiresti kohale haokubusid, õlgi,
ankur piiritust. Tuli ronis mööda kiviseina üles. Kogu
hoone hakkas üleni suitsema nagu vulkaan, ja laiad tule-
leegid löid valju praksumisega välja üleval katusel ja
rõdu balustrite vahel. Palais-Royali teine korrus kihas
tihedalt rahvuskartlastest. Kõigist aknaist, mis olid
vastu väljakut, tulistati. Kuulid aina vingusid. Läbilas-
tud reservuaarist voolas vett, mis segunes verrega, moo-
dustades maas loike. Mehed libisesid poris, komistasid
rõivaste, kiivrite, relvade otsa. Frédéric tundis jala all
midagi pehmet. See oli näoli rentsliis lebava hallis sinelis
seersandi käsi. Juurde tuli üha uusi rahvahulki, tõrjudes
võitlejaid jaoskonna poole. Püssituli ägenes. Veinipoed
olid avatud. Aeg-ajalt mindi sinna piipu tõmbama;
joodi kann õlut, seejärel söösteti jälle võitlusse. Üks
eksinud koer ulgus. See tekitas naeru.

Frédéric vankus äkki — keegi inimene, kes oli saanud
kuuli kereesse, langes korisedes talle õlale. Sellest lasust,
mis oli võib-olla sihitud tema pihta, sattus Frédéric
raevu. Ta sööstis juba ette; siis aga üks rahvuskartlane
peatas ta:

«Pole enam mõtet! Kuningas põgenes äsja. Kui te
mind ei usu, minge vaadake ise!»

Selline kinnitus rahustas Frédéric'i. Karusselli välja-
kul näis kõik rahulik. Nantes'i loss seisis nagu alati kõr-
gena eraldi. Ja majad tema taga, Louvre'i kuppel vastas,
plkk puugalerii paremal ja lage puustusmaa, mis kulges
ebatasasena kuni tänavakauplejate müügiputkadeni —
kõik see oli nagu uppunud halli vinesse, kus eemalt kos-
tev kõmin näis nagu ühte sulavat tiheda uduga. Väljaku
teisel serval aga langes hele valgus läbi paotatud pil-
vede Tuileries' fassaadile, tuues nähtavale kõik tema
valged aknad. Triumfikaare lähedal vedeles maas hobuse
korjus. Raudvõre taga seisis viie-kuuekaupa salkades
inimesed ja vestlesid. Palee ukсед olid valla; lävel seis-
vad teenrid lasksid kõiki sisse.

Alumisel korrusel väikeses saalis olid laual valmis tas-
sid, milles oli piimaga kohvi. Mõned uudishimulikud
istusid naljatades lauda; teised jäid püsti, nende hulgas
ka üks sõiduvoorimees. Too kahmas kahe käega klaas-
nõu, mis oli peensuhkrut täis, heitis paremale ja vasa-
kule rahutu pilgu ja hakkas aplalt suhkrut sööma, pistes
nina üha sügavamale nõu sisse. All peatrepi juures kir-
jutas keegi oma nime sissekanderaamatusse. Frédéric
tundis ta selja tagant ära.

«Ohoo! Hussonnet!»

«Nojah,» vastas boheemlane. «Ma esitlen end õukon-
nale. Kas pole tore jant, mh!»

«Kui läheksime õige üles?»

Ja nad läksid Marssalite saali. Sealsete kuulsate
meeste portreed olid puutumata, välja arvatud Bugeaud'
oma, millel oli kõht läbi torgatud. Kõik nad seisis, toe-
tudes mõõgale, taustaks suurtükialus, hirmuäratavais
poosides, mis ei sobinud ühte antud olukorraga. Suur
seinakell näitas üks ja kakskümmend minutit.

Äkki kostis «Marseljees». Hussonnet ja Frédéric kal-
lutasid endid üle käsipuu. Seal oli rahvahulk. See söös-
tis trepist üles, kõigutades nagu veekeerises katmata

päid, kiivreid, punaseid mütse, tääke ja õlgu. Ta sööstis nii tormakalt, et üksikinimesed kadusid sesse kobrutavasse massi, mis üha kerkis pika kohina saatel nagu vee tõusu mõjul tulvama paisutatud jõgi vastupandamatu surve mõjul. Ülal valgus rahvas laiali, laul lakkas.

Nüüd kostis veel vaid igasuguste jalatsite müdin koos häälte kõminaga. Ohutu rahumeelne rahvamass rahuldus ringivaatamisega. Kuid aeg-ajalt mõni küünarnukk, mil oli liiga kitsas ruum, surus sisse aknaklaasi, või siis mõni vaas või statuett lendas konsoolilt põrandale. Puupaneelid naksusid surve all. Kõik näod olid punased, higi voolas neil suurte tilkadena. Hussonnet tegi sellise märkuse:

«Need kangelased ei lõhna eriti hästi!»

«Te muutute tüütuks,» vastas Frédéric.

Rahvahulga tõugatuina sattusid nad ruumi, kus lae all laotus punasest sametist baldahhiin. Selle all troonil istus musta habemega proletaarlane, särk eest lahti, näoilme vallatu ja kohtlane nagu mõnel hiina portselan-kujul. Teisigi ronis kõrgendile, et istuda tema asemele.

«On alles müüt!» ütles Hussonnet. «See ta ongi — too rahvas-suverään!»

Tugitool tõsteti käetugesidpidi üles ja kanti õõtsudes läbi kogu saali.

«Tont võtaks, kuidas ta õõtsub! Riigilaev on sattunud tormisele merele! On alles kankaan! Tõeline kankaan!»

Troon kanti akna juurde ja vilekontserdi saatel visati välja.

«Vaene vana!» ütles Hussonnet, nähes, kuidas ta kukkus aeda, kus ta kähku kätele tõsteti, et toimetada sedamaid Bastille' juurde ning seal põletada.

Siis puhkes pöörane rõõm, nagu oleks trooni asemele ilmunud tulevik täis ääretut õnne. Ja rahvas, vähem tasuhimust kui oma omandiõiguse kinnituseks, hakkas lõhki kärstama kardinaid, puruks peksma peegleid, kroonlühtrid, kandelaabreid, laudu, toole, taburette, kogu mööblit, hävitades isegi joonistusalbumeid ja käsitöökorve. Kui juba kord võit oli käes, oli vaja ka lõbut-seda. Pilades ja veiderdades mähkis pööbel end pitsi-desse ja kašmiirsallidesse. Kuldnarmaid põimiti pluuside kätiste ümber, jaanalinnusulgedega kübarad ehtisid sep-pade päid, Auleegioni ordenilintidest said vööd prosti-

tuutide piha ümber. Igaüks rahuldus oma tuju; ühed tantsisid, teised jõid. Kuninganna magamistoas võidis keegi naine oma juukseid pumatiga läikima. Vaheseina taga tagusid kaks mänguhuvilist kaarte. Hussonnet juh-tis Frédérici tähelepanu ühele, kes suitsetas oma lühikest piibunosu, toetudes küünarnukkidega rõdu barjäärile. Hullustus üha paisus, pidevalt kostis puruneva portse-lani ja kristalli klirinat, mille killud kukkudes tekitasid otsekui lõõtspilliheliseid.

Ja siis muutus märatsus üha süngemaks. Mingi rõve uudishimu kehtas tuhnima kõigis kõrvalruumides, kõi-gis panipaikades, sundis avama kõik sahtlid. Sunnitöö-lised pistsid käed printsesside voodeisse ja aelesid neil, lohutades end nõnda võimatuse pärast kuningatütteid vägistada. Teised, veel jubedamate nägudega tüübid, lonkisid vaikides lossiruumides, otsides asju, mida köl-baks varastada; kuid liiga paksult oli rahvast. Ukseavade kaudu paistis ruumide pikas anfilaadis vaid tume rahva-mass keset kullatist ja tolmutpilvi. Kõik rinnad hingel-dasid; palavus muutus üha lämmatavamaks. Kartes sel-les umbuses lämbuda, väljusid sõbrad. Ees ooteruumis riidehunniku otsas seisis liikumatuna lõbutüdruk, kuju-tades Vabaduse skulptuuri; ta oli hirmuäratav oma suurte päraniaetud silmadega.

Vaevalt olid nad tänaval astunud mõne sammu, kui neile tuli vastu rühm sineleis rahvuskaartlasi, kes, võttes peast vormimütsid ja paljastades oma veidi kiilad kol-bad, tervitasid rahvast sügava kummardusega. Nähes säärast austust, mis oli määratud neile, muutusid kalt-sudes võitjad upsakaks. Hussonnet'le ja Frédéricile oli see mõningal määral meelepärane.

Neid haaras mingi vaimustus. Nad läksid tagasi Pa-lais-Royali juurde. Fromanteau tänava ääres olid solda-tite laibad õlgedele hunnikusse laotud. Sõbrad möödusid neist rahulikult, isegi uhked sellele, et suudavad end nii hästi valitseda.

Palee oli rahvast tulvil täis. Siseõuel leegitses seitse tuleriita. Aknaist visati välja klavereid, kummuteid ja seinakelli. Tuletõrjepumbad paiskasid veejugasid kuni üles katusele. Huligaanitsejad püüdsid voolikuid mõõka-dega läbi lõigata. Frédéric keelitas üht Kõrgema Teh-nikakooli üliõpilast vahele astuma. Kuid too ei taibanud,

pealegi jättis ta päris totaka mulje. Ümberringi, mõlemas galeriis, andus veinikeldrid hõivanud pööbel kohutavale priiskamisele. Vein voolas ojadena, kastes märjaks jalad. Pätid jõid pudelipõhjadest ja räuskasid tuiگردades.

«Lähme siit minema,» ütles Hussonnet, «see rahvas ajab mind iiveldama.»

Piki kogu Orléans'i galeriid lebasid aluskottidel põrandal maas haavatud, purpurkardinad tekkideks peal; ja kvartali lihtsad kodanlasnaised tõid neile rammuleent ja pesu.

«Olgu kuidas on,» ütles Frédéric, «aga minu meelest on rahvas ülev!»

Suur vestibüül oli täis raevus pulbitsevat rahvast, kes kippus ülemistele korrustele, et viia lõpule kõige lõhkumine; trepiastmeil seisvad rahvuskartlased püüdsid neid tagasi tõrjuda. Kartmatuim neist oli laskur, kes oli paljapäi, juuksed sassis ja rihmad ta ümber rebenenud. Tema turritav särk oli rullis pükste ja pintsaku vahel, ja koos teistega kähmles ta vihaselt. Hussonnet, kel oli terav silm, tundis temas juba eemalt ära Arnoux'.

Siis läksid nad edasi Tuileries' aiani, et vabamalt hingata. Nad istusid pingile. Nad olid sel määral oimetud, et jäid nõnda mõneks minutiks suletud silmadega liikumatuks, suutmata sõnagi lausuda. Möödaminejad nende lähedal vestlesid omavahel. Orléans'i hertsoginna oli nimetatud regendiks. Kõik oli lõppenud, ja oli tunda seda rahunemise mõnu, mis järgneb kiirele lahendusele, kui äkki palee mansardide aknaile ilmusid teenrid, kes rebisid lõhki oma livreed. Ja nad viskasid need aeda vandest loobumise märgiks. Rahvas vilistas nad välja. Nad tõmbusid tagasi.

Frédérici ja Hussonnet' tähelepanu köitis suurekasvuline uljaspea, kes kõndis kiiresti puude vahel, püss õlal. Tema punast sõduripluusi hoidis keha ümber koos padrunivöö; laup nokkmütsi all oli seotud rätikuga. Ta pööras pea. See oli Dussardier. Ta sööstis sõprade embusse ja hüüdis:

«Oo, milline õnn, mu vaesed vanapoised!» Ta ei suutnud ütelda midagi muud, nii tugevasti hingeldas ta rõõmust ja väsimusest.

Juba kaks ööpäeva oli ta jalul. Ta oli ehitanud barri-

kaade Ladina kvartalis, võidelnud Rambuteau tänaval, oli päästnud kolm tragunit, oli tunginud Tuileries'sse koos Dunoyer' salgaga, seejärel tõtanud saadikutekotta, siis raekotta.

«Sealt ma nüüd tulengi. Kõik läheb hästi! Rahvas juubeldab! Töölised ja kodanlased sülelevad üksteist! Ah, kui te vaid teaksite, mida kõike ma olen näinud! Millised toredad inimesed! Kui ilus see on!»

Ja märkamata, et Frédéricil ja Hussonnet'l pole käes relva, lisas ta:

«Ma olin päris kindel, et kohtan teid siin! Ränk hetk oli! Aga tühja kah!»

Üks verepiisk veeres tal mööda põske, ja sõprade küsimusele vastas ta:

«Oh, see pole midagi! Väike täägi kriimustus!»

«Siiski oleks vaja seda ravida.»

«Äh, ma olen tugev. Sellest pole häda! Vabariik on välja kuulutatud! Nüüd hakkame õnnelikult elama! Ühed ajakirjanikud rääkisid äsja minu kuulates, et nüüd vabastatakse Poola ja Itaalia! Kuningaid ei saa enam olema! Kas mõistate? Kogu maakera saab vabaks! Kogu maailm saab vabaks!»

Ja heites silmapiirile särava pilgu, laotas ta võiduroomsa näoga käsi. Aga muldvalli mööda jõe ääres jooksis inimeste pikk rodu.

«Ah, pagan võtaks! Ma unustasin päris! Kindlused on ju alles vallutatud. Ma pean sinna minema! Hüvasti!»

Ta pöördus ümber ja hüüdis püssiga vehkides:

«Elagu vabariik!»

Palee korstnaist paiskus välja tohutu suuri musti suitsujugasid koos sädemetega. Kaugete kellade helin sarnanes hirmutatud lambakarja määgimisega. Paremal ja vasakul, kõikjal laadisid võitjad tühjaks oma relvi. Kuigi Frédéric polnud loomult sõjakas, tundis ta, kuidas lõi keema tema gallia veri. Vaimustatud rahvahulkade magnetism oli haaranud temagi. Ta hingas naudinguga sisse äikeselist õhku, millest hoovas püssirohulõhna; samal ajal aga tundis ta otse värinat tohutu suure armastuse tulvast, mingist ülevast kõikehaaravast õrnusest, nagu tuksuks tema rinnas kogu inimkonna süda.

Hussonnet lausus haigutades:

«Oleks vist nagu aeg minna elanikkonda informeerima!»

Frédéric järgnes talle tema ajalehe toimetusse Börsi väljakul ja hakkas ise koostama Troyes' ajalehe jaoks ülevaadet sündmuste kohta. Sellest sai tõeline lüürilises stiilis kirjutis, millele ta oma nime alla pani. Seejärel lõunatasid nad üheskoos restoranis. Hussonnet oli mõtlik; revolutsiooni ekstsentrilisused ületasid tema enda omad.

Kui nad pärast kohvi läksid raekotta, et kuulda uudiseid, sai loomupärane vallatus temas ülekaalu. Mägikitse kombel kargas Hussonnet üle barrikaadide ja vastas tunnimeestele patriootiliste naljadega.

Tõrvikute valgusel nägid-kuulsid nad, kuidas kuulutati välja Ajutine Valitsus. Lõpuks südaööl jõudis Frédéric puruväsinuna koju.

«Noh, kas oled rahul?» küsis ta oma teenrilt, kes aitas tal lahti riietuda.

«Jah, härra, kahtlemata! Kuid mulle ei meeldi, kui rahvas end nõnda ohjeldamatult minna laseb!»

Järgmisel päeval ärgates mõtles Frédéric Deslauriers'le. Ta tõttas tema juurde. Advokaat oli äsja ära sõitnud, olles määratud provintsi komissariks. Eelmise päeva õhtul oli ta rühkinud kuni Ledru-Rollinini¹ ja nii kaua talle kui juriidilise kooli lõpetanu peale käinud, kuni painas endale välja ametikoha ja missiooni. Muide, portjee sõnade järgi oli ta lubanud järgneval nädalal kirjutada, et teatada oma aadress.

Pärast seda läks Frédéric Marssal Rosanette'i juurde. Too võttis ta vastu okkaliselt, pahasena selle pärast, et Frédéric oli ta hüljanud. Tema vihavimm haihtus, kui noormees kinnitas, et rahu seatakse jälle jalule. Nüüd on väljas kõik vaikne, kartuseks pole mingit põhjust. Frédéric embas Rosanette'i ja too kuulutas enda vabariigi pooldajaks, nagu seda oli juba teinud Pariisi peapiiskop ja nagu seda pidid tegema imetlusväärse nobeduse ja agarusega kohtunikond, Riiginõukogu, Instituut, Prantsusmaa marssalid, Changarnier, härra de Falloux, kõik bonapartistid, kõik legitimistid ja tõhus hulk orleaniste.

¹ Ledru-Rollin (1807—1874) — vabariikliku ajalehe «Réforme» väljaandja, siseminister Ajutises Valitsuses.

Monarhia kukutamine toimus nii kiiresti, et kui toibuti esimesest jahmatusest, olid kodanlased nagu imestunud, et nad ikka veel elavad. Lühike lõpp mõnele vargale, kes kohtuta maha lasti, tundus täiesti õiglane. Terve kuu jooksul korraliti aina Lamartine'i lauset punase lipu kohta¹, «mis tegi kõigest ühe tiiru ümber Marsi välja, kuna trikoloor aga...» ja nõnda edasi; ja kõik tõmbusid tema varju alla, sest iga partei nägi tema kolmest värvist vaid enda oma ja töötas endale kõrvaldada sealt kaks teist, niipea kui tema muutub kõige tugevamaks.

Et tänavail oli võitlus lakanud, ajas kibelus ja uudishimu inimesed kodudest välja. Hooletus riietuse suhtes vähendas sotsiaalse seisundi vahesid, vihavaen muutus varjatuks, lootused kerkisid nähtavale, rahvamass oli täis leebust. Nägudel säras uhkus kättevõidetud õigusest. Valitses nagu mõne karnevali lõbusus, käituti nagu väli-leeris. Pole midagi paeluvamat, kui oli Pariis neil esimesil päevil.

Frédéric võttis Marssali käevangu ja nad läksid koos mööda tänavaid uitama. Rosanette'ile tegid nalja rosetid, mis ilutsesid kõigi nõõpaukudes, lipud, mis rippusid välja kõigist akendest, mitmevärvilised kuulutused, mis olid kleebitud müüridele. Ja aeg-ajalt viskas ta mõne mündi haavatuile määratud korjanduskarpi, mis oli välja pandud toolile kuskil keset tänavat. Siis seisatas ta karikatuuride ees, mis kujutasid Louis-Philippe'i kondiitrina, köietantsijana, koerana, kaanina. Kuid Caus-sidière'i² mehed oma mõõkade ja särpidega tegid talle veidi hirmu. Mõnikord võis näha, kuidas istutati Vabaduse puud. Härrad vaimulikud aitasid usinasti kaasa tseremooniale, õnnistasid vabariiki, ilmudes kohale kuld-tressidega ehitud alandlike teenrite saatel. Ja rahvahulk leidis, et see kõik on imekena. Kõige sagedamat vaatepilti pakkusid igasugused deputatsioonid, kes läksid raekotta mingi nõudluse või protestiga, sest iga kutseala, iga tööstusharu lootis, et valitsus teeb igaveseks lõpu nende hädadele. Mõned, tõsi küll, ilmusid kohale sel-

¹ 25. veebr. 1848 pidas Ajutise Valitsuse juht Lamartine töölismassile, kes nõudis riigilipuks punast lippu, kõne, kus ta ajaloolle viidates pidas vajalikuks säilitada trikoloor.

² Marc Caussidière (1808—1861) — Lyonist pärit joonistaja, kellest pärast veebruarirevolutsiooni sai Pariisi politsei prefekt.

lekski, et anda võimudele nõu või neid õnnitella või teha neile lihtsalt väike visiit ja vaadata, kuidas masin töötab.

Kord märtsikuu keskpaiku, kui Frédéric mingit Rosanette'i ülesannet täites läks üle Arcole'i silla Ladina kvartali poole, nägi ta marssimas tervet salka kummalisi pika habemega mehi, veidrad kübarad peas. Salga ees sammus trummi lüües neeger, kunstiateljee endine modell; ja inimene, kes kandis lehvivat lippu pealiskirjaga «Maalikunstnikud», polnud keegi muu kui Pellerin.

Ta palus märguandega Frédéric'i oodata ja ilmus viie minuti pärast uuesti. Tal oli nüüd veel aega, sest parajasti olid valitsuse jutul kiviraiujad. Pellerin läks oma kolleegidega nõudma mingi Kunstifoorumi loomist, mis oleks midagi börsi taolist, kus arutatakse esteetika-ala küsimusi; nii võiks sündida suuri kunstiteoseid, kui kõik töötajad liidavad oma vaimujõu. Peagi oleks Pariis kaunistatud hiigelmonumentidega; tema hakkaks neid dekorreerima; ta ongi juba alustanud kompositsiooni «Vabariik». Keegi tema kamraadidest tuli teda kutsuma, sest nende kannul käis kodulinnukauplejate deputatsioon.

«Milline totrus!» kostis torisev hääl rahvahulgast. «Igavene jama! Ei midagi arukat!»

See oli Regimbart. Ta ei tervitanud Frédéric'i, kuid kasutas juhust, et oma sappi välja valada.

Kodanik kulutas oma päevi tänavail lonkides, keerutas vuntse, pööritas silmi, kuulas ära ja levitas omakorda jubedaid uudiseid. Ja kõigeks oli tal ainult kaks lauset: «Olge valvsad, meid tahetakse alt tõmmata!» — või: «Kurat võtaks, meie käest röövitakse kavalusega vabariik!» Rahulolematust avaldas ta kõige puhul, eriti aga selle üle, et me pole taastanud oma looduslikke piire. Paljas Lamartine'i nimi pani teda õlgu kehitama. Tema arust ei seisnud Ledru-Rollin «oma ülesande kõrgusel», Dupont (de l'Eure'i) nimetas ta vanaks tohmaniks, Albert'i päris idioodiks, Louis Blanc'i utopistik, Blanqui'd äärmiselt ohtlikuks inimeseks; ja kui Frédéric küsis temalt, mida siis peaks tegema, vastas ta küsiija käsivart valusasti pigistades:

«Hõivama Reini, ütlen ma teile, vallutama Reini! Pagana pihta!»

Siis hakkas ta süüdistama reaktsiooni.

See oli heitnud endalt maski. Neuilly ja Suresnes'i lossil rüüstamine, Batignolles'i tulekahju, Lyoni rahutused, kõik märatsused, kõik ülekohtud — kõike seda liialdatakse nüüd; sellele lisaks tuleb Ledru-Rollini tsirkulaar¹, pangatähtede sundkorras kehtestatud kurss, kuuekümnele frangile langenud rendis, ja lõpuks suurim ülekohtus, raskeim hoop, jõleduste tipp — neljakümne viie santiimi suurune riigimaks! Ja sellele krooniks peab veel olema sotsialism! Kuigi need teooriad, niisama uued kui «kitsemäng», on neljakümne aasta vältel küllalt läbi aruteldud, nii et täidetud on terved raamatukogud, ometi nad hirmutasid kodanlasi nagu aeroliitide rahe; ja inimesed olid nõrdinud, olid täis seda vihkamist, mida tekitab iga uue idee tekkimine just sellepärast, et ta on vihkamise idee, mis hiljem loob talle kuulsust ja mille tõttu tema vaenlased seisavad alati temast madalamal, olgu ta nii keskpärane kui tahes.

Ja nõnda sai omand austusobjektiks, tõustes päris religiooni tasemele ning sulades ühte jumaluse mõistega. Rünnakud tema vastu näisid pühaduseteotusena, pea-aegu antropofaagiana. Hoolimata kõige humansest seadusandlusest, mis kunagi on olnud, hakkas jälle kummitama 1793. aasta, ja sõna «vabariik» igas silbis kostis giljotiinikirve lõgin, mis aga muide ei takistanud põlgamast sama vabariiki tema nõrkuse pärast. Prantsusmaa, olles kaotanud isanda, hakkas kisendama hirmust nagu pime, kes on jäänud ilma kepit, nagu põngerjas, kes on kaotanud silmist lapsehoidja.

Kuid kõigist prantslastest tundis suurimat hirmu härra Dambreuse. Uus asjade käik ähvardas tema rikkusi, eriti aga pettis tema kogemusi. Nii imetore süsteem, nii viisas kuningas! On see võimalik?! Maailma lõpp on lähedal! Kohe järgmisel päeval vallandas ta kolm teenrit, müüs maha oma hobused, ostis pehme kübara, et sellega tänavatele minna, kavatses isegi habeme ette kasvatada. Ja ta istus aina kodus, norutades, luges mõrudusega ajalehti, mis olid kõige vaenulikumad

¹ Ajutise Valitsuse komissaridele väljasaadetud ringkiri, kus siseminister valimistel Asutavasse Kogusse soovitas toetada «vanu vabariiklasi».

tema ideedele, ja muutus seevõrra süngeks, et isegi naljatlused Floconi piibu¹ üle ei suutnud teda enam mui-gama panna.

Eelmise valitsuse alustoena kartis ta, et rahvas mak-sab talle kätte tema Champagne'i maavaldustes, kui äkki talle sattus pihku Frédérici avaldatud jõude-vaimusün-nitis. Ta kujutles siis kohe, et tema noor sõber on nüüd mingi üpris mõjukas isik, ja kui ta ei saa talle otse kasu-lik olla, siis vähemalt võib teda kaitsta. Ja nõnda juh-tuski, et ühel hommikul ilmus Frédérici juurde härra Dambreuse Martinoni saatel.

Selle visiidi eesmärgiks, nagu ta ütles, oli Frédériciga kohtuda ja veidi vestelda. Kõike kokku võttes on ta rõõmus nende sündmuste puhul ja ta võtab kogu süda-mest omaks «meie üleva deviisi: v a b a d u s, v ö r d s u s, v e n d l u s, sest õigupoolest on ju alati oldud vabariik-lane». Kui ta endise režiimi ajal oligi hääletanud valit-suse poolt, siis lihtsalt selleks, et kiirendada vältimatut langust. Ta sai isegi ägedaks härra Guizot'st rääkides, «kes meid on ilusasti sisse vedanud — seda ei saa ju eitada!» Vastukaaluks imetles ta väga Lamartine'i, kes oli näidanud end «otse suurepärasena, minu ausõna, kui ta punase lipu puhul...».

«Jah, ma tean,» ütles Frédéric.

Seejärel kuulutas härra Dambreuse oma sümpaatiat töölistele:

«Sest lõppude lõpuks me kõik oleme enam või vähem töölisel!»

Ja ta läks oma erapooletuses selle tunnistamiseni, et Proudhon oli olnud loogiline. «Oo, üpris loogiline! Pa-gana pihta!» Ja siis hakkas ta kõrgema intelligentsiga inimesele omase ükskõiksusega kõnelema kunstinäitu-sest, kus ta oli näinud Pellerini maali. Ta leidis, et see on originaalne, õnnestunud.

Martinon toetas kõiki tema sõnu heakskiitvate mär-kustega; tema arvas samuti, et on vaja «liituda avameel-selt vabariigiga», ja ta rääkis oma isast-maaharijast, mängis talupoega, inimest rahva hulgast. Peagi jõuti jutuga Rahvuskogu valimiste ja Fortelle'i ringkonna

¹ Flocon, F. (1800—1866) — kaubandusminister Ajutises Valitsuses. Piltidel kujutati teda alati piibuga.

kandidaatide juurde. Opositsiooni kandidaadil polnud äärsse.

«Teie peaksite tema asemele astuma!» ütles härra Dambreuse.

Frédéric protesteeris selle vastu.

«Aga miks ka mitte? Sest ultrate hääled kuuluksid talle tema isiklike vaadete tõttu, tema päritolu aga kind-lustaks talle konservatiivide omad.»

«Ja võib-olla ka,» lisas pankur naeratades, «veidi minu mõju.»

Frédéric tõi vastuväiteks, et ta ei tea, kuidas asjast kinni haarata. Pole midagi lihtsamat! Tuleb vaid hankida soovitus Aube'i patriootidele ühelt pealinna klubilt. Ei piisa lihtsalt oma maailmavaate kuulutamisest, nagu seda pahatihti tehakse, vaid on vaja täie tõsidusega esi-tada oma põhimõtted.

«Tooge need mulle lugeda; ma tean, mis sobib sellele paikkonnale. Ja te võiksite, kordan seda, osutada suuri teeneid maale, meile kõigile, isegi minule.»

Säärastel aegadel peab üksteist aitama, ja kui Frédéric vajaks midagi, tema ise või tema sõbrad...

«Oo, tuhat tänu, kallid härra!»

«Aga teadagi oleksid teenused vastastikused!»

Pankur on tore mees — ausõna.

Frédéric ei suutnud end takistada tema nõuande üle järele mõtlemast; ja peagi uimastas teda midagi pea-pöörituse taolist.

Konvendi suurkujud möödusid tema vaimusilma eest. Talle tundus, et varsti lööb kumama hunnitu koit. Roo-mas, Viinis, Berliinis on ülestõus, austerlased on Veneet-siast välja kihutatud; kogu Euroopa on elevil. On tulnud tund söösta üldisse liikumisse, seda võib-olla kiirendada; ja pealegi ahvatles teda kostüüm, missugust, nagu kõneldi, deputaadid pidid kandma hakkama. Juba kujut-les ta end käänistega vestis, ümber keha kolmevärviline lai vöö; ja see kihelus, see hallutsinatsioon muutus nii tugevaks, et ta avaldās oma kujutelmad Dussardier'le.

Tubli noormehe vaimustus polnud vaibunud.

«Ilmtingimata, kindlasti! Seadke üles oma kandida-tuur!»

Siiski küsis Frédéric nõu ka Deslauriers'lt. Idiootlik opositsioon, mis kammitses komissari tema provintsis,

oli veelgi suurendanud tema liberalismi. Ta saatis seda-
maid sõbrale ägedaid ergutusi.

Kuid Frédéric vajas heakskiitu suurema arvu isikute
poolt; ja ta usaldas oma kavatsuse Rosanette'ile, kelle
juures parajasti juhtus viibima preili Vatnaz.

Too oli üks neid vallalisi pariisitare, kes igal õhtul,
kui nad on andnud oma tunnid või püüdnud müüa
mõned joonistused või üritanud avaldada kuskil oma
armetuid käsikirju, tulevad koju, seelikusaba poriga
koos, valmistavad ise oma lõunasöögi, söövad selle täiesti
üksi, ja siis, asetanud jalad jalasoojendile, unistavad hal-
vasti puhastatud klaasiga lambi valgusel armastusest,
perekonast, kodukoldest, rikkusest — kõigest sellest,
mis neil puudub. Sellepärast temagi, nagu paljud teised,
oli tervitanud revolutsioonis kättemaksu lähenemist; ja
ta hakkas sotsialismi kasuks ägedat propagandat tegema.

Proletariaadi vabastamine oli Vatnazi veendumuse
järgi võimalik ainult naise vabastamise tingimusel. Ta
nõudis naise ligipääsu kõigile ametialadele, õigust tea-
tada vallaslapse isa; ta nõudis uut seaduste koodeksit,
abielu kaotamist või vähemalt selle «reglementeerimist
arukamail aluseil». Ja siis olgu iga prantslanna kohus-
tatud abielluma prantslasega või ühe vanamehe oma
hoole alla võtma. On vaja, et ammed ja ämmaemandad
tunnistataks riigiteenijaks ning võetaks riiklikule pal-
gale. Peab loodama žürii naiste loomingu hindamiseks,
erikirjastusi naiste jaoks, asutatama polütehniline kool
naistele, moodustatama rahvuskaart naistest — ja kõik
see naiste huvides! Ja et valitsus ei tunnusta nende
õigusi, peavad nad jõuga võitma jõu. Kümme tuhat nais-
kodanikku, tublid püssid käes, suudaksid raekoja hir-
must värisema panna.

Frédérici kandidatuur tundus talle soodus tema ideede
seisukohast. Ta julgustas noormeest, osutades tema hori-
sondil terendavale kuulsusele. Rosanette'i rõõmustas, et
saadikutekojas oleks siis oma inimene.

«Ja võib-olla sulle antakse ka veel lisaks hea koht.»

Frédéric, aldis kõigile nõrkustele, oli kaasa haaratud
üldisest hullustusest. Ta kirjutas valmis kõne ja läks
seda härra Dambreuse'ile näha viima.

Kui suur värav tema järel paukudes kinni langes,
tõmmati ühe akna eest kardin veidi kõrvale. Nähtavale

ilmus keegi naine, kuid Frédéricil polnud mahti teda ära
tunda. Eestoas aga köitis tema tähelepanu pilt, Pellerini
maal, asetatud toolile, ilmselt ajutiselt.

See kujutas Vabariiki või Progressi või Tsivilisatsiooni
Jeesuse Kristuse kehastuses, kes vedurijuhina kihutab
läbi põlismetsa. Pärast minutist vaatlemist hüüatas
Frédéric:

«Milline jõledus!»

«Eks ole, mh?» ütles härra Dambreuse, kes ilmus just
sel hetkel ning arvas, et need sõnad ei käi mitte pildi
kohta, vaid puudutavad doktriini, mida see pilt ülistab.

Kohe ilmus ka Martinon. Nad läksid kabinetti. Frédé-
ric võttis juba taskust paberi, kui äkki astus sisse preili
Cécile ja lausus süütu ilmega:

«Kas tädi on siin?»

«Sa ju tead väga hästi, et ei ole,» vastas pankur. «Aga
ükskõik, olge nagu omas kodus, preili!»

«Oo, tänan! Ma lähen.»

Vaevalt oli ta väljunud, kui Martinon teeskles, nagu
otsiks ta taskurätikut.

«Ma unustasin selle palitutaskusse. Palun mind vaban-
dada!»

«Olge lahke!» ütles härra Dambreuse.

Ilmselt ei lasknud ta end petta sellest manöövrist ja
näis seda koguni soosivat. Miks? Kuid peagi naasis Mar-
tinon ja Frédéric alustas oma kõne ettelugemist. Juba
teisest leheküljest, kus viidati rahahuvide ülekaalule kui
häviväärsusele, tegi pankur grimassi. Siis edasi, puudu-
tades reforme, nõudis Frédéric vabadust kaubandusele.

«Kuidas? ... Kuid lubage!»

Frédéric ei teinud sellest vahelehuudest välja ja jät-
kas lugemist. Ta nõudis rendise pealt lõivu, progressiiv-
set lõivu, Euroopa föderatsiooni ja rahvale haridust,
kaunistele kunstidele kõige laiemat ergutust.

«Kui maa sellistele inimestele nagu Delacroix või
Hugo määraks sada tuhat franki rendist, mida halba sel-
les oleks?»

Kõne lõppes nõuannetega kõrgemaile klassidele.

«Ärge säästke midagi, oo rikkad! Muudkui andke!
Andke!»

Ta peatus ning jäi püsti seisma. Kaks kuulajat istu-
sid ega rääkinud sõnagi. Martinon ajas silmad pärani,

härja Dambreuse oli väga kahvatu. Lõpuks, varjates oma erutust hapu naeratuse taha, ütles ta:

«Teie kõne on suurepärase!»

Ja ta hakkas õhinal ülistama selle vormi, et vältida oma arvamus avaldamist sisu kohta.

Selline mürgisus täiesti ohutu noormehe poolt hirmutas teda eelkõige kui sümptoom. Martinon püüdis teda rahustada. Konservatiivide partei hakkab nüüdsest peale kindlasti revanši taotlema. Mitmeis linnades olid Ajutise Valitsuse komissarid juba minema kihutatud. Valimised on määratud alles 23. aprillile, nii et aega on. Lühidalt, härja Dambreuse ise peab oma kandidatuuri üles seadma Aube'i departemangus. Ja siitpeale ei lahkunud tema juurest enam Martinon, too sai tema sekretäriks ning ümbritses teda pojaliku hoolitsusega.

Frédéric ilmus Rosanette'i juurde, üpris rahul oma isikuga. Eest leidis ta Delmari, kes talle teatas, et ta on «lõplikult» otsustanud esineda kandidaadina valimistel Seine'i departemangus. Oma üleskutses «Rahvale», kus ta teda sinatab, hooples näitleja sellega, et «tema juba tunneb teda» ja et tema lunastuseks on ta ohverdanud enda «kunstile ristilöömiseks», nii et ta on rahva kehastus, tema ideaal. Uskudes tõepoolest, et tal on tohutu suur mõju massidele, läks ta isegi niikaugele, et kunagi hiljem pakkus end valitsuse mingisugusele büroole mingit mässu üksipäini maha suruma. Ja küsimusele, missuguseid vahendeid ta kavatseks kasutada, vastas ta nii:

«Ärge kartke! Ma lihtsalt näitan neile oma pead!»

Et talle tuska teha, teatas Frédéric omaenda kandidatuurist. Kui komejant kuulis, et tema tulevane kolleeg sihib provintsi poole, pakkus ta talle oma teenuseid ja lubas olla tema saatjaks klubides.

Nad väisasid kõiki või peaaegu kõiki klubisid, punaseid ja siniseid, raevukaid ja rahumeelseid, puritaanlikke ja sääraseid, mis olid liialt vaba käitumisega, müstilisi ja joomahimulisi, säherdusi, kus langetati surmotsuseid kuningaile, selliseid, kus paljastati kaubitsejateklassi riukaid; ja kõikjal üürnikud needsid omanikke, tööpluus tungis kallale frakile, rikkad aga plaanitsesid vandenõu vaeste vastu. Paljud nõudsid hüvitust kui ammused politsei märtrid, teised jälle anusid raha, et

lasta käiku mõni leiutis; või siis esitati falansteeride plaane, kantonaalsete turgude projekte, ühiskondliku hüvangu süsteeme. Aeg-ajalt helkis siin-seal mõni vaimusähvatus keset neid totruse pilvi, kajasid mõned teravad hüüatused, ootamatud kui poripritsmed, sõimu kujul sõnastati mingit õigust, ja ilukõne õisi võis kuulda matismühaka suust, kelle mõõga kanderihm rippus üle rinna, mida ei katnud särk. Vahel tuli nähtavale ka mõni härrasmees, aristokraat, kes käitus alandlikult, püüdis kõnelda lihtrahva keelt ja oli jätnud pesemata käed, et need näiksid pahklikud. Mõni patrioot tundis ta ära, kõige vooruslikumad hakkasid teda hurjutama; ja ta lahkus, hing raevu täis. Et ilmutada tervet mõistust, oli vaja kogu aeg maha teha advokaate ja kasutada nii sageli kui võimalik väljendeid ja sõnu nagu «kanda oma kivi ehitisse», «sotsiaalne probleem», «töökoda».

Delmar ei lasknud mööda juhust sõna võtta; ja kui tal polnud enam midagi ütelda, oli tal päästevahendiks panna üks käsi puusa, teine pista vesti vahele, pöörata end järsult profiili, et nõnda oma pea hästi nähtavale seada. Siis kajas tugev aplaus, ja saali sügavuses plaksutas preili Vatnaz.

Hoolimata sellest, et oraatorid olid nõrgad, ei riskinud Frédéric esineda. Kõik need inimesed tundusid talle liiga ebakultuursed või liiga vaenulikud.

Kuid luurekäigule läks Dussardier ja teatas talle kord, et Saint-Jacques'i tänavas on olemas klubi, mis kannab nime «Mõistuse Klubi». Selline nimi andis häid lootusi. Pealegi lubas ta kutsuda sinna sõpru.

Ta tõi kohale need, kes olid olnud külalised tema punsiõhtul: raamatupidaja, veinikaubanduse agent, arhitekt, Pelleri oli tulnud, ja oodata võis ka veel Hussionnet'd. Kõnniteel välisukse ees seisis Regimbart koos kahe indiviidiga, kellest üks oli tema ustav Compain, lüheldane jässakas rõugearmiline mees, silmad punased, teine aga midagi ahv-neegri taolist, erakordselt karvane olend, kellest Dussardier teadis vaid, et ta on «patrioot Barcelonast».

Nad läksid läbi kitsa vahekäigu; siis juhatati nad suurde ruumi, mis ilmselt oli tisleritöökoda ja mille hiljaaegu remonditud seinad lõhnašid alles krohvi järele. Neli paralleelselt seinale riputatud õlilampi valasid eba-

hubast valgust. Ruumi sügavuses kõrgendil seisis büropult, millel oli kelluke; puldi all asetses laud, mis kujutas tribüüni; ja mõlemal pool sellest kaks madalamat lauda sekretärade jaoks. Kuulajaskond, kes täitis pinke, koosnes äpardunud maalikunstnikest, koolide järelevaatajaist, literaatidest, kelle teoseid ei kirjastatud. Terve rea võidunud kraedega palitute hulgas võis siin-seal näha naistekübarat või töökitlit. Saali kaugem osa oli isegi täis töölisi, kes kahtlemata olid tulnud siia jõudeoleku tõttu või keda olid kohale toonud kõnemehed, et plaksutajad oleksid omast käest.

Frédéric valis endale istekoha Dussardier' ja Regimbart'i vahel, kes, olles vaevalt istet võtnud, pani kaks kätt jalutuskepile, asetas lõua kätele ja sulges silmad, samal ajal kui saali teises otsas Delmar püsti seistes paistis üle kõigi koosolijate.

Juhataja kohale puldi taha ilmus Sénécal.

Heakohtlane komii oli arvanud, et selline üllatus on Frédéricile meelepärane. See aga pahandas teda.

Rahvahulk osutas oma eesistujale suurt aupaklikkust. Sénécal oli neid mehi, kes 25. veebruaril nõudis viivitamatut töö organiseerimist; järgmisel päeval Prados kutsumus ta üles raekoda ründama; ja et nüüd iga isik järgis mõnd eeskujut, üks kopeeris Saint-Justi, teine Dantoni, kolmas Marat'd, püüdis Sénécal sarnaneda Blanqui'ga, kes matkis Robespierre'i. Tema mustad kindad ja püstjuuksed andsid talle karmi ilme, mis sobis imehästi olukorraga.

Ta avas koosoleku, lugedes ette Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni, nagu see oli saanud üldiseks tavaks. Seejärel alustas kellegi võimas hääle Béranger' «Rahva mälestust».

Kostis teisi hääli:

«Ei! Ei! Mitte seda!»

««Nokkmütsi!»» röökisid saali kaugemast otsast patrioodid.

Ja nad hakkasid kooris laulma päevakajalist laulu:

Kübarad peast nokkmütsi ees,
põlvili maha tööliste ees!

Eesistuja ainsa sõna peale vakatas auditoorium. Üks sekretäridest tuhnis saabunud kirjade pakis.

«Grupp noori inimesi teatab, et nad põletavad igal õhtul Panthéoni ees ühe «Assemblée nationale'i» numbri ja leutsuvad üles kõiki patrioote nende eeskuju järgima.»

«Braavo! Vastu võetud!» vastas rahvahulk.

«Kodanik Jean-Jacques Langreneux, tüpograaf Dauphine'i tänavast, avaldab soovi, et püstitataks mälestussammas termidoori märtreile¹.»

«Michel-Evariste-Népomucène Vincent, endine õpetaja, esineb mõtteavaldusega, et Euroopa demokraatia võtaks omaks ühise keele. Võiks kasutada mõnd surnud keelt, nagu näiteks ladina keelt täiustatud kujul.»

«Ei! Mitte ladina keelt!» hüüdis arhitekt.

«Miks?» küsis keegi pedagoog.

Ja need kaks härrat alustasid diskussiooni, millesse teisedki sekkusid, kusjuures igaüks püüdis hiilata. Peagi muutus nii igavaks, et paljud lahkusid.

Siis aga palus sõna keegi väike vanamees, kel oli hämmastavalt kõrge laup ja ninal rohelised prillid, ja teatas, et tal on avaldada midagi pakilist.

See oli märgukiri maksude jaotuse kohta. Arvud aina voolasid, ja neil polnud näha lõppu! Rahva kärsitus avaldus algul pominas ja jutukõminas. Miski ei häirinud kõnelejat. Siis hakati vilistama, kostis vilekoor. Sénécal noomis publikut. Kõneleja jätkas nagu üleskeeratud masin. Tema peatamiseks tuli tal küünarnukist kinni võtta. Kena mehike oleks nagu unest ärkanud, ja tõstes rahulikult prillid, ütles ta:

«Andestage, kodanikud! Andestage! Ma astun kõrvale! Palun tuhat korda vabandust!»

Selle esineja nurjumine viis Frédérici segadusse. Tasakus oli tal valmiskirjutatud kõne, kuid improviseeringul oleks suurem mõju.

Lõpuks teatas eesistuja, et tuleb asuda kõige tähtsama ürituse, nimelt valimiste küsimuse juurde. Pikki vabariiklikke nimekirju ei hakatud arutama. Ent «Mõistuse Klubil» oli nagu igal teiselgi õigus koostada oma nimistu — «ärgu pangu seda pahaks härrased pašad raekojust» —, ja kodanikud, kes taotlesid rahva volitust, võisid esitada enda kohta vajalikud andmed.

¹ Mõeldakse jakobiinliku diktatuuri juhte, kes kukutati 1794. a. 9-ndal termidooril ja hukati seejärel giljotiinil.

«Noh, hakake pihta!» ütles Dussardier.

Keegi preestrikuues reipaimeline kräsupea tõstis juba käe. Ta teatas ebaselge pominaga, et tema nimi on Ducretot, et ta on nii preester kui ka agronoom, teadusliku töö «Väetistest» autor. Tal soovitati pöörduda aiapidajate organisatsiooni poole.

Seejärel tõusis tribüünile tööpluusis patrioot. Too oli mees lihtrahva hulgast, laiade õlgade, väga leebe priske näo ja pikkade mustade juustega. Ta heitis üle koosoleku peaaegu ihara pilgu, lõi pea selga ja alustas viimaks käsi laiutades:

«Te lükkasite tagasi Ducretot, oo mu vennad! Ja tegite hästi. Kuid see polnud mitte uskmatuses, sest me kõik oleme usklikud.»

Paljud kuulasid teda ammuli sui, ekstaatilistes poosides, usuvendade ilmega.

«Ka ei teinud te seda sellepärast, et ta on preester, sest meie oleme saanud preestrid! Tööline on preester, nagu seda oli sotsialismi rajaja, meie kõigi õpetaja Jeesus Kristus.»

Kõneleja sõnade järgi oli saabunud hetk jumalariigi asutamiseks. Evangeelium juhatab otsemat teed 1789. aasta juurde! Pärast orjuse kaotamist kaob ka proletariaat. Seljataha on jäänud vihavaenu ajastu, algab armastuse ajastu.

«Kristlus on uue ehituse alusmüür ja võti...»

«Kas te pilkate meid või?» hüüdis veinikaubanduse agent. «Kust sihuke papp on välja tulnud?!»

Säärane vahelesegamine põhjustas suure pahameele tormi. Peaaegu kõik tõusid pinkidele püsti, sirutasid välja rusikas käed ning röökisid vihaselt: «Jumalasalgaja! Aristokraat! Lurjus!» — samal ajal kui eesistuja kell katkestamatult kõlises ja üha valjemini kostsid hüüded: «Korrale! Korrale!» Ent kartmatuna, pealegi toetatuna «kolme tassi kohviga», mis ta oli rüübanud enne siiatulekut, kähmles patrioot enesekaitseks.

«Kuidas! Mina — aristokraat? Mis te nüüd!»

Kui talle lõpuks anti luba seletuseks, avaldas ta, et rahulikku elu ei tule iialgi, kuni on olemas preestrid, ja et äsja kõneldi siin säästude tegemisest, siis oleks kõige õigem kaotada kirikud, pühad annikarbid ja lõpuks kõik usutalitused.

Keegi heitis talle ette, et ta läheb liiga kaugemale.

«Jah! Ma lähen kaugemale! Aga kui laev on sattunud teieni kätte...»

Selle võrdluse lõppu ära ootamata vastas talle keegi teine:

«Olen nõus! Kuid see on niisama hea kui lõhkuda üheainsa hoobiga, nagu müürsepp, kel pole aru peas...»

«Te teotate müürseppi!» röökis keegi kodanik, ise üleni krohvipritside täis.

Ja arvates visalt, et temale oli heidetud väljakutse, paiskas ta sajatusi, üritas kaklust, haaras oma pingist kinni. Kulus kolm meest, et ta välja talutada.

Samal ajal oli tööline ikka alles tribüünil. Mõlemad sekretärid keelitasid teda maha astuma. Ta avaldas protesti sellise seadusliku õiguse rikkumise vastu.

«Te ei saa mind takistada hüüdmast: «Igavene armastus meie kallile Prantsusmaale! Igavene armastus samuti vabariigile!»

«Kodanikud!» ütles Compain. «Kodanikud!»

Ja saavutanud veidi vaikust, korrates üha sõna «kodanikud», toetas ta kõnepuldile oma punased käed, mis sarnanesid kahe kõndiga, kallutas end kogu kehaga ettepoole ja pilgutades silmi ütles:

«Ma arvan, et tuleks anda hoopis laiem levik vasikapeale.»

Kõik jäid vait, arvates, et nad olid kuulnud valesti.

«Jah! Vasikapeale!»

Kostis kolmesaja inimese üheaegne naerurõkatus. Lagi vappus. Kõigi nende naerust kõverdunud nägude ees tõmbus Compain tagasi. Ta jätkas vihases toonis:

«Kuidas! Kas te siis ei tea, mis on vasikapea?»

Tekkis märatsus, lausa hullus. Naerjad surusid käsi vastu külgi. Mõned isegi kukkusid põrandale maha, pinkide alla. Compain ei pidanud enam vastu, läks tagasi Regimbart'i juurde ja tahtis ta endaga kaasa viia.

«Ei, ma jään lõpuni!» ütles Kodanik.

Selle vastuse järel oli Frédérici otsus kindel; ja samal ajal kui ta otsis paremalt ja vasakult sõpru, kes võiksid teda toetada, märkas ta äkki enda ees tribüünil Pellerini. Kunstnik pöördus ülalt alla tema ja rahvahulga poole.

«Ma tahaksin siiski teada, kus on kogu ürituses kunstiala esindaja? Mina maalisin ühe pildi...»

«Pilte pole meil vaja!» lausus jõhkralt kõhetu inimene, kelle sarnad olid kaetud punaste laikudega.

Pellerin sattus raevu tema katkestamise pärast.

Kõhetu mees aga jätkas traagilise tooniga:

«Kas poleks valitsus pidanud juba dekreediga kaotama prostitutsiooni ja viletsuse?»

Ja võitnud nende sõnadega sedamaid rahva poolehoidu, hakkas ta ägedalt hurjutama suurte linnade rikutust.

«Häbi ja teotus! Peaks kinni nabima kõik buržuaad, kui nad väljuvad «Kuldmajast», ja neile näkku sülitama! Kui valitsus vähemalt ei soosiks kõlvatust! Kuid linnatoll käitub ebasüüdsalt meie tütarde ja meie õdedega...!»

Üks hääl hüüdis eemalt:

«Vaata kus nali!»

«Välja siit!»

«Meilt nõutakse makse, et ülal pidada kombelõtvust! Nii näiteks näitlejate suured palgad...»

«Palun sõna!» hüüdis Delmar.

Ta kargas tribüünile, tõukas kõik kõrvale, võttis oma poosi, ja kuulutades, et põlastab sääraseid labaseid süüdistusi, hakkas pikalt-laialt seletama, missugust kultuurimissiooni täidab näitleja. Et teater on rahvahariduse kolle, hääletab tema teatri reformi poolt: ja kõigepealt — ärgu olgu enam direktsiooni, ärgu olgu privileege!

«Jah, ei mingisuguseid!»

Näitleja mäng küttis rahvahulga kuumaks ja läbisegi lendas aina lammutavaid ettepanekuid.

«Maha akadeemiad! Maha Instituut!»

«Maha missioonid!»

«Maha küpsuseksamid!»

«Maha teaduslikud kraadid!»

«Säilitame need,» ütles Sénécal, «kuid määratagu neid üldise hääletusega, rahva poolt, kes on ainuke tõeline kohtunik!»

Kõige olulisem müide pole see. Eelkõige on vaja viia rikkad kõigi teistega võrdsele tasemele! Ja ta kujutas, kuidas nad oma kullatud lagede all anduvad roimadele, samal ajal kui vaesed, vääneldes näljast oma katuse-

kambreis, harrastavad kõiki voorusi. Aplaus muutus nii tugevaks, et ta katkestas oma kõne. Mõne minuti vältel seisis ta langetatud laugudega, pea kuklas, ja teda nagu äratas kogu see raev, mille ta oli äratanud.

Siis hakkas ta uuesti kõnelema dogmaatilises toonis, lausetega, mis olid käskivad kui seadused. Riik peab võtma üle pangad ja kindlustusseltsid. Pärimisõigus tuleb kaotada. Loodagu ühiskondlik fond töötajate jaoks. Tulevikus võetakse tarvitusele veel palju kasulikke abinõusid. Esialgu piisab neist. Ja tulles tagasi valimiste juurde, lausus ta:

«Me vajame puhtaid kodanikke, täiesti uusi inimesi! Kas keegi soovib end esitleda?»

Frédéric tõusis. Kostis heakskiidumõmin, mida tekitasid tema sõbrad. Kuid Sénécal, manades näole Fouquier-Tinville'i¹ ilme, hakkas teda küsitlema: kuidas on tema nimi, eesnimi, möödunud elukäik, praegused eluviisid.

Frédéric vastas talle üldjoontes ning hammustas huuli. Sénécal küsis, kas kellelgi on vastuväiteid selle kandidatuuri puhul.

«Ei! Ei!»

Kuid temal endal oli. Kõik ajasid kaelad õieli, kikitasid kõrvu. Kodanik kandidaat oli jätnud andmata teatava summa, mille ta oli lubanud ühe demokraatliku ürituse heaks, nimelt ajalehe asutamiseks. Peale selle, kuigi talle oli ette teatatud, ei ilmunud ta 22. veebruaril kogunemispäika Panthéoni väljakule.

«Võin vanduda, ta oli Tuileries's!» hüüdis Dussardier.

«Kas te võite vanduda, et nägite teda Panthéoni juures?»

Dussardier langetas pea. Frédéric vaikis. Pahased sõbrad vaatasid rahutusega tema poole.

«Kas te vähemalt tunnete mõnd patriooti,» jätkas Sénécal, «kes võib vastutada teie vaadete eest?»

«Mina vastutan!» ütles Dussardier.

«Oo! See pole piisav! Keegi teine!»

Frédéric vaatas Pellerini poole. Kunstnik vastas talle ohtrate žestidega, mis tähendasid:

«Oh, kulla sõber, nad ju hülgasid mu! Kurat võtaks! Mida te siis tahate?»

¹ Fouquier-Tinville — ühiskondlik süüdistaja jakobiinide diktatuuri ajal.

Siis müksas Frédéric küünarnukiga Regimbart'i.

«Jah, tõsi küll! On aeg! Ma lähen!»

Ja Regimbart tõusis estraadile. Osutades seejärel hispaanlasele, kes talle oli järgnenud, ütles ta:

«Lubage mul, kodanikud, esitleda teile patriooti Barcelonast.»

Patrioot tegi sügava kummarduse, pööritas nagu automaat oma hõbedaläikelisi silmi, pani käe südamele ning alustas:

«*Ciudadanos! mucho aprecio el honor que me dispensais, y si grande es vuestra bondad mayor es vuestro atencion.*»¹

«Palun sõna!» hüüdis Frédéric.

«*Desde que se proclamo la constitucion de Cádiz, ese pacto fundamental de las libertades españolas, hasta la ultima revolucion, nuestra patria cuenta numerosos y heroicos martires.*»²

Frédéric tahtis veel kord sundida publikut end ära kuulama:

«Kuid, kodanikud...!»

Hispaanlane jätkas:

«*El martes proximo tendra lugar en la iglesia de la Magdalena un servicio funebre.*»³

«See on ju lõppude lõpuks mõttetu! Keegi ei saa aru!»

See märkus ajas rahvahulga vihale.

«Välja uksest! Välja!»

«Kes? Mina?» küsis Frédéric.

«Just teie!» lausus Sénecal majesteetlikult. «Lahkuge!»

Frédéric tõusis ja läks minema. Teda saatis ibeerlase hääl:

«*Y todos los Españoles descarian ver alli reunidas las deputaciones de los clubs y de la milicia nacional. Une oracion funebre, en honor de la libertad española y del mundo entero, sera pronunciada por un miembro del*

¹ Kodanikud! Ma hindan väga au, mida te mulle osutate, suur on teie headus ja veel suurem on teie tähelepanu. (Hisp. k.)

² Sest ajast kui kuulutati välja konstitutsioon Cádizis, see Hispaania vabaduse põhileping, on meie kodumaal kuini viimase revolutsioonini olnud arvukaid märtreid. (Hisp. k.)

³ Järgmisel teisipäeval toimub Magdaleena kirikus nende hingepalve. (Hisp. k.)

clero de Paris en la sala Bonne-Nouvelle. Honor al pueblo frances, que llamaria yo el primero pueblo del mundo, sino fuese ciudadano de otra nacion!»¹

«Aristokraadinäru!» hüüdis vihaselt mingisugune pätt, näidates rusikat Frédéricile, kes nõrdinuna ruumist välja sööstis.

Frédéric tegi endale etteheiteid oma innustumuse pärast, mõtlemata sellele, et tema vastu esitatud süüdistused olid ju lõppude lõpuks õiged. Milline fataalne idee oli tal seada üles oma kandidatuur! Kuid millised eeslid, millised kretiinid! Ta võrdles end nende inimestega ja leevendas nende rumalusele mõeldes oma uhkustundele löödud haava.

Siis tundis ta vajadust Rosanette'i näha. Pärast kõiki neid inetusi ja kogu seda ülespuhutust oleks selle armsa olendi selts talle lausa puhkuseks. Rosanette teadis, et ta pidi sel õhtul esinema klubis. Ometi kui Frédéric sisse astus, ei küsinud ta isegi temalt midagi.

Rosanette istus kamina ääres ja harutas lahti kleidi voodrit. Säherdune toiming oli noormehele üllatuseks.

«Tohoh! Mida sa siin teed?»

«Sa ju näed,» vastas Rosanette kuival. «Kortsin oma vanu räbalaid! Niisugune on sinu vabariik!»

«Miks minu vabariik?»

«Või ehk minu oma?»

Ja ta hakkas Frédéricile süüks panema kõike seda, mis oli toimunud Prantsusmaal kahe viimase kuu vältel. Ta süüdistas teda revolutsiooni tegemises, selles, et tema tõttu on inimesed laostunud, et rikkad lahkuvad Pariisist ja et temal tuleb kunagi hiljem surra hospitalis.

«Sinu rendise juures on sul hea kõigest sellest oma lõbuks rääkida! Aga muide, kui nõnda edasi läheb, pole sul enam kauaks neid tulusid.»

«Täiesti võimalik,» ütles Frédéric. «Neid, kes on kõige andunud ideele, pole kunagi mõistetud; ja kui poleks oma südametunnistuse häält, siis lojused, kellega tuleb

¹ Kõik hispaanlased lähevad sinna, olles liitunud klubide ja rahvamiilitsa deputatsioonidega. Mälestamiskõne Hispaania ja kogu maailma vabaduse auks peab üks Pariisi kleeeruse liige Bonne-Nouvelle'i saalis. Au prantsuse rahvale, keda ma nimetan esimeseks rahvaks maailmas, kuigi ma olen teise natsiooni kodanik! (Hisp. k.)

kokku puutuda, võtaksid igasuguse isu enesesalgamiseks!»

Rosanette vaatas talle otsa, kulmud kipras.

«Ahah? Mis? Mis enesesalgamine? Härrat, nagu näib, on tabanud ebaedu. Seda parem! See õpetab sind patriootlikke annetusi tegema. Oo, ära valeta! Ma tean, et sa andsid neile kolmsada franki, sest ta on ju ülalpeetav, see sinu vabariik! Eks lõbutse siis temaga, kulla mees!»

Selle totruse laviini all sattus Frédéric ühest pettumusest teise, veel rängemasse.

Ta tõmbus tagasi ruumi teise äärde. Rosanette tuli tema juurde.

«Sa mõtle natuke järele! Igal maal peab samuti kui igas koduski olema peremees, muidu püüab igaüks vahelt sulida. Kõigepealt teab kogu maailm, et Ledru-Rollin on üleni võlgades! Mis aga puutub Lamartine'i, siis mida sinu arvates taipab poeet poliitikast? Aa! Sa võid ju kehitada õlgu ja arvata, et oled targem teistest, kuid siiski see on tõsi! Aga sina ju norid alati iga tühja asja kallal, sinuga ei saa sõnagi rääkida! Võtame näiteks Fournier-Fontaine'i, kellele kuuluvad uhked kauplused Saint-Rochi juures. Kas tead, kui suured on tema puudujäägid? Kaheksasada tuhat franki! Ja Gomer, pakkija üle tänaval, samuti vabariiklane, oli peksnud tuletangid puruks vastu oma naise pead ja oli joonud nii oht-rasti absinti, et teda tahetakse paigutada raviautusse. Vaat missugused nad on puha, need vabariiklased! Vabariik — ainult veerand sellest! Jah! Võid pealegi sellega kelkida!»

Frédéric läks minema. Selle prostituudi tobedus, mis end äkki paljastas säärares pööbellikus keeles, sisendas talle tülgaust. Ta tundis isegi, et oli muutunud jälle pisut patrioodiks.

Rosanette'i tusk aina kasvas. Preili Vatnaz vihastas teda oma entusiasmiga. Uskudes oma missiooni, tavatses ta täis ägedust pikalt-laialt sõnu teha, õpetusi jagada; ja et ta neis asjus oli tugevam oma sõbratarist, külvas ta selle üle argumentidega.

Kord ilmus ta üpris nõrdinuna Hussonnet' üle, kes äsja oli lubanud endale koerustükke naiste klubis. Rosanette kiitis säärase käitumise heaks; teatas koguni, et paneb ise meeste riided selga ja läheb «ütleb neile kõigile tõtt

nätku ja piitsutab nad läbi». Samal hetkel astus sisse Frédéric.

«Sa ju saadad mind, eks?»

Ja hoolimata noormehe juuresolekust läksid naised tülili, üks mängides kodanlikku daami, teine filosoofi.

Rosanette'i vaadete järgi on naised loodud ainuüksi armastuse jaoks või laste kasvatamiseks, koduseks majapidamiseks.

Preili Vatnazi arvates jälle pidi naisel olema täita oma osa riigis. Muiste gallia naised tegelesid seadusandlusega, anglosaksi naised samuti; huroonide¹ abikaasad kuulusid suguharu nõukogusse. Tsivilisatsioonitöö on ühisüritus. Kõik naised peavad sellele kaasa aitama; egoismi peab lõpuks asendama vendlus, individualismi ühistegevus, väikemaapidamist suur ühismaaviljelus.

«Ega midagi, nüüd oled sa äkki asjatundja isegi põllumajanduses!»

«Miks mitte? Pealegi kui asi puutub inimkonnasse, tema tulevikku!»

«Hoolitse parem enda oma eest!»

«See juba on minu asi!»

Nad läksid riidu. Frédéric astus vahele. Vatnaz ägestus ja jõudis isegi selleni, et hakkas toetama kommunismi.

«Missugune jama!» ütles Rosanette. «Kas see siis võib kunagi teostuda?»

Vatnaz tõi tõendiks esseenlased², määri vennad, Paraguai jesuiidid, Pingonide perekonna Thiers'i lähedal Auvergne'is. Ja et ta aina žestikuleeris, takerdus tema uurikett brelokipuntras väikese rippuva kuldlamba taha.

Äkki kahvatas Rosanette hirmsasti.

Preili Vatnaz jätkas oma ripatsi lahtipäästmist.

«Ära näe nii palju vaeva,» ütles Rosanette, «nüüd tean ma sinu poliitilisi vaateid.»

«Mis?» küsis Vatnaz, punastades nagu süütu neitsi.

«Oo! Küll sa mõistad mind!»

Frédéric ei taibanud. Ilmselt oli nende vahele kerkinud mingi tähtsam ning intiimsem asi kui sotsialism.

¹ Huroonid — indiaani suguharu Põhja-Ameerikas.

² Esseenlased — juutide sekt, tekkinud II saj. e. m. a.; nende õpetus on lähedane esimeste kristlaste õpetusele.

«Ja kui see olekski nii,» vastas Vatnaz end kartmatult sirgu ajades. «See on üks laenatud asi, mu armas. Võlg võla vastu!»

«Jumala eest! Mina ei eita oma võlgu! Mõne tuhande frangi eest — kah asi! Mina vähemalt laenan; ma ei varasta kedagi!»

Preili Vatnaz naeris sunnitult.

«Oh, ma võin oma käe tulle pista!»

«Ettevaatust! Ta on sul küllalt kuiv ja kõhetu, läheb veel põlema.»

Vanapiiga tõstis parema käe ja hoidis seda üsna Rosanette'i näo ees:

«Kuid on olemas sinu sõpru, kes leiavad, et ta on üsna meelepärane.»

«Küllap vist andaluuslastele? Kastanjettide asemel!»

«Närakas!»

Marssal Rosanette tegi sügava kummarduse.

«Nii et ei olda enam hurmav!»

Preili Vatnaz ei vastanud midagi. Tema oimudele tekkisid higipiisad. Tema silmad puurisid vaipa. Ta hingeldas. Lõpuks sööstis ta ukse juurde, paiskas selle tormakalt lahti ja hüüdis:

«Head aega! Te saate veel minust kuulda!»

«Head kordaminekut!» ütles Rosanette.

Pingutus, millega ta end oli valitsenud, murdis tema jõu. Ta langes diivanile, üleni värisedes, pomisedes sajatusi, valades pisaraid. Kas tõesti vaevas teda nõnda Vatnazi ähvardus? Aga ei! Selle üle ta vaid naerab! Küllap too on talle ehk veel rahagi võlgu? Asi seisab kuldambas, kingituses. Ja läbi nutu lipsas tal suust Delmari nimi. Niisiis ta armastab toda komejanti!

«Aga milleks tal siis mind vaja oli?» küsis Frédéric endalt. «Milleks tulin ma jälle tema juurde? Kes sunnib teda mind endal pidama? Mis mõte on kõigel sellel?»

Rosanette'i tasased nuuksed kestsid edasi. Ta lamas endiselt diivani serval küljeli, käed parema põse all, ja näis nii hapra olendina, nii ebateadlik ja äravaevatud, et Frédéric astus tema juurde ning suudles teda õrnalt laubale.

Siis kinnitas naine, et armastab teda. Vürst oli hiljuti ära sõitnud, nemad saavad vabaks. Kuid käesoleval hetkel on ta... kitsikuses. «Sa ise nägid mõni päev tagasi,

kuidas ma kasutasin oma vanu voodreid.» Sõidukeid nüüd enam pole! Ja see pole kõik. Mööblikaupmees ähvardas tagasi võtta magamistoa ja suure salongi mööbli. Ta lihtsalt ei tea, mida teha.

Frédéricil oli isu vastata: «Ära tee endale muret, ma tasun selle!» Kuid see daamike võis ju valetada. Kogemused olid teda õpetanud. Ta piirdus lihtsalt lohutusõnadega.

Rosanette'i kartused polnud asjatud: tuli tagasi anda mööbel ja välja kolida ilusast korterist Drouot' tänavas. Ta üüris uue Poissonnière'i puiesteel viiendal korrusel. Haruldased esemed tema endisest buduaarist olid piisavad, et anda kolmele toale üpris kokeitne ilme. Akendele riputati ette hiina rulood, rõdule seati varikatus, võorastetuppa hangiti juhuostu teel alles üsna uus vaip ja roosa siidiga kaetud pufid. Nende ostude puhul aitas Frédéric tõhusalt kaasa. Ta tundis rõõmu nagu värske abielumees, kel lõpuks on oma maja, oma naine. Talle meeldis seal väga ja ta veetis seal peaaegu kõik ööd.

Ühel hommikul, kui ta väljus eesttoast, märkas ta neljanda korruse trepil üles tuleva rahvuskaartlase kiivrit. Kuhu see siis läheb? Frédéric jäi ootama. Mees tõusis üha kõrgemale, pea veidi langetatud. Siis vaatas ta äkki üles. See oli isand Arnoux. Pilt oli selge. Nad mõlemad punastasid ühel ajal, tundes ühteviisi piinlikkust.

Arnoux leidis esimesena väljapääsu hämmeldusest.

«Tal on ju nüüd parem, eks?» küsis ta, nagu olnuks Rosanette haige, tema aga oli tulnud siia daami tervise järele pärima.

Frédéric kasutas ära selle sissejuhatuse.

«Jah, seda küll! Nii ütles vähemalt tema toatüdruk,» vastas Frédéric, tahtes mõista anda, et teda ei võetud vastu.

Nad jäid nüüd silm silma vastu seisma, mõlemad kõhklevad, ning uurisid teineteist. Küsimus oli selles, kumb neist ei lähe ära. Seegi kord leidis väljapääsu Arnoux.

«Mis siis ikka! Ma tulen hiljem tagasi! Kuhu te kavatsete minna? Ma saadan teid!»

Ja kui nad olid tänaval, vestles ta niisama loomulikult nagu tavaliselt. Ilmselt polnud ta loomult sugugi kiivas, või ta oli liiga heasüdamlik, et vihastuda.

Pealegi oli ta hõivatud isamaa asjadest. Nüüd ei võtnud ta enam mundrit seljast. 29-ndal märtsil oli ta kaitsnud ajalehe «Presse» toimetust. Kui rahvahulk tungis saadikutekotta, paistis ta silma vahvuse poolest ja sai kutse banketile, mis oli korraldatud Amiens'i rahvuskardi auks.

Hussonnet, kes alati temaga koos valvekorras oli, kasutas rohkem kui keegi teine tema joogipudelit ja sigareid. Ent loomult lugupidamatu, tavatses ta talle aina vastu vaielda, kirudes dekreetide puudulikku stiili, nõupidamisi Luxembourg'i lossis; mõnitas vesuuvlan-nasid¹, tiroollasi — kõike kuni põllumajanduse rek-laamvankrini, mida härgade asemel vedasid hobused ja eskortisid inetud tüdrukud. Arnoux vastupidi kaitses võimuorganeid ja unistas parteide ühtesulamisest. Samal ajal aga tema äriasjad võtsid halva pöörde. See ei teinud talle eriti muret.

Frédérici ja Marssali vahekord ei kurvastanud teda sugugi, sest see avastus andis talle õiguse (tema südame-tunnistuse järgi) loobuda elatusrahast, mida ta pärast vürsti lahkumist oli oma sõbratarile jälle maksma hakanud. Ta tõi põhjenduseks oma kitsiku olukorra, halises palju, ja Rosanette oli armuline. Siis hakkas härra Arnoux end pidama tõeliseks armastatuks, see aga ülendas teda tema enda silmis, nagu noorendas teda. Ta ei kahelnud selles, et Frédéric peab Marssalit ülal, ta kujutles, et «mängib toredat farssi», hakkas isegi var-jama oma suhteid selle naisega ja jättis noormehele vaba tegevusvälja, kui nad kohtusid.

See jagamine solvas Frédéric'i; ja võistleja armastus-väärsused tundusid talle juba liiga pikale veninud pilamisena. Kuid tüllimineku puhul temaga oleks talt võetud igasugune võimalus tagasi pääseda tolle teise juurde, ja pealegi oli ainuke viis Arnoux' kaudu tema st midagi kuulda saada. Fajansikaupmees, kas järgides oma tava või ehk ka kavala tagamõttega, mainis vestlustes meelsasti oma naist; ta küsis isegi, miks Frédéric ei tule enam teda vaatama.

Frédéric, ammendanud kõik ettekäänded, kinnitas, et

¹ Nii nimetati kahtlaste kommetega naisi, kes 1848. a. naiste püüdluste ettekäändel asutasid klubi, mille istungid olid üpris kaugel poliitilistest üritustest.

oli käinud mitu korda proua Arnoux' pool, kuid asja-tult. Arnoux ei kahelnud selles, sest sageli oli ta oma naise ees avaldanud rahutust nende sõbra eemalejää-mise pärast; too aga vastas alati, et polnud Frédérici visiidi ajal kodus. Nii et need kaks valet ei kummutanud, vaid kinnitasid teineteist.

Noormehe leebus ja Arnoux' rõõmutunne sellest, et Frédéric on tema poolt haneks püütud, tegid noore sõbra fajansikaupmehele veel armsamaks. Oma familiaarsuse viis ta äärmise piirini, mitte lugupidamise puudusest, vaid suurest usaldusest. Ühel päeval kirjutas ta talle, et mingi pakilise asjatalituse tõttu peab ta üheks ööpäevaks kauem jääma provintsi. Ta palus Frédéric'i asen-dada teda valvekorras. Frédéric ei tihanud keelduda ja läks Karusselli valvepunkti.

Tal tuli taluda rahvuskartlaste seltskonda, ja kõik nad, välja arvatud keegi rafineerimistöoline, lõbus naljamees, kes jõi pöörasel kombel, tundusid talle rumalamad kui juhmid oinad. Peamiseks kõneaineks oli nahkrihmade asendamine ainsa mõõgavööga. Mõned tõstsid raevukat häält rahvuslike töökodade¹ vastu. Kostis kellegi hääl: «Kuhu me nõnda läheme?» Kõne-tatav vastas, ajades silmad pärani, nagu seistes kuris-tiku äärel: «Kuhu me läheme?» Siis hüüdis keegi jul-gem mees: «Nii ei või see enam kesta! Sellele tuleb teha lõpp!» Samad kõnelused kordusid öhtuni. Frédéric tun-dis tapvat igavust.

Tema üllatus oli suur, kui öhtul kell üksteist ilmus äkki Arnoux, kes sedamaid teatas, et oli tõtanud siia teda välja vahetama, sest oli jõudnud lõpule oma asja-ajamistega.

Mingeid asju tal ajada polnud. See oli puhas välja-mõeldis, et veeta nõnda kakskümmend neli tundi kahe-kesi Rosanette'iga. Kuid tubli Arnoux oli oma võimeid ülehinnanud, nii et roidumuses tundis äkki süümepiina. Ta tuli Frédéric'i tänama ja pakkus talle öhtueinet.

¹ Rahvuslikud töökodad loodi kooskõlas 1848. a. 26. veebruari dekreediga. Kohe esimesil päevil astus neisse 6000 töölist, kes kriisi tõttu olid sattunud tänavale. Maikuus tõusis nende arv 100 000-le. Kõigile ei piisanud tööd. Rahvuslikud töökodad kujunesid revolutsioonilis-sotsialistliku propaganda keskuseks, mis erutas äärmiselt Ajutist Valitsust ja kodanlust.

«Täna väga! Ma ei tunne nälga! Tahan vaid pääseda oma voodisse!»

«Seda enam on põhjust üheskoos einetada. Milline hellik te olete! Praegu ei saa koju minna! On liiga hilja! See on ohtlik!»

Frédéric andis veel kord järele. Arnoux, keda tema kaaslased ei lootnud täna enam näha, sai hoolitsuse osaliseks tema relvavendade, eriti rafineerimistöölise poolt. Kõik sallisid teda; ja ta oli nii muhe mees, et tundis koguni igatsust Hussonnet' järele. Aga tal oli vajadus hetkeks tukastada, mitte kauemaks.

«Heitke minu kõrvale,» ütles ta Frédéricile, visates ise välivoodisse pikali, vabastamata end nahkrihmast. Kartes alarmi, ei lahkunud ta määrustevastaseltsi isegi oma püssist. Siis pomises ta mõned sõnad: «Mu kallike! Mu väike ingel!» — ega viivitanud enam uinumisega.

Vestlejad jäid vaik, ja vähehaaval tekkis valvepunktis sügav vaikus. Frédéric, keda piinasid kirbud, vaatas ringi. Piki kollaseks värvitud seina kulges selle keskkohta kõrguses pikk riiul, millel ranitsad moodustasid terve kühmude rodu, selle all aga olid püsti tihedas reas tinakarva püssid. Kostis rahvuskartlaste norskamine, kelle kõhud joonistusid ähmaselt hämaruses. Tühi pudel ja taldrikud vedelesid ahjuplaadil. Kolm õlgpõhjaga tooli asetsesid laua ümber, kus lebasid mängukaardid. Pingil seisis trumm, kanderihmad ripakil. Üksest puhus soe tuul ning pani lambi suitsema. Arnoux magas, käed laiali, ja et tema püssi kaba toetus viltu vastu põrandat, oli toru otsapidi tal kaenla all. Frédéric märkas seda ning kohkus.

«Aga ei! Ma eksin! Karta pole midagi! Aga siiski, kui ta sureks...»

Ja sedamaid möödus tal silme eest piltide lõputu rida. Ta nägi end koos temaga öösel postitöölase; seejärel suvisel õhtul kuskil jõekaldal; lõpuks lambivalgusel nende omas kodus. Ta hakkas isegi majapidamise kalkulasioone tegema, oma kodu plaane visandama, nähes vaimusilmaga ja otse tajudes oma õnne. Ja selle saavutamiseks oleks vaja ainult päästik vinna tõmmata. Seda saaks sooritada varbaga; kostaks pauk, see oleks vaid juhus — ja kõik!

Frédéric arendas oma mõtet otsekui dramaturg, kes

ehitab üles oma teost. Äkki tundus talle, et ta pole kaugel oma idee teostamisest, et ta on valmis asjale kaasa aitama, et ta ihaldab seda. Siis haaras teda suur hirm. Ja keset seda hingeängistust tundis ta ometi mingit mõnu ning vajus sellesse üha sügavamale, määrgates kohkumusega, kuidas haihtuvad tema süümes kõhkluised. Tema unelmate pöörasuses lahustus kogu muu maailm, ja ta tunnetas iseennast veel vaid mingi talumatu pigistuse tõttu rinnas.

«Kui rüüpaksime õige valget veini?» lausus rafineerimistööline, olles ärganud.

Arnoux kargas püsti. Ja kui valge vein oli joodud, tahtis ta Frédérici valvekorra üle võtta.

Hiljem viis ta noore sõbra einetama Chartres'i tänavasse Parly juurde. Ja et tal oli vaja jõudu koguda, tellis ta endale kaks liharooga, ühe homaari, omleti rummiga, salati jne. Kõike seda niisutati 1819. aasta soterniga, 1842. aasta romaneega; arvestamata šampust, mida pakuti desserdiks, ja likööri.

Frédéric ei rääkinud milleski vastu. Ta tundis piinlikkust, nagu võinuks Arnoux avastada tema näol asjaste mõtete jälgi.

Toetudes küünarnukkidega lauale ja kallutades end väga madalale, hämmeldas Arnoux sõbra oma puuriva pilguga ja usaldas talle samal ajal oma mõttes mõlkuvaid plaane.

Tal oli soov võtta rendile kõik Põhjaraudtee muldkehad ja hakata neil kasvatama kartuleid, või siis organiseerida bulvareil hiigelnakkal, millest võtaksid osa «ajastu kuulsused». Ta võtaks üürile kõik teeäärsed aknad ja üüriks nad omakorda välja keskmiselt kolme frangi eest, saades nõnda ilusat tulu. Lühidalt, ta unistas suure rikkuse omandamisest mingi spekulatsiooni teel. Ometi oli ta enda meelest moraalne inimene, taunis liialdusi, kõlvatut käitumist, rääkis oma «vaesest isast», ja ütles, et igal õhtul, enne kui ta palves pühendab oma hinge jumalale, annab ta iseenda oma südame-tunnistuse kohtu alla.

«Veel veidi kürassood, mh?»

«Nagu soovite.»

Mis puutub vabariigisse, siis kõik asjad laabuvad. Ühesõnaga, ta pidas end õnnelikemaks inimeseks maa-

ilmas, ja end unustades hakkas ta ülistama Rosanette'i suuri väärtusi, võrdles teda isegi oma naisega. Too oli juba hoopis teine asi! Raske on kujutella veel ilusamaid puusi.

«Teie terviseks!»

Frédéric lõi temaga kokku. Ta oli Arnoux' meeleheaks pisut palju rüübanud; pealegi pimestas teda hele päike; ja kui nad läksid koos mööda Vivienne'i tänavat, puutusid nende epoletid üpris vennalikult teineteise vastu.

Naasnud koju, heitis Frédéric puhkama ja magas kella seitsmeni. Seejärel läks ta Marssali juurde. Too oli kellegagi välja läinud. Kas mitte Arnoux'ga? Teadmata, mida teha, jätkas ta oma jalutuskäiku mööda bulvarit, kuid ei pääsenud läbi Saint-Martini väravast, nii paksult oli seal rahvast.

Häda ja viletsus olid jätnud saatuse hooleks tõhusa hulga töölisi; ja igal õhtul tulid nad siia, ilmselt oma jõude demonstreerima, ning ootasid märguannet. Hoolimata seadusest, mis keelas massilisi kogunemisi, muutusid need «meeleheite klubid» hirmuärataval kombel rahvarohkeiks. Ja paljud kodanlased, järgides moodi, ilmusid iga päev neid väljakutsuvalt jälgima.

Äkki märkas Frédéric kolme sammu kaugusel härra Dambreuse'i koos Martinoniga. Frédéric pööras pea kõrvale, sest ta tundis vimma härra Dambreuse'i vastu, kes oli lasknud end valida rahvasaadikuks. Kuid kapitalist peatas ta.

«Üks sõna, kallis härra! Ma pean teile seletust andma.»

«Ma ei nõua seda.»

«Palun teid, kuulake mind ära!»

Tema pole milleski süüdi. Teda oli palutud, mõningal määral koguni sunnitud. Martinon tõttas tema sõnu kinnitama: Nogent'i rahvas oli saatnud tema juurde deputatsiooni.

«Pealegi pidasin ma end vabaks sellest hetkest, kui...»

Rahva tunglemine kõnniteel tõrjus härra Dambreuse'i kõrvale. Viivu pärast ilmus ta jälle ning ütles Martinonile:

«See juba on tõeline teenus! Teil ei tule seda kahetseda...»

Kõik kolm najatusid vastu poe seina, et oleks mugavam vestelda.

Aeg-ajalt kostis hüüdeid: «Elagu Napoleon! ¹ Elagu Barbès! Maha Marie!» Arvutu rahvahulk käratses väga valjusti. Ja kõik need hääled, kajades vastu majaseintest, sarnanesid pideva lainete mühinaga sadamas. Vahel vakatasid nad, siis kostis «Marseljees». Väravaalustes pakkusid salapärase käitumisviisiga mehed pistodaga keppe. Vahel möödusid teineteisest kaks tegelast, pilgutasid silma ja eemaldusid väledasti. Salguti tolendas kõnniteedel muiduvahtijaid; sõiduteel sagis tihe mass. Terved politseinike rühmad ilmusid nähtavale põiktänavast ja kadusid jälle kähku sinna, kust nad olid tulnud. Väikesed punased lipud siin-seal sarnanesid leekidega. Kutsarid oma kõrgeil pukkidel laiutasid käsi, seejärel pöördusid tagasi. Kõik oli liikvel, vaatepilt oli üpris kummaline.

«Kui põnev see kõik oleks preili Cécile'ile!» ütles Martinon.

«Te ju teate, et mu naisele ei meeldi, kui minu õetütar meiega kaasa tuleb,» vastas härra Dambreuse naeratades.

Härra Dambreuse oli muutunud tundmatuseni. Juba kolm kuud kisas ta: «Elagu vabariik!», ja ta oli isegi hääletanud Orléans'ide pagendamise poolt. Kuid tuli teha lõpp järeleandmistele. Ta oli sel määral tigestunud, et kandis taskus kasteeti.

Sama riist oli ka Martinonil. Kohtuametid polnud enam asendamatud, ta oli tõmbunud tagasi prokuratuurist, ja nüüd ületas ta ägeduse poolest härra Dambreuse'i.

Pankur vihkas eriti Lamartine'i (et too oli toetanud Ledru-Rollini), ja temaga üheskoos ka Pierre Leroux'd, Proudhoni, Considérant'i, Lamennais'd, kõiki neid oga-raid, kõiki sotsialiste.

«Sest lõppude lõpuks — mida nad tahavad? On kaotatud linnatoll liha pealt ja võlavangistus. Praegu arutatakse hüpoteegipanga projekti; alles neil päevil asutati rahvapank! Ja säh sulle — viis miljonit on eelarves töö-

¹ Mõeldakse Louis Bonaparte'i, peatset Prantsusmaa impeeriaatorit, kes pärast veebruarirevolutsiooni oli tagasi tulnud pagendusest, saamata luba jääda Prantsusmaale.

listele! Kuid õnneks on sel nüüd lõpp, härra de Falloux' tõttu. Kasigu nad kus seda ja teist! Head teed neile minna!»

Ja tõepoolest, teadmata, kuidas toita sada kolmküm-mend tuhat inimest, kes töötavad rahvuslikes töökoda-des, oli ühiskondlike tööde minister kohe samal päeval kirjutanud alla määrusele, mis kutsus üles kõiki koda-nikke vanuses kaheksateistkümnest kuni kahekümne aastani kas astuma sõjaväkke või siis minema maale maad harima.

See alternatiiv tekitas neis nõrdimust; nad olid veen-dunud, et nüüd tahetakse kaotada vabariik. Elu kaugel pealinnast tundus neile nukker kui pagendus. Vaimusil-maga nägid nad endid juba surevaina palaviku kätte nois metsikuis paigus. Pealegi tundus paljudele, kes olid harjunud peenemat laadi töödega, et põlluharimine on neile alandav. Ja lõppude lõpuks oli see ju tüssamine, irvitus, kõigi lubaduste täielik mahasalgamine. Kui nad vastu panevad, tarvitatakse jõudu. Nad ei kahelnud sel-les ning valmistusid surveabinõusid ennetama.

Kella üheksa paiku voolas Bastille' ja Châtelet' juurde kogunenud rahvahulk puiesteele. Saint-Denis' väravast kuni Saint-Martini väravani moodustas ta tumesinise, peaaegu musta tohutu suure kihava massi. Kõigil ini-mestel, keda võis põgusalt näha, olid leegitsevad silmad, kahvatud, näljast kõhnad ja ebaõiglusest ärevad näod. Samal ajal kogunesid pilved; äikeseline taevast elektriseeris rahvamassi, kes keerles kõhklevana aina ühel kohal, õõtsudes merena laialt ning meenutades säbar-lainetust. Ja tema sügavustes oli tunda ääretut, nagu stiihilist jõudu. Siis hakkasid kõik laulma: «Lambid! Lambid!»¹ Mitmed aknad ei läinud valgeks; nende pihta visati munakive. Härra Dambreuse pidas targemaks jalga lasta. Mõlemad noormehed läksid teda saatma.

Vanahärra nägi ette suurt katastroofi. Rahvas võis veel kord väevõimuga saadikutekotta sisse tungida. Ja sellega seoses jutustas ta, kuidas ta 15. mail oleks surma saanud, kui üks rahvuskaartlane poleks ennastohverda-valt vahele astunud.

¹ Hüüe, mida skandeerisid rahva meeleavaldustest osavõt-jad, kutsudes pariislasi üles kaunistama maju rasvalampide illuminatsiooniga.

«Aga see oli ju teie sõber, olin päris unustanud! Teie sõber, too fajansivabrikant Jacques Arnoux!» Mässu-mehed oleksid Dambreuse'i peaaegu kägistanud; see vahva kodanik aga võttis ta kätele ja viis kõrvale. Ja sellest hetkest tekkis neil midagi tutvuse taolist.

«Oleks vaja lähemal päevil koos lõunatada. Ja et te näete teda sageli, kinnitage talle, et ta meeldib mulle väga. See on suurepärane inimene; minu arust laima-takse teda. Ja ta pole sugugi rumal, see võrukael! Veel kord: hüvasti! Head öhtut!»

Pärast lahkuminekut härra Dambreuse'ist läks Frédéric Rosanette'i juurde; ja üpris sünge ilmega ütles ta sellele naisele, et ta peab valima: kas tema või Arnoux! Rosanette vastas vaguralt, et ta ei taipa kõige vähematki «sääraseist rumalustest», et ta ei armasta Arnoux'd, ei pea teda millekski. Frédéricil oli isu lahkuda Pariisist. Rosanette ei pannud vastu sellele tujule, ja juba järg-misel päeval sõitsid nad Fontainebleau'sse.

Hotell, kus nad peatusid, erines teistest selle poolest, et keset õue pladises seal purskkaev. Tubade ukсед olid vastu koridori, päris nagu kloostreis. See tuba, mis anti neile, oli suur, sisustatud hea mööbliga, seinad kaetud kretingiga; ja ta oli väga vaikne matkajate vähesuse tõttu. Majadest möödus jõudeinimesi. Hiljem, kui päev veeres öhtule, tegid lapsed tänaval nende akna all võidu-jooksu. Ja see vaikus, mis järgnes neile siin Pariisi möllule, oli üllatuseks ning mõjus rahustavalt.

Hommikul läksid nad varakult lossi vaatama. Kui nad raudväravast sisse astusid, avanes nende vaatele kogu lossi fassaad, kõik viis terava katusega paviljoni ja hoburauakujuline trepp õue sügavuses, mille vastu küündisid paremalt ja vasakult poolt kaks madalamate hoonete korpust. Samblikud sillutatud õuel sulasid eemal ühte telliste kollakaspunase tooniga; ja kogu palee ansambel, mis oli roostekarva nagu vana raudrüü, oli täis mingit kuninglikku külma rahu, isesugust sõjakat nukrat suurust.

Lõpuks ilmus lossivalvur, suur võtmekimp käes. Esmalt näitas ta külastajaile kuningannade ruume, paavsti palvelat, François I galeriid, väikest mahagoni-puust lauda, millel keiser kirjutas alla troonist loobu-mise aktile, ja ühes tubadest, vanas Hirvedegaleriis seda

paika, kus Rootsi kuninganna Kristiina käsul mõrvati Monaldeschi. Rosanette kuulas seda lugu tähelepanuga. Siis pöördus ta Frédérici poole ning ütles:

«Kahtlemata oli see armukadedusest? Nii et ole ettevaatlik!»

Seejärel läbisid nad Nõupidamise saali, Valvesaali, Troonisaali, Louis XIII salongi. Kõrged kardinata aknad valasid heledat valgust; kergest tolmuhihist tuhmid olid aknakreemoonid, konsoolide vaskjalad. Kõikidel tugitoolidel olid peal jämedast lõuendist katted. Uste kohal üleval võis näha maalitud jahistseene Louis XV ajast, ja siin-seal seinavaipu, mis kujutasid Olümpose jumalaid, Psychet või Aleksandri lahinguid.

Mööpdues peegleist, peatus Rosanette viivuks, et siluda juukseid.

Läbinud lossitornide õue ja Saint-Saturnini kabeli, astusid nad Pidude saali.

Neid pimestas lae hunnitu hiilgus. Lagi oli jagatud kaheksanurkadeks, mis olid kaunistatud kulla ja hõbedaga, nikerdatud hoolikamalt kui väärisehted. Neid rabas maalide ohtrus, mis katsid seinu, rabas kõik alates hiigelkaminast, kus kuusirbid ja nooletuped ümbritsesid Prantsusmaa vappi, kuni pillimeeste tribüünini, mis oli ehitatud suure saali teise otsa. Kümme võlvitud akent olid pärani lahti; päike pani maalid hiilgama, sinitaevas viis lõpmatusse võlvkaarte ultramariini. Ja metsade rüpest, mille udused ladvad katsid horisonti, näis kostvat elevandiluust jahisarvede halalii ja mütoloogiliste ballettide kaja, kus halja lehestiku vilusse kogunenud printsessid ja suurnikud tantsisid, ümber riietunud nümfiideks ja metshaldjajaks. See oli naiivsete teaduste, tormakate kirgede ja toretseva kunsti epohh, millal ülimaks ideaaliks oli muuta maailm unelmaks hesperiididest ja kuningate armukesti samastati taevatähtedega. Ilusaim neist kuulsaist naistest oli lasknud end maalida paremale seinale jahijumalanna Dianana või koguni Põrgu-Dianana, ilmselt selleks, et toonitada oma võimu veel hauataguseski elus. Kõik need sümbolid kinnitasid tema kuulsust; ja veel midagi oli jäänud siia temast, mingi ebaselge hääl, mingi helendus, mida temast üha kiirgus.

Frédéricis äratas see tagasihaarav minevikupilt väl-

jendamatut iharust. Et hajutada oma tungi, hakkas ta orna pilguga vaatlema Rosanette'i, küsides talt, kas ta tahtnuks olla see naine.

«Missugune naine?»

«Diane de Poitiers!»

Frédéric kordas:

«Diane de Poitiers, Henri II armuke.»

Rosanette tegi vastuseks vaid: «Aa!» Ja oligi kõik.

Tema vaikimine tõendas selgesti, et ta ei tea midagi, ei taipu midagi. Püüdes lahke olla, ütles Frédéric:

«Võib-olla sul on igav?»

«Ei, ei, vastuoksa!»

Tõstnud kõrgele lõua, libistas Rosanette mittemidagi-ütleva pilgu üle ümbritsevate piltide ja lausis:

«See äratab mälestusi!»

Sel ajal võis märgata tema näoilmes pingutust, taotlust häälestuda hardaks. Ja et see tõsine ilme tegi ta veel ilusamaks, andestas Frédéric talle.

Kalatiik pakkus Rosanette'ile suuremat meelelahutust. Veerandtunni vältel pildus ta vette saiatükke, et vaadata, kuidas karpkalad neile kallale sööstavad.

Frédéric istus tema kõrvale pärna alla. Ta mõtles kõigile neile isikuile, kes olid sageli viibinud nende müüride vahel: Karl V, Valois'de dünastia, Henri IV, Peeter Suur, Jean-Jacques Rousseau ja «ilusad nutvad naised esimestest loožidest»¹, Voltaire, Napoleon, Pius VII, Louis-Philippe. Ta tundis, kuidas teda ümbritsevad ja müksavad küünarnukkidega need lärmakad koolnud. Selline kujude segunemine tegi ta uimaseks, olgugi et ta leidis neis veetlust.

Lõpuks nad laskusid alla lilleaeda.

See oli avar täisnurkne maa-ala, kus oli võimalik ainsa pilguga haarata tema laiu kollaseid teeradasid, ruudukujulisi muruväljakuid, pukspuuridu, püramidaalseid jugapuid, madalaid haljendavaid puhmaid ja kitsaid peenraid, kus hõredad lilled moodustavad värvilaike hallil pinnasel. Lilleaia lõpust algab park, mida kogu tema ulatuses läbib pikk kanal.

Kuninglikud residentsid kätkevad mingit erisugust

¹ Fraas Rousseau «Pihtimustest» (VIII raamat). J.-J. Rousseau «Külaposija» esietendusel oli suur menu. Publik oli liigutatud. Isegi tuntud daamid nutsid.

melanhooliat, mis kahtlemata on tingitud nende liiga suurist mõõtmeist nende asukate väikese arvu kohta, sellest vaikusest, mis siin üllatab pärast nii rohkeid faariihelisi; nende igipõlisest luksusest, mis oma iidsusega toonitab dünastiate põgusust, kõige elava igavest viletsat tühisust. Ja seda sajandite hingust, uimastavat ning leinameeleolulist nagu muumia parfüüm, tajuvad isegi lihtsameelsed vaimud. Rosanette haigutas meeleheitlikult. Nad naasid hotelli.

Pärast hommikueinet anti nende käsutusse lahtine sõiduk. Nad väljusid Fontainebleau'st mööda avarat ümarväljakut, seejärel sõitsid sammu liivast teed pidi üles metsa, kus kasvasid madalad männid. Edasi ilmusid suuremad puud, ja kutsar seletas aeg-ajalt: «Seal on Siiami Kaksikud, Pharamond, Kuningabukett...», unustamata ainustki neist kuulsaist looduslikest vaatamisväärsustest, mõnikord isegi hobuseid peatades, et lasta imetella maastikku.

Nad sõitsid sisse Franchard'i palgimetsa. Landoo libises nagu saan mööda murukamarat. Kudrutasid tuvid, keda polnud näha. Äkki ilmus teele sinise kohviku teener; ja nad astusid maha sõidukist tara ees, mille taga paistsid ümmargused lauad. Jättes seejärel vasakule varemeis kloostrimüürid, sammusid nad mööda kaljust teerada ja jõudsid peagi mäekuru põhja.

Ühelt poolt on see kuru kaetud liivakivi ja kadastikuga, kuna teine pool peaaegu lagedana laskub alla orulammini, kus keset kanarbiku eredaid värve kulgeb kahvatu joonena teerada; ja üsna kaugel paistab tüvikoonusena mäetipp ning selle taga telegraafitorn.

Pool tundi hiljem astusid nad veel kord sõidukist maha, et ronida üles Aspremont'i kõrgendikule.

Tee teeb siksakke jässakate mändide vahel sakilise profiiliga kaljude all. Kogu selles metsanurgas on midagi umbset, kuidagi eraklikku ning keskendunut. Meenuvad eremiidid, seltsimas suurte põtradega, kes kandisid tuliristi sarvede vahel. Need eremiidid võtsid isaliku naeratusega vastu Prantsusmaa häid kuningaids, kes painutasid põlvi nende koopa suu ees. Palav õhk oli külastunud vaigulõhnast, puude juured põimusid maapinnal nagu veenid. Rosanette komistas nende otsa, oli meeleheitel, valmis nutma puhkema.

Kuid üsna tipus muutus ta jälle lõbusaks, avastades okatest katuse all midagi kõrtsi taolist, kus ühtlasi müüdi puunikerdisi. Ta jõi pudeli limonaadi, ostis endale illeksist kepi; ja heitmata pilku maastikule, mis avaneb kiltmaalt, sisenes ta Röövlikoopasse, järgnedes poisijõmpsikale, kes kandis tõrvikut.

Sõiduk ootas neid Ba-Bréau's.

Sinises pluusis kunstnik töötas tamme all, värvikast põlvedel. Ta tõstis pea ja vaatas möödasammujaile järele.

Keset Chailly nõlvakut tabas neid äkki vihmapihv ning sundis sõidukikatet üles tõstma. Peatselt lakkas sadu; ja kui nad linna tagasi saabusid, säras tänavasilutis päikese käes.

Äsja saabunud matkajailt kuulsid nad, et Pariisis käivad hirmsad, verised võitlused. Rosanette'i ja tema armukest see ei üllatanud. Peagi asusid teele kõik reisi-
jad, hotell muutus jälle vaikseks, gaas kustutati, ja nad uinusid õuest kostva purskkaevu pladina saatel.

Järgmisel päeval läksid nad vaatama Hundikuru, Feede lompi, Pikk-kaljut, Marlotte'i. Ülejärgmisel aga alustasid nad uuesti sõitu huupi, kutsari enda suva järgi, küsimata talt, kus nad parajasti viibivad, ja sageli isegi tähelepanu pööramata kuulsaile looduslikele vaatamisväärsustele.

Nad tundsid endid imehubaselt vanas landoos, mis oli madala istmega nagu sohva ja seestpoolt vooderdatud triibulise luitunud lõuendiga. Võsastikku kasvanud kraavid möödusid nende pilgu ees sujuva ning pideva liikumisena. Heledad päikesekiired läbistasid nooltena kõrgeid sõnajalgu. Aeg-ajalt mõni tee, mida nüüd enam ei kasutatud, kerkis sirgjoonena nende ette; ja siin-seal tõstis neil teedel pead õrn rohi. Keset teeriste laiutasid käsi teeviidad; teisel jälle oli tulp kaldu vajunud nagu kuivanud puu, ja väikesed siuglevad teerajad, pugedes peitu puude varju, tekitasid soovi neile metsa järgneda. Samal hetkel hobune käänaski teerajale, nad sisenesid metsa; vankrirattad vajusid porisse. Eemal paistis sügavate roobaste serval sammal.

Frédéricile ja Rosanette'ile tundus, et nad on siin üsna üksik, kaugel teistest inimestest. Kuid äkki tuli neile

vastu metsavaht, püss seljas, või möödus neist salk kalsudes naisi, pikad haokood turjal.

Kui sõiduk peatus, tekkis üldine vaikus; kostis vaid hobuse lõõtsutamine aiste vahel ja linna väga tasane korduv häälightsus.

Mõnes paigas oli metsaserv heledasti valgustatud, tihnik aga jäänud hämaraks. Teisal jälle mahendas valgust esiplaanil mingi videvikuvine, eemal aga laotus see valgus laiali violetse uduna, heleda särana. Keskpäevapäike heitis püstloodis kiiri puude laiade lehestikule, valas need sätendavate pritsmetega üle, riputas hõbetilku okste otstele, viirutas murupinda smaragditooni vöötidega, pildus kullalaike mahavarisenud lehtede kihitjale. Pead kõrgele tõstes võis puude latvade vahelt näha taevast. Mõned puud, ääretult kõrged, sarnanesid patriarhide ja keisritega, teised jälle, puutudes latvade kokku, moodustasid oma pikkade tüvedega võiduvärvavaid; need aga, mis juba kannalt olid kasvanud kõverad, meenutasid varisemisohus sambaid.

See jämedate vertikaaljoonte mass hõrenes aeg-ajalt. Siis rullusid lahti ebatasaseis kingustikes tohutu suured rohelised lained, küündides kuni orgudeni, mille taga kõrgusid teiste kinkude harjad kollendavate nurmede kohal, mis taamal kadusid ähmasesse vaevasse.

Seistes teineteise kõrval mõnel kõrgendikul, tundsid Frédéric ja Rosanette tuuleõhku sisse hingates, kuidas nende hinge tungib nagu uhkus mingi vabama elu tajust koos jõudude tulva ja põhjusega rõõmuga.

Puude mitmekesisuse tõttu vaatepilt üha muutus. Valge sileda koorega pöökpuid põimisid üksteisesse oma võrasid; saared painutasid raugelt oma sinakasrohelise lehestikuga oksti; keset valge pöökpuid võrusid turritasid pronksjatena astelpõõsad; siis järgnes rida ahtakesi kaski, oksad eleegiliselt longus; ja männid, sümmeetrilised nagu oreli vileid, otsekui laulsid, lakkamatult õõtsudes. Siin leidus korbaid hiigeltammi; kramplikult ülespoole pürgides embasid nad üksteist, ja vankumatud oma tüvedel, mis sarnanesid võimsate keredega, sirutasid välja raagus käsi, saatsid üksteisele meeletult üleskutseid, raevukaid ähvardusi, otsekui salk titaane, kes on tardunud paigale oma metsikus vihas. Miski veel rõhuvam, mingi palavikuline surutis oli hõl-

jumas soomülgaste kohal, mille veepind oli ääristatud okaspõõsastega. Väävlikarva samblikud nende kaldanõlval, kus hundid käivad joomas, olid põlenud nagu nõidade jalaastumistest, ja lakkamatu konnade krooksumine oli vastuseks õhus tiirlevate vareste kraaksumisele. Seejärel läbisid nad üksluisseid harvikuid, kuhu siin-seal oli istutatud noori puid. Kostis raua kolksumist, kajasid tugevad ning tihedad löögid: kingu nõlval ralus kamp kivilõhkujaid kaljurahnu. Kaljud muutusid üha arvukamaiks ja täitsid lõpuks kogu maastiku. Kandilised nagu majad, või lamedad nagu kiviplaadid, toetusid nad üksteisele, rippusid üksteisest üle, moodustasid hunnikuid, meenutades hävinud linna äratundmatuid ning koletislikke varemeid. Kuid nende kaose määratus ise viib mõtte pigem vulkaanidele, veeuputustele, suurte tundmatute kataklüsmide juurde. Frédéric ütles, et need kaljud seisavad siin maailma algusest saadik ja jäävad siia tema lõpuni. Rosanette pööras pea kõrvale, kinnitas, et «säärased asjad teevad ta hulluks», ja läks parem kanarbikku korjama. Kanarbiku väikesed lillad õied, tihedasti üksteise vastu surutud, moodustasid ebaühtlasi värvilaike, ja muld, mis pudenes juurte küljest, puistas nagu musti narmaid liivale, mis sätendas vilgukivilitreist.

Ühel päeval ronisid nad liivakünkale ja jõudsid selle poolde kõrgusse. Künka nõlv, mida polnud varem puudutanud inimjalga, oli viirutatud sümmeetriliste liivaluidetega. Siin-seal, otsekui neemed kuivanud ookeani põhjas, kerkisid esile kaljud, mis oma kujuga meenutasid ebamääraselt mitmesuguseid loomi: väljasirutatud peadega kilpkonni, roomavaid hülgeid, jõehobuseid ja karusid. Ei inimhingegi. Ei ainustki häält. Päikese kõrvetatud liiv pimestas silmi. Ja korraga selles valguses virvenduses näis, nagu oleksid loomad hakanud liikuma. Frédéric ja Rosanette pöörasid neile kähku selja ja põgenesid peaaegu kohkunult, tundes peapööritust.

Metsa tõsine väärlikus kandus neissegi; ja oli vaikimise tunde, millal nad otsekui tardunuina häirimatusse joobumusse lasksid vankrivedrudel endid hallitada. Rosanette'il piha ümbert kinni hoides kuulas Frédéric tema sädistamist lindude vidina saatel, vaatles ühtaegu musti viinamarju tema kübaral ja marju kadakapõõsail, tema

loori volte ja pilvede kiharaid. Ja kui ta kallutas end tema lähedale, segunes tema naha värske lõhn metsa kargete aroomidega. Nad tundsid lõbu kõigest; nad näitasid teineteisele nagu mingeid imeasju põõsaste küljes rippuvaid ämblikuvörke, õnarusi kividel, mis olid täidetud veega, oravat okstel, kahte neile järele lendavat liblikat. Või siis kahekümne sammu kaugusel neist puude all kõndis rahulikult emahirv, üllas ning vagur, ja tema kõrval tippis nooruke hirvevasikas. Rosanette tahtnuks talle järele joosta ning teda suudelda.

Kord kohkus ta hirmsasti, kui äkki kuskilt ilmus keegi mees ja näitas talle kastis kolme rästikut. Ta surus end tormakalt oma kaaslaste vastu; ja Frédéric oli õnnelik, tundes tema abitust ja omaenda piisavat jõudu, et nõrka naisterahvast kaitsta.

Samal õhtul lõunatasid nad maavõõrastemajas Seine'i kaldal. Nende laud asetses akna ääres. Rosanette istus Frédérici vastas, ja too vaatles tema väikest peent valget nina, pruntis huuli, selgeid silmi, kastanpruune lopsakaid juukseid, tema ilusat näoovaali. Tema pleegitamata fulaarist kleit liibus veidi libamisi õlgadele. Ja tema siledais kätistes käed aina lõikasid toitu, valasid joodavat, liikusid laudlina kohal. Neile serveeriti liual kana, koiavad püsti, angerjamatlotti savikausis, mörkjat veini, liiga kõva saia; ja noad olid hambulised. Kõik see suurendas lõbu, tekitas illusiooni. Neile tundus peaaegu, nagu oleksid nad Itaalias ja neil on mesinädalad.

Enne naasmist oma sõiduki juurde läksid nad jõe kaldanõlvale jalutama.

Õrnsinine taevavõlv nagu kumer kuppel maa kohal toetus silmapiiril sakilisele metsapalistusele. Otse vastas aasa teises otsas asus torniga külakirik, ja taamal vaskul peegeldus majakatus punase laiguna jõevees, mis kogu kääru pikkuses tundus liikumatu. Ometi hõljusid kõrkjad ja vesi kõigutas kergelt kaldaserva taotud teibaid, millel kuivasid võrgud. Samas oli näha pajuviitstest mõrd ja vedelesid kaks-kolm vana luupi. Võõrastemaja juures vinnas õlgkübaraga teenijatüdruk kaevust vett. Iga kord, kui pang üles kerkis, kuulatas Frédéric väljendamatut naudinguga keti kriginat.

Ta ei kahelnud, et jääb õnnelikuks kuni oma elupäevade lõpuni, sedavõrd loomulik tundus talle tema õnn,

lahutamatult seotud tema elu ja selle naise isikuga. Tal oli tungiv soov talle õrnusi ütelda. Naine vastas talle armsate sõnadega, patsutades kergelt õlale, ja Frédéric'i võlus tema leebuste üllatav sulnidus. Noormees avastas selles naises mingi täiesti uudse ilu, mis oli võib-olla vaid ümbritseva olustiku peegeldus, kui see siiski polnud õitsele puhkenud tema võimalike salajaste eelduste tõttu.

Kui nad puhkasid looduse rüpes, pani Frédéric pea naise põlvedele tema päevavarju alla; või lamades kummuli rohul, vaatasid nad teineteisele sügavasti silma, õhutades vastastikku iha; ja kui see oli rahuldatud, vaikisid nad, silmalaud pooleldi suletud.

Mõnikord kostis kuskilt kaugelt trummipõrin. See oli kogunemissignaal maal külades, mis kutsus rahvast üles Pariisi kaitsma.

«Ah! Tõsi jah! On ju mäss!» ütles Frédéric põlgliku haletsusega, sest kogu see ärev sagimine tundus talle üpris tühine nende armastuse ja igavese looduse kõrval.

Ja nad lobisesid ükskõik millest, asjadest, mida nad niigi juba oivaliselt teadsid, inimestest, kes neid ei huvitanud, igasugusest tühjast-tähjast. Rosanette vestles oma toatüdrukust, oma juuksurist. Ühel päeval lobises ta kogemata välja oma vanuse: kakskümmend üheksa. Ta vananeb.

Mitmel puhul jutustas ta, seda isegi märkamata, üksikasju oma elust. Ta oli olnud «poepreili», teinud reisi Inglismaale, alustanud õpinguid, et saada näitlejatariks. Kogu jutt oli seotetu, ja Frédéric ei suutnud luua teryiklikku pilti. Rosanette jutustas kõigest pikemaltki ühel päeval, kui nad istusid niidu nõlval plataani varjus. All tee serval karjatas väike tüdruk lehma, paljad jalad tolmus. Niipea kui ta võõraid märkas, tuli ta neilt almust paluma. Ühe käega hoidis ta ülal oma räbalais kõrtsikut, teisega sügas musti juukseid, mis ümbritsesid päris nagu Louis XIV parukas kogu tema tõmmut nagu, kus särasid pimestavalt kaunid silmad.

«Tast tuleb kord väga ilus neiu,» ütles Frédéric.

«Milline õnn talle, kui tal pole ema!» tähendas Rosanette.

«Nonoh! Kuidas nii?»

«Aga muidugi. Kui minul poleks olnud...»

Ta ohkas ja hakkas jutustama oma lapsepõlvest. Tema vanemad olid siidikangrud Croix-Rousse'is. Ta oli oma isal käealuseks. Vaene mehike rassis töötada, et hing väljas, naine aga sõimas teda aina ja müis kõik maha, et minna kõrtsi jooma. Rosanette'il oli veel nüüdki selgelt silma ees nende tuba, kus kangasteljed seisis reas akende all, supipott ahjul, voodi imiteeritud mahagonist, selle vastas kapp, ja pime kolikamber, kus ta magas kuni viieteistkümnenda eluaastani. Siis lõpuks ilmus üks paks mees, nagu lillakaspunane peas, üpris vaga moega teine, üleni mustas. Emaga oli neil üheskoos arupidamine, ja niisiis kolm päeva hiljem... Rosanette peatus, ja pilguga täis häbitust ning meelekibedust ütles:

«Asi oligi tehtud!»

Siis, otsekui vastates Frédérici küsivale žestile:

«Et ta oli naisemees, kartis ta end omas kodus kompromiteerida, ja nii viidi mind restorani kabinetti. Mulle öeldi, et ma saan õnnelikuks, et mulle tehakse ilus kingitus.»

«Kohe uksele rabas mind kõigepealt kullatud hõbedast kandelaaber laual, kus olid valmis seatud kaks katmikku. Need peegeldusid vastu laepeeglis. Sinisest siidist tapeedid katsid seinu ja muutsid kogu ruumi sarnaseks alkooviga. Kõik see hämmastas mind. Sa ju mõistad: väene tüdruk, kes polnud kunagi midagi näinud! Kogu võlutusest hoolimata tundsin ma hirmu. Ma tahtsin väga ära minna. Ometi jäin ma kohale.»

Ainsaks istekohaks seal oli diivan laua vastas. Pehme mena vajus ta minu all. Kalorifeeri õhuauk tapeedis puhus mulle sooja hingust, mina aga istusin ega puudutanud ainsatki rooga. Kelner, kes seisis minu ees, keelitas mind sööma. Ta valas mulle kohe suure klaasitäie veini. Mul hakkas pea pööritama, ma tahtsin avada akna. Kelner aga ütles: «Ei, preili, see on keelatud.» Ja ta lahkus. Laud oli üle kuhjatud igasuguste roogadega, mida ma ei tundnud. Miski ei maitsnud mulle. Siis söötsin ma moosipurgi kallale, ja ma ootasin üha. Ma ei tea, mis takistas tema tulekut. Oli juba väga hilja, küllap südaöö paiku, kui ma ei suutnud enam väsimusele vastu panna. Seades ümber patju, et mul oleks mugavam pikutada, sattus mu käsi mingisugusele albumile või vihi-

kule. Seal olid rõvedad pildid... Ma magasin neil, kui ta sisse astus.»

Rosanette langetas pea ning jäi mõtlikuks.

Lehed kahisesid ümberringi. Tihedas rohus hõljus suur digitaalis, valguskiired jooksid lainetades üle rohulagendiku; ja vaikust katkestas rütmiliselt rohtu ahmiv lehm, kes oli nende silmist kadunud.

Rosanette vaatles ainiti ühte punkti kolme sammu kaugusel enda ees maas; tema ninasõõrmed värisesid. Frédéric võttis tal käest kinni:

«Kui palju sa oled pidanud kannatama, mu vaene kallike!»

«Jah, rohkem, kui sa arvad!... Tahtsin isegi teha lõpu oma elule. Mind tõmmati veest välja.»

«Mismoodi?»

«Ah! Ei maksa enam sellele mõelda!... Ma armastan sind, ma olen õnnelik! Suudle mind!»

Ja ta hakkas oma kleidisabast ükshaaval karuohakogasid välja tõmbama.

Frédéric mõtles peamiselt sellele, mida ta polnud jutustanud. Milliseid teid pidi oli ta võinud välja pääseda viletsusest? Kellele oma armukestest võlgneb ta oma kasvatus? Mis kõik oli juhtunud tema elus kuni selle päevani, kui tema, Frédéric, ilmus esmakordselt tema majja? Rosanette'i viimane ülestunnistus tegi võimatuks igasugused järelepärimised. Frédéric küsis talt vaid, kuidas ta sai tuttavaks Arnoux'ga.

«Vatnazi kaudu.»

«Kas mitte sind ei näinud ma kord nende mõlemaga koos Palais-Royalis?»

Ta mainis täpse aja. Rosanette püüdis meenutada.

«Jah, tõsi küll!... Tollal polnud ma kuigi rõõmus!»

Aga Arnoux näitas end otse oiavalisena. Frédéric ei kahelnud selles. Ometi oli nende sõber üks üpris veider mees, kes oli täis vigu. Ja ta vaevus neid meenutama. Rosanette pidi mõnema, et kõik on tõsi.

«Kuid mis sellest!... Kõigest hoolimata sallid ikkagi seda lurjust!»

«Kas nüüdki veel?» küsis Frédéric.

Rosanette punastas ja pooleldi naerdes, pooleldi pahaselt ütles:

«Ah ei! See on ju vana lugu. Ma ei varja sinu eest

midagi. Ja kuigi see nii oleks, tema on ju hoopis midagi muud! Muide, ma leian, et sa pole sugugi kena oma ohvriga.»

«Minu ohvriga?»

Rosanette võttis Frédéricil lõuast kinni.

«Aga muidugi!»

Ja sussutades nagu amm imikule:

«Mitte alati pole me olnud päris pai. Oleme tudunud tema naisega!»

«Mina? Mitte eluilmaski!»

Rosanette naeratas. Frédéric oli solvunud tema naeratusest, mis noormehe arvates tõendas tema ükskõiksust. Kuid Rosanette jätkas leebelt, pilguga, mis anub valet, ning küsis:

«Ikka tõesti, või?»

«Kaljukindlalt!»

Frédéric kihnitas ausõnaga, et ta pole iialgi mõtelnud proua Arnoux'le, olles liiga armunud kellessegi teisesse.

«Kellesse siis?»

«Aga teisse, mu ilusake!»

«Ah, ära pilka mind! See teeb mind tignedaks!»

Frédéric pidas mõistlikumaks välja mõelda üks armulugu, kiindumus. Ta leiutas kõige täpsemaid üksikasju. Muide, see inimene oli teinud ta väga õnnetuks.

«Jumala eest, sul ei vea!» ütles Rosanette.

«Noh, võib ju olla ka!» Frédéric tahtis mõista anda, et tal on olnud ka mitmeid õnnestumisi. Nõnda lootis ta luua endast parema arvamuse, samuti kui Rosanette ei loetelnud kõiki oma armukesti, et tõsta lugupidamist enda vastu; sest isegi kõige intiimsemate avameelsuste puhul jääb alati üle mahavaikimisi, olgu siis kas valehäbist, peenetundelisusest või kaastundest. Kas teises inimeses või iseendas avastatakse kuristikke või soppa-auke, mis tõkestavad edasiminekut. Pealegi tuntakse juba ette, et ei leitaks mõistmist; on raske täpselt väljendada ükskõik mida; seepärast on täielikult harmoonilised vahekorrad haruldased.

Vaene Marssal polnud iialgi midagi paremat kogenud. Sageli, kui ta vaatles Frédéric'i, tulid tal pisarad silma; siis tõstis ta pilgu taeva poole või suunas horisondile, nagu näeks ta mingit kumavat koitu, nagu terendaks talle ääretu õndsus. Lõpuks teatas ta ühel päeval oma

soovi tellida missa, «et see tooks õnne meie armastusele».

Millest ometi tuli see, et ta nii kaua oli Frédéricile vastu pannud? Rosanette ise ei osanud samuti sellele vastata. Noormees kordas üha uuesti seda küsimust. Ja naine vastas, surudes teda embusse:

«Ma kartsin, et hakkan sind liiga armastama, mu kallid!»

Pühapäeva hommikul luges Frédéric ajalehte ja leidis haavatute nimestikust Dussardier' nime. Ta hüüatas, ja näidates lehte Rosanette'ile teatas, et sõidab otsekohe ära.

«Milleks seda?»

«Et teda näha, tema eest hoolitseda!»

«Sa ei kavatse mind ometi üksi jätta, nagu ma loodan?»

«Tule minuga kaasa!»

«Ah et mina peaksin end toppima säärasesse madinasse? Täna väga!»

«Kuid ma ei või ju...»

«Ta-ta-taa! Nagu poleks hospitalides põetajaid! Ja pealegi, mis oli tollel kõige sellega asja? Igaüks hoolitsegu ise enda eest!»

Frédéric oli nõrkinud sellisest egoismist ja heitis endale ette, et ta polnud seal koos teistega. Selles ükskõiksuses isamaa õnnestuste vastu oli midagi närust ning väikekodanlikku. Tema armastus hakkas teda äkki rõhuma nagu mingi roim. Tunni vältel mossitasid nad mõlemad.

Siis hakkas Rosanette anuma, et Frédéric ootaks ära, ei seaks end ohtu.

«Aga kui sa äkki saad surma!»

«Mis sellestki! Ma oleksin vaid täitnud oma kohuse!»

Rosanette kargas püsti. Frédérici kohus on kõigepealt teda armastada. Ilmselt Frédéric ei vaja teda enam! Siin puudub ju igasugune terve mõistus! Milline idee, issand jumal!

Frédéric helistas ja käskis tuua arve. Kuid polnud hõlpus naasta Pariisi. Leloiri transpordikontori sõiduk oli äsja ära sõitnud, Lecomte'i reisirühmad ei väljunud, Bourbonnais' tilisang möödub siit alles hilja öösel ja on tõenäoliselt väga täis. Midagi ei teatud selle asja kohta

ütelda. Kaotanud palju aega järelekuulamistele, otsustas Frédéric võtta posthobused. Postijaama peremees keeldus hobuseid andmast, sest Frédéricil polnud passi kaasas. Lõpuks ta üüris kalessi (sama, millega nad olid teinud lõbusõitu), ja kella viie paiku saabusid nad Meluni «Kommertshotelli» ette.

Turuplats oli üleni kaetud püssihakkidega. Prefekt oli keelanud rahvuskartlastel minna Pariisi. Need, kes ei kuulunud tema departemangu, tahtsid jätkata oma teed. Kostis kisa. Võõrastemajas valitses möll.

Hirmust haaratud Rosanette teatas, et ta ei lähe enam edasi, ja anus Frédéric'i jälle, et too jääks kohale. Hotellipidaja koos naisega toetasid Rosanette'i. Kõnelusse sekus keegi tubli mees, kes parajasti lõunatas, ning kinnitas, et võitlus lõpeb varsti; pealegi on vaja täita oma kohus. Siis muutusid Marssali nuuksed veel härdamaks. Frédéric oli maruvihane. Ta andis Rosanette'ile oma kukru, suudles teda tõtlikult ja kadus.

Corbeil' vaksalis kuulis ta, et ülestõusnud on paiguti lahti kangutanud raudteerööpmed, kutsar aga keeldus teda kaugemale sõidutamast; ta väitis, et hobustel on vähem väljas.

Ometi tema vahendusel sai Frédéric viletsa kabrioleti, ja uus kutsar nõustus sõidutama teda kuuekümmne frangi eest, jootraha pealekauba, kuni Itaalia linnavärvani. Kuid saja sammu kaugusel värvast sundis kutsar teda maha ästuma ja käänas tagasi. Frédéric sammus mööda teed, kui äkki tunnimees tõkestas talle täägiga tee. Neli meest pidasid ta kinni, vihaselt karjudes:

«See on üks neist! Olge ettevaatlikud! Otsige ta läbi! Röövel! Rämpsihuke!»

Ja Frédérici jahmatus oli nii suur, et ta laskis end vägisi vedada värava juurde valvepunkti ümmargusel väljakul, kuhu jooksevad kokku Gobelins'ide ja Hospidali puiestee, samuti Godefroy ja Mouffetard'i tänav.

Neli barrikaadi moodustusid nelja tee otsas tohutu suurist munakivihunnikuist. Siin-seal praksusid tõrvikud. Hoolimata tolmupilvedest nägi Frédéric regulaarmee jalaväelasi ja rahvuskartlasi, kõigil näod nõgised, metsikud, rõivad seljas korratud. Nad olid hõivanud äsja selle väljaku ning mitu inimest maha lasknud. Nende raev polnud veel lahtunud. Frédéric ütles, et oli

saabunud Fontainebleau'st abistama haavatud kamraadi, kes elab Bellefond'i tänavas. Algul ei tahtnud keegi teda uskuda. Uuriti tema käsi, nuusutati koguni tal kõrvu veendumaks, et ta ei lõhna püssirohu järele.

Aina ühte ja sama korrates õnnestus tal ometi veenda lõpuks üht kaptenit, kes andis kahele laskurile käsu saata ta kuni Botaanikaaija valvepunktini.

Nad läksid mööda Hospidali bulvarit. Puhus tugev tuul. See virgutas Frédéric'i.

Seejärel käänasid nad Hobuturu tänavale. Botaanikaaiad paistis paremal suure musta massina, kuna vasakul Halastuse haigla kogu fassaad leegitses nagu tulekahjus kõigi akende särades, mille taga vilksatasid põgusad varjud.

Mõlemad püssimehed läksid tagasi. Kuni Tehnikakooli saatis Frédéric'i uus mees.

Saint-Victori tänaval valitses pilkane pimedus; ei ainustki gaasileeki ega ainustki valgustatud akent. Iga kümne minuti järel kostis:

«Tunnimehed! Olge valvsad!»

Ja see vaikusse paisatud hüüe pikenes nagu kuristikku langeva kivi vastukaja.

Aeg-ajalt lähenesid trampides rasked sammud. See oli patrull, koosnev vähemalt sajast mehest. Sellest ebamäärasest massist kostis tasast vestlust ja summutatud rauatärint; ja kaugenedes rütmilises õõtsumises, sulas ta ühte pimedusega.

Keset kõiki risttänavaid seisis liikumatuna hobune, seljas tragun. Puhuti kihutas kapakus mööda virgats, siis tekkis jälle vaikus. Kaugelt kostis veetavate suurtükkide kume ning ähvardav mürin tänavakividel. Süda tõmbus kokku neist müradest, mis olid nii erinevad kõigist igapäevaseist helidest. Need näisid isegi nagu avardavat vaikust, mis oli sügav, absoluutne, must vaikus. Mingisugused valges pluusis inimesed astusid soldatite juurde, ütlesid neile midagi ja kadusid nagu viirastused.

Tehnikakooli valvepunkt oli inimesi täis kiilunud. Lävel tunglesid naised, paludes kokkusaamist poja või mehega. Neid saadeti edasi Panthéoni, mis oli muudetud surnukambriks, ja keegi ei võtnud Frédéric'i kuulda. Ta käis visalt peale, vandudes jumalakeeli, et tema sõber Dussardier ootab teda, et ta on suremas. Lõpuks anti

talle saatjaks üks kapral, kes pidi viima ta taha Saint-Jacques'i tänava lõppu, XII ringkonna raekotta.

Panthéoni väljak oli soldateid täis, kes lebasid õlgedel. Hommik koitis. Välileeri tuled kustusid.

Ülestõus oli jätnud sellesse kvartalisse kohutavaid jälgi. Tänavate sillutis oli ühest otsast teiseni ebaühtlaselt lahti lõhutud. Barrikaadide varemeile oli jäänud hunnikusse omnibusse, gaasitorusid, vankrirattaid. Väikesed mustad loigud siin-seal olid ilmselt vereleigud. Majade seinad olid auklikud mürskudest ja mahavari-senud krohvi alt paistis palkehitis. Ühe naela otsas tolk-nesid žalusiid nagu kaltsud. Trepid olid maha paisatud ja ukSED avanesid tühjuse kohal. Võis märgata tubade sisemust, kus lipendasid tapeedid. Kuskil ruumis olid säilinud terveina mõned õrnad asjad. Frédéricile hakka-sid silma seinakell, papagoiõrs, gravüürid.

Kui ta sisenes raekotta, lobisesid rahvuskaartlased üha lõpmatuseni Bréa ja Négrier', samuti deputaat Char-bonneli ja Pariisi peapiiskopi surmast. Räägiti, et Aumale'i hertsog oli maandunud Boulogne'is, Barbès pagenud Vincennes'ist; et suurtükivägi on teel Bour-ges'ist ja abivägesid voolab kokku provintsist. Kella kolme paiku tõi keegi häid uudiseid: mässulised olid saatnud oma parlamentäärid Rahvuskogu esimehe juurde.

Siis rõõmustusid kõik; ja et Frédéricil oli veel kaks-teist fränki, laskis ta tuua kaksteist pudelit veini, lootes nõnda kiirendada oma vabanemist. Äkki arvas keegi kuulvat tulistamist püssidest. Veinijoomine lakkas. Tundmatut silmitseti kahtlustavate pilkudega. See võis olla Henri V.

Et vabaneda igasugusest vastutusest, toimetati Frédé-ric XI ringkonna raekotta, kust tal ei lubatud lahkuda enne kella üheksat hommikul.

Ta läks kiirel sammul kuni Voltaire'i kaldatänavani. Ühe lahtise akna juures seisis vestiväel vanamees ning nuttis, silmad üles tõstetud. Seine voolas rahulikult. Tae-vas oli üleni sinine. Tuileries' puudel laulsid linnud.

Kui Frédéric sammus üle Karusselli väljaku, möödus temast kandraam. Valvurid andsid sedamaid püssiga au ja ohvitser hüüdis, pannes käe kiivri juurde:

«Austus õnnetule vaprale!»

See lause oli muutunud peaaegu kohustuslikuks; see, kes seda ütles, näis alati pidulikult liigutatud. Salk viha-seid inimesi eskortis kandraami, hüüdes valjusti:

«Me tasume teie eest kätte! Me tasume kätte!»

Sõidukeid vuras bulvaritel, ja istudes oma majauste juures, näppisid naised lõuendikaabet. Vahepeal oli mäss maha surutud või peaaegu maha surutud. Seda kuulutas Cavaignac¹ üleskutse, mis äsja oli müüri-lehena välja pandud. Vivienne'i tänava lõpus ilmus näh-tavale rühm maakaitseväelasi. Siis tõid linnakodanikud kuuldavale vaimustushüüdeid. Nad lehvitasid kübaraid, aplodeerisid, tantsisid, tahtsid soldateid emmata, paku-sid neile veini, ja neile langes lilli, mida daamid pildu-sid palkoneilt.

Lõpuks kell kümme, hetkel, kui suurtükimürina saa-tel vallutati Saint-Antoine'i eeslinn, saabus Frédéric Dussardier' juurde. Too lebas selili maas oma katuse-kambris ning magas. Kõrvaltoast ilmus tasaste sammu-dega keegi naine — preili Vatnaz.

Ta viis Frédérici kõrvale ja jutustas, mil moel Dussar-dier oli haavata saanud.

Laupäeval oli Lafayette'i tänaval barrikaadilt keegi poisijõmpsikas mähkinud endale ümber kolmevärvilise lipu, hüüdnud rahvuskaartlastele: «Te siis hakkate tulis-tama oma vendade pihta!» Samal ajal oli tungitud edasi, Dussardier aga oli visanud maha oma püssi ja teisi kõr-vale tõugates karanud barrikaadile, paisanud mässaja jalahoobiga maha ja kiskunud tema ümbert lipu. Dus-sardier leitud hiljem barrikaadi rusude alt, reis mürsu-killust läbistatud. Haav tuli lahti lõigata, et eemaldada metallitükk. Preili Vatnaz oli tulnud tema juurde kohe samal õhtul ega ole sellest ajast saadik siit enam lah-kunud.

See naine tegi taiplikult kõike vajalikku haava sidu-misel, andis haavatule juua, luges silmist tema vähi-maidki soove, liikus ruumis kuuldamatult, vaatles teda õrnade pilkudega.

Kahe nädala vältel käis Frédéric igal hommikul Dus-

¹ Cavaignac (1802—1857) — sõjaminister, pärast Veebruari-revolutsiooni juhatas karistusoperatsioone tööliste juuniüles-tõusu mahasurumisel.

sardier'd vaatamas. Kui ta ühel päeval tegi juttu Vatanazi ustavusest, kehtis Dussardier õlgu.

«Oh ei! See on tagamõttega!»

«Arvad sa?»

Ta vastas:

«Olen selles kindel!» Pikemalt ei tahtnud ta seletada.

Oma hoolitseva abivalmidusega läks naine selleni, et tõi haavatule ajalehti, kus ülistati tema ilusat tegu. Need austusavaldused näisid teda tüütavat. Ta isegi tunnistas Frédéricile üles, et südametunnistus vaevab teda.

Võib-olla pidanuks ta asuma teisel pool, koos tööpluusidega. Sest lõppude lõpuks oli neile antud terve hulk lubadusi, mida aga ei täidetud. Nende võitjad vihkasid vabariiki; ja pealegi oli neid koheldud väga karmilt! Muidugi nad eksisid, kuigi mitte kõiges. Ja tublit noormeest piinas mõte, et võib-olla ta oli võidelnud õigluse vastu.

Sénécal, suletud Tuileries' keldrisse terrassi alla jõe pool ääres, ei teadnud midagi neist hingeängistustest.

Neid oli seal üheksasada inimest, kõik segamini hunnikus koos roojas ja poris, näod mustad püssirohust ja hüübinud verest. Nad lõdisesid palavikust, karjusid rae-vust. Ja kui nende hulgast keegi suri, ei koristatud ära laipu. Vahel, kui äkki kostis püssipauke, arvasid nad, et nüüd lastakse nad kõik maha. Siis söötsid nad seinte äärde. Seejärel langesid jälle oma endisele kohale, nürimeelsed kannatusest, nii et neile näis, nagu elaksid nad painavas unenäos, õudses košmaaris. Võlvlae all rippuv lamp sarnanes verelaiguga; ja õhus hõljus väikesi rohelisi ja kollaseid leeki, mida tekitas selle hauakambri auramine. Epideemiade kartuses oli moodustatud vastav komisjon. Selle esimees sai trepil vaid paar astet alla laskuda, kui sööstis tagasi, hirmutatud rooja ja laipade jõledast haisust. Kui vangid lähenesid õhuaukudele, siis rahvuskartlased, kes seisis valvepostil, torkasid täägiga huupi rahvasumma poole, et takistada trellide lahtikõigutamist.

Need püssimehed olid enamasti halastamatud. Kes polnud osa võtnud lahinguist, tahtsid silma paista. See oli hirmu märksus. Tasuti kätte ühtaegu ajalõhede, klubide, koosolekute ja doktriinide eest, kõige selle eest, mis juba kolme kuu vältel meeleheitele viis. Ja võidu

kluste (otsekui karistuseks oma kaitsjaile ja pilkeks oma vaenlastele) ilmutas võrdsus end triumfeerivalt, too tot-rate-jõhkardite võrdsus, verise alatuse ühtlane tase; sest kasuahnete inimeste fanatism tasakaalustas viletsuses vaevlejate hullustuse, aristokraatia märatses samuti kui nürused pätid, ja vateeritud öömüts osutus niisama jõledaks kui punane müts. Kogu rahva mõistus oli tuhmunud nagu pärast suuri loodusõnnetusi. Oli vaimuinimesi, kes sellest jäid eluajaks idioodiks.

Isa Roque oli muutunud üpris vahvaks, peaaegu hulljulgeks. Saabunud 26-ndal Pariisi Nogent'i salgaga, ei tahtnud ta ühel ajal teistega kodupaika naasta, vaid selle asemel liitus rahvuskartlasega, kes asus laagris Tuileries's. Ja ta oli väga rahul, et oli määratud vahti pidama jõepoolse terrassi juurde. Vähemalt siin olid need röövlid tema meelevalda all! Ta mõtles naudinguga nende lüüasaamisele, nende alandusele ega suutnud hoiduda neid teotavate sõnadega sõimamast.

Üks neist, pikkade blondide juustega nooruk, liibus nälga vastu trelle ja palus leiba. Härra Roque käskis tal wait olla. Kuid nooruk kordas kaebliku häälega:

«Leiba!»

«Kust mina sulle leiba võtan!»

Õhuauku juurde ilmus teisi vange, habemed turris, silmad vihast leegitsemas. Nad tõuklesid isekeskis ja üha röökisid:

«Leiba!»

Isa Roque oli nõrkinud, et ei tunnustatud tema autoriteeti. Et vangidele hirmu teha, pani ta püssi palge. Samal ajal noormees, kelle rahvamass lausa lämmatavalt peale surudes tõstis üsna võlvlae alla, pea taha painutatud, hüüdis veel kord:

«Leiba!»

«Säh sulle leiba!» ütles isa Roque jõhkralt ja tulistas püssist.

Kostis hirmus karje, siis jäi kõik wait. Paraski servale oli jäänud midagi valget.

Pärast seda läks härra Roque koju; Saint-Martini tänavas oli tal maja, kus ta oli jätnud endale peatumiskorteri Pariisi-sõitute puhuks. Kahjustused, mis tema kinnisvara fassaadile oli tekitanud mäss, olid ka omajagu paisutanud tema raevu. Kui ta nüüd oma maja uuesti

nägi, tundus talle, et ta oli kahju liialdanud. Tema äsjane tegu lepitaski teda nagu mingi kahjutasu.

Ukse avas talle tütar. Ta tõttas isale ütlema, et tema liiga kauane äraolek oli talle muret valmistanud; Louise oli kartnud mingit õnnetust, et isa oli ehk saanud haavata.

Selline tütrearmastus viis papi Roque'i heldimusse. Ta oli imestunud, et tütar oli asunud teele Catherine'ita.

«Ma saatsin ta üht ülesannet täitma,» vastas Louise.

Ja ta küsis, kuidas on isa tervis, ning tundis veel huvi nii ühe kui teise asja vastu. Siis küsis ta teeseldud ükskõiksusega, kas isa pole juhuslikult kohanud Frédéric'i.

«Ei! Mitte kuskil!»

Ainult tema pärast oligi Louise teekonna ette võtnud. Koridoris käis keegi.

«Ah! Andesta palun...»

Ja ta lipsas minema.

Catherine polnud Frédéric'i kodust leidnud. Too oli juba mitu päeva ära, tema lähedane sõber härra Deslauriers aga asus nüüd provintsis.

Louise ilmus tagasi üleni värisedes, suutmata sõnagi lausuda. Ta otsis tuge mööblilt.

«Mis sul on?! Mis sul ometi on?» hüüdis isa.

Tütar andis käeliigutusega mõista, et pole midagi, ja pingutades tugevasti tahtejõudu, kogus end.

Restoranist nende vastas üle tänava toodi kohale lõunasöök. Kuid isa Roque'i oli tabanud liiga tugev erutus. «See ei või niisama mööduda» — ja desserdi ajal tekkis tal midagi minestuse taolist. Kiiresti saadeti arsti järele, kes määras talle ravimjoogi. Pärast, kui ta juba voodis lamas, nõudis härra Roque endale võimalikult rohkem tekke peale, mis paneksid ta higistama. Ta ohkas ja oigas.

«Aitäh, mu hea Catherine. Aga sina, mu kallid laps, tule suudle oma vaest isa! Ah, võtaks pagan neid revolutsioone!»

Ja kui tütar tõreles, et isa oli tema pärast muretsedes koguni haigestunud, vastas papi Roque:

«Jah, sul on õigus! Ma ei saa sinna parata! Mul on liiga hale süda sees!»

II

Proua Dambreuse istus buduaaris oma mehe õetütre ja miss Johni vahel ning kuulas härra Roque'i, kes jutustas sõjaväeteenistuse raskustest.

Daam hammustas huuli, nagu tunneks ta valu.

«Oo, see pole midagi! Läheb mööda!»

Ja armsa häälega teatas ta:

«Täna on meil lõunal üks teie tuttavaist, härra Moreau.»

Louise võpatas.

«Siis veel vaid mõned lähedased sõbrad, muude hulgas Alfred de Cisy.»

Ja ta hakkas üles kiitma selle noormehe maneere, välimust, eelkõige aga tema moraali.

Proua Dambreuse valetas vähem, kui ta arvas: vikont unistas abielust. Ta oli rääkinud sellest Martinonile, lisades oma kindla veendumuse, et ta meeldib preili Cécile'ile ja et neiu omaksed võtavad ta vastu.

Riskides säärase saladuse usaldamist, pidi ta omama soodsaid andmeid neiu kaasavara kohta. Martinon aga kahtlustas, et Cécile on härra Dambreuse'i vallastütar, ja et tõenäoliselt oleks üpris mõistlik igaks juhuks tema kätt paluda. See julgus kätkes aga ka ohte; seepärast oli Martinon tänini käitunud nõnda, et end mitte sisse mässida; pealegi ei teadnud ta, kuidas vabaneda tädist. Cisy jutt sundis teda otsustama, ja ta esitas oma taotluse pankurile, kes ei näinud selleks mingeid takistusi ning teatas kohe asjast proua Dambreuse'ile.

Ilmus Cisy. Proua Dambreuse tõusis ning läks talle vastu, öeldes:

«Te olete meid päris unustanud... Cécile, *shake hands!*»¹

Samal hetkel astus sisse Frédéric.

«Aa, lõpuks ometi leidsime teid!» hüüdis papi Roque.

«Ma käisin sel nädalal kolm korda koos Louise'iga teie pool!»

Frédéric oli neid hoolikalt vältinud. Ta tõi põhjenduseks, et oli veetnud kõik need päevad ühe haavatud kamraadi voodi juures. Lisaks sellele on tal juba pike-

¹ Anna kätt! (Ingl. k.)

mat aega hullupööra tegemist; ja ta püüdis leiutada iga-suguseid lugusid. Õnneks hakkas kohale saabuma külalisi: eelkõige härra Paul de Grémonville, diplomaat, kes oli olnud ka ballil; seejärel Fumichon, too tööstur, kelle konservatiivne õhin oli ühel öhtul Frédérici lausa marru ajanud; neile järgnes vana hertsoginna de Montreuil-Nantua.

Kõrvaltoast kostis äkki kaks häält:

«Ma olen selles kindel!» ütles üks.

«Kallis ilus daam! Kallis ilus daam!» vastas teine.
«Halastuse pärast, rahustuge!»

Need olid härra de Nonancourt, vana keigar, nagu mumifitseeritud koldkreemiga, ja proua de Larsillois, Louis-Philippe'i-aegse prefekti abikaasa. Ta värises üleni tugevasti, sest nüüdsama oli ta kuulnud väntorelil mängitavat üht polkat, mis oli signaaliks mässajaile. Paljudel linnakodanikel oli sääraseid hirmukujutlusi. Kardeti, et inimesed, kes varjasid endid katakombides, kavatsevad õhku lasta Saint-Germaini eeslinna. Keldreist kostis mingisugust müra. Akende taga toimus üpris kahtlasi asju.

Ometi püüdsid kõik proua de Larsillois'd rahustada. Kord oli jälle taastatud. Polnud enam midagi karta. «Cavaignac päästis meid!» Ja nagu poleks küllalt palju olnud ülestõusu õudusi, liialdati neid veelgi. Sotsialistide poolel oli olnud kakskümmend kolm tuhat sunnitöölist, mitte vähem!

Polnud vähimatki kahtlust, et toiduained olid mürgistatud, et maakaitseväelasi oli kahe lauatuiki vahel pooleks saetud ja et lipukirjad kutsusid üles rüüstamisele, süütamisele.

«Ja veel millelegi!» lisas eksprefektitar.

«Ah, kullake!» lausus häbelikkusest proua Dambreuse, osutades pilguga kolmele noorukele neiule.

Härra Dambreuse väljus oma kabinetist koos Martinoniga. Proua Dambreuse pööras pea kõrvale ja vastas Pellerini tervitusele, kes parajasti sisse astus. Kunstnik vaatles seinu rahutu ilmega. Pankur viis ta kõrvale ning seletas talle, et oli sunnitud ajutiseks ära peitma tema revolutsioonilise maali.

«Kahtlemata!» ütles Pellerin, kelle poliitilised vaated olid muutunud pärast läbikukkumist «Mõistuse Klubis».

Härra Dambreuse poetas üpris viisakalt lause, et ta tellib talt teisi töid.

«Andestust! ... Ah, kallis sõber, milline õnn!»

Arnoux koos abikaasaga seisis Frédérici ees.

Too tundis otsekui peapööritust. Rosanette oma suure soldatite imetlemisega oli ärritanud teda kogu pealelõuna; ja ärkas jälle vana armastus.

Ülemteener ilmus ning teatas majaprouale, et road on laual. Too andis pilguga vikondile käsu võtta käevangu Cécile, ütles Martinonile üsna tasa: «Lurjus!» — ja kõik suundusid söögisaali.

Keset söögilauda ananassi roheliste lehtede all lebas kogu pikkuses kullakarvaline karpkala, pea sirutatud kitseveerandi poole, saba puudutamas vähiliuda. Viigimarju, hiigelkirssi, pirne ja viinamarju (Pariisi kasvuhoonete uudsevilju) oli kõrgete püramiididena vanast saksist portselanist nõudes. Lillekimbud vaheldusid laua-hõbeda säruga. Valgest siidist kardinaad rippusid akende ees, täites ruumi maheda valgusega. Õhku värskendasid kaks basseini, kus paistis jäätükke. Laua ääres teenidasid pikakasvulised põlvpükstes teenrid. Pärast möödunud päevade ärevaid elamusi tundus kõik see veel kaunim kui muidu. Jälle võidi tunda naudingut sellest, mida kardeti juba olevat kaotanud. Ja Nonancourt väljendas kõigi ühiseid tundeid, öeldes:

«Ah, loodame, et härrased vabariiklased suvatsevad lubada meil lõunatada!»

«Hoolimata nende vendlusest!» lisas vaimukalt papi Roque.

Need kaks auväärset isandat istusid proua Dambreuse'i paremal ja vasakul käel, kes asus oma mehe vastas. Tolle lauanaabreiks aga olid proua de Larsillois, kelle kõrval istus diplomaat, ja teisel pool vana hertsoginna, kelle naabriks oli sattunud Fumichon. Edasi järgnesid maalikunstnik, fajansikaupmees, preili Louise. Martinoni tõttu, kes oli hõivanud Frédérici koha Cécile'i lähedal, sattus Frédéric proua Arnoux' kõrvale.

Seljas oli proua Arnoux'l mustast bareežist kleit, randmel kuldkäevõru, ja samuti nagu siis, kui Frédéric lõunatas tema juures esmakordselt, paistis tal juustes midagi punast, juukseõieka ümber mähitud fuksia-oksake. Frédéric ei suutnud jätta ütlemata:

«Kui ammu me pole teineteist näinud!»

«Oh jaa,» vastas daam külmalt.

Frédéric jätkas maheda häälega, mis pidi leevendama tema küsimuse jultumust:

«Kas olete mõnikord mõtelnud minule?»

«Milleks pidin ma mõtlema teile?»

Frédéric oli solvunud sellest vastusest.

«Lõppude lõpuks on teil võib-olla õigus.»

Kuid kahetsedes sedamaid oma sõnu, vandus ta, et pole elanud ainsatki päeva, tundmata hingepeina tema meenutusest.

«Ma ei usu seda vähimalgi määral, mu härra.»

«Kuid ometi te teate, et ma armastan teid!»

Proua Arnoux ei vastanud.

«Te teate, et ma armastan teid.»

Daam vaikis endiselt.

«Noh, siis sõida seenele!» mõtles Frédéric endamisi.

Ja tõstes silmi, märkas ta laua teises otsas preili Roque'i.

Too oli arvanud, et talle sobib hästi roheline kleit, värvitoon, mis oli jämedas vastuolus tema punaste juustega. Tema vöö pannal oli liiga kõrgel, krae ulatus tal ängistavalt kõrvuni. See maitselagedus oli kahtlemata kaasa aidanud külmale kohtlemisele, mis sai talle osaks Frédérici poolt. Neiu jälgis eemalt oma armastatud uudishimuga, ja kuigi Arnoux tema kõrval ilmutas agarasti galantsust, ei suutnud ta Louise'ilt kolme sõnagi välja meelitada. Nii et loobudes üritusest preili Roque'ile meeldida, jäi ta kuulutama üldist vestlust. See keerles parajasti ananassipüree ümber, mida serveeritakse Luxembourg'is.

Fumichoni sõnade järgi oli Louis Blanc, kellele kuulub Saint-Dominique'i tänavas üksikelamu, keeldunud seda maja välja üürimast töölistele.

«Minule tundub veider,» ütles Nonancourt, «et Ledru-Rollin käib jahil kuninglikel jahimaadel!»

«Ta võlgneb ühele juveliirile kakskümmend tuhat franki!» lisas Cisy. «Ja räägitakse koguni...»

Proua Dambreuse katkestas teda:

«Ah, kui vastik on ägestuda poliitika pärast! Jätke see, noormees! Parem tegelge oma lauanaabrinnaga!»

Seejärel hakkasid soliidsed inimesed ajalehti ründama.

Arnoux asus neid kaitsma. Frédéric sekkus vestlusse, nimetas lehti samasuguseiks äriettevõtteks nagu kõik teisedki; nende kaastöölised aga on enamasti kas lollpead või luiskajad. Ta andis mõista, nagu tunneks ta neid, ja seadis vastukaaluks oma sõbra suuremeelseile tundeile teravaid sarkasme. Proua Arnoux ei taibanud, et need teravused tähendavad kättemaksu temale.

Samal ajal pingutas vikont kurjasti oma mõistust, et võita preili Cécile. Esmalt seadis ta nähtavale oma kunstimaitse, laites laual karahvinide kuju ja nugade monogramme. Seejärel rääkis ta oma tallist, oma rätsepast ja pesuõmblejast. Lõpuks puudutas ta usuliselt küsimusi ja leidis mahti preili Cécile'ile teatavaks teha, et ta täidab kõiki usukombeid.

Martinon ilmutas siin suuremat taiplikkust. Monotoonse häälega ja neiule pidevalt silma vaadates kiitis ta tolle linnuprofiili, tuhme blonde juukseid, tema liiga lühikesi käsi. Vaene inetu neiu lausa sulas õndsusest nende sulniste sõnade valingu all.

Keegi ei võinud midagi kuulda, sest kõik rääkisid väga valjusti. Härra Roque nõudis, et Prantsusmaad valitseks «raudne käsi». Nonancourt kahetses isegi, et kaotatud oli surmanuhtlus poliitiliste süütegude eest. Need närukaelad oleks tulnud kõik viimseni maha tappa!

«Pealegi on nad argpüksid,» ütles Fumichon. «Ma ei näe vahvust selles, kui poetakse peitu barrikaadide taha!»

«Aga muide, jutustage meile Dussardier'st!» ütles härra Dambreuse, pöördudes Frédérici poole.

Tubli äriteenija oli nüüd kangelane nagu Sallesse, vennaksed Jeansonid, abielunaine Péquillet ja teised.

Frédéric ei lasknud end paluda ning jutustas oma sõbra loo. Temalegi langes sellest midagi nagu oreoli taolist.

Üsna loomulikul kombel jõuti jutuga vahvuse üpris erinevate avaldusvormide juurde. Diplomaadi arvates pole raske surmale silma vaadata; seda võivad tõendada inimesed, kes on võidelnud duellil.

«Selles asjas võib meile kinnitust anda vikont,» ütles Martinon.

Vikont punastas sügavasti.

Külalised vaatasid talle otsa. Ja Louise, kelle imestus oli suurem kui teistel, sosistas:

«Mis on?»

«Ta lõi vedelaks Frédérici ees,» vastas Arnoux üsna tasa.

«Kas te teate midagi, preili?» küsis sedamaid Nonancourt.

Ja ta jutustas saadud vastuse proua Dambreuse'ile, kes end kergelt ette kallutades hakkas vaatlema Frédéric'i.

Martinon ei jäänud Cécile'i küsimusi ootama. Ta jutustas talle ise, et see afäär oli seotud kellegi laiduväärse käitumisega naisisikuga. Neiu tõmbus oma toolil kergelt eemale vikondist, otsekui vältimaks kokkupuudet selle liiderdajaga.

Vestlus sai uut hoogu. Head vanad bordoo veinid aina voolasid, külaliste tuju tõusis. Pellerin oli vihane revolutsiooni peale hispaania muuseumi pärast, mis jäagitult oli hävinud. Teda kui kunstnikku kurvastas see kõige enam. Seepeale küsis talt härra Roque:

«Kas mitte teie pole ühe väga tähelepanuväärse maali autor?»

«Võib-olla! Mis maal see on?»

«See kujutab üht daami... tõsi küll... veidi kerges riietuses, käes kukkur, ja tema taga on paabulind.»

Nüüd oli Frédérici kord punastada. Pellerin teeskles, nagu ei kuuleks ta.

«See on ikkagi teie töö! All on ju teie nimi, ja raami küljes veel kiri, et pilt kuulub härra Moreau'le.»

Ühel päeval, kui papi Roque ja tema tütar ootasid Frédéric'i tema korteris, olid nad näinud Marssal Rosanette'i portreed. Kohtlasevõitu papi Roque oli pidanud seda koguni «vanaaegseks maaliks».

«Ei!» lausus Pellerin järsult. «See on lihtsalt kellegi naise portree.»

Martinon lisas:

«Üpris särtsuka naise oma! Kas on sedasi, Cisy?»

«Oh! Ei mina tea sellest midagi.»

«Mina arvasin, et te tunnete teda. Aga kui see on teile ebameeldiv, siis palun tuhat korda andestust!»

Cisy lõi silmad maha, tõendades oma hämmeldusega,

et tal oli tulnud etendada selle portree loos mingit armutatut osa. Mis aga puutub Frédéricisse, siis modell ei saanud olla midagi muud kui tema armuke. See oli üks neist veendumustest, mis tekivad silmapilkselt, ja koosviibijate näod väljendasid seda selgesti.

«Kuidas ta mulle on valetanud!» ütles endale proua Arnoux.

«Niisiis tema pärast hülgas ta mu!» mõtles Louise.

Frédéric kujutles endale, kuidas need kaks lugu võivad teda kompromiteerida; ja kui seltskond siirdus aeda, tegi ta sel puhul Martinonile etteheiteid.

Preili Cécile'i austaja aga naeris talle valjusti näkku.

«Oh ei! Mitte sugugi! See tuleb sulle aina kasuks! Muudkui edasi!»

Mida tahtis ta sellega ütelda? Pealegi veel, millest küll see heatahtlikkus, mis pole sugugi tema moodi? Midagi seletamata sammus ta taha aeda, kus istusid daamid. Mehed seisid nende lähedal, ja Pellerin nende keskel kuulutas oma ideid. Muidugi teada soodustab kunste kõige enam monarhia. Moodsad ajad on tema meelest jälgustunnet tekitavad, «kasvõi juba ainult rahvuskardi tõttu». Ta kahetses taga keskaega, Louis XIV. Härra Roque tervitas tema sääraseid vaateid, tunnistas avameelselt, et need kummutavad kõik tema eelarvamused kunstnike kohta. Aga ta eemaldus peaaegu sedamaid, meelitatud ligi Fumichoni häälest. Arnoux püüdis tolele selgeks teha, et on olemas kaks sotsialismi — üks on hea, teine paha. Tööstur ei näinud seal mingit vahet; kuuldes sõna «omandus», kaotas ta raevust tasakaalu.

«See on õigus, mille on kirjutanud loodus ise! Lapsed hoiavad kinni oma leludest; kõik rahvad on minuga samal arvamusel, samuti kõik loomad; isegi lõvi, kui ta vaid oskaks kõnelda, kuulutaks enda omanikuks! Mina näiteks, härrased, alustasin viieteistkümnne tuhande frangi suuruse kapitaliga! Kolmekümnne aasta vältel, kas teate, tõusin ma järjekindlalt kell neli hommikul! Ma olen näinud põrguvaeva, et endale varandust koguda! Ja siis äkki tullakse mulle kinnitama, et mitte mina pole selle peremees, et minu raha polegi minu raha, ühesõnaga, et omandus on vargus!»

«Kuid ometi Proudhon...»

«Jätke mind rahule oma Proudhoniga! Kui ta oleks siin, ma vist küll kägistaksin ta!»

Tööstur oleks tõesti ta kägistanud. Pärast likööre sattus Fumichon lausa marru, ja tema apoplektiline nägu ähvardas mürsuna plahvatada.

«Tere päevast, Arnoux,» ütles Hussonnet, kes läks väledasti üle muruplatsi.

Ta tõi härra Dambreuse'ile ära tiitellehe brošüürist pealkirjaga «Hüdra», milles boheemlane kaitseb reaktioonilise ringi huve, ja pankur esitles teda sellisena oma külalistele.

Hussonnet lõbustas neid. Esmalt kinnitas ta, et loomarasva kaupmehed maksavad palka kolmesaja üheksakümne kahele tänavapoisile, et nad kisaksid igal õhtul: «Lambid!» Seejärel irvitas ta 89-nda aasta printsiipide üle, mõnitas neegrite orjusest vabastamist, vasaku tiiva oraatoreid. Ta läks isegi selleni, et kujutas Prudhomme'i barrikadil, võib-olla päris lihtsast kadedusest nende buržuaade vastu, kes äsja rikkalikult olid lõunatanud. Šarži menu oli keskpärane. Näod venisid pikaks.

Pealegi polnud sobiv hetk naljatamiseks. Seda ütles Nonancourt, meenutades peapiiskop Affre'i ja kindral Bréa surma. Nende surma meenutati alatas; seda kasutati vaidlustes argumendina. Härra Roque kuulutas peapiiskopi surma «ülevuse ülimaks tipuks». Fumichon andis võidupalmi sõjamehele. Ja selle asemel et lihtsalt taga leinata neid kahte märtrit, vaieldi selle üle, kumma mõrv peab õhutama suuremat nõrdimust. Hiljem tuli kõne alla teine paralleel, Lamoricière'i¹ ja Cavaignaci vahel, kusjuures härra Dambreuse ülistas Cavaignac'i ja Nonancourt Lamoricière'i. Mitte keegi kohalolijaist peale Arnoux' ei olnud võinud neid näha tegutsemas. Sellest hoolimata ütles igaüks välja oma surmkindla otsuse nende tegevuse kohta. Ainult Frédéric ei pidanud end kompetentseks, tunnistas üles, et ta polnud haaranud kätte relva. Diplomaat ja härra Dambreuse noogutasid talle heakskiitvalt pead. Sest tõepoolest, võitlemine üles-

¹ Lamoricière (1806—1865) — kindral, aitas juunipäevil Cavaignacil töölistega arveid õiendada, mille eest määrati sõjaministriks.

tõusnute vastu tähendas vabariigi kaitsmist. Võitluse tulemus kindlustas vabariiki; ja nüüd, kui oldi vabane- nud võidetulist, sooviti vabaneda ka võitjaist.

Vaevalt aeda jõudnud, viis proua Dambreuse Cisy kõrvale ja noomis teda kohmetu käitumise pärast. Märgates Martinoni, saatis ta Cisy minema, ja siis tahtis ta oma tulevaselt hõimlaselt teada saada põhjust, miks too oli vikondi kulul nalja heitnud.

«Polegi mingit põhjust.»

«Ja seda kõik nagu selleks, et härra Moreau'd ülis- tada! Mis eesmärgil?»

«Ei mingisugusel. Frédéric on tore poiss. Ta meeldib mulle.»

«Mulle ka! Minge tooge ta siia!»

Pärast paari-kolme banaalset lauset hakkas proua Dambreuse oma külalisi kergelt alavääristama, mis tähendas Frédérici asetamist neist kõrgemale. Noormees omalt poolt ei jätnud veidi halvustamata teisi naisi — osav viis lausuda komplimente majaprouale. Aga proua Dambreuse lahkus aeg-ajalt tema juurest, et üha saabu- vaid daame vastu võtta — oli ju külastamispäev. See- järel tuli ta tagasi oma kohale, ja nende tugitoolide ase- tus oli täiesti juhuslikult selline, et keegi ei võinud kuulda nende vestlust.

Proua Dambreuse näis kord lõbus, kord tõsine, siis melanhoolne ja järelemõtlik. Põgusad päevamured huvi- tasid teda vähe; on ju olemas liik vähem põgusaid tund- musi. Ta kurtis poetide üle, kes moonutavad tõde, siis tõstis ta silmad taeva poole ja küsis Frédéricilt ühe tähe nime.

Puude otsa oli riputatud kaks-kolm hiina laternat. Tuul kõigutas neid, värvilised kiired värelesid tema val- gel kleidil. Nagu tavaliselt, kallutas ta end tugitoolis veidi tahapoole, jalad taburetil tema ees; paistis tema musta atlaskkinga nina. Aeg-ajalt lausus proua Dambreuse valjemini mõne sõna, vahel pahvatas koguni naerma.

Need koketeerimised ei kostnud Martinonini, kes tege- les Cécile'iga; kuid nad puudutasid valusasti väikest preili Roque'i, kes vestles proua Arnoux'ga. Too oli ainuke nende naiste hulgas, kelle hoiak tema suhtes ei tundunud talle kõrk. Louise tuli tema juurde ning istus

tema kõrvale; siis, andes järele vajadusele südant puistata, ütles:

«Kas te ei leia, et Frédéric Moreau kõneleb hästi?»

«Kas te tunnete teda?»

«Oo, väga hästi! Me oleme naabrid. Ta mängis minuga, kui ma olin alles üsna väike.»

Proua Arnoux vaatas teda pika pilguga, mis ütles: «Te ei armasta ometi teda, nagu ma loodan?»

Neiu pilk vastas hämmeldusega: «Armastan!»

«Niisiis te näete teda sageli?»

«Oh ei! Ainult siis, kui ta sõidab oma ema juurde. Juba kümme kuud pole ta seal käinud. Ometi lubas ta olla ses suhtes korralikum.»

«Ei maksa nii, väga usaldada meeste lubadusi, mu laps.»

«Kuid mind ta pole ju petnud!»

«Samuti nagu teisigi!»

Louise võpatas: «Kas pole ta viimaks sellelegi midagi lubanud?» Ja neiu nägu moondus kahtlusest ja vihast.

Proua Arnoux kohkus peaaegu sellest; ta tahtnuks oma sõnad tagasi võtta. Ja siis vaikisid nad mõlemad.

Et Frédéric istus veidi eemal nende vastas klapptoolil, vaatlus nad teda, üks sündsalt, silmanurgast, teine lausa varjamatult, suu kohtlaselt ammuli. Proua Dambreuse märkas seda ning ütles Frédéricile:

«Pöörake end ometi, et ta saaks teid vaadelda.»

«Kes?»

«Eks ikka härra Roque'i tütar!»

Ja daam hakkas Frédérici üle nalja heitma selle noorukese provintslanna armastuse pärast. Frédéric kaitses end, püüdes naerda:

«On see siis mõeldav! Mõtelge ise! Säärane inetu tüdruk!»

Ometi oli kõik see ääretuks naudinguks Frédérici edevale auahnusele. Talle meenus üks teine suaree selles majas, kui ta lahkus siit, süda raske alandusest. Nüüd hingas ta täie rinnaga; ta tundis end oma õiges miljöös, peaaegu nagu omaenda valduses, otsekui kuuluks kõik see, kaasa arvatud Dambreuse'ide üksiklamu, temale. Daamid istusid tema ümber poolringis ja kuulasid teda. Ja tahtes hiilata, avaldas ta oma mõtteid abielulahutuse taaskehtestamise poolt; lahutus peaks olema sedavõrd

hõlpus, et liituda ja lahku minna saaks lõpmatuseni, nii palju kui süda kutsub. Ühed vaidlesid ägedalt vastu, teised vestlesid tasa, hämaruses müüri ääres, mida katsid tobiväädid, kostis kimedaid hüüatusi. See oli nagu mingi lõbus kanade kaagutamine. Ja Frédéric arendas oma teooriat selle enesekindlusega, mida sisendab teadlikkus oma menust. Teener tõi lehtlasse kandikutäie jäätist. Mehed astusid lähemale. Nad vestlesid areteerimistest.

Siis hakkas Frédéric kättemaksuks vikondile talle pilamisi kinnitama, et üpris tõenäoliselt hakatakse teda jälitama kui legitimisti. Vikont Cisy väitis vastu, et ta pole jalgagi tõstnud oma toast. Tema vastane püüdis talle ohtrate pahaendeliste hoiatustega hirmu nahka ajada. See tegi nalja isegi härradele Dambreuse'ile ja Grémonville'ile. Seejärel tegid nad komplimente Frédéricile, kahetsedes, et ta ei kasutanud oma võimeid korra kaitseks. Ja nende käepigistus oli südamlilik; siitpeale võis Frédéric loota nende peale. Lõpuks, kui kõik hakkasid minema, tegi vikont Cécile'ile väga sügava kummarduse:

«Madmuasell, mul on au teile head õhtut soovida.»

Neiu vastas kuiva tooniga:

«Head õhtut!»

Kuid ta naeratas Martinonile.

Papi Roque, kes soovis jätkata diskussiooni Arnoux'ga, pakkus end saatjaks talle «samuti kui madamile», sest neil oli üks tee. Louise ja Frédéric läksid nende ees. Neiu oli võtnud Frédéricil käe alt kinni, ja kui nad olid veidi eemaldunud teistest, ütles:

«Ah, lõpuks ometi! Kuidas ma kannatasin kogu õhtu! Kui õelad on kõik need naised! Kui kõrgid!»

Frédéric püüdis neid kaitsta.

«Kõigepealt oleksid sa võinud minuga rääkida mõne sõna, kui ilmusid, pole sa ju terve aasta meie pool käinud!»

«Ei ole terve aasta,» ütles Frédéric, rahul sellega, et sai Louise'ile vastu vaielda selle üksikasja puhul, ja lootes osavalt kõrvale põigata kõige muu eest.

«Olgugi nii! Aeg näis mulle väga pikk. Selles ongi kogu lugu! Kuid selle jõleda dinee ajal võis arvata, et sa häbened mind! Ah, ma ju mõistan, et ma ei saa meeldida nii nagu nemad.»

«Sa eksid,» ütles Frédéric.

«Ikka tõesti või?! Vannu mulle, et sa ei armasta mitte kedagi neist!»

Frédéric vandus.

«Kas sa armastad ainult mind?»

«Jumala eest!»

See kinnitus tegi neiu rõõmsaks. Ta tahtnuks ära eksida tänavail, et jalutada kahekesi kogu öö.

«Ma tundsin kodus nii suurt piina! Muud juttu polnudki kui aina barrikaadidest! Ma nägin sind selili maha langevat, üleni verisena! Sinu ema lamas reumaga voodis. Tema ei teadnud midagi. Mina pidin vaikima! Ma ei suutnud seda enam taluda! Siis ma võtsingi Catherine'i kaasa...»

Ja ta jutustas oma ärasõidust, kogu teekonnast ja sellest, kuidas ta isale oli valetanud.

«Kahe päevä pärast viib isa mu koju tagasi. Tule homme õhtul, nagu kogemata, ja kasuta juhust, et minu kätt paluda.»

Mitte iialgi polnud Frédéric olnud kaugemal naitumise mõttest kui praegu. Pealegi näis preili Roque talle üsnagi naeruväärse olendina. Milline vahe on tema ja sellise naise vahel kui proua Dambreuse! Temale, Frédéricile, on määratud sootuks teine tulevik! Täna veendus ta selles, nii et pole sobiv hetk end siduda, otsustada nii tähtsat sammu vaid südamepuhangu mõjul. Nüüd tuli olla kaalutlev. Ja pealegi oli ta jälle näinud proua Arnoux'd. Aga ometi hämmeldas teda Louise'i siiras avameelsus. Ta küsis:

«Oled sa seda sammu ka küllalt põhjalikult kaalunud?»

«Kuidas!» hüüatas neiu, otse kangestudes üllatusest ja nõrdimusest.

Frédéric ütles, et naituda käesoleval ajal oleks lausa meeletus.

«Nii et sa ei vaja mind?»

«Sa ei saa minust aru!»

Ja ta rääkis üpris udust juttu, püüdes neiu selgeks teha, et teda takistavad kõrgemad kaalutlused, et tal on lõpmata palju tegemist, et isegi tema varandus on ohustatud (Louise kummutas korrapealt ning selgelt tema väited), et lõpuks ka poliitilised sündmused on naitumise

vastu. Seepärast on kõige mõistlikum veel mõni aeg kannatada. Kahtlemata lahenevad kõik asjad; tema vähemalt loodab seda. Ja kui kõik põhjendused olid ammendatud, teeskles ta, nagu oleks talle järsku meelde tulnud, et ta pidi juba kaks tundi tagasi olema Dussardier' juures.

Seejärel, olles teistega hüvasti jätnud, pööras ta Hauteville'i tänavasse, tegi tiiru ümber «Gymnase'i» teatrihoone, naasis puiesteele ja läks joostes üles viiendale korrusele Rosanette'i juurde.

Härja ja proua Arnoux läksid lahku päpi Roque'ist ja tema tütre Saint-Denis' tänavaga nurgal. Nad jätkasid vaikides koduteed, mees, väsinud oma lakkamatust lobisemisest, naine, tundes suurt roidumust; ta isegi toetus mehe õlale. Too oli ainus inimene, kes kogu õhtu vältel oli ilmutanud ausaid vaateid. Proua Arnoux tundis oma mehe suhtes suurt andestavat leebust. Kuid mehe südames pesitses kerge vimm Frédérici vastu.

«Kas nägid tema näoilmet, kui tehti juttu portreest? Ütlesin sulle juba ammu, et ta on selle naise armuke. Sina veel ei tahtnud mind uskuda!»

«Oh jaa, ma eksisin!»

Tundes rahuldust oma võidust, jätkas Arnoux visalt samas vaimus:

«Võin isegi kihla vedada: ta jättis meid nüüdsama maha, et joosta tema poole. Nüüd on ta tema juures, see on kindel! Ta veedab seal öö.»

Proua Arnoux tõmbas oma kapuutsi sügavamale pähe.

«Sa ju lödised!» märkas mees.

«Mul on külm,» vastas naine.

Niipea kui isa oli uinunud, läks Louise Catherine'i tuppa ja hakkas teda õlast raputama.

«Tõuse üles! ... Tõuse ruttu üles ja mine too mulle fiakker!»

Catherine vastas talle, et nii hilisel tunnil pole neid enam.

«Siis tuled ja saadad mind ise!»

«Kuhu õige?»

«Frédérici juurde!»

«Pole võimalik! Ja milleks seda vaja on?»

Ta peab temaga rääkima. Ta ei või oodata. Ta tahab teda näha jalamaid.

«Kas teil on aru peas! Kuidas võib südaööl asja ees, teist taga ilmuda võõrasse majja. Pealegi magab ta praegu!»

«Ma äratan ta!»

«Kuid see pole ju sünnis ühele preilile!»

«Ma pole kellegi preili! Ma olen tema naine! Ma armastan teda! Lähme! Tõmba suurrätik õlgadele!»

Catherine seisis oma voodi kõrval ja pidas aru. Lõpuks ütles ta:

«Ei! Ma ei taha minna!»

«Siis jää paigale! Mina lähen ise!»

Louise lipsas nastikuna trepile. Catherine sööstis talle järele, püüdis ta kinni alles kõnniteel. Tema noomimised ja manitsused olid kasutud, ning ta järgnes jooksujalu Louise'ile, nõõpides kinni jakki. Tee näis talle hirmus pikk. Ta kurtis oma vanade jalgade üle.

«Ja ega ole minus enam seda, mis teid takka kihutab, tont võtaks!»

Siis sattus ta heldimusse:

«Sa vaene hing! Sul pole ka enam kedagi, kui ainult veel su vana Catau.»

Puhuti tekkis tal jälle ränki kõhklusid.

«Ah, küll aga te sunnite mind ilusaid asju tegema! Kui teie isa peaks äkki ärkama! Issand jumal! Kui ainult õnnetust ei juhtuks!»

Varieteeteatri ees pidas nad kinni rahvuskaardi patrull. Louise ütles sedamaid, et ta läheb koos teenijaga Rumfort'i tänavasse arsti järele. Nad lasti läbi.

Madeleine'i väljaku ääres tuli neile vastu teine patrull. Kui Louise andis sama seletuse, lausus keegi kodanik:

«Kas mitte haiguse pärast, mis kestab üheksa kuud, mu kassike?»

«Gougibaud!» hüüdis kapten. «Jätta vallatused rivis! Mu daamid, liikuge edasi!»

Keelust hoolimata kestsid teravmeelitsemised edasi:

«Head lõbutsemist!»

«Minu tervitus tohtrile!»

«Ärge hundi kätte sattuge!»

«Armastavad teised lõõpida,» tähendas Catherine valjusti. «Eks ta ole — noorte asi!»

Viimaks jõudsid nad Frédérici juurde. Louise tiris

tugevasti kellanööri, mitu korda. Uks paotus ja portjee vastas neiu küsimuse peale:

«Teda pole!»

«Küllap ta on magama heitnud?»

«Ma ütlen teile: teda pole! Juba ligi kolm kuud ei maga ta enam kodus!»

Ja portjeeruumi aknake kukkus kinni, järsult nagu giljotiin. Nad jäid seisma pimedasse võlvkäiku. Vihane hää häädis neile:

«Minge juba!»

Uks avanes uuesti. Nad väljusid.

Louise oli nõrkemas ja pidi kõnniteeäärsele postile istuma. Ta puhkes nutma, pea käte vahel; ja ta nuttis hõrdasti, kogu südamest.

Hommik hakkas koitma, veovankreid sõitis mööda.

Catherine talutas ta koju, toetades teda, suudeldes, öeldes talle lohutuseks igasuguseid häid sõnu, mida ta ammutas omaenda kogemustest. Ei tasu teha endale nii ränka südamevalu kallima pärast. Kui sellega asi nurjus, küllap leidub teisi!

III

Kui Rosanette'i vaimustus maakaitseväelaste vastu oli jahtunud, muutus ta veelgi sarmikamaks kui varem, ja Frédéricil tekkis tasapisi harjumus tema juures elada.

Päevade sulneima osa moodustasid hommikud rõdul. Batistpluusi väel, tuhvlid palja jala otsas, askeldas Rosanette Frédérici ümber, kasis kanaari lindude puuri, valas värsket vett kuldkalakestele ja kobestas tuhalabidaga mulda kastis, kust ronisid mööda võret üles kressid. Siis, toetudes palkoni äärele, vaatlesid nad üheskoos sõidukeid, möödujaid, mõnulesid sooja päikese käes ja tegid plaane õhtu veetmiseks. Frédéric lahkus sealt mitte kauemaks kui kaheks tunniks. Seejärel läksid nad kuhugi teatrisse, kus istusid eeslava loožis. Hoides käes suurt lillekimpu, kuulas Rosanette muusikat, kuna Frédéric, kallutades end tema kõrva juurde, jutustas talle lõbusaid ja galantseid lugusid. Mõnikord üürisid nad tõlla, mis sõidutas nad Boulogne'i metsa. Seal tegid nad kaua lõbusõitu, kuni hilisööni. Tagasi sõitsid nad vii-

maks Triumfikaare kaudu ja mööda suurt avenüüd, hingates värsket õhku; nende peade kohal üleval taevas sirasid tähed ja ees perspektiivi sügavusse kulgesid pikas reas gaasituled nagu kaks helendavate pärlite nööri.

Frédéric pidi Rosanette'i alati ootama, kui nad kavatsesid väljuda. Too pusis kaua, sidudes lõua alla kübara kahte paela. Ta naeratas endale, seistes peegelpiir ees. Seejärel võttis ta Frédéricil käe alt kinni ja sundis tedagi enda kõrval peeglisse vaatama.

«Kui ilusad me oleme nõnda kõrvuti! Oh, mu kallike! Ma sööksin su kohe ära!»

Frédéric oli nüüd tema ese, tema omand. Sellest oli Rosanette'il nüüd pidev õnnesära näol, samal ajal kui tema maneeridesse oli tekkinud rohkem raugust. Tema kehavormid olid enam ümardunud, ja Frédéric leidis, et ta oli muutunud, kuigi ei osanud öelda, milles see muutus seisneb.

Ühel päeval teatas Rosanette Frédéricile üpris tähtsa uudise, et isand Arnoux oli äsja avanud pesukaupluse ühele oma vabriku endisele naistöölisele, et ta veedab kõik õhtud seal, «kulutab hullupööra; alles möödunud nädalal oli ta kinkinud talle koguni palisandrist mööbli».

«Kust sina seda tead?» küsis Frédéric.

«Ooh, ma tean päris kindlasti!»

Delphine oli tema käsul hankinud informatsiooni. Ta siis ikka armastab seda Arnoux'd, kui ta temaga nii väga tegeleb! Frédéric piirdus sellega, et vastas:

«Mis see sinu asi on?»

Rosanette'i näis see küsimus imestama panevat.

«Kuid see kelm on ju mulle raha võlgu! Kas pole jõle, et ta peab ülal sääraseid kaltsakaid?!»

Ja võidutseva vihaga lisas ta:

«Aga muide, see naine naerab toredasti tema üle. Tal on sääraseid veel kolm tükki. Seda parem! Ja las teeb see naru ta puupaljaks, mina olen siis väga rahul!»

Tõepoolest laskis Arnoux end bordoolannal ekspluaatida vananeva armastaja leebusega.

Tema vabrik käis alla; kõik tema äriasjad olid üpris armetus seisundis, nii et sellest väljarabelemiseks plaanitses ta esmalt avada varieteekohviku, kus oleks lauldud vaid patriootilisi laule; ministri lubatud abirahaga

asutatud lokaal oleks kujunenud ühel hoobil propagandakoldeks ja temale tuluallikaks. Pärast valitsuse kursimuutust polnud see üritus enam võimalik. Nüüd unistas ta suurest sõjaväe peakatete kauplusest. Selle alustamiseks puudus raha.

Mitte rohkem polnud tal õnne ka koduses elus. Proua Arnoux ilmutas tema suhtes nüüd vähem leebust, mõnikord oli koguni pisut karm. Marthe hoidis alati isa poole. See suurendas lahkeli, ja kodune elu muutus talumatuks. Sageli lahkus Arnoux juba hommikul kodust, tegi päeval pikki jalutuskäike, et unustust otsida, seejärel lõunatas linnaäärses kõrtsis, andudes mõtiskeludele.

Frédérici kauane eemalolek lõi segi tema harjumused. Ja siis ühel pärastlõunal ilmus ta ning anus Frédéric'i, et too tuleks jälle nagu kunagi varem teda vaatama. Too andis lubaduse.

Frédéric ei julgenud naasta proua Arnoux' juurde. Talle tundus, et ta on reetnud selle naise. Aga tema käitumine oli ju lausa pelgurlik. Puudus igasugune vabandus. Sellele tuli viimaks teha lõpp! Ja nõnda asus ta ühel õhtul teele.

Et vihma sadas, põikas ta Jouffroy passaaži varju alla. Vaevalt oli ta sinna jõudnud, kui vaateakende valguses lähenes talle keegi väike paks mees, nokkmüts peas. Frédéricil polnud raske temas ära tunda Compaini, toda kõnemeest, kelle ettepanek oli põhjustanud suurt naeru klubis. Ta toetus mingisuguse veidras riietuses indiviidi käele, kel oli peas punane suaavi müts; tolle mehe ülahuul oli väga pikk, näojume apelsinkollane, lõuga kattis väike habe. Compaini vaatles ta suurte vaimustatud silmadega.

Compain oli sellele ilmselt uhke, sest ta ütles:

«Saage tuttavaks, see on üks tore poiss! Ta on minu kingsepast sõber, suur patrioot! Kas rüüpame midagi?»

Frédéric keeldus tänades, Compain aga hakkas seda-maid paiskama tuld ja tõrva Rateau¹ ettepaneku vastu, mis tähendas aristokraatide manöövrit. Et sellele lõpp teha, tuli tema arvates alustada uuesti 93-ndast aastast! Seejärel küsis ta Regimbart'i kohta, ka ilmutas ta huvi

¹ Deputaat Rateau pani ette asutav kogu laiali saata.

mõnede teiste niisama kuulsate isikute vastu, nagu Masselin, Sanson, Lecornu, Maréchal ja keegi Deslauriers, kes oli segatud karabiinide loosse, mis avastati hiljaaegu Troyes's.

Kõik see oli Frédéricile uudiseks. Compain ei teadnud ka sellest midagi rohkem. Ta jättis Frédériciga hüvasti, öeldes:

«Peatse jällenägemiseni, kas pole nii, sest teiegi võtate ju osa...?»

«Millest?»

«Vasikapeast!»

«Mis vasikapeast?»

«Vaata kus naljavend!» vastas Compain, patsutades Frédéric'i kõhule.

Ja mõlemad terroristid vajusid kohvikusse.

Kümme minutit hiljem ei mõtelnud Frédéric enam Deslauriers'le. Ta seisis Paradis' tänava kõnniteel ühe maja ees ja vaatas üles kolmandale korrusele, kus kardinate taga paistis lambivalgus.

Viimaks läks ta trepist üles.

«Kas Arnoux on kodus?»

Toatüdruk vastas:

«Ei ole. Aga astuge siiski sisse.»

Ja avanud järsult ühe uuest, hüüdis ta:

«Proua, see on härra Moreau!»

Proua Arnoux tõusis, näost kahvatum kui tema valge kaelus. Ta värises.

«Millele võlgnen ma au... visiidi eest... mis on nii ootamatu?»

«Ei millelegi! Lihtsalt rõõmule vanu sõpru jälle näha!»

Ja istet võttes küsis ta:

«Kuidas käib meie armsa Arnoux' käsi?»

«Ooh, toredasti! Teda pole kodus.»

«Aa, ma mõistan! Ikka need vanad harjumused õhtuti — veidi meelelahutust!»

«Miks ka mitte? Pärast päev otsa kestnud arvutusi tahab pea puhata.»

Ta isegi kiitis oma meest kui tublit töömeest. See kiidukõne ärritas Frédéric'i. Ja osutades mustale sinise äärispaelaga kalevitükile daami süles, küsis ta:

«Mida te seal teete?»

«Teen tütrele jakki ümber.»

«Aga muide, teda pole näha, kus ta nüüd on?»

«Pansionis,» vastas proua Arnoux.

Pisarad tulid tal silma; ta püüdis nuttu tagasi hoida, lastes nõelal väledasti käia. Frédéric võttis taktitundest kätte «Illustration'i» numbri, mis lebas laual daami lähedal.

«Need Chami karikatuurid on väga naljakad, kas pole tõsi?»

«Jah.»

Siis vajusid nad jälle vaikimisse.

Äkiline tormi-iil raputas aknaruute.

«Milline maruilm!» ütles Frédéric.

«Tõepoolest, on väga armas teist, et tulite säärase hirmsa vihmaga!»

«Oh, mulle ei loe see midagi! Ma ei kuulu nende hulka, keda vihm takistab tulemast kohtamisele!»

«Mis kohtamisele?» küsis daam naiivselt.

«Kas te ei mäleta enam?»

Küsitav võpatas ja langetas pea.

Frédéric pani käe talle õrnalt õlale.

«Kinnitan teile, et te valmistasite mulle palju kannatusi!»

Daam vastas kuidagi kaebliku häälega:

«Kuid ma kartsin nii väga oma lapse pärast!»

Ta jutustas Frédéricile väikese Eugène'i haigusest ja kõigist selle päeva ahastustest.

«Täna teid, täna! Ma ei kahtle enam! Ma armastan teid nagu ikka!»

«Oh ei, see pole tõsi!»

«Miks nii?»

Daam heitis Frédéricile külma pilgu.

«Te unustate teise! Tolle, keda te veate ratsavõistlustele! Naise, kelle portree teil on olemas. Oma armukese!»

«Jah, see on nii!» hüüatas Frédéric. «Ma ei eita midagi! Ma olen alatu lurjus! Kuulake mind!»

Kui ta on elanud tolle naisega, siis see on meeleheitest, nagu endamõrv. Pealegi on Frédéric teinud ta väga õnnetuks, tasudes tema kallal kätte omaenda häbi eest.

«Milline piin! Kas suudate seda mõista?»

Proua Arnoux pööras noormehet poole oma ilusa näo, ulatades käe. Ja nad sulgesid silmad, vajunud mingisse

joobumusse, mis oli kui äiutus, õrn ning lõpmatu. Siis jäid nad teineteist vaatlema, istudes kõrvuti, näod lähes-
tikku.

«Kas te tõesti võisite uskuda, et ma ei armasta teid enam?»

Daam vastas tasase hellitleva häälega:

«Ei! Kõigest hoolimata tundsin ma südamepõhjas, et see on võimatu ja et ühel päeval kaob takistus, mis meid lahutab!»

«Mina samuti! Ja mul oli tungiv vajadus teid jälle näha, olin sellest otse suremas!»

«Kunagi juhtus,» jätkas proua Arnoux, «et ma möö-
dusin teist Palais-Royalis.»

«Kas tõesti?»

Ja Frédéric jutustas, millist õnne ta oli tundnud, koha-
tes teda Dambreuse'ide juures.

«Aga kuidas ma vihkasin teid, kui me õhtul nende
juurest ära tulime!»

«Vaene poiss!»

«Minu elu on nii kurb!»

«Aga minu oma! ... Kui oleksid ainult kurvastused,
mured, alandused, kõik see, mida ma pean kannatama
kui abielunaine ja ema, — ma ei kurdaks, sest kõik me
ju peame surema; kuid kohutav on minu üksindus. Mul
pole kedagi ...»

«Kuid mina olen ju siin!»

«Oh jaa!»

Suutmata ohjeldada õrnuse nuukseid, tõusis naine
üles. Ta laotas käed embuseks, ja seistes liibusid nad
teineteise vastu pikas suudluses.

Kostis parketi naksumine. Nende kõrval seisis keegi
naine — Rosanette. Proua Arnoux tundis ta ära; pärani
silmi vaatlis ta tulnukat, täis suurimat üllatust ja põlas-
tust. Viimaks ütles talle Rosanette:

«Ma tuln härra Arnoux' juurde, asja pärast.»

«Teda pole siin, te näete ise.»

«Ah, tõepoolest!» vastas Marssal. «Teie teenijal oli
õigus! Palun tuhat korda andestust!»

Ja pöördudes Frédérici poole:

«Või sina siin?»

See sinatamine tema ees pani proua Arnoux' punas-
tama nagu kõigest jõust virutatud kõrvakiil.

«Teda pole siin, ütlen teile veel kord!»

Siis, olles toas ringi vaadanud, ütles Marssal rahuli-
kult:

«Noh, kas sõidame koju? Mul on fiakker all.»

Frédéric tegi, nagu poleks ta kuulnud.

«Noh, lähme!»

«Aga muidugi! See on ju hea juhus! Minge, minge!»
ütles proua Arnoux.

Nad väljusid. Proua Arnoux kallutas end üle trepi
käsipuu, et neile veel kord järele vaadata, ja terav, läbi-
lõikav naer kajatas neile ülevalt trepikojast järele. Frédé-
ric tõukas Rosanette'i fiakrisse, võttis istet tema vastas
ega lausunud kogu sõidu vältel ainsatki sõna.

Teotus, mis puudutas rängalt tema au, oli tema enda
põhjastatud. Ta tundis ühtaegu nii hävitava alanduse
häbi kui ka kahetsust nurjunud õndsusest. Kui ta vii-
maks ometi oli seda kätte saamas, muutus see lõplikult
võimatuks — ja selle põhjuseks oli tema, see prostituut,
see hoor. Ta tahtnuks teda kägistada, ta hingeldas ras-
kesti. Astunud Rosanette'i tuppa, viskas ta oma kübara
toolile, kiskus kaelast kaelasideme.

«Küll said ilusa asjaga hakkama, ei ole midagi
ütelda!»

Rosanette seadis end uhkelt tema ette.

«Noh, ja siis? Mis siin's halba on?»

«Kuidas! Sina luurad minu järel?»

«On see siis minu süü? Miks sa lähed end lõbustama
korralike naiste juurde?»

«Pole sinu asi! Ma ei soovi, et sa neid solvad.»

«Millega olen ma teda solvanud?»

Frédéric ei osanud midagi vastata ja jätkas veel suu-
rema raevuga:

«Aga tookord Marsi väljal ...»

«Sa oled juba ära tüüdanud oma endistega!»

«Alatu!»

Frédéric tõstis rusika.

«Ära tapa mind! Ma olen rase!»

Frédéric tõmbus kõhklevalt tagasi.

«Sa valetad!»

«Siis vaata mind!»

Rosanette võttis küünlajala ja tõstis oma näo juurde.

«Kas tead, mida see tähendab?»

Väikesed kollased täpid katsid tema kummaliselt tur-
sunud näonahka. Frédéric ei eitanud seda nähtu. Ta avas
akna, astus edasi-tagasi mõned sammud ja vajus siis
tugitooli.

See sündmus oli lausa õnnetus, mis kõigepealt lükkas
edasi nende suhete katkestamise ja peale selle lõi segi
kõik tema plaanid. Mõte saada isaks tundus talle liia-
tigi lausa pentsik ning vastuvõetamatu. Kuid miks? Kui
Marssali asemel... Ja tema unelm muutus nõnda süga-
vaks, et sarnanes nagu mingi hallutsinatsiooniga. Ta
nägi siinsamas vaibal kamina ees väikest tüdrukut. Too
sarnanes proua Arnoux'ga ja veidi ka tema endaga: brü-
nett, ent valgejumeline, mustade silmadega, väga pik-
kade kulmukaartega, roosa pael käharais juustes. Oo,
kuidas ta tedä armastaks! Ja Frédéric nagu kuulnuks
tema häält: «Papa, papa!»

Rosanette, kes oli juba lahti riietunud, astus tema
juurde, märkas pisarat tema laugudel ja suudles teda
piduliku tõsidusega laubale. Frédéric tõusis püsti ning
ütles:

«Tont võtaks! Jäägu see põngerjas ellu!»

Ja siis hakkas Rosanette sõnaohtralt lobisema. Tuleb
poiss, see on kindel! Talle pannakse nimeks Frédéric. On
vaja hakata talle beebipesu valmistama. Ja nähes seda
naist nii õnnelikuna, tundis Frédéric haletsust. Et nüüd
oli tema viha täiesti lahtunud, tahtis ta teada saada
Rosanette'i äsjase käigu põhjust.

Asi on selles, et just sel päeval oli preili Vatnaz esita-
nud talle ammu protestitud vekslit, ja Rosanette oli tõta-
nud Arnoux' juurde, et raha hankida.

«Ma oleksin sulle andnud!» ütles Frédéric.

«Lihtsam oli saada Arnoux' käest raha, mis kuulub
minule, ja anda tagasi Vatnazile tema tuhat franki.»

«On see vähemalt kõik, mis sa talle võlgned?»

«Muidugi!» vastas Rosanette.

Järgmisel päeval kell üheksa õhtul (kellaaeg, mille oli
teatanud portjee) läks Frédéric preili Vatnazi juurde.

Eestoas komistas ta kokkukuhjatud mööbli otsa. Ent
häälte kõmina ja kostva muusika järgi leidis ta õige tee.
Ta avas ühe ukse ja sattus nõnda otsemaid raudile. Kla-
veri juures, mida mängis keegi prillidega piiga, seisis
Delmar, tähtsalt tõsine nagu mõni ülempreester, ning

deklameeris inimsust puudutavat luuletust prostitut-
glooni üle; ja tema jube hauatagune hääل kajas teda toe-
tavate akordide saatel. Hulk naisi istus seina ääres
reas, riietatud enamasti tumedasse, ilma heledate kae-
luste ja kätisteta. Viis-kuus meest, puha filosoofide väli-
musega, asetsesid siin-seal toolidel. Tugitoolis istus keegi
ürgne valmikirjanik, täielik vare. Ja kahe lambi mõrk-
jas lõhn segunes šokolaadi aroomiga, mis levis üleni
mängulauda täitvaist tassidest.

Preili Vatnaz, idamaine sarp niuete ümber, istus
kamina ääres. Teisel pool tema vastas asetses Dussar-
dier. Tal oli veidi hämmeldunud ilme selles olukorras.
Pealegi tundis ta end ebavabana selles artistlikus kesk-
konnas.

Kas Vatnaz oli lõpetanud vahekorra Delmariga? Võib-
olla ka mitte. Ometi näis piiga armukadestavat toda
arveametnikku. Kui Frédéric palus preili Vatnazi ohver-
dada talle vestluseks mõni minut, andis ta Dussardier'le
märku järgneda neile tema tuppa. Kui tuhande frangi
asi oli õiendatud, nõudis ta lisaks veel protsente.

«Oh, neist pole lugu!» ütles Dussardier.

«Ole sina vait!»

See arglik meelekindlusetus muidu nii vahva mehe
juures oli Frédéricile meeldiv õigustusena tema enda
närusele iseloomunõrkusele. Ta tõi Rosanette'ile selle
tasutud vekslit ega rääkinud enam iialgi tema skandaa-
list proua Arnoux' juures. Kuid siitpeale hakkasid talle
teravalt silma torkama kõik Rosanette'i vead ja puu-
dused.

Tal oli parandamatult halb maitse, talle oli omane
mingi lausa käsitamatu laiskus ja otse metslase nõme-
dus, mis läks selleni, et ta pidas suureks kuulsuseks dok-
tor Desrogis'd ning võttis suure uhkusega teda enda pool-
vastu, teda koos abikaasga, sest et need olid «abielurah-
vas». Pedantse tooniga õpetas ta elutarkust selles maa-
ilmas preili Irmale, vaesele väikesele olendile, kel oli
veidi lauluhäält ja kel oli soosijaks üks «väga korralik»
härra, endine tolliametnik, üpris osav trikimeister kaar-
tidega. Rosanette hüüdis teda — «minu paks kutsuke».
Samuti ei suutnud Frédéric enam taluda, kuidas ta aina
kordas igasuguseid totraid ning labaseid kõnekäande,
nagu: «Tegin hobina peale» — «Sõida seenele!» — «Ei

või iial teada!» ja nii edasi. Ja hommikuti võis ta suure visadusega aina pühkida tolmu oma nipsasjakestelt, pannud kätte vanad valged kindad. Kõige enam vihas-tas Frédéric'i viis, kuidas ta kohtles oma toatüdrukut, kelle palka ta maksis alatasa viivitusega ja kelle käest ta isegi laenas raha. Päevadel, millal nad klaarisid oma arveid, riidlesid nad nagu kaks turueite, siis aga leppisid jälle ära ja langesid teineteisele kaela. Temaga kahekesi viibimised muutusid nukraks. Frédéricile oli suureks kergenduseks, kui algasid jälle proua Dambreuse'i sua-reed.

See daam vähemalt lahutas tema meelt. Ta teadis seltskonna intriige, oli informeeritud välissaadikute ümberpaigutustest, teadis sedagi, kui palju käealuseid on õmblejail. Ja kui tema suust lipsaski vahel kulunud tõdesid, siis toimus see nii konventsionaalsel viisil, et tema fraas võis tunduda kas rõhutatud austusena või iroonianana. Teda tasus vaadata kahekümne vestleva küla-lise keskel, kuidas ta, jätmata kedagi neist tähele pane-mata, juhtis kõnelusi temale soovitavate vastuste saami-seks, vältides ohtlikke jutuvaineid. Kõige lihtsamad asjad kostsid tema huulilt nagu mingi ülestunnistus; tema vähimigi naeratus äratas unistusi; lühidalt, tema võlu, samuti kui tema parfüümi peen lõhn, mis tavaliselt teda saatis, tundus kuidagi keeruline ning määratlematu. Frédéric tundis tema läheduses iga kord nagu mingi avastuse rõõmu; ja ometi ta leidis selle naise eest alati ühte viisi rahulikuna, sarnanevana selge puhta vee helendava peegeldusega. Kuid miks oli tema hoiakus oma mehe õetüt্রে suhtes nii suur kõledus? Puhuti saa-tis ta neiule isegi kuidagi kummalisi pilke.

Niipea kui kerkis päevakorraale abiellumise küsimus, tõi ta härra Dambreuse'ile vastuväiteks «armsa lapse» nõrga tervise ja viis ta sedamaid Balaruc'i tervisvetele. Neiu naasmisel tekkis uusi ettekäändeid: noormehel puudub positsioon, see suur armastus ei näi tõsine; pole midagi kaotada sellega, kui veel oodata. Martinon vas-tas, et ta ootab. Tema käitumine oli täis üllust. Ta lausa ülistas Frédéric'i. Ta tegi veel enam: ta õpetas tollele, kuidas meeldida proua Dambreuse'ile, andis isegi mõista, et neiu kaudu ta teab, millised tundmused on tädil Fré-dérici vastu.

Mis puutub härra Dambreuse'isse, siis too oli kaugel armukadedusest ning ümbritses oma noort sõpra tähele-panuga, pidas temaga nõu igasuguste asjade üle, hoolit-ses isegi tema tuleviku pärast, nii et ühel päeval, kui tuli jutt papi Roque'ist, sosistas ta noormehele kavala näoga kõrva:

«Te toimisite õigesti.»

Cécile, miss John, teenrid, portjee — kõik viimaseni selles majas olid Frédérici vastu kenad. Ta käis siin igal õhtul, olles hüljanud Rosanette'i. Tolle eelseisev ema-dus oli häälestanud ta tõsisemalt, isegi veidi nukralt, nagu vaevanuksid teda mingid kartused. Kõigile küsi-mustele vastas Rosanette:

«Sa eksid! Ma tunnen end hästi!»

Asi seisnes selles, et ta oli kunagi alla kirjutanud veel viiele vekslile. Ta ei julgenud sellest rääkida Frédéricile pärast seda, kui too oli tasunud esimese veksli. Ta käis uuesti Arnoux' juures, kes talle kirjalikult oli lubanud kolmandiku oma tuludest gaasvalgustuse sisseseadmisel Languedoci linnades (üpris oiuline ettevõte!), soovita-des tal seda kirja mitte enne käiku lasta, kui on toimu-nud aktsionäride koosolek. Nädalast nädalasse lükati aga koosolek edasi.

Ometi vajas Marssal raha. Ta oleks pigem surnud kui küsinud seda Frédéricilt. Ta ei tahtnud tema käest raha. See oleks tumestanud nende armastust. Tõsi küll, Fré-déric andis raha majapidamiskulude katteks; kuid väike sõiduk, mida ta üüris kuukaupa, ja teised kulud, häda-vajalikud sellest ajast peale, kui ta suhtles Damb-reuse'idega, ei lubanud tal teha veel rohkem oma armu-kese heaks. Paaril-kolmel korral, naastes ebatavalisel ajal, oleks Frédéric nagu näinud meeste selgi ukse taha kaduvat; ja sageli väljus Rosanette kodust, soovimata ütelda, kuhu ta läheb. Frédéric ei püüdnud neid asju lähemalt uurida. Ühel päeval tegi ta lõpliku otsuse. Ta unistas teisest elust, mis oleks lõbuküllasem ja nooblim. See ideaal muutis ta sallivaks Dambreuse'i üksikelamu suhtes.

See maja kujutas endast mingit Poitiers' tänava intiimset osa. Frédéric kohtas siin suurt härra A-d, kuul-sat B-d, sügavamõttelist C-d, ilukõnelist D-d, vägilasena suurt E-d, vasaku tsentrumi vanu tenoreid, parema

tiiva paladiine, *juste milieu*¹ rüütleid, komöödiatega igavesi kohtlasi vennikesi. Teda rabas nende inimeste kõneluste nurjatus, nende väiklane madalus, nende tasuhimu, nende jultunud autus. Kõik need inimesed, kes olid hääletanud konstitutsiooni poolt, nägid kurja vaeva, kuidas seda jälle hävitada. Nad askeldasid suures ärevuses, avaldasid manifeste, pamflette, biograafiaid. Hussonnet' kirjutatud Fumichoni biograafia oli lausa šedöövr. Nonancourt tegeles propagandaga maal külades, härra de Grémonville töötles vaimulikkonda, Martinon koondas noori buržuaasid. Igaüks ilmutas agarust oma võimete kohaselt, isegi Cisy. Mõeldes nüüd tõsistele asjadele, sõitis ta päevade viisi ringi oma kabrioletis, teenides partei huve.

Sarnanedes baromeetriga, väljendas härra Dambreuse alati just nimelt viimast kõikumist. Niipea kui tuli jutt Lamartine'ist, tsiteeris ta häält rahva hulgast: «Piisab meile lüürast!»² Cavaignac oli tema silmis veel vaid reetur. President, keda ta oli imetelnud kolme kuu vältel, hakkas kaotama tema lugupidamist (sest tollel puudus «vajalik energia»). Ja et ta alati vajajas kedagi päästjat, siis pärast Konservatooriumi afääri³ kuulus tema tänu-meel Changarnier'le: «Jumal tänatud, Changarnier... Loodame, et Changarnier... Oo! Karta pole midagi, sest küll juba Changarnier...»

Eelkõige ülistati härra Thiers'i tema raamatu tõttu sotsialismi vastu, milles ta oli ilmutanud end nii mõtlejana kui ka kirjanikuna. Hullupööra naerdi Pierre Leroux' üle, kes saadikutekojas oli tsiteerinud katkendeid filosoofidest. Völlanalja tehti Fourier' falansteeride sabarakkude üle. Teatris käidi aplodeerimas «Ideede

¹ Kuldne kesktee (prants. k.).

² Need hüüded kostsid insurgentide ridades tööliste demonstratsiooni ajal, 15. mail 1848, kui Lamartine pöördus nende poole järjekordsete ilukõneliste manitsustega.

³ 13. juunil 1849 korraldasid väikekodanliku partei «Mäed» deputaadid rahuliku demonstratsiooni Prantsuse vägede saatmise vastu Rooma sealse vabariigi vägivaldseks kukutamiseks. Ometi õnnestus neil koguda (kunstide ja käsitööde) Konservatooriumi juurde kõigest kolmsada rahvuskaardi suurtükiväelast, kuna tööliklass demonstratsioonile ei ilmunud. Kohale saabunud sõjaväeüksus kindral Changarnier' juhatusel ajas demonstrandid vaevata laiali. Pärast seda määrati Changarnier rahvuskaardi komandöriks.

laadale», ja selle autoreid võrreldi Aristophanesega. Frédéric käis nagu teisedki tükki vaatamas.

Poliitiline loba ja maitsvad road nüristasid tema moraali. Nii tühiselt keskpärased kui talle näisidki need isikud, oli ta uhke tutvuse üle nendega ja oma südames soovis võita buržuaade lugupidamist. Proua Dambreuse'i taoline armuke aitaks tal esile tõusta.

Ta tegi siitpeale kõik, mis selleks vaja.

Ta sattus daamile vastu tema jalutuskäikudel, teatris ei jätnud kasutamata juhust minna teda looži tervitama; ja teades, mis kellaajal ta tavatses käia kirikus, asus Frédéric melanhoolses poosis samba taha. Et teatada tähelepanuväärseid uudiseid, informeerida mõnest kontserdist, laenutada vastastikku raamatuid või ajakirju, käis nende vahel pidev kirjakeste vahetus. Peale oma õhtuste visiitide tegi Frédéric proua Dambreuse'ile neid ka päeval. Ja tema rõõm aina kasvas, kui ta läbis järjestikku suure värava, õue, eestoa, mõlemad salongid. Lõpuks jõudis ta daami buduaari, mis oli sõnatu kui haud, hubaselt soe kui alkoov, kus võis komistada polsterdatud mööbli otsa keset igasuguseid laialiasetatud esemeid: kapikesi, voodivarje, aluseid ja kandikuid — lakituid, kilpkonnaluust, elevandiluust, malahhiidist; kulukaid iluasjakesi, mida sageli uuendati. Leidus siin ka lihtsamaid esemeid: kolm Etretat'ist¹ toodud siledat lamedat kivi, mis täitsid kirjapressi ülesandeid; üks friisitanu, riputatud hiina sirmile. Kõik need asjad harmoneerusid ometi isekeskis; see ansambel haaras koguni oma elegantsiga, mis võib-olla oli tingitud lae kõrgusest, portjääride toredusest ja pikist siidnarmaist, mis rippusid taburettide kullatud rõhtpuude küljes.

Proua Dambreuse istus peaaegu alati väikesel kaheistmelisel kanapeel lillelaua lähedal, mis kaunistas aknaorva. Frédéric aga, võtnud istet suure ratastega pufi serva, tegi talle komplimente, mis olid nii tõepärased kui võimalik. Ja daam vaatles teda naerusui, pea pisut viltu.

Frédéric luges talle ette luuletusi, pannes neisse kogu oma hinge, et daami liigutada ja ennast imetlema sundida. Daam katkestas teda mõne arvustava märkusega või praktilise kaalutlusega; ja nende vestlus jõudis ala-

¹ Etretat — kuurort Normandia rannikul.

tasa tagasi igavese küsimuse juurde armastusest. Nad pärisid teineteiselt, mis armastust tekitab, kas tunnevad naised teda paremini kui mehed, ja milles peitub siin erinevus. Frédéric püüdis väljendada oma arvamust, vältides samal ajal nii jämedust kui ka imalust. See vestlus kujunes omamoodi võitluseks, mis vahel oli meeldiv, aga mõnikord ka tüütav.

Frédéric ei tundnud selle naise lähedal kogu tema olemust haaravat võimsat hurma, mis veetles teda proua Arnoux' poole; samuti mitte seda ülemeelikut lõbusust, mida algul oli temas tekitanud Rosanette. Aga ta ihaldas teda kui midagi ebatavalist ning ligipääsmatut, sest see naine kuulus koorekihti, oli rikas, oli jumalakartlik; ja Frédéric kujutles, et tema tundeelus on peeni nüansse, mis on niisama haruldased kui tema pitsid, et ta kannab amulette ihul ja et ta on täis häbelikkust rikutuses.

Vana armastus oli Frédéricile kasuks. Ta jutustas proua Dambreuse'ile — nagu oleks see tema sisendatud — kõigest sellest, mida kunagi varem temas oli äratanud proua Arnoux: oma igatsustest, hingeängistustest, unelmaist. Daam võttis seda vastu kui inimene, kes on harjunud säärase asjadega, noormeest lausa tagasi tõrjumata, aga ka milleski ise järele andmata; ja Frédéricil ei õnnestunud teda võrgutada, samuti kui Martinonil Cécile'iga naituda. Et lõpetada suhted tütarlapse austajaga, süüdistas proua Dambreuse toda noormeest raha poole sihtimises ja palus isegi oma meest teda proovile panna. Ja nõnda kuulutati härra Dambreuse noormehele, et Cécile on vaeste vanemate orb, kel pole kaasavara ega mingit «lootust».

Martinon kas ei uskunud, et see on tõsi, või sellepärast, et oli läinud liiga kaugemale ega võinud enam oma sõna tagasi võtta, või oma totrast jonnakusest, mis läheneb geniaalsusele, vastas, et neile piisab tema isa pärandist, mis annab viisteist tuhat franki rendist aastas. See ootamatu omakasupüüdmatuse liigutas pankurit. Ta lubas hankida Martinonile maksukoguja koha ja tema eest sisse maksta nõutava kautsjoni. Ja maikuus aastal 1850 naitus Martinon preili Cécile'iga. Balli ei korraldatud. Samal öhtul sõitsid noored Itaaliasse. Järgmisel päeval tegi Frédéric visiidi proua Dambreuse'ile. Too näis talle

kahvatum kui tavaliselt. Paar-kolm korda rääkis ta noormehele kibestunult vastu mingisuguste tähtsusetate seikade puhul. Üldiselt on mehed puha egoistid.

Kuid on ju nende hulgas ka ustavalt andunud, kui võtta näiteks kasvõi teda, Frédéric'i.

«Ooh! Samasugune kui kõik teised!»

Tema silmalaud olid punased, ta nuttis. Siis ütles ta, sundides end naeratama:

«Andestage mulle! Ma eksisin! Mul tekkis üks nukker mõte!»

Frédéric ei saanud millestki aru.

«Aga ükskõik,» mõtles ta, «see naine on vähem tugev, kui mulle näis.»

Proua Dambreuse helistas, käskis tuua klaasi vett, rüüpas sõõmu, saatis klaasi tagasi; ja siis hakkas ta kurtma, kui jõledalt teda teenitakse. Et daami lõbus-tada, pakkus Frédéric end talle teenriks, kinnitades, et oskab taldrikuid lauale kanda, mööblilt tolmu pühkida, teatada külaliste saabumisest; lühidalt, et ta oskab olla toapoiss või pigem jahiteener, kuigi need enam pole moes. Ta tahtnuks istuda tema tõlla tagapukis, peas kukesulgedega kübar.

«Ja kui majesteetlikult kõnniksin ma teie kannul, kandes kätel väikest koera!»

«Te olete lõbusas tujus,» ütles proua Dambreuse.

Kas pole meeletus, tähendas Frédéric, suhtuda kõigesse hirmus tõsiselt? Muresid ja raskusi on niigi küllalt, milleks neid veel välja mõtelda. Miski ei vääri seda, et tunda kurvastuse valu. Proua Dambreuse kergitas kulme, nagu avaldades ebamääraselt nõusolekut.

See tundmuste sarnasus ergutas Frédéric'i veel suuremale julgusele. Tema kunagised ebaõnnestumised andsid talle nüüd pilguteravust. Ta jätkas:

«Meie vanaisad elasid paremini. Miks mitte alistuda impulssidele, mis meid õhutavad?»

Lõppude lõpuks armastus iseendast polegi nii väga tähtis asi.

«Kuid see, mis te seal räägite, on ju ebamoraalne!»

Daam laskus väikesele diivanile. Frédéric istus selle servale tema jalgade juurde.

«Kas te siis ei näe, et ma valetan! Sest selleks, et meeldida naistele, peab ilmutama kas veiderdaja muretust

või pööraselt raevutsema nagu tragöödias! Nad naeravad meie üle, kui me ütleme neile lihtsalt, et neid armastame! Minu arust on hüperboolid, mis naistele lõbu valmistavad, tõelise armastuse profanatsioon; nii et lõpupeude lõpuks ei teagi, kuidas seda väljendada, eriti kui teie ees on... vaimukad naised.»

Proua Dambreuse vaatles teda silmi pilutades. Frédéric madaldas häält ja kallutas end tema näo juurde.

«Jah! Te sisendate mulle hirmu! Ma võib-olla solvasin teid?... Andestage!... Ma ei tahtnud kõike seda ütelda! See pole minu süü! Te olete nii kaunis!»

Proua Dambreuse sulges silmad, ja Frédéric oli imestunud, kui hõlpsasti ta saavutas võidu. Suured puud aias, mis värisid raugelt, tardusid liikumatuks. Paigalseisvad pilved viirutasid taevast pikkade punaste vöötidena, ja tundus, nagu oleks tekkinud hetkeks üldine elu seisak. Siis meenusid talle ähmaselt samasugused õhtud täis samasugust vaikust. Kus see oli?...

Ta laskus põlvili, võttis proua Dambreuse'i käe ja vandus talle igavest armastust. Hiljem, kui ta juba minema hakkas, kutsus daam ta märguandega tagasi ning ütles üsna tasa:

«Tulge lõunale! Me oleme kahekesi!»

Kui Frédéric trepist alla läks, tundus talle, et ta on muutunud teiseks inimeseks, et teda ümbritseb kasvuhoonete lõhnav soojus, et ta astub lõplikult kõrgemasse seltskonda, patriitside abielurikkumiste ja suurmaailma ülbete intriigide valdkonda. Selleks et seal esikohale jõuda, piisab säärasest naisest kui tema. Kahtlemata võimuahne ja teohimuline, kuid abielus keskpärase mehega, keda ta nii imetlusväärset oli abistanud, ta ilmselt soovinuks olla juhtijaks kellelegi tugevamale. Nüüd pole enam midagi võimatut! Frédéric tundis, et ta on suuteline sõitma hobusega ratsa kakssada miili, töötama väsimust tundmata mitu ööd järjest. Tema süda tulvas uhkustundest.

Kõnniteel tema ees sammus keegi mees, pea norus, seljas vana palitu. Ta oli niivõrd rusutud moega, et Frédéric temast möödudes tagasi vaatas. Inimene tõstis pea. See oli Deslauriers. Ta kõhkles. Frédéric kargas talle kaela.

«Ohoo, vanapoiss! Oled ikka sina või?!»

Ja ta viis sõbra oma majja, puistates ta korraga üle rohketes küsimustega.

— Ledru-Rollini ekskomissar jutustas talle esmalt, millist häda ja viletsust tal oli tulnud taluda. Et ta oli jutlustanud konservatiividele vendlust ja sotsialistidele seaduste austamist, siis ühed lasksid tema pihta püssist, teised töid kohale kõie, et ta üles puua. Pärast juunisündmusi löödi ta jõhkralt minema. Ta sööstis vandenõulaste kampa, kes Troyes's relvalao üle võtsid. Süütoendite puudusel lasti ta vabaks. Seejärel oli ürituskomitee lähetanud ta Londoni, kus ta oli jaganud kõrvalkiile oma vennaskonnale ühe banketi ajal. Naasnud Pariisi...

«Miks sa minu juurde ei tulnud?»

«Sind polnud ju kunagi kodus. Sinu uksehoidja oli üpris salapärase moega, nii et ma ei teadnud, mida mõelda. Ja siis — ma ei tahtnud jälle välja ilmuda vöidetuna.»

Ta oli koputanud demokraatia uste pihta, pakkudes end teda teenima sulega, elava sõnaga, oma toimekusega; igal pool lükati ta tagasi: teda umbusaldati. Ja ta pidi müüma oma kella, raamatukogu, pesu.

«Parem oleks juba kõngeda Belle-Isle'i vanglas koos Sénécaliga!»

Frédéric, kes sidus parajasti kaelasidet, polnud ilmselt eriti liigutatud selle uudise puhul.

«Ah et see tubli Sénécal on sundasumisel?»

Deslauriers libistas kadedad pilgu üle toa seinte ja vastas:

«Mitte kõigil pole vedanud nii nagu sinul!»

«Sa andesta mulle,» ütles Frédéric, väljagi tegemata sõbra vihjest, «aga ma olen täna kutsutud lõunale. Sulle tehakse süüa kodus, nõua, mida vaid tahad! Magama heida minu voodisse.»

Nii südamliku külalislahkuse ees kadus Deslauriers' meelehärm.

«Sinu voodisse? Kuid... see teeb ju sulle tüli!»

«Pole midagi! Mul on teisi!»

«Noh, väga tore!» vastas advokaat naerdes. «Kus sa siis lõunatad?»

«Proua Dambreuse'i juures.»

«Kas sa viimaks... juhtumisi... ega sind hullu tea...?»

«Sa oled liiga uudishimulik,» ütles Frédéric naeratsuga, mis kinnitas sõbra oletust.

Siis, heitnud pilgu kellale, istus ta uuesti tugitooli.

«Või nii on lood! Kuid ei maksa meelt heita, sa vana rahvakaitaja!»

«Issand hoidku! Õiendagu sellega nüüd teised!»

Advokaat vihkas töölisi, sest oli nende pärast kannatada saanud oma kodukandis, kivisöö piirkonnas. Iga kaevandus oli moodustanud oma ajutise valitsuse, kirjutades sellele ette korraldusi.

«Pealegi oli nende hoiak üpris tore igal pool: Lyonis, Lille'is, Le Havre'is, Pariisis! Sest vabrikantide eeskujul, kes tahtnuksid välja tõrjuda kõik välismaa tooted, nõudsid need isandad, et kihutataks minema ka kõik inglise, saksa, belgia ja savoia töölised! Mis aga puutub nende mõistusse, siis keda õigupoolest teenis Restauratsiooni ajal nende kuulus sellide liit? 1830-ndal aastal astusid nad rahvuskaarti, taipamata seda enestele allutada! Ja kas 48-ndal aastal kohe järgmisel päeval ei ilmunud välja käsitöölise ühingud igaüks oma lipuga! Nad nõudsid isegi omaeneste rahvasaadikuid, kes kaitseksid ainult nende huviseid! See on niisama hea, kui et peedisuhkrutööstuse esindajail polekski mingeid muid muresid peale suhkruproduktide kasvatuse! Ah! Mul on kõrgini neist lurjustest, kes on järjestikku röötsakil maas kord Robespierre'i tapalava ees, siis keiserliku saapa ees, või siis Louis-Philippe'i vihmavarju ees. Piisab mulle neist pättidest, igavesti alandlikest nende ees, kes neil suumulgu leivaga kinni topivad. Ikka veel kisatakse Talleyrand'i ja Mirabeau müüdavusest, kuid jooksupoiss, kes seal all seisab, müüks isamaa maha viiekümne santiimi eest, kui talle vaid lubataks maksta kolm franki iga temale antava tööotsa eest. Ah, milline eksisamm! Me oleksime pidanud kogu Euroopale neljast kandist tule otsa pistma!»

Frédéric vaidles talle vastu:

«Puudus säde! Te olite lihtsalt pisikesed kodanlased, ja paremad teie hulgas vaid väiklased pedandid. Mis aga puutub töölisesse, siis neil on põhjust kurta: sest kui mitte arvestada seda ühte miljonit, mis oli võetud eelarvesse ja mille te määrasite neile kõige alatuma lipit-

usega, pole te ju midagi nende heaks teinud — peale tühjade fraaside! Teenistusraamat jääb peremehe kätte, ja palgatööline (isegi kohtu ees) jääb oma peremehe käsialuseks, sest et tema sõna ei leia uskumist. Ühesõnaga, vabariik, nagu mulle näib, on vananenud. Kes teab! Võib-olla suudab progressi teostada vaid aristokraatia või koguni ainult üksik isiksus! Initsiatiiv tuleb alati ülevalt! Rahvas on alaealine, räägitagu mida tahes.»

«See on võib-olla õige,» ütles Deslauriers.

Frédérici arvates taotleb kodanike suurem enamus vaid rahu ja vaikust (Dambreuse'i majas oli ta mõndagi omaks võtnud), ja kõik šansid on konservatiivide pool. Kuid sel parteil on puudus värskeist inimestest.

«Kui sina esineksid kandidaadina, ma olen kindel...»

Ta ei lõpetanud. Deslauriers mõistis, tõstis käed laubale; siis äkki ütles:

«Aga sina? Sind ei takista ju miski. Miks ei võiks sa saada deputaadiks?»

Täiendavate valimiste tõttu on Aube'i departemangus üks kandidatuur vakantne. Härra Dambreuse, kes on ümber valitud seadusandlikku kogusse, kuulub ühte teise ringkonda.

«Kas tahad, ma võtan selle asja käsile?»

Ta tundis seal palju kõrtsmikke, algkoolide õpetajaid, arste, notariaalkontorite kirjutajaid ja nende patroone.

«Pealegi võib talupoegadele ükskõik mida ette luisata!»

Frédéric tundis, kuidas temas jälle süttis auahnus.

Deslauriers lisas:

«Sa peaksid mulle otsima koha Pariisis.»

«Oo, see pole raske härra Dambreuse'i kaudu.»

«Et meil oli juba juttu kivisööst,» jätkas advokaat, «siis mis on saanud tema suurest aktsiaseltsist? Just seda laadi tegevus sobiks mulle! Ma oleksin neile kasulik, säilitades samal ajal oma sõltumatuse.»

Frédéric lubas ta paari päeva pärast pankuri juurde viia.

Lõunasöök kahekesi proua Dambreuse'iga oli otse vastupidav. Daam istus Frédérici vastas teisel pool lauda ja naeratas talle läbi lilled, mis asetsesid nende vahel laual korvis. Ruumi valgustas rippuv lamp, ja et aken

oli avatud, paistsid sisse taevatähed. Nad rääkisid väga vähe, ilmselt alles teineteist umbusaldades; kuid niipea kui teenrid pöörasid selja, saatsid nad teineteisele huulte liigutustega suudlusi. Frédéric jutustas talle oma kavatsusest kandideerida. Daam kiitis selle idee heaks, lubas isegi taotleda härra Dambreuse'i kaasabi selles asjas.

Ohtul ilmus mõni sõber, et proua Dambreuse'i õnnitella, aga talle ka kaasa tunda: ta küllap on kurvastatud, et nende juures pole enam härra Dambreuse'i õetütart? Aga muide on väga hea, et noored võtsid ette reisi; hiljem tekib muresid, tulevad lapsed! Kuid Itaalia ei vasta sellele kujutlusele, millist temast tavatsetakse luua. Siiski on ju noored alles illusioonide eas, ja pealegi teevad mesinädalad kõik ilusaks!

Viimasena jäid kohale härra Crémonville ja Frédéric. Diplomaat ei raatsinud kuidagi minema hakata. Lõpuks südaööl tõusis ta. Proua Dambreuse andis Frédéricile märku minna temaga koos ja tänas noormeest selle kuuletumise eest käepigistusega, mis oli sulnim kui kõik muu.

Rosanette tõi kuuldavale rõõmuhõiske, kui nägi Frédéric'i sisse astuvat. Ta oli oodanud teda juba kella viiest saadik. Frédéric tõi vabanduseks ette, et tal tuli teha üks hädavajalik käik Deslauriers' huvides. Tema näol peegeldus võidurõõm otsekui oreoli helenduses, millest Rosanette oli lausa pimestatud.

«Võib-olla on see tingitud mustast frakist, mis sulle väga hästi sobib, kuid ma pole ialgi näinud sind nii ilusana! Kui ilus sa oled!»

Õrnushoos töötas Rosanette endale salajas, et ta ei andu enam mitte kellelegi teisele, tulgu mis tuleb, olgu ta kasvõi sunnitud kõngema viletsuses!

Tema kaunid niisked silmad särasid nii võimsast kirest, et Frédéric tõmbas ta endale põlvedele ning mõtles endamisi: «Milline lurjus ma küll olen!», tundes samal ajal vaimustust oma rikutusest.

IV

Kui Deslauriers ilmus härra Dambreuse'i juurde, hakkas too aru pidama, kuidas oma suurele kivisööettevõttele jälle elu sisse saada. Kuid sellele kõigi kompaniide

liitumisele vaadati halva pilguga. Tehti kisa monopoli tekkimisest, nagu ei nõuaks säärane suurettevõtte ometi tohutuid kapitale!

Deslauriers, kes äsja nimme oli läbi lugenud Gobet' raamatu ja härra Chappe'i artiklid «Mäetööstuse Aja- kirjas», tundis küsimust täielikult. Ta tegi selgeks, et 1810-nda aasta seadus kehtestab kontsessionääri vankumatu õiguse. Pealegi on võimalik anda ettevõttele demokraatlik varjund; sest kivisööekaevanduste liitumise takistamine oleks assotsiatsiooni põhimõtte enda rikumine.

Härra Dambreuse usaldas tema kätte oma märkmed ettekande koostamiseks. Mis aga puutub tema töötasusse, siis andis ta lubadusi, mis olid niisama ohtrad kui ebamäärased.

Deslauriers tuli sealt tagasi Frédérici juurde ja andis talle ülevaate nende arupidamisest. Kõigele lisaks oli ta paraadtrepil näinud parajasti väljuvat proua Dambreuse'i.

«Õnnitlen sind, kurat võtaks!»

Seejärel rääkisid nad valimistest. Siin tuli midagi välja nuputada.

Kolm päeva hiljem ilmus Deslauriers täiskirjutatud paberilehega, mis oli määratud ajalehtedele ning kujutas endast soovituskirja, kus härra Dambreuse kiidab heaks nende sõbra kandidatuuri. Konservatiivi poolt toetatud ja punase poolt ülistatud, võis see kandidatuur loota kindlat edu. Kuidas võis kapitalist alla kirjutada säherdusele kirjatükile? Vähimagi hämmelduseta näitas advokaat seda omal algatusel proua Dambreuse'ile, kes leidis selle olevat väga hea ning võttis enda peale joonde ajada kõik ülejäänud.

See vaheltsobitus üllatas Frédéric'i, ometi kiitis ta selle heaks. Ja et Deslauriers'l tuli läbirääkimisi pidada härra Roque'iga, jutustas Frédéric talle oma hoiakust Louise'i suhtes.

«Räägi neile kõike, mida heaks arvad: et minu raha- asjad on kõikuma löönud, et ma tahan need korraldada. Louise on alles küllalt noor, võib veel oodata!»

Deslauriers sõitis minema, ja Frédéric hakkas end pidama üpris osavaks meheks. Üldiselt tundis ta mingit küllastust, sügavat rahuldust. Tema rõõmu rikka naise

omamisest ei tumestanud mingi vastandlik seik, tema tundmused harmoneerusid kogu tema miljöoga. Tema elu oli nüüd täis sulniduse hurma.

Võib-olla kõige meeldivam oli tal vaadelda proua Dambreuse'i, kui too istus paljude külaliste hulgas oma salongis. Tema maneeride range kombekohasus äratas noormehes kujutelma temast hoopis teistsugustes poosides. Samal ajal kui ta vestles külmas toonis, meenutas Frédéric tema erutuses sosistatud armusõnu. Kogu austus, mis sai osaks selle naise voorusele, oli väga meeldiv noormehel, otsekui temale suunatud lugupidamine. Ja mõnikord oli Frédéricil tahtmine hüüda: «Mina tunnen ju teda paremini kui teie. Ta kuulub minule!»

Peagi sai nende armuvahekord üldtuntud ning kõigi poolt tunnustatud asjaks. Kogu talve vältel vedas proua Dambreuse Frédéric'i kõrgemasse seltskonda.

Frédéric saabus peaaegu alati enne teda; ja ta võis näha, kuidas daam astub sisse, käsivarred paljad, lehvik käes, pärlid sätendamas juustes. Ta peatus lävel, ukseava tema ümber nagu raam, ja tegi kerge kõhkleva liigutuse, pilutades silmi nägemaks, kas tema sõber on kohal. Tagasi sõidutas ta Frédérici oma töllass. Vihm peksis vastu sõiduki aknaid. Möödakäijad liikusid varjudena mudas. Ja surudes end teineteise vastu, nägid nad kõike seda hajameelselt, põlgliku ükskõiksusega. Igasuguseil ettekäändel jäi Frédéric vahel veel tubliks tunniks tema tuppa.

Proua Dambreuse oli andunud talle eelkõige igavusest. Kuid see viimane katse ei pidanud asjata kaotsi minema. See naine igatses suurt armastust, ta hakkas noormeest üle külvana meelituste ja hellitustega.

Ta saatis talle lilli, õmbles välja tooli, kinkis portsi-gari, kirjutuslaua garnituuri, tuhat pisieset igapäevaseks tarvituseks, et noormees ei saaks kodus sooritada ainustki toimingut teda meenutamata. Algul kõik need armastusväärsused võlusid Frédéric'i, peagi aga tundusid talle täiesti loomulikud.

Proua Dambreuse võttis fiakri, laskis selle minema kuskil passaaži juures, väljus selle teisest otsast, siis lip-sas edasi piki majääri, kahekordne loor näo ees, ja jõudis tänavale, kus Frédéric nagu valvepostil seisis, tal kähku käe alt kinni võttis ja ta oma majja viis. Oma

kaks teenrit oli ta käima lubanud, portjee oli saadetud asju õiendama. Daam vaatas ringi — karta polnud midagi! Ja ta tõi kuuldavale kergendusohke nagu pagendatu, kes näeb jälle oma isamaad. Õnnestumine andis neile julgust. Nende kohtamised sagenesid. Ühel õhtul ilmus ta ootamatult uhkes ballitualetis. Säärased üllatused võisid olla ohtlikud. Frédéric noomis daami ettevootamatuse pärast. Pealegi ei meeldinud ta täna talle: daami dekolteeritud pihik paljastas ülemäära tema kõhetu rinna.

Ja noormees tajus seda, mida oli varjanud iseenda eest, sensuaalset pettumist selles naises. See ei takistanud ometi teda teesklemast suurt tulisust; kuid et seda armastust tunda, pidi ta mõttes ellu äratama Rosanette'i või proua Arnoux' kuju.

See meelte nüristumine jättis tal pea täiesti kaineks, ja enam kui kunagi varem ihkas ta võita suurmaailmas kõrget positsiooni. Kui tal on juba kord selline soodus hüppelaud, siis on vähemalt mõistlik see ära kasutada.

Jaauari keskpaiku astus ühel hommikul tema kabinetis Sénécal. Frédérici imestushüüatuse peale vastas ta, et on nüüd Deslauriers' sekretär. Ta andis koguni üle kirja. See sisaldas häid sõnumeid; siiski noomis Deslauriers sõpra muretuse pärast: ta oleks pidanud ise kohale sõitma.

Tulevane deputaat vastas, et asub teele ülehommel.

Sénécal ei avaldanud oma arvamust tema kandidatuuri puhul. Ta kõneles omaenda isikust ja kodumaa olukorrast.

Nii haletsusväärne kui see oligi, tundis tema sellest heameelt, sest nõnda avanes tee kommunismile. Esiteks valitsus ise tüüris sennapoolet: tekib ju iga päevaga üha rohkem üritusi, mis on riiklikul juhtimisel. Mis puutub omandisse, siis 48-nda aasta konstitutsioon, hoolimata oma nõrkadest külgedest, ei säästnud seda ühiskondliku kasu nimel: riik võis siitpeale võtta kõik, mida pidas endale vajalikuks. Sénécal kuulutas, et ta on valitsusvõimu poolt. Ja Frédéric hoomas külalise jutust liialdatud vastukaja tema enda sõnadele, mida ta oli kunagi ütelnud Deslauriers'le. Vabariiklane hakkas isegi valjusti häält tõstma masside küündimatuse puhul.

«Robespierre, kaitstes vähemuse õigust, viis Louis XVI

konvendi kohtu ette ja päästis rahva. Ürituse lõpptulemus legitimeerib selle. Diktatuur on mõnikord hädavajalik. Elagu türannia, kui vaid türann teeb head!»

Nende vestlus kestis kaua, ja kui Sénecal hakkas minema, avaldas ta (see oligi võib-olla tema visiidi eesmärk), et Deslauriers on väga kärsitu härra Dambreuse'i vaikimise pärast.

Kuid härra Dambreuse oli haige. Frédéric külastas teda iga päev; temal kui omainimesel oli ligipääs haige juurde.

Kindral Changarnier' tagandamine oli kapitalisti äärmiselt murelikuks teinud. Kohe samal õhtul oli tal tõusnud suur palavik, rinnas aga tundis niisugust ängistust, et ei suutnud pikali olla. Rinnale asetatud kaanid tõid silmapilkselt leevendust. Kuiv köha kadus, hingamine muutus rahulikuks. Ja nädal hiljem lausus ta puljongit rüü Bates:

«Jah, nüüd läheb asi paremaks! Aga palju ei puudunud, et oleksin asunud pikale teekonnale!»

«Mitte ilma minuta!» hüüatas proua Dambreuse, kuulutades nende sõnadega, et ta poleks suutnud teda üle elada.

Vastuse asemel saatis haige mees naisele ja tolle armukesele kummalise naeratuse, milles oli ühtaegu resignatsiooni, leebust, irooniat ja isegi nagu mingit tagamõtetega lõbusust.

Frédéric tahtis sõita Nogent'i, kuid proua Dambreuse oli selle vastu; ja ta pidi oma kohvreid aina kinni panema ja jälle lahti tegema sõltuvalt sellest, kuidas oli haige seisund.

Äkki tekkis härra Dambreuse'il raskekujuline vereköhimine. Konsulteritud «teaduse vürstid» ei osanud mingit targemat nõu anda. Haige jalad läksid paistesse, nõrkus suurenes. Korduvalt avaldas ta soovi näha Céciile'i, too asus Prantsusmaa teises otsas koos oma mehega, kes kuu aega tagasi oli määratud maksukogujaks. Ta käskis tungivalt õetütar kohale kutsuda. Proua Dambreuse kirjutas kolm kirja ja näitas neid mehele.

Usaldamata isegi põetajast nunna, ei lahkunud ta sekundiski mehe haige voodi juurest, ei heitnud enam öösiti magama. Isikud, kes visiidiga ilmudes kirjutasid oma nime all portjeeraamatusse, küsisid imetlusega tea-

teid majaproua kohta; ja möödakäijad olid haaratud aukartusest nii ohtrasti mahalaotatud õlgede ees tänavaillutisel haige akende all.

12. veebruaril kell viis tekkis haigel kohutav verejooks kopsust. Valves olev arst teatas surmaohust. Kiires korras saadeti preestri järele.

Härra Dambreuse'i pihtimise ajal vaatles naine teda eemalt uudishimuga. Seejärel pani noor arst takelplaastri ja jäi ootama.

Lampide valgus, mida tõkestas mööbel, paistis toas ebaühtlaselt. Frédéric ja proua Dambreuse seisid voodi jalutsis ning silmitsesid surijat. Eemal aknaorvas vestlesid preester ja arst tasase häälega; halastajaõde oli põlvili maas ning pomises palvesõnu.

Lõpuks kostis korin. Käed läksid külmaks, nagu muutus üha kahvatumaks. Aeg-ajalt tõmbas surija sügavalt hinge; need hingetõmbed jäid kord-korralt harvemaks. Kostasid mõned ebaselged sõnad, surija ohkas tasa, pööratas silmi, ja pea vajus viltu padjale.

Kõik juuresolijad jäid viivuks liikumatult seisma.

Siis astus proua Dambreuse ligi, ja end pingutamata, lihtsalt, nagu täidetakse kohust, sulges mehe silmad.

Seejärel laotas ta käsi, väänles kogu kehast, otsekui ohjeldatud ahastuse krambis, ja lahkus ruumist, toetudes arsti ja nunna käsivarrele. Veerand tunni pärast astus Frédéric tema tuppa.

Seal oli tunda mingit seletamatut aroomi, nende peente ning habraste esemete lõhna, mis täitsid tuba. Keset voodit oli laotatud must kleit, moodustades terava kontrasti roosa päevatekiga.

Proua Dambreuse seisis kamina ääres. Frédéric ei oletanud, et ta väga kurvastab, arvas värsket lesket veidi nukrutsevat, ning küsis osavõtliku häälega:

«Kas sul on väga raske?»

«Minul? Ei, mitte sugugi.»

End ringi käänates märkas ta kleiti, hakkas seda silmitsema. Siis ütles ta Frédéricile, et tundku too end vabalt.

«Tee suitsu, kui tahad! Sa oled minu juures!»

Ja sügavalt ohates lisas:

«Oh issand! Milline vabanemine!»

Frédéric oli imestunud sellest hüüatusest. Ta lausis oma sõbrataril kätt suudeldes.

«Kuid ometi oli ju vabadus!»

See vihje seigale, kui hõlpsalt laabus nende armusuhe, näis proua Dambreuse'i puudutavat.

«Ah, sa ei tea, milliseid teenuseid ma talle osutasin ja kui suures ahastuses ma elasin!»

«Kuidas nii?»

«Aga muidugi! Kas oli kuigi julgustav näha alatasa enda lähedal seda sohilast, seda tüdrukut, kes toodi majja viis aastat peale meie abiellumist ja kelle pärast ta ilma minuta oleks kindlasti teinud mingi rumaluse!»

Seejärel andis ta ülevaate oma varalistest asjadest. Abiellumisel jäi nende kummagi vara lahutatuks. Tema isa pärand moodustas kolmsada tuhat franki. Härra Dambreuse kindlustas naisele abielulepingus oma surma puhuks viisteist tuhat franki rendist aastas, jättes ühtlasi tema omandiks nende individuaalelamu. Kuid varsti pärast seda tegi ta testamendi, milles määras kogu vara ainupärijaks oma naise. Proua Dambreuse hindas tema vara, kuivõrd seda nüüd oli võimalik kindlaks määrata, rohkem kui kolmele miljonile.

Frédéric tegi suured silmad.

«See tasus vaeva, kas pole tõsi? Muide, minagi aitasin seda vara soetada! Ma kaitsesin omaenda vara. Cécile oleks mu paljaks riisunud päris ülekohtuselt.»

«Miks ei tulnud ta oma isa vaatama?» küsis Frédéric.

Selle küsimuse peale vaatas proua Dambreuse talle ainiti otsa, siis ütles kuiva tooniga:

«Ma ei tea selle kohta midagi ütelda! Ilmselt südame-tuse pärast! Oo, ma tunnen teda! Seepärast ei saa ta minu käest mitte punast krossigi!»

«Aga ta polnud ju sugugi koormaks, vähemalt abiellumisest saadik.»

«Ah, see tema abielu!» ütles proua Dambreuse pilka-valt.

Ja ta kahetses, et oli liiga hästi kohelnud seda tobu-kest, kes on kade, omakasupüüdlik, silmakirjalik.

«Kõik isa pahed!» Ta tegi meest üha enam maha. Polnud enam valelikumat olendit, kes pealegi oli halastamatu, kalk nagu kivi. «Paha inimene! Väga paha inime-
mene!»

Juhtub, et vigu teevad ka kõige arukamad. Proua Dambreuse tegi äsja ühe, lastes oma vihkamisel üle-keeda. Frédéric istus tema vastas sügavas pehmes tugi-toolis ning mõtiskles šokeerituna.

Naine tõusis, laskus tasakesi temale sülle.

«Ainult sina oled hea! Ainult sind ma armastan!»

Kui ta noormehele otsa vaatas, muutus tal süda här-daks, närvireaktsioon tõi tal pisarad silma ja ta sosistas:

«Kas tahad minuga abielluda?»

Frédéric arvas algul, et oli valesti kuulnud. Säärane rikkus lõi ta uimaseks. Naine kordas valjemini:

«Kas tahad minuga abielluda?»

Lõpuks ütles Frédéric naeratades:

«Kahtled sa selles?»

Siis haaras teda mingi häbitunne, ja et anda kadunu-keesele midagi hüvituse taolist, pakkus ta end öiseks val-vajaks tema juurde. Et ta aga ise häbenes oma hardaid tundeid, lisas ta sundimatus toonis:

«See oleks võib-olla sündsam.»

«Jah, võib-olla tõesti,» ütles lesk, «juba teenijate pärast!»

Voodi oli alkoovist täiesti välja tõmmatud. Nunn seisis jalutsis, peatsi juures oli preester; nüüd juba üks teine, pikk kõhn mees, välimuselt hispaanlane, tõeline fanaa-tik. Öölaua, mis oli kaetud valge servjetiga, põles kolm küünalt.

Frédéric istus toolile ja hakkas vaatlema surnut.

Tolle nägu oli õlgkollane; suunurkades paistis veidi verist-vahtu. Pea ümber oli seotud siidrätik; seljas oli tal kootud vest, rinnal hõbedast krutsifiks ristamisi ase-tatud käte vahel.

Oli lõppenud see askeldusterohke elu! Kui palju kordi oli kadunuke sõitnud asutuste kantseleide vahet, kui palju kokkuvõtteid teinud oma äriasjadest, musti tehin-guid sooritanud, ettekandeid ära kuulanud! Kui palju oli olnud tühja loba, naeratusi, lõmitavaid kummardusi! Ta oli ju hõisates tervitanud Napoleoni, kasakaid, Louis XVIII, 1830-ndat aastat, töölisi, kõiki valitsusi, armas-tades nii hellalt valitsusvõimu, et oleks maksnud selle eest kasvõi iseenda müümisega.

Aga temast oli jäänud järele Fortelle'i mõis, kolm

vabrikut Picardie's, Crancé mets Yonne'is, farm Orléans'i lähedal, lisaks tõhusat vallasvara.

Frédéric loetles uuesti tema rikkusi. Ja need pidid ju nüüd saama temale! Ta mõtles eelkõige sellele, «mida ütlevad inimesed», mõtles, missuguse kingituse ta teeb oma emale, kujutles oma tulevase hoburakendeid, plaanitses teha nende vanast perekonnakutsarist portjee. Muidugi mõista ei jää livree endiseks. Suure salongi muudab ta oma töökabinetiks. Kui kolmandal korrusel kolm seinat maha lõhkuda, võib seal vabalt asutada pildigalerii. Ja võib-olla saab alla kombineerida türgi sauna. Aga mida võiks teha härra Dambreuse'i kontorist, tollest üpris ebameeldivast ruumist?

Kui preester nuuskas nina või nunnast halastajaõde kohendas tuld, katkesid järsult need kujutelmad. Kuid tegelikkus kinnitas neid: laip lebas endiselt oma asemel. Tema silmalauad olid pooleldi avatud, ja kuigi pupillid olid looritatud tumeda kleepuva vedelikuga, oli neil mingi talumatu mõistatuslik ilme. Frédéric otsekui luges neist süüdistust endale ja tundis peaaegu süümepiina, sest mitte iialgi polnud tal põhjust kaevata selle inimese üle, kes just vastuoksa... «Aga aitab! Vana lurjus!» Ja ta silmitses teda lähemalt, et endale kindlust sisendada, ning hüüdis talle mõttes:

«Noh, ja mis? Egas mina sind tapnud ole!»

Samal ajal luges preester oma palveraamatut, liikumatuna tukkus nunn; kolme küünla tahid venisid pikaks.

Kahe tunni vältel kostis veovankrite kume mürin, mis sõitsid Peaturu poole. Aknad löid koidu eel hahetama; mööda sõitis fiakker, siis möödus kabjaplaginal kari emaesleid. Kajasid vasaralöögid, rändkaubitsejate hõiked, sarvehääled. Kõik sulas juba ühte ärkava Pariisi valjuks häämitsuseks.

Frédéric asus asjatoimetustele. Kõigepealt läks ta linnavalitsusse surmajuhtumist teatama. Seejärel, kui arst andis surmatunnistuse, läks ta uuesti raekotta ütlema, missuguse kalmistu perekond on valinud, ja kokku leppima matusebürooga.

Ametnik tõi välja prospekti ja programmi, kus olid ära näidatud matmise mitmesugused kategooriad, ja veel teise hinnakirja, mis täpsustas kõik tseremoniaali detai-

lid. Missuguse kaunistusega surnuvankrit soovitakse? Kas hobuste lakad peavad olema palmitsetud? Kas teenritel peavad olema suletutid? Kas peab olema monogramm või vapp? Kas soovitakse matusetõrvikuid? Kas vajatakse inimest, kes kannab aumärke? Kui palju peab olema sõidukeid? Frédéric oli helde: proua Dambreuse oli otsustanud mitte ihne olla.

Siis läks ta kirikusse.

Matuserongide korraldaja vikaar hakkas kõigepealt kiruma matusebürood: eraldi ametiisik aumärkide kandmiseks on tõepoolest ülearune; palju tähtsam olnuks tellida rohkem küünlaid! Lepiti kokku, et matusemissa tuleb muusikaga. Frédéric kirjutas alla tingimustele, kohustudes tasuma kõik kulud.

Seejärel läks ta raekotta, et osta matuseplats. Kahe meetri pikkune ja ühe meetri laiune maatükk maksis viissada franki. Kas soovitakse seda pooleks sajandiks või alatiseks?

«Oo, alatiseks!» ütles Frédéric.

Ta võttis asja tõsiselt, püüdis kõigest väest. Üksik-elamu õuel ootas teda marmorsepp, et näidata talle hauasammaste plaane kreeka, egiptuse, mauri stiilis ja nende eelarveid. Kuid maja-arhitekt oli juba pidanud selles asjas nõu majaprouaga. Vestibüüdis laual lebas igasuguseid reklaambrošüüre madratsite puhastamise, tubade desinfektsiooni ja mitmesuguste palsameerimis-menetluste kohta.

Pärast lõunat läks ta rätsepa juurde, et tellida teenrite leinariided. Ja lõpuks tuli tal teha veel üks sõit, sest ta oli tellinud seemisnähksed kindad, kuna need aga pidid olema toorsiidist.

Kui Frédéric ilmus järgmisel päeval kell kümme hommikul, oli suur salong juba rahvast täis, ja peaaegu kõik, astudes nukra ilmega üksteise juurde, lausuvad:

«Alles kuu aega tagasi nägin ma teda! Mu jumal küll! See on meie kõigi saatus!»

«Jah, kuid püüdke sinnapoole, et see juhtuks võimalikult hiljem!»

Seejärel kihistati rahulolevalt naeru ja üritati isegi vestlusi, mis olid üpris võõrad antud olukorrale. Lõpuks tseremooniameister, kel prantsuse tavandi kohaselt oli seljas must frakk, jalas põlvpüksid, mantel ja leinalindid

üle öla, mõök küljel ja kolmnurkne kübar kaenla all, lausus traditsioonilised sõnad:

«Härrased, kui te suvatsete...»

Leinarong läks liikuma.

Oli lilleturnu päev Madeleine'i väljakul. Ilm oli selge ja soe; kerge tuuleke, mis raputas veidi lõuendist müügiputkasid, paisutas külgedelt tohutu suurt musta kalevit, mis rippus kiriku peasissekäigu kohal. Ruudukujulisele sametile oli kinnitatud kolm härra Dambreuse'i vappi. Vapp kujutas endast mustal taustal rusikasse pigistatud kuldset vaskut kätt hõbekindas koos krahvikrooniga ja deviisiga: Mõõda kõiki teid.

Raske sark kanti mööda treppi kõrgele üles ja rahvas sisenes kirikusse.

Kõik kuus kõrvalaltarit, peaaltari poolring ja istekohad olid kaetud musta kattega. Katafalki altari ees valgustasid üleni suurte küünalde kollased tuled. Tema kahes nurgas põlesid kandelaabreil piirituseleegid.

Tähtsamad isikud võtsid istet altari ees, teised aga kirikulöövis, ja matusetalitus algas.

Välja arvatud vaid mõned inimesed, oli kõigi nõmedus usutalitustes nii suur, et tseremooniameistril tuli ühtepuhku neile märku anda, millal püsti tõusta, millal põlvili laskuda, millal jälle pingile istuda. Orel ja kaks kontrabassi vaheldusid lauluhäältega. Vaikuse vahe- aegadel kostis preestri pomin altari ees. Siis kajas jälle orelimuusika ja laul.

Kolmest kuplist langes tuhm valgus; ent lahtise ukse kaudu tungis sisse horisontaalselt, otsekui ojana hele päevavalgus, mis puudutas kõiki paljastatud päid; õhus aga, kiriku pooles kõrguses, hõljus hämarus, mida läbis- tas kuldkaunistuste vastuhelk löövi võlvide roietelt ja kapiteelide lehestikult.

Et meelt lahutada, hakkas Frédéric kuulama *Dies irae*'t¹. Ta vaatles kohalviibijaid, püüdis uurida liiga kõrgel asetsevaid maale, mis kujutasid Magdaleena' elu. Õnneks istus Pellerin tema kõrvale ja alustas sedamaid pikka arutelu freskode üle. Kell hakkas lööma. Rahvas väljus kirikust.

¹ (Jumala) viha päev. (Lad. k.)

Allarippuva drapeeringuga ja kõrgete suletutidega kaunistatud surnuvanker asus teele Père-Lachaise'i kalmistu poole; teda vedasid neli musta hobust, lakad punutud palmikuisse, suletutid peas, selgadel laiad hõbedaga tikitud hobusetekid, mis ulatusid kapjadeni. Kutsaril olid jalas säärsaapad, peas pika rippuva krepiga kolmnurkne kübar. Surnuvankri tupsudega nõõre kand- sid käes neli isikut: saadikutekoja kvestor, Aube'i depar- temangu peanoökogu liige, üks kivisööekompanii esindaja ja Fumichon kui sõber. Surnuvankrile järgnesid kadunu tõld ja kaksteist leinasõidukit. Nende taga sammusid matuselised, kes täitsid puiestee keskosa.

Möödujad seisatasid, et kõike seda vaadata; naised ronisid toolidele, lapsepõnnid kätel, ja mehed, kes olid läinud kohvikuisse õllekruusi rüüpama, ilmusid aken- dele, piljardikepp käes.

Tee oli pikk; ja samuti kui tseremoniaalseil söömin- guil, kus algul ollakse tagasihoidlikud, hiljem aga muu- tutakse üpris jutukaks, kadus siingi pea üldine pingul- datud olek. Kõneldi aina sellest, kuidas saadikutekoda oli keeldunud presidendile assigneeringuid tegemast. Härra Piscatory on näidanud end liiga teravana, Mon- talembert on «suurepärase nagu tavaliselt», ja härrad Chambolle, Pidoux, Creton, ühesõnaga kogu komisjon, peaksid võib-olla kuulama härrade Quentin-Bauchard'i ja Dufouri arvamust.

Keskustelu jätkus veel Roquette'i tänavalgi, mis oli ääristatud poeputkadega, kust paistsid vaid värvilisest keerutatud klaasist hauakaunistused ja mustad kettad, kaetud kuldse mustri ja kirjatähtedega. See pilt tegi poed sarnaseks grottidega, mis on täis stalaktiite, või nad meenutasid fajanssnõude kauplusi. Kuid kalmistu raud- võre taga vakatasid silmapilkselt kõik.

Puude vahel kõrgusid hauasambad, tõmbi otsaga kolonnid, püramiidid, kabelid, dolmenid, obeliskid, etruski stiilis võlvitud hauakambrid pronksustega. Mõ- nes neist võis näha midagi hauakambrite buduaaride taolist punutud tugitoolide ja klapptoolidega. Ämbliku- võrke rippus nagu kaltse urnide kettidel; ja tolm kattis bukettide atlasslinte ja krutsifikse. Tarade tulbakeste vahel, haudadel — kõikjal aina õlgililledest pärgi ja lüht- reid, vaase, lilli, musti kettaid, mida kaunistasid kuld-

tähed, kipskujukesi — väikesi poisse, väikesi preilikesi või väikesi inglimesi, mis rippusid õhus messingtraadil; paljudel oli isegi tsinkplekist katus pea kohal. Tohutu suured keerutatud klaasist köied, mustad, valged, asuursed, rippusid alla steelide kõrguselt kiviplaatidele, vingerdades nagu boamaod. Neile langevad päikesekiired panid nad sätendama mustast puust ristide vahel. Surnuvanker liikus aeglaselt edasi mööda laiu teid, mis olid sillutatud nagu linnatänavad. Aeg-ajalt kääksusid teljed. Oli näha põlvitavaid naisi, kleidisaba vedikuna taga rohul, tasakesi juttu ajamas surnutega. Jugapuude haljuse kohal hõljus valendav suitsuvine. Põletati vanu pärge.

Härra Dambreuse'i haud asus Manuel ja Benjamin Constant'ide naabruses. Selles paigas algab nõlvak, mis lõpeb järsakuga. All orus paistavad roheliste puude ladvad, eemal auru pumpade korstnad, ja taamal on näha kogu tohutu suur linn.

Sel ajal kui peeti kõnesid, oli Frédéricil mahti imetella vaatepilti.

Esimene kõne peeti saadikutekoja nimel, teine oli Aube'i departemangu peanoukogu poolt, kolmas Saône-et-Loire'i söekaevanduste kompanii nimel, neljas Yonne'i maaviljelejate ühingu nimel; järelhüüd oli ka mingi filantroopilise ühingu poolt. Lõpuks, kui hakati juba laiali minema, asus keegi tundmatu pidama kuendat kõnet Amiens'i antikvaaride ühingu poolt.

Ja kõik kasutasid juhust saata kõuekärgatusi sotsialismi vastu, mille ohvrina oli surnud härra Dambreuse. Anarhia nägemine ja kadunukese ustavus korrale olid lühendanud tema elupäevi. Ülistati tema vaimuteravust, ausust, heldust ja isegi tema vaikimist rahvasaadikuna, sest kuigi ta polnud kõnemees, oli tal vastukaaluks selliseid tõhusaid, tuhat korda hinnalisemaid omadusi... ja nii edasi. Öeldi kõik, mida tavakohaselt peab ütleva: «Enneaegne lõpp... igavene kahetsus... teine maailm... jumalaga... ei, pigem nägemiseni!»

Hauda langes muld kividega segamini; ja mitte kellegi maailmas polnud enam temaga asja.

Tast räägiti siiski veel veidi, kui kõnniti mööda kalmistut, ja hinnanguis kadunukese kohta ei oldud tagasihoidlikud. Hussonnet, kes pidi andma ajalehtedele üle-

vaate matusest, meenutas isegi pilgates kõiki kõnesid: sest lõppude lõpuks oli too kena mees Dambreuse olnud üks markantsemaid pistisevõtjaid viimase valitsuse ajal. Seejärel sõidutasid leinatõllad kõik need buržuaad tagasi nende toimingute juurde. Tseremoonia polnud kestnud liiga kaua ja kõik tundsid sellest rõõmu.

Väsinud Frédéric läks koju.

Kui ta järgmisel päeval ilmus Dambreuse'ide majja, teatati talle, et proua töötab all kontoris. Kõikjal vedel pappkaasi, laekad olid avatud ja segi paisatud, arve raamatud igasse kanti laiali loobitud. Põrandal lebas paberipakk pealiskirjaga «Lootusetud võlad». Frédéric oleks peaaegu kukkunud selle otsa komistades ja tõstis ta üles. Proua Dambreuse näis lausa maetuna sügavasse tugitooli.

«Nonoh? Kuhu te olete kadunud? Mis on juhtunud?»

Proua Dambreuse kargas järsult üles.

«Mis on juhtunud! Ma olen laostatud, laostatud! Kas mõistad?»

Härra Adolphe Langlois, notar, oli kutsunud ta oma kontoris ning teatanud talle testamendi sisu, mille tema mees oli koostanud enne nende abiellumist. Ta pärandas kõik Cécile'ile, teine testament aga oli kadunud. Frédéric muutus surnukahvatuks. Arvatavasti oli ta halvasti otsinud.

«Eks vaata ise!» ütles proua Dambreuse, osutades toale.

Mõlemad rahakapid olid avatud, vasaraga lahti lõhutud. Ta oli tuhninud kirjutuslauas, läbi sobranud seinakapid, välja raputanud õlgmatid. Äkki karjahtas ta läbilõikavalt ja sööstis ühte nurka, kus ta alles praegu märkas väikest vasklukuga laegast. Ta avas selle — tühi!

«Ah! Alatu lurjus! Ja mina veel hoolitsesin tema eest nii suure ohvrimeelsusega!»

Siis puhkes ta härdalt nuuksuma.

«Võib-olla on see kuskil mujal?» arvas Frédéric.

«Oh ei! See oli seal, selles rahakapis. Ma nägin teda alles hiljaaegu. See on põletatud! Olen selles päris kindel!»

Kord oma haiguse algul oli härra Dambreuse käinud siin ruumis pabereile alla kirjutamas.

«Siis ta selle teoga hakkama saigi!»

Ja masendatuna langes ta toolile. Last tagaleinav ema ei ole tühja hälli juures ahastavam, kui seda oli proua Dambreuse haigutavate seifide ees. Ühesõnaga, tema hingevalu, hoolimata selle motiivide madalusest, näis nõnda sügav, et Frédéric püüdis teda lohutada, öeldes, et lõppude lõpuks pole ta ju ikkagi määratud vaesusele.

«See on vaesus, sest ma ei saa sulle pakkuda suurt varandust!»

Talle oli nüüd jäänud veel ainult kolmkümmend tuhat franki rendist, peale selle üksiklamu, mille hind oli vahest kaheksateist kuni kakskümmend tuhat franki.

Kuigi Frédérici silmis oli seegi rikkus, oli ta samuti väga pettunud. Huvasti unelmad ja kogu lai elu, mida ta endale oli kujutelnud! Aumõiste sundis teda proua Dambreuse'i naima. Ta mõtles viivu, siis lausus õrnalt:

«Aga sina jääd alaliseks minule!»

Daam viskus tema embusse. Noormees surus ta enda vastu heldimusega, millesse segunes ka raasuke enesimeetlust. Proua Dambreuse, kelle pisarad ei voolanud enam, tõstis üles näo, mis säras õnnest, haaras kinni noormehe käest ning ütles:

«Oo, ma pole iialgi sinus kahelnud! Ma arvestasin seda!»

Selline ennatlik kindlus selles, millele Frédéric vaatas kui üllale teole, ei meeldinud noormehele.

Seejärel viis proua Dambreuse ta oma tuppa, ja nad hakkasid oma kavatsusi arutama. Frédéric peab nüüd mõtlema, kuidas elus karjääri teha. Ta andis noormehele isegi väga toredat nõu seoses tema kandidatuuriga.

Kõigepealt on vaja selgeks õppida paar-kolm fraasi poliitilisest ökonoomiast. Siis peab valima endale mingi eriala, kasvõi näiteks hobusekasvatuse, kirjutama mõned artiklid mingi kohaliku tähtsusega küsimuse üle. Ka tuleb alati pidada oma käsutuses postiasutusi või tubaka-kauplusi, osutada üpris palju igasuguseid pisiteenuseid. Härra Dambreuse oli näidanud end ses suhtes tõelise eeskujuna. Nii oli ta kunagi maal kingsepa poeputka ees käskinud peatada oma sarabani, mis oli sõpru täis kiilunud, ja ostnud oma külalistele kaksteist paari jalatseid ja endale ka veel jubedad säärsaapad, mida tal olnud vaprusest isegi kaks nädalat kanda. See anekdoot muutis nad

lõbusaks. Daam jutustas veel teisigi lugusid, otsekui noorenes sellest, oli jälle täis armsust ning vaimukust.

Ta kiitis heaks Frédérici idee sõita jalamaid Nogent'i. Nende hüvastijätt oli täis õrnust; juba lävel sosistas proua Dambreuse veel kord:

«Sa ju armastad mind, eks?»

«Igavesti!» oli vastus.

Kodus ootas teda käskjalg pliiatsiga kirjutatud sedeliga, mis teatas, et Rosanette hakkab sünnitama. Viimastel päevadel oli Frédéricil nii palju tegemist, et ta ei mõtelnud enam sellele. Sünnitaja asus nüüd spetsiaal-asutuses Chaillot's.

Frédéric võttis fiakri ja sõitis kohale.

Marbeufi tänava nurgal luges ta tahvlit, kus suurte tähtedega seisis: «Ravila ja sünnitusmaja, mida peab madam Alessandri, esmaklassiline ämmaemand, Emaduse Instituudi lõpetanu, paljude teoste autor, jne.» Tänava pool jalgvärava kohal kordas silt (jätnud ära sõna sünnitusmaja): «Madam Alessandri ravila», koos kõigi tiitlitega.

Frédéric lõi koputiga ukse pihta.

Subreti moega toatüdruk juhatas ta salongi, mida sisustasid mahagonilaud, granaatpunase sametiga kaetud tugitoolid ja lauakell klaaskupli all.

Peaaegu sedamaid ilmus madam ise. See oli pikk brunett, aastat nelikümmend, peenikese piha ja ilusate silmadega, ilmselt seltskondliku vilumusega daam. Ta teatas Frédéricile, et ema on õnnelikult maha saanud, ja viis noormehe tema juurde.

Rosanette võttis ta vastu kirjeldamatu naeratusega; ja otsekui sukeldudes armastuse laineisse, mis tal nagu hinge matsid, ütles ta tasase häälega:

«Poiss... vaat seal!» ning osutas tema voodi kõrval seisvale hällile.

Frédéric lükkas kardinad eest ja märkas valge pesu seas kollakaspunast olendit, kes oli üleni kortse täis, lehkas sandisti ja väaksus.

«Suudle teda!»

Et varjata oma tülgaust, vastas Frédéric:

«Kuid ma kardan talle haiget teha.»

«Ei, ei!»

Ja siis suudles ta huultega kergelt puudutades oma last.

«Kui sarnane ta on sinuga!»

Ja kahe nõrga käega hakkas ta Frédérici kaela ümbert kinni sellise tundetulvaga, mida noormees veel iialgi polnud kogenud.

Talle meenus proua Dambreuse. Talle tundus lausa koletislikuna reeta Rosanette'i, seda vaest olendit, kes armastas ja kannatas kogu oma loomuse vahetu siirusega. Mitme päeva vältel oli ta talle kuni öhtuni selt-siks.

Rosanette tundis end õnnelikuna selles diskreetses majas, kus vastu tänavat asuvate akende luugid olid pidevalt suletud. Tema tuba, kaetud heleda sinakasrohelise tapeediga, oli vastu suurt aeda. Madam Alessandri, kelle ainsaks veaks oli see, et ta mainis kuulsaid arste kui oma läheda sõpru, ümbritses teda tähelepaneliku hoolitsusega. Selle naise töökaaslannad, peaaegu kõik provintsi preilid, tundsid suurt igavust, sest keegi ei käinud neid vaatamas. Rosanette märkas, et teda kadestatakse, ja jutustas sellest uhkusega Frédéricile. Rääkida tuli siiski tasa; vaheseinad olid õhukesed ja kõik teritasid kõrvu, hoolimata lakkamatult kostvaist klaverihelidest.

Frédéric otsustas lõpuks Nogent'i sõita, kui ta äkki sai kirja Deslauriers'lt.

Oli esile kerkinud kaks uut kandidaati, üks konservatiiv, teine punane; kolmas, olgu ta milline tahes, ei omanud enam väljavaateid. Süüdi oli Frédéric ise; ta oli paraja momendi maha maganud. Ta pidanuks kohale sõitma varem, end veidi liigutama. «Sind polevat nähtud isegi põllumajandusnäitusel!» Advokaat noomis teda, et tal pole mingeid sidemeid ajalehtedega. «Ah, kui Sa oleksid omal ajal minu nõu kuulda võtnud! Kui meil oleks oma avalik häälekandja!» Ta rõhutas seda eriti. Muide, paljud isikud, kes oleksid hääletanud tema poolt, kasvõi lugupidamisest härra Dambreuse'i vastu, hülgasid ta nüüd. Deslauriers'gi kuulus nende hulka. Tal polnud enam midagi loota kapitalistilt, ja ta jättis maha oma protežee.

Frédéric viis selle kirja proua Dambreuse'ile näha.

«Sa siis ei käinudki Nogent'is?» küsis daam.

«Miks sa seda arvad?»

«Kolm päeva tagasi nägin ma Deslauriers'd.»

Kuulnud tema mehe surmast, oli advokaat ilmunud tema juurde, et tagastada kadunu märkmed kivisöökaevanduste kohta ning pakkuda lesele oma teenuseid usaldusmehena. Frédéricile tundus see kummaline. Ja üldse, mida teeb tema sõber seal Nogent'is?

Proua Dambreuse soovis teada, kuidas oli Frédéric kasutanud oma aega nende lahkumineku saadik.

«Ma olin haige,» vastas noormees.

«Sa oleksid pidanud mulle vähemalt teatama.»

«Oh, see poleks tasunud vaeva.»

Pealegi oli tal väga palju igasuguseid toimetusi, asjalikke kokkusaamisi, visiite.

Siitpeale hakkas ta elama kaksikelu, magades korrapäraselt Rosanette'i juures ja veetes pärastlõunad proua Dambreuse'i pool, nii et talle endale jäi vaid südapäeval tunnike vaba aega.

Laps oli maal Andillys. Iga nädal käidi teda vaatamas.

Amme maja asus küla lähedal, väikese õue sügavuses, mis oli hämar kui kaev. Maas vedeles õlgi, siin-seal siblisid kanad, löövi all seisis aedviljavanker. Rosanette hakkas kõigepealt oma põngerjat meeletult suudlema; ja otsekui haaratud mingist hullusest, sagis ta edasi-tagasi, proovis lüpsata kitse, sõi jämedat maaleiba, hingas sisse sõnnikulehka, tahtis isegi võtta tükikese sõnnikut ninarätikusse.

Siis tegid nad pikki jalutuskäike. Rosanette astus sisse puukooli, murdis sirelioksi, mis rippusid üle müüri. «Nõõ, pikk-kõrv!» hüüdis ta eeslile, kes vedas kaarikut. Ta peatus puhuti kuskil võre taga, et imetella mõnd kaunist aeda. Või siis tõi amm lapse; see pandi pähklipuu varju vilusse ja mõlemad naised lobisesid tundide viisi lausa talumatuid totrusi.

Frédéric istus nende lähedal, vaatles ruudukujulisi viinapuuvälju eemal nõlvakul, nende vahel siin-seal tihedaid puukroone, tolmuiseid hallikate lintidena näivaid teeradu, keset haljust valgete ja punaste täppidena esilekerkivaid maju. Kinkude jalamil, mida kattis põõsastik, venis mõnikord triibuna vedurisuits, otsekui hiiglasuur jaanalinnusulg, mille hõre ots vähehaaval haihtus.

Siis peatusid Frédérici silmad jälle oma pojale. Ta kujutles teda noormehena, mõtles, kuidas ta teeb pojast endale kamraadi. Aga võib-olla kasvab tast tobu. Surm-kindel on vaid see, et tast tuleb õnnetu inimene. Fakt, et ta on vallaslapsena sündinud, jääb teda eluajaks rõhuma; temale endale olnuks parem üldse mitte sündida. Frédérici südant ängistas mingi käsitamatu nukrus ja ta sosistas: «Vaene laps!»

Sageli jäid nad maha viimasest rongist. Siis tõreles proua Dambreuse Frédériciga tema ebatäpsuse pärast. Too luuletas hädaga mingi loo.

Neid pidi ta välja mõtlema ka Rosanette'ile. Too ei saanud ikka aru, kuhu kuluvad kõik tema õhtud; saada tema juurde millal tahes, kunagi pole teda kodus! Kord, kui ta juhtus kodus olema, ilmusid mõlemad naised pea-aegu ühel ajal. Rosanette'i saatis ta minema, proua Dambreuse'i aga peitis ära, öeldes, et varsti peab saabuma tema ema.

Peagi hakkasid need luiskamised Frédéricile nalja tegema; ta kordas teisele sama töötust, mille äsja oli teinud ühele, saatis mõlemale ühesuguseid lillekimpe, kirjutas mõlemale samal ajal, seejärel tegi nende vahel võrdlusi. Kuid tema mõttes elas alati kolmas. Tolle kättesaamatus oli nagu õigustuseks tema truudusetusele, mis teravdas naudingut, tuues sellesse vaheldust. Ja mida enam ta kummastki ühte pettis, seda enam too teda armastas, otsekui oleks proua Dambreuse'i armastus üles piitsutanud Rosanette'i kirge ja nagu oleksid need naised isekeskis võisteldes tahtnud panna Frédéric'i teist unustama.

«Võid imetella minu usaldust!» ütles talle ühel päeval proua Dambreuse, näidates Frédéricile kirja, kus talle teatatakse, et härra Moreau elab kokku kellegi Rose Broniga.

«Kas too pole juhuslikult sama preili, kes oli ratsavõistlustel?»

«Mis jama see on!» vastas Frédéric. «Las ma vaatan!»

Trükitähtedega kirjutatud kirjal puudus allkiri. Algul oli proua Dambreuse suhtunud sallivalt sellesse armukesse, kes varjas nende abielurikkumist. Kuid nüüd, kus tema armastus muutus üha kirklikumaks, nõudis ta vahekorra lõpetamist, mis Frédérici kinnitusele oli juba

ammu tehtud. Kui Frédéric lõpetas oma vastuväited, küsis ta silmi pilutades, nii et laugude vahelt välgatas pilk, mis sarnanes pistoda teravikuga musliini all:

«Aga teine?»

«Missugune teine?»

«Fajansikaupmehe naine!»

Frédéric kehtas põlglikult õlgu. Daam ei käinud peale.

Kuid kuu aega hiljem, kui nad kord vestlesid aust ja aususest ning Frédéric kiitles oma nende omadustega (ettevaatuse mõttes vaid riivamisi), ütles naine talle:

«See on tõsi, sa oled aus; sa ei käi enam seal.»

Frédéric, kes arvas, et jutt on Rosanette'ist, pomises:

«Kus?»

«Proua Arnoux' juures.»

Frédéric anus teda, et ta ütleks, kust ta saab need andmed. Ta sai neid ühelt oma õmblejalt proua Regimbart'ilt.

Nii et proua Dambreuse teadis tema elu, tema aga ei teadnud midagi selle naise omast!

Ometi oli ta avastanud daami tualetiruumis kellegi pikavurrulise isanda miniatuuri. Kas polnudki see too-sama, kelle kohta talle kunagi oli jutustatud mingisugust segast enesetapulugu? Kuid polnud mingit võimalust sellest rohkem teada saada. Aga muide, milleks? Naiste südamed on kui salalaekad, mis on täis üksteise sisse asetatud kastikesi; näed kurja vaeva, murrad katki küüned, ja leiad lõpuks kuskilt põhjast mõne kuivanud lille, raasukese tolmu või tühjuse! Ja pealegi kartis ta võib-olla tema kohta liiga palju teada saada.

Proua Dambreuse keelitas teda loobuma küllakutseist, kuhu ta ei saanud ilmuda koos Frédériciga, pidas teda enda lähedal, kartis teda kaotada. Ja hoolimata sellest lähedusest, mis iga päevaga üha kasvas, tekkis äkki nende vahele kuristik mõnel tühisel asjaolul, mõne isiku või mingi kunstiteose hindamisel.

Daamil oli isesugune maneer klaverit mängida, korrektselt, ent kuidagi kalgilt. Tema spiritualism (proua Dambreuse uskus hingede rändamist taevatähtedele) ei takistanud teda pidamast oma kassat imetlusväärse korras. Ta oli kõrk oma teenijate vastu; silmad jäid tal kuivaks, nähes kerjuste kaltse. Tema naiivne egoism ilmutas end tavalisis väljendäis: «Mis see minusse puu-

tub?» — «See alles oleks tore!» — «On minul küll seda vaja!», ja tuhandes käsitamatus jõledas pisitoimingus. Ta oluks võimeline ukse taga kuulutama; ja küllap ta valetas oma pihisale. Valitsemishimust soovis ta, et Frédéric saadaks teda pühapäeviti kirikusse. Too oli kuulekas ja kandis palveraamatut.

Pärandi kaotus oli teda tunduvalt muutnud. Need kurvastuse jäljed tema näos, mis pandi härra Dambreuse'i surma arvele, tegid ta kuidagi huvitavaks; ja nagu muistegi, võttis ta palju külalisi vastu. Sellest ajast, kui Frédéric'i tabas seoses valimistega ebaõnn, ihaldas ta neile mõlemale diplomaatilist teenistust Saksamaal; seepärast tuli kõigepealt end allutada valitsevaile vaateile.

Ühed soovisid impeeriumi, teised Orléans'i dünastia naasmist, kolmandad krahv Chambord'i; ent kõik olid üksmeelsed selles, et tungivalt vajalik on detsentralisatsioon, milleks pakuti mitut menetlust. Nii näiteks soovitati jaotada Pariis paljudeks suuriks tänavaks ja kujundada neist külad, siirda valitsus Versailles'sse, viia õppeasutused Bourges'i, kaotada raamatukogud, usaldada kõik diviisikindralite hooleks. Ja aina ülistati küla, sest kirjaoskamatul inimesel on loomulikku mõistust rohkem kui teistel! Vihatunne tulvas: vihati algkooliõpetajaid ja veinikaupmehi, vihati filosoofia õpetamist ja loenguid ajaloost, vihati romaane, punaseid veste, pikki habemeid, igasugusel kujul avalduvat sõltumatust, mistahes moel individuaalsuse ilmnemist, sest vaja oli «taastada autoriteediprintsiip», tegutsegu see ükskõik mille nimel, tulgu ta ükskõik kust, kui ta vaid kujutaks endast jõudu, võimu! Konservatiivid arutasid nüüd samuti kui Sénecal. Frédéric ei käsitanud enam midagi. Ja oma ammuse armukese majas kuulis ta üha samu kõnelusi samade inimeste suust.

Kokottide salongid (tollest ajast dateerubki nende tähtsus) kujutasid endast neutraalset pinda, kus kohtusid mitut sorti reaksionäärid. Hussonnet, kes harrastas kaasaegsete suuruste laimamist (hea vahend korra taastamiseks), sisendas Rosanette'ile kihu korraldada teiste kombel suuresid. Ajakirjanik hakkaks nende kohta ülevaateid avaldama. Kõigepealt tõi ta kohale tõsise inimese — Fumichoni. Seejärel ilmusid Nonancourt, härra de Grémonville, isand de Larsillois, eksprefekt, ja Cisy,

kes oli nüüd agronoom, Alam-Bretagne'i elanik ning suurem kristlane kui kunagi.

Peale nende hakkasid siin käima ka Marssali endised armukesed nagu parun de Comaing, krahv de Jumillac ja mõned teised. Nende üpris vaba käitumisviis solvas Frédéric'i.

Soovides toonitada, et tema on siin peremees, seadis ta selle maja elulaadi luksuslikumale järjele. Nõnda palgati gruum, vahetati korter parema vastu, osteti uus sisustus. Need kulutused olid kasulikud, sest nii võis ta oma abiellumist paista lasta vähem ebavõrdsena varalisest seisukohast. Kuid nõnda kahanes tema raha ka kohutaval kombel. Rosanette aga ei taibanud kõigest sellest midagi.

Oma seisust vahetanud väikekodanlasena jumaldas see naine perekonnaelu, väikest vaikset nurgakest. Ometi oli ta rahul, et tal on oma «vastuvõtupäev». Kõneldes endataolistest, ütles ta «need naised», tahtes endast kujutada «seltskonnadaami» ja kujutelles, et ta ongi üks selline. Ta palus Frédéric'i mitte enam suitsetada salongis, püüdis teda sundida kombekohaselt paastutoitu sööma.

Lühidalt, ta reetis oma rolli, sest muutus soliidseks, ja enne kui ta magama heitis, ilmutas ta alati isegi veidi melanhooliat — nõndasamuti istutatakse kõrtsi ukse ette küpresse.

Frédéric avastas põhjuse: temagi unistas abielust! Frédéric'i ajas see lausa marru. Pealegi ei läinud tal meelest selle naise ilmumine proua Arnoux' juurde, ja siis tundis ta tema vastu vimma ka kauase vastupanu osutamise pärast.

Kõigest sellest hoolimata püüdis Frédéric talt välja uurida, kes on olnud tema armukesed. Ta salgas nad kõik maha. Noormeest haaras isesugune kiivus. Teda ärritasid kingitused, mis ta oli saanud ja mida ta ikka veel sai. Ja vastavalt sellele, mida enam selle naise põhiolemus teda tüütas, tõmbas mingi loomalik himurus teda Rosanette'i poole, hetkeline pettekujutus, mis sedamaid pöördus vihkamiseks.

Selle naise sõnad, hääl, naeratus — kõik muutus talle vastumeelseks, eriti tema silmad, see naise pilk, alati läbipaistev ning mõttetu. See muutus Frédéricile mõnikord niivõrd talumatuks, et ta võinuks meeleliigutuseta

näha teda suremas. Aga kuidas minna riidu? Rosanette'i leebe vagurus ajas lausa meeleheitele.

Jälle ilmus välja Deslauriers ja seletas oma viibimist Nogent'is sellega, et oli üritanud hankida endale advokaadikontori. Frédéric rõõmustus teda jälle nähes: ikkagi keegi! Ta viis Deslauriers' kolmandaks Rosanette'i seltskonda.

Advokaat lõunatas aeg-ajalt nende juures, ja kui tekkis mõni väike sõnelus, hoidis alati Rosanette'i poole, nii et Frédéric ütles kord talle:

«Äh, maga siis temaga, kui see sulle lõbu pakub!» Nii väga soovis ta, et mingi juhus ta sellest naisest vabastaks.

Juuni keskpaiku sai Rosanette kohtutäitur Athanase Gautherot'lt teadaande, et tal tuleb tasuda neli tuhat franki, mis ta võlgneb preili Clémence Vatnazile; vastasel korral paneb ta järgmisel päeval tema varanduse aresti alla.

Tõepoolest, neljast kunagi allakirjutatud vekslit oli tasutud vaid üksainus; sellest ajast saadik hangitud raha oli kulunud muudeks vajadusteks.

Ta jooksis Arnoux' juurde. Too elas nüüd Saint-Germaini eeslinnas, ja endine portjee ei teadnud, kus tänavas. Ta sõitis veel mitme sõbra poole, ei leidnud kedagi kodust ja naasis meeleheitel. Ta ei tahtnud midagi öelda Frédéricile, värisedes mõttest, et see uus lugu võiks takistada tema abiellumist.

Järgmisel hommikul ilmus isand Athanase Gautherot kahe abilise saatel, kellest üks oli kaame pōdura näoga, mis näis peegeldavat kadeduspiinu; teisel oli kaelas äravõetav krae ja väga pingul tallaalused püksitripid; nimetissõrme ümber oli tal mustast taftist side. Mõlemad olid jõledal kombel rāpased, redingotil krae võidunud, käised liiga lühikesed.

Nende patroon seevastu oli väga ilus mees. Ta palus andestust, et oli tulnud nii ebameeldiva ülesande pärast, uurides aina samal ajal korterit, mis oli «täis ilusaid asjakesi, ausōna!» Ja lisas: «peale nende, mida ei saa aresti alla panna.» Tema märguandel kadusid mõlemad tunnismehed.

Siis kahekordistusid komplimendid. Kes võiks uskuda, et nii... veetleval olendil puudub tõsine sõber! Oks-

jonimüük kohtuotsusel on tõeline õnnetus! Sellest ei toibu enam ialgi. Ta püüdis daami hirmutada; siis nähes, et too on erutatud, võttis ootamatult isaliku tooni. Ta tundis seltskonda, tal oli tulnud tegelda kõigi nende daamidega; ja mainides nende nimesid, uuris ta üha maale seintel. Need olid puha kunagised tubli Arnoux' maalid. Siin leidis Sombazi eskiise, Burieu akvarelle, Dittmeri kolm maastikku. Rosanette ei teadnud ilmselt nende hinda. Kohtuametnik Gautherot pöördus tema poole:

«Vaat mis! Et tõendada teile, et ma olen täitsamees, teeme nii: loovutage mulle need Dittmerid, ja ma maksan kõik kinni! Tehtud?»

Sel hetkel astus sisse Frédéric, keda Delphine oli ees- toas informeerinud ja kes äsja oli märganud kahte tunnismeest. Ta ilmus, kübar peas, püüdes näida jõhker. Isand Gautherot võttis jälle väärrika hoiaku, ja et üks oli jäänud lahti, hüüdis tunnismeelele:

«Noh, mu härrad, pange kirja! Niisiis, teises toas: tammepuust laud kahe pikendusklapiga, kaks puhvetkappi...»

Frédéric katkestas teda, küsides, kas pole kuidagi võimalik vältida aresti.

«Aga muidugi! Kes on tasunud sisustuse eest?»

«Mina.»

«Noh, siis sõnastage kirjalikult oma vastulause. Igal juhul te võidate aega.»

Kohtutäitur Gautherot lõpetas kähku oma kirjad, koostas protokoll, andis preili Bronile üle käskotsuse ja lahkus.

Frédéric ei teinud ainsatki etteheidet. Ta silmitses ametiisikute poriste saabaste jälgi vaibal ja ütles ise- endale:

«On vaja hankida raha!»

«Ah, mu jumal! Milline tobu ma küll olen!» hüüatas Marssal.

Ta tuhnis ühes laekas, tõi sealt välja mingisuguse kirja ja läks kiiresti Languedoci linnade valgustamise ühingu- gusse, et saada oma aktsiate hind sularahas.

Tunni aja pärast oli ta tagasi. Väärtpaberid olid müü- dud kellelegi teisele! Ametnik oli uurinud tema doku- menti, Arnoux' allkirjaga kohustust, ning ütelnud:

«See dokument ei anna teile mingit õigust aktsiatele. Kompanii ei tunnusta seda.»

Lühidalt, ta saadeti tühjalt tagasi. Ta hingeldas erutusest. Ja Frédéricil tuli jalamaid minna Arnoux' juurde asja selgitama.

Aga võib-olla Arnoux mõtleb, et ta tahab kaudsel teel tagasi saada need viisteist tuhat franki oma kaotatud hüpoteegi arvel. Ja pealegi tundus talle nārune pöörduda raha nõudmisega inimese poole, kes on olnud tema armukese armuke. Otsides teist teed, tõi ta proua Dambreuse'ilt proua Regimbart'i aadressi, saatis tolle juurde käskjala ja sai nõnda teada, kus kohvikus Kodanik nüüd tavatseb istuda.

«See oli väike kohvik Bastille' väljakul, kus ta veetis kogu päeva tagumises paremas nurgas, istudes liikumatult nagu osa sealsest mööblist.

Rüübanud järjestikku tassikese kohvi, seejärel klaasi grokki, siis bišoffi, soojendatud veini ja isegi veiniga tembitud vett, oli ta lõpuks jõudnud õlle juurde; ja iga poole tunni järel lausus ta ainsa sõna: «Kruus!» — olles viinud oma keelepruugi nappuse hädavajalikkuse piirini. Frédéric küsis, kas ta näeb vahel Arnoux'd.

«Ei!»

«Nonõh, miks nii?»

«Ta on totakas!»

Võib-olla oli poliitika nad lahutanud. Ja Frédéric pidas sobivaks küsida uudiseid Compaini kohta.

«Igavene tõbras!» ütles Regimbart.

«Kuidas nõnda?»

«Vasikapea!»

«Ah, seletage mulle, mida õieti tähendab see vasikapea?!»

Regimbart naeratas haletsevalt.

«Lollused!»

Pärast pikka vaikimist üritas Frédéric jälle vestlust.

«Nii et ta on üle kolinud?»

«Kes?»

«Arnoux!»

«Jah: Fleurusi tänavasse.»

«Mis number?»

«Kas mina siis käin läbi jesuiitidega!»

«Kuidas, jesuiitidega!»

Kodanik vastas vihaselt:

«Ühe patrioodi rahaga, keda ma talle tutvustasin, avas see siga roosikrantsikaupluse!»

«Pole võimalik!»

«Eks minge vaadake ise!»

Kõik oli sulatõsi: Arnoux, ajurabanduse tagajärjel nõdraks jäänud, oli pöördunud religiooni poole; muide, «tal oli alati olnud usulisi kalduvusi», ja nõnda (kaubitsemine liidus puhtsüdamliku lihtsameelsusega, mis talle oli loomumane), et saada hingeõnnistust ja ühtlasi koguda vara, oli ta hakanud kaupleva usualaste esemetega.

Frédéric leidis kerge vaevaga tema asutuse, mille sildil seisis: «Gooti kunst. — Usukultuse toetamine. — Kirikute kaunistused. — Mitmevärvilised skulptuurid. — Kolme targa viiruk»... jne. jne.

Vitriini mõlemas nurgas seisis kaks kullalaigulist puuskulptuuri, võõbatud kinaverpunaseks ja asuurseks, püha Ristija Johannes, lambanahk üle õla, ja püha Jenoveeva, roosid põlles ja koonal kaenla all. Oli seal ka kipsgruppe: nunn õpetamas väikest tüdrukut, ema põlvitamas voodi kõrval, kolm koolipoissi armulaua. Kõige ilusam oli osmik, selle sees eesel, veis ja Jeesuslapsuke lamamas sõimes õlgedel, tõelistel õlgedel. Riiulid olid ülalt alla täis kuhjatud. Seal oli tosinat viisi medaleid, igat sorti roosikrantse, teokarbikujulisi pühaveeanumaid ja kuulsate kirikuisade portreesid, kellede hulgas hiilgasid peapiiskop Affre ja meie Püha Isa, mõlemad naeratavana.

Arnoux tukkus oma leti taga, pea rinnal. Ta oli hämmastavalt vananenud; oimudel olid tal roosad vistrikud, ja neile langes kuldristidelt peegelduv päikesesära.

Frédéric'i haaras kurbus, nähes seda allakäiku. Ustavusest Rosanette'i vastu alistus ta siiski vajadusele ning astus sisse. Poeruumi sügavusest ilmus nähtavale proua Arnoux. Frédéric käenas kähku selja ja tegi minekut.

«Ma ei leidnud teda,» ütles ta naastes.

Ja asjata püüdis ta kinnitada, et kirjutab sedamaid oma notarile Le Havre'isse, paludes saata raha, Rosanette sattus raevu. Pole küll maailmas varem nähtud nii tahtejõuetut inimest, säärast hartsu! Samal ajal kui

tema peab taluma tuhat häda ja viletsust, teised muudkui pillerkaaritavad.

Frédéric mõtles vaesele proua Arnoux'le, kujutelles endale tema kodu ängistavat hallust. Ta istus kirjutuslaua taha; ja et Rosanette'i tänitav hääl aina kestis, käratas ta talle peale:

«Ah, jumala pärast! Jää juba kord vait!»

«Kas sina hakkad neid koguni kaitsma või?»

«Ja hakkangi!» karjus Frédéric. «Kust küll on pärit see sinu tigheidus?»

«Aga miks sa ei taha, et nad maksaksid? Kardad kurvastada oma endist? Tunnista üles!»

Frédéricil oli isu talle lauakellaga pähe virutada. Ta ei leidnud sõnu, ta vaikis. Rosanette kõndis mööda tuba edasi-tagasi ja lisas:

«Ma võtan ta kohtulikule vastutusele, selle sinu Arnoux'! Oo, ma ei vaja sind!»

Ja ta pigistas huuled kokku. Siis ütles:

«Ma küsin nõu advokaadilt.»

Kolm päeva hiljem tormas äkki Delphine sisse.

«Proua, proua, seal on keegi inimene liimipotiga... Ma päris kohkusin!»

Rosanette läks kööki ja nägi seal mingit logarditüüpi, nagu rõugearmidest uuristatud, üks käsi halvatud. Ta oli pooljoobnud ja pobises midagi.

See oli kohtutäitur Gautherot' kuulutuste-kleepija.

Esitatud vastulause oli tagasi lükatud, ja selle loomulikuks järelduseks oli nüüd oksjon.

Vaevatasuks selle eest, et ta oli suvatsenud trepist üles tulla, nõudis kohtutäituri abitööline kõigepealt klaasikese; siis nurus ta priipääsmeid teatrietendustele, arvates, et madam on näitlejatar. Seejärel pilgutas ta tükk aega silmi, mine tea miks; lõpuks teatas, et neljakümne suu eest rebib ta ära servad kuulutustel, mis ta juba oli kleepinud all ustele. Nimelt oli seal Rosanette mainitud täie nimega — erakordne julmus, mis tõendas Vatnazi kogu vihkamist.

Kunagi ammu oli too Vatnaz olnud hellatundeline neiu ning hingeängistuses kirjutanud Béranger'le, et tolle nõu kuulda. Kuid ta oli kibestunud elutormide vintsutustes; kordamööda andis ta klaveritunde, pidas

sööklat, tegi kaastööd moeajakirjadele, üüris välja tube, kaubitses pitsidega kergete eluviisidega naiste maailmas, kus ta oma suhete tõttu võis osutada teenuseid paljudele isikutele, muude hulgas ka Arnoux'le. Enne seda oli ta töötanud kuskil kaubamajas.

Seal oli ta palgamaksjaks naistööliste; igaühel oli kaks tööraamatut, millest üks jäi alati tema kätte. Dussardier, kes abivalmidusest pidas kellegi Hortense Baslini arvet, ilmus ühel päeval kassasse just sel hetkel, kui preili Vatnaz tõi selle neiu palgaarve, 1682 franki, mis kassapidaja oli talle välja maksnud. Kuid alles eelmisel päeval oli Dussardier neiu Baslini arveraamatusse kirjutamiseks saanud kõigest 1082 frangi suuruse summa. Mingil ettekäändel küsis ta naistöölise raamatu uuesti enda kätte. Siis aga, tahtes maha matta preili Vatnazi vargusloo, ütles talle, et on raamatu kaotanud. Neiu jutustas naiivselt selle vale edasi preili Vatnazile. Et asjas täielikku selgust saada, hakkas too ükskõikse ilmega küsitleni tublit arveametnikku. Too piirdus vastusega: «Ma põletasin selle.» See oli kõik. Varsti pärast seda lahkus preili Vatnaz kaubamajast. Ta ei uskunud, et raamat on hävitatud, ja arvas, et Dussardier hoiab seda alal.

Saanud mõne aja pärast teada, et Dussardier on haavatud, tõttas Vatnaz tema juurde kavatsusega raamat ära võtta. Siis aga, kui ta midagi ei leidnud, hoolimata kõige põhjalikumast läbiotsimisest, tekkis tal sügav ausus, varsti aga ka armastus selle noormehe vastu, kes oli nii aus, vagur, vahva ja tugev! Sellist õnne ei võinud lootagi tema eas. Ta sööstis sellesse inimsööja aplusega; ja selle noormehe pärast loobus ta kirjandusest, sotsialismist, «lohutavaist doktriinidest ja õilsaist utoopiaist», loenguist, mida ta pidas «naise vabastamiseks orjusest», kõigest, isegi Delmarist. Lõpuks tegi ta Dussardier'le ettepaneku temaga naituda.

Kuigi ta oli Dussardier' armuke, polnud too sugugi temasse armunud. Pealegi polnud noormees unustanud tema vargust. Ka oli see naine liiga rikas. Dussardier lükkas tema ettepaneku tagasi. Siis jutustas piiga nuttes oma unistusest: nad avavad kahekesi valmisriiete äri. Esialgne hädavajalik raha on tal olemas, ja tuleval nädalal suureneb see summa nelja tuhande frangi võrra. Ja

ta jutustas oma hagist, mille ta oli esitanud Rosanette'i vastu.

See kurvastas Dussardier'd, tema sõbra pärast. Ta polnud unustanud portsigari, mis talle annetati peavahis, õhtuid Napoleoni kaldatänaval, neid rohkeid meeldivaid vestlusi, talle laenutatud raamatuid, Frédérici tuhandeid lahusavaldusi. Ta palus Vatnazi loobuda hagist.

Too naeris ta välja tema kohtlase südameheaduse pärast, ilmutades Rosanette'i vastu otse käsitamatu jälestust. Preili Vatnaz ihaldas rikkust vaid selleks, et kunagi hiljem lõmastada Rosanette oma tõllaga.

See õeluse põhjatu kuristik hirmutas Dussardier'd. Kui ta sai täpselt teada oksjonipäeva, väljus ta kodust. Järgmisel hommikul ilmus ta Frédérici juurde ja oli kuidagi hämmeldunud.

«Ma pean teilt andestust paluma.»

«Mille puhul?»

«Te peate mind vist tänamatuks: see naine on ju minuga...»

Ta takerdus:

«Oo, ma ei näe teda enam, minust ei saa tema kaas-süüdlast!»

Ja et Frédéric talle imestunult otsa vaatas, küsis ta:

«Kas pole tõsi, et kolme päeva pärast on teie sõbratari korterisisustuse oksjon?»

«Kes teile seda ütles?»

«Tema ise, Vatnaz! Kuid ma kardan teid solvata...»

«Ei, seda ei juhtu, kallid sõber!»

«Jah, see on tõsi, te olete ju nii hea!»

Ja ta ulatas Frédéricile diskreetse liigutusega väikese safianist rahatasku.

Seal oli neli tuhat franki, kõik tema säästud.

«Kuidas! Ah! Ei, ei!»

«Ma teadsin, et te solvute,» vastas Dussardier, pisarad silmanurgas.

Frédéric surus tal kätt, ja tubli noormees jätkas nukra häälega:

«Võtke palun! Tehke mulle seda rõõmu! Ma olen otse meeleheitel! Kas pole pealegi kõik otsas? Kui tekkis revolutsioon, arvasin ma, et me saame õnnelikuks. Te mäletate küll, kui kaunis see oli, kui kerge oli hingata! Kuid nüüd on veel halvem kui kunagi varem.»

Ja vaadates ainiti maha, jätkas ta:

«Nüüd hävitavad nad meie vabariigi, nagu hävitati kunagi Rooma vabariik! Ja vaene Veneetsia, vaene Poola, vaene Ungari! Milline jõledus! Esmalt raiuti maha vabaduspuud, seejärel kitsendati valimisõigust, suleti klubid, taastati tsensuur ja õpetus koolides anti preestrite meelevald alla. Puudub veel vaid inkvisitsioon. Miks mitte sedagi taastada? Konservatiivid sooviksid meile väga kasakaid! Mõistetakse hukka ajalehti, kui need kirjutavad surmanuhtluse vastu, Pariis on üle ujutatud täakidest, kuueteistkümnes departemangus on piiramisreisikord; ja amnestia on jälle tagasi lükatud!»

Ta haaras pea käte vahele; siis laiutas ta käsi nagu suures ahastuses.

«Aga kui siiski teha katset! Kui oleks rohkem ausat siirust, võiks ehk kokku leppida! Kuid ei! Töölised pole paremad kui kodanlased, vaat milles on asi! Hiljuti olid nad Elbeufis keeldunud abistamast tulekahju ajal. Mingisugused närukaerad nimetavad Barbès'i aristokraadiks! Et teha rahvas naerualuseks, tahavad nad panna presidendiks Nadaud', müürsepa — mis te ütlete! Ja parata pole midagi! Puudub abinõu! Kõik on meie vastu! Ma pole kunagi kellelegi kurja teinud, ja ometi rõhub nagu raske kivi minu rinda. Ma lähen hulluks, kui see nõnda kestab. Mul on iha lasta end maha tappa. Ma ütlen teile, et ma ei vaja oma raha! Ja te annate selle ju tagasi, tont võtaks! Ma pakun teile seda laenuks.»

Häda sunnil võttis Frédéric lõpuks vastu need neli tuhat franki. Sel moel polnud Vatnazi poolt enam midagi karta.

Kuid varsti kaotas Rosanette Arnoux' vastu alustatud protsessi ja tahtis kangekaelsusest esitada apellatsiooni.

Deslauriers nägi kurja vaeva, püüdes talle selgeks teha, et Arnoux' lubadus ei kujuta endast ei kinkeakti ega vormilist loovutust. Rosanette isegi ei kuulnud teda, pidades seadust ebaõiglaseks. See kõik on vaid sellepärast, et tema on nõrk naisterahvas, mehed aga on puha isekeskis mestis. Lõppude lõpuks ta siiski järgis advokaadi nõuannet.

Deslauriers tundis end siin majas sedavõrd koduselt, et mitmel korral tõi Sénecaligi sinna lõunale. Säärane eba-viisakus ei meeldinud sugugi Frédéricile, kes andis talle

avanssi, laskis oma rätsepal talle isegi riided selga õmmelda; advokaat omakorda andis oma vanad redingotid sotsialistile, kelle elatusvahendid olid teadmatud.

Deslauriers oleks tahtnud siiski Rosanette'i kuidagi aidata. Ühel päeval, kui too näitas talle kaoliinikompanii kahtteistkümmend aktsiat (toosama ettevõtte, mille pärast Arnoux'l tuli kohtuotsusel kolmkümmend tuhat franki trahvi maksta), ütles talle advokaat:

«See juba lõhnab millegi järele! Tore!»

Rosanette'il oli õigus nõuda kohtulikult nende võladokumentide hüvitamist. Eelkõige võis ta tõendada, et Arnoux on kohustatud ühisvastutuse korras tasuma kompanii võlgu oma varaga, sest ta oli oma isiklikke võlgu näidanud kompanii kollektiivseina; ja et lõpuks ta oli omastanud mitmeid ühingu väärtpabereid.

«Kõik see annab aluse tema süüdistamiseks kuritahtlikus pankrotis, kaubanduskoodeksi 586. ja 587. paragrahvi järgi; ja me paneme ta istuma, selles võite kindel olla, mu ilusake.»

Rosanette kargas talle kaela. Järgmisel päeval andis advokaat asja üle oma endisele patroonile. Tal endal polnud mahti selle protsessiga tegelda, sest tal oli vaja sõita pakiliselt Nogent'i. Tungiva vajaduse korral kirjutab Sénécal talle sinna.

Notariaalkontori omandamisega seoses olevad läbirääkimised olid tal vaid ettekäändeks. Kogu aja veetis ta härra Roque'i majas, kus ta algusest saadik vähe sellest, et laulis kiidulaulu nende ühisele sõbrale, vaid püüdis ka, niipalju kui võimalik, matkida Frédérici käitumisviisi ja kõnemaneeeri. Sellega võitis ta Louise'i usalduse, samal ajal aga ka papi Roque'i poolehoidu oma raevukate kallaletungidega Ledru-Rollinile.

Kui Frédéric sinna ei sõida, siis sellepärast, et liigub nüüd kõrgemas seltskonnas. Ja vähehaaval tegi Deslauriers neile teatavaks, et ta on kellessegi armunud, et tal on laps ja et ta peab üleval mingisugust kahtlast naist.

Louise oli kohutavas ahastuses, mitte väiksem polnud proua Moreau nõrdimus. Too nägi juba, kuidas tema poeg, haaratud tuulepöörisest, lendab sügavasse kuristikku; ta oli valusasti puudutatud oma hardas sündsustundes ja tajus kõike seda otsekui isikliku teotusena, kui

likki ühel päeval tema näoilme muutus. Kui talt küsiti, kuidas käib Frédérici käsi, vastas ta kavala ilmega:

«Hästi, väga hästi!»

Ta oli teada saanud, et tema poeg naitub proua Dambreuse'iga.

Pulmapäev oli kindlaks määratud, ja Frédéric murdis pead, kuidas see asi Rosanette'ile talutavaks teha.

Sügise keskpaiku võitis too protsessi kaoliinikompanii aktsiate asjus. Frédéric kuulis sellest, kohates oma maja värava juures Sénécali, kes parajasti tuli kohtuistungilt.

Arnoux oli tunnistatud kaassüüdlaseks kõigis kelmustes. Ja eksrepetiitor oli sellest nii rõõmus, et Frédéric ei lasknud tal minna üles Rosanette'i juurde, öeldes, et ta võtab asjast teatamise enda peale. Frédéric sisenes Rosanette'i tuppa vihase näoga.

«Noh! Kas oled nüüd rahul?»

Kuid Rosanette ei pööranud tähelepanu tema sõnadele ja ütles:

«Vaata!»

Ja ta osutas oma lapsele, kes lamas hällis kamina ääres. Hommikul oli ta leidnud lapse amme juures nii halvas seisundis, et tõi ta Pariisi.

Lapse jäsemed olid äärmiselt kõhnunud ja huuled katunud valgete täppidega, mis suus moodustasid nagu piima klompe.

«Mida ütles arst?»

«Ah, arst! Tema väidab, et linnasõidul on ägenenud tema... ma ei mäleta enam mis nimetus lõpuga -iit... Ühesõnaga, tal on suuvalge. Kas tead säärast haigust?»

Frédéric ei kõhelnud vastusega: «Muidugi,» ja lisas, et see on tühi asi.

Kuid õhtul ta kohkus, nähes lapse loidu vaadet ja sinakaks tõmbunud täppide hulka, mis sarnanesid hallitusega, otsekui oleks elu, lahkunud juba sellest vaesest väikesest kehast, jätnud endast järele veel vaid mingi aine, kus tärkab mingisugune taimestik. Tema käekesed olid külmad; ta ei suutnud nüüd enam juua. Ja amm, üks uus, kelle portjee oli palganud huupi kontori kaudu, kordas üha:

«Mulle paistab, et pole lootust!»

Rosanette oli terve öö üleval.

Hommikul kutsus ta Frédérici lapse juurde.

«Tule vaata. Ta ei liiguta enam.»

Tõepoolest, laps oli surnud. Ema võttis ta kätele, raputas, embas hellalt, hüüdes kõige õrnemate sõnadega, kättis suudluste ja pisaratega. Ta käis ringi mööda tuba meeletuna, kiskus endal juukseid, kisendas ahastusest. Lõpuks langes ta diivani servale, kuhu jäi liikumatuks, suu lahti, pisarad voolamas tardunud silmist. Siis tekkis tal nagu kangestus, ja kõik vakatas kogu korteris. Mööbel oli kummuli paisatud. Siin-seal vedeles servjette. Kell lõi kuus. Öölamp kustus.

Kõike seda vaadates pidi Frédéric peaaegu mõtlema, et ta näeb und. Tema süda tõmbus kokku ahastusest. Talle tundus, et see surm on alles algus ja selle taga on varjul suurem õnnetus, valmis ootamatult tulema.

Äkki ütles Rosanette õrna häälega:

«Me ju teeme nii, et ta meile alles jääb, eks?»

Ta soovis lasta teda palsameerida. Paljud seigad rääkisid selle vastu. Frédérici kinnitusele oli neist kaaluvaim see, et nii väikesi lapsi pole võimalik palsameerida. Parem oleks teha portree. Rosanette'ile meeldis see mõte. Frédéric kirjutas mõne rea Pellerinile ja Delphine viis kirjakese talle kätte.

Pellerin saabus kiires korras, tahtes selle agarusega hajutada mälestust tema kunagisest käitumisest. Ta ütles kõigepealt:

«Vaene väike ingel! Oh, mu jumal, milline õnnetus!»

Kuid vähehaaval ärkas temas kunstnik; ja ta avaldas, et pole võimalik midagi teha nende pruunide varjudega silmade ümber, selle kaame, sinkjashalli näoga, et see on tõeline natüürmort; et siin on vaja suurt talenti. Ja ta pomises:

«Oo, see pole kerge, pole kerge!»

«Kui vaid oleks sarnane,» tähendas Rosanette.

«Äh! Ma vilistan sarnasuse peale! Maha realism! Vaimu on vaja kujutada! Jätke mind! Ma püüan kujutella, mis sellest peab saama.»

Ta hakkas mõtisklema, toetades laupa vasaku käega, parem käsi küünarnuki all.

«Aa, tuli üks idee! Pastell! Värviliste pooltoonide ja vaevalt aimatavate kontuuridega võib saavutada ilusat reljeefi, ainult servadel.»

Ta saatis toatüdrukku oma värvikasti järele. Siis ase-

tas ta jalad ühele toolile, teise nihutas endale lähemale ja hakkas suuris joonis visandit tegema, niisama rahulikuna, nagu oleks ta joonistanud mõnd kipsornamenti. Ta ülistas Correggio väikesi Ristija Johanneseid, Velasquezi infanta Rosat, Reynoldsi piimjaid ihuvärve, Lawrence'i maitsekat tooni, ja eriti toda pikkade juustega last, kes istub leedi Gloweri süles.

«Muide, kas võib olla midagi veetlevamat neist põngerjaist! Ülevaima ilu tüüp (Raffael on tõendanud seda oma madonnadega) on vist küll ema oma lapsega!»

Rosanette, keda lämmatasid nuuksed, väljus; ja Pellerin ütles sedamaid:

«Oh seda Arnoux'd küll! ... Kas teate, mis on juhtunud?»

«Ei! Aga mis siis on?»

«Aga muide, nii see pidigi lõppema!»

«Milles on asi?»

«Nüüd on ta juba võib-olla ... Andestage!»

Kunstnik tõusis üles, et kergitada väikese laiba pead.

«Te ütlesite ...» alustas Frédéric.

Ja Pellerin, pilutades silma, et paremini määrata proportsioone, jätkas:

«Ma pidin ütleva, et meie sõber Arnoux on nüüd võib-olla juba trellide taga!»

Ja siis rahuldatud tooniga:

«Vaadake korra! Eks nii ju sobib?»

«Oo, väga hästi! Aga mis on Arnoux'ga?»

Pellerin pani pliiatsi käest.

«Niipalju kui ma võisin aru saada, jälitab teda hagejane keegi Mignot, Regimbart'i mestimees, — toogi on paras poiss, ega ole midagi ütelda! Milline idioot! Mõtelge: ühel päeval ...»

«Ah, mitte Regimbart'is pole asi!»

«Tõsi jah. Lugu on nii, et eile õhtul oli Arnoux sunnitud hankima kuskilt kaksteist tuhat franki, vastasel korral on ta omadega läbi.»

«Oo! Võib-olla on see liialdatud,» ütles Frédéric.

«Mitte põrmugi! Minu arust on see tõsine, väga tõsine asi!»

Sel hetkel naasis Rosanette, silmalaud punetavad, põletikulised, nagu võõbaga kaetud. Ta lähenes ja hakkas silmitsema visandit. Pellerin andis märku, et kat-

keestas jutu tema pärast. Kuid Frédéric ei teinud sellest välja:

«Ikkagi ma ei suuda uskuda...»

«Ütlen teile veel kord, et kohtasin teda eile õhtul kell seitse Jakobi tänaval,» ütles kunstnik. «Ettevaatuse mõttes oli tal isegi pass kaasas. Ja ta ütles, et kavatseb Le Havre'is minna laevale — kogu oma pesakonnaga.»

«Kuidas? Koos naisega?»

«Aga muidugi! Ta on selleks liiga hea perekonnaisa, et elada üksikuna.»

«Ja te olete selles kindel? ...»

«Või veel! Kust pidi ta teie arvates võtma need kaksteist tuhat franki?»

Frédéric tegi toas paar-kolm tiiru. Ta hingeldas, hammustas huuli, siis äkki kahmas kübara.

«Kuhu sa lähed?» küsis Rosanette.

Ta ei vastanud ja kadus.

V

On vaja kaksteist tuhat franki, või ta ei näe enam proua Arnoux'd; kuni selle ajani oli talle jäänud mingi võitmatu lootus. Eks moodustanud see naine ju kogu tema südame, kogu tema elu aluse? Mitme minuti vältel kõndis ta vankudes mööda tänavat, piinatud ahastusest, ometi rahul, et ei viibi enam tolle teise juures.

Kust hankida raha? Frédéric teadis omast käest, kui võrd raske on seda saada jalamaid, olgugi mistahes hinnast. Ainuke inimene võis teda aidata — proua Dambreuse. Too hoidis alati kirjutuslaua laekas rohkesti pangatähti. Frédéric läks tema juurde ning küsis julge häälega:

«Kas sa võid mulle laenata kaksteist tuhat franki?»

«Milleks?»

«See on kellegi teise inimese saladus.» Daam soovis seda teada saada. Frédéric ei andnud järele. Mõlemad olid kangekaelsed. Lõpuks teatas proua Dambreuse, et ei anna midagi, enne kui talle öeldakse, mis otstarbel. Frédéric punastas sügavasti. Üks tema kamraadidest oli sooritanud varguse. Summa peab juba täna olema tagastatud.

«Tema nimi? Noh, kuidas on tema perekonnanimi?»

«Dussardier!»

Ja Frédéric viskus põlvili, anudes proua Dambreuse'i sellest mitte kellelegi rääkida.

«Mida sa minust õige arvad?» ütles daam. «Võiks kahtlustada, et sa ise oled süüdlane. Jäta juba oma traagilised poosid! Säh, võta! Ja head kordaminekut tolele!»

Frédéric jooksis Arnoux' juurde. Kaupmeest polnud poes. Aga ta elas endiselt Paradis' tänavas, sest tal oli kaks korterit.

Paradis' tänavas vandus portjee jumalakeeli, et härra Arnoux'd pole kodus olnud eilsest saadik. Mis puutub prouasse, siis tema kohta ei tea ta midagi ütelda. Frédéric lendas noolena trepist üles, pani kõrva vastu lukuauku. Lõpuks avati uks. Proua oli ära sõitnud koos härraga. Toatüdruk ei teadnud, millal nad tagasi tulevad. Tema palk oli makstud; ta läheb siit ära.

Järsku kostis ukse kääksumine.

«Aga seal on ju keegi?»

«Oh ei, härra! See on tuul.»

Ta läks minema. Olgu kuidas on, aga selles äkilises kadumises oli midagi käsitamatu.

Võib-olla saab Regimbart, kes on mestimees Mignot'ga, asja lähemalt selgitada? Ja Frédéric käskis end sõidutada Montmartre'ile Imperaatori tänavale.

Regimbart'i maja ees oli raudvõrega ümbritsetud aiake. Kolme astmega trepp viis valge fassaadi juurde; ja kõnniteel möödudes võis pilku heita alumise korruse kahte tuppa, millest üks oli võõrastetuba, kus kõikjal mööblile oli laotatud kleite, ja teine ateljee, kus töötasid proua Regimbart'i õmblejad.

Kõik olid veendunud, et proua mees on väga hõivatud tähtsate asjadega, et tal on suhteid kõrgete isikutega, et ta on üpris ebatavaline inimene. Kui ta läks läbi koridori, piklik nagu tõsine, peas üleskäänatud servadega kübar, seljas roheline redingott, katkestasid õmblejad hetkeks töö. Muide, majahärra tavatses neile alati lausuda mõne julgustava sõna, mingi viisakuslause mõtte-tera vormis. Ja hiljem, kui nad abiellusid, tundsid nad endid õnnetuina, sest see mees oli jäänud neile meelde ideaalina.

Ometi ei armastanud teda keegi nii väga kui proua

Regimbart, väike arukas naine, kes elatas teda oma käsitööga.

Vaevalt oli härra Moreau ütelnud teenijale oma nime, kui proua Regimbart tõttas talle vastu, teades teenijate kaudu Frédérici lähedasist suhteist proua Dambreuse'iga. Tema mees pidi naasma «iga minut». Frédéric järgnes talle ja lausa imetles korteris valitsevat korda ning vahariiete ohtrust kõikjal. Seejärel ootas ta mõned minutid mingisuguses büroo moodi ruumis, kuhu Kodanik tavatses mõtiskeluks eralduda.

Tema vastuvõtt oli vähem ebasõbralik kui tavaliselt.

Ta jutustas Arnoux' loo. Fajansi eksfabrikant oli oma võrku meelitanud Mignot', patrioodi, ajalehe «Siècle» saja aktsia omaniku, tehes talle selgeks, et demokraatlikust vaatepunktist oleks vaja muuta ajalehe juhtimist ja toimetamist. Ja ettekäändel, et viia võidule oma vaated lähemal aktsionäride koosolekul, palus ta temalt viiskümmend aktsiat, lubades need edasi anda kindlaile sõpradele, kes toetavad teda hääletamisel. Mignot'l poleks mingit vastutust, tal ei tuleks kellegagi pahussisse minna. Ja siis, kui edu on saavutatud, sokutab Arnoux talle hea koha juhatuses, palgaga vähemalt viisküsimu tuhat franki. Aktsiad läksid Arnoux' kätte. Kuid tema müüs nad sedamaid edasi; ja saadud rahaga hakkas kompanjoniks kiriklike esemetega kauplejale. Seejärel algasid Mignot' nõudmised ja Arnoux' keerutused. Lõpuks ähvardas patrioot ta kelmuse pärast kohtusse kaevata, kui ta ei anna tagasi neid aktsiaid või nende väärtust rahas: viiskümmend tuhat franki.

Frédérici näol peegeldus meeleheide.

«See pole veel kõik,» ütles Kodanik. «Mignot, kes on täitsamees, nõustus sellega, kui saab kasvõi veerandi nõutavast summast. Jälle uued lubadused Arnoux' poolt ja loomulikult ka uued sulitembud. Lühidalt, üleeile hommikul nõudis Mignot kategooriliselt, et ta kahekümne nelja tunni jooksul tagastaks kaksteist tuhat franki.»

«Aga mul on see raha!» ütles Frédéric.

Kodanik pööras end aeglaselt:

«Hoopleja!»

«Palun väga! See on mul taskus. Ma tõin talle.»

«On teil aga tuli taga, tont võtaks! Aga muide, on juba hilja; kaebus on esitatud ja Arnoux ära sõitnud.»

«Kas üksi?»

«Ei, koos naisega. Neid oli nähtud Havre'i vaksalis.»

Frédéric kahvatas hirmsasti. Proua Regimbart arvas, et ta langeb minestusse. Ta suutis end valitseda ja tal oli isegi jõudu esitada veel paar-kolm küsimust selle juhtumuse kohta. Regimbart'i see kurvastas, sest kogu lugu kahjustas demokraatiat. Arnoux aga on alati olnud tasa-kaalutu tuisupea.

«Tõeline kõlupea, kes põletas oma küünalt mõlemast otsast! Seelikud on ta nahka pannud! Mitte teda ei kahetse ma, vaid tema vaest naist!»

Kodanik imetles vooruslikke naisi ja seadis väga kõrgele proua Arnoux'd.

«Küll on ta saanud kannatada!»

Frédéric oli talle tänulik selle kaasatundmise eest; ja otsekui oleks Regimbart talle osutanud mingi teenuse, surus ta tundepuhangus tema kätt.

«Kas sa tegid kõik vajalikud käigud?» küsis Rosanette, kui ta naasis.

Ta vastas, et tal puudus julgus ja ta oli kõndinud huupi mööda tänavaid, et unustust leida.

Kell kaheksa läksid nad söögituppa; aga nad vaikisid teineteise vastas istudes, tõid aeg-ajalt kuuldavale sügava ohke ja saatsid oma taldrikud puutumatult tagasi. Frédéric jäi viina. Ta tajus end lööduna, lõmatatuna, hävitatuna ega tundnud enam midagi peale kohutava väsimuse.

Rosanette tõi portree Frédéricile näha. Punased, kollased, rohelised ja indigosinised laigud olid seal segamini, moodustades mingi jõleda, peaaegu naeruväärse asja.

Muide, väike surnu oli nüüd muutunud tundmatuseni. Tema huulte lillakas toon suurendas veel enam naha vaelevust; ninasõõrmed olid veel ahtamad, silmad veel enam auku vajunud. Pea lebas helesinisest taftist padjal, keset kameeliate õielehti, sügisesi roose ja kannikesi. Selle mõtte andis toatüdruk, ja nõnda korraldasid need kaks naist hardalt väikese laiba kaunistamise lilledega. Gipüürkattega ületõmmatud kaminal seisid kullatud hõbeküünlajalad, mille vahele olid asetatud pöökpuu-

okstest buketid, piserdatud pühitsetud veega. Nurkades põlesid kahes vaasis viirukiküünlad. Kõik see koos hälliga moodustas nagu mingi altari. Ja Frédéricile meenus valvamine härra Dambreuse'i põrmu juures.

Peaaegu iga veerand tunni järel avas Rosanette hälli eesriide, et vaadelda oma last. Ta kujutles, kuidas too mõne kuu pärast oleks hakanud käima, hiljem oleks kolledži õuel mänginud kurni; ja siis nägi ta teda kahekümneaastase noorukina. Ja kõik need kujutelmad, mis ta endale lõi, olid talle nagu mitmekordseks poja kaotuseks; ahastushood süvendasid tema ematunnet.

Frédéric istus liikumatuna teises tugitoolis ning mõtles proua Arnoux'le.

Too oli nüüd tõenäoliselt raudteerongis, vaatas vaguniaknast välja ning nägi, kuidas maakohad tema taga kihutavad aina Pariisi poole. Või ta seisis auriku pardal, samuti nagu siis, kui ta nägi teda esmakordselt. Kuid see laev viib ta ääretusse kaugusse, maadesse, kust ta ei tule enam tagasi. Siis kujutles ta teda võõrastemaja toas, kohvrid põrandal laiali, tapeet seintel räbaldunud, uks rappumas tuulest. Ja hiljem? Mida ta tegema hakkab? Tast saab algkooliõpetaja, seltsidaam, võib-olla toatüdruk? Ta on nüüd viletsuse ja vaesuse kõigi võimaluste meelevalja all. See teadmatus tema saatusest piinas Frédéric'i. Ta pidanuks takistama tema pagemist või ka ise tema järel ära sõitma. Kas pole tema Marie tõeline mees? Ja mõeldes sellele, et ta ei näe teda enam iialgi, et kõigil on lõpp, et see naine on temale igavesti kadunud, tundis Frédéric, kuidas tema hinges miski nagu rebenes. Hommikust saadik kogunenud pisarad hakkasid tulvaveena voolama.

Rosanette märkas seda.

«Oo, sinagi nutad nagu mina! Sa tunned kurvastust?»

«Jah, jah! Ka mina...!»

Frédéric surus Rosanette'i oma rinnale, ja mõlemad nuuksusid, hoides teineteist embuses.

Proua Dambreuse nuttis samuti, lamades kummuli voodis, hoides pead käte vahel.

Olympe Regimbart, kes õhtul oli käinud talle passimas esimest värvilist kleiti pärast leina, oli jutustanud Frédérici visiidist ja isegi sellest, et tal oli olnud valmis kaksteist tuhat franki, määratud härra Arnoux'le.

Nii et see raha, tema raha, oli selleks, et takistada teise ärasõitu, et säilitada endale armuke!

Esmalt sattus proua Dambreuse raevuhoogu, ja ta otsustas Frédérici minema kihutada nagu mõne lakei. Ohtrad pisarad rahustasid teda. Ta mõtles, et parem siiski mitte midagi ütelda, kõik endasse matta.

Järgmisel päeval tõi Frédéric kaksteist tuhat franki tagasi.

Daam palus Frédéric'i jätta raha enda kätte selleks puhuks, kui tema sõber peaks seda vajama, ja küsitles teda üksikasjaliselt selle härra kohta. Kes küll võis olla tõuganud ta säärasele usalduse kuritarvitusele? Küllap mõni naine? Naised hullutavad ja ahvatlevad teid iga sugustele kuritegudele.

See pilkav toon viis Frédérici kohmetusse. Ta tundis suurt süümepiina oma ausa sõbra laimamise pärast. Teda rahustas aga see, et proua Dambreuse ei võinud teada tõtt.

Kuid daam ilmutas ometi jonnakust, sest juba ülejäämisel päeval küsis ta uuesti teateid Frédérici kamraadi kohta. Siis äkki osutas ta huvi tema teise sõbra — Deslauriers' vastu.

«Kas see on usaldatav ja taibukas inimene?»

Frédéric hakkas teda üles kiitma.

«Paluge teda mõnel järgneval hommikul minu poole sisse astuda; ma sooviksin temaga ühes asjas konsulteerida.»

Proua Dambreuse oli avastanud paki vanu pabereid, mille hulgas olid Arnoux' protestitud vekslid, mis kandisid proua Arnoux' allkirja. Nendesamade pärast oligi Frédéric ilmunud kunagi härra Dambreuse'i juurde tema hommikueine ajal. Ja kuigi kapitalist ei kavatse nud esitada hagi, oli ta siiski taotelnud kommertskohtult mitte ainult Arnoux' enda, vaid ka tema naise süüditunnistamist, kes kõigest midagi ei teadnud, sest tema mees ei pidanud vajalikuks teda asjasse pühendada.

Vaat kus on relv! Proua Dambreuse ei kahelnud selles. Kuid tema notar soovitas tal võib-olla asjale mitte käiku anda. Seepärast eelistas ta mõnd vähem tuntud juristi. Ja talle meenus too pikk jultunud ilmega tüüp, kes talle oli pakkunud oma teenuseid.

Frédéric täitis lihtsameelselt tema ülesande.

Advokaat oli vaimustatud perspektiivist luua suhteid nii tähtsa daamiga.

Ta ilmus kähku kohale.

Proua Dambreuse teatas talle, et pärand kuulub tema surnud mehe õetütrelle; see on veel üks põhjus, miks ta on kohustatud nõudma võlgade tasumist, sest ta peab hoolitsema Martinonide abielupaari materiaalsete huvide eest.

Deslauriers taipas, et siin on peidus mingi saladus. Ta jäi mõttesse, silmitsedes vekslid. Proua Arnoux nimi, daami enda käega kirjutatud, tõi advokaadi silme ette kogu tema isiku ja teotuse, mille osaliseks ta tema poolt kunagi oli saanud. Kui on hea juhus kätte tasuda, miks mitte sellest kinni haarata!

Ja nii soovitas ta proua Dambreuse'il müüa enampakkumisel pärandiks jäänud lootusetud vekslid. Variisik ostab nad ja äsitab nende põhjal hagi. Ta võttis enda peale hankida sobiv isik.

Novembri lõpul, kui Frédéric läks läbi tänava, kus elas proua Arnoux, tõstis ta silmad tema akende poole ja märkas uksele kuulutust, kus seisis suurte tähtedega:

«Müügile läheb rikkalik vallasvara, mis koosneb alljärgnevaist esemeist: kööginõud, ihupesu ja lauapesu, särgid, pitsid, seelikud, püksid, prantsuse ja india kašmiirsallid, Erard'i klaver, kaks renessanss-stiilis tamme-puust kirstu, veneetsia peeglid, hiina ja jaapani portselan.»

«Need on ju nende asjad!» mõtles Frédéric. Ja portjee kinnitas tema oletusi.

Mis puutub isikusse, kes viis asja oksjonini, siis teda ta ei teadnud. Kuid selgitust võis vahest anda oksjonikomissar isand Berthelmont.

Ametiisik ei tahtnud esialgu ütelda, kes kreditoridest nõuab oksjonit. Frédéric käis visalt peale. See oli keegi isand Sénecal, volitatud isik. Ja ametnik Berthelmont läks oma lahkuses koguni niikaugele, et andis Frédéricile laenuks «Väikeste Kuulutuste» vastava numbri oma eksemplari.

Naasnud Rosanette'i juurde, avas Frédéric brošüüri ja viskas lauale.

«Säh loe!»

«Mis see on?» küsis Rosanette nii rahuliku näoga, et Frédéric oli sellest nõrdinud.

«Ah, mängi aga peale süütukest!»

«Ma ei saa aru.»

«Sinu pärast müüakse oksjonil proua Arnoux' asjad, kas nii?»

Rosanette luges kuulutuse uuesti läbi.

«Kus on siin proua Arnoux' nimi?»

«Kuid need on ju tema asjad! Sina tead seda paremini kui mina!»

«Mis see minusse puutub?» küsis Rosanette õlgu kehitades.

«Mis see sinusse puutub? Aga sina ju tasud kätte, selles on asi! See on kõik seoses sinu jälitamistega! Kas sa pole teda teotanud, minnes isegi selleni, et ilmusid tema juurde koju! Sina, prostituudinärakas! Sa läksid tema juurde, kes on kõige püham, kõige veetlevam, kõige parem naine! Miks näed sa nii kurja vaeva, et teda hävitada?»

«Sa eksid, kinnitan sulle!»

«Jäta juba! Nagu poleks sina see, kes pani mängu Sénecali.»

«Mis lollus!»

Siis sattus Frédéric marru.

«Sa valetad! Sa valetad, alatu hing! Sa oled armukade tema peale! Sinu käes on täiteleht tema mehe vastu! Sénecal on juba pistnud oma nina sinu asjadesse! Ta vihkab Arnoux'd, teie mõlema vihkamine on üksmeelne. Ma nägin tema rõõmu, kui sa võitsid protsessi kaoliini pärast. Kas sa eitad sedagi asja?»

«Annan sulle oma sõna...»

«Oo, ma tean, mida sinu sõna maksab!»

Ja Frédéric meenutas talle tema armukesi, loetelles neid nimepidi, mainides kõiki üksikasju. Rosanette kahvatas ja astus sammu tagasi.

«See hämmastab sind! Sa arvasid, et ma olen pime, kui ma kõige peale silma kinni pigistasin. Nüüd on mulle sellest küllalt! Sinutaoliste naiste reetmiste pärast ei surda veel! Ja kui need reetmised muutuvad juba liiga jõledaks, minnakse lihtsalt ära. Sinusuguste karistamine tähendaks enese alandamist!»

Rosanette murdis käsi.

«Mu jumal küll, kes on sind nõnda muutnud?»

«Ei keegi muu kui sina ise!»

«Ja kõik ainult proua Arnoux' pärast!...» hüüdis Rosanette nuttes.

Frédéric vastas külmalt:

«Ainult teda olen ma alati armastanud.»

See solvang katkestas naise pisarad.

«See tõendab sinu üpris head maitset! Küpses eas naine, nagu lagritsavärvi, piht tüse, silmad suured nagu keldri õhugaugud, ja niisama tühjad! Kui see sulle meeldib, eks sõida talle järele!»

«Seda ma arvasingi! Tänan väga!»

Rosanette jäi liikumatult paigale, jahmunud Frédérici ebatavalisest hoiakust. Ta ei takistanud isegi tal toast väljumast. Seejärel sööstis talle eestuppa järele, sulges embusse ning hüüdis:

«Sa oled hull, täiesti hull! See on ju absurdne! Ma armastan sind!»

Ja ta anus:

«Mu jumal küll, meie lapsukese nimel!»

«Tunnista üles, et see on sinu töö!» ütles Frédéric.

Rosanette kinnitas uuesti, et ta pole süüdi.

«Sa ei taha üles tunnistada?»

«Ei!»

«Siis jumalaga! Ja igaveseks!»

«Kuula mind!»

Frédéric pööras näo tema poole:

«Kui sa tunneksid mind paremini, siis teaksid, et minu otsus on lõplik!»

«Oo, sa tuled veel minu juurde tagasi!»

«Mitte iialgi!»

Ja ta lõi paukude ukse kinni.

Rosanette kirjutas Deslauriers'le, et ta vajab teda kiire korras.

Too ilmus ühel õhtul viis päeva hiljem. Ja kui Rosanette jutustas talle oma lahkuminekust Frédériciga, ütles Deslauriers:

«Ja see ongi kõik? Ka mõni õnnetus!»

Rosanette oli algul arvanud, et ta võib tuua Frédérici tema juurde, kuid nüüd oli kõik kadunud. Oma portjee kaudu oli ta saanud teada Frédérici peatsest abiellumisest proua Dambreuse'iga.

Deslauriers luges algul Rosanette'ile moraali, muutus siis kummaliselt lõbusaks, isegi lõõpivaks, ja et oli juba hilja, palus luba veeta öö tema pool tugitoolis. Järgmise päeva hommikul sõitis ta tagasi Nogent'i, öelnud Rosanette'ile, et ta ei tea, millal nad jälle kohtuvad; võib-olla toimub üsna varsti suur muutus tema elus.

Kaks tundi pärast tema naasmist oli kogu linnake suures elevuses. Räägiti, et härra Frédéric hakkab naituma proua Dambreuse'iga. Lõpuks kolm Auger'-preilit ei pidanud enam vastu ja läksid proua Moreau poole, kes kinnitas uhkusega seda uudist. Papi Roque jäi sellest haigeks. Louise sulgus oma kambrisse. Liikus isegi kuuldus, et ta oli kaotanud mõistuse.

Samal ajal ei suutnud Frédéric varjata oma kurvasust. Ilmselt soovides tema meelt lahutada, muutus proua Dambreuse tema suhtes veel tähelepanelikumaks. Kõik pärastlõunad sõidutas ta teda oma tõllas. Ja ühel päeval, kui nad sõitsid üle Börsi väljaku, tekkis daamil idee naljaviluks oksjonisaali sisse astuda.

Oli esimene detsember, just see päev, millal pidid minema haamri alla proua Arnoux' asjad. Frédéricile meenus see kuupäev ja ta avaldas oma vastikust selle ebameeldiva paiga suhtes suure tunglemise ja kära tõttu. Proua Dambreuse soovis sinna ainult korra pilku heita. Tõld peatus. Frédéric pidi daami saatma.

Õuel oli näha vedelemas kaussideta pesulaudu, riideta tugitooli, vanu korve, portselanikilde, tühje pudeleid, madratseid. Ja mingisugused pluusides või räpastes redingottides mehed, üleni hallid tolmust, võikad näod peas, mõnedel riidest kott õlal, vestlesid eraldi salkades või hõikasid üksteist lärmakalt.

Frédéric tähendas, et on sobimatu veel kaugemale minna.

«Tühja kah!»

Nad läksid trepist üles.

Esimeses saalis paremal mingisugused isandad, kataoloogid käes, uurisid maale. Ühes teises ruumis müüdi hiina relvade kollektsiooni. Proua Dambreuse tahtis tagasi alla minna. Ta silmitses numbraid uste kohal ja viis Frédérici kaasa kuni koridori lõpuni ühte ruumi, mis oli inimesi täis kiilutud.

Frédéric tundis sedamaid ära kaks raamaturiiulit, mis olid pärit «Kunstiesemete Kauplusest», tema töölaauakese, kogu mööbli! Ruumi sügavuses, suuruse järgi hunnikuisse pandud, moodustas mööbel terve mäe, mis ulatus põrandast akende ülemise ääreni; saali teises otsas aga rippusid seintel vaibad ja kardinad. All istmeil, mis laskusid amfiteatrina, tukkusid mingisugused veidrad vanamehed. Vasakul kõrgus midagi leti taolist, mille taga seisis oksjonikomissar, valge kravatt kaelas, viibutades kergelt haamrit. Tema kõrval istus noormees, kes kirjutas. Allpool seisis turske mehevolask, kes sarnanes nii kaubareisija kui ka kontramargimüüjaga, ja hüüdis välja müüdavaid esemeid. Kolm teenrit kandsid need lauale, mille ümber istusid reas vanakraamikauplejad ja edasimüüjad. Nende taga saalis rahvahulk.

Kui Frédéric sisse astus, käisid käest kätte aluskuued, pearätikud, taskurätikud, samuti särgid. Neid esemeid vaadeldi, pöörati ringi. Mõnikord visati neid eemalt, ja äkki lendas läbi õhu midagi valget. Seejärel müüdi tema kleidid, siis üks kübaraist, mille murdunud sulg ripnes; siis tulid karusnahad, seejärel kolm paari poolsaapaid. Nende reliikviade jagamine, millel ähmaselt võis aimata tema kehavorme, tundus Frédéricile julmuseks, nagu näinuks ta, kuidas kaarnad rebivad tükkideks tema laipa. Õhk saalis, õudselt umbne, pani tal südame pööritama. Proua Dambreuse ulatas talle oma lõhnaõlipudelikesse. Daami sõnade järgi oli kõik see talle üpris põnev.

Välja pandi magamistoa mööbel.

Isand Berthelot teatas hinna. Väljahõikaja kordas seda sedamaid valjusti. Kolm teenijat ootasid rahulikult haamrilööki, seejärel kandsid asja kõrvalruumi. Nõnda kadusid üksteise järel suur sinine kameeliatega kaunistatud vaip, mida olid puudutanud tema tillukesed jalad, kui ta tuli vastu Frédéricile; väike sügav väljaõmmeldud tugitool, milles noormees alati istus tema vastas, kui nad olid kahekesi; kaks kaminavarju, mille elevandiluu oli muutunud nagu mahedamaks tema käte puudutusest; üks sametiga kaetud nõelapadi, milles alles turritasid nõöpnõelad. Frédéricile tundus, nagu oleks koos nende esemetega pudenenud raasuke tema südame küljest. Samade häälte ja liigutuste monotoon-

sus muutis ta väsimusest tuimaks, põhjustas temas lei-
nalist tardumust, nagu mingit hääbumist.

Äkki kostis tema kõrvu siidi sahin — teda puudutas Rosanette.

Oksjonist oli ta ju kuulnud Frédéricilt endalt. Võitu saanud oma kurvastusest, oli ta otsustanud kasutada väljamüüki. Oksjonile oli ta ilmunud valges atlassvestis, pärlid nõõpideks ees, seljas kroogitud kleit, käes kitsad kindad, näol võitjailme.

Frédéric kahvatas vihast. Rosanette vaatas naist, kes temaga kaasas oli.

Proua Dambreuse tundis Rosanette'i ära. Minuti vältel uurisid mõlemad naised teineteist ülevalt alla, üksik-
asjaliselt, et avastada mõnd defekti, mingit viga. Üks kadestas võib-olla teise noorust, too aga tundis paha-
meelt võistleja äärmisest maitsekusest, tema aristokraat-
likust lihtsusest.

Lõpuks pööras proua Dambreuse pea ära väljendama-
tult kõrgi naeratusega.

Väljahõikaja avas nüüd klaveri, tema klaveri! Seis-
tes mängis ta parema käega heliredeli ja teatas instru-
mendi hinna: tuhat kakssada franki. Siis alandas ta
hinna tuhandele, kaheksasajale, seitsmesajale.

Proua Dambreuse ütles vallatus toonis mõne pilkesõna
selle «riistapuu» kohta.

Vanakraamikauplejate ette asetati väike laegas hõbe-
dast medaljonide, nurkade ja lukkudega, toosama, mida
Frédéric oli näinud oma esimese dinee ajal Choiseuli
tänavas ja mis seejärel oli Rosanette'i juures, kust ta
uuesti jõudis tagasi proua Arnoux' juurde. Sageli nende
vestluste ajal olid tema silmad puutunud kokku selle
laekaga. See oli seotud tema kalleimate mälestustega ja
tema hing oli täis heldimust, kui proua Dambreuse äkki
ütles:

«Vaata selle ma ostan!»

«Kuid see pole ju midagi huvitavat,» vastas Frédéric.

Daam vastuoksa leidis, et see asjake on väga ilus;
väljahõikaja ülistas omakorda selle peent ilu:

«Tõeline renessansi aare! Kaheksasada franki, harras-
sed! Pääaegu üleni hõbedast! Veidi kriidiga üle nühkida
ja lööb hiilgama!»

Ja kui daam hakkas läbi rahvahulga tungima, ütles Frédéric:

«Milline kummaline idee!»

«Kas see pahandab teid?»

«Ei! Kuid milleks on teil vaja säärast tühist asjakest?»

«Kes teab? Võib-olla selleks, et peita sinna armastuskirju!»

Tema pilk tegi vihje üpris selgeks.

«Veel enam põhjust mitte tuhnida surnute saladustes.»

«Ma ei pidanud teda päris surnuks.»

Ja ta lisas selge häälega:

«Kaheksasada kaheksakümmend franki!»

«See pole hea, mida te teete,» sosistas Frédéric.

Naine naeris.

«Kallis sõbratar, see on esimene leebus, mida ma teilt palun.»

«Aga kas teate ka, et teist ei tule mitte eriti armastusväärne abielumees?»

Keegi pakkus üle. Proua Dambreuse tõstis käe:

«Üheksasada franki!»

«Üheksasada franki!» kordas isand Berthelmont.

«Üheksasada kümme... viisteist... kakskümmend... kolmkümmend!» klähvis väljahõikaja, heites pilgu üle kohalolijate ja kõigutades järskude liigutustega pead.

«Nüüd tõendage mulle, et mu naine on mõistlik,» ütles Frédéric.

Ja ta viis daami leebelt ukse poole.

Oksjonikomissar jätkas:

«Noh, kuidas jääb, härrased? Üheksasada kolmkümmend! Kes ostab üheksasaja kolmekümne eest?»

Proua Dambreuse, kes jõudis ukseni, peatus ja hüüdis valjusti:

«Tuhat franki!»

Publik võpatas, tekkis vaikus.

«Tuhat franki, härrased, tuhat franki! Keegi ei ütle enam midagi? Tehtud! Tuhat franki! Teie oma!»

Elevandiluust haamer kolksatas vastu lauda.

Daam andis edasi oma nimekaardi, talle toodi kätte laegas.

Ta pistis selle muhvi.

Frédéric tundis, kuidas tema süda muutus jääkülmaks. Proua Dambreuse hoidis kogu aja tal käe alt kinni; ja ta ei julgenud Frédéricile otsa vaadata, enne kui nad olid jõudnud tänavale, kus neid ootas tõld.

Naine sööstis sõidukisse nagu põgenev varas, ja kui ta oli juba istet võtnud, käändus ta Frédérici poole. Too seisis, kübar käes.

«Kas teie ei sõida?»

«Ei, madam!»

Ja külmalt hüvasti jätnud, lõi Frédéric tõlla ukse kinni, siis andis kutsarile märku minema sõita.

Frédéric tundis esiotsa rõõmu, tajudes tagasivõidetud sõltumatust. Ta oli uhke, et oli tasunud kätte proua Arnoux' eest, ohverdades tema pärast rikkuse; hiljem oli ta ka ise imestunud oma teost, ja teda rõhus mingi ääretu rammestus.

Järgmisel hommikul teatas teener talle uudiseid. Oli välja kuulutatud piiramisreisikord, Rahvuskogu laiali saadetud ja osa rahvasaadikuid suletud Mazasi vanglasse. Ühiskondlikud asjad jätsid Frédérici ükskõikseks, sedavõrd palju oli tal tegemist enda omadega.

Ta kirjutas varustajaile, tühistades mitmed tellimused seoses tema abiellumisega, mis nüüd tundus talle veidi autu tehinguna. Ja tal oli vihatunne proua Dambreuse'i vastu, sest ei puudunud palju, et tema pärast oleks ta sooritanud alatuse. Ta unustas Marssali, ei tundnud isegi muret proua Arnoux' pärast, mõtles vaid iseendale, ainuüksi endale, ekseldes oma unelmate varemeil, haigena, täis hingevalu ja lootusetust. Ja täis viha võltsi keskkonna vastu, kus ta nii palju oli kannatanud, igat-ses Frédéric halja rohu järele, provintsi rahu järele, vaikelu järele sünnimajas koos kavaluseta südametega. Lõpuks kolmapäeva õhtul väljus ta kodust.

Rohkete salkadena tungles rahvas bulvaril. Aeg-ajalt ajas patrull nad laiali; kuid sedamaid tekkisid nad uuesti. Kõneluste toon oli vaba, sõjaväeosa kulul heideti nalja ja talle saadeti sajatusi. Aga see oligi kõik.

«Kuidas! Kas siis võitlust ei tulegi?» küsis Frédéric ühelt tööliselt.

Töölispluusis mees vastas talle:

«Ei ole me na lollid ühti, et laseme endid pursuide pärast mättasse lüüa! Ajagu aga ise oma asju!»

Ja keegi isand torises, piiludes üha kõõrdi selle agulimehe poole:

«Sotsialistide rämps! Kui saaks neile seekord otsa peale teha!»

Frédéric ei taibanud midagi nii suurest vihast ja nii ääretust rumalusest. Tema tülgaustus Pariisi vastu üha kasvas. Ja ülejärgmisel päeval sõitis ta esimese rongiga Nogent'i poole.

Peagi kadusid majad, silme ees laiusid maakohad. Istudes üksi oma kupees, jalad vastaspingil, mõlgutles ta viimaste päevade sündmuste üle, kogu oma mineviku üle. Talle meenus Louise.

«Tema armastas mind tõesti! Tegin vea, et ei haaranud kinni oma õnnest... Tühja kah! Sellele ei tasu enam mõelda!»

Siis aga viis minutit hiljem:

«Kes teab, ehk siiski? ... Kunagi hiljem, miks mitte?»

Tema unelmad, samuti kui avar väljavaade kandusid ähmasesse kaugusse.

«Neiu on naiivne, päris talutüdruk, peaaegu metslane, ent kui hea!»

Mida lähemale jõudis ta Nogent'ile, seda omasemaks muutus neiu talle. Kui sõideti läbi Sourduni aasade, meenus talle, kuidas kunagi ammu paplite all väike tüdruk murdis kõrkjaid abaja ääres. Rong saabus kohale. Frédéric astus vagunist välja.

Ta peatus sillal, toetus küünarnukkidega rinnatisele, et vaadelda saart ja aeda, kus nad olid jalutanud ühel päikesepaistelisel päeval. Alles toibumata reisist ja ergutatud värskest õhust, tundis ta ometi veel rammestust hiljutistest tundeelamustest. Need põhjustasid temas isesugust erutust, ja ta ütles endale:

«Võib-olla pole Louise'i kodus? Kui ta äkki juhtub mulle vastu tulema!»

Saint-Laurent'i kiriku kellad löid. Väljakule kiriku ette oli kogunenud kerjuseid, ja seal seisis kaless, ainuke siinmail (mida kasutati ainult pulmade puhul). Äkki ilmus peasissekäigu juures nähtavale noorpaar, ümbritsetud valgete kaeläsidemetega pärjelite parvest.

Frédéric arvas, et näeb kummitust. Kuid ei! See oli tõepoolest tema, Louise! — kaetud valge pruudilooriga, mis ulatus tema punaseilt juukseilt alla kandadeni. Ja

ennäe, see on ju Deslauriers tema kõrval! Seljas sinine hõbedaga tikitud frakk — prefekti vormiriietus. Kuidas siis nõnda?

Frédéric peitis enda ühe maja nurga taha, et lasta pulmarongil mööda minna.

Häbistatud, võidetud, maha tallatud, naasis ta raudteejaama ja sõitis tagasi Pariisi.

Seal kinnitas talle fiakri kutsar, et barrikaadid on ehitatud Château-d'Eau väljakust kuni «Gymnase'i» teatrini, ja sõidutas ta läbi Saint-Martini eeslinna. Provence'i tänava nurgal laskis Frédéric sõiduki minema ja läks jala bulvarite poole.

Kell oli viis, tibutas peent vihma. Ooperihoone lähedal kõnniteel oli tunglemas linnakodanikke. Kõik vastasmajad olid suletud. Akendel polnud näha ainustki hinge. Puiestee kogu laiuses kappasid tragunid täie ajuga, pead kummargil hobuste kaelte kohal, mõõgad paljad. Nende kiivrite jöhvitutid ja laiad valged mantlid lehvisid, vilkudes gaasilaternate valguses, mis väänlesid udus tuule käes. Rahvahulk vaatas ratsanikke tummana, kohkununa.

Ratsaväe rünnakute vaheaegadel ilmusid nähtavale politseinike üksused, et tõrjuda rahvavoolu tagasi kõrvaltänavaile.

Kuid Tortoni kohviku astmeile jäi liikumatuna seisma nagu marmorsamnas keegi pikk mees, kelle juba eemalt võis ära tunda — Dussardier.

Üks politseinikest, kes sammus eesotsas, kolmnurkne kübar silmadele tõmmatud, ähvardas teda mõõgaga.

Siis astus Dussardier sammu ette ning hüüdis:

«Elagu vabariik!»

Ta kukkus selili maha, käed laiali.

Rahvahulgas kostis hirmukisa. Politseinik vaatas ringi, ja jahmunud Frédéric tundis ära Sénécali.

VI

Ta läks reisiina.

Ta koges ookeaniaurikute nukrat igatsustunnet, hommikust jahedust telgis ärgates; leidis unustust, imetelles maastikke ja varemeid; sai tunda põgusate kiindumuste mõrudust.

Ta naasis.

Ta liikus seltskonnas, ja tal oli veel mitmeid armuvahekordi. Kuid pidev mälestus esimesest armastusest muutis kõik uued ilmetuks; pealegi oli kadunud ihalduse tulisus, tundmuse värske hurm. Tema auahned vaimsed püüdlused olid samuti kahanenud. Aastad kulusid, ja ta talus oma vaimset jõudeelu ja südame tuima inert-sust.

Märtsi lõpul 1867, õhtu eel, kui ta istus üksi oma kabinetis, astus sisse keegi naine.

«Proua Arnoux!»

«Frédéric!»

Naine võttis Frédéricil käest kinni, viis ta leebelt akna juurde ja hakkas teda vaatlema, üha korrates:

«See on tema! See on siis tema!»

Videvikutunni poolhämáru-ses nägi Frédéric vaid Marie silmi musta pitsloori all, mis varjas tema nägu.

Külaline asetas kamina servale väikese granaatpunasest sametist rahatasku ja võttis istet. Mõlemad jäid heldimusest sõnatuks ning naeratasid teineteisele.

Lõpuks esitas Frédéric suure hulga küsimusi Marie enda ja tema mehe kohta.

Nad elavad nüüd Bretagne'i kolka-s, et teha sääste ning tasuda võlgu. Arnoux, alatasa haige, sarnaneb nüüd päris raugaga. Tütar on mehel ja asub Bordeaux's; poeg on oma väeosaga Põhja-Aafrikas Mostaganemis. Siis tõstis Marie pead ning ütles:

«Minä aga näen jälle teid! Ma olen õnnelik!»

Frédéric ei jätnud ütle-mata, et olles kuulnud nende katastroofist, ta tõttas kohe nende juurde.

«Ma teadsin seda!»

«Kust te seda teada saite?»

Ta oli näinud Frédéric'i läbi õue tulevat ja peitnud enda ära.

«Miks?»

Siis vastas Marie, hääles värin ja pikad pausid sõnade vahel:

«Ma kartsin! Jah, ma kartsin... teid... ja iseennast!»

Otsekui iharusvärin haaras Frédérici, kui ta kuulis seda ülestunnistust. Tema süda peksis tugevate löökidega. Marie jätkas:

«Andestage, et ma ei tulnud varem.»

Ja osutades granaatpunasele rahataskule, mis oli kaunistatud kuldse palmioksaga, lisas:

«Ma tikkisin selle ekstra teie jaoks. Selles on see summa, mille eest oli panditud Belleville'i maatükk.»

Frédéric tänas teda kingituse eest, noomides aga ka selle pärast, et Marie oli endale tüli teinud.

«Ei! Ma ei sõitnud siia selle pärast! Mulle oli väga südamelähedane see visiit; siis ma sõidan jälle tagasi... sinna kaugele.»

Ja ta jutustas paigast, kus nad elavad.

Neil on seal madal, ühekorruseline maja aiaga, kus kasvavad hiiglasuured pukspuud ja kus kastaniallee viib kingu harjale. Seal avaneb vaade merele.

«Ma käin seal istumas pingil, millele ma panin nimeks «Frédérici pink».»

Siis hakkas ta ahnelt silmitsema mööblit, iluasjakesi, maale, et jätta need mälestusse. Rosanette'i portree oli pooleldi kaetud eesriidega. Ent kuldsed ja valged laigud, mis hämaruses esile tungisid, köitsid Marie tähelepanu.

«Mulle tundub, et ma tean seda naist?»

«Võimatu!» ütles Frédéric. «See on üks vana itaalia maal.»

Proua Arnoux avaldas soovi teha tema käevangus tuur mööda linna tänavaid.

Nad väljusid.

Kaupluste akende tuled valgustasid vaheaegade järel Marie kahvatut profiili; siis mähkis pimedus ta jälle endasse. Ja keset sõidukeid, rahvahulka, kära ja müra, kõndisid nad midagi märkamata, midagi kuulmata, nagu kaks inimest, kes jalutavad kuskil maal teerada mööda, mida katavad koltunud lehed.

Nad jutustasid teineteisele endistest aegadest, dineedest «Kunstiesemete Kaupluse» päevil, Arnoux' veidrustest, meenutasid tema viisi oma kraenurki sikutada, kosmeetikavahenditega vuntse võida; rääkisid muudestki asjadest, intiimsemaist ja tõsisemaist. Milline hurmav elamus oli olnud Frédéricile, kui ta esmakordselt kuulis Marie laulu! Kui kaunis oli olnud ta oma sünnipäeval Saint-Cloud's! Frédéric meenutas väikest aeda Auteuil's, õhtuid teatris, üht kohtumist puiesteel, tema vanu teenreid, tema neegritari.

Marie'd hämmastas tema mälu. Ometi ütles ta:

«Mõnikord tunduvad teie sõnad mulle kauge kajana, kellahelinana, mille kannab lähedale tuul; ja kui ma loen raamatuis lehekülgi armastusest, on mul tunne, et teie olete minu juures.»

«Kõike seda, mida raamatuis peetakse liialdusteks, olen ma võinud tõeliselt läbi elada teie tõttu,» ütles Frédéric. «Ma mõistan Wertherit, kellele polnud vastumeelt Charlotte võileivad.»

«Vaene kallis sõber!»

Marie ohkas; ja pärast pikka vaikimist ütles:

«Aga ükskõik, me oleme teineteist ju nii väga armastanud!»

«Ometigi teineteisele kuulumata!»

«Võib-olla ongi nõnda parem,» vastas Marie.

«Ei, ei! Millist õnne me oleksime tundnud!»

«Oo, ma usun seda, sellise armastusega nagu teie oma!»

Ja kui tugev pidi olema see armastus, kui ta kestab veel pärast nii pikka lahusolekut!

Frédéric küsis, kuidas oli Marie aimanud tema armastust.

«See oli ühel õhtul, kui te suudlesite mul käerannet kinda ja käise vahel. Ma ütlesin endale: «Aga ta ju armastab mind... ta armastab mind!» Ometi ma kartsin sellele kinnitust leida. Teie ohjeldatus oli nii võluv, et ma otse nautisin seda kui tahtmatult ilmutatud pidevat lugupidamist.»

Frédéric ei kahetsenud midagi. Kõik tema kunagised kannatused olid tasutud.

Kui nad tagasi tulid, võttis proua Arnoux kübara peast. Konsoolile asetatud lamp valgustas tema nüüd juba halle juukseid. See oli Frédéricile nagu tugev löök südamesse.

Et varjata Marie eest seda pettumust, istus Frédéric tema jalge ette põrandale, haaras kinni tema kätest ning hakkas talle rääkima õrnusi.

«Kogu teie olemus, teie vähimadki liigutused olid minule siin maailmas lausa üleiniimliku tähendusega. Kui te minust möödusite, kerkis mu süda otsekui tolm teie järel. Te olite mulle nagu kuupaiste suveööl, kui õhk on küllastunud lõhnadest, mahedad varjud vahel-

duvad helendusega — lõpmatuseni. Ja kõik ihu ja hinge õndsused kätkesid minu jaoks teie nimes Marie, mida ma endamisi kordasin, püüdes teda oma huulil nagu suudelda. Midagi ülevamat sellest ei suutnud ma endale kujutella. See oli proua Arnoux, sellisena, nagu te olite, oma kahe lapsega, õrn ja leebe, tõsine, pimestavalt ilus, ja nii ääretult hea! See helendav kuju varjutas kõik teised. Kas võisin ma isegi ainult mõtelda millelegi muule! Sest minu hinge sügavuses kajas alati teie hääle muusika ja helendas teie silmade sära!»

Hurmatuna võttis Marie vastu selle jumaldamise naise arvel, kes tema nüüd enam polnud. Frédéric, joobumuses omaenda sõnadest, hakkas lõpuks ka ise uskuma, mis ta seal rääkis. Proua Arnoux istus seljaga vastu valgust, kallutades end Frédérici kohale. Too tundis oma laubal tema hingeõhu paitust, läbi riiete aga kogu tema keha ebamäära puudutust. Nad hoidsid oma käsi teineteise pigistuses. Kleidi alt tuli nähtavale kinganina. Ja pea-aegu nõrkevana lausus Frédéric:

«Teie jala nägemine ärritab mind.»

Häbelikkusesööst sundis naise püsti tõusma. Siis, liikumata paigast, lausus ta kummalise tardunud häälega nagu kuutõbine:

«Veel minu aastates — tema! Frédéric!... Mitte ainuski naine pole ialgi olnud nõnda armastatud kui mina! Ei, ei! Milleks on vaja olla noor? Ma naeran selle üle! Ma põlgan kõiki neid naisi, kes siin käivad!»

«Oo, mitte keegi ei käi siin!» vastas Frédéric talle lahkelt.

Marie nagu lõi sarama, ja ta tahtis teada saada, kas Frédéric ei kavatse naituda.

Too töötas, et ei.

«Kas tõesti? Miks?»

«Teie pärast,» ütles Frédéric ja sulges Marie oma embusse.

Marie jäi liikumatult paigale, keha painutatud taha, huuled paotatud, silmad pööratud üles. Kuid äkki tõukas ta Frédérici eemale, ahastusilme näol. Ja kui Frédéric anus talt selle kohta seletust, ütles ta langetatud peaga:

«Ma tahaksin teid teha õnnelikuks.»

Frédéricil tekkis mõte, et proua Arnoux on tulnud siia, et talle anduda, ja ta tundis iha, mis oli tugevam,

pöörasem, tormilisem kui kunagi. Samal ajal aga tundis ta midagi väljendamatut, mingit vastumeelsust, otsekui verepatu õudust. Teda peatas veel teinegi kartus, et hiljem tekib tal vastikustunne. Pealegi oleks see nii hämmeldav! Ja ajendatud kaalutlevast mõistlikkusest ning et mitte alandada oma ideaali, tegi ta pöörde kontsadel ja hakkas paberossi toppima.

Marie vaatles teda täis imetlust.

«Kui peenetundeline te olete! Ainult teie olete selline! Ainult teie!»

Kell lõi üksteist.

«Juba!» ütles Marie. «Kell veerand kaksteist lähen ma ära.»

Ta istus uuesti oma kohale; kuid ta jälgis nüüd kella, Frédéric aga jätkas suitsetades kõndimist mööda tuba. Kummalgi polnud enam midagi teineteisele ütelda. Lahkumise eel on hetk, millal armastatud inimene pole enam meiega.

Lõpuks, kui osuti oli liikunud üle kahekümne viie minuti, võttis Marie aeglaselt oma kübara, hoides kinni paeltest.

«Jumalaga, mu sõber, minu kallis sõber! Ma ei näe teid mitte iialgi enam! Naisena tegin ma oma viimse käigu. Minu hing ei lahku teist iialgi. Saagu teile osaks kõik taevased õnnistused!»

Ta suudles Frédéric'i laubale nagu ema.

Siis näis ta midagi otsivat ja palus kääre.

Ta võttis peast kammi; hallid juuksed langesid õlgadele. Järsu liigutusega lõi ta otse juurelt pika salgu.

«Hoidke seda! Jumalaga!»

Kui ta oli läinud, avas Frédéric akna. Seistes kõnniteel, andis proua Arnoux märku möödasõitvale fiakrile. Ta istus peale. Sõiduk kadus silmist.

Ja see oligi kõik.

VII

Sama aasta talve hakul vestlesid Frédéric ja Deslauriers kamina ääres, olles jälle ära leppinud, alistudes oma iseloomu saatuslikule omadusele, mis sundis neid püüdlema teineteise poole ning pani teineteist armastama.

Üks seletas üldjoontes põhjuse, miks ta oli lahku läinud proua Dambreuse'ist, kes oli teist korda abiellunud kellegi inglasega.

Teine, puudutamata lähemalt, kuidas ta oli naitunud preili Roque'iga, jutustas, et ühel heal päeval oli tema naine ära jooksnud kellegi lauljaga. Et pisut leevendada oma olukorra naeruväärsust, oli ta end kompromiteerinud oma prefektuuris administreerimise üliagarusega. Ta vallandati. Seejärel oli ta koloniseerimisameti ülemaks Alžeerias, siis mingisuguse paša sekretäriks, ajalehetöötajaks, kuulutuste agendiks ja lõppude lõpuks juriskonsuldiks mingis tööstusettevõttes.

Mis puutub Frédéricisse, siis olles kulutanud kaks kolmandikku oma varandusest, elas ta nüüd malbe buržuaana.

Nad informeerisid teineteist nende ühiseist sõpradest ja tuttavaist.

Martinon on nüüd senaator.

Hussonnet on kõrgel ametikohal, kus talle alluvad kõik teatrid ja kogu ajakirjandus.

Cisy, vajunud üle pea vagadusse, on juba kaheksa lapse isa ja elab oma esivanemate lossis.

Pellerin, kes varem oli harrastanud furjerismi, homöopaatiat, pöörlevaid laudu, vanaaegset kunsti ja humanistlikku maalikunsti, on hakanud fotograafiks; ja Pariisi kõigil müüridel võib näha tema kuju — nääpsukest keha mustas frakis ja suurt pead.

«Ja sinu sõber Sénécal?» küsis Frédéric.

«Kadunud! Ma ei tea, kus ta on! Aga sinu suur armastus — proua Arnoux?»

«Ta pidavat olema Roomas koos oma leitnandist pojaga.»

«Ja tema mees?»

«Suri mullu.»

«Tohoh!» ütles advokaat.

Siis lüües endale vastu laupa:

«Muide, neil päevil kohtasin ma ühes kaupluses toda tublit Marssalit; ta hoidis käekõrval väikest poissi, oma kasupoega. Ta on nüüd kellegi härra Oudry lesk ja on läinud väga paksuks, kohe jubedal kombel. Milline allakäik! Kui peenike talje tal kunagi oli!»

Deslauriers ei varjanud, et oli leidnud sellele kinnistust ise, kasutades Rosanette'i meeleheitlikku olukorda.

«Pealegi kui sa ise andsid mulle selleks loa.»

See ülestunnistus oli kompensatsiooniks mahavaikimisele seoses tema üritusega proua Arnoux' juures. Frédéric oleks talle selle andestanud, arvestades, et asi äpardus.

Kuigi veidi pahane sellest avastusest, tegi ta näo, nagu oleks asi talle naljakas; ja Marssali juurest siirdus tema mõte Vatnazile.

Deslauriers polnud teda kunagi juhtunud nägema, samuti ka mitte paljusid teisi tuttavaid, kes käisid vanasti Arnoux' pool; aga ta mäletas väga hästi Regimbart'i.

«Kas ta ikka elab veel?»

«Vaevalt hingitseb! Igal öhtul järjekindlalt lohistab ta enda vaevaliselt Grammont'i tänavalt kuni Montmartre'i tänavani, käies läbi kõik kohvikud; üsna nõrgaks jäänud teine, looka vajunud, päris otsakorral, nagu mõni kummitus.»

«Aga Compain?»

Frédéric tõi kuuldavale rõõmuhüüatuse ja palus Aju-tise Valitsuse eksemissari seletada talle selle niinimetatud vasikapea saladus.

«See on importkaup Inglismaalt. Et parodeerida tsere-mooniat, mida rojalistid korraldavad kolmekümnendal jaanuaril, on sõltumatud asutanud iga-aastase banketi, kus süüakse vasikapäid ja juuakse punast veini vasikakolpadest, tõstes tooste Stuartite hävinguks. Pärast termidoori asutasid terroristid täpselt samasuguse vennaskonna. See tõendab, et totrus kannab vilja.»

«Mulle näib, et poliitika suhtes oled sa üsna taltunud.»

«Eks see ole aastate töö,» ütles advokaat.

Ja nad tegid kokkuvõtte oma elust.

Mõlemal oli see nurjunud: ühel, kes unistas armastusest, ja teisel, kes unistas võimust. Mis oli selle põhjuseks?

«Võib-olla see, et puudus sirgjoonelisus,» ütles Frédéric.

«Sinu kohta on see vahest küll õige. Mina aga just vastupidi patustasin ülepakkumisega sirge joone taotlemisel, arvestamata rohkeid kõrvalisi seiku, mis on kõige

tähtsamad. Mina olin liiga loogiline, sina aga liiga tundlik.»

Siis hakkasid nad süüdistama saatuse tujusid, olukordi, ajastut, millal nad olid sündinud.

Frédéric rääkis edasi:

«Mitte säärast tulevikku ei lootnud me endile kunagi Sens'is, kui sina kavatsesid kirjutada filosoofia kriitilise ajaloo, mina aga suure romaani Nogent'i keskajast, mille aine ma leidsin Froissard'i kroonikast: «Kuidas isand Brokars de Fénéstranges ja Troyes' linna piiskop tungisid kallale isand Eustache d'Ambrecicourt'ile». Kas mäletad veel?»

Ja kaevates minevikust välja oma noorusmälestusi, lisasid nad igale lausele:

«Kas mäletad?»

Nende silme ette kerkisid jälle kolledži õu, kabel, vastuvõturuum, vehklemissaal all trepi juures, järelevaatajate ja kaasõpilaste näod, keegi Angelmarre Versailles'st, kes lõi endale vanadest saabastest tallaalu-seid püksitrippe, härra Mirbal ja tema punane põskhabe, kaks joonestamise ja joonistamise õpetajat Varaud ja Suriret, kes alalõpmata vaidlesid, ja poolakas, Koper-nikuse kaasmaalane, oma kartongist meisterdatud planeetide süsteemiga, rändav astronoom, kes oma seansi eest sai tasuks kõhutäie kolledži söögisaalis. Neile meenus pöörane jooming ühel jalutuskäigul, nende esimesed suitsetatud piibutäied, auhindade jagamised, rõõm õppe-vaheaegadest.

1837-nda aasta vaheajal käisid nad Türklase juures.

Nii hüüti üht naist, kelle tõeline nimi oli Zoraïde Turc. Paljud inimesed pidasid teda musulmaniks, türklannaks. See asjaolu lisas poeetilist võlu tema asutusele, mis paiknes jõekaldal linnamüüri taga. Isegi südasuvel ümbritses jahedus seda maja, mida võis hõlpsasti ära tunda ümmarguse klaasnõu järgi, kus ujusid kuldkalakesed, ja reseedapoti järgi samas lähedal aknal. Valgeis pluusides preilikased, põsed mingitud, pikad kõrvarõngad kõrvades, koputasid akende pihta, kui keegi mööda läks, öhtuti aga seisis trepil ja laulsid tasa käheda häälega.

See hukatuslik paik heitis kogu ümbruskonnale mingit fantastilist kuulsust. Sellest kõneldes kasutati kaud-

set sõnastust: «paik, mida te tunnete», «teatav tänav», «sildade taga». Ümberkaudsed farmerinaised värisesid tema tõttu oma meeste pärast, linnapürjelite emandad kartsid teda oma teenijatüdrukute pärast, sest kunagi oli seal tabatud härra abiprefekti köögitüdruk. Endastmõistetavalt oli see maja kõigi noorukite painavaks salaunistuseks.

Ja nõnda siis ühel pühapäeval, kui parajasti rahvas oli õhtujumalateenistusel, Frédéric ja Deslauriers, kes eelnevalt olid käinud juukseid kähardamas, murdsid proua Moreau aiast lilli, väljusid seejärel jalgvärava kaudu põldudele ja pärast pikka tuuri viinamarjaväljadel naasid linna kaluriasula kaudu ja lipsasid väledasti Türklase juurde, mõlemal suur lillekimp käes.

Frédéric andis oma kimbu edasi nagu armunud peigmees mõrsjale. Kuid palavusest, hirmust tundmatu ees, isesugusest süümeepiinast ja lõpuks isegi rõõmust näha ühekorraga nii palju naisi, kes kõik on tema käsutuses, sattus ta nii suurde ärevusse, et muutus väga kahvatuks ning tardus paigale, suutmata sõnagi lausuda. Kõik naersid, lõbustatud tema kohmetusest. Ta mõistis, et teda pilgatakse, ning jooksis minema. Ja et Frédérici käes oli raha, oli Deslauriers sunnitud talle järgnema.

Neid nähti sealt väljuvat. Sellest tekkis terve lugu, mida mäletati veel kolm aastat hiljemgi.

Nad meenutasid sõnaohtralt seda sündmust, täiendades vastastikku teineteise mälestusi. Ja kui nad olid lõpetanud selle loo, ütles Frédéric:

«See oli kõige lõbusam ja toredam seiklus meie elus!»

«Jah, võib-olla tõesti oli see kõige toredam seiklus meie elus!» vastas Deslauriers.

Lõpp

GUSTAVE FLAUBERT'I „TUNDEKASVATUS“

Gustave Flaubert'i 150. sünniaasta puhul on meilgi põhjust rõõmustada, sest «Tundekasvatuse» ilmumisega on põhiline prantsuse klassiku loomingust eesti keelde tõlgitud, mis veel kord tõestab tema erakordselt suurt mõju uusimale maailmakirjandusele. Flaubert'i suhteliselt täielik tõlkimine pole võib-olla niivõrd suure huvi tulemus, kui tingitud sellest, et Flaubert'i looming (vähemalt tema eluajal avaldatu) pole kuigi mahukas. Rohkem kui kedagi teist võiks just teda nimetada «kvintessentsi abstraheerijaks», nagu Rabelais end tituleeris, sest kõigest, mis Flaubert kirjutas, tõmbas ta suurema osa maha, viskas paberi-korvi või jättis laualaekasse; trükki läksid vaid viimse piirini tihendatud, vormistatud ning viimistletud teosed. Tema «stiilipiinad» (*les affres du style*) on nii legendaarseks muutunud, et autor kui elav inimene kipub täiesti varju jääma, mida ta muide ka taotles. «Kunstnik peab oma asjad nii seadma, et paneb järelpõlved uskuma, nagu poleks ta elanudki,» kirjutas Flaubert juba 1852. aastal.

Niisiis — looming kõigepealt. Flaubert'il algas see romaaniga «Madame Bovary» (1857), mis tõstis ta ühel hoobil prantsuse kirjanduse esiritta. Kuulsusele aitas muidugi tõhusalt kaasa ka kohtuprotsess. Teise keisririigi võimud süüdistasid teost ühiskondliku moraali ja religiooni solvamises. Et pilt ajajärgust oleks täielikum, märkigem, et samal aastal anti samal põhjusel kohtu alla ka Charles Baudelaire. Flaubert mõisteti õigeks, «Kurja lilledest» aga kõrvaldati kohtuotsusega kuus luuletust. Samal ajal saavutas väikekodanluse maitsele kohandatud magus-lääge või pikantse seksiga vürtsitatud massikirjandus enneolematu õitsengu. Flaubert'i teine romaan oli antiikse Kartaago allakäiku kujutav «Salambo» (*Salammô*, 1862), millele veelgi pikema vaheajaga järgnes «Tundekasvatus» (*L'Éducation sentimentale*, 1869). Preisi-Prantsuse sõda, Saksa okupatsioon, Pariisi Kommuuni sündmused, lähedaste isikute kaotus ja muud isiklikud õnnetused, aga ka «Tundekasvatusele» järgnenud väiklased kallaletungid mõjusid kirjanikule masendavalt, loomingujõudu halvavalt. Flaubert jätkas ammu alustatud ning ajutiselt kõrvale jäänud teoste viimistlemist, mille tulemusena valmis «Püha Antoniuse kiusamine» (*La Tentation de saint Antoine*, 1874), filosoofiline dialoog, mille kohta autor ise on öelnud: «See on teos kogu minu elust.» Järgnes «Kolm lugu» (*Trois contes*, 1877), mis sisaldab jutustuse «Lihtne süda» (*Un cœur simple*) ja kaks legendikäsitlust: «Herodias» ja «Legend püha Julianus Võõrustajast» (*La légende de saint Julien l'hospitalier*). Ja ongi kogu Flaubert'i eluajal ilmunud looming: kolm romaani, kolm juttu,

üks filosoofiline dialoog. Neile võiks veel lisada kolm näidendit: «Örnem sugu» (*Le Sexe faible*), «Südamete loss» (*Le Château de coeurs*) ja «Kandidaat» (*Le Candidat*), mida tabas läbikukkumine.

Eestisse tuli Flaubert õieti juba enne, kui tema teoseid tõlkima hakati. Tuli kõigepealt noore Tuglase loomingu kaudu, «Noor-Eesti» kunstikreodo kaudu. Ilmselt kõlbas Flaubert kõige paremini autoriteediks, kui oli vaja võidelda kirjanduse alahindamise ja ahistava väikekodanliku labasuse vastu. Toogem selle kinnituseks Tuglase marginaali Esimese maailmasõja päevilt:

Säärase aja taustal on ime näha sellist tööhiiglast nagu Flaubert. Oli otsekui Vulcanus, kes kogu elu läbi oma sepikojas tagus ja raius, nagu nõest tahmane, hoolimata vaimuturu sekeldustest ning ajakirjanduse räuskamisest. Oli üksik nagu kujuteldud jumal ja seepärast vahest niisama üksinduse piina kannatav nagu seegi.

Kahte ta vihkas: väikekodanlast-buržuaad ja seda eneseuhket, kuid tühist ning sügavuseta hinge, keda nimetas irooniliselt «artistiks». Viimase tähistamiseks kasutas ta erakirjades koguni salamärki, hieroglüüfi: kaks püstiseisvat sakilist joont, mis pidid allegoriseerima seda virtuooslikku, lame-poeetilist kunstikehksit.

Ta ise esindas kultuurinimese ja loova isiku kõrgeimat tüüpi, kes tunneb aineliste eelistuste tühisust ning mõtteelu kohustusi, mis nõuavad lakkamatut enesepingutust. See muutis ta elu martüüriumiks, kuid ühtlasi ka kangelasteoks.

Tõeline kunst areneb eemal «väikekodanlaste» ja «artistide» karjateest.

Edasi väärrib erilist esiletõstmist meie silmapaistva keelemehe ja prantsuse kirjanduse sõbra Andrus Saareste tegevus, kes alustas 1918. a. oma «Prantsuse antoloogias» üsna tagasihoidlikult «Legenda Pühast Julianusest Võerustajast» eestindamisega, millele 1922. a. järgnes juba märgatavalt ladusamas keeles «Kolm lugu» tervikuna. Sellise valiku põhjuseks polnud kahtlemata ainult teose suhteline lühidus, vaid ka asjaolu, et tollastel ilo kultuse päevil peeti Flaubert'i nn. romantilisi teoseid tema loomingu tipuks. Seepärast on ka loogiline, et järgmisena ilmus «Salambo» (1928), samuti A. Saareste tõlkes; viimast võiks lugeda meie tõlkeklassikasse kuuluvaks, sest see kõlbas ligemale kolme aastakümne pärast (1957) «Suurte sõnameistrite» sarjas peaaegu muutmata kujul uuesti välja anda. Kahekümnendail aastail võib ka eesti ajakirjanduse veergudelt leida suhteliselt palju artikleid Flaubert'i kohta ja tema teoste tõlgete arvustusi, mis paraku järgmistel kümnenditel jäävad üsna harvaks. Kolmekümnendaid aastaid tähistab «Madame Bovary» ilmumine koguni kahel korral: 1934. a. «Looduse kroonise romaanina» ja 1939. a. «Kirjasõna suurmeistrite» sarja avaköitena Marta Sillaotsa tõlkes. See jääbki õieti viimaseks kuni käesoleva aastani, mil eesti lugeja lauale ilmub Gustave Flaubert'i viimane elu ajal ilmunud romaan «Tundekasvatus». Ka on meil möödunud kolmekümne aasta jooksul väga vähe ilmunud kirjutisi Flaubert'i

kohta, mida võib vaadelda teatud provintslikkuse avaldusena, sest pärast Teist maailmasõda on kõikjal huvi Flaubert'i vastu järsult tõusnud ja ta ise muutunud paljude nüüdisaegsete kirjandusnähtuste esiisaks.¹

Flaubert'i postuumseist teostest on kirjanduslikus mõttes eluajal avaldatud teostega võrdse väärtusega tema lõpetamata jäänud romaan «Bouvard ja Pécuchet» (*Bouvard et Pécuchet*, 1881), millele peagi järgnes kirjavahetus (13 kd., 1884–1954), «Noorpõlve teosed» (*Œuvres de jeunesse*, 3 kd., 1910), «Käibetõdede leksikon» (*Dictionnaire des idées reçues*, 1911) ja rohkesti muud käsikirjalist materjali, mida uurijad kuni tänase päevani ikka veel päevavalgele toovad. Kõike seda on tinginud ka üha kasvav huvi Flaubert'i loomingumetodi, maailmavaate ja isiku vastu. Kõige olulisem on see «Tundekasvatuse» mõistmiseks, kui-võrd käesolev romaan on Flaubert'i autobiograafilisim teos.

Gustave Flaubert sündis 12. detsembril 1821 Rouenis ja suri sama linna läheduses Croisset' mõisas ajurabanduse tagajärjel 8. mail 1880. Ta isa, Roueni haigla kirurg, pärines Nogent-sur-Seine'i linnast Champagne'is, kus ka Flaubert nooruses sageli viibis. Ema oli Normandia reederitütar. Perekonnas oli kolm last. Vanem vend Achille käis isa jälgedes ning sai samuti Roueni haigla kirurgiks, noorem õde suri varakult. Gustave Flaubert õppis Roueni Collège Royalis, kus ta paistis silma kirjanduslike kalduvustega, toimetas õpilasajakirja «Kunst ja Progress» ning kavandas ja isegi kirjutas ühe draama ja mitu novelli. Tema suurim elamus oli kohtumine 1836. a. Trouville'i rannas muusikakirjastaja Maurice Schlésingeri abikaasa Elisaga (sünd. Foucault), keda ta sealt peale ihales kogu elu. Selle mõjul kirjutas ta novelli «Ühe hullu memuaarid» (*Mémoires d'un fou*), mida peetakse «Tundekasvatuse» esimeseks visandiks.

1840. a. teeb Gustave Flaubert bakalaureuse eksamid ning astub järgmise aasta novembris Pariisi ülikooli õigusteaduskonda. Ta leiab endale mitmeid uusi sõpru, kellest tuntumad on kirjanik Maxime Du Camp ja skulptor James Pradier, ning külastab sageli perekond Schlésingeri. 1843. a. alustab Flaubert juba tõsiselt «Tundekasvatuse» esimest varianti, mis on põhiliselt kunstnikuromaan. Sellisel kujul ta teost ei avalda. Sügisel kukub ta teise kursuse eksamil läbi. 1844. a. jaanuaris tabab teda esimene langetõvehoog. Sama aasta sügisel ostab doktor Flaubert Croisset' mõisahäärberi, millest saab tema poja põhiline eluase kuni surmani. 1845. a. teeb Flaubert oma esimese Itaalia-reisi, saates oma äsja abiellunud õde. Järgmisel aastal kaotab ta isa ja ka õe, kes sureb lapsevoodipalavikku, ning asub koos ema ja vastsündinud õetütrega Caroline'iga Croisset'sse elama. Algab väga intensiivne ning muljeterikas periood kirjaniku elus. Ta viibib sageli Pariisis, suhtleb eriti rohkesti oma sõprade Maxime du Camp'i ja Louis Bouilhet'ga, kellega külastab boheemlaskonna keskuseks kujunenud skulptor Pradier' ateljeed, kus tutvub ka kirjanduslike pretensioonidega daami Louise Colet'ga, kellega tal on vahekord kuni 1855. aastani.

¹ Ainsa rõõmustava erandina võib mainida A. Trummali artikleid Tartu Riikliku Ülikooli toimetistes ja ajalehes «Edasi» 1960-ndail aastail.

Flaubert'i reisidest on olulisemad pikem matk Touraine'i ja Bretagne'i 1847 ja Lähis-Idasse 1849—51 (Egiptus, Palestiina, Liibanon, Süüria, Türgi, Kreeka, Itaalia). Eriti oluline on muidugi 1848. a. revolutsiooni vahetu kaasaelamine: 1848. a. veebruaris sõitis Flaubert koos oma sõbra Boilhet'ga eriti selleks Pariisi. Et kirjanik viibis ise Tuileries's, kui seda rüüstati, käis mitmesugustes poliitilistes klubides jne., siis on need episoodid «Tundekasvatuse» eriti veenvad, erapooletud ja sageli iroonilised, sest Flaubert ei olnud ise ühegi parteiga seotud. Juuliülestõusu ta oma silmaga ei näinud, ja seetõttu laseb ta ka romaanis Frédéricil selleks ajaks koos Rosanette'iga Fontainebleau metsa sõita. Ent 2. detsembril 1851, kui Louis-Napoleon Bonaparte Prantsusmaal võimu haaras ja enda Napoleon III nime all peagi keisriks kroonida laskis, oli Flaubert Pariisis ja küllap on mitmedki kaltsakproletariaadi märatsemise kirjelduste detailid pärit just sellest ajast. Samuti ka Flaubert'i vaenulik suhtumine igasugustesse maailmaparandajatesse, olgu need siis naiivsed utopistid või verejanulised doktrinäärid. Eriti vihkas ta demagoogiat, ja seda oli 1848. a. rohkem kui kunagi varem. Samuti ei tohi unustada, et sellised meile nii tavalistena tunduvad sõnad nagu sotsialism, kommunism, demokraatia, ja isegi kapitalist, tööline, kodanlane, proletaarlane jne. olid tollal hoopis teise sisu, varjundi ja kõlajõuga kui tänapäeval. See oli ju, kuigi mitte Marxieelne, siis ikkagi marksismieelne ajajärk, mil teadusliku sotsialismi alustest oli aimu väga vähestel.

1852. a. algas Flaubert'i küps loomeperiood, mil ta elas põhiliselt Croisset's. Siiski oleks väärt seda sõna otseses mõttes Croisset' eremiidiks pidada, nagu traditsioon nõuab. Tegelikult oli ta kõike muud kui askeetlik Püha Antonius kõrbes. Flaubert elas intensiivset seltskonnaelu ja suhtles suure hulga tolleaegsete vaimuinimestega. Tema sõpruskonnas leidis kõige erinevamate mõtte- ja kunstisuundade esindajaid: romantikud George Sand ja Sainte-Beuve, parnaslased Théophile Gautier ja Louis Bouilhet, kes oli tema lähim lapsepõlvesõber ja sügavaim ideeline mõjutaja, reaktsioonileeri kuulunud Maxime Du Camp, naturalismi rajajad vennad Goncourt'id ning Émile Zola ja tema lapsepõlvesõbratari poeg Guy de Maupassant; rääkimata üldtuntud sõprusest Turgeneviga, mis aga kuulub hilisemasse aega.

Kõiki neid armastas Flaubert Croisset's võõrustada, ja oma parimail aegadel, Teise keisririigi lõpupäevil, elas ta suurema osa aastast Pariisis (Pariis—Rouen oli üks esimesi raudteeliine Prantsusmaal). Tal oli seal pidevalt korter üüritud, nii et ta sai korrapäraselt vastuvõttudel käia, pidusöökidest osa võtta ja salonge külastada, muuseas ka keiserliku printsessi Mathilde'i oma, kus «Tundekasvatuse» esimesi peatükke juba enne ilmumist suure menuga ette loeti. Kuigi põline ja veendunud poissmees, ei põlanud Flaubert õrnamat sugu ning tal oli üpris lähedasi suhteid Pariisi kuulsaimate suur- ja poolilmadaamidega, kõnelemata seiklusist koduprovintsis ja Idamail, kus reisimine oli tollal kaugel sellest ohutusest, mida tänapäeva turistid kõikjal naudivad; ka puudusid standardmarsruudid. Lõpuks oli Flaubert oma loomemeetodigi nii välja mõelnud, et see ei lasknud tal

kauaks kirjutuslaua taha jääda. Nagu impressionistidki — tema kaasaegsed — läks ta alailma ateljeest välja loodusse, pidi kõike kujutama natuuri järgi ja oma isiklike kogemuste põhjal, viibis pidevalt informatsioonijahil: külastas oma teoste tegevuspaiku, tutvus kohalike kommetega, vestles või pidas kirjavahetust sündmuste pealtnägijatega, tuhnis raamatukogudes ja muuseumides, võrdles ja kontrollis kõike kirjapandut.

Kui Flaubert oli erak, siis pigem tunde-erak: korralik kodanlane, nagu ta oma päritolu ja ühiskondliku seisundi tõttu oli, tundis ta end võõrana ja üksildasena täide õitsengusse jõudnud kodanlikus ühiskonnas, mille ahnusele ja pettusele rajatud alusmüüri vahel industriaalmeetodil toodetav labasus. Kogu elu tegi ta meeleheitlikke ponnistusi, et sellest vihatud ühiskonnast eemale hoida ja selle mentaliteedile mitte alluda. Ainsaks kindlaks pelgupaigaks oli talle kunst, ent sinnagi tungis ühiskond, sest nagu me teame — elada ühiskonnas ja olla ühiskonnast vaba on võimatu. Ühest küljest alistus kaasaja kodanlik ühiskond endale kunsti, surus sellele peale oma meetodid ja pani teda teenima oma vajadusi. Eks näita seda «Tundekasvatuse» küllalt ilmekalt Pellerin, kes pärast kõige fantastilisemaid kavatsusi hakkab fotograafiks, aga samuti härra Arnoux, kes algul katsetab ise maalimisega, siis läheb üle kunstiga äritsemisele, asutab seejärel portselanivabriku, ja kui ka see läheb pankrotti, avab pühapiltide kaupluse. Teisest küljest aga nõuab Flaubert'i tõetunne kaasaja kujutamist kunstis, sest romantilise meelisklemise ja parnasliku vormiharrastuse küündimatus on talle väga varakult selge. Tuntud on tema ägamised, et «issand, missugusel ajal ja missuguses kohas oled sa lasknud mul sündida» ja et kodanliku ühiskonna materjalist on võimatu luua tõelisi kunstiteoseid. Lõpuks ei jää tal ikkagi muud üle kui «sõnnikuhunnikul roose kasvatada», nagu ta kibestunult defineerib kunstniku missiooni.

Kõigest sellest ja veel paljustki muust tuleneb Flaubert'i pessimism, traagiline vastuolu oma aja ja ühiskonnaga, see ängistav võõrdumustunne, mis lähendab teda XIX sajandi nn. neetud poeetidele (esimesed nende hulgast — Gérard de Nerval ja Charles Baudelaire — olid ju Flaubert'i kaasaegsed), teeb temast ka XX sajandi kirjanduse eelkäija. «Tundekasvatus» on aga romaan, milles Flaubert kõige sügavamalt analüüsib sellise elutunde olemust, tekkimist ja arenemist. Teose pealkirja ei tohi valesti mõista. Flaubert ei taha lugejat nutma panna, ei taotle tundmuste vahulekloppimist. Pigem vastupidi. Näidata suurte kirgede ja sügavate tundmuste mandumist, väärustumist kodanlikus ühiskonnas. Prantsuse keeles ei tähenda *sentiment* mitte niivõrd tundmust (emotsiooni), vaid just tunde, arusaama, isegi arvamust. Enesest mõista pole tundekasvatus siin kasvatus selles mõttes, nagu me pedagoogikas räägime näiteks esteetilisest või töökasvatusest. Niisiis mõeldakse tundekasvatuse all eeskätt seda, kuidas Flaubert'i põlvkond elu tundma õppis, kuidas ta elutunne kujunes. Selles mõttes, eriti kui pidada silmas maailmakirjanduse traditsiooni, on «Tundekasvatus» üsnagi selgepiiriline kujunemisromaan, mille klassikaliseks eeskujuks on Goethe «Wilhelm Meister». Saksa keelde muide ongi «L'Educa-

tion sentimentale» tõlgitud «Lehrjahre des Gefühls» («Tunde õpiaastad»), mis seostub otseselt «Wilhelm Meisteri õpiaastatega».

Samal ajal jätkab «Tundekasvatus» XIX sajandil eriti romantikutest viljeldud autobiograafilise isikuromaani traditsiooni, mille suurimaiks esindajaiks on Benjamin Constant'i «Adolphe», Sainte-Beuve'i «Nauding», Balzaci «Liilia orus», kaugemad esivanemad aga kindlasti Goethe «Noore Wertheri kannatused» ja Chateaubriand'i «René». Musset' «Sajandi lapse pihtimus», mis püüab anda seletust terve põlvkonna pettumustele, on juba käesoleva romaani otsene eelkäija. Ja kui vaadata läbi Flaubert'i «Tundekasvatuse» prisma tulevikku (mis meile on minevik), siis saame terve spektri igas värvitoonis kadunud ja löödud põlvkondade romaane.

Eelnevast peaks selguma ka Flaubert'i «Tundekasvatuse» erakordselt suur tähtsus ja mõju uuema maailmakirjanduse arenemisele. See pole enam ei läbinisti subjektiivse maailmapildi kujunemise lugu ega ka mingi soovunelm sellest, missugune üks tõeline romantiline kanglane peaks olema, vaid täiesti reaalsete ja täpselt dokumenteeritud ajalooündmuste taustal reprodutseeritud kujunemisromaan, millesse on maksimaalselt koondatud isiklikke elamusi ja kogemusi. Nagu enamik Flaubert'i teoseid, nii oli «Tundekasvatus» oma aja kohta täiesti uus kvaliteet. Seniolematu oli autori kiretus ja objektiivsus autobiograafilise aine käsitlemisel. Kui esikromaani järel Flaubert'i kujutati, skalpell käes, Emma Bovaryd lahkamas, siis «Tundekasvatuses» lõikas ta teatud mõttes iseenda tükkideks ja pani uuesti kokku. Et niisugune operatsioon ilma verekaotuseta ei toimunud, on endastmõistetav. Et Frédéric Moreau verevaesuse all kannatab, on ilmne. Sellest ei ravi teda terveks ka see, et Flaubert talle mõningad teiste isikute omadused ja teod siirdab. Ta on ja jääb anti- või pseudokangelaseks, ja üsna tõenäoliselt autori soovil, sest Flaubert jõudis 1870. a. künnisel veendumusele, et tema kaasaja kõige iseloomulikum joon ongi just võlts, kunstlikkus, tehiskikkus, dehumaniseerimine, pealiskaudsus.

«Tundekasvatus» on romaan, mida kaasaeg ei mõistnud. Kriitikud ei osanud seisukohta võtta ja piirdusid seepärast hukkamõistuga. Ei saadud aru, kas see on autobiograafiline romaan, isikuromaan või siis tervet ajajärku kujutav sotsiaalromaan. Tolleaja esteetiliste arusaamade järgi oli üsna võimatu, et teos võiks ühtaegu olla mõlemat, et tegemist on omalaadse dialektilise ühtsusega, kus inimese sisemaailm ja teda ümbritsev ajalooline tegelikkus on antud paralleelselt, ühtaegu nii vastastikuses mõjustamises kui ka teineteisest sõltumatult. Kui varasemates teostes oli Flaubert ainult üksikuis stseenides kasutanud seda võtet (näiteks kuulus Emma ja Rodolphe'i armuavalduste stseen põllumajandusnäituse proosalise lärmi taustal), siis «Tundekasvatus» on seda peaaegu terves ulatuses. Võõrdunud inimene võõrandatud maailmas. Teose vorm täidab siin sisulist funktsiooni. Oli ju Flaubert üks neid, kes kategooriliselt keeldus eristamast sisu ja vormi. Talle kui loojale olid need alati lahutamatu seotud.

«Tundekasvatus» tekitas kaasaegseis hämmeldust ja hukka-

mõistu ka sellepärast, et leiti, nagu oleks ta segane, tegelaskujud ähmased, selgelt piiritlemata ja karakteriseerimata, kompositsioon juhuslik ja seosetu. Uuema kirjanduse valgusel on asi tegelikult väga lihtne. «Tundekasvatuse» on Flaubert loobunud XIX sajandi traditsioonilisest romaanistilist, mida iseloomustas see, et autor oli oma tegelaste ja kujutatava tegelikkuse suhtes nagu midagi jumalataolist: ta teadis kõike, võis kõikjal viibida, tema kõikenägev pilk võis tungida iga tegelase kõige sügavamate hingesoppideni ja ta võis lugejale öelda, mida see inimene täpselt mõtles ja kavatses, teadis kõigi minevikku ja tulevikku, ühesõnaga — oli kõikvõimas. Selle kõige tüüpilisem näide on Balzac. Ka Flaubert'i «Madame Bovary» on põhiliselt kirjutatud selle meetodi järgi, et autor teab kõik ja tegelaste saatus on täpselt determineeritud.

«Tundekasvatust» tähelepanelikult lugedes märkame peagi, et Frédéric Moreau on ainus, kelle mõtetest, tunnetest, tegude motiividest ja unistustest on otseselt juttu. Kõiki teisi näeme Frédérici silmade kaudu, kuuleme tema kõrvade kaudu, neid iseloomustatakse kas nende endi sõnade ja tegude kaudu või siis annab mõni romaani tegelane nende kohta oma hinnangu. Ka ajalooliste sündmuste kirjeldamisel jääb Flaubert selle meetodi juurde. Mingeid omapoolseid hinnanguid ta otseselt ei anna, vaid laseb alati kellelgi jutustada või kommenteerida, põhiliselt aga usaldab taiplikku lugejat. Sellest on ilmselt tingitud ka «Tundekasvatuse» kompositsioon, ja nagu uuemad kriitikud on märkinud, juhuslikkuse suur erikaal tegevustiku käigus. Kui «Madame Bovary» on eeskätt paratamatu saatuse tragöödia, siis Frédéric Moreau eksleb sihitult elujuhtumuste rägastikus, mis viib hoopis teist laadi surma — mugandumisse, konformismi, väikekodanliku labasuse sohu. Samuti proua Arnoux. Kumbki ei julge tõeliselt armastada ega elada. Ja ka Deslauriers, kelle ideaalina on üsna ühemõttelise irooniaga nimetatud Balzaci Rastignac'i. See on kibe pihtimusromaan 1840-ndate aastate põlvkonna nurjunud elust, mida 1869. a. küll veel varjas Teise keisririigi väliselt hiilgav, kuid sisemiselt mäda dekoratsioon. Oma pessimismiga oli teos isegi omamoodi prohvetlik, sest juba järgmisel aastal elas Prantsusmaa üle suurima lüüasaamise oma uuemas ajaloos.

Flaubert'i novaatorlust «Tundekasvatuse» võib teatud määral võrrelda selle revolutsiooniga, mille impressionistid teostasid samal ajal maalikunstis. Kui näiteks «Madame Bovary» kirjeldustes võib leida veel akadeemilist «pruuni» koloriiti, siis «Tundekasvatus» mõjub tõepoolest hoopis «õhulisemalt» ega ole oma üldiselt kriitilisest ja pessimistlikust põhitoonist hoolimata kaugeltki nii ängistav kui provintsikolgas, kus Emma Bovary oma unistusi püüab reaalsuseks muuta. Mingi analoogia Monet', Renoiri, Sisley' jt. maalidega surub end vägisi peale. Edasi on tähelepanu äratanud ka vihjete rohkus, kõikmõeldavad alltekstid, üpris «hemingway'likud» dialoogid, mis oma näilise tühisuse või lakoonilisuse taga varjavad tegelaste sügavaid tundeid ning konflikte, ent samal määral ka tänapäeva absurdismile lähedast nonsenssi, mille puhul võiks meenutada, et Flaubert

kogus oma «Käibetõdede leksikoni» süstemaatiliselt igasuguseid totrusi, mida ta seltskondlikus vestluses või mujal väikekodanlike kõikteadjate suust kuulis. Seepärast leidub «Tundekasvatuses» rohkesti ebaselgeid kohti, mida ka prantsuse uuemates tekstikriitilistes väljaannetes ja uurimustes pole suudetud rahuldavalt lahti mõtestada.

Kokkuvõtteks võib veel seda täheldada, et kui möödunud sajandi kirjanduskriitika käsitas Flaubert'i loomingut kui pidevat allakäiku ja pidas tema viimaseid romaane kõige nõrgemateks, siis uuemal ajal näib küll «Madame Bovary» šedöövrina oma esikohta säilitavat, aga seda peamiselt ikka kui väga pikka aega püsinud realistliku romaani etaloon. «Salambot» seevastu peetakse aegunud, kunstlikuks ja maitsetuks, mõnikord isegi võrreldakse moodsa ameerika ajaloolise superfilmi stsenaariumiga. «Tundekasvatus» on nihkunud teisele, aga mõnede arvates isegi esimesele kohale, kuivõrd uusaja kirjanikest ja vooludest paljud just selles oma kauget eelkäijat näevad. Uue ning kardetava võistlejana on aga esile kerkinud postuumne «Bouvard ja Pécuchet», millel on tänapäeval juba arvukalt fanaatilisi pooldajaid, kes näevad teoses suure kirjaniku vaimset testamenti, kodanliku teaduse ja selle meetodite sügavat kriitikat, aga ka Flaubert'i enda loomemeetodi kriitikat ja XIX sajandi esimest romaaniparoodiat, mis oma aja raamest kaugele üle ulatub.

Mis Flaubert'i endasse puutub, siis paistab ta olevat elava klassiku, s. t. juba eluajal kindlasti ja muutumatult paika pandud kirjaniku täielik vastand — seega siis klassikaliselt elav kirjanik, kelle üle pärast surma vaidlus aina elavamaks muutub. Kontrastiks meie vanaisade ülistatud kunsti ülempreestri mainele, mille Tuglas oma marginaalis nii täiuslikult on formuleerinud, võiks mainida, et Jean-Paul Sartre avaldas tänavu kirjaniku 150. sünniaastapäeva eel kaheköitelise 2136-leheküljelise teose «Perekonna idioot Gustave Flaubert aastail 1821–1857» (*L'Idiot de la famille Gustave Flaubert de 1821 à 1857*, Paris, Gallimard, 1971), mida ta ise soovitavat lugeda kui romaani. Tõsi on muidugi see, et nende arv, kes, nagu Sartre, ütlevad, et nad jälestavad Flaubert'i ja tunnevad juba ammu vajadust temaga «arveid õiendada», on maailmas siiski väga vähe, seda vähem, et Flaubert'i teosed pole kunagi bestsellerid olnud ega väikekodanlikku masspublikut võlunud. Küll aga on väga vähe romaanikirjanikke, kes XX sajandil ilma Flaubert'i lugemata ja temalt õppimata oleksid oma ala meistriks saanud. Kui üldse keegi, siis oli see just tema, kes tõstis proosa kunstilise väljendusvahendina niisama kõrgele tasemele kui luule. Ta oli kirjanik, kes end üheski teoses ei korranud, kelle igas romaanis ja novellis leidub midagi uut ja novaatorlikku, jäägitult kunstile andunud looja. Selle kõrval võib üsna paradoksaalselt vastata küsimusele, kas ta oli valel ajal sündinud romantik või esimene tõeline realist, suur ühiskonnakriitik või elevandiluuist torni sulgunud vorminikerdaja, esteet ja formalist, kõigi modernistlike voolude esiisa, tohutu lugemusega erudiit või alaarenenud psühhopaat, elu lõpuni abiturienti tasemele jäänud lapsemeelne hiiglane või tõeline viikingite järeltulija, kes inimkonnale kuns-

tivallas kaugeid randu avastas, naiste ja kuulsa Normandia calvadosi liigpruukimise kätte surnud elumees või väikekodanlik rantjee, Frédéric Moreau prototüüp, ropu suuga jõhkard (kirjavahetuses) või prantsuse kirjanduse suurimaid stiilimeistreid (trükkis ilmunud teostes).

Jääb ainult arvata, et mida temas endas just lausa ei olnud, seda suutis ta oma erksa kunstnikumeelega vastu võtta oma keerulisest ning vastuoluderikkast ajastust, kõige olulisem on aga see, et ta suutis olulisema osa kõigest kogetust ka sõnakunstis fikseerida ja sellega inimlikku kollektiivset kogemustepagasit märkimisväärselt rikastada. Kuidas ka suhtumine temasse aegade jooksul peaks muutuma, ükskõik mida ka uute aegade inimesed tema loomingus peaksid hindama, maha vaikida ja tühiseks pidada teda ei saa. Midagi temast jääb, midagi jääb alati inimesest, kes enda kohta kirjutas, kui sõber teda arukusele ja mõõdukusele manitses: «Mina ei otsi mitte sadamat, vaid ulgumerd...»

Juuli 1971.

Ott Ojamaa

N. V. Gogoli nim.
Tartu Linna
Keskraamatukogu
(Rändfond)

Гюстав Флобер. ВОСПИТАНИЕ ЧУВСТВ. Оформление: Май Эйнер.
На эстонском языке. Издательство «Ээсти Раамат». Таллин, Пярнү-
ское шоссе, 10. Toimetaja H. Michelson. Kunstiline toimetaja L. Kruus-
maa. Tehniline toimetaja K. Kallaste. Korrektorid M. Amon ja S. Aron.
Laduda antud 17. XI 1971. Trükkida antud 18. II 1972. Paber 54x84/16.
Trükipoognaid 28,5. Tingtrükipoognaid 23,94. Arvestuspoognaid 25,86.
Trükiarv 60 000. Tellimise nr. 3222. Trükikoda «Uhiselu», Tallinn,
Pikk t. 40/42. Hind 94 kop.

